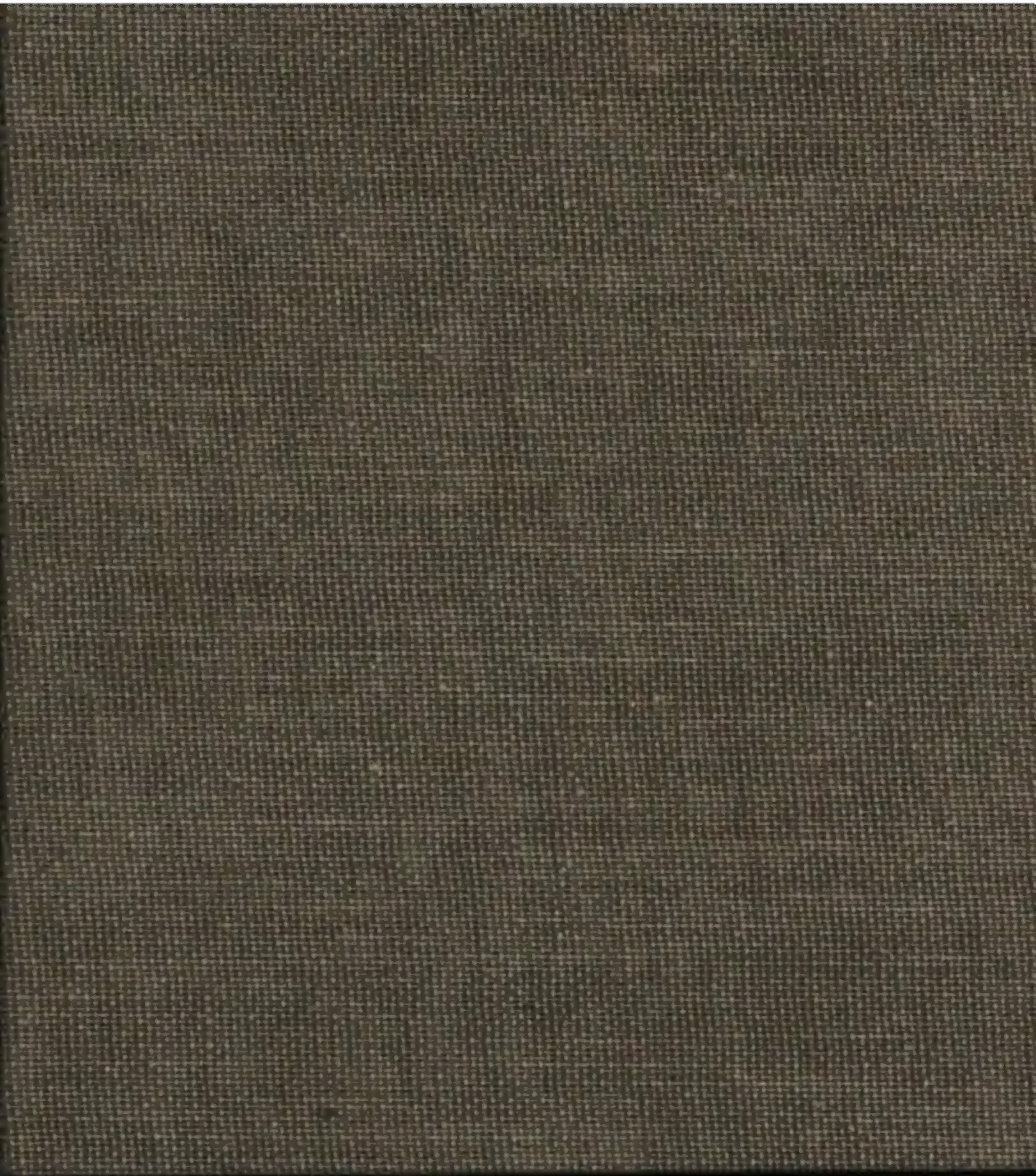

L. ANNAEI SENECAE

OPERA

QUAE SUPERSUNT.

RECOGNOVIT ET RERUM INDICEM LOCUPLETISSIMUM
ADIECIT

FRIDERICUS HAASE
PROF. VRATISLAV.

VOL. III.

LIPSIAE
SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.
MDCCCLIII.

FRID. HAASII PRAEFATIO.

Quod plerumque accidere videmus in antiquis litteris, ut quae cuiusque libri fata fuerint, ex emendatione demum intelligatur, ipsa vero emendatio rursus alias certiores leges non habeat nisi quae fatis cuiusque libri continentur, id in Senecae quoque epistulis accidit, de quarum historia quae ego aut certa aut probabilia cognovi, haec sunt. Ac primum quidem scriptas esse epistulas eo consilio, ut in publicum ederentur, certissimum est cum ex toto earum argumento et artificio, tum ex locis plurimis, qui ad alios praeter Lucilium lectores spectant, quorum locorum nullus insignior est illo, qui legitur ep. 21, 3—6. ubi haud falsus vates et epistulis suis Seneca et beneficio epistularum Lucilio aeternam gloriam promittit; accedit quod temporum illorum atrocitas, quibus scriptae sunt epistulae, nulla proditur aperta flagitiorum narratione, nulla liberiore querela, qualis in sinu unius amici tuto effundi poterat; nulla est Neronis, nulla publicarum rerum mentio; nec magis ex iis, quae silentio tegit Seneca, quam ex iis quae dicit, satis apparet summa eum cautione vitavisse offensionum pericula; erant enim tempora ea, quibus homines peius quam ferae timerentur; vid. ep. 103. nec profecto sine causa nihil aeque prodesse ait ep. 105, 6. quam quiescere et minimum cum aliis loqui, plurimum secum; et tamen eum quoque, qui in philosophiam secessit, non tutum sed tutiorem fore dicit; vid. ep. 103, 4. 105, 1. 14, 15. nam ipsi etiam philosophi tamquam contumaces accusabantur ac refractarii, contemptores magistratuum ac regum eorumve, per quos publica administrantur; nec puto adeo imperitus rerum hominumque fuit Seneca, ut impotentis dominationis ministros iis magnopere moveri crederet, quae ad defendendos philosophos scripsit ep. 73 et tamen scribi ea non potuerunt nisi eo consilio, ut publice, et maxime a Nerone ipso legerentur. Quare quamquam dubium non est, quin Seneca ipse epistulas imperante adhuc Nerone publicare voluerit, probabile tamen mihi videtur non ab ipso esse editas neque etiam plane paratas ad editionem relictas, sed editas ab alio idque ante Neronis mortem. cuius rei duo repperisse mihi videor argumenta; nam primum si quis consideret, qui ex amicis Senecae ipsis nominibus appellen-

tur, reperiet non fere alios esse nisi aut mortuos aut certe non cives Romanos; reliqui, si a Lucilio et Maximo discesseris, non nominatim appellantur amici ep. 3, 1. 11, 1. 25, 1. 36, 1. 58, 8. 64, 1. 77, 6. 112, 1. quorum locorum nonnulli tales sunt, ut vix dubites, quin ibi olim amicorum nomina scripta fuerint; unus locus ep. 77, 6. Schweighaeuserum offendit adeo, ut Attalum scribi pro amico voluerit mortui hominis nomen ponens, ubi de vivo agitur, idque contra omnium librorum fidem; nec probabilius est, quod Fickertus statuit, amicum quendam Senecae et Lucilii intelligi, quem illi *Stoici* nomine appellare soliti sint; fieri praeterea potest, ut ubi illum dicit ep. 93, 3. et magnum illum et complures iuvenes ep. 115, 2. nomina posita fuerint; illud vero nemo credet, ep. 42, 1. nudum pronomen iste sic a Seneca scriptum esse; atque manifestius etiam est in eadem epistula § 4. scribi non potuisse: meministi, cum *quendam* adfirmares esse in tua potestate; quo loco cum optimus cod. p. habeat non quendam, sed quando, satis apparet eum, qui nomina detraxit, oblitum esse lacunam communi aliqua appellatione tegere et id postea demum a noviciis librariis non nimis apte factum esse. Taceo de amplioribus lacunis, quales sunt post ep. 98, 14. et post ep. 101. et in fine ep. 118. quae utrum librorum vitio an primi editoris consilio ortae sint, nemo facile dixerit; sed nomina hominum possit aliquis ab ipso Seneca detracta putare eadem cura, qua Othonem scribit Tacitus hist. II, 48. amicorum libellos epistulasque delevisse; neque defuisse talis providentiae causas cum per se perspicuum est, tum docuit rei eventus; non enim Gallionem solum fratrem Senecae periculo non caruisse, sed etiam Novium Priscum nullam aliam ob causam quam ob Senecae amicitiam in exilium actum esse idem testatur Tacitus Ann. XV, c. 73 et 71. sed ne sic statuam, movet me illud maxime, quod nomine suo appellatus est Maximus Ep. 87, 2. amicus Senecae coniunctissimus, qui profecto idem est atque Caesonius ille Maximus, ad quem multae Senecae epistulae exstabant, vid. fragm. 109. et quem Tacitus tradit Ann. XV, 71. Italia prohibitum esse et reum fuisse se tantum poena expertum; cui quidem et ipsi nocuisse Senecae amicitiam credibile est. Quare Seneca ipse si amicorum nomina delevisset, Maximi nomen relinquere non potuit, alius vero potuit, qui post magnam illam cladem eorum, qui Pisonianae coniurationis occasione afflicti sunt, vivo adhuc Nerone aliis Senecae amicis eandem saevitiam timeret, in exule vero cura illa inutilis erat. Superest unus Lucilius, cujus cur tuto nomen poni potuerit, dubia coniectura est; de coniuratione certe suspectus esse non potuit, qui Roma per longum tempus abfuisset; deposita autem procuratione Siciliae haud improbabile est, siquidem nihil tristius ei accidit, tali eum otio tutum fuisse, quale Seneca ei suasit ep. 68. Accedo ad alterum argumentum, quo item confirmari videtur nec edidisse Senecam ipsum epistulas nec plane paratas ad editionem reliquisse; reperiuntur enim sententiae aliquot,

quae mirifice rerum, inter quas positae sunt, ordinem turbant nec tamen quicquam in iis est, cur non a Seneca ipso scriptae credantur neque etiam invenitur locus aptior, unde possint errore aliquo traiectae videri; quare nihil probabilius est quam secundis curis ab ipso Seneca illas sententias adiectas esse, non ut iisdem verbis orationi interponerentur, sed ut se ipsum paucis commonefaceret, quid eo loco vel addendum vel corrigendum esset antequam totus liber in manus hominum perveniret; qui autem deinde mortuo Seneca epistulas edidit, is neque ita mutare potuit orationem, ut Seneca id faciendum esse sibi notaverat, neque abiecit admonitiones illas, quippe quae additamentorum speciem haberent. Ego vero eiusmodi locos nec delevi nec quo soleo modo spurios indicavi, sed tamen uncis inclusos a reliqua oratione separavi; quos si quis a Seneca putabit primo statim consilio et uno tenore cum reliquis coniunctos scribi potuisse, non invideo iudicio; commodiorem vel emendandi vel explicandi rationem si quis reperiet, quam quae a me proposita est, facile accipiam; vereor autem, ne plures etiam loci eiusdem sortis sint, quam quos ego nunc notavi, cum progrediente demum opere suspicio et oriretur et firmaretur neque vacaret iterum iterumque locos priores omnes exigere ad regulas postea repertas; interim hos pono: ep. 13, 4. *Illud tibi praecipio — venerint.* ep. 78, 14. *Deinde — gaudere.* ep. 88, 3. *Ad geometriam — vetet cupere.* ep. 95, 37. *unde ista — fertilia?* ep. 104, 27. fortitudinis ac patientiae Socratis descriptio additis postea verbis pluribus videtur dilatata esse. Longum est locos hos singulatim pertractare nec necessarium; si quis enim non ebrii hominis sermonem in Seneca ferendum putet vel ordine perversum vel argumento sibi repugnantem, facile reperiet, quae cuiusque loci ratio ac difficultas sit et quam causam habuerit Seneca, cur mutandum aliquid censeret, quod illum non tam mutasse jam sed mutandum indicasse apparet. Sunt tamen alii loci quidam, qui possunt item secundis curis adiecti videri sed ii statim ita verbis concepti, ut sine ulla mutatione reliquae orationi inseri potuerint; qui si apto loco interpositi sunt, haud facile agnoscantur; quamobrem cum unum eorum indicium sit, si alieno loco illati sunt, oritur difficilis quaestio, sintne a Seneca ipso in margine additi et deinde male inserti, an postea demum librariorum errore sede sua deiecti. Ex hoc genere est sententia illa ep. 81, 28. *nihil carius aestimamus — cum accepimus.* quae potuit Senecae in iterata demum lectione adiicienda videri; eadem vero potuit etiam a librariis transponi, cum a Seneca paulo post posita esset ante vocem *cogitamus*, nisi quis forte dicere mavult, voces illas: *quaeris — accipiendorum* a librario aliquo ante illas omissas et deinde loco non apto ab alio insertas esse. Eadem dubitatio est ep. 78, 11. totum enim locum illum: *Sed molestum est — quod cupere desieris.* nemo dubitabit quin Seneca aut scripserit aut scribi certe voluerit post § 21. ante verba illa: *Praeterea duo sunt genera voluptatum;* ac fortasse huc

alii etiam loci quidam referendi sunt, quos ego transpositione sanasse mihi videor, in quibus quae vitii causa sit, incertum est, ipsa autem emendatio non minus necessaria erit sive ex primi editoris sive e librarii alicuius exemplo error propagatus est. De ipsarum vero epistularum ordine non est cur dubitetur; ego certe neque ubi de tempore epistularum sciri aliquid potest, ordinem repugnare animadverti, neque in codd. mss. turbati ordinis ulla certa indicia inveni, nisi quod dubia mihi videtur sedes epistulae 75. quae in uno cod. Ottoboniano omissa est, in cod. Coloniensi vero male posita post ep. 58. ne quis vero nimis facile librorum illorum auctoritatem spernat, sciendum est videri ipsum quodammodo Senecam testari nullam aliam intercessisse epistulam inter epp. 74 et 76, quippe qui ep. 76, 7. 26. eam, quae est 74, appellet priorem; ita enim proximam dicere videtur. cf. ep. 10, 1. contra quandam epistulam dicit in ipsa hac ep. 75, 9. ubi intelligit ep. 71, 4. quare ut manifestum est falsum esse locum, quo ep. 75 est in cod. Col. posita, ita qui verior sit, difficile dictu est, praesertim cum desit in hac parte cod. optimus p. Sed ab uno hoc et dubio exemplo si discesseris, videntur mihi eodem ordine epistulae nunc quoque legi, quo olim a Seneca scriptae sunt.

Post Neronis autem mortem quae earum fata fuerint, paucis absolvere licet. Illud satis constat, cum sui seculi auribus acceptissimus fuisset Seneca, proximo seculo haud paucis eum sordere coepisse, sive illi Ciceronianum eloquentiae genus praeferebant, ut Quintilianus, sive etiam cum vetustioribus loqui malebant, ut Gellius; ac fortasse pauciores etiam ex eius libris servati essent, nisi Christianorum maxime studiis factum esset, ut diligenter legeretur; atque epistulae quidem ut praecipuo in honore essent, effecit homo insipidus, qui finxit Senecae ad Paulum apostolum Paulique ad Senecam epistulas ineptissimas, quas ego ab hac editione abesse nolui, quia iis potissimum debetur, quod ipsius quoque Senecae epistulae maiore cura custoditae sunt, quippe quibus illae adiungi solerent. Neque tamen studiis illis effectum est, ut omnes Senecae ad Lucilium epistulae servarentur; cum enim iam olim in tria volumina divisae essent, accidit ut tertium ex his periret, cuius quod equidem sciam, nullum est post Gellium vestigium; vid. fragm. 110—115. reliqua duo separatam fortunam habuerunt, neque enim in unum conjuncta sunt nisi in codicibus recentioribus. Ac prius quidem, quo continentur epp. 1—88, sive libri epistularum XIII, pluribus exemplis vulgatum erat et quae feruntur de paupertate excerpta et epistulae Senecae abbreviatae, ultra ep. 88. non pertinent; summa autem in hac parte est auctoritas, ut ego quidem arbitror, codicis Parisini p. (8540), qui si a manifestis imprudentis librarii hallucinationibus, quae plurimae sunt, paucisque glossematis discedas, cum reliquos omnes integritate longe superat, tum ipsum etiam alterum Parisinum P. (8658. A.), quippe qui derivatus demum sit ex codice illi simili

vitiis nonnumquam infeliciter correctis; neque in reliqua librorum multitudine ullus est, qui fontem diversum ac puriorem habeat, plurimi latius serpente vel depravatione vel arbitraria emendatione magis etiam corrupti sunt; nec tamen si p. codicem omnium principem dicimus, ideo reliquos negligendos putamus, qui cum fontem quamvis similem, non tamen eundem habeant, scripturam aliquotiens veriorem servaverunt; accedit quod truncatus est codex p. cui ob folia diversis locis amissa desunt ep. 6, 1—8, 8. item ep. 51, 4—53, 4. denique ultimae primi voluminis epistulae omnes inde ab ep. 71, 7. Sed haec omnia quoniam non licet universam emendationem meam rationibus suis explicare, exemplis certe aliquot gravioribus glossematum et lacunarum illustrabo. Insigne est ac manifestum glossema ep. 42, 4. ubi post *eadem velle* additam vocem *subaudis* ex p et P et septem aliis codd. Fickertus notavit; in uno Guelferbytano w sec. XV. est *si subaudis;* scilicet grammaticus aliquis scripserat *subaudi si*, ut sequentem imperativum *da* positum indicaret pro *si dabis*. item vetus glossema commune habent p et P cum aliis ep. 69, 5. vocem *tempus* ad explicandam vocem *intervallum* adiectam, sicuti ep. 70, 1 in quinque libris est: *Post longum tempus* pro eo quod est in reliquis: *Post longum intervallum*; sed adiecta illo loco vox cum ferri nullo modo posset, librarii variis emendationibus usi sunt, e quibus una, *temporis*, per editiones propagata est, glossema esse nemo vidit; nec aliter res habet paulo post § 6. cum enim ad vocem *meditare* adscriptum esset *exerce*, quod unum est in cod. p., in reliquis mutato rursus glossemate, ut facilius ferri posset, scriptum est *exerce te*. Contra ep. 21, 4. in p est vel *megistratus* vel *magistratus*, non *megistanas*, itemque in aliis sex libris recentioribus; rectius vero in P *megisthanas*; item ep. 5, 9. unus p habet: *nos et futuro torquemur et praeterito*, quod nollem a me receptum; verius enim videtur quod est in reliquis libris *venturo* pro *futuro*, quod pariter e glossa ortum pro illo habent recentiores libri ep. 98, 6. 124, 17. Frequentiores loci sunt, in quibus vel solus liber p vel cum paucis aliis servavit scripturam integram, cum in plerisque sit glossema; itaque ep. 15, 1. scripsi *valere autem* pro *enim*. et ep. 17, 9, (7) *exiet* pro *exibit*, de quo loco dixi vol. II. praef. p. VI. exemplis autem eius formae ibi e Seneca collectis nunc unum addo ep. 113, 20 (16). ubi item *exiet* e coniectura reposui propterea quod id poscere videbatur librorum fluctuatio, in quibus est *exegit*, *exiget*, *exhibet*, *exibit;* similis varietas est ep. 95, 39, ut ibi quoque *exient* scribendum videatur, nisi in codice optimo esset *exibunt*. Item *te* pronomen a glossatore additum delevi ep. 23, 6 (5) ante *praestare felicem* et ep. 31, 10 (8) post *parem autem*, quod utroque loco etiam Fickerto suspectum fuit. Ep. 65, 14 recte habet p: n o s d e c a u s a g e n e r a l i q u a e r i m u s, quod cum in P duabus vocibus male in unam conflatis sic scriptum esset: n o s d e c a u s a g e n e r a l i s s i m u s, ortae sunt variae in libris mss. emendationes, nec recte ex iis edd. habent

aut generali locuti sumus aut generalissima quaerimus. Ep. 67, 1. *frigidae verae* ex p edidi, quod esse verissimum et verba sequentia docent et locus similis ep. 83, 5. Ep. 68, 11. postquam innotuit ex p. vera scriptura cui in turba — gratiae, nec probabit quisquam quod antea legebatur: *cuius turbae*, neque rursus ponet verba haec de Pinciani coniectura ante illa: *est tanti*. Quanto autem P codex a p integritate superetur cum aliis exemplis intelligitur, tum duobus his: ep. 66, 2. in p. scriptum est vitiose *consecraliter certe*, quod ego lenissima et certa, ut opinor, emendatione sic correxi: *consecrat: aliter certe*. sed in P cod. cum et illam scripturam ante oculos haberet librarius et novam eamque infeliciter excogitatam inferre vellet *consecratum*, utraque per imprudentiam coniuncta tertiam prodidit corruptissimam: *consecralitum*, e qua deinceps alii oblitterata plane voce *aliter*, invenerunt eam, quae est in editionibus: *consecravit. certe*. Non magis dubium esse potest, quin in eadem ep. § 41 (38) infelicissime inventum sit quod habet P et deinde recentiores libri: hoc contingere omnibus par est; nam neque *contingere* recte dicitur de re, in quam casus nullus dominatur, neque *par esse* dici potest quod est necessitas et notionis recte definitae condicio; quare cum in cod. p. sit: *hoc contire omnibus par est*, sine dubitatione scribendum est: *hoc consentire*, quo oritur et sententia et structura longe diversa sed aptissima. Sed nolo plura de hoc genere cumulare; gravius est quod eodem auctore cod. p. licuit locos plures in integrum restituere, qui frequentissimo vitio truncati erant ob repetitas voces vel easdem vel similes omissis vocibus mediis; addidi igitur haec: ep. 9, 4. *vel oculos*. ep. 16, 3. *nemo intrepide potest vivere, nemo secure*, quo loco cum ob repetitum *nemo* priora praetermissa essent, ut plena oratio esset, correctum deinde est: *nemo securus est*. ep. 23, 6. *vel ex alio*. ep. 31, 3. *ulla*. 66, 15. *par sit. in utraque enim quod fit, aeque recte fit, aeque prudenter, aeque honeste: ergo*. ib. § 49. *haec maiora dixissem*. ep. 69, 6. *nemo moritur nisi sua morte*. Ubi autem codice p. deficimur, in eius locum succedunt recentiores, qui etiam alibi cum illo consentiunt; quare ex his non dubitavi illa restituere ep. 52, 12. *quemadmodum laudetur*. ep. 74, 8. *in hanc partem, modo*. ep. 79, 8 (7). *non potest vinci*. ep. 81, 21 (20). *sibi gratus est, qui alteri non fuit. hoc me putas dicere: qui ingratus*. ep. 82, 11 (10). *ille Rutilius, qui — misisset*. denique uno loco corruptissimo ep. 9, 12 (10), ubi et p et P vitiosi sunt, secutus Nicotianum librum addidi illa: *propter se ipsam appetenda sit." Immo vero nihil magis probandum est. nam si*. Sunt autem omnia illa adeo ad orationem perficiendam aut plane necessaria aut certe apta et Seneca digna, ut summa iniuria adhuc spreta sint, praesertim cum manifestum sit, quae fuerit librariis errandi occasio; omitto alios locos aut a Fickerto iam suppletos aut in quibus non idem ille error versatus est, cuius quo plura exempla sunt, eo facilius ex meis coniecturis eae aut pro-

habuntur aut excusabuntur, quae ad supplenda aliquot verba pertinent. Multa poteram praeterea de codicum mss. rationibus exponere, quae hic locus non capit; apparet vero, non posse universam primae partis epistularum emendationem duobus illis vetustis libris p et P ita contineri, ut reliquos negligere liceat; sunt enim inter Parisinos et Romanos, quorum accurata collatio non exstat, aliqui integriores, qui nonnumquam vel ad p codicis praestantiam prope accedere videantur; sed de his omnibus quamquam ambiguum iudicium est, maxime tamen optandum videtur, ut nisi alii praestantiores alicubi emergant, Parisinus b. (8539) et Urbino-Romanus *v* (219) diligentius excutiantur; ego novi auxilii nihil habui nisi quod Fickerti beneficio scripturae discrepantias, quas ille ex optimis codd. p et P partim ipse enotaverat partim enotandas sibi curaverat, iterum examinare licuit; neque ea opera inutilis fuit; fieri enim non potuit, quin in tanta apparatus critici farragine nonnulla Fickerti diligentiam fugerent; alia vel ipsius aliquo vel operarum errore non recte relata sunt; alia etiam consulto spreta, quae ego spernenda non iudicavi; itaque gavisus sum messe facta spicilegium relictum esse; non autem opus esse existimavi ea omnia, quae ego ex libris illis nova adscivi, enumerare; quotiens enim a Fickerti editione discessi, facile diligentior quivis reperiet, quid illud sit, quod quoque loco non potuerim e materia ab illo proposita repetere; nam ubi non codicum fide sed coniectura nititur scriptura mea, inclinatis litteris usus sum.

Accedo iam ad alterum epistularum volumen, cuius simplicior ratio est; nam si excipias folia duo e vetusto libro decerpta, quae medio codici p casu aliquo post ep. 47, 8 interposita sunt, continentia illa partem ep. 121 inde a § 11. et totam ep. 122, duos habemus codices reliquis omnibus longe praestantiores Bambergensem et Argentoratensem, qui et eiusdem seculi sunt IX vel X. et fortasse eadem manu scripti; sed de Argentoratensi incerta res est, quippe cuius scripturam Schweighaeuser non diligenter notaverit; neque ego olim cum militarium scriptorum cura occupatus in Fickerti usum eundem librum inspicerem, plures quam quos ille iusserat locos attigi; quod quamquam doleo nunc, non tamen credo multa esse, quae post collatum Bambergensem librum ex Argentoratensi peti potuerint; itaque res eo redit, ut ad unum illum emendatio dirigenda sit; neque enim inter reliquos libros recentiores ullus est, qui propria aliqua virtute insignis sit; fons autem omnium communis fuit codex aliquis, qui sub finem maxime vel culpa librarii festinantis vel etiam madore aliove incommodo scripturam haberet admodum depravatam aut lectu difficilem. quare exigua spes est fore ut aliquando graviora vitia, quae iam seculo IX. insederant, librorum ope tolli possint; sed quae sunt reliqua emendandi auxilia, nondum ea, qua par est, diligentia adhibita sunt; atque ego quidem, etsi breviore tempore quam cupiebam absolvenda fuit haec editio, tamen cum has mihi leges scripserim, quas in superioribus quoque libris emendandis se-

cutus sum, ut vetustissimam cuiusque loci scripturam indagarem ét ab hac emendationem proficisci vellem, ac praeterea propriam Senecae dicendi consuetudinem itemque eius consilium et ordinem diligenter considerarem, effecisse mihi videor, ut iam multo propius ad veram Senecae scripturam accesserimus. Itaque haud raro quae in vetustissimis libris sunt, quaeque magnam partem Fickerti opera cognovimus, primus restitui, cum adhuc iniuria neglecta essent; inter quae eminet praeclarum illud p h i l o s o p h i a e s i v e n i v e ep. 48, 10 (5), a iurisprudentia translatum, cuius exceptiones eadem formula appellaverat Cic. pro A. Caecina c. 23. sed ut insigni exemplo intelligatur, quam turpiter saepe adulterata fuerit Senecae oratio, appono scripturam illius loci vulgatam: *Hac ad summum bonum itur? Per istud philosophiae sunt nigrae et turpes infamesque etiam ad album sedentibus exceptiones. Quid enim* etc. quod qui excogitavit, is credo etiam ingeniosus sibi visus est, quod a l b ŭ m et n i g r a s s e n t e n t i a s coniunxit acumine scilicet puerili et absurdo. Alia exempla restitutae veteris scripturae supra iam commemoravi; sed frequentius in corruptis locis id quod verum est, reperiri et lenissima mutatione restitui potuit considerata diligenter vetustissima vitii forma, veluti ep. 59, 14 (12) repositis vocibus *id est*, quae sunt in plurimis et optimis libris, unum leve supererat vitium, quod codicis p. ope inventum est; in quo cum non *qui* legatur post *erras*, sed *vix*, facile fuit corrigere *via;* cf. Dial. VII, 1, 1. Virg. Aen. II, 739. itaque interpunctione etiam recte mutata loco pessime luxato sua restituta est integritas et concinnitas. Ep. 61, 1. multo facilius erat pro *volui* reponere *nolui*, quam vel *nolo* pro *velle* scribere vel addere *non* aut etiam *ne videar*. Ep. 66, 18 quod est in optimis libris *dulce esse terroris*, ego cum Fickerto defendere non suscipiam: coniectura autem nulla lenior et aptior videtur quam *torreri*. Ep. 67, 6 (7) e corrupta voce *neme*, quae est in p P, ego una addita littera feci *nempe;* nam quod alii invenerunt *numne*, id et discedit longius et ab usu Senecae alienum est, nec credi debebat, quia antecedit *interrogo* verbum, ideo interrogativam aliquam vocem requiri; nimirum quae philosophis est *interrogatio*, non est grammaticis; vid. ep. 48, 5. 10. 82, 9. 10. bis. 19. 23. 83, 9. 11. 85, 1. 24. 87, 11. 35. bis. 38. 41. 102, 4. Deinde ep. 69, 1 sine suspicione legebatur: *Mutare te loca et in alium de alio transsilire nolo;* sed cum in *de* praepositione haererem, succurrit p codicis scriptura a F. non notata: *et alium de alium*, omissa *in* praepositione, quod non spernendum visum est quamquam multos eius libri in vocibus *et in* scribendis errores observavi; *alium* pro *alio* scriptum, item vitio in illo cod. haud infrequenti; quare facile credas scripsisse Senecam e t a l i u n d e a l i o; ita enim solet; vid. ep. 64, 2. 88, 34. 123, 8. Dial. X, 16, 4. XII, 6, 7. 8. Nat. Quaestt. III, 11, 1. Similiter correxi locum ep. 22, 15 (12). ubi in edd. erat: *illa de nobis conqueri debet.* sed cum in codd. plurimis et optimis *de* praepositio non reperta sit, *con* autem et

cum saepissime permutentur, manifestum est scribi debere: *illa nobiscum queri debet.* queri cum aliquo dixit Seneca Dial. V, 23, 7. IX, 11, 2. Beneff. III, 11, 1. V, 21, 1. encliticus vero usus cum praepositionis quamquam apud Senecam in pronomine relativo nullus est, in personalibus pronominibus est creberrimus.

Sed difficilior res est, ubi post vocem corruptam accedentibus librariorum novis emendationibus vitiosa scriptura a vera longius discessit; cuius rei cum plurima et varia documenta sint, ego unum genus exemplis illustrabo. Ep. 50, 4 nefaria paene audacia in edd. scriptum est: *quando tot morbos tantasve aegritudines discutiemus?* in libris mss. legitur *tantasve res disc.*, quod sane ferri non potuit; *aegritudines* autem quo iure invectae sint, haud facile dicas; nimirum cum scriptum esset, ut arbitror, una syllaba omissa et deinde
te
supra lineam vel in margine addita tā veres, alieno loco syllaba illata est, ut fieret *tanteve res;* denique ut constructio sibi constaret, fictum est illud, quod libri habent; mihi nihil manifestius quam scribendum esse syllaba illa in suum locum restituta: *itam veteres.* Pari errore ep. 76, 6 (4) cum per incuriam *offertur* scriptum esset pro *offeretur*, *e* littera apposita et deinde male illata ortum videtur *effertur* in codd. P et r. Ep. 78, 8. cum in cod. P. sit *et nervorumque interciet scit*, satis apparet non *que*, sed *et* retinendum fuisse; illud enim ortum ex *qu* vel *qui*, quod additum erat ad emendandum verbum sequens, ut esset *interquiescit.* Ep. 86, 8 (7) *obruerat* in cod. P pari modo ortum suspiceris, quod librarius pro *obrueret* scribendum esse *obruat* notaverat, quod fortasse praeferre debui. Ep. 109, 16 (14) in Bambergensi codice male legitur *amori subexcaecat*; scilicet cum aliquis adscripta *i* littera vocem *sub* recte in *sui* corrigi voluisset, alius eam litteram male voci antecedenti adiunxit. Eadem errandi occasio effecit nonnumquam, ut totae voces alieno loco ponerentur; veluti in P codice ep. 87, 11 (9) vox *materia* post voces *in ista* omissa et deinde inepte addita est post voces *ad ista.* et ep. 92, 29 (27) pessimum additamentum illud *abest de bono* quod et sententia supervacuum nec satis latinum est — praestabat certe cum Erasmo et Mureto scribere *abest a bono* — errorum quadam successione paulatim ortum arbitror; cum enim quae paulo post sequitur vox *abest*, corrupta esset in *auest*, id quod nunc quoque legitur in cod. Bamb., adscripsit aliquis *abest*, quod ab alio deinde post vocem *agitata* adiectum est, *auest* vero relictum; itaque una hac emendatione cum male usus esset librarius, duae deinde necessariae fuerunt; nam et prius illud *abest* ut intelligi posset, adiectae sunt voces *de bono*, quas habet cod. Bamb. in margine, et alterum *auest* item alia manu in eodem codice correctum est in *autem deest.* In tanta autem vitiorum multitudine et varietate, quibus etiam vetustissimi codd. mss. referti sunt, quanti momenti sit diligenter observare, quibus errorum generibus maxime obnoxius fuerit librarius is, cui debemus vetustissi-

mam libri eiusque formam, documento sunt exempla plurima, quorum rursus unum genus ponam. Notus est librariorum error, quod voces traiectis litteris vel syllabis deformant; sed eius erroris in p codice pauca exempla sunt, ut ep. 66, 52 (48) *amarita* pro *armata*, in Bambergensi vero multo plura; in hoc enim legitur ep. 95, 28. *moventium* pro *vomentium*. ep. 101, 14. *acceptoris* pro *ac pectoris*. ep. 103, 4. *nisu* pro *sinu*. ep. 108, 18. *adducat* pro *adducta*. ib. § 19. *hostiparetur* pro *hospitaretur*. ep. 120, 17. *turpe* pro *putre*. ep. 123, 9 (8). *parva* pro *prava*. in aliis libris ep. 110, 10 est *bonis* pro *nobis*. atque haec omnia dudum correcta sunt, item illud, quod habet cod. Bamb. ep. 123, 2 *colorum* pro *locorum;* ad hanc normam correxi locum vexatissimum ep. 122, 8. cui nuper longa disputatione parum profuit *Naudet, sur les serres chaudes chez les Romains. Revue archéol.* 1851. p. 219 sqq. ego sic scripsi: *hieme concupiscunt rosam fomentoque aquarum calentium locorumque apta mutatione brumalium florem vernum exprimunt.* nec puto quisquam iam ad pristina commenta redibit, ut *calorum* et *imitatione* et *bruma lilium* scribatur, quae omnia sunt contra optimorum codd. fidem; ceterum eodem modo iam olim intellectum erat in Nat. Quaestt. I, 3, 9 (10) *locorum* scribendum esse pro *colorum*, quod ego, quia verissimum est, secutus sum. Ep. 89, 21 (20). in cod. Bamb. est: *arme agetis introrsus*, unde natum, quod in plerisque est *arma* vel *arina*, neque cum aliis pro hoc corrigendum *maria*, sed unice verum est *mare*. Ep. 108, 21 dubitandum non putavi, quin pro *crudelitatis* nomine ponerem *credulitatis*, quae voces alibi saepe confusae sunt, ut ep. 15, 9 (6). Denique ep. 86, 18 (17). quam intolerabilis sit sententia illa: *parum autem arboris, antequam obruat, radix.* neminem puto fugit; nam si vel maxime credas, quod credi non potest, hominem latinum his verbis potuisse id significare velle, quod Fickertus statuit, quis tam ineptum Senecam existimabit, ut dicat: arboris depositae radicem n o n d u m t e r r a o b r u t a m parum valere ad arborem sustentandam et a ventis defendendam? quis talia monere operae pretium ducat, vel si imperitus imperitos doceat? Seneca autem et rerum rusticarum peritissimus fuit et quae de radice terra obruenda acceperat praecepta, ea antecedentibus verbis recte et perspicue exposuit; nunc novum praeceptum de eadem re addit. Quid multa? scripsit *rapum* pro *parum* et id quod iam Pinçianus vidit, *radit* pro *radix*. radere autem idem est, quod deinde nudare dixit, ut appareat iam, cur per *enim* particulam oratio continuata sit; de rapo vid. § 17. ad commendandam hanc coniecturam verbum non amplius addam.

Rerum autem nexus et ordo ut facilius perspiciatur, pariter atque in superioribus voluminibus efficere studui; vid. vol. I. praef. p. IV. sed ab hac cura saepe etiam emendatio proficisci debuit; veluti ep. 113, 15 (12) manifestum est, argumentum quod est a parte et toto petitum, terminari verbis illis: *iustitia autem pars est animi, non est ergo animal;* quod sequitur a paritate ductum argumentum

fieri non potest quin incipiat a verbis his: *nullum animal alteri par est;* non enim possunt ea ob interposita verba referri ad argumentum superius; quare male scribitur: *alterius pars est*; accedit quod *alteri pars est* habet cod. Bamb. levi vitio corruptus; *pars* enim et *par* etiam alibi haud raro permutantur, ut in p cod. ep. 66, 15. Item ep. 90, 4 rectissime in cod. Bamb. legi: *eundem habebant*, non *eandem*, nemo negabit, quem non fugit, hoc agere Senecam, ut aureo seculo regnum penes sapientes fuisse auctore Posidonio demonstret. Ordo autem rerum ubi perturbatus est, necesse est aut Senecae negligentiam accusemus aut, id quod ego saepius feci, transpositione utamur; neque hoc tamen aliter mihi licere arbitratus sum quam si praeter rerum ordinem etiam in ipsis verbis aliquod indicium traiectarum sententiarum esset; sed totum hoc genus malo nunc silentio transmittere, quia longum est explicare causas, quibus quoque loco ad transponendum adductus sum.

Postremo earum emendationum exempla quaedam proferam, quae factae sunt ob proprium Senecae dicendi usum, in quo genere fateor non eam mihi, quam quis forsitan desideret audaciam fuisse, ut ea omnia delerem, quae a Seneca usurpata non crederem; malui enim cautior esse quam imprudentior, cum praesertim in festinato hoc labore non liceret ob singulas voces universos Senecae libros relegere: recte tamen fecisse mihi videor, quod h a u d particula iam nusquam apud Senecam legitur, nisi in versibus; vid. ad Dialogor. libros V. adnott. crit. in ind. scholar. Vratisl. aest. 1852. pag. 18. Item h i c c e pronomen delevi, quod duobus locis de coniectura scripserat Fickertus, ep. 22, 13 (10) pro *ecce*, in quo nulla est offensio, et Dial. IX, 9, 6. pro *hoc te*, quod habent optimi libri loco sane corrupto, cui ego praesentem medicinam non repperi. — Perfecti temporis formam i n c e p i t apud optimos scriptores rarissimam uno loco intactam reliqui de Beneff. I, 15, 3 (1), ubi nulla est in libris mss. discrepantia; praestabat tamen vel *coepit* scribere vel *incipit;* contra ep. 114, 9. ipsa sententiarum coniunctio satis declarat *incipit* recte a me repositum esse, atque id iam in cod. Bamb. secunda manus addiderat; nam quod prima manus *incepit* scripserat, factum est ob frequentissimam in illo libro *i* et *e* litterarum confusionem recteque etiam ep. 122, 1. idem illud *incepit* repudiatum est quamvis probetur trium librorum praestantissimorum consensu, Bamb., Argent., Paris. p. — Duplicatam pronominis formam s e s e pariter semel intactam reliqui ep. 120, 11 (12). neque ideo tamen ep. 110, 8. cum recentioribus libris scribendum putavi a d s e s e p e r t u l e r i t, quamvis id commendari videatur falsa editionum scriptura, quam etiam in cod. Bamb. esse e Fickerti silentio colligas: *ad se saepe retulerit;* nimirum potuit etiam e vera scriptura, *ad se pertulerit*, falsa illa facile nasci, si quis non intelligebat *saepe* vocem esse ab hoc loco alienam neque animadverterat p e r f e r r e a d s e apud Senecam recte dici; vid. ep. 92, 1. cf. ep. 95, 45. — Utrum m e h e r c u l e s an m e h e r c u l e

Seneca scribere solitus sit, in medio nunc relinquam; illud vero affirmare ausim non scripsisse eum aut hercules, aut hercule aut hercle; nihil enim tribuo uni loco Nat. Quaestt. I, 16, 4, ubi legitur *at hercule*, ac paene poenitet, quod non e libris duobus scripsi: at mehercules, quod est apud Senecam frequentissimum; vid. Dial. V, 28, 6. X, 5, 3. 20, 5. de Clem. I, 5, 1. de Beneff. VII, 10, 2. 15, 2. Nat. Quaestt. VII, 1, 6. 32, 4. Ep. 44, 2. 50, 5. 53, 11. 56, 3. 99, 3. 110, 7. 13. 15. 117, 31. 122, 3. ad quam normam corrigi etiam debuit locus ille de Beneff. IV, 11, 6, quo uno legitur ac mehercule. contra ep. 95, 60 restitui, quod ante Schweigh. et F. vulgabatur tam mehercules quam —; nam in Bamb. et Argent. codd., quos illi secuti sunt, aut potius in eo libro, qui duorum illorum communis fons fuit, facile potuit *me* syllaba ob antecedentem *m* litteram excidere; ceterum haec quoque formula frequentissima est; vid. ep. 66, 10. 87, 17. 90, 24. 102, 19. 114, 14. 117, 8. Dial. I. 3, 2. VII, 15, 6. X, 16, 3. Nat. Quaestt. II, c. 8. de Clem. II, 6, 4. — *Etsi* haud scio an recte observaverim nusquam apud Senecam legi; certe ep. 38, 2, ubi id olim legebatur, a Fickerto recte deletum est in illis: *et angusta sunt;* male id est pro *si* in cod. p. ep. 59, 16. et e glossemate in libris recentioribus pro *ut* ep. 83, 8 (7). nec recte idem invexit Muretus ep. 92, 16 (15) et ep. 104, 3. quare poenitet, quod ego id posui codicum quorundum auctoritate permotus Nat. Quaestt. VII, 20, 1. — Usque particula saepissime legitur coniuncta aut cum eo adverbio aut cum *ad* et *in* praepositionibus et accusativo casu; semel sine praepositione cum urbis nomine ep. 53, 1. *usque Puteolos;* semel item cum *in* praepositione et ablativo casu Nat. Quaestt. V, 15, 3. *pecuniam in altissimis usque latebris sequi,* ubi suspiceris scriptum esse a Seneca *in altissimas usque latebras;* sed illud apud Senecam quidem sine exemplo est, quod ego, quia melius nihil succurrebat, dubitans et invitus posui Dial. VI, 18, 2. *aequaliter usque,* quod quamvis apud alios nullam offensionem habeat, apud Senecam vereor ne falsum sit; nam Nat. Quaestt. II, 59, 6 dubium mihi non est, quin recte restituerim quod ante Fickertum scribi solebat *usquam* in illis: *totum hunc quem vides populum, totum quem usquam cogitas esse, cito natura — condet;* et habent ibi *usquam* codd. Bamb. Britann. Guelferbyt. similiterque dixit Seneca ep. 93, 9. *omnia quae usquam erant.* denique ep. 92, 10. de coniectura scriptum erat: *intemperans usque et indigesta;* in optimo autem cod. Bamb. cum sit *usque et ingesta,* in recentioribus libris *usque ad ingesta,* verum vidisse arbitror Gruterum, qui *usque ad incesta* scribi voluit, nisi quod ego propter creberrimam et plane mirabilem vocum *et* et *in* in Senecae epp. confusionem probabilius existimavi scribere *usque in incesta.* — De correlativis quoque particulis cum-tum vehementer dubito; nimirum cum obsolevisset studium illud, quod Ciceronis aetate viguerat, vinciendi orationem amplioresque sententiarum ambitus collocatione, numero, particulis concinne et ar-

tificiose componendi, instrumenta quoque eius artis cum arte ipsa abiecta sunt; itaque illarum quoque particularum quae sola in promptu habeo exempla, Nat. Quaestt. VI, 22, 1. (21, 3). Ep. 66, 6. incerta sunt; meis enim nituntur coniecturis, quas nunc quamvis ad sententiam aptas, tamen damnandas credo; quod autem unum certum est Ep. 84, 1, id ipso genere aliquantum differt; non minus negaverim tum-tum particulas a Senecae consuetudine alienas esse. Sed haec hactenus; satis enim demonstrasse mihi videor non nimis levem hanc et perfunctoriam curam fuisse, quam in Senecae libris recensendis posui, nec tamen si locos haud paucos recte mihi emendasse videor, plures superesse nego, qui adhuc critico auxilio egeant.

In orthographia nonnulla novavi, quae mihi cum discrepantiam e libris p et P notatam ipse totam inspexissem, probabilia viderentur, universam vero Fickerti rationem, quam in superioribus voluminibus secutus essem, in epistulis deserere non placuit; illud tamen poenitet, quod cum totam hanc curam abiecissem, nonnulla etiam intacta reliqui, quae falsa esse non ignorabam; inter quae maxime mihi succenseo, quod in Nat. Quaestt. Caecinnam toleravi, qui est Caecina.

Accedo iam ad ea, quae praeter epistulas Senecae huic volumini adieci. Ac primum quidem fragmenta, quantum brevi tempore fieri potuit, sedulo collegi, ordinavi, emendavi; quae postquam primum collecta sunt, neglecta iacuerunt, et tanta fuit recentiorum editorum desidia, ut cum paratas ad ea locupletanda copias haberent a Io. Alb. Fabricio in bibl. lat. propositas, ne manum quidem porrigere voluerint. Non tamen dubito quin longiore studio plura fragmenta indagari possint, quae me adhuc fugerunt; unum vero, quod exstare sciebam, quamquam et ego summa opera quaesivi et ab aliis sciscitatus sum, tamen indagare non potui; memoria enim teneo ante viginti fere annos in Diurnis vel scholasticis, quae tum vocabantur, vel aliis prolatum esse locum quendam, qui inscriberetur in recentiore quidem codice ms. de mia, i. e. de misericordia quique Senecae esse diceretur; quod quid rei sit, dicere nunc non possum ac fortasse operae pretium non est multum quaerere; mentionem tamen eius inventi praetermittere nolui. Qui unus nuper de Senecae fragmentis quaerere coepit Osannus tribus editis libellis academicis meam quidem operam non admodum adiuvit nisi in libro de remediis fortuitorum; sed in eo ipso ut diligentiam ac doctrinam more suo insignem prodidit, ita iudicium de eo, quod Seneca dignum sit, adeo incertum et inconstans deprehendi, ut quamvis res a Seneca memoratas probe teneat, ingenii tamen eius formam ac dicendi consuetudinem parum perspexisse videatur; quare miratus non sum, quod cum fragmenta libri de matrimonio conquireret, praeter ea, quae adhuc ferebantur, unum tantum apud Hieronymum invenit, quippe in quo Varii Gemini mentio in oculos incurrebat; ego vero multo plura

ab Hieronymo petivi, qui quamquam rerum ordinem pro suis rationibus immutavit, multa in brevius contraxit, multa abrupte posuit et ornamenta Senecae consueta plerumque detraxit, tamen in iis, quae ego nunc primus addidi, tot supersunt ac tam manifesta indicia, quae Senecam auctorem prodant, ut magis verear, ne iusto pauciora quam ne iusto plura adsciverim; repudiavi enim ea, quae quamvis argumento a Seneca non abhorrerent, in forma tamen orationis nihil haberent, quod de Seneca cogitare cogeret; de ordine vero horum fragmentorum potest varia sententia esse; ego eum elegi, quem non dixerim unice verum esse sed tamen talem, qualis esse potuerit. Quod praeterea adiungitur ex schedis Sadoleti fragmentum 88, postquam doctissimos jurisconsultos et nuper Osannum exercuit, id ego ita genuinum esse nego, si parentes sint pro cognatis dicti; quod ne fiat, vocem *octo* aut delendam dixerim aut paulo post ponendam, ut cum vicinis coniungatur. Ceterum locus hic, siquidem Senecae est, sitne ex libro de matrimonio petitus, cuius notitia uni Hieronymo debetur, incerta coniectura est; sunt praeterea etiam alia fragmenta, quae unde petita sint, non proditum est; in quibus omnibus collocandis secutus sum vel argumenti similitudinem vel alia si qua erant indicia, neque hoc mihi sumo, ut in omnibus verum me et locum et ordinem invenisse existimem.

Sequitur deinceps liber de remediis fortuitorum, quem ego, si quem alium, genuinum Senecae esse arbitror; excipio praefationem ineptam illam ac barbaram, scriptam eo tempore, quo poetarum nomine comprehendebantur ii omnes, qui gentilium litteris studerent, praepositamque ab aliquo, qui et ipse se inter poetas numeraret et descripto hoc Senecae libro regi alicui vel prodesse vel placere vellet; excipio deinde additiones, quas oblivione sepultas ego rursus in lucem proferendas duxi; excipio etiam, ut par est, locos librariorum vitiis depravatos, qui quidem non plures sunt in hoc libro quam in aliis, quorum non exstant codd. mss. aetate et integritate insignes; denique fateor etiam, detractam esse Senecae ipsius aut praefationem, si qua fuit, aut certe initium, et verisimile est in reliquis quoque libri partibus abiecta esse nonnulla, quae praefationis scriptori minus placuissent; argumento est ipsa libri brevitas, quae in Seneca nimia videtur, et rursus capitis ultimi longitudo, in quo parum credibile est ipsum Senecam diligentiorem fuisse quam in reliqua libri materia; accedit etiam, quod uno certe exemplo, de quo infra dicam, satis comprobari videtur pleniorem librum tum fuisse, cum sententiae ex eo aliquot in librum de moribus translatae sunt. Verum tamen haec si exceperis recte contendere mihi videor, nihil reperiri in hoc libro, quod falsarius aliquis sua sponte adiecisse videri possit, contra omnia adeo ipsum Senecae ingenium referre, ut de imitatore eius vel vaferrimo cogitare non liceat. atque ii quidem, qui Senecam probe norunt, non dubito quin mihi adsensuri sint; confido tamen etiam aliis satisfieri posse, si

quando aut mihi aut alii vacabit iusto commentario singula verba singulasque sententias ad eorum librorum normam exigere, de quorum origine non dubitatur; neque etiam quod quasi in dialogi formam totus liber compositus est, a Seneca alienum videri debet; eodem enim artificio etiam in reliquis libris creber est, nec mirum quod aliquando totum aliquem librum una hac forma composuit. Sed qui medio quod dicitur aevo hunc librum tractarunt, cum artem illam minus nossent quam vulgaria illo tempore carmina de conflictu animae et corporis, Theoduli eclogam et alia id genus multa, ipsos dialogos cum suis collocutoribus restituendos rati varia colloquentium nomina finxerunt; fuit, qui Senecam et Neronem tamquam magistrum et discipulum colloquentes induceret; Hildebertus vero in capite de fortitudine illorum loco Timorem et Securitatem ac deinde Hominem et Securitatem posuit; plerique haud inficete locis fortasse quibusdam Senecae usi, ut ep. 66, 32. 35. Sensum et Rationem colloqui voluerunt; sed nomina haec in codd. mss. sine ullo totius libri detrimento adiecta et plerumque singulis litteris significata sunt, deinde autem rursus omissa in vetustis iam editionibus sive bonorum codicum auctoritate sive etiam recto iudicio; recentia enim esse arguit ipsa nominum illorum varietas, adeo ut etiam praefationis auctorem vetustiorem esse suspicer. Accessit denique alia quaedam interpolatio, quae tamen et ipsa genuino Senecae libro non noceret; nam ut sunt varia hominum iudicia, cum praefationis auctor nimis prolixum librum Senecae putasset et breviorem fecisset, fuit rursus qui brevem factum vellet longiorem fieri; itaque adiecit quas ipse vocat additiones, quas ego in uno cod. ms. repperi itemque in una editione rarissima impressa Lipsiae per Arnoldum de Colonia, anno, ut videtur, 1495. siquidem verisimile est librum de remediis fortuitorum et „Tulium de senectute“ eodem anno editum esse cum Senecae epistolis abbreviatis et Senecae libro de providentia; utrique autem horum librorum per eundem Arnoldum de Colonia impresso annus ille subscriptus est, omnes autem pari specie in unum volumen conjunctos repperi. Ceterum qui additiones scripsit, ipso hoc nomine praeposito satis cavit, ne quid supposuisse Senecae videretur; secutus autem Senecae, ut putabat, exemplum colloquentes inter se fecit Sensum et Rationem; adeo autem non infeliciter vel imitatus eum est vel aemulatus, ut mihi videatur Petrarcha aliquis vel unus ex iis esse, qui seculo XIV aut ineunte XV. fuerunt eruditissimi; certe nemo credet eundem esse, qui praefationem scripsit. Plura de huius libri fatis fortasse tum cognoscentur, cum vetustioribus codicibus mss. uti licuerit; nunc enim de nullo mihi constat nisi qui sit seculi XIV aut XV. sed cum habeamus testimonia de eo Tertulliani et Hildeberti et Vincentii Bellovacensis, et tacitum illud, de quo infra dicam, libri de moribus, probabile est olim codices haud paucos extitisse atque etiam tales, in quibus nondum assuta esset praefatio subditicia, de quibus ego spem deponendam non existimo propterea quod

nemo adhuc ad emendandum librum contemptum et pro spurio habitum auxilia diligentius conquisivit. quid quod fertur in Uffenbachiano quodam codice distinctus fuisse in libros duos? quod si verum est, crediderim codicem illum ab iis, quos nunc cognitos habemus, valde diversum fuisse. Sed video iam mihi in certamen descendendum esse cum Osanno viro doctissimo, qui primus nuper Gissae a. 1847. dedita opera collato codice Dresdensi, qui est ex recentioribus, ad eius fidem totum libellum edidit et de auctore quaesivit; is igitur contraria duo ponit de hoc opere iudicia; ait enim pag. 16. sic: „*non solum id laborat hic illic barbarae latinitatis usu, sed tam incomposita et elumbis est elocutionis ratio, ut a Seneca vel ab alio quopiam vetere scriptore prorsus abhorreat: denique tota compositio argumenti, quod per colloquium Sensus cum Ratione pertractatur, tum ipsa huius dialogi ratio tam ieiuna et saepe paene absurda est, ut nihil ex litteris Romanorum antiquis relictum norimus, quod vel tantillum ad genus inficetum, quo libellus iste conscriptus est, accedat.*“ Deinde vero pag. 17. dicit: „*accuratius inquirentem — non potest latere, in eo ipso quaedam inesse, quae cum Senecae ingenio conveniant. — sententiae morales — prprsus ex mente Senecae dictae —. Neque prorsus absunt ab his sententiis ea ingenii lumina et acumina, ni malis aculei, quibus Seneca orationem suam distinguere, exornare, et in prolixa eiusdem argumenti tractatione variare solet. Iam quum et summa placitorum cum Senecae philosophia admodum conspiret, neque stilo eius fractum illud sententiis minutis genus dicendi [haud] indignum videatur, iis, quae de auctore libelli traduntur, non omnem fidem derogabimus.*“ Denique haec quo id uno modo fieri potest, inter se conciliat sic: „*Novitiae quidem fabricae libellus sine dubio est, sed cuius fundus sit antiquus, et quidem ex Senecae illo de remediis fortuitorum opere sumptus: quo quicumque libelli auctor fuit, ita usus est, ut sententias maximam partem transsumptas in iustum ordinem componeret et in formam dialogi de more saeculi, quo is scriptus fuit, cogeret.*“ Quid autem, si iam ipse Seneca iustum ordinem instituit? unde enim constat, id eum non fecisse? item formam dialogi si credere non licet ab ipso Seneca originem habere, quid faciemus locis simillimis, quales sunt ep. 24, 17. 42, 9. 47, 1. de beneff. II, 10, 2. 3. et alii multi? nam ipsos quidem interlocutores Sensum et Rationem aliosve quos supra dixi, non puto tanta superstitione esse Osannum ut non credat adiungi potuisse libro vel integerrimo; quomodo autem eiusdem libri, qui ab initio ad finem aequabili dicendi genere conscriptus est, modo *incompositam et elumbem elocutionis rationem* reprehendere, modo *ingenii lumina et aculeos* laudare et *genus dicendi Senecae stilo haud indignum* praedicare potuerit, ego me intelligere non posse fateor. Barbaram denique latinitatem esse incredibile dictu est, quomodo Osannus comprobaverit; profert pag. 6. voces barbaras duas, *inhumationem* et *invasuram.* quae voces si certa fide in ipso libro scriptae essent, victas manus darem: quis autem

unquam audivit de latinitate libri alicuius iudicium fieri ex argumenti summariis, quae librarii barbari saepe singulis capitibus appingere solent? petivit autem voces illas ex capitum inscriptionibus, quae sunt in Dresdensi codice; in meis non sunt, quia non omnibus librariis idem studium fuit. Concedo Osanno, ut etiam in praefatione, quamquam de ea tacet, barbaram latinitatem inveniat, neque tamen ita de libro ipso quicquam probaverit, qui ab illa mirum quantum distat. Quamobrem totam illam Osanni sententiam de libri origine inanem existimo neque ullo argumento munitam, nisi quis forte putabit nihil referre, utrum de auctore libri an de Dresdensis codicis scriba agatur. Sed nondum dimitto Osannum; quaesivit enim deinceps, quis ille fuerit, qui Senecae librum in hanc formam, quam habemus, redegerit, ac iam visus sibi est hominem manibus tenere et partem eius aliquam in lucem protraxisse. Sed in hac re ei ut Neroni olim cum divitias in Libya quaereret, mirifice fortuna illusit; nimirum, ut Taciti de Nerone verbis utar, dum non auctoris, non ipsius negotii fidem satis spectat, pari eventu carbones pro thesauro invenit. Auctore rursus usus est Dresdensis codicis scriba, qui ut fuit profecto homo diligens, non solum suam cuique capiti addidit inscriptiot nem, sed etiam, id quod multi librarii fecerunt, toti libro praefixicapitum omnium indicem cum hac inscriptione:

Incipiunt . . . . libri de remediis fortuitorum.

In loco illo vacuo nemo suspicabitur aliud quid latere nisi vocem *capita* vel similem, neque enim quod sequitur *libri* vocabulum poterit nominativus casus pluralis numeri esse sed est genitivus singularis, quia in Dresdendi cod. ut in reliquis quos novimus, unus est liber de remediis fortuitorum, non plures. Sed in loco illo vacuo Dresd. codex habet non vocem aliquam perspicue scriptam, sed signum quoddam, quod intuens Osannus cum obstinato animo auctoris nomen quaereret „*secunda,* inquit, *fortuna accidit, ut id perscriptum in cod. Dresdensi habeamus, sed, quod magnopere dolendum, per compendium, cuius elementa integra mihi quidem non contigit extricare.*“ Secunda vero fortuna illa vehementer Osannum exercuit; cum enim antea in signo illo Petrarchae nomen latere suspicatus esset, deinde et tempora obstare intellexit et primam litteram nominis invenit non *P* sed *R* esse; rursus deinde relapsus ad Petrarcham inspectis libris eius de remediis utriusque fortunae iterum eum deseruit; denique desperata sua fortuna coactus est auctoris nomen aliis quaerendum relinquere. Ceterum signi eius imaginem exprimi iussit pag. 18. quam ut vidi, satis mirari non potui, quod vir doctissimus, qui plurimos libros mss. versavit, non statim quid id rei esset intellexit; nimirum scripsit librarius: „*Incipiunt rubricae libri de remediis fortuitorum;*“ nihil aliud enim est illud compendium quam R͟c͟e͟, quibus litteris rubricae nomen scribi solet.

Itaque ego librum de rem. fort. exceptis iis, quae medio aevo ei adhaeserunt, Senecae vindicandum ratus feci quod potui, ut quae

depravata erant, corrigerem, quam ad rem praeter Dresdensis libri scripturam ab Osanno editam adhibui tres codd. Vratislavienses e bibl. academica, quorum unus est membran. scriptus a. 1375. signatus IV. fol. 39. eius folia duo, 77 et 78, amissa sunt, quibus continebatur finis libri de moribus et initium libri de rem. fort.; est autem is ipse, quo Fickertus in aliis Senecae libris usus est. Alter codex est chartac. sec. XV. signatus IV. Q. 66. in quo additiones leguntur. Tertius est item chartac. sec. XV. signatus I. Q. 412. in quo colloquentes sunt Seneca et Nero. Habui praeterea edd. veteres Tarvisinam, Venetam a. 1492. Lipsiensem illam, de qua supra dixi, Erasmi primam, alias, quae deinceps secutae sunt; quibus copiis perfeci, ut aliquanto iam emendatior hic liber prodeat, quamquam non potui omnes quas diuturno situ contraxit maculas eluere; neque enim tales fuerunt codices mei, quorum nullus integritate excellit. De Additionibus vero non admodum laboravi, quarum qui mihi soli fontes erant unus codex ms. et ed. Lips., plerumque inter se consentiunt: illud tamen non parvi ad totam rem momenti est, quod versus ille: *coelo tegitur, qui non habet urnam*, qui vulgo ipsis Senecae verbis interpositus c. 5, 2 ante voces *quid interest* legebatur, loco illo deiectus et in Additiones translatus est; non habent eum neque codd. mss. neque edd. veteres quas dixi; scilicet a Seneca ipso vix credas eum poni potuisse, cum sit Lucani Phars. VII, 819. itaque verisimile est ex Additione eum arreptum esse, quamquam potuit librario alicui etiam ultro succurrere vel ex ipsius Lucani lectione vel ex aliis, qui eo usi sunt, velut ex Bartholomaeo Anglico de proprietatibus rerum lib. XIX, c. 129.

Adieci deinde Excerpta de paupertate ex superioribus edd. expressa; neque enim eorum ullum cod. ms. habui; addidi in margine numeros epistularum, unde petita sunt, ut commodius possit scripturae discrepantia reperiri, quam Fickertus raro notavit.

Sequitur de Moribus liber, Excerptis illis, ut videtur, haud paulo vetustior; citatur enim Senecae nomine ex eo sententia 35. iam anno 567. in Concil. Turon. II. can. 14. in ed. Labbei vol. V, pag. 856. vel in ed. Mansi vol. IX, pag. 795. eundem librum novit Vincentius Bellovacensis et alii; ac vellem ad eum emendandum plura auxilia praesto fuissent; nunc nihil habui nisi edd. vett. et quem dixi supra codicem Vratisl. qui deficit in sententia 49. voce *incipiat*; nec profuit ei libro Io. Conr. Orellius, qui edidit eum inter Opuscula Graecorum vett. sententiosa et moralia tom. I. pag. 269 sqq. Verum est, quod in cod. Vratisl. adscripsit manus recentior: *Non est hic dicendus liber: recollectae enim sunt quaedam ab aliquo excerptae ex libris Senecae*, nisi quod non ex solis Senecae libris collectae sententiae sunt; atque ex iis quidem, qui supersunt, etsi similia proferri multa possunt, ipsis tamen verbis quae accurate conveniant, non admodum multa esse credo; veluti dubites, sitne sent. 48 petita ex ep. 3, 2. item ad sent. 65. cf. ep. 97, 13. 105, 8.

ad sent. 73. cf. ep. 114, 1. contra manifestum est sententias 39—43 translatas esse ex libro de rem. fort. 2, 3. 7, 1—3. 8, 2. nam sententia 42. quoque et eo loco posita est et eam formam habet, ut dubium non sit quin eundem atque reliquae fontem habeat; quamobrem eam restitui libro de rem. fort. c. 7, 3. quamvis ibi neque in codd. mss. neque in edd. legatur, ac videtur mihi hic locus argumento esse librum de rem. fort. fuisse illo tempore aliquanto ampliorem, cum liber de moribus collectus est. Praeterea ex amissis Senecae libris petitam esse sententiarum partem, satis credibile est, neque id tamen certo testimonio confirmare nunc possum; nam verba illa apud Lactantium III, 15, 14: *atqui nihil interest — animus non videtur*, quae leguntur item in sent. 3. 4. non dubito quin recte Buenemannus Lactantii esse censuerit, non Senecae, cuius locus antecedit; vid. fragm. 20. quare Christianum hominem quarti quintive seculi, qui Lactantio uteretur, mirum non est sent. 55 eleemosynae mentionem fecisse, quamquam facile fieri potuit, ut esset nihilominus haec quoque sententia Senecae, qui in ea non eleemosynam sed beneficium dixisset; diaboli appellationi, quae deinde sequitur sent. 143. non multum tribuo, quia verisimile est sententiam illam cum sequentibus aliena manu esse in fine adiectas. Sed de fontibus huius libri non est hic dicendi locus; est enim difficilis quaestio ac digna, quae separatim et accurate instituatur. Quae vero in quibusdam edd. vett. neque raro in codd. mss. feruntur Senecae proverbia ad litterarum ordinem composita, ea ego recipienda non iudicavi propterea quod longe plurima sunt versibus scripta et e Publio maxime collecta; quae autem in litterae cuiusque fine ex Senecae libris adiunctae reperiuntur sententiae, eae nec multae sunt nec ignotos fontes habere videntur.

Satius visum est Martini Dumiensis librum adiicere, qui de quattuor virtutibus cardinalibus aut de formula honestae vitae inscribi solet, medio ille aevo Senecae nomine notissimus; nec credo ullum genuinum Senecae librum adeo frequenter lectum et descriptum ac citatum esse; item editiones eius vetustae exstant haud paucae; quare nolui ab iis, qui medii aevi litteras curant, desiderari librum totiens memoratum, praesertim cum suo quoque pretio non indignus sit, qui in manus hominum redeat. Praefationem ad Mironem regem scriptam, quae a vulgaribus codd. mss. editionibusque abest, descripsi ex d'Acherii Spicilegio tom. III. (Paris. 1723.) pag. 312. prolatam a Io. Mabillonio e codice S. Remigii Remensis; eandem cum toto Martini libro editam esse cura Eliae Vineti Pictavis a. 1544. testatus est ib. Baluzius. Ad librum ipsum emendandum multum mihi profuit cod. Vratisl. membranaceus, quem supra dixi. Quod posui inscriptionem libri de verborum copia, feci testimonio Eberti, qui in catalogo codd. mss. Guelferbyt. Nr. 794. sic inscriptum codicem memorat; sed ea res cum mira mihi accideret maxime propter locum in ep. IX Senecae ad Paulum, quia epistu-

lae illae quippe Hieronymo cognitae ante Martini Dumiensis aetatem scriptae sint necesse est, volui meis oculis credere et impetravi facile, ut mihi mitteretur codex Bambergensis M. IV, 4, membran. sec. XIV, quo etiam Fickertus in Senecae epistulis usus est; in eo igitur pag. 53 post „Extractiones de libro Macrobii in expositione sompnii Scipionis“ legitur Martini liber cum hac inscriptione: „Incipit liber Lucii Senece de verborum Copia.“ Ipse deinde liber omissa etiam ultima illa praefationis parte, quae alibi deesse non solet (*Quatuor virtutum — virum efficiunt.*) sic incipit: *Quisquis prudentiam sequi desideras* —. reliqua postquam inspexi, non admodum poenitet, quod nunc demum codex in manus meas pervenit; video enim vix ad ullam rem eum profuturum fuisse, si tempore venisset; nam neque scripturae bonitate meum cod. Vratisl. superat et tot locos omittit, ut non tam librum ipsum hunc esse dicas sed ex eo excerpta, qualia in eodem codice plura sunt. Desinit autem c. 7, 2. in verba illa: *sordidus aut obscurus existas*, et sequuntur deinceps ex Senecae epistulis excerpta, quae nulla inscriptione insignita, nullo intervallo separata incipiunt pag. 55 extr. a verbis: *Primum argumentum composite mentis existimo* — et finiuntur pag. 62. supr. verbis his: *Dum differtur vita transcurrit. Turpissima iactura est que per negligenciam fit. — Explicit de verborum copia. Incipiunt proverbia Senece per ordinem alphabeti.* Quare apparet non recte me Martini libro inscriptionem illam de verborum copia praefixisse, quippe qua non tam liber ille per se solus significetur sed excerptorum quoddam genus ex illo et ex epistulis conflatum; nec aliud inesse suspicor codici Guelferbytano 794. eadem vero excerpta num is quoque intellexerit, qui in ep. Senecae ad Paulum libri de verborum copia mentionem facit, quaerant alii.

Epistulae Senecae ad Paulum et Pauli ad Senecam corruptissimae circumferuntur, nusquam tamen, ut ego existimo, corruptiores quam apud Io. Alb. Fabricium in Cod. apocrypho; itaque ego quod erat adiumentorum, diligenter adhibui; Fickertus utendam mihi concessit scripturae discrepantiam, quam e cod. Amploniano excerpsit; ego ipse contuli codices duos Rehdigeranos; de tribus his codicibus dixit Fickertus in praef. ad Senecae epp. pag. XX et XXI. Sed diligentiae eius exiguus fructus fuit; nam etsi non difficile fuit, quae Fabricius corruperat aut iniuria omiserat restituere, tamen tot supersunt loci dubii et depravati, ut verisimile mihi sit ineptam falsarii orationem iam a veteribus librariis magis etiam vitiatam esse; sed tamen quoniam codices vetustissimi, Argentoratensis, quo epistulae Senecae, et Mediolanensis, quo dialogi continentur, ad emendandas subditicias has epistulas nondum adhibiti sunt, sperare de iis optima quaeque licet.

Ultimo loco posui epitaphium Senecae, quod plurimis Senecae codicibus mss. adiectum est.

Indicem denique rerum memorabilium summa diligentia con-

feci copiosissimum et quoad eius fieri potuit numeris verbisque probe emendatum; qui enim adhuc erat plenissimus a Schweighaeusero confectus, usui mihi esse non potuit nisi forte ut nonnulla quae me fugerant, supplerem; erant enim in eo non librorum capitumque sed paginarum numeris loci indicati ac praeterea errores et multi et graves admixti; ordo quoque rerum sub eadem voce comprehensarum magis casu constitutus quam consilio; ceterum non propria solum nomina hominum locorumque in indice ponenda putavi sed verba omnia, quae pertinerent ad antiquitates vel publicas vel privatas vel ad litterarum historiam variamque in omni genere doctrinam et maxime ad philosophiam; ubi autem fieri potuit, elegi locos eos, qui haberent formam arte et acumine insignem eoque effeci ut floridissimae Senecae sententiae in hoc indice collectae sint.

Indicabo hoc loco errores typographicos, quos in tribus huius editionis voluminibus animadverti, nec multos illos nec admodum graves; addam praeterea quasdam emendationes sero natas et coniecturas reiculas de multis paucas, quas quamquam sprevi ipse, non tamen adeo inanes esse puto, ut non possint aliquam ad tollendas offensiones utilitatem habere.

VOL. I. Ad pag. 1—139 cf. Adnotationes criticas, quas edidi in indd. lectionum in univ. litt. Vratislav. per aest. a. 1852. et a. 1853. habendarum.

Dial. I, 4, 3. fort. scrib. in qua universam vim.

Dial. II, 7, 2. delenda vox [*non*]. — c. 10, 4. scribe quae non sentiat se perpeti. — c. 11, 3. fort. scrib. contemptissimus et ad ludibrium est. — c. 13, 2. scribe: valentes coloratos [male sanos] esse. — c. 16, 3. scribe consipiente pro conspiciente. — c. 18, 1. fort. scrib. contumeliosus mira *libidine* ferebatur.

Dial. III, c. 8, 4. post v. advocabatis ponenda videntur lacunae signa. — ib. §. 7. scribe: „quid ergo? non — abstinent?“ [faciunt.] Quando? — c. 12, 1. scribe: „Quid ergo? inquit, vir b. — ib. §. 3. ante voces cum hoc dicis ponenda lacunae signa.

Dial. IV, c. 28, 1. fortasse delenda vox tempore.

Dial. V, c. 9, 3. Dele [*ac*]. — c. 13, 4. scribe: dum consipimus. — c. 19, 1. pro alicui fort. scrib. aliquo. — c. 35, 5. scr. occurrentium. et antea fort. scrib. qui *non* mensam. — c. 39, 4. repone cui pro cur. — c. 40 extr. scribe: ubi Caesar est? — c. 41, 1. totus qui post lacunam sequitur locus usque ad finem libri nunc mihi videtur uno duobusve foliis traiectis huc translatus esse a fine libri I.

Dial. VI, c. 3, 3. scribe ipsaque. Deinde fort. scrib. invita pro invisa. — ib. §. 4. scribe [ac mitius]. — c. 8, 2. reducendum videtur nunc te ipsa custodis. vid. ep. 63, 3. — c.

10, 4. fort. scrib. in fuga. — c. 11, 3. scribe opus est. — ib. § 4. scribe audit*us* *ex* inprov. — c. 12, 1. fort. scrib. mov*i*t — ib. § 4. dele comma post electam et scribe circuic*e*. — c. 15, 1. scribi poterat „dis geniti deosque genituri“, ut significaretur haec esse ex Virg. IX, 642. — c. 16, 6. scr. Numquam. — ib. § 8. malim exple et unum. et deinde saeviret. — c. 17, 1. scr. genitus es. — ib. §. 7. fort. scr. in ignem positura. — c. 18, 1. scribe Hanc im. agedum ad totius. — ib. § 2. aequali[*ter*]usque. vid. supra pag. XIV. — ib. § 4. fort. scrib. alia for*m*a rerum *aliter* aliterque. — ib. § 7. fort. scrib. terrena vel terrestria pro terrentia. — c. 19, 1. fort. scrib. illorum cum conspectu. — c. 20, 2. dele comma post haec ubi; item c. 23, 4. post quae et pone ante quae. — c. 24, 4. fort. scr. *a*vocetur vel *e*vocetur. — c. 25, 1. coniicio verba sic transponenda: inter felices currit animas interque contemptores vitae et *m*. b. liberos. excepit illum coetus sacer, Scipiones Catonesque. Parens tuus —. — ib. § 2. desunt signa, quibus significetur verba iuvat enim ex alto relicta respicere a me transposita esse cum antea legerentur post aciem. — c. 26, 5. scribe [seriem,].

Dial. VII, 15, 6. dele [*ac*] post aeque. — c. 17, 3. dele comma ante convicia. — c. 18 extr. scribe: vides enim: non —. — c. 20, 2. [temptare] videtur glossema. Paulo ante Michaelis scribendum coniecit: sed tu viros suspice; mihi magis placet: sed si vis verum. cf. Dial. VI, 1, 5. de beneff. V, 1, 2. M. Seneca controv. 11. pag. 163 inf. ed. Bipont. — ib. § 3. nunc scribendum videtur aliubi, non alicubi. — c. 23, 5. praestat: expanditis sinum. cf. ep. 74, 6. — c. 25, 7. fort. scrib. incitamusque acerrim*e*: ergo paupertati adhibebimus illas.

Dial. IX, c. 1, 10. Haud scio an versus sit: promptus compositusque sequor Zenona, Cleanthen. — ib. § 16. scribe quaedam. — c. 5, 5. fort. del. in ante periculosa. — c. 8, 3. scribe utrisque enim.

Dial. X, 3, 2. fort. scrib. adice et quod sine usu. — c. 4, 5. scribe Danuvium. — c. 5, 3. fort. scrib. procidet. — c. 10, 3. probo nunc subrepebant pro subripiebantur. — c. 19, 2. fort. scrib. dum calet sanguis, viget animus, ad m.

Dial. XI, 1. pag. 218, lin. ult. in marg. pone 4 pro 3. — c. 8, 2. fort. scrib. exiet omne tempus. vid. vol. II. praef. p. VI. — c. 9, 5. scribe: eos denique ipsos. — c. 11, 1. videtur se delendum ante exire. — ib. § 2. 3. ad verba illa: „Ego cum genui, tum moriturum scivi et huic rei sustuli.“ adde signa, quibus indicetur versum hunc esse nescio cuius poetae tragici.

Dial. XII, 17, 2. Voces patrimonii administratione fort. tamquam glossema secludendae sunt, estque una haec coniectura probabilis inter eas, quas proposuit *Michaelis* in *Philologo* a. 1852. p. 214 sqq.

Epigr. IV, 9. dele comma post sacra. — VIII, 5. dele comma post Marcus.

Lud. c. 7, 1. v. 3. scribe Haec pro Hacc. — c. 9, 3. magis nunc placet sic scribere: iam fana mimum fecistis.

De clem. I, 8, 1. fort. scrib. quid, tu non experiris [*imperium*] istud esse nobis —. — ib. § 4. fort. scrib. multa *circa* te lux est. cf. Dial. VI, 2, 5. ubi in eadem re dixit fortunam circumlucentem. — ib. § 5. scribendum videtur e cod. Naz. tremant, quia neminem adfliges aut adfligere, nisi —. — c. 19, 9. scribe: faciant, intueamur — colentesque. Quid. — c. 23, 2. scribe: parricidae cum lege. — ib. c. 25, 2. scribe: delectatur. — Lib. II, 1, 1. Non opus est sed addere, si nec deleas, aut quod facillimum, scribe sic: non composita nec alienis auribus data subito crepuit vel erupit. — c. 3, 1. fort. scrib. At ne forte.

VOL. II. Praef. pag. IV, lin. 14. scribe: libri II et V praefationes amissas. — pag. V. lin. 16. scribe: lib. VI, c. 32, 6. — pag. VI. lin. 3. scribe: VII, c. 25, 2.

De beneff. I, c. 6, 3. fort. scrib. sed in pia. — c. 15, 2. scribe benignitatis.

II. c. 6, 1. scribe excussa lacerto. cf. ep. 108, 10. — ib. § 2. pone comma ante cui, et dele post cum. — c. 10, 2. vid. Madvig. ad Cic. de fin. II, 3. p. 153. — c. 18, 3. Praestat nam scribere pro Num, ut non sit interrogatio.

IV, c. 11, 6. scribe: At mehercule. vid. supra pag. XIII. — c. 18, 3. fort. scrib. in maria.

V, c. 12, 6. scribe quos — cumque. — c. 20, 6. scribo: Dicet aliquis.

VI, c. 34, 3. scribe: cuius disponitur.

VII, c. 10, 2. fort. scrib. errorem animorum oculus. — c. 17, 2. dele comma ante est et pone post est.

Nat. Quaestt. I, c. 8, 7. malim occurrere pro occurri. — c. 16, 4. scribo: At mehercules. vid. supra pag. XIII.

II, c. 20, 2. extr. fort. scrib. dum se rapit infra, incendet. cf. ep. 40, 7. — c. 21, 3. fort. scrib. rem igneam esse. — c. 32, 8. fort. scrib. altius ars spiret distr. r. o. tractans. cf. ep. 95, 10. — c. 39, 1. 49, 1. scribe Caecina et c. 56, 1. Caecinam. — c. 49, 3 malo magno consultantium periculo. — c. 53, 2. fort. scrib. qua non icta. — c. 59, 11. probo nunc deiectione. cf. ep. 120, 16.

III, c. 15, 8. fort. exeunt amnes. — c. 16, 2. praestare vide-

tur: si nihil obstitit. — ib. § 3. fort. scrib. verisque quando solet. — c. 18, 3. scribe: palpitantemque. — ib. § 4. fort. scrib. saxatile, ut sit versus, qui potest Ennii esse. — c. 20, 4. fort. scrib. evenit: si virgam. — capp. 22 et 23. fortasse ponenda ante c. 20. — c. 24, 1. fort. scrib. sunt ei solo. — ib. § 3. fort. scrib. loco aestuarii.

V, c. 4, 1. fort. scrib. ex humido pro ex imo. — c. 10. extr. scribe: defendit." — c. 18, 6. fort. scrib. testium loco laudandus est.

VI, c. 2, 9. Versus fortasse talis fuit: sive cadendum | est mihi, de coelo me cecidisse velim. — c. 29, 2. fort. scrib. consipere pro non desipere.

VII, c. 20, 1. scribe etiamsi pro etsi. vid. supra p. XIV. — c. 27, 4. scribe vides enim: pro *quid* enim? — c. 30, 1. scribendum videtur voltum demittimus.

VOL. III. Ep. 5, 7. fort. scrib.: Dices: „ergo ista tam div. — Ep. 9, 4. scribe quam pro qum. — ib. § 17. voces illae et adpetitio societatis sive genuinae sunt sive spuriae cum ante vocem quomodo legerentur, collocandae visae sunt post voces naturalis inritatio, quod nunc nescio quo errore aliter factum. — Ep. 13, 13. fort. scrib. damus nos timori ferendos. cf. Dial. VI, 2, 2. — Ep. 15, 8. fort. scrib. lenius pro lentius. et deinde: moderatori sui (vel suo) pareat nec. — Ep. 17, 5. post nondum habeo pone comma. deinde fortasse praestat sic interpungere: parandum est. quod tu differs et post cetera paras, ab hoc incipiendum est. — Ep. 27, 4. fort. scrib. cessatur, sed adhuc festinetur. — Ep. 30, 3. fort. scrib. finem suum *ex*spectat. — ib. § 15 scribe qui pro quid. — Ep. 31, 11. ante subsilire pone colon pro commate. — Ep. 36, 11. fort. scrib. hiems cessit, sed referent. — Ep. 37, 4. fort. scrib. subicere, omnem subice te rationi. — Ep. 40, 9. fort. scrib. mireris pro videris. — Ep. 45, 8. fort. scrib. ut nesciat, cum illi subt. coll. persuaseris. in p enim si deest, in P supra scriptum est. — Ep. 53, 9. fort. scrib. adesse iubet. — ib. § 11. fort. scrib. Totum huc converte[*te*]mente. — Ep. 59, 5. fort. scrib. decore avocentur. — ib. § 8. scribe sequuntur pro sequunter. — Ep. 63, 8. fort. scrib. plus nobis temporis in vivis periisse. — Ep. 67, 12. fort. scrib. Quid? tu pro Ita tu. — ib. § 16. in cod. p. est: quidni hoc optabile autem non quod. sed hoc est supra scriptum, quod si genuinum non sit, coniicias: Quidni? optabile autem non quod. — Ep. 70. pag. 159, lin. 2. scribe vivere pro vivere. — ib. § 11. scribe quem — admodum. — Pag. 169. in marg. supr. scribe (71.) pro (72.) — Ep. 73, 8. scribe at haec pro ad haec. — Ep. 74, 3. scribe ad om-

nem pro ad omnen. — ib. § 7. scribe diripientium pro diripentium, et deinde post captabantur pone comma. — ib. § 10. fort. scrib. quicquid boni dedit. — ib. § 11. fort. scrib. ex hac deploratione nostri nascitur. — ib. § 27. scribendum videtur: in eandem uterque formam fuit. — Ep. 76, 29. scribe: dic: „factum. — ib. § 30 extr. praefero et elidunt. — ib. § 31. fort. scrib. metiris. manet pumilio, licet. — Ep. 77, 17. fort. scrib. tanti, enim illa putas. — Ep. 78, § 11 vid. supra pag. V. — ib. § 19. fort. scrib. ureret pro urgeret. — Ep. 79, 18. scribe omnem. — Ep. 81, 14 scribe mille pro mile. — Ep. 85, 33. videbis vox, quam addidi e codd. quibusdam, non vera mihi videtur; malim opprimes, vel obrues, ut versus sit. — Ep. 89, 4. fort. scrib. itaque, si videtur tibi, dicam. — Ep. 90, 45. 92, 20. 28. ter addidi *in* praepositionem, quae dubito an abesse potuerit. — Ep. 94, 2. scribe Stoicus. — ib. § 53. scribe falsos. — Ep. 99, 2. scribe: esse. „Solatia. — Ep. 100, 9. scribe quot Fabiani pro quod. — Ep. 103, 2. scribe: [hae] aut — ib. § 5. fort. locus sic restituendus: ambulantes. Quietem et ipsam philosophiam vel: Quietem autem et ips. ph. — Ep. 107, 3. fort. scrib. ubi tonat, fulminat. — Ep. 108, 28. fort. scrib. adulescentiam agitantibus. — Ep. 109, 10. fort. scrib. qui virtutes alicuius *ut* partes sui amat. — Ep. 110, 6. extr. scribe timemus pro timenus. — Ep. 113, 23. fort. scrib. anima pro eo quod in libris est ambulatio. — ib. § 30. fortasse verum quod est in libris pro milite, non per milites. — Ep. 114, 5. fort. scrib. testum tepuisve. — Ep. 124. 23. haud male scribas: dum aliena intueris.

Fragm. 79, lin. 2. scribe aeternum.

In numeris margini appositis haec sunt corrigenda: vol. I, pag. 107. Dial. V, c. 37. numerum 4 pone duabus lineis ante, ubi verba sunt: Praesume animo. — ib. p. 178. Dial. IX, c. 4. numerum 3 pone ad lineam sequentem; item numerum 4. ib. p. 212. Dial. X, c. 14. — ib. p. 188. numerum 7 pone ad lineam antecedentem. — Vol. II. p. 64. de beneff. IV, c. 8. numerum 2, et p. 168. numerum 13 pone ad lineam sequentem; p. 205. Nat. Quaestt. II, c. 49. numerum 2, p. 249. numerum 1, p. 315. Nat. Quaestt. VII, c. 28. numerum 3 pone ad lineam antecedentem; p. 158 dele numerum 9, et p. 159 pro numeris 10. 11. 12. 13 pone 9. 10. 11. 12, et ad lin. 10 ab inf. pone numerum 13. — Vol. III. p. 158. ad lin. penult. pone numerum 4. — p. 326. numerum 4 pone ad lineam antecedentem.

Finita demum et typis iam excusa praefatione succurrit non negligenda fuisse quae scripsit Ludovicus Janus in novis annal. philol. et paedag. vol. XXXVII. pag. 3—30. ubi de multis

epistularum Senecae locis prudenter et docte disputavit; ac maxime quidem doleo, quod non prius cognovi, quae de cod. Bamb. denuo collato refert; apparet enim ep. 107, 11 versum quartum sic scribendum esse: *malusque patiar, facere quod licuit bono;* item ep. 113, 26 (21) minus recte scribi venire quam *pervenire*. et ep. 112, 4 (3) quod ego e coniectura edidi *vitia sua*, codd. Bamb. et Erl. confirmari. Praeterea etiam in aliis quibusdam rebus Jani sententiam si cognitam habuissem, secuturus fui; nam et ep. 94, 47 recte defendere videtur quod est in optimis libris *ablegant* pro *adligant*, et ep. 103, 2 praestabat fortasse perniciosus scribere quam perniciosior; de reliquis locis aut dubito aut dissentio praeter eos, de quibus mihi communes cum illo coniecturae sunt, quas non tam doleo mihi esse praereptas quam gaudeo consensu confirmatas; sunt autem inter eas aliquot satis memorabiles; ac ne quis quas ego mihi nunc primus proferre visus eram, nesciat iam ante decem annos propositas esse a Jano, indicem earum hic subiicio: ep. 34, 1. superieceris. ep. 50, 4. tam veteres. ep. 58, 26 (23). notione. ep. 66, 18. torreri. ep. 85 extr. pati subigunt. ep. 86, 18 (17). rapum-radit. ep. 96, 3 (2). venerunt.

Scribebam Vratislaviae mense Novembri a. MDCCCLII.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

EPISTULARUM MORALIUM

LIBRI XX.

L. ANNAEI SENECAE
AD LUCILIUM
EPISTULARUM MORALIUM
LIBER I.

EPISTULA I.
SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

I. Ita fac, mi Lucili, vindica te tibi, et tempus, quod 1
adhuc aut auferebatur, aut subripiebatur, aut
excidebat, collige et serva. Persuade tibi hoc sic
esse, ut scribo: quaedam tempora eripiuntur nobis, quae-
dam subducuntur, quaedam effluunt. turpissima tamen
est iactura, quae per neglegentiam fit. et si volueris ad-
tendere, maxima pars vitae elabitur male agentibus, ma-
gna nihil agentibus, tota vita aliud agentibus. Quem mihi 2
dabis, qui aliquod pretium tempori ponat, qui diem ae-
stimet, qui intellegat se cotidie mori? in hoc enim fallimur,
quod mortem prospicimus: magna pars eius iam prae-
teriit. quicquid aetatis retro est, mors tenet. Fac ergo,
mi Lucili, quod facere te scribis, omnes horas comple-
ctere: sic fiet, ut minus ex crastino pendeas, si hodierno
manum inieceris. Dum differtur vita, transcurrit. Omnia, 3
Lucili, aliena sunt, tempus tantum nostrum est. in huius
rei unius fugacis ac lubricae possessionem natura nos
misit, ex qua expellit quicumque vult. et tanta stultitia
mortalium est, ut quae minima et vilissima sunt, certe
reparabilia, inputari sibi, cum inpetravere, patiantur,
nemo se iudicet quicquam debere, qui tempus accepit,
cum interim hoc unum est, quod ne gratus quidem potest
reddere. Interrogabis fortasse, quid ego faciam, qui tibi 4
ista praecipio. fatebor ingenue: quod apud luxuriosum
sed diligentem evenit, ratio mihi constat inpensae. non
possum dicere nihil perdere, sed quid perdam et quare

et quemadmodum, dicam. causas paupertatis meae reddam. Sed evenit mihi, quod plerisque non suo vitio ad inopiam redactis: omnes ignoscunt, nemo succurrit. Quid ergo est? non puto pauperem, cui quantulumcumque superest, sat est: tu tamen malo serves tua, et bono tempore incipies. nam ut visum est maioribus nostris, sera parsimonia in fundo est. non enim tantum minimum in imo, sed pessimum remanet. Vale.

EPISTULA II.

Seneca Lucilio suo salutem.

1 Ex his quae mihi scribis, et ex his quae audio, bo-
nam spem de te concipio. Non discurris nec locorum mu-
tationibus inquietaris. aegri animi ista iactatio est. pri-
mum argumentum conpositae mentis existimo, posse
2 consistere et secum morari. Illud autem *vide, ne ista
lectio auctorum multorum et omnis generis
voluminum habeat aliquid vagum et instabile*:
certis ingeniis inmorari et innutriri oportet, si velis ali-
quid trahere, quod in animo fideliter sedeat. Nusquam
est qui ubique est. Vitam in peregrinatione exigentibus
hoc evenit, ut multa hospitia habeant, nullas amicitias:
idem accidat necesse est his, qui nullius se ingenio fa-
miliariter adplicant, sed omnia cursim et properantes
3 transmittunt. Non prodest cibus nec corpori accedit, qui
statim sumptus emittitur. nihil aeque sanitatem inpedit
quam remediorum crebra mutatio. non venit volnus ad
cicatricem, in quo medicamenta temptantur. non conva-
lescit planta, quae saepe transfertur. nihil tam utile est,
ut in transitu prosit: distringit librorum multitudo. ita-
que cum legere non possis, quantum habueris, satis est
4 habere, quantum legas. „Sed modo, inquis, hunc librum
evolvere volo, modo illum.“ Fastidientis stomachi est
multa degustare, quae ubi varia sunt et diversa, inqui-
nant, non alunt. Probatos itaque semper lege, et si
quando ad alios diverti libuerit, ad priores redi: aliquid
cotidie adversus paupertatem, aliquid adversus mortem
auxilii conpara, nec minus adversus ceteras pestes. et

cum multa percurreris, unum excerpe, quod illo die con-
coquas. Hoc ipse quoque facio: ex pluribus, quae legi, 5
aliquid adprehendo. Hodiernum hoc est, quod apud
Epicurum nanctus sum: — soleo enim et in aliena castra
transire, non tamquam transfuga, sed tamquam explora-
tor — „Honesta, inquit, res est laeta paupertas."
Illa vero non est paupertas, si laeta est: cui cum pauper- 6
tate bene convenit, dives est; non qui parum habet, sed
qui plus cupit, pauper est. quid enim refert, quantum
illi in arca, quantum in horreis iaceat, quantum pascat,
quantum feneret, si alieno inminet, si non adquisita, sed
adquirenda conputat? Quis sit divitiarum modus, quae-
ris: primus, habere quod necesse est, proximus, quod
sat est. Vale.

EPISTULA III.

Seneca Lucilio suo salutem.

Epistulas ad me perferendas tradidisti, ut scribis, 1
amico tuo. deinde admones me, ne omnia cum eo ad te
pertinentia communicem, quia non soleas ne ipse qui-
dem id facere: ita eadem epistula illum et dixisti amicum
et negasti. Itaque sic priore illo verbo quasi publico usus
es et sic illum amicum vocasti, quomodo omnes can-
didatos bonos viros dicimus, quomodo obvios, si no-
men non succurrit, dominos salutamus. Hac abierit!
Sed si aliquem amicum existimas, cui non tan- 2
tumdem credis quantum tibi, vehementer er-
ras et non satis nosti vim verae amicitiae: tu
vero omnia cum amico delibera, sed de ipso prius. post
amicitiam credendum est, ante amicitiam iudicandum.
Isti vero praepostero officia permiscent, qui contra prae-
cepta Theophrasti, cum amaverunt, iudicant, et non
amant, cum iudicaverunt. Diu cogita, an tibi in amici-
tiam aliquis recipiendus sit. cum placuerit fieri, toto il-
lum pectore admitte: tam audaciter cum illo loquere
quam tecum. Tu quidem ita vive, ut nihil tibi committas, 3
nisi quod committere etiam inimico tuo possis. sed quia
interveniunt quaedam, quae consuetudo facit arcana, cum

amico omnes curas, omnes cogitationes tuas misce. Fi-
delem si putaveris, facies. nam quidam fallere docue-
runt, dum timent falli, et illi ius peccandi suspicando fe-
cerunt. Quid est, quare ego ulla verba coram amico meo
retraham? quid est, quare me coram illo non putem so-
4 lum? Quidam quae tantum amicis committenda sunt, ob-
viis narrant et in quaslibet aures, quicquid illos urit,
exonerant. quidam rursus etiam carissimorum conscien-
tiam reformidant, et si possent, ne sibi quidem credituri
interius premunt omne secretum: neutrum faciendum est.
utrumque enim vitium est et omnibus credere et nulli.
5 sed alterum honestius dixerim vitium, alterum tutius. Sic
utrosque reprehendas, et eos qui semper inquieti sunt,
et eos qui semper quiescunt. nam illa tumultu gaudens
non est industria, sed exagitatae mentis concursatio. et
haec non est quies, quae motum omnem molestiam iudi-
6 cat, sed dissolutio et languor. Itaque hoc, quod apud
Pomponium legi, animo mandabitur:

Quidam adeo in latebras refugere, ut putent in turbido esse, quicquid est in luce.

Inter se ista miscenda sunt: et quiescenti agendum et
agenti quiescendum est. Cum rerum natura delibera:
illa dicet tibi se et diem fecisse et noctem. Vale.

EPISTULA IV.

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Persevera ut coepisti et quantum potes propera, quo
diutius frui emendato animo et conposito possis. Frue-
ris quidem etiam dum emendas, etiam dum conponis.
alia tamen illa voluptas est, quae percipitur ex contem-
2 platione mentis ab omni labe purae et splendidae. Tenes
utique memoria, quantum senseris gaudium, cum prae
texta posita sumpsisti virilem togam et in forum dedu-
ctus es: maius exspecta, cum puerilem animum deposue-
ris, et te in viros philosophia transscripserit. adhuc
enim non pueritia, sed quod est gravius, puerilitas re-
manet. et hoc quidem peior est, quod auctoritatem ha-
bemus senum, vitia puerorum, nec puerorum tantum sed

infantum: illi levia, hi falsa formidant, nos utraque.
Profice modo: intelleges quaedam ideo minus 3
timenda, quia multum metus adferunt. Nullum
magnum, quod extremum est. Mors ad te venit: timenda
erat, si tecum esse posset. necesse est aut ne perveniat
aut transeat. „Difficile est, inquis, animum perducere ad 4
contemptionem animae.“ Non vides, quam ex frivolis
causis contemnatur? alius ante amicae fores laqueo pe-
pendit, alius se praecipitavit e tecto, ne dominum sto-
machantem diutius audiret, alius ne reduceretur e fuga,
ferrum adegit in viscera: non putas virtutem hoc effe-
cturam, quod efficit nimia formido? Nulli potest secura
vita contingere, qui de producenda nimis cogitat, qui in-
ter magna bona multos consules numerat. Hoc cotidie 5
meditare, ut possis aequo animo vitam relin-
quere, quam multi sic conplectuntur et tenent, quo-
modo qui aqua torrente rapiuntur, spinas et aspera.
Plerique inter mortis metum et vitae tormenta miseri flu-
ctuant: et vivere nolunt et mori nesciunt. Fac itaque tibi 6
iucundam vitam, omnem pro illa sollicitudinem depo-
nendo. nullum bonum adiuvat habentem, nisi ad cuius
amissionem praeparatus est animus. nullius autem rei
facilior amissio est, quam quae desiderari amissa non
potest. ergo adversus haec, quae incidere possunt etiam
potentissimis, adhortare te et indura. De Pompeii capite 7
pupillus et spado tulere sententiam, de Crasso crudelis
et insolens Parthus. Caius Caesar iussit Lepidum Dextro
tribuno praebere cervicem, ipse Chaereae praestitit: ne-
minem eo fortuna provexit, ut non tantum illi minaretur,
quantum permiserat. Noli huic tranquillitati confidere:
momento mare evertitur. eodem die [ubi] luserunt navi-
gia, sorbentur. Cogita posse et latronem et hostem ad- 8
movere iugulo tuo gladium. ut potestas maior absit, nemo
non servus habet in te vitae necisque arbitrium. Ita dico:
quisquis vitam suam contempsit, tuae dominus est. Re-
cognosce exemplum eorum, qui domesticis insidiis per-
ierunt, aut aperta vi aut dolo, et intelleges non paucio-
res servorum ira cecidisse quam regum. quid ad te itaque,

quam potens sit quem times, cum id, propter quod ti-
9 mes, nemo non possit? At si forte in manus hostium in-
cideris, victor te duci iubebit: eo nempe, quo duceris.
quid te ipse decipis et hoc nunc primum, quod olim pa-
tiebaris, intellegis? Ita dico: ex quo natus es, duceris.
Haec et eiusmodi versanda in animo sunt, si volumus ul-
timam illam horam placidi exspectare, cuius metus omnes
alias inquietas facit.

10 Sed ut finem epistulae inponam, accipe, quod ho-
dierno die mihi placuit. et hoc quoque ex alienis hortu-
lis sumptum est: „*magnae divitiae sunt lege na-
turae conposita paupertas.*“ Lex autem illa na-
turae scis quos nobis terminos statuat? non esurire, non
sitire, non algere. Ut famem sitimque depellas, non est
necesse superbis adsidere liminibus nec supercilium
grave et contumeliosam etiam humanitatem perpeti, non
est necesse maria temptare nec sequi castra: parabile
11 est, quod natura desiderat, et adpositum. Ad superva-
cua sudatur. illa sunt, quae togam conterunt, quae nos
senescere sub tentorio cogunt, quae in aliena litora in-
pingunt: ad manum est, quod sat est. Vale.

EPISTULA V.

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Quod pertinaciter studes et omnibus omissis hoc unum
agis, ut te meliorem cotidie facias, et probo et gaudeo,
nec tantum hortor, ut perseveres, sed etiam rogo. *illud
autem te admoneo, ne eorum more, qui non
proficere sed conspici cupiunt, facias aliqua,
quae in habitu tuo aut genere vitae notabilia
2 sint.* Asperum cultum et intonsum caput et neglegentio-
rem barbam et indictum argento odium et cubile humi
positum, et quicquid aliud ambitio[nem] perversa via se-
quitur, evita. satis ipsum nomen philosophiae, etiamsi
modeste tractetur, invidiosum est: quid si nos hominum
consuetudini coeperimus excerpere? Intus omnia dissi-
3 milia sint, frons populo [nostra] conveniat. Non splen-
deat toga, ne sordeat quidem. non habeamus argentum,

in quod solidi auri caelatura descenderit, sed non putemus frugalitatis indicium auro argentoque caruisse: id agamus, ut meliorem vitam sequamur quam volgus, non ut contrariam: alioquin quos emendari volumus, fugamus a nobis et avertimus. illud quoque efficimus, ut nihil imitari velint nostri, dum timent, ne imitanda sint
omnia. Hoc primum philosophia promittit, sensum com- 4
munem, humanitatem et congregationem. a qua professione dissimilitudo nos separabit. Videamus, ne ista, per quae admirationem parare volumus, ridicula et odiosa sint. nempe propositum nostrum est secundum naturam vivere: hoc contra naturam est, torquere corpus suum et faciles odisse munditias et squalorem adpetere et cibis
non tantum vilibus uti, sed tetris et horridis. Quemad- 5
modum desiderare delicatas res luxuriae est, ita usitatas et non magno parabiles fugere dementiae. Frugalitatem exigit philosophia, non poenam: potest autem esse non incompta frugalitas. hic mihi modus placet: temperetur vita inter bonos mores et publicos: suspiciant omnes vi-
tam nostram, sed agnoscant. „Quid ergo? eadem facie- 6
mus, quae ceteri? nihil inter nos et illos intererit?“ plurimum. dissimiles esse nos volgo sciat, qui inspexerit propius. Qui domum intraverit, nos potius miretur quam supellectilem nostram. magnus ille est, qui fictilibus sic utitur, quemadmodum argento. nec ille minor est, qui sic argento utitur, quemadmodum fictilibus. Infirmi animi est pati non posse divitias.

Sed ut huius quoque diei lucellum tecum communi- 7
cem, apud Hecatonem nostrum inveni cupiditatium finem etiam ad timoris remedia proficere. „Desines, inquit, timere, si sperare desieris.“ Dices: „quomodo ista tam diversa pariter sunt?“ Ita est, mi Lucili: cum videantur dissidere, coniuncta sunt. quemadmodum eadem catena et custodiam et militem copulat, sic ista, quae tam dissimilia sunt, pariter incedunt: spem metus sequi-
tur. Nec miror ista sic ire: utrumque pendentis animi 8
est, utrumque futuri exspectatione sollicitum. maxima autem utriusque causa est, quod non ad praesentia apta-

mur, sed cogitationes in longinqua praemittimus. itaque
providentia, maximum bonum condicionis humanae, in
9 malum versa est. Ferae pericula, quae vident, fugiunt,
cum effugere, securae sunt: nos et futuro torquemur et
praeterito. Multa bona nostra nobis nocent: timoris enim
tormentum memoria reducit, providentia anticipat. Nemo
tantum praesentibus miser est. Vale.

EPISTULA VI.

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Intellego, Lucili, non emendari me tantum, sed trans-
figurari. nec hoc promitto iam aut spero, nihil in me su-
peresse, quod mutandum sit. quidni multa habeam, quae
debeant corrigi, quae extenuari, quae attolli? et hoc
ipsum argumentum est in melius translati animi, quod vi-
tia sua, quae adhuc ignorabat, videt. Quibusdam aegris
2 gratulatio fit, cum ipsi aegros se esse senserunt. Cu-
perem itaque tecum communicare tam subitam
mutationem mei: tunc amicitiae nostrae certiorem
fiduciam habere coepissem, illius verae, quam non spes,
non timor, non utilitatis suae cura divellit, illius, cum qua
3 homines moriuntur, pro qua moriuntur. Multos tibi dabo,
qui non amico, sed amicitia caruerunt. hoc non potest
accidere, cum animos in societatem honesta cupiendi par
voluntas trahit. quidni non possit? sciunt enim ipsos
omnia habere communia, et quidem magis adversa. Con-
cipere animo non potes, quantum momenti adferre mihi
4 singulos dies videam. „Mitte, inquis, et nobis ista, quae
tam efficacia expertus es.“ Ego vero omnia [ista] in te
cupio transfundere, et in hoc aliquid gaudeo discere, ut
doceam. nec me ulla res delectabit, licet sit eximia et
salutaris, quam mihi uni sciturus sum. si cum hac ex-
ceptione detur sapientia, ut illam inclusam teneam nec
enuntiem, reiciam. Nullius boni sine socio iucunda pos-
5 sessio est. Mittam itaque ipsos tibi libros: et ne multum
operae inpendas, dum passim profutura sectaris, inpo-
nam notas, ut ad ipsa protinus, quae probo et miror,
accedas. Plus tamen tibi et viva vox et convictus quam

oratio proderit. in rem praesentem venias oportet, pri-
mum, quia homines amplius oculis quam auribus cre-
dunt. deinde, quia longum iter est per praecepta, breve
et efficax per exempla. Zenonem Cleanthes non expres- 6
sisset, si tantummodo audisset: vitae eius interfuit, se-
creta perspexit, observavit illum, an ex formula sua vi-
veret. Platon et Aristoteles et omnis in diversum itura
sapientium turba plus ex moribus quam ex verbis Socra-
tis traxit. Metrodorum et Hermarchum et Polyaenum
magnos viros non schola Epicuri, sed contubernium fe-
cit. Nec in hoc te accerso tantum, ut proficias, sed ut
prosis: plurimum enim alter alteri conferemus.

Interim quoniam tibi mercedulam debeo, quid me ho- 7
die apud Hecatonem delectaverit dicam. „Quaeris, in-
quit, quid profecerim? amicus esse mihi."
Multum profecit: numquam erit solus. scito hunc amicum
omnibus esse. Vale.

EPISTULA VII.

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

„Quid tibi vitandum praecipue existimem," quaeris: 1
turbam: nondum illi tuto committeris. Ego certe con-
fitebor inbecillitatem meam: numquam mores, quos ex-
tuli, refero. aliquid ex eo, quod conposui, turbatur.
aliquid ex his, quae fugavi, redit. Quod aegris evenit,
quos longa inbecillitas usque eo adfecit, ut nusquam sine
offensa proferantur, hoc accidit nobis, quorum animi ex
longo morbo reficiuntur. Inimica est multorum conver- 2
satio: nemo non aliquod nobis vitium aut commendat aut
inprimit aut nescientibus adlinit. utique quo maior est
populus, cui miscemur, hoc periculi plus est. Nihil
vero tam damnosum bonis moribus quam in
aliquo spectaculo desidere: tunc enim per vo-
luptatem facilius vitia subrepunt. Quid me existimas di- 3
cere? avarior redeo, ambitiosior, luxuriosior, immo vero
crudelior et inhumanior, quia inter homines fui. Casu in
meridianum spectaculum incidi lusus exspectans et sales
et aliquid laxamenti, quo hominum oculi ab humano cruo-

re adquiescant: contra est. quicquid ante pugnatum est, misericordia fuit. nunc omissis nugis mera homicidia sunt. nihil habent quo tegantur. ad ictum totis corpori-
4 bus expositi numquam frustra manum mittunt. Hoc plerique ordinariis paribus et postulaticiis praeferunt. quidni praeferant? non galea, non scuto repellitur ferrum. quo munimenta? quo artes? omnia ista mortis morae sunt. Mane leonibus et ursis homines, meridie spectatoribus suis obiciuntur. interfectores interfecturis iubent obici et victorem in aliam detinent caedem: exitus pugnantium mors est. ferro et igne res geritur. Haec fiunt, dum va-
5 cat arena. Sed latrocinium fecit aliquis: quid ergo meruit, ut suspendatur? „Occidit hominem.“ Quia occidit ille, meruit ut hoc pateretur: tu quid meruisti miser, ut hoc spectes? „occide, verbera, ure! quare tam timide incurrit in ferrum? quare parum audacter occidit? quare parum libenter moritur?“ Plagis agitur in volnera: „mutuos ictus nudis et obviis pectoribus excipiant.“ Intermissum est spectaculum: „interim iugulentur homines, ne nihil agatur.“ Age, ne hoc quidem intellegitis, mala exempla in eos redundare, qui faciunt? Agite dis inmortalibus gratias, quod eum docetis esse crudelem, qui non
6 potest discere. Subducendus populo est tener animus et parum tenax recti: facile transitur ad plures. Socrati et Catoni et Laelio excutere morem suum dissimilis multitudo potuisset: adeo nemo nostrum, qui cum maxime concinnamus ingenium, ferre inpetum vitiorum tam magno
7 comitatu venientium potest. Unum exemplum luxuriae aut avaritiae multum mali facit: convictor delicatus paulatim enervat et emollit. vicinus dives cupiditatem inritat. malignus comes quamvis candido et simplici rubiginem suam adfricuit: quid tu accidere his moribus credis, in
8 quos publice factus est inpetus? Necesse est aut imiteris, aut oderis. utrumque autem devitandum est: neve similis malis fias, quia multi sunt, neve inimicus multis, quia dissimiles sunt. Recede in te ipsum, quantum potes. cum his versare, qui te meliorem facturi sunt. illos admitte, quos tu potes facere meliores. mutuo ista fiunt, et

homines, dum docent, discunt. Non est quod te gloria 9
publicandi ingenii producat in medium, ut recitare istis
velis aut disputare, quod facere te vellem, si haberes
isti populo idoneam mercem: nemo est, qui intellegere
te possit. aliquis fortasse, unus aut alter incidet, et hic
ipse formandus tibi erit instituendusque ad intellectum
tui. „Cui ergo ista didici?“ non est quod timeas, ne
operam perdideris, si tibi didicisti.

Sed ne soli mihi hodie didicerim, communicabo te- 10
cum, quae occurrerunt mihi egregie dicta circa eumdem
fere sensum tria: ex quibus unum haec epistula in de-
bitum solvet, duo in antecessum accipe. Democritus ait:
„Unus mihi pro populo est, et populus pro
uno.“ Bene et ille, quisquis fuit, ambigitur enim de 11
auctore, cum quaereretur ab illo, quo tanta diligentia
artis spectaret ad paucissimos perventurae: „Satis
sunt, inquit, mihi pauci, satis est unus, satis
est nullus.“ Egregie hoc tertium Epicurus, cum uni
ex consortibus studiorum suorum scriberet: „Haec, in-
quit, ego non multis, sed tibi: satis enim ma-
gnum alter alteri theatrum sumus.“ Ista, mi 12
Lucili, condenda in animum sunt, ut contemnas volupta-
tem ex plurium adsensione venientem. Multi te laudant.
et quid habes, cur placeas tibi, si is es, quem intellegant
multi? introrsus bona tua spectent. Vale.

EPISTULA VIII.

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

„Tu me, inquis, vitare turbam iubes, secedere, et 1
conscientia esse contentum? ubi illa praecepta vestra,
quae imperant in actu mori?“ Quod ego tibi videor in-
terim suadere, in hoc me recondidi et fores clu-
si, ut prodesse pluribus possem. Nullus mihi
per otium dies exit. partem noctium studiis vindico. non
vaco somno, sed succumbo et oculos vigilia fatigatos
cadentesque in opere detineo. Secessi non tantum ab 2
hominibus, sed a rebus, et inprimis a rebus meis: poste-
rorum negotium ago. illis aliqua, quae possint prodesse,

conscribo. salutares admonitiones, velut medicamentorum utilium conpositiones, literis mando, esse illas efficaces in meis ulceribus expertus, quae, etiamsi per-
3 sanata non sunt, serpere desierunt. Rectum iter, quod sero cognovi et lassus errando, aliis monstro. clamo: „vitate, quaecumque volgo placent, quae casus adtribuit. ad omne fortuitum bonum suspiciosi pavidique subsistite: et fera et piscis spe aliqua oblectante decipitur. munera ista fortunae putatis? insidiae sunt. quisquis nostrum tutam agere vitam volet, quantum plurimum potest, ista viscata beneficia devitet, in quibus hoc quoque miserrimi falli-
4 mur: habere nos putamus, haeremus. In praecipitia cursus iste deducit. huius eminentis vitae exitus cadere est. deinde ne resistere quidem licet, cum coepit transversos agere felicitas: [* aut saltim rectis, aut semel fruere *.]
5 non vertit fortuna, sed cernulat et adlidit. Hanc ergo sanam ac salubrem formam vitae tenete, ut corpori tantum indulgeatis, quantum bonae valitudini satis est. durius tractandum est, ne animo male pareat: cibus famem sedet, potio sitim exstinguat, vestis arceat frigus, domus munimentum sit adversus infesta corporis. hanc utrum caespes erexerit, an varius lapis gentis alienae, nihil interest: scitote tam bene hominem culmo quam auro tegi. Contemnite omnia, quae supervacuus labor velut ornamentum ac decus ponit. cogitate nihil praeter animum
6 esse mirabile, cui magno nihil magnum est.“ Si haec mecum, si haec cum posteris loquor, non videor tibi plus prodesse, quam cum ad vadimonium advocatus descenderem, aut tabulis testamenti anulum inprimerem, aut in senatu candidato vocem et manum commodarem? Mihi crede, qui nihil agere videntur, maiora agunt: humana divinaque simul tractant.

7 Sed iam finis faciendus est et aliquid, ut institui, pro hac epistula dependendum. id non de meo fiet: adhuc Epicurum conplicamus, cuius hanc vocem hodierno die legi: „Philosophiae servias oportet, ut tibi contingat vera libertas.“ Non differtur in diem, qui se illi subiecit et tradidit: statim circumagitur. hoc

enim ipsum philosophiae servire libertas est. Potest fieri, 8
ut me interroges, quare ab Epicuro tam multa bene dicta
referam potius quam nostrorum: quid est tamen, quare
tu istas Epicuri voces putes esse, non publicas? Quam
multi poëtae dicunt, quae philosophis aut dicta sunt aut
dicenda! non adtingam tragicos nec togatas nostras. habent enim hae quoque aliquid severitatis et sunt inter comoedias ac tragoedias mediae. quantum disertissimorum
versuum inter mimos iacet! quam multa Publii non excalceatis, sed cothurnatis dicenda sunt! Unum versum eius, 9
qui ad philosophiam pertinet et ad hanc partem, quae
modo fuit in manibus, referam, quo negat fortuita in
nostro habenda:

alienum est omne, quicquid optando evenit.

Hunc versum a te dici non paulo melius, sed adstrictius 10
memini:

Non est tuum, fortuna quod fecit tuum.

Illud etiamnunc melius dictum a te non praeteribo:

dari bonum quod potuit, auferri potest.

Hoc non inputo in solutum de tuo tibi. Vale.

EPISTULA IX.

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

An merito reprehendat in quadam epistula Epi- 1
curus eos, qui dicunt sapientem se ipso esse
contentum et propter hoc amico non indigere,
desideras scire. Hoc obicitur Stilboni ab Epicuro et iis,
quibus summum bonum visum est animus inpatiens.
In ambiguitatem incidendum est, si exprimere apathian 2
uno verbo cito voluerimus et inpatientiam dicere.
poterit enim contrarium ei, quod significare volumus,
intellegi: nos eum volumus dicere, qui respuat omnis
mali sensum. accipietur is, qui nullum ferre possit malum. vide ergo, num satius sit aut involnerabilem
animum dicere, aut animum extra omnem patientiam positum. Hoc inter nos et illos interest: 3
noster sapiens vincit quidem incommodum omne, sed
sentit. illorum ne sentit quidem. Illud nobis et illis com-

mune est: sapientem se ipso esse contentum. sed tamen et amicum habere vult et vicinum et contubernalem,
4 quamvis sibi ipse sufficiat. Vide quam sit se contentus: aliquando sui parte contentus est. si illi manum aut morbus aut hostis exciderit, si quis oculum vel oculos casus excusserit, reliquiae illi suae satisfacient, et erit inminuto corpore et amputato tam laetus, qum integro fuit. sed quae sibi desunt, non desiderat [*deesse*]: non deesse
5 mavult. Ita sapiens se contentus est, non ut velit esse sine amico, sed ut possit. et hoc, quod dico possit, tale est: amissum aequo animo fert. Sine amico quidem numquam erit. in sua potestate habet, quam cito reparet. quomodo si perdiderit Phidias statuam, protinus alteram faciet: sic hic faciendarum amicitiarum artifex substituet
6 alium in locum amissi. Quaeris, quomodo amicum cito facturus sit: dicam, si illud mihi tecum convenerit, ut statim tibi solvam, quod debeo, et quantum ad hanc epistulam, paria faciamus. Hecaton ait: „*ego tibi monstrabo amatorium sine medicamento, sine herba, sine ullius veneficae carmine: si vis amari, ama.*“ habes autem non tantum usu amicitiae veteris et certae magnam voluptatem, sed etiam *inter* initium et conparationem no-
7 vae. Quod interest inter metentem agricolam et serentem, hoc inter eum, qui amicum paravit et qui parat. Attalus philosophus dicere solebat: „*iucundius esse amicum facere quam habere. quomodo artifici iucundius pingere est quam pinxisse.*“ Illa in opere suo occupata sollicitudo ingens oblectamentum habet in ipsa occupatione. non aeque delectatur, qui ab opere perfecto removit manum. iam fructu artis suae fruitur: ipsa fruebatur arte, cum pingeret. Fructuosior est adulescentia liberorum, sed
8 infantia dulcior. Nunc ad propositum revertamur. Sapiens etiamsi contentus est se, tamen habere amicum vult, si nihil aliud, ut exerceat amicitiam, ne tam magna virtus iaceat, non ad hoc, quod dicebat Epicurus in hac ipsa epistula, „*ut habeat, qui sibi aegro adsideat, succurrat in vincula coniecto vel inopi,*“ sed ut habeat aliquem, cui ipse aegro adsideat, quem ipse circumventum

hostili custodia liberet. Qui se spectat et propter hoc ad amicitiam venit, male cogitat. quemadmodum coepit, sic desinet: paravit amicum adversum vincla laturum opem: cum primum crepuerit catena, discedet. Hae sunt ami- 9
citiae, quas temporarias populus adpellat: qui utilitatis causa adsumptus est, tamdiu placebit, quamdiu utilis fuerit. Hac re florentes amicorum turba circumsedet: circa eversos ingens solitudo est, et inde amici fugiunt, ubi probantur. hac re ista tot nefaria exempla sunt aliorum metu relinquentium, aliorum metu prodentium. necesse est initia inter se et exitus congruant: qui amicus esse coepit, [*quia expedit, et desinet*] quia expedit: placebit ei aliquod pretium contra amicitiam, si ullum in illa placet praeter ipsam. In quid amicum paro? ut habeam, 10
pro quo mori possim, ut habeam, quem in exilium sequar, cuius me morti [et] obponam et inpendam: ista, quam tu describis, negotiatio est, non amicitia, quae ad commodum accedit, quae quid consecutura sit spectat. Non dubie habet aliquid simile amicitiae adfectus aman- 11
tium. possis dicere illam esse insanam amicitiam: numquid ergo [quisquam] amat lucri causa? numquid ambitionis aut gloriae? ipse per se amor omnium aliarum rerum neglegens animos in cupiditatem formae non sine spe mutuae caritatis accendit. Quid ergo? ex honestiore causa coit turpis adfectus? „Non agitur, inquis, nunc de 12
hoc, an amicitia propter se ipsam appetenda sit." Immo vero nihil magis probandum est. nam si propter se ipsam expetenda est, potest ad illam accedere, qui se ipso contentus est. „Quomodo ergo ad illam accedit?" quomodo ad rem pulcherrimam, non lucro captus nec varietate fortunae perterritus: detrahit amicitiae maiestatem suam, qui illam parat ad bonos casus. Se contentus 13
est sapiens. hoc, mi Lucili, plerique perperam interpretantur: sapientem undique submovent et intra cutem suam cogunt. distinguendum autem est, quid et quatenus vox ista promittat; se contentus est sapiens ad beate vivendum, non ad vivendum. ad hoc enim multis illi rebus opus est, ad illud tantum animo sano et erecto et

14 despiciente fortunam. Volo tibi Chrysippi quoque distin-
ctionem indicare. ait *sapientem nulla rē egere*, *et tamen
multis illi rebus opus esse. contra stulto nulla re opus est,
nulla enim re uti scit*, *sed omnibus eget.* Sapienti et mani-
bus et oculis et multis ad cotidianum usum necessariis
opus est, eget nulla re. egere enim necessitatis est, ni-
15 hil necesse sapienti est. Ergo quamvis se ipso contentus
sit, amicis illi opus est. hos cupit habere quam plurimos,
non ut beate vivat. vivet enim etiam sine amicis beate.
summum bonum extrinsecus instrumenta non quaerit.
domi colitur, ex se totum est. incipit fortunae esse sub-
16 iectum, si quam partem sui foris quaerit. „Qualis tamen
futura est vita sapientis, si sine amicis relinquatur in cu-
stodiam coniectus, vel in aliqua gente aliena destitutus,
vel in navigatione longa retentus, aut in desertum litus
eiectus?“ qualis et Iovis, cum resoluto mundo et dis in
unum confusis paulisper cessante natura adquiescit sibi
cogitationibus suis traditus. tale quiddam sapiens facit:
17 in se reconditur, secum est. Quamdiu quidem illi licet
suo arbitrio res suas ordinare, se contentus est. et du-
cit uxorem se contentus, et liberos tollit se contentus.
et tamen non viveret, si foret sine homine victurus. Ad
amicitiam fert illum nulla utilitas sua, sed naturalis in-
ritatio. nam ut aliarum nobis rerum innata dulcedo est,
sic amicitiae [† et adpetitio societatis †]. quomodo so-
litudo in odium est, †† quomodo hominem homini na-
tura conciliat, sic inest huic quoque rei stimulus, qui nos
18 amicitiarum adpetentes faciat. Nihilominus cum sit ami-
corum amantissimus, cum illos sibi conparet, saepe
praeferat: omne intra se bonum terminabit et dicet, quod
Stilbon ille dixit, Stilbon, quem Epicuri epistula insequi-
tur: hic enim capta patria, amissis liberis, amissa uxore
cum ex incendio publico solus et tamen beatus exiret,
interroganti Demetrio, cui cognomen ab exitio urbium
19 Poliorcetes fuit, numquid perdidisset, *omnia*, inquit,
bona mea mecum sunt. Ecce vir fortis ac strenuus! ipsam
hostis sui victoriam vicit. *Nihil*, inquit, *perdidi:* dubitare
illum coegit, an vicisset. *Omnia mea mecum sunt:* [id est

iustitia,] virtus, [temperantia,] prudentia, hoc ipsum ni-
hil bonum putare, quod eripi possit. Miramur animalia
quaedam, quae per medios ignes sine noxa corporum
transeunt: quanto hic mirabilior vir, qui per ferrum et
ruinas et ignes illaesus et indemnis evasit! vides, quanto
facilius sit totam gentem quam unum virum vincere? Haec
vox illi communis est cum Stoico. aeque et hic intacta
bona per concrematas urbes fert. se enim ipso contentus
est. hoc felicitatem suam fine designat. Ne existimes nos 20
solos generosa verba iactare: et ipse Stilbonis obiurgator
Epicurus similem illi vocem emisit, quam [tu] boni con-
sule, etiamsi hunc diem iam expunxi. „Si cui, inquit, sua
non videntur amplissima, licet totius mundi dominus sit,
tamen miser est.“ vel si hoc modo tibi melius enuntiare
videatur — id enim agendum, ut non verbis serviamus,
sed sensibus —: „Miser est, qui se non beatissimum
iudicat, licet imperet mundo.“ Ut scias autem hos sen- 21
sus communes esse, natura scilicet dictante, apud poe-
tam comicum invenies:

Non est beatus, esse se qui non putat.

quid enim refert, qualis status tuus sit, si tibi videtur
malus? „Quid ergo? inquis, si beatum se dixerit ille 22
turpiter dives et ille multorum dominus sed plurium ser-
vus, beatus sua sententia fiet?“ Non quid dicat, sed
quid sentiat, refert. nec quid uno die sentiat, sed quid
adsidue. non est autem, quod verearis, ne ad indignum
res tanta perveniat: nisi sapienti sua non placent. omnis
stultitia laborat fastidio sui. Vale.

EPISTULA X.

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Sic est. non muto sententiam: fuge multitudinem, 1
fuge paucitatem, fuge etiam unum. non habeo,
cum quo te communicatum velim. Et vide, quod iudi-
cium meum habeas: audeo te tibi credere. Crates,
ut aiunt, huius ipsius Stilbonis auditor, cuius mentionem
priori epistula feci, cum vidisset adulescentulum secreto
ambulantem, interrogavit, *quid illic solus faceret? Me-*

cum, inquit, *loquor.* cui Crates: *cave*, inquit, *rogo, et dili-*
2 *genter adtende, ne cum homine malo loquaris.* Lugentem timentemque custodire solemus, ne solitudine male utatur. nemo est ex inprudentibus, qui relinqui sibi debeat: tunc mala consilia agitant. tunc aut aliis aut ipsis futura pericula struunt. tunc cupiditates inprobas ordinant. tunc quicquid aut metu aut pudore celabat, animus exponit. tunc audaciam acuit, libidinem inritat, iracundiam instigat. denique quod unum solitudo habet commodum, nihil ulli committere, non timere indicem, perit stulto. ipse se prodit: vide itaque, quid de te sperem, immo quid spondeam mihi: spes enim incerti boni nomen est: non
3 invenio, cum quo te malim esse quam tecum. Repeto memoria, quam magno animo quaedam verba proieceris, quanti roboris plena. gratulatus sum protinus mihi et dixi: „non a summis labris ista venerunt, habent hae voces fundamentum. iste homo non est unus e populo,
4 ad salutem spectat." Sic loquere, sic vive: vide ne te ulla res deprimat. Votorum tuorum veterum licet deis gratiam facias, alia de integro suscipe: roga bonam mentem, bonam valitudinem animi, deinde tunc corporis. quidni tu ista vota saepe facias? audacter deum roga: nihil illum de alieno rogaturus es.

5 Sed ut more meo cum aliquo munusculo epistulam mittam, verum est, quod apud Athenodorum inveni: „*Tunc scito esse te omnibus cupiditatibus solutum, cum eo perveneris, ut nihil deum roges, nisi quod rogare possis palam.*" nunc enim quanta dementia est hominum! turpissima vota dis insusurrant: si quis admoverit aurem, conticescent. et quod scire hominem nolunt, deo narrant. Vide ergo, ne hoc praecipi salubriter possit: „Sic vive cum hominibus, tamquam deus videat: sic loquere cum deo, tamquam homines audiant." Vale.

EPISTULA XI.

Seneca Lucilio suo salutem.

1 Locutus est mecum amicus tuus bonae indolis, in quo quantum esset animi, quantum ingenii, quantum iam

etiam profectus, sermo primus ostendit. dedit nobis gustum, ad quem respondebit. non enim ex praeparato locutus est, sed subito deprehensus. ubi se colligebat, verecundiam, bonum in adulescente signum, vix potuit excutere: adeo illi ex alto subfusus est rubor. hic illum, quantum suspicor, etiam cum se confirmaverit et omnibus vitiis exuerit, sapientem quoque sequetur. nulla enim sapientia naturalia corporis aut animi vitia ponuntur: quicquid infixum et ingenitum est, lenitur arte, non vincitur. Quibusdam etiam constantissi- 2
mis in conspectu populi sudor erumpit, non aliter quam fatigatis et aestuantibus solet. quibusdam tremunt genua dicturis. quorumdam dentes conliduntur, lingua titubat, labra concurrunt: haec nec disciplina nec usus umquam excutit, sed natura vim suam exercet et illo vitio sui etiam robustissimos admonet. Inter haec esse et ru- 3
borem scio, qui gravissimis quoque viris subitus adfunditur. magis quidem in iuvenibus adparet, quibus et plus caloris est et tenera frons. nihilominus et veteranos et senes tangit. Quidam numquam magis, quam cum erubuerint, timendi sunt, quasi omnem verecundiam effuderint. Sulla tunc erat violentissimus, cum faciem eius 4
sanguis invaserat. nihil erat mollius ore Pompeii. numquam non coram pluribus rubuit, utique in concionibus. Fabianum, cum in senatum testis esset inductus, erubuisse memini, et hic illum mire pudor decuit. Non acci- 5
dit hoc ab infirmitate mentis, sed a novitate rei, quae inexercitatos, etiamsi non concutit, movet naturali in hoc facilitate corporis pronos. nam ut quidam * boni sanguinis sunt, ita quidam incitati et mobilis et cito in os prodeuntis. Haec, ut dixi, nulla sapientia abigit: alioquin 6
haberet rerum naturam sub imperio, si omnia eraderet vitia. Quaecumque adtribuit condicio nascendi et corporis temperatura, cum multum se diuque animus composuerit, haerebunt. Nihil horum vetari potest, non magis quam accersi. Artifices scenici, qui imitantur adfectus, 7
qui metum et trepidationem exprimunt, qui tristitiam repraesentant, hoc indicio imitantur verecundiam: deiciunt

[enim] voltum, verba submittunt, figunt in terram oculos
et deprimunt. ruborem sibi exprimere non possunt: nec
prohibetur hic nec adducitur. Nihil adversus haec sa-
pientia promittit, nihil proficit: sui iuris sunt, iniussa
veniunt, iniussa discedunt.

8 Iam clausulam epistula poscit. accipe, *et* quidem
utilem ac salutarem, quam te adfigere animo volo: „*Ali-*
quis vir bonus nobis eligendus est, ac semper
ante oculos habendus, ut sic tamquam illo spe-
ctante vivamus, et omnia tamquam illo vidente
9 *faciamus.*“ Hoc, mi Lucili, Epicurus praecepit. custo-
dem nobis et paedagogum dedit, nec inmerito: magna
pars peccatorum tollitur, si peccaturis testis adsistit.
Aliquem habeat animus, quem vereatur, cuius auctoritate
etiam secretum suum sanctius faciat. O felicem illum,
qui non praesens tantum, sed etiam cogitatus emendat!
O felicem, qui sic aliquem vereri potest, ut ad memo-
riam quoque eius se conponat atque ordinet! qui sic
10 aliquem vereri potest, cito erit verendus. Elige itaque
Catonem: si hic tibi videtur nimis rigidus, elige remissio-
ris animi virum Laelium. elige eum, cuius tibi placuit et
vita et oratio et ipse animum ante [se] ferens voltus:
illum tibi semper ostende vel custodem vel exemplum.
Opus est, inquam, aliquo, ad quem mores nostri se ipsi
exigant: nisi ad regulam prava non corriges. Vale.

EPISTULA XII.

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Quocumque me verti, argumenta senectutis meae vi-
deo. Veneram in suburbanum meum et querebar de inpen-
sis aedificii dilabentis. ait vilicus mihi: non esse negle-
gentiae suae vitium. omnia se facere, sed villam veterem
esse. Haec villa inter manus meas crevit: quid mihi fu-
2 turum est, si *iam* putria sunt aetatis meae saxa? Iratus
illi proximam stomachandi occasionem adripio. „adparet,
inquam, has platanos neglegi: nullas habent frondes.
quam nodosi sunt et retorridi rami, quam tristes et squa-
lidi trunci! hoc non accideret, si quis has circumfoderet,

si inrigaret.“ Iurat per genium meum se omnia facere,
in nulla re cessare curam suam, sed illas vetulas esse.
Quod intra nos sit, ego illas posueram, ego illarum pri-
mum videram folium. Conversus ad ianuam: „quis est, 3
inquam, iste decrepitus et merito ad ostium admotus?
foras enim spectat. unde istunc nanctus es? quid te de
lectavit alienum mortuum tollere?“ At ille: „‚non co-
gnoscis me? inquit: ego sum Felicio, cui solebas sigil-
laria adferre. ego sum Philositi vilici filius, deliciolum
tuum.‘“ „Perfecte, inquam, iste delirat. pupulus etiam
delicium meum factus est? prorsus potest fieri: dentes
illi cum maxime cadunt.“

Debeo hoc suburbano meo, quod mihi sene- 4
ctus mea, quocumque adverteram, adparuit:
conplectamur illam et amemus: plena est vo-
luptatis, si illa scias uti. Gratissima sunt poma, cum
fugiunt. pueritiae maximus in exitu decor est. deditos
vino potio extrema delectat, illa, quae mergit, quae ebrie-
tati summam manum inponit. Quod in se iucundissimum 5
omnis voluptas habet, in finem sui differt. iucundissima
est aetas devexa iam, non tamen praeceps. et illam quo-
que in extrema regula stantem iudico habere suas volu-
ptates. aut hoc ipsum succedit in locum voluptatium,
nullis egere. quam dulce est cupiditates fatigasse ac re-
liquisse! „Molestum est, inquis, mortem ante oculos 6
habere.“ Primum ista tam seni ante oculos debet esse
quam iuveni. non enim citamur ex censu. Deinde nemo
tam senex est, ut inprobe unum diem speret. unus autem
dies gradus vitae est. tota aetas partibus constat et or-
bes habet circumductos maiores minoribus: est aliquis,
qui omnis conplectatur et cingat. hic pertinet a natali ad
diem extremum. est alter, qui annos adulescentiae ex-
cludit. est qui totam pueritiam ambitu suo adstringit. est
deinde per se annus in se omnia continens tempora, quo-
rum multiplicatione vita conponitur. mensis artiore prae-
cingitur circulo. angustissimum habet dies gyrum, sed
et hic ab initio ad exitum venit, ab ortu ad occasum. Ideo 7
Heraclitus, cui cognomen fecit orationis obscuritas, „*unus*

dies, inquit, *par omni est.*“ Hoc alius aliter excepit: di-
xit enim parem esse horis, nec mentitur. nam si dies
est tempus viginti et quatuor horarum, necesse est omnes
inter se dies pares esse, quia nox habet, quod dies per-
didit. Alius ait parem esse unum diem omnibus similitu-
dine: nihil enim habet longissimi temporis spatium, quod
non et in uno die invenias, lucem et noctem et [in] alter-
nas mundi vices: plura facit ista, non *alia*, alias contra-
8 ctior, alias productior. Itaque sic ordinandus est dies
omnis, tamquam cogat agmen et consummet atque ex-
pleat vitam. Pacuvius, qui Syriam usu suam fecit, cum
vino et illis funebribus epulis sibi parentaverat, sic in
cubiculum ferebatur a coena, ut inter plausus exoleto-
rum hoc ad symphoniam caneretur: *βεβίωται*! *βεβίωται*!
9 nullo non se die extulit. Hoc, quod ille ex mala consci-
entia faciebat, nos ex bona faciamus et in somnum ituri
laeti hilaresque dicamus:

vixi et, quem dederat cursum fortuna, peregi.

crastinum si adiecerit deus, laeti recipiamus. Ille beatis-
simus est et securus sui possessor, qui crastinum sine
sollicitudine exspectat. Quisquis dixit: vixi, cotidie ad
lucrum surgit.

10 Sed iam debeo epistulam includere. „Sic, inquis,
sine ullo ad me peculio veniet?“ Noli timere: aliquid se-
cum fert. quare aliquid dixi? multum. quid enim hac
voce praeclarius, quam illi trado ad te perferendam?
„Malum est in necessitate vivere: sed in ne-
cessitate vivere necessitas nulla est.“ Quidni
nulla sit? patent undique ad libertatem viae multae bre-
ves, faciles. agamus deo gratias, quod nemo in vita te-
11 neri potest: calcare ipsas necessitates licet. „Epicurus,
inquis, dixit. quid tibi cum alieno?“ Quod verum est,
meum est. perseverabo Epicurum tibi ingerere, ut isti,
qui in verba iurant, nec quid dicatur aestimant, sed a
quo, sciant, quae optima sunt, esse communia. Vale.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

EPISTULARUM MORALIUM

LIBER II.

EPISTULA I. (13.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Multum tibi esse animi scio. nam etiam antequam in- 1
strueres te praeceptis salutaribus et dura vincentibus, satis adversus fortunam placebas tibi, et multo magis, postquam cum illa manum conseruisti viresque expertus es tuas, quae numquam certam dare fiduciam sui possunt, nisi cum multae difficultates hinc et illinc adparuerunt, aliquando vero et propius accesserunt: sic verus ille animus et in alienum non venturus arbitrium probatur. haec eius obrussa est. Non potest athleta magnos 2
spiritus ad certamen adferre, qui numquam suggillatus est: ille, qui sanguinem suum vidit, cuius dentes crepuere sub pugno, ille, qui supplantatus adversarium toto tulit corpore nec proiecit animum proiectus, qui quotiens cecidit, contumacior resurrexit, cum magna spe descendit ad pugnam. Ergo, ut similitudinem istam prose- 3
quar, saepe iam fortuna supra te fuit, nec tamen tradidisti te, sed subsiluisti et acrior constitisti. multum enim adicit sibi virtus lacessita: tamen si tibi videtur, a c c i p e a m e a u x i l i a, q u i b u s m u n i r e t e p o s s i s. Plura 4
sunt, Lucili, quae nos terrent, quam quae premunt, et saepius opinione quam re laboramus. Non loquor tecum Stoica lingua, sed hac submissiore. nos enim dicimus omnia ista, quae gemitus mugitusque exprimunt, levia esse et contemnenda: omittamus haec magna verba, sed, di boni, vera. (Illud tibi praecipio, ne sis miser ante tempus, cum illa, quae velut inminentia expavisti, for-

5 tasse numquam ventura sint, certe non venerint.) Quae-
dam ergo nos magis torquent quam debent.
quaedam ante torquent quam debent. quae-
dam torquent, cum omnino non debeant. aut
augemus dolorem aut fingimus aut praecipimus. Pri-
mum illud, quia res in controversia est et litem conte-
statam habemus, in praesentia differatur. Quod
ego leve dixero, tu gravissimum esse contendes: scio
alios inter flagella ridere, alios gemere sub colapho.
Postea videbimus, utrum ista suis viribus valeant an
inbecillitate nostra.

6 Illud praesta mihi, ut, quotiens circumsteterint, qui tibi
te miserum esse persuadeant, non quid audias, sed quid
sentias, cogites et cum patientia tua deliberes ac te ipse in-
terroges, qui tua optime nosti: quid est, quare isti me con-
plorent? quid est, quod trepident, quod contagium quoque
mei timeant, quasi transsilire calamitas possit? est aliquid
istic mali, an res ista magis infamis est quam mala? Ipse
te interroga: numquid sine causa crucior et moereo et
7 quod non est malum, facio? „Quomodo, inquis, intelle-
gam, vana sint an vera, quibus angor?“ Accipe huius
rei regulam: aut praesentibus torquemur aut futuris aut
utrisque. de praesentibus facile iudicium est: si corpus
tuum liberum est, sanum est, nec ullus ex iniuria dolor
est: videbimus quid futurum sit. hodie nihil negotii habet.
8 „At enim futurum est.“ Primum dispice, an certa argu-
menta sint venturi mali. plerumque enim suspicionibus
laboramus, et inludit nobis illa, quae conficere bellum
solet, fama, multo autem magis singulos conficit. Ita
est, mi Lucili: cito accedimus opinioni. non coarguimus
illa, quae nos in metum adducunt, nec excutimus, sed
trepidamus et sic vertimus terga, quemadmodum illi,
quos pulvis motus fuga pecorum exuit castris, aut quos
9 aliqua fabula sine auctore sparsa conterruit. Nescio quo-
modo magis vana perturbant. vera enim modum suum
habent. quicquid ex incerto venit, coniecturae et paven-
tis animi licentiae traditur. nulli itaque tam perniciosi,
tam inrevocabiles quàm lymphatici metus sunt. ceteri

enim sine ratione, hi sine mente sunt. Inquiramus itaque 10
in rem diligenter. verisimile est aliquid futurum mali:
non statim verum est. quam multa non exspectata vene-
runt! quam multa exspectata numquam conparuerunt!
Etiamsi futurum est, quid iuvat dolori suo occurrere? sa-
tis cito dolebis, cum venerit: interim tibi meliora pro-
mitte. Quid facies lucri? tempus: multa intervenient, 11
quibus vicinum [periculum] *et* prope admotum aut sub-
sistat aut desinat aut in alienum caput transeat: incen-
dium ad fugam patuit. quosdam molliter ruina deposuit.
aliquando gladius ab ipsa cervice revocatus est. aliquis
carnifici suo superstes fuit. Habet etiam mala fortuna
levitatem. fortasse erit, fortasse non erit: interim non
est. meliora propone. Nonnumquam nullis adparentibus 12
signis, quae mali aliquid pronuntient, animus sibi falsas
imagines fingit: aut verbum aliquod dubiae significatio-
nis detorquet in peius aut maiorem sibi offensam propo-
nit alicuius quam est, et cogitat non quam iratus ille sit,
sed quantum liceat irato. nulla autem causa vitae est,
nullus miseriarum modus, si timeatur quantum potest:
hic prudentia prosit, hic robore animi evidentem quoque
metum respue: si minus, vitio vitium repelle: spe me-
tum tempera. nihil tam certum est ex his, quae timen-
tur, ut non certius sit et formidata subsidere et sperata
decipere. Ergo spem ac metum examina, et quotiens in- 13
certa erunt omnia, tibi fave: crede quod mavis. si plures
habes sententias metus, nihilominus in hanc partem po-
tius inclina et perturbare te desine, ac subinde hoc in
animo volve, maiorem partem mortalium, cum illi nec
sit quicquam mali nec pro certo futurum sit, aestuare ac
discurrere. nemo enim resistit sibi, cum coepit inpelli,
nec timorem suum redigit ad verum. nemo dicit: „vanus
auctor est. haec aut finxit aut credidit." damus nos *rei*
ferendos. expavescimus dubia pro certis. non servamus
modum rerum. statim in timorem venit scrupulus. Pudet 14
me ibi sic tecum loqui et tam lenibus te remediis focil-
lare. alius dicat: fortasse non veniet. tu dic: quid porro,
si veniet? videbimus uter vincat. fortasse pro me venit.

et mors *ipsa* vitam honestabit: cicuta magnum Socratem
[con]fecit. Catoni gladium adsertorem libertatis extorque:
15 magnam partem detraxeris gloriae. Nimium diu te cohor-
tor, cum tibi admonitione magis quam exhortatione opus
sit. non in diversum te a natura tua ducimus: natus es
ad ista, quae dicimus. eo magis bonum tuum auge et
exorna.

16 Sed iam finem epistulae faciam, si illi signum suum
inpressero, id est aliquam magnificam vocem perferen-
dam ad te mandavero. „*Inter cetera mala hoc quo-
que habet stultitia: semper incipit vivere.*“
Considera quid vox ista significet, Lucili virorum optime,
et intelleges, quam foeda sit hominum levitas cotidie
nova vitae fundamenta ponentium, novas spes etiam in
17 exitu inchoantium. Circumspice tecum singulos: occur-
rent tibi senes, qui se cum maxime ad ambitionem, ad
peregrinationes, ad negotiandum parent. quid est tur-
pius quam senex vivere incipiens? Non adicerem aucto-
rem [huic] voci, nisi esset secretior nec inter volgata
Epicuri dicta, quae mihi et laudare et adoptare permisi.
Vale.

EPISTULA II. (14.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Fateor insitam esse nobis corporis nostri caritatem.
fateor nos huius gerere tutelam. non nego indulgendum
illi: serviendum nego. multis enim serviet, qui corpori
servit, qui pro illo nimium timet, qui ad illud omnia re-
2 fert. Sic gerere nos debemus, non tamquam propter cor-
pus vivere debeamus, sed tamquam non possimus sine
corpore. huius nos nimius amor timoribus inquietat, sol-
licitudinibus onerat, contumeliis obicit. honestum ei vile
est, cui corpus nimis carum est. agatur eius diligentis-
sime cura, ita tamen, ut cum exiget ratio, cum dignitas,
3 cum fides, mittendum in ignes sit. Nihilominus, quan-
tum possumus, evitemus incommoda quoque, non tan-
tum pericula, et *in tutum nos reducamus exco-
gitantes subinde, quibus possint timenda de-*

pelli, quorum tria, ni fallor, genera sunt: ti-
metur inopia, timentur morbi, timentur quae
per vim potentioris eveniunt. Ex his omnibus 4
nihil magis nos concutit, quam quod ex aliena
potentia inpendet. magno enim strepitu et tumultu
venit. naturalia mala quae retuli, inopia atque morbus,
silentio subeunt nec oculis nec auribus quicquam terroris
incutiunt: ingens alterius mali pompa est. ferrum circa
se et ignes habet et catenas et turbam ferarum, quam in
viscera inmittat humana. Cogita hoc loco carcerem et 5
cruces et eculeos et uncum et adactum per medium ho-
minem, qui per os emergeret, stipitem et distracta in
diversum actis curribus membra, illam tunicam alimentis
ignium et inlitam et textam, [et] quicquid aliud praeter
haec commenta saevitia est. Non est itaque mirum, si 6
maximus huius rei timor est, cuius et varietas magna et
adparatus terribilis est. nam quemadmodum plus agit
tortor, quo plura instrumenta doloris exposuit, specie
enim vincuntur qui patientia restitissent: ita ex his, quae
animos nostros subigunt et domant, plus proficiunt, quae
habent quod ostendant. Illae pestes non minus graves
sunt, famem dico et praecordiorum suppurationes et
febrem viscera ipsa torrentem. sed latent, nihil habent
quod intentent, quod praeferant: haec ut magna bella
adspectu paratuque vicerunt. Demus itaque operam, abs- 7
tineamus offensis. Interdum populus est, quem timere
debeamus. interdum si ea civitatis disciplina est, ut plu-
rima per senatum transigantur, gratiosi in eo viri. inter-
dum singuli, quibus potestas populi et in populum data
est. hos omnes amicos habere operosum est: satis est
inimicos non habere. Itaque sapiens numquam poten-
tium iras provocabit. immo declinabit, non aliter quam
in navigando procellam. Cum peteres Siciliam, traie- 8
cisti fretum. temerarius gubernator contempsit austri mi-
nas (ille est enim, qui Siculum pelagus exasperet et in
vertices cogat). non sinistrum petit litus, sed id, quo
propior Charybdis maria convolvit. at ille cautior peritos
locorum rogat, quis aestus sit, quae signa dent nubes.

longe ab illa regione verticibus infami cursum tenet. Idem facit sapiens: nocituram potentiam vitat, hoc primum cavens, ne vitare videatur. pars enim securitatis et in hoc est non ex professo eam [*non*] petere, quia, quae
9 quis fugit, damnat. Circumspiciendum ergo nobis est, quomodo a volgo tuti esse possimus. Primum nihil idem concupiscamus: rixa est inter conpetitores. Deinde nihil habeamus, quod cum magno emolumento insidiantis eripi possit. quam minimum sit in corpore tuo spoliorum. Nemo ad humanum sanguinem propter ipsum venit, aut admodum pauci. plures conputant quam oderunt. nudum latro transmittit. etiam in obsessa via pauperi pax est.
10 Tria deinde ex praecepto veteri praestanda sunt ut vitentur: odium, invidia, contemptus. Quomodo hoc fiat, sapientia sola monstrabit. difficile enim temperamentum est, verendumque, ne in contemptum nos invidiae timor transferat, ne dum calcare nolumus, videamur posse calcari. multis timendi adtulit causas timeri posse. Undique nos
11 reducamus: non minus contemni quam suspici nocet. Ad philosophiam ergo confugiendum est: hae literae, non dico apud bonos, sed apud mediocriter malos infularum loco sunt. nam forensis eloquentia et quaecumque alia populum movet, adversarios habet: haec quieta et sui negotii contemni non potest, cui ab omnibus artibus etiam apud pessimos honor est. Numquam in tantum convalescet nequitia, numquam sic contra virtutes coniurabitur, ut non philosophiae nomen venerabile et sacrum maneat. Ceterum philosophia ipsa tranquille modesteque
12 tractanda est. „Quid ergo? inquis, videtur tibi Marcus Cato modeste philosophari, qui bellum civile sententia reprimit? qui furentium principum armis medius intervenit? qui aliis Pompeium offendentibus aliis Caesarem
13 simul lacessit duos?“ Potest aliquis disputare an illo tempore capessenda fuerit sapienti respublica. Quid tibi vis Marce Cato? iam non agitur de libertate: olim pessumdata est. quaeritur, utrum Caesar an Pompeius possideat rempublicam: quid tibi cum ista contentione? nullae partes tuae sunt. dominus eligitur: quid tua, uter

vincat? potest melior vincere, non potest non peior esse,
qui vicerit. Ultimas partes adtigi Catonis. sed nec prio-
res anni fuerunt, qui sapientem in illam rapinam rei-
publicae admitterent: quid aliud quam vociferatus est
Cato et misit inritas voces, cum modo per populi levatus
manus et obrutus sputis [et portandus] extra forum tra-
heretur, modo e senatu in carcerem duceretur? Sed 14
postea videbimus, an sapienti opera perdenda sit: interim
ad hos te [Stoicos] voco, qui a republica exclusi seces-
serunt ad colendam vitam et humano generi iura con-
denda sine ulla potentioris offensa. Non conturbabit sa-
piens publicos mores nec populum in se vitae novitate
convertet. „Quid ergo? utique erit tutus, qui hoc propo- 15
situm sequetur?“ Promittere tibi hoc non magis possum
quam in homine temperanti bonam valitudinem: et tamen
facit temperantia bonam valitudinem. Perit aliqua navis
in portu: sed quid tu accidere in medio mari credis?
quanto huic periculum paratius foret multa agenti molien-
tique, cui ne otium quidem tutum est? Pereunt aliquando
innocentes: quis negat? nocentes tamen saepius. Ars
ei constat, qui per ornamenta percussus est. Denique 16
consilium rerum omnium sapiens, non exitum spectat.
Initia in potestate nostra sunt: de eventu fortuna iudicat,
cui de me sententiam non do. „At aliquid vexationis ad-
fert, aliquid adversi.“ *** Non damnatur latro, cum
occidit? ***

Nunc ad cotidianam stipem manum porrigis. Aurea 17
te stipe inplebo, et quia facta est auri mentio, accipe
quemadmodum usus fructusque eius tibi esse gratior pos-
sit. „Is maxime divitiis fruitur, qui minime
divitiis indiget.“ „„Ede, inquis, auctorem.““ Ut
scias quam benigni simus, propositum est aliena lau-
dare: Epicuri est aut Metrodori aut alicuius ex illa offi-
cina. et quid interest quis dixerit? omnibus dixit. Qui 18
eget divitiis, timet pro illis. nemo autem sollicito bono
fruitur: adicere illis aliquid studet. dum de incremento
cogitat, oblitus est usus. rationes accipit, forum con-
terit, kalendarium versat, fit ex domino procurator. Vale.

EPISTULA III. (15.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Mos antiquis fuit usque ad meam servatus aetatem,
primis epistulae verbis adicere: „*Si vales bene est*, *ego*
valeo:“ recte nos dicimus: „Si philosopharis, bene
est.“ valere autem hoc demum est. sine hoc aeger [est]
animus. corpus quoque, etiamsi magnas habet vires, non
2 aliter quam furiosi aut phrenetici validum est. Ergo hanc
praecipue valitudinem cura: deinde et illam secundam,
quae non magno tibi constabit, si volueris bene valere.
Stulta est enim, mi Lucili, et minime conveniens li-
terato viro occupatio exercendi lacertos et di-
latandi cervicem ac latera firmandi: cum tibi
feliciter sagina cesserit et tori creverint, nec vires um-
quam opimi bovis nec pondus aequabis. adice nunc, quod
maiore corporis sarcina animus eliditur et minus agilis
est. itaque quantum potes, circumscribe corpus tuum et
3 animo locum laxa. Multa sequuntur incommoda huic
deditos curae: primum exercitationes, quarum labor spi-
ritum exhaurit et inhabilem intentioni ac studiis acrio-
ribus reddit. deinde copia ciborum subtilitas inpeditur.
accedunt pessimae notae mancipia in magisterium re-
cepta, homines inter oleum et vinum occupati, quibus
ad votum dies est actus, si bene desudaverunt, si in lo-
cum eius, quod effluxit, multum potionis altius ieiuno
iturae regesserunt. Bibere et sudare vita cardiaci est.
4 Sunt exercitationes et faciles et breves, quae
corpus et sine mora lassent et tempori par-
cant, cuius praecipua ratio habenda est: cursus et cum
aliquo pondere manus motae et saltus vel ille, qui cor-
pus in altum levat, vel ille, qui in longum mittit, vel ille,
ut ita dicam, saliaris aut, ut contumeliosius dicam, ful-
5 lonius: quod libet ex his elige. usu r*ed*de facile. Quic-
quid facies, cito redi a corpore ad animum: illum nocti-
bus ac diebus exerce. labore modico alitur ille. hanc
exercitationem non frigus, non aestus inpediet, ne se-
nectus quidem. Id bonum cura, quod vetustate fit melius.

Neque ego te iubeo semper inminere libro aut pugillari- 6 bus: dandum et aliquod intervallum animo, ita tamen ut non resolvatur, sed remittatur. Gestatio et corpus concutit, et studio non obficit: possis legere, possis dictare, possis loqui, possis audire, quorum nihil ne ambulatio quidem vetat fieri. Nec tu intentionem vocis contempse- 7 ris, quam veto te per gradus et certos modos extollere, deinde deprimere. †† quid ergo? a clamore protinus et a summa contentione vox tua incipiet? usque eo naturale est paulatim incitari, ut litigantes quoque a sermone incipiant, ad vociferationem transeant: nemo statim Quiritium fidem inplorat. Ergo utcumque inpetus tibi animi 8 suaserit, modo vehementius fac vicinis convicium, modo lentius, prout vox quoque te hortabitur et latus. modesta, cum recipies illam revocarisque, descendat, non decidat. moderatoris sui temperamentum habeat nec indocto et rustico more desaeviat. non enim id agimus, ut exerceatur vox, sed ut exerceat. †Quid si velis deinde 9 quemadmodum ambules discere? admitte istos, quos nova artificia docuit fames: erit qui gradus tuos temperet et buccas edentis observet et in tantum procedat, in quantum audaciam eius patientia *et* credulitate produxeris. †

Detraxi tibi non pusillum negotii: una mercedula et 10 munus graecum ad haec beneficia accedet. ecce insigne praeceptum: „S t u l t a v i t a i n g r a t a e s t e t t r e p i d a. t o t a i n f u t u r u m f e r t u r. „„Quis, inquis, dicit?'" idem qui supra. Quam tu nunc vitam dici existimas stultam? Babae et Isionis? non ita est: nostra dicitur, quos caeca cupiditas in nocitura, certe numquam satiatura praecipitat, quibus si quid satis esse posset, fuisset, qui non cogitamus, quam iucundum sit nihil poscere, quam magnificum sit plenum esse nec ex fortuna pendere. Subinde itaque, Lucili, quam multa sis consecutus re- 11 cordare. cum adspexeris, quot te antecedant, cogita, quot sequantur. si vis gratus esse adversus deos et adversus vitam tuam, cogita, quam multos antecesseris. quid tibi cum ceteris? te ipse antecessisti. Finem con- 12

stitue, quem transire ne possis quidem, si velis: discedant aliquando ista insidiosa bona et sperantibus meliora quam adsecutis. si quid in illis esset solidi, aliquando et inplerent: nunc haurientium sitim concitant. mutantur speciosi adparatus. et quid futuri temporis incerta sors volvit? quare potius a fortuna inpetrem, ut det, quam a me, ne petam? quare autem petam? oblitus fragilitatis humanae congeram? in quid laborem? ecce hic dies ultimus est. ut non sit: prope ab ultimo est. Vale.

EPISTULA IV. (16.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Liquere hoc tibi, Lucili, scio, neminem posse
beate vivere, ne tolerabiliter quidem, sine
sapientiae studio et beatam vitam perfecta sapientia
effici, ceterum tolerabilem etiam inchoata. sed hoc, quod
liquet, firmandum et altius cotidiana meditatione figen-
dum est: plus operis est in eo, ut proposita custodias
quam ut honesta proponas. perseverandum est et adsi-
duo studio robur addendum, donec bona mens sit, quod
2 bona voluntas est. Itaque [*non opus est*] tibi apud me plu-
ribus verbis *ut* adfirma*n*tis nec tam longis: intellego te
multum profecisse. quae scribis, unde veniant, scio:
non sunt ficta nec colorata. dicam tamen sententiam:
[quod] iam de te spem habeo, nondum fiduciam. tu quo-
que idem facias volo: non est, quod tibi cito et facile
credas. excute te et varie scrutare et observa: illud
ante omnia vide, utrum in philosophia an in
3 ipsa vita profeceris. Non est philosophia populare
artificium nec ostentationi paratum. non in verbis, sed
in rebus est. nec in hoc adhibetur, ut [cum] aliqua ob-
lectatione consumatur dies, ut dematur otio nausia: ani-
mum format et fabricat, vitam disponit, actiones regit,
agenda et omittenda demonstrat, sedet ad gubernaculum
et per ancipitia fluctuantium dirigit cursum. sine hac ne-
mo intrepide potest vivere, nemo secure: innumerabilia
accidunt singulis horis, quae consilium exigant, quod

ab hac petendum est. Dicet aliquis: „Quid mihi prodest 4
philosophia, si fatum est? quid prodest, si deus rector
est? quid prodest, si casus imperat? nam et mutari certa
non possunt et nihil praeparari potest adversus incerta,
sed aut consilium meum occupavit deus decrevitque quid
facerem, aut consilio meo nil fortuna permittit[ur].“ Quic- 5
quid est ex his, Lucili, vel si omnia haec sunt, philoso-
phandum est: sive nos inexorabili lege fata constringunt,
sive arbiter deus universi cuncta disponit, sive casus res
humanas sine ordine inpellit et iactat, philosophia nos
tueri debet. haec adhortabitur, ut deo libenter parea-
mus, fortunae contumaciter. haec docebit, ut deum se-
quaris, feras casum. Sed non est nunc in hanc disputa- 6
tionem transeundum, quid sit iuris nostri, si providentia
in imperio est, aut si fatorum series inligatos trahit, aut
si repentina ac subita dominantur: illo nunc revertor, ut
te moneam et exhorter, ne patiaris inpetum animi tui de-
labi et refrigescere. contine illum et constitue, ut habitus
animi fiat, quod est inpetus.

Iam ab initio, si te bene novi, circumspicies, quid 7
haec epistula munusculi adtulerit: excute illam et inve-
nies. Non est, quod mireris animum meum: adhuc de
alieno liberalis sum. quare autem alienum dixi? quicquid
bene dictum est ab ullo, meum est. sicut quod ab Epicuro
dictum est: „Si ad naturam vives, numquam eris
pauper: si ad opiniones, numquam eris dives.“
Exiguum natura desiderat, opinio inmensum. congeratur 8
in te quicquid multi locupletes possederant. ultra pri-
vatum pecuniae modum fortuna te provehat, auro tegat,
purpura vestiat, eo deliciarum opumque perducat, ut
terram marmoribus abscondas. non tantum habere tibi
liceat, sed calcare divitias. accedant statuae et picturae
et quicquid ars ulla luxuriae elaboravit: maiora cupere
ab his disces. Naturalia desideria finita sunt: ex falsa 9
opinione nascentia ubi desinant, non habent. nullus enim
terminus falso est. viam eunti aliquid extremum est: er-
ror inmensus est. Retrahe [ergo] te a vanis, et cum vo-
les scire, quod petes, utrum naturalem habeat an caecam

cupiditatem, considera, num possit alicubi consistere: si longe progresso semper aliquid longius restat, scito id naturale non esse. Vale.

EPISTULA V. (17.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Proice omnia ista, si sapis, immo ut sapias, et ad bonam mentem magno cursu ac totis viribus tende. si quid est, quo teneris, aut expedi aut incide. „Moratur, inquis, me res familiaris: sic illam disponere volo, ut sufficere nihil agenti possit, ne aut
2 paupertas mihi oneri sit aut ego alicui." Cum hoc dicis, non videris vim ac potentiam eius, de quo cogitas, boni nosse. et summam quidem rei pervides, quantum philosophia prosit, partes autem nondum satis subtiliter dispicis, nec dum scis, quantum ubique nos adiuvet, quemadmodum et in maximis, ut Ciceronis utar verbo, opituletur, *et* in minima descendat. Mihi crede, advoca illam in consilium: suadebit tibi, ne ad calculos sedeas.
3 Nempe hoc quaeris et hoc ista dilatione vis consequi, ne tibi paupertas timenda sit: quid si adpetenda est? Multis ad philosophandum obstitere divitiae: paupertas expedita est, secura est. Cum classicum cecinit, scit non se peti. cum aliqua conclamatio est, quomodo exeat, non quid efferat, quaerit. aut si navigandum est, non strepunt portus nec unius comitatu inquieta sunt litora. non circumstat illam turba servorum, ad quos pascendos transmarinarum regionum est
4 optanda fertilitas. facile est pascere paucos ventres et bene institutos et nihil aliud desiderantes quam inpleri. parvo fames constat, magno fastidium. paupertas contenta est desideriis instantibus satisfacere. quid est ergo, quare hanc recuses contubernalem, cuius mores sanus
5 dives imitatur? Si vis vacare animo, aut pauper sis oportet aut pauperi similis. non potest studium salutare fieri sine frugalitatis cura: frugalitas autem paupertas voluntaria est. tolle itaque istas excusationes: „nondum habeo. quantum sat est. si ad illam summam pervenero,

tunc me totum philosophiae dabo.“ atqui nihil prius quam hoc parandum est, quod tu differs et post cetera paras: ab hoc incipiendum est. „Parare, inquis, unde vivam volo.“ Simul et parare disce: si quid te vetat bene vivere, bene mori non vetat. Non est, quod paupertas nos a 6
philosophia revocet, ne egestas quidem. toleranda est enim ad hoc properantibus vel fames, quam toleravere quidam in obsidionibus. et quod aliud erat illius patientiae praemium quam in arbitrium non cadere victoris? quanto hóc maius est, quo promittitur perpetua libertas, nullius nec hominis nec dei timor: et quidem vel esurienti ad ista veniendum est. Perpessi sunt exercitus 7
inopiam omnium rerum, vixerunt herbarum radicibus et dictu foedius tulerunt famem. haec omnia passi sunt pro regno, quoque magis mireris, alieno: dubitabit aliquis ferre paupertatem, ut animum furoribus liberet? Non est ergo prius adquirendum: licet ad philosophiam etiam sine viatico pervenire. Ita est? cum omnia habueris, 8
tunc habere et sapientiam voles? haec erit ultimum vitae instrumentum et, ut ita dicam, additamentum? Tu vero sive aliquid habes: iam philosophare. unde enim scis, an iam nimis habeas? sive nihil: hoc prius quaere quam quicquam. „At necessaria deerunt.“ Primum deesse 9
non poterunt, quia natura minimum petit. naturae autem se sapiens adcommodat. Sed si necessitates ultimae inciderunt, iamdudum exiet e vita et molestus sibi esse desinet. Si vero exiguum erit et angustum, quo possit vita produci, id boni consulet nec ultra necessaria sollicitus aut anxius ventri et scapulis suum reddet et occupationes divitum concursationesque ad divitias euntium securus laetusque ridebit ac dicet: „quid in longum ipse te 10
differs? exspectabisne fenoris quaestum aut ex merce conpendium aut tabulas beati senis, cum fieri possis statim dives? repraesentat opes sapientia, quas cuicumque fecit supervacuas, dedit.“ Haec ad alios pertinent: tu locupletibus propior es. seculum muta, nimis habes. idem autem omni seculo, quod sat est.

Poteram hoc loco epistulam claudere, nisi te male in- 11

stituissem. reges Parthos non potest quisquam salutare
sine munere: tibi valedicere non licet gratis. Quid istic?
ab Epicuro mutuum sumam: „Multis parasse divi-
tias non finis miseriarum fuit, sed mutatio.“
12 Non hoc miror. non est enim in rebus vitium, sed in ipso
animo. illud, quod paupertatem nobis gravem fecerat,
et divitias graves fecit. Quemadmodum nihil differt, utrum
aegrum in ligneo lecto an in aureo conloces: quocumque
illum transtuleris, morbum secum suum transferet: sic
nihil refert, utrum aeger animus in divitiis an in pauper-
tate ponatur. malum suum illum sequitur. Vale.

EPISTOLA VI. (18.)

Seneca Lucilio suo salutem.

1 December est mensis: cum maxime civitas sudat. ius
luxuriae publicae datum est. ingenti adparatu sonant
omnia, tamquam quicquam inter Saturnalia intersit et
dies rerum agendarum: adeo nihil interest, ut non vi-
deatur mihi errasse, qui dixit: olim mensem Decembrem
2 fuisse, nunc annum. Si te hic haberem, libenter tecum
conferrem, quid existimares esse faciendum: utrum nihil
ex cotidiana consuetudine movendum, an, ne dissidere
videremur cum publicis moribus, et hilarius coenandum
et exuendam togam. nam quod fieri nisi in tumultu et tri-
sti tempore civitatis non solebat, voluptatis causa ac festo-
3 rum dierum vestem mutavimus. Si te bene novi, arbitri
partibus functus nec per omnia nos similes esse pileatae
turbae voluisses nec per omnia dissimiles: nisi forte his
maxime diebus animo imperandum est, ut tunc volupta-
tibus solus abstineat, cum in illas omnis turba procubuit:
certissimum [enim] argumentum firmitatis suae capit, si
ad blanda et in luxuriam trahentia nec it nec abducitur.
4 Hoc multo fortius est, ebrio ac vomitante populo siccum
ac sobrium esse. illud temperatius, non excerpere se nec
insigniri nec misceri omnibus et eadem, sed non eodem
modo facere: licet enim sine luxuria agere festum diem.
5 Ceterum adeo mihi placet temptare animi tui firmitatem,
ut ex praecepto magnorum virorum tibi quoque praeci-

piam: interponas aliquot dies, quibus conten-
tus minimo ac vilissimo cibo, dura atque hor-
rida veste dicas tibi: „hoc est quod timeba-
tur?“ In ipsa securitate animus ad difficilia se praeparet 6
et contra iniurias fortunae inter beneficia firmetur. Miles
in media pace decurrit sine ullo hoste, vallum iacit et su-
pervacuo labore lassatur, ut sufficere necessario possit.
quem in ipsa re trepidare nolueris, ante rem exerce. Hoc
secuti sunt, qui omnibus mensibus paupertatem imitati
prope ad inopiam accesserunt, ne umquam expavesce-
rent, quod saepe didicissent. Non est nunc quod existi- 7
mes me dicere *Ti*moneas coenas et pauperum cellas, et
quicquid aliud est, per quod luxuria divitiarum taedio lu-
dit: grabatus ille verus sit et sagum et panis durus ac
sordidus. hoc triduo et quatriduo fer, interdum pluribus
diebus, ut non lusus sit, sed experimentum: tunc, mihi
crede, Lucili, exsultabis dipondio satur et intelleges ad
securitatem non opus esse fortuna; hoc enim, quod ne-
cessitati sat est, d*a*t et irata. Non est tamen, quare tu 8
multum tibi facere videaris. facies enim, quod multa mi-
lia servorum, multa milia pauperum faciunt: illo nomine
te suspice, quod facies non coactus, quod tam facile erit
tibi illud pati semper quam aliquando experiri. Exercea-
mur ad palum, et ne inparatos fortuna deprehendat, fiat
nobis paupertas familiaris. Securius divites erimus, si
scierimus, quam non sit grave pauperes esse. Certos ha- 9
bebat dies ille magister voluptatis Epicurus, quibus ma-
ligne famem exstingueret, visurus, an aliquid deesset ex
plena et consummata voluptate, vel quantum deesset, et
an dignum, quod quis magno labore pensaret. hoc certe
in his epistulis ait, quas scripsit Charino magistratu ad
Polyaenum: et quidem gloriatur non toto asse pasci: Me-
trodorum, qui nondum tantum profecerit, toto. In hoc tu 10
victu saturitatem putas esse? et voluptas est. voluptas
autem non illa levis et fugax et subinde reficienda, sed
stabilis et certa. non enim iucunda res est aqua et po-
lenta aut frustum hordeacei panis, sed summa voluptas
est posse capere etiam ex his voluptatem et ad id se de-

11 duxisse, quod eripere nulla fortunae iniquitas possit. Li-
ber[*al*]iora alimenta sunt carceris: sepositos ad capitale
supplicium non tam anguste, qui occisurus est, pascit:
quanta est animi magnitudo ad id sua sponte descendere,
quod ne ad extrema quidem decretis timendum sit! hoc
12 est praeoccupare tela fortunae. Incipe ergo, mi Lucili,
sequi horum consuetudinem et aliquos dies destina, qui-
bus secedas a tuis rebus minimoque te facias familiarem:
incipe cum paupertate habere commercium:

Aude, hospes, contemnere opes et te quoque dignum
finge deo.

13 Nemo alius est deo dignus quam qui opes contempsit.
quarum possessionem tibi non interdico, sed efficere
volo, ut illas intrepide possideas: quod uno consequeris
modo, si te etiam sine illis beate victuram persuaseris
tibi, si illas tamquam exituras semper adspexeris.

14 Sed iam incipiamus epistulam conplicare. „Prius, in-
quis, redde quod debes." Delegabo te ad Epicurum. ab illo
fiet numeratio: „Inmodica ira gignit insaniam."
Hoc quam verum sit, necesse est scias, cum habueris et
15 servum et inimicum. In omnes personas hic exardescit
adfectus. tam ex amore nascitur quam ex odio, non mi-
nus inter seria quam inter lusus et iocos. nec interest,
ex quam magna causa nascatur, sed in qualem perveniat
animum. Sic ignis non refert quam magnus, sed quo
incidat. nam etiam maximum solida non receperunt. rur-
sus arida et corripi facilia scintillam quoque fovent us-
que in incendium. Ita est, mi Lucili, ingentis irae exitus
furor est, et ideo ira vitanda est non moderationis causa,
sed sanitatis. Vale.

EPISTULA VII. (19.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Exsulto, quotiens epistulas tuas accipio. inplent enim me bona spe et iam non promittunt de te, sed spondent. Ita fac, oro atque obsecro. (quid enim habeo melius, quod amicum rogem, quam quod pro ipso rogaturus

sum?) si potes, subduc te istis occupationibus. si minus, eripe. satis multum temporis sparsimus: incipiamus vasa in senectute colligere. Numquid invidio- 2
sum est? in freto viximus, moriamur in portu. neque ego suaserim tibi nomen ex otio petere, quod nec iactare debes nec abscondere. numquam enim usque eo te abigam generis humani furore damnato, ut latebram tibi aliquam parari oblivione velim: id age, ut otium tuum non emineat, sed adpareat. Deinde videbunt de isto, qui- 3
bus integra sunt et prima consilia, an velint vitam per obscurum transmittere: tibi liberum non est: in medium te protulit ingenii vigor, scriptorum elegantia, clarae et nobiles amicitiae. iam notitia te invasit. ut in extrema mergaris ac penitus recondaris, tamen priora monstrabunt. Tenebras habere non potes. sequetur, quocumque 4
fugeris, multum pristinae lucis: quietem potes vindicare sine desiderio aut morsu animi tui. Quid enim relinques, quod invitus relictum a te possis cogitare? clientes? quorum nemo te ipsum sequitur, sed aliquid ex te. [amicos?] amicitia olim petebatur, nunc praeda: mutabunt testamenta destituti senes. migrabit ad aliud limen salutator. Non potest parvo res magna constare: aestima, utrum te relinquere an aliquid ex tuis malis. Utinam qui- 5
dem tibi senescere contigisset intra natalium tuorum modum, nec te in altum fortuna misisset: tulit te longe a conspectu vitae salubris rapida felicitas, provincia et procuratio, et quicquid ab istis promittitur: maiora deinde officia te excipient et ex aliis alia. Quis exitus erit? quid 6
[ex]spectas, donec desinas? habere, quod cupias, numquam erit tempus. Qualem dicimus seriem esse causarum, ex quibus nectitur fatum, talem esse cupiditatum: altera ex fine alterius nascitur: in eam demissus es vitam, quae numquam tibi terminum miseriarum ac servitutis ipsa factura sit. Subduc cervicem iugo tritam: semel illam incidi quam semper premi satius est. Si te ad privata 7
retuleris, minora erunt omnia, sed affatim inplebunt: at nunc plurima et undique ingesta non satiant. utrum autem mavis ex inopia saturitatem an in copia famem? et

avida felicitas est et alienae aviditati exposita. quamdiu
8 tibi satis nihil fuerit, ipse aliis non eris. „Quomodo, inquis, exibo?“ Utcumque. cogita, quam multa temere pro pecunia, quam multa laboriose pro honore temptaveris: aliquid et pro otio audendum est, aut in ista sollicitudine procurationum et deinde urbanorum officiorum senescendum in tumultu ac semper novis fluctibus, quos effugere nulla modestia, nulla vitae quiete contigit. quid enim ad rem pertinet, an tu quiescere velis? fortuna tua non vult. quid si illi etiamnunc permiseris crescere? quantum ad successus accesserit, accedet ad metus.
9 Volo tibi hoc loco referre dictum Maecenatis: vera in ipso eculeo docuit: „*ipsa enim altitudo attonat summa.*“ si quaeris, in quo libro dixerit: in eo, qui Prometheus inscribitur. hoc voluit dicere, *attonita habet summa*. Est ergo tanti ulla potentia, ut sit tibi tam ebrius sermo? Ingeniosus vir ille fuit, magnum exemplum Romanae eloquentiae daturus, nisi illum enervasset felicitas, immo castrasset: hic te exitus manet, nisi iam contrahas vela, nisi, quod ille sero voluit, terram leges.

10 Poteram tecum hac Maecenatis sententia parem facere rationem. sed movebis mihi controversiam, si novi te, nec voles quod debeo, in aspero et inprobo accipere. ut se res habet, ab Epicuro versura facienda est. „Ante, inquit, circumspiciendum est, cum quibus edas et bibas, quam quid edas et bibas. nam sine
11 amico visceratio leonis ac lupi vita est.“ Hoc non continget tibi, nisi secesseris: alioquin habebis convivas, quos ex turba salutantium nomenclator digesserit. errat autem, qui amicum in atrio quaerit, in convivio probat. Nullum habet maius malum occupatus homo et bonis suis obsessus, quam quod amicos sibi putat, quibus ipse non est, quod beneficia sua efficacia iudicat ad conciliandos amicos, cum quidam, quo plus debent, magis oderint:
12 leve aes alienum debitorem facit, grave inimicum. „Quid ergo? beneficia non parant amicitias?“ parant, si accepturos licuit eligere, si conlocata, non sparsa sunt. Itaque dum incipis esse mentis tuae, interim hoc consilio

sapientum utere, ut magis ad rem existimes pertinere,
quis, quam quid acceperit. Vale.

EPISTULA VIII. (20.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Si vales et te dignum putas, qui aliquando fias tuus, 1
gaudeo. mea enim gloria erit, si te istinc, ubi sine spe
exeundi fluctuaris, extraxero. illud autem te, mi
Lucili, rogo atque hortor, ut philosophiam
in praecordia ima demittas et experimentum
profectus tui capias non oratione nec scri-
pto, sed animi firmitate, [et] cupiditatum di-
minutione: verba rebus proba. Aliud propositum 2
est declamantibus et adsensionem coronae captantibus,
aliud his, qui iuvenum et otiosorum aures disputatione
varia aut volubili detinent: facere docet philosophia, non
dicere, et hoc exigit, ut ad legem suam quisque vivat,
non orationi vita dissentiat, ut ipsa inter se vita [*conci-
nat, non varii et alius, quam quem illa*] iussit, omnium
actionum dissensione coloris sit. maximum hoc est et
officium sapientiae et indicium, ut verbis opera concor-
dent, ut ipse ubique par sibi idemque sit. „Quis hoc
praestabit?“ Pauci, aliqui tamen. est enim difficile [hoc]:
nec hoc dico, sapientem uno semper iturum gradu, sed
una via. Observa itaque, numquid vestis tua domusque 3
dissentiant, numquid in te liberalis sis, in tuos sordidus,
numquid coenes frugaliter, aedifices luxuriose. Unam
semel ad quam vivas regulam prende et ad hanc omnem
vitam tuam exaequa. Quidam se domi contrahunt, dila-
tant foris et extendunt: vitium est haec diversitas et si-
gnum vacillantis animi ac nondum habentis tenorem suum.
Etiamnunc dicam, unde sit ista inconstantia et dissimi- 4
litudo rerum consiliorumque: nemo proponit sibi, quid
velit, nec, si proposuit, perseverat in eo, sed transsi-
lit. nec tantum mutat, sed redit et in ea, quae deseruit
ac damnavit, revolvitur. Itaque ut relinquam definitio- 5
nes sapientiae veteres et totum conplectar humanae vitae
modum, hoc possum contentus esse: quid est sa-

pientia? semper idem velle atque idem nolle.
licet illam exceptiunculam non adicias, ut rectum sit,
quod velis: non potest enim cuiquam idem semper pla-
6 cere nisi rectum. Nesciunt ergo homines, quid velint,
nisi illo momento, quo volunt: in totum nulli velle aut
nolle decretum est. variatur cotidie iudicium et in con-
trarium vertitur ac plerisque agitur vita per lusum. Preme
ergo quod coepisti: et fortasse perduceris aut ad sum-
mum aut eo, quod summum nondum esse solus intelle-
7 gas. „Quid fiet, inquis, huic turbae familiari?“ Turba
ista cum a te pasci desierit, ipsa se pascet, aut quod tu
beneficio tuo non potes scire, paupertatis scies: illa ve-
ros certosque amicos retinebit: discedet quisquis non te,
sed aliud sequebatur. non est autem vel ob hoc unum
amanda paupertas, quod, a quibus ameris, ostendet?
O quando ille veniet dies, quo nemo in honorem tuum
8 mentiatur! Huc ergo cogitationes tuae tendant, hoc cura,
hoc opta, omnia alia vota deo remissurus, ut contentus
sis temet ipso et ex te nascentibus bonis. quae potest
esse felicitas propior? Redige te ad parva, ex quibus
cadere non possis, idque ut libentius facias, ad hoc per-
tinebit tributum huius epistulae, quod statim conferam.
9 Invideas licet: etiamnunc libenter pro me dependet
Epicurus. „Magnificentior, mihi crede, sermo
tuus in grabato videbitur et in panno. non
enim dicentur tantum illa, sed probabuntur.“
Ego certe aliter audio, quae dicit Demetrius noster, cum
illum vidi nudum, quanto minus quam in stramentis, in-
10 cubantem: non praeceptor veri, sed testis est. „Quid
ergo? non licet divitias in sinu positas contemnere?“
quidni liceat? et ille ingentis animi est, qui illas circum-
fusas sibi, multum diuque miratus, quod ad se venerint,
ridet suasque audit magis esse quam sentit. Multum est
non corrumpi divitiarum contubernio. magnus ille, qui
11 in divitiis pauper est. „Nescio, inquis, quomodo pau-
pertatem iste laturus sit, si in illam inciderit.“ nec ego,
Epicuri *an aem*ulus iste pauper contempturus sit divitias,
si in illas inciderit: itaque in utroque mens aestimanda

est inspiciendumque, an ille paupertati indulgeat, an hic
divitiis non indulgeat; alioquin leve argumentum est bo-
nae voluntatis grabatus aut pannus, nisi adparuit aliquem
illa non necessitate pati, sed malle. Ceterum magnae 12
indolis est ad ista non properare tamquam meliora, sed
praeparari tamquam ad facilia. et sunt, Lucili, facilia:
cum vero multo ante meditatus accesseris, iucunda quo-
que. inest enim illis, sine qua nihil est iucundum, se-
curitas. Necessarium ergo iudico, id quod tibi scripsi 13
magnos viros saepe fecisse, aliquos dies interponere,
quibus nos imaginaria paupertate exerceamus ad veram.
quod eo magis faciendum est, quod deliciis permadui-
mus et omnia dura ac difficilia iudicamus: potius exci-
tandus e somno et vellicandus est animus admonendus-
que naturam nobis minimum constituisse. Nemo nascitur
dives. quisquis exit in lucem, iussus est lacte et panno
esse contentus: ab his initiis nos regna non capiunt.
Vale.

EPISTULA IX. (21.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Cum istis tibi esse negotium iudicas, de quibus scrip- 1
seras? maximum negotium tecum habes. tu tibi molestus
es: quid velis nescis. melius probas honesta quam se-
queris. vides, ubi sit posita felicitas, sed ad illam per-
venire non audes. quid sit autem, quod te inpediat, quia
parum ipse dispicis, dicam: magna esse haec existimas,
quae relicturus es, et cum proposuisti tibi illam
securitatem, ad quam transiturus es, retinet
te huius vitae, a qua recessurus es, fulgor
tamquam in sordida et obscura casurum. Er- 2
ras, Lucili: ex hac vita ad illam adscenditur. quod in-
terest inter splendorem et lucem, cum haec certam ori-
ginem habeat ac suam, ille niteat alieno, hoc inter hanc
vitam et illam: haec fulgore extrinsecus veniente per-
cussa est, crassam illi statim umbram faciet, quisquis
obstiterit: illa suo lumine inlustris est. studia te tua
clarum et nobilem efficient. Exemplum Epicuri 3

referam: cum Idomeneo scriberet et illum a vita speciosa ad fidelem stabilemque gloriam revocaret rigidae tunc potentiae ministrum et magna tractantem: „Si gloria, inquit, tangeris, notiorem epistulae meae te facient quam
4 omnia ista, quae colis et propter quae coleris.“ Numquid ergo mentitus est? quis Idomenea nosset, nisi Epicurus illum suis literis incidisset? omnes illos megistanas et satrapas et regem ipsum, ex quo Idomenei titulus petebatur, oblivio alta subpressit. Nomen Attici perire Ciceronis epistulae non sinunt: nihil illi profuisset gener Agrippa et Tiberius progener et Drusus Caesar pronepos: inter tam magna nomina taceretur, nisi Cicero illum ad-
5 plicuisset. Profunda supra nos altitudo temporis veniet, pauca ingenia caput exserent et in idem quandoque silentium abitura oblivioni resistent ac se diu vindicabunt. Quod Epicurus amico suo potuit promittere, hoc tibi promitto, Lucili. habebo apud posteros gratiam, possum mecum duratura nomina educere. Vergilius noster duobus memoriam aeternam promisit et praestat:

Fortunati ambo: si quid mea carmina possunt,
nulla dies umquam memori vos eximet aevo,
dum domus Aeneae Capitoli inmobile saxum
adcolet imperiumque pater Romanus habebit.

6 Quoscumque in medium fortuna protulit, quicumque membra ac partes alienae potentiae fuerant, horum gratia viguit, domus frequentata est, dum ipsi steterunt. post ipsos cito memoria defecit: ingeniorum crescit dignatio nec ipsis tantum honor habetur, sed quicquid illorum memoriae adhaesit, excipitur.

7 Ne gratis Idomeneus in epistulam meam venerit, ipse eam de suo redimet. ad hunc Epicurus illam nobilem sententiam scripsit, qua hortatur, ut Pythoclea locupletem non publica nec ancipiti via faciat. „Si vis, inquit, Pythoclea divitem facere, non pecuniae adiciendum, sed cupiditati detrahendum est.“
8 Et apertior ista sententia est quam ut interpretanda sit, et disertior quam ut adiuvanda: hoc unum te admoneo, ne istud tantum existimes de divitiis dictum. quocumque

transtuleris, idem poterit: si vis Pythoclea honestum facere, non honoribus adiciendum est, sed cupiditatibus detrahendum. si vis Pythoclea esse in perpetua voluptate, non voluptatibus adiciendum est, sed cupiditatibus detrahendum. si vis Pythoclea senem facere et inplere vitam, non annis adiciendum est, sed cupiditatibus detrahendum. Has voces non est quod Epicuri esse iudices: 9
publicae sunt. Quod fieri in senatu solet, faciendum ego in philosophia quoque existimo: cum censuit aliquis, quod ex parte mihi placeat, iubeo illum dividere sententiam et sequor. Pro[*inde*] eo libentius Epicuri egregia dicta commemoro, ut isti, qui ad illa confugiunt spe mala inducti, qui velamentum ipsos vitiorum suorum habituros existimant, probent, quocumque ierint, honeste esse vivendum. Cum adier*is* hortulos et inscriptum hortulis: 10
HOSPES, HIC BENE MANEBIS, HIC SUMMUM BONUM VOLUPTAS EST: paratus erit istius domicilii custos, hospitalis, humanus, et te polenta excipiet et aquam quoque large ministrabit et dicet: „ecquid bene acceptus es? non inritant, inquit, hi hortuli famem, sed exstinguunt, nec maiorem ipsis potionibus sitim faciunt, sed naturali et gratuito remedio sedant. in hac voluptate consenui.“
De his tecum desideriis loquor, quae consolationem non 11
recipiunt, quibus dandum est aliquid, ut desinant: nam de illis extraordinariis, quae licet differre, licet castigare et obprimere, hoc unum commonefaciam: ista voluptas naturalis est, necessaria. huic nihil debes: si quid inpendis, voluntarium est. venter praecepta non audit. poscit, adpellat. non est tamen molestus creditor: parvo dimittitur, si modo das illi, quod debes, non quod potes. Vale.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

EPISTULARUM MORALIUM

LIBER III.

EPISTULA I. (22.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Iam intellegis educendum esse te ex istis occupationibus speciosis et malis. sed quomodo id consequi possis quaeris. Quaedam non nisi [*praesenti a*] praesente monstrantur. non potest medicus per epistulam cibi aut balnei tempus eligere: vena tangenda est. vetus proverbium est gladiatorem in arena capere consilium: aliquid adversarii voltus, aliquid manus mota, aliquid ipsa inclinatio corporis
2 intuentem monet. Quid fieri soleat, quid oporteat, in universum et mandari potest et scribi: tale consilium non tantum absentibus, sed etiam posteris datur. [at] illud alterum, quando fieri debeat aut quemadmodum, ex longinquo nemo suadebit: cum rebus ipsis deliberandum
3 est. Non tantum praesentis, sed vigilantis est occasionem observare properantem. itaque hanc circumspice, hanc si videris, prende et toto inpetu, totis viribus id age, ut te istis officiis exuas. et quidem quam sententiam feram, adtende: censeo aut ex ista vita tibi aut e vita exeundum. sed illud idem existimo, leni eundum via, ut, quod male inplicuisti, solvas potius quam abrumpas, dummodo, si alia solvendi ratio non erit, vel abrumpas. Nemo tam timidus est, ut malit semper pendere quam
4 semel cadere. Interim, quod primum est, inpedire te noli. contentus esto negotiis, in quae descendisti, vel quod videri mavis, incidisti. non est, quod ad ulteriora nitaris: aut perdes excusationem et adparebit te non

incidisse. ista enim, quae dici solent, falsa sunt: „non
potui aliter.“ quid, si nollem? „necesse erat.“ nulli ne-
cesse est felicitatem cursu sequi: est aliquid, etiamsi non
repugnare, subsistere nec instare fortunae ferenti. Num- 5
quid offenderis, si in consilium non venio tantum, sed
advoco, et quidem prudentiores quam ipse sum, ad quos
soleo deferre, si quid delibero? Epicuri epistulam ad
hanc rem pertinentem legi, Idomeneo quae [*in*]scribitur,
quem rogat, ut quantum potest, fugiat et properet, an-
tequam aliqua vis maior interveniat et auferat libertatem
recedendi. Idem tamen subicit: nihil esse temptandum, 6
nisi cum apte poterit tempestiveque temptari. sed cum
illud tempus captatum diu venerit, exsiliendum ait. Dor-
mitare de fuga cogitantem vetat et sperat salutarem etiam
ex difficillimis exitum, si nec properemus ante tempus
nec cessemus in tempore. Puto nunc et Stoicam senten- 7
tiam quaeris. non est, quod quisqaum temeritatis illos
apud te infamet: cautiores quam fortiores sunt. exspe-
ctas forsitan, ut tibi haec dicant: „turpe est cedere oneri.
luctare cum officio, quod semel recepisti. non est vir
fortis ac strenuus qui laborem fugit, nisi crescit illi ani-
mus ipsa rerum difficultate.“ Dicentur tibi ista, si ope- 8
rae pretium habebit perseverantia, si nihil indignum bono
viro faciendum patiendumve erit: alioquin sordido se et
contumelioso labore non conteret nec in negotiis negotii
causa erit. Ne illud quidem, quod existimas facturum
eum, faciet, ut ambitiosis rebus inplicitus semper aestus
earum ferat. sed cum viderit gravia, in quibus volutabatur,
incerta, ancipitia, referet pedem, non vertet terga, sed
sensim recedet in tutum. Facile est autem, mi Lucili, 9
occupationes evadere, si occupationum pretia contem-
pseris. illa sunt, quae nos morantur et detinent: „quid
ergo? tam magnas spes relinquam? ab ipsa messe disce-
dam? nudum erit latus? incomitata lectica? atrium va-
cuum?“ Ab his ergo inviti homines recedunt et merce-
dem miseriarum amant, ipsas exsecrantur. Sic de am- 10
bitione quomodo de amica queruntur: id est, si verum
adfectum eorum inspicias, non oderunt, sed litigant.

excute istos, qui, quae cupiere, deplorant et de earum
rerum loquuntur fuga, quibus carere non possunt: vi-
debis voluntariam esse illis in eo moram, quod aegre
11 ferre ipsos et misere loquuntur. Ita est, Lucili: paucos
servitus, plures servitutem tenent. Sed si deponere illam
in animo est et libertas bona fide placuit, in hoc autem
unum advocationem petis, ut sine perpetua sollicitudine
id tibi facere contingat: quidni tota te cohors Stoicorum
probatura sit? omnes Zenones et Chrysippi moderata,
12 honesta, tua suadebunt. Sed si propter hoc tergiver-
saris, ut circumspicias, quantum feras tecum et quam
magna pecunia instruas otium: numquam exitum inve-
nies. nemo cum sarcinis enatat. emerge ad meliorem
vitam propitiis dis, sed non sic, quomodo istis propitii
sunt, quibus bono ac benigno voltu mala magnifica tri-
buerunt, ad hoc unum excusati, quod ista, quae urunt,
quae excruciant, optantibus data sunt.

13 Iam inprimebam epistulae signum: resolvenda est, ut
cum solenni ad te munusculo veniat et aliquam magnifi-
cam vocem ferat secum: et occurrit mihi ecce nescio
utrum verior an eloquentior. „cuius?“ inquis: Epicuri.
14 adhuc enim alienas sarcinas adfero: „*Nemo non ita
exit e vita, tamquam modo intraverit.*“ Quem-
cumque vis occupa, adulescentem, senem, medium: in-
venies aeque timidum mortis, aeque inscium vitae. ne-
mo quicquam habet facti: in futurum enim nostra distu-
limus. Nihil me magis in ista voce delectat, quam quod
15 exprobratur senibus infantia. „Nemo, inquit, aliter quam
quomodo natus est, exit e vita.“ Falsum est: peiores
morimur quam nascimur. nostrum istud, non naturae
vitium est. illa nobiscum queri debet et dicere: „quid hoc
est? sine cupiditatibus vos genui, sine timoribus, sine
superstitione, sine perfidia ceterisque pestibus: quales
16 intrastis exite.“ Percepit sapientiam, si quis tam securus
morietur quam nascitur: nunc vero trepidamus, cum pe-
riculum accessit. non animus nobis, non color constat.
lacrimae nihil profuturae cadunt. quid est turpius quam
17 in ipso limine securitatis esse sollicitum? Causa autem

haec est: quod inanes omnium bonorum sumus, vitae laboramus. non enim apud nos pars eius ulla subsedit: transmissa est et effluxit. Nemo quam bene vivat, sed quam diu curat, cum omnibus possit contingere, ut bene vivant, ut diu, nulli. Vale.

EPISTULA II. (23.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Putas me tibi scripturum, quam humane nobiscum 1
hiems egerit, quae et remissa fuit et brevis, quam ma-
lignum ver sit, quam praeposterum frigus, et alias ine-
ptias verba quaerentium? ego vero aliquid, quod et mihi
et tibi prodesse possit, scribam. Quid autem id erit, nisi
ut te exhorter ad bonam mentem? Huius fun-
damentum quod sit quaeris? ne gaudeas va-
nis. Fundamentum hoc esse dixi: culmen est. ad summa 2
pervenit, qui scit, quo gaudeat, qui felicitatem suam in
aliena potestate non posuit: sollicitus est et incertus sui,
quem spes aliqua proritat, licet ad manum sit, licet non
ex difficili petatur, licet numquam illum sperata decepe-
rint. Hoc ante omnia fac, mi Lucili: disce gaudere. 3
Existimas nunc me detrahere tibi multas voluptates, qui
fortuita submoveo, qui spes, dulcissima oblectamenta
devitanda existimo? immo contra nolo tibi umquam de-
esse laetitiam. volo illam tibi domi nasci: nascitur, si
domus intra te ipsum sit. Ceterae hilaritates non inplent
pectus. frontem remittunt, leves sunt, nisi forte tu iu-
dicas eum gaudere, qui ridet: animus esse debet alacer
et fidens et super omnia erectus. Mihi crede, verum 4
gaudium res severa est: an tu existimas quemquam so-
luto voltu et, ut isti delicati loquuntur, hilariculo mortem
contemnere? paupertati domum aperire? voluptates te-
nere sub freno? meditari dolorum patientiam? haec qui
apud se versat, in magno gaudio est, sed parum blando.
in huius gaudii possessione esse te volo: numquam de-
ficiet, cum semel unde petatur inveneris. Levium metal- 5
lorum fructus in summo est: illa opulentissima sunt, quo-
rum in alto latet vena adsidue plenius responsura fodienti.

Haec, quibus delectatur volgus, tenuem habent ac per-
fusoriam voluptatem, et quodcumque invecticium gau-
dium est, fundamento caret: hoc, de quo loquor, ad
quod te conor perducere, solidum est, [et] quod plus
6 pateat introrsus. Fac, oro te, Lucili carissime, quod
unum potest [te] praestare felicem: disice et conculca
ista, quae extrinsecus splendent, quae tibi promittuntur
ab alio vel ex alio: ad verum bonum specta et de tuo
gaude. quid est autem hoc *de tuo*? te ipso et tui optima
parte. Corpusculum quoque, etiamsi nihil fieri sine illo
potest, magis necessariam rem crede quam magnam:
vanas subgerit voluptates, brevi poenitendas, ac nisi
magna moderatione temperentur, in contrarium abituras.
Ita dico: in praecipiti voluptas: ad dolorem vergit, nisi
modum teneat. modum autem tenere in eo difficile est,
quod bonum esse credideris. veri boni aviditas tuta est.
7 Quid sit istud, interrogas, aut unde subeat? dicam: ex
bona conscientia, ex honestis consiliis, ex rectis actio-
nibus, ex contemptu fortuitorum, ex placido vitae et
continuo tenore unam prementis viam: nam illi, qui ex
aliis propositis in alia transsiliunt aut ne transsiliunt qui-
dem, sed casu quodam transmittuntur, quomodo habere
quicquam certum mansurumve possunt suspensi et vagi?
8 Pauci sunt, qui consilio se suaque disponant: ceteri eo-
rum more, quae fluminibus innatant, non eunt, sed fe-
runtur. ex quibus alia lenior unda detinuit ac mollius ve-
xit, alia vehementior rapuit, alia proxima ripae cursu
languescente deposuit, alia torrens inpetus in mare eie-
cit. Ideo constituendum est, quid velimus, et in eo per-
severandum.

9 Hic est locus solvendi aeris alieni. possum enim vo-
cem tibi Epicuri tui reddere et hanc epistulam liberare:
Molestum est semper vitam inchoare. aut si
hoc modo magis sensus potest exprimi: *Male vivunt,*
10 *qui semper vivere incipiunt.* „Quare?“ inquis.
desiderat enim explanationem ista vox: quia semper illis
inperfecta vita est. non potest autem stare paratus ad
mortem, qui modo incipit vivere. id agendum est, ut

satis vixerimus: nemo hoc putat, qui orditur cum maxime vitam. Non est quod existimes paucos esse hos: 11
propemodum omnes sunt. quidam vero tunc incipiunt, cum desinendum est. si hoc iudicas mirum, adiciam quod magis admireris: quidam ante vivere desierunt quam inciperent. Vale.

EPISTULA III. (24.)

Seneca Lucilio suo salutem.

Sollicitum te esse scribis de iudicii eventu, quod tibi 1
furor inimici denuntiat, et existimas me suasurum, ut meliora tibi ipse proponas et adquiescas spei blandae. quid enim necesse est mala accersere et satis cito patienda cum venerint, praesumere ac praesens tempus futuri metu perdere? est sine dubio stultum, et quia quandoque sis futurus miser, esse iam miserum. sed ego alia te ad securitatem via ducam. S i v i s o m n e m s o l l i c i t u- 2
d i n e m e x u e r e, q u i c q u i d v e r e r i s n e e v e n i a t, e v e n t u r u m u t i q u e p r o p o n e e t q u o d c u m q u e e s t i l l u d m a l u m, t e c u m i p s e m e t i r e a c t i m o r e m t u u m t a x a et intelleges profecto aut non magnum aut non longum esse, quod metuis. Nec diu exempla, 3
quibus confirmeris, colligenda sunt: omnis illa aetas tulit. in quamcumque partem rerum vel civilium vel externarum memoriam miseris, occurrent tibi ingenia aut profectus aut inpetus magni. Numquid accidere tibi, si damneris, potest durius quam ut mittaris in exilium? ut ducaris in carcerem? numquid ultra quicquam ulli timendum est quam ut uratur? quam ut pereat? singula ista constitue et contemptores eorum cita, qui non quaerendi, sed eligendi sunt. Damnationem suam Rutilius sic tulit, 4
tamquam nihil illi molestum aliud esset quam quod male iudicaretur. exilium Metellus fortiter tulit, Rutilius etiam libenter: alter, ut rediret, reipublicae praestitit, alter reditum suum Sullae negavit, cui nihil tunc negabatur. In carcere Socrates disputavit et exire, cum essent, qui promitterent fugam, noluit remansitque, ut duarum rerum gravissimarum hominibus metum demeret, mortis et

5 carceris. Mucius ignibus manum inposuit. acerbum est
uri: quanto acerbius, si id te faciente patiaris! Vides
hominem non eruditum nec ullis praeceptis contra mor-
tem aut dolorem subornatum, militari tantum robore in-
structum, poenas a se inriti conatus exigentem: specta-
tor distillantis in hostili foculo dexterae stetit nec ante re-
movit nudis ossibus fluentem manum, quam ignis illi ab
hoste subductus est. facere aliquid in illis castris felicius
potuit, nihil fortius. Vide quanto acrior sit ad occupanda
pericula virtus quam crudelitas ad inroganda: facilius
Porsenna Mucio ignovit, quod voluerat occidere, quam
6 sibi Mucius, quod non occiderat. „Decantatae, inquis,
in omnibus scholis fabulae istae sunt: iam mihi, cum ad
contemnendam mortem ventum fuerit, Catonem narra-
bis.“ Quidni ego narrem ultima illa nocte Platonis librum
legentem posito ad caput gladio? duo haec in rebus ex-
tremis instrumenta prospexerat, alterum ut vellet mori,
alterum ut posset. conpositis ergo rebus, utcumque con-
poni fractae atque ultimae poterant, id agendum existi-
mavit, ne cui Catonem aut occidere liceret aut servare
7 contingeret. et stricto gladio, quem usque in illum diem
ab omni caede purum servaverat: „nihil, inquit, egisti,
fortuna, omnibus conatibus meis obstando. non pro mea
adhuc, sed pro patriae libertate pugnavi, nec agebam
tanta pertinacia, ut liber, sed ut inter liberos viverem:
nunc quoniam deploratae sunt res humani generis, Cato
8 deducatur in tutum.“ Inpressit deinde mortiferum cor-
pori volnus. quo obligato a medicis cum minus sanguinis
haberet, minus virium, animi idem, iam non tantum Cae-
sari, sed sibi iratus nudas in volnus manus egit et gene-
rosum illum contemptoremque omnis potentiae spiritum
9 non emisit, sed eiecit. Non in hoc exempla nunc con-
gero, ut ingenium exerceam, sed ut te adversus id, quod
maxime terribile videtur, exhorter. facilius autem exhor-
tabor, si ostendero non fortes tantum viros hoc momen-
tum efflandae animae contempsisse, sed quosdam ad alia
ignavos in hac re aequasse animum fortissimorum, sicut
illum Cn. Pompeii socerum Scipionem, qui contrario in

Africam vento relatus cum teneri navem suam vidisset ab
hostibus, ferro se transverberavit et quaerentibus, ubi
imperator esset: „imperator," inquit, se bene habet.“
Vox haec illum parem maioribus fecit et fatalem Scipio- 10
nibus in Africa gloriam non est interrumpi passa. mul-
tum fuit Carthaginem vincere, sed amplius mortem. „Im-
perator, inquit, se bene habet.“ an aliter debebat impe-
rator, et quidem Catonis, mori? Non revoco te ad hi- 11
storias nec ex omnibus seculis contemptores mortis, qui
sunt plurimi, colligo: respice ad haec nostra tempora,
de quorum languore ac deliciis querimur: omnis ordinis
homines suggerent, omnis fortunae, omnis aetatis, qui
mala sua morte praeciderunt. Mihi crede, Lucili, adeo
mors timenda non est, ut beneficio eius nihil timendum
sit. Securus itaque inimici minas audi. et quamvis con- 12
scientia tibi tua fiduciam faciat, tamen quia multa extra
causam valent, et quod aequissimum est, spera et ad id
te, quod est iniquissimum, conpara. illud autem ante
omnia memento, demere rebus tumultum ac videre, quid
in quaque re sit: scies nihil esse in istis terribile nisi
ipsum timorem. Quod vides accidere pueris, hoc nobis 13
quoque maiusculis pueris evenit: illi quos amant, quibus
adsueverunt, cum quibus ludunt, si personatos vident,
expavescunt: non hominibus tantum, sed rebus persona
demenda est et reddenda facies sua. Quid mihi gladios 14
et ignes ostendis et turbam carnificum circa te fremen-
tem? tolle istam pompam, sub qua lates et stultos ter-
ritas: mors est, quam nuper servus meus, quam ancilla
contempsit. Quid tu rursus mihi flagella et eculeos magno
adparatu explicas? quid singulis articulis singula machi-
namenta, quibus extorqueantur, aptata et mille alia in-
strumenta excarnificandi particulatim hominis? pone ista,
quae nos obstupefaciunt. iube conticescere gemitus et
exclamationes et vocum inter lacerationem elisarum acer-
bitatem: nempe dolor est, quem podagricus ille con-
temnit, quem stomachicus ille in ipsis deliciis perfert,
quem in puerperio puella perpetitur. levis est, si ferre
possum, brevis est, si ferre non possum. Haec in animo 15

voluta, quae saepe audisti, saepe dixisti. sed an vere audieris, an vere dixeris, effectu proba. hoc enim turpissimum est, quod nobis obici solet, verba nos philosophiae, non opera tractare. quid, tu nunc primum tibi mortem inminere scisti, nunc exilium, nunc dolorem? in haec natus es. quicquid fieri potest, quasi futurum
16 cogitemus. Quod facere te moneo, scio certe fecisse: nunc admoneo, ut animum tuum non mergas in istam sollicitudinem. hebetabitur enim et minus habebit vigoris, cum exsurgendum erit. abduc illum a privata causa ad publicam. dic mortale tibi et fragile corpusculum esse, cui non ex iniuria tantum aut ex potentioris viribus denuntiabitur dolor: ipsae voluptates in tormenta vertuntur: epulae cruditatem adferunt, ebrietates nervorum torporem tremoremque, libidines pedum, manuum, articu-
17 lorum omnium depravationes. Pauper fiam: inter plures ero. exul fiam: ibi me natum putabo, quo mittar. adligabor: quid enim? nunc solutus sum? ad hoc me natura grave corporis mei pondus adstrinxit. moriar: hoc dicis, desinam aegrotare posse, desinam adligari posse, desi-
18 nam mori posse. Non sum tam ineptus, ut Epicuream cantilenam hoc loco persequar et dicam vanos esse inferorum metus, nec Ixionem rota volvi nec saxum humeris Sisyphi trudi in adversum nec ullius viscera et renasci posse cotidie et carpi. nemo tam puer est, ut Cerberum timeat et tenebras et larvalem habitum nudis ossibus cohaerentium: mors nos aut consumit aut exuit. emissis meliora restant onere detracto, consumptis nihil restat:
19 bona pariter malaque submota sunt. Permitte mihi hoc loco referre versum tuum, si prius admonuero, ut te iudices non aliis scripsisse ista, sed etiam tibi. turpe est aliud loqui, aliud sentire: quanto turpius aliud scribere, aliud sentire. memini te illum locum aliquando tractasse, non repente nos in mortem incidere, sed minutatim pro-
20 cedere: cotidie morimur, cotidie enim demitur aliqua pars vitae et tunc quoque, cum crescimus, vita decrescit. infantiam amisimus, deinde pueritiam, deinde adulescentiam. usque ad hesternum, quicquid transiit tem-

poris, periit: hunc ipsum, quem agimus, diem cum
morte dividimus. quemadmodum clepsydram non extre-
mum stillicidium exhaurit, sed quicquid ante defluxit,
sic ultima hora, qua esse desinimus, non sola mortem
facit, sed sola consummat: tunc ad illam pervenimus,
sed diu venimus. Haec cum descripsisses quo soles ore, 21
semper quidem magnus, numquam tamen acrior quam
ubi veritati commodas verba, dixisti:

Mors non una venit, sed quae rapit, ultima mors est.

Malo te legas quam epistulam meam. adparebit enim tibi
hanc, quam timemus, mortem extremam esse, non solam.

Video quo spectes: quaeris, quid huic epistulae in- 22
fulserim, quod dictum alicuius animosum, quod prae-
ceptum utile: ex hac ipsa materia, quae in manibus fuit,
mittetur aliquid: obiurgat Epicurus non minus eos, qui
mortem concupiscunt, quam eos, qui timent, et ait:
„Ridiculum est currere ad mortem taedio vi-
tae, cum genere vitae, ut currendum ad mor-
tem esset, effeceris.“ Item alio loco dicit: „Quid 23
tam ridiculum quam adpetere mortem, cum
vitam inquietam tibi feceris metu mortis?
His adicias et illud eiusdem notae licet: „Tantam ho-
minum inprudentiam esse, immo dementiam,
ut quidam timore mortis cogantur ad mortem.“
Quicquid horum tractaveris, confirmabis animum vel ad 24
mortis vel ad vitae patientiam. at in utrumque monendi
ac firmandi sumus, et ne nimis amemus vitam et ne nimis
oderimus, etiam cum ratio suadet finire: sed non te-
mere nec cum procursu capiendus est inpetus. Vir fortis 25
ac sapiens non fugere debet e vita, sed exire, et ante
omnia ille quoque vitetur adfectus, qui multos occupavit,
libido moriendi. est enim, mi Lucili, ut ad alia, sic etiam
ad moriendum inconsulta animi inclinatio, quae saepe ge-
nerosos atque acerrimae indolis viros conripit, saepe
ignavos iacentesque: illi contemnunt vitam, hi gravan-
tur. Quosdam subit eadem faciendi videndique satietas 26
et vitae non odium, sed fastidium, in quod prolabimur
ipsa inpellente philosophia, dum dicimus: „quousque

eadem? nempe expergiscar, dormiam, esuriam, [*satiabor*], algebo, aestuabo. nullius rei finis est, sed in orbem nexa sunt omnia: fugiunt ac sequuntur. diem nox premit, dies noctem, aestas in autumnum desinit, autumno hiems instat, quae vere conpescitur: omnia [sic] transeunt ut revertantur. nihil novi facio, nihil novi video: fit aliquando et huius rei nausia." Multi sunt, qui non acerbum iudicent vivere, sed supervacuum. Vale.

EPISTULA IV. (25.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Quod ad duos amicos nostros pertinet, diversa via eundum est: alterius enim vitia emendanda, alterius frangenda sunt. utar libertate tota. non amo illum, nisi offendo. „Quid ergo? inquis, quadragenarium pupillum cogitas sub tutela tua continere? respice aetatem eius iam duram et intractabilem.
2 non potest reformari: tenera finguntur." An profecturus sim nescio. malo successum mihi quam fidem deesse. nec desperaveris etiam diutinos aegros posse sanari, si contra intemperantiam steteris, si multa invitos et facere coegeris et pati. ne de altero quidem satis fiduciae habeo, excepto eo, quod adhuc peccare erubescit. nutriendus est hic pudor, qui quamdiu in animo eius duraverit, aliquis erit bonae spei locus: cum hoc veterano parcius
3 agendum puto, ne in desperationem sui veniat. nec ullum tempus adgrediendi fuit melius quam hoc, dum interquiescit, dum emendato similis est. aliis haec intermissio eius inposuit: mihi verba non dat. exspecto cum magno fenore vitia reditura, quae nunc scio cessare, non deesse. Inpendam huic rei dies et utrum possit aliquid
4 agi an non possit, experiar. Tu nobis te, ut facis, fortem praesta et sarcinas contrahe. Nihil ex his, quae habemus, necessarium est. ad legem naturae revertamur: divitiae paratae sunt. aut gratuitum est, quo egemus, aut vile: panem et aquam natura desiderat. nemo ad haec pauper est, intra quae quisquis desiderium

suum clusit, cum ipso Iove de felicitate contendat, ut ait Epicurus, cuius aliquam vocem huic epistulae involvam.

„Sic fac, inquit, omnia, tamquam spectet Epi- 5
curus.“ Prodest sine dubio custodem sibi inposuisse et habere, quem respicias, quem interesse cogitationibus tuis iudices. hoc quidem longe magnificentius est, sic vivere tamquam sub alicuius boni viri ac semper praesentis oculis: sed ego etiam hoc contentus sum, ut sic facias, quaecumque facies, tamquam spectet aliquis: omnia nobis mala solitudo persuadet. Cum iam profeceris 6
tantum, ut sit tibi etiam tui reverentia, licebit dimittas paedagogum: interim aliquorum te auctoritate custodi. aut Cato ille sit aut Scipio aut Laelius aut cuius interventu perditi quoque homines vitia subprimerent, dum te efficis eum, cum quo peccare non audeas: cum hoc effeceris, et aliqua coeperit apud te tui esse dignatio, incipiam tibi permittere, quod idem suadet Epicurus: „tunc praecipue in te ipse secede, cum esse cogeris in turba.“ Dissimilem te fieri multis oportet. 7
dum tutum tibi non est ad te recedere, circumspice singulos: nemo est, cui non satius sit cum quolibet esse quam secum. „Tunc praecipue in te ipse secede, cum esse cogeris in turba“: si bonus vir, si quietus, si temperans: alioquin in turbam tibi a te recedendum est: istic malo viro propius es. Vale.

EPISTULA V. (26.)

Seneca Lucilio suo salutem.

Modo dicebam tibi, in conspectu esse me senectutis: 1
iam vereor, ne senectutem post me reliquerim. aliud iam his annis, certe huic corpori, vocabulum convenit, quoniam quidem senectus lassae aetatis, non fractae, nomen est: inter decrepitos me numera et extrema tangentes. Gratias tamen mihi apud te ago: non sentio in animo ae- 2
tatis iniuriam, cum sentiam in corpore. tantum vitia et vitiorum ministeria senuerunt: viget animus et gaudet non multum sibi esse cum corpore. magnam partem oneris sui posuit. exsultat et mihi facit contro-

versiam de senectute. hunc ait esse florem suum.
3 credamus illi: bono suo utatur. Ire in cogitationem iubet
et dispicere, quid ex hac tranquillitate ac modestia mo-
rum sapientiae debeam, quid aetati, et diligenter excu-
tere, quae non possim facere, quae nolim: [*quidni fatear
multum mihi senectutem eo, quod non possum facere, quae
nolim,*] prodesse, habiturus aeque, si nolim quicquam
non posse me gaudere? quae enim querela est, quod
4 incommodum, si quicquid debeat desinere, defecit? „In-
commodum summum est, inquis, minui, [et] deperire, et
ut proprie dicam, liquescere. non enim subito inpulsi ac
prostrati sumus: carpimur. singuli dies aliquid subtra-
hunt viribus.“ Et quis exitus est melior quam in finem
suum natura solvente dilabi? non quia aliquid mali [*sit*]
ictus et e vita repentinus excessus, sed quia lenis haec
est via, subduci. Ego certe, velut adpropinquet experi-
mentum et ille laturus sententiam de omnibus annis meis
5 dies venerit, ita me observo et adloquor: „Nihil est, in-
quam, adhuc, quod aut rebus aut verbis exhibuimus.
levia sunt ista et fallacia pignora animi multisque invo-
luta lenociniis: quod profecerim, morte croditu-
rus sum. Non timide itaque conponar ad illum diem,
quo remotis strophis ac fucis de me iudicaturus sum,
utrum loquar fortia an sentiam, numquid simulatio fue-
rit et mimus, quicquid contra fortunam iactavi verborum
6 contumacium. Remove existimationem hominum: dubia
semper est et in partem utramque dividitur. remove stu-
dia tota vita tractata: mors de te pronuntiatura est. Ita
dico: disputationes et literata conloquia et ex praeceptis
sapientium verba collecta et eruditus sermo non osten-
dunt verum robur animi. est enim oratio etiam timidissi-
mis audax: quid egeris, tunc adparebit, cum animam
ages. Accipio conditionem, non reformido iudicium.“
7 Haec mecum loquor, sed tecum quoque me locutum puta.
Iuvenior es: quid refert? non dinumerantur anni. incer-
tum est, quo loco te mors exspectet: itaque tu illam
omni loco exspecta.

8 Desinere iam volebam et manus spectabat ad clausu-

lam: sed conficienda sunt sacra et huic epistulae viati-
cum dandum est. puta me non dicere: „unde sumpturus
sum mutuum?“ scis cuius arca utar. exspecta me pu-
sillum, et de domo fiet numeratio: interim commodabit
Epicurus, qui ait: „Meditare mortem, vel, si com-
modius sit, transire ad *divos*.“ Hic patet sensus: 9
egregia res est mortem condiscere. Supervacuum for-
sitan putas id discere, quo semel utendum est: hoc est
ipsum, quare meditari debeamus: semper discendum est,
quod an sciamus, experiri non possumus. „Meditare 10
mortem.“ qui hoc dicit, meditari libertatem iubet. qui
mori didicit, servire dedidicit. supra omnem potentiam
est, certe extra omnem. quid ad illum carcer et custodia
et claustra? liberum ostium habet. Una est catena, quae
nos adligatos tenet, amor vitae, qui ut non est abicien-
dus, ita minuendus est, ut, si quando res exiget, nihil nos
detineat nec inpediat, quo minus parati simus, quod
quandoque faciendum est, statim facere. Vale.

EPISTULA VI. (27.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

„Tu me, inquis, mones? iam enim te ipse monuisti, 1
iam correxisti? ideo aliorum emendationi vacas?“ Non
sum tam inprobus, ut curationes aeger obeam, sed tam-
quam in eodem valitudinario iaceam, de communi tecum
malo conloquor, [et] remedia communico. sic itaque me
audi, tamquam mecum loquar. in secretum te meum ad-
mitto et te adhibito mecum exigo. Clamo mihi ipse: 2
„Numera annos tuos, et pudebit eadem velle,
quae volueras puer, eadem parare. hoc denique
tibi circa mortis diem praesta: moriantur ante te vitia.
dimitte istas voluptates turbidas, magno luendas: non
venturae tantum, sed praeteritae nocent. quemadmodum
scelera etiamsi non sint deprehensa cum fierent, sollici-
tudo non cum ipsis abiit: ita inprobarum voluptatum
etiam post ipsas poenitentia est. non sunt solidae, non
sunt fideles: etiamsi non nocent, fugiunt. Aliquod po- 3
tius bonum mansurum circumspice. nullum autem est,

nisi quod animus ex se sibi invenit. *sola virtus prae-
stat gaudium perpetuum*, securum: etiam si quid
obstat, nubium modo intervenit, quae infra feruntur nec
4 umquam diem vincunt.“ Quando ad hoc gaudium per-
venire continget? non quidem cessatur adhuc, sed festi-
netur. *multum restat operis, in quod ipse ne-
cesse est vigiliam, ipse laborem tuum inpen-
das*, si effici cupis. delegationem res ista non recipit.
5 Aliud literarum genus adiutorium admittit: Calvisius Sa-
binus memoria nostra fuit dives. et patrimonium habebat
libertini et ingenium: numquam vidi hominem beatum
indecentius. Huic memoria tam mala erat, ut illi modo
nomen Ulixis excideret, modo Achillis, modo Priami,
quos tam bene noverat quam paedagogos nostros novi-
mus. nemo vetulus nomenclator, qui nomina non reddit,
sed inponit, tam perperam tribus quam ille Troianos et
Achivos persalutabat. nihilo minus eruditus volebat vi-
6 deri. hanc itaque conpendiariam excogitavit: magna
summa emit servos, unum, qui Homerum teneret, alte-
rum, qui Hesiodum. novem praeterea lyricis singulos
adsignavit. magno emisse illum non est quod mireris:
non invenerat, faciendos locavit. Postquam haec familia
illi conparata est, coepit convivas suos inquietare. habe-
bat ad pedes hos, a quibus subinde cum peteret versus,
7 quos referret, saepe in medio verbo excidebat. Suasit
illi Satellius Quadratus, stultorum divitum adrosor, et
quod sequitur, adrisor, et quod duobus his adiunctum
est, derisor, ut grammaticos haberet analectas. cum di-
xisset Sabinus centenis millibus sibi constare singulos
servos: „minoris, inquit, totidem scrinia emisses.“ Ille
tamen in ea opinione erat, ut putaret se scire, quod quis-
8 quam in domo sua sciret. Idem Satellius illum hortari
coepit, ut luctaretur, hominem aegrum, pallidum, graci-
lem. cum Sabinus respondisset: „et quomodo possum?
vix vivo.“ „Noli, obsecro te, inquit, istuc dicere: non
vides, quam multos servos valentissimos habeas?“ Bona
mens nec commodatur nec emitur. et puto, si venalis
esset, non haberet emptorem. at mala cotidie emitur.

Sed accipe iam quod debeo et vale: „*Divitiae sunt ad* 9 *legem naturae conposita paupertas.*“ Hoc saepe dicit Epicurus aliter atque aliter: sed numquam nimis dicitur, quod numquam satis discitur. quibusdam remedia monstranda, quibusdam inculcanda sunt. Vale.

EPISTULA VII. (28.)

Seneca Lucilio suo salutem.

Hoc tibi soli putas accidisse et admiraris quasi rem 1 novam, quod peregrinatione tam longa et tot locorum varietatibus non discussisti tristitiam gravitatemque mentis? animum debes mutare, non coelum. licet vastum traieceris mare, licet, ut ait Vergilius noster,

terraeque urbesque recedant:

sequentur te, quocumque perveneris, vitia. Hoc idem 2 querenti cuidam Socrates ait: „quid miraris nihil tibi peregrinationes prodesse, cum te circumferas? premit te eadem causa, quae expulit.“ Quid terrarum iuvare novitas potest? quid cognitio urbium aut locorum? in inritum cedit ista iactatio. Quaeris quare te fuga ista non adiuvet? tecum fugis. onus animi deponendum est: non ante tibi ullus placebit locus. Talem nunc esse habitum 3 tuum cogita, qualem Vergilius noster vatis inducit iam concitatae et instigatae multumque habentis in se spiritus non sui:

bacchatur vates, magnum si pectore possit
excussisse deum.

Vadis huc illuc, ut excutias insidens pondus, quod ipsa iactatione incommodius fit, sicut in navi onera inmota minus urgent, inaequaliter convoluta citius eam partem, in quam incubuere, demergunt. Quicquid facis, contra te facis et motu ipso noces tibi: aegrum enim concutis. At 4 cum istud exemeris malum, omnis mutatio loci iucunda fiet: in ultimas expellaris terras licebit, in quolibet barbariae angulo conloceris, hospitalis tibi illa qualiscumque sedes erit. magis quis veneris quam quo, interest, et ideo nulli loco addicere debemus animum. cum hac persuasione vivendum est: „non sum uni angulo natus, patria

5 mea totus hic mundus est." Quod si liqueret tibi, non ad-
mirareris nil adiuvari te regionum varietatibus, in quas
subinde priorum taedio migras. prima enim quaeque pla-
cuisset, si omnem tuam crederes. Non peregrinaris, sed
erras et ageris ac locum ex loco mutas, cum illud, quod
6 quaeris, bene vivere, omni loco positum sit. Num quid
tam turbidum fieri potest quam forum? ibi quoque licet
quiete vivere, si necesse sit. sed si liceat disponere se,
conspectum quoque et viciniam fori procul fugiam. nam
ut loca gravia etiam firmissimam valitudinem temptant,
ita bonae quoque menti necdum adhuc perfectae et con-
7 valescenti sunt aliqua parum salubria. Dissentio ab his,
qui in fluctus medios eunt et tumultuosam probantes vi-
tam cotidie cum difficultatibus rerum magno animo con-
luctantur. sapiens feret ista, non eliget, et malet in pace
esse quam in pugna. non multum prodest vitia sua proie-
8 cisse, si cum alienis rixandum est. „Triginta, inquit, ty-
ranni Socratem circumsteterunt nec potuerunt animum
eius infringere." Quid interest, quot domini sint? servitus
una est. hanc qui contempsit, in quantalibet turba domi-
nantium liber est.

9 Tempus est desinere, sed si prius portorium solvero.
„Initium est salutis notitia peccati." Egregie
mihi hoc dixisse videtur Epicurus. nam qui peccare se
nescit, corrigi non vult: deprehendas te oportet, ante-
10 quam emendes. Quidam vitiis gloriantur. tu existimas
aliquid de remedio cogitare, qui mala sua virtutum loco
numerant? Ideo quantum potes, te ipse [co]argue, in-
quire in te: accusatoris primum partibus fungere, deinde
iudicis, novissime deprecatoris. aliquando te offende.
Vale.

EPISTULA VIII. (29.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 De Marcellino nostro quaeris et vis scire, quid
agat. Raro ad nos venit, nulla alia ex causa quam quod
audire verum timet, a quo periculo iam abest. nulli
enim nisi audituro dicendum est. ideo de Diogene

nec minus de aliis Cynicis, qui libertate promiscua usi
sunt et obvios monuerunt, dubitari solet, an hoc facere
debuerint. quid enim, si quis surdos obiurget aut natura
morbove mutos? „Quare, inquis, verbis parcam? gra- 2
tuita sunt. non possum scire, an ei profuturus sim, quem
admoneo: illud scio, alicui me profuturum, si multos ad-
monuero. spargenda manus est. non potest fieri, ut non
aliquando succedat multa temptanti.“ Hoc, mi Lucili, 3
non existimo magno viro faciendum: diluitur eius aucto-
ritas nec habet apud eos satis ponderis, quos posset mi-
nus obsolefacta corrigere: sagittarius non aliquando fe-
rire debet, sed aliquando deerrare. Non est ars, *si* quae
ad effectum casu veniunt. sapientia ars est: certum pe-
tat, eligat profecturos, ab his, quos desperavit, recedat,
non tamen cito relinquat et in ipsa desperatione extrema
remedia temptet. Marcellinum nostrum ego non- 4
dum despero. etiamnunc servari potest, sed si cito
illi manus porrigitur. est quidem periculum, ne porrigen-
tem trahat: magna in illo ingenii vis est, sed iam tenden-
tis in pravum. nihilominus adibo hoc periculum et au-
debo illi mala sua ostendere. Faciet quod solet: advo- 5
cabit illas facetias, quae risum evocare lugentibus pos-
sunt, et in se primum, deinde in nos iocabitur. omnia,
quae dicturus sum, occupabit. scrutabitur scholas nostras
et obiciet philosophis congiaria, amicas, gulam. ostendet
mihi alium in adulterio, alium in popina, alium in aula.
ostendet mihi lepidum philosophum Aristonem, qui in 6
gestatione disserebat. hoc enim ad edendas operas tem-
pus [ac]ceperat. de cuius secta cum quaereretur, Scau-
rus ait: „utique Peripateticus non est.“ de eodem cum
consuleretur Iulius Graecinus, vir egregius, quid senti-
ret: „non possum, inquit, tibi dicere. nescio enim, quid
de gradu faciat,“ tamquam de essedario interrogaretur.
Hos mihi circulatores, qui philosophiam honestius ne- 7
glexissent quam vendunt, in faciem ingeret. constitui ta-
men contumelias perpeti: moveat ille mihi risum, ego
fortasse illi lacrimas movebo, aut si ridere perseverabit,
gaudebo tamquam in malis, quod illi genus insaniae hi-

lare contigerit. Sed non est ista hilaritas longa. observa:
videbis eosdem intra exiguum tempus acerrime ridere
8 et acerrime rabere. Propositum est adgredi illum et
ostendere, quanto pluris fuerit, cum multis minoris vide-
retur. vitia eius etiamsi non excidero, inhibebo. non de-
sinent, si intermittent. fortasse autem et desinent, si in-
termittendi consuetudinem fecerint. non est hoc ipsum
fastidiendum, quoniam quidem graviter adfectis sanitatis
9 loco est bona remissio. Dum me illi paro, tu interim, qui
potes, qui intellegis, unde quo evaseris et ex eo suspi-
caris, quousque sis evasurus, conpone mores tuos, ad-
tolle animum, adversus formidata consiste. numerare eos
noli, qui tibi metum faciunt: nonne videatur stultus, si
quis multitudinem eo loco timeat, per quem transitus sin-
gulis est? aeque ad tuam mortem multis aditus non est,
licet illam multi minentur. sic istuc natura disposuit: spi-
ritum tibi tam unus eripiet quam unus dedit.

10 Si pudorem haberes, ultimam mihi pensionem remi-
sisses. sed ne ego quidem me sordide geram in finem
aeris alieni et tibi, quod debeo, inpingam. „Numquam
volui populo placere. nam quae ego scio, non
probat populus, quae probat populus, ego
11 nescio.“ „„Quis hoc?““ inquis, tamquam nescias, cui
imperem: Epicurus. Sed idem hoc omnes tibi ex omni
domo conclamabunt, Peripatetici, Academici, Stoici,
Cynici. quis enim placere potest populo, cui placet
virtus? malis artibus popularis favor quaeritur. simi-
lem te illis facias oportet. non probabunt, nisi agno-
verint. multo autem ad rem magis pertinet, qualis tibi
videaris quam qualis aliis. conciliari nisi turpi ratione
12 amor turpium non potest. Quid ergo illa laudata et
omnibus praeferenda artibus rebusque philosophia prae-
stabit? scilicet ut malis tibi placere quam populo, ut
aestimes iudicia, non numeres, ut sine metu deorum ho-
minumque vivas, ut aut vincas mala aut finias: cete-
rum, si te videro celebrem secundis vocibus volgi, si in-
trante te clamor et plausus et pantomimica ornamenta
obstrepuerint, si tota civitate te feminae puerique lauda-

verint, quidni ego tui miserear, cum sciam, quae via ad istum favorem ferat? Vale.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

EPISTULARUM MORALIUM

LIBER IV.

EPISTULA I. (30.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Bassum Aufidium, virum optimum, vidi 1
quassum, aetati obluctantem. sed iam plus illum degravat quam quod possit adtolli: magno senectus et universo pondere incubuit. Scis illum semper infirmi corporis et exsucti fuisse. diu illud continuit et, ut verius
dicam, concinnavit: subito defecit. Quemadmodum in 2
nave, quae sentinam trahit, uni rimae aut alteri obsistitur, ubi plurimis locis laxari coepit et cedere, succurri non potest navigio dehiscenti: ita in senili corpore aliquatenus inbecillitas sustineri et fulciri potest. ubi tamquam in putri aedificio omnis iunctura diducitur, et dum alia excipitur, alia discinditur, circumspiciendum est,
quomodo exeas. Bassus tamen noster alacer animo est. 3
hoc philosophia praestat, in conspectu mortis hilarem et in quocumque corporis habitu fortem laetumque nec deficientem, quamvis deficiatur. Magnus gubernator et scisso navigat velo, et si exarmavit, tamen reliquias navigii aptat ad cursum. hoc facit Bassus noster et eo animo voltuque finem suum spectat, quo alienum spectare nimis securi putares.
Magna res est, Lucili, haec et diu discenda, cum adven- 4
tat hora illa inevitabilis, aequo animo abire. alia genera

mortis spei mixta sunt: desinit morbus. incendium ex-
stinguitur. ruina quos videbatur obpressura, deposuit.
mare quos hauserat, vi eadem, qua sorbebat, eiecit inco-
lumes. gladium miles ab ipsa perituri cervice revocavit:
nil habet quod speret, quem senectus ducit ad mortem.
huic [uni] intercedi non potest. Nullo genere homines
5 mollius moriuntur, sed nec diutius. Bassus noster vide-
batur mihi prosequi se et conponere et vivere tamquam
superstes sibi et sapienter ferre desiderium sui. nam de
morte multa loquitur et id agit sedulo, ut nobis persua-
deat, si quid incommodi aut metus in hoc negotio est,
morientis vitium esse, non mortis. non magis in ipsa
6 quicquam esse molestiae quam post ipsam. Tam demens
autem est, qui timet, quod non est passurus, quam qui
timet, quod non est sensurus. An quisquam hoc futurum
credit, ut per quam nihil sentiat[ur], ea sentiatur? Ergo,
inquit, mors adeo extra omne malum est, ut sit extra
7 omnem malorum metum. Haec ego scio et saepe dicta et
saepe dicenda: sed neque cum legerem, aeque mihi pro-
fuerunt, neque cum audirem his dicentibus, qui negabant
timenda, a quorum metu aberant: hic vero plurimum
apud me auctoritatis habuit, cum loqueretur de morte
8 vicina. Dicam etiam quid sentiam: puto fortiorem eum
esse, qui in ipsa morte est quam qui circa mortem. mors
enim admota etiam inperitis animum dedit non vitandi
inevitabilia: sic gladiator tota pugna timidissimus iugu-
lum adversario praestat et errantem gladium sibi adtem-
perat. at illa, quae in propinquo est utique ventura, de-
siderat lentam animi firmitatem, quae est rarior nec pot-
9 est nisi a sapiente praestari. Libentissime itaque illum
audiebam quasi ferentem de morte sententiam et qualis
esset eius natura velut propius inspectae indicantem.
Plus, ut puto, fidei haberet apud te, plus ponderis, si
quis revixisset et in morte nihil mali esse narraret ex-
pertus: accessus mortis quam perturbationem adferat,
optime tibi hi dicent, qui secundum illam steterunt, qui
10 venientem et viderunt et receperunt. Inter hos Bassum
licet numeres, qui nos decipi noluit. is ait tam stultum

esse qui mortem timeat quam qui senectutem. nam quemadmodum senectus adulescentiam sequitur, ita mors senectutem. vivere noluit qui mori non vult. vita enim cum exceptione mortis data est: ad hanc itur. quam ideo timere dementis est, quia certa exspectantur, dubia metuuntur. Mors necessitatem habet aequam et invictam: 11
quis queri potest in ea condicione se esse, in qua nemo non est? prima autem pars est aequitatis aequalitas. Sed nunc supervacuum est naturae causam agere, quae non aliam voluit legem nostram esse quam suam: quicquid conposuit, resolvit, quicquid resolvit, conponit iterum. 12
Iam vero si cui contigit, ut illum senectus leviter emitteret non repente avulsum vitae, sed minutatim subductum: o nae illum agere gratias dis omnibus decet, quod satiatus ad requiem homini necessariam, lasso gratam, perductus est. Vides quosdam optantes mortem, et quidem magis quam rogari solet vita. nescio utros existimem maiorem nobis animum dare, qui deposcunt mortem an qui hilares eam quietique opperiantur, quoniam illud ex rabie interdum ac repentina indignatione fit, haec ex iudicio certo tranquillitas est. venit aliquis ad mortem iratus: mortem venientem nemo hilaris excipit, nisi qui se ad illam diu conposuerunt. Fateor ergo ad hominem mihi carum ex 13
pluribus me causis frequentius venisse, ut scirem, an illum totiens eumdem invenirem, numquid cum corporis viribus minueretur animi vigor. qui sic crescebat illi, quomodo manifestior notari solet agitatorum laetitia, cum septimo spatio palmae adpropinquant. Dicebat quidem ille 14
Epicuri praeceptis obsequens: „primum sperare se nullum dolorem esse in illo extremo anhelitu: si tamen esset, habere aliquantum in ipsa brevitate solatii. nullum enim dolorem longum esse, qui magnus est. Ceterum succursurum sibi etiam in ipsa distractione animae corporisque, si cum cruciatu id fieret, post illum dolorem se dolere non posse. non dubitare autem se, quin senilis anima in primis labris esset nec magna vi distraheretur a corpore. Ignis, qui valentem materiam occupavit, aqua et interdum ruina exstinguendus est: ille, qui alimentis

15 deficitur, sua sponte subsidit.“ Libenter haec, mi Lu-
cili, audio non tamquam nova, sed tamquam in rem prae-
sentem perductus. Quid ergo? non multos spectavi
abrumpentes vitam? ego vero vidi, sed plus momenti
apud me habent, quid ad mortem veniunt sine odio vi-
16 tae et admittunt illam, non adtrahunt. „Illud quidem
aiebat tormentum nostra nos sentire opera, quod tunc
trepidamus, cum prope a nobis esse credimus mortem.
a quo enim non prope est parata omnibus locis omnibus-
que momentis? Sed consideremus, inquit, tunc, cum ali-
qua causa moriendi videtur accedere, quanto aliae pro-
piores sint, quae non timentur: hostis alicui mortem mi-
17 nabatur: hanc cruditas occupavit.“ Si distinguere volue-
rimus causas metus nostri, inveniemus alias esse, alias
videri. non mortem timemus, sed cogitationem mortis.
ab ipsa enim semper tantumdem absumus. Ita si timenda
mors est, semper timenda est. quod enim tempus morti
18 exemptum est? Sed vereri debeo, ne tam longas epistu-
las peius quam mortem oderis. itaque finem faciam: tu
tamen mortem ut numquam timeas, semper cogita. Vale.

EPISTULA II. (31.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Agnosco Lucilium meum: incipit quem promiserat,
exhibere. *sequere illum inpetum animi, quo ad
optima quaeque calcatis popularibus bonis
ibas*: non desidero maiorem melioremque te fieri quam
moliebaris. Fundamenta tua multum loci occupaverunt:
tantum effice, quantum conatus es et illa, quae tecum in
2 animo tulisti, tracta. Ad summam sapiens eris, si cluse-
ris aures, quibus ceram parum est obdere: firmiore spis-
samento opus est quam in sociis usum Ulixem ferunt.
illa vox, quae timebatur, erat blanda, non tamen publica:
at haec, quae timenda est, non ex uno scopulo, sed ex
omni terrarum parte circumsonat. Praetervehere itaque
non unum locum insidiosa voluptate suspectum, sed om-
nes urbes. surdum te amantissimis tuis praesta: bono
animo mala precantur. et si esse vis felix, deos ora, ne

quid tibi ex his, quae optantur, eveniat. Non sunt ista 3
bona, quae in te isti volunt congeri: unum bonum est,
quod beatae vitae causa et firmamentum est, sibi fidere.
hoc autem contingere non potest, nisi contemptus est
labor et in eorum numero habitus, quae neque bona sunt
neque mala. fieri enim non potest, ut una ulla res modo
mala sit, modo bona, modo levis et perferenda, modo
expavescenda. Labor bonum non est: quid ergo est bo- 4
num? laboris contemptio. itaque in vanum operosos cul-
paverim. rursus ad honesta nitentes, quanto magis in-
cubuerint minusque sibi vinci ac strigare permiserint, ad-
probabo et clamabo: „tanto melior surge et inspira et
clivum istum uno, si potes, spiritu exsupera.“ Genero-
sos animos labor nutrit. Non est ergo, quod ex illo ve- 5
tere [voto] parentum tuorum eligas, quid contingere tibi
velis, quid optes: et in totum iam per maxima acto viro
turpe est etiamnunc deos fatigare. Quid votis opus est?
fac te ipse felicem. facies autem, si intellexeris bona esse,
quibus admixta est virtus, turpia, quibus malitia con-
iuncta est. Quemadmodum sine mixtura lucis nihil splen-
didum est, nihil atrum, nisi quod tenebras habet aut ali-
quid in se traxit obscuri, quemadmodum sine adiutorio
ignis nihil calidum est, nihil sine aëre frigidum: ita ho-
nesta et turpia virtutis ac malitiae societas efficit. Quid 6
ergo est bonum? rerum scientia. quid malum est? rerum
inperitia. Ille prudens atque artifex pro tempore quae-
que repellet aut eliget. sed nec quae repellit timet, nec
miratur quae elegit, si modo magnus illi et invictus ani-
mus est. Submitti te ac deprimi veto. laborem si non
recuses, parum est: posce. „Quis ergo, inquis, labor 7
frivolus et supervacuus est?“ quem humiles causae evo-
caverunt. non est malus, non magis quam ille, qui pul-
chris rebus inpenditur, quoniam animi est ipsa toleran-
tia, quae se ad dura et aspera hortatur ac dicit: „quid
cessas? non est viri timere sudorem.“ Huc et illud ac- 8
cedat, ut perfecta virtus sit, aequalitas ac tenor vitae
per omnia consonans sibi, quod non potest esse, nisi
rerum scientia contingit et ars, per quam humana ac di-

vina noscantur. Hoc est summum bonum. quod si oc-
9 cupas, incipis deorum socius esse, non supplex. „Quo-
modo, inquis, isto pervenitur?“ non per Peninum Gra-
iumve montem nec per deserta Candaviae, nec Syrtes
tibi nec Scylla aut Charybdis adeundae sunt, quae tamen
omnia transisti procuratiunculae pretio: tutum iter est,
iucundum est, ad quod natura te instruxit. dedit tibi illa,
10 quae si non deserueris, par deo surges. Parem autem
deo pecunia non faciet: deus nihil habet. praetexta non
faciet: deus nudus est. fama non faciet nec ostentatio
tui et in populos nominis dimissa notitia: nemo novit
deum, multi de illo male existimant, et inpune. non tur-
ba servorum lecticam tuam per itinera urbana ac pere-
grina portantium: deus ille maximus potentissimusque
ipse vehit omnia. ne forma quidem et vires beatum te fa-
11 cere possunt: nihil horum patitur vetustatem. Quaeren-
dum est, quod non fiat in dies peius, *cui* non possit ob-
stari. quid hoc est? animus, sed hic rectus, bonus,
magnus. quid aliud voces hunc quam deum in corpore
humano hospitantem? Hic animus tam in equitem Roma-
num quam in libertinum, quam in servum potest cadere.
quid est enim eques Romanus aut libertinus aut servus?
nomina ex ambitione aut ex iniuria nata, subsilire in coe-
lum ex angulo licet. exsurge modo

et te quoque dignum
finge deo.

finges autem non auro vel argento: non potest ex hac materia imago dei exprimi similis: cogita illos, cum propitii essent, fictiles fuisse. Vale.

EPISTULA III. (32.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Inquiro in te et ab omnibus sciscitor, qui ex ista regione veniunt, quid agas, ubi et cum quibus moreris. verba dare non potes: tecum sum. Sic vive, tamquam quid facias auditurus sim, immo tamquam visurus. Quaeris quid me maxime ex iis, quae de te audio, delectet? quod nihil audio, quod plerique ex his, quos interrogo,

nesciunt quid agas. Hoc est salutare, non con- 2
versari dissimilibus et diversa cupientibus.
habeo quidem fiduciam non posse te detorqueri mansurumque in proposito, etiamsi sollicitantium turba circumeat. quid ergo est? non timeo, ne mutent te, timeo, ne inpediant. multum autem nocet etiam qui moratur, utique in tanta brevitate vitae, quam breviorem inconstantia facimus aliud eius subinde atque aliud facientes initium. diducimus illam in particulas ac lancinamus. Propera 3
ergo, Lucili carissime, et cogita quantum additurus celeritati fueris, si a tergo hostis instaret, si equitem adventare suspicareris ac fugientium premere vestigia. Fit hoc, premeris: accelera et evade, perduc te in tutum et subinde considera, quam pulchra res sit consummare vitam ante mortem, deinde exspectare securum reliquam temporis sui partem, nihil sibi, [*ut*] in possessione beatae vitae positum, quae beatior non fit, si longior. O quando illud videbis tempus, quo scies 4
tempus ad te non pertinere! quo tranquillus placidusque eris et crastini neglegens et in summa tui satietate. Vis scire, quid sit, quod faciat homines avidos futuri? nemo sibi contigit. Optaverunt itaque tibi alia parentes tui: sed haec contra omnium tibi eorum contemptum opto, quorum illi copiam. Vota illorum multos conpilant, ut te locupletent. quicquid ad te transferunt, alicui detrahendum est. Opto tibi tui facultatem, ut vagis cogitationibus 5
agitata mens tandem resistat et certa sit, ut placeat sibi et intellectis veris bonis, quae, simul intellecta sunt, possidentur, aetatis adiectione non egeat. Ille demum necessitates supergressus est et exauctoratus ac liber, qui vivit vita peracta. Vale.

EPISTULA IV. (33.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Desideras his quoque epistulis sicut prio- 1
ribus adscribi aliquas voces nostrorum procerum. Non fuerunt circa flosculos occupati: totus con-

textus illorum virilis est. inaequalitatem scias esse, ubi
quae eminent, sunt notabilia. non est admirationi una
arbor, ubi in eamdem altitudinem tota silva surrexit.
2 Eiusmodi vocibus referta sunt carmina, refertae historiae.
itaque nolo illas Epicuri existimes esse: publicae sunt et
maxime nostrae. sed illo magis adnotantur, quia rarae
interim interveniunt, quia insperatae, quia mirum est for-
titer aliquid dici ab homine mollitiam professo. ita enim
plerique iudicant: apud me Epicurus est et fortis, licet
manuleatus sit. fortitudo et industria et ad bellum prom-
3 pta mens tam in Persas quam in alte cinctos cadit. Non
est ergo, quod exigas excerpta et repetita:
continuum est apud nostros quicquid apud alios excer-
pitur. non habemus itaque ista ocliferia nec emptorem
decipimus nihil inventurum, cum intraverit, praeter illa,
quae in fronte suspensa sunt. ipsis permittimus, unde
4 velint sumere exemplar. Puta nos velle singulares sen-
tentias ex turba separare: cui illas adsignabimus? Ze-
noni an Cleanthi an Chrysippo an Panaetio an Posidonio?
non sumus sub rege: sibi quisque se vindicat. apud istos
quicquid dicit Hermarchus, quicquid Metrodorus, ad
unum refertur. omnia quae quisquam in illo contubernio
locutus est, unius ductu et auspiciis dicta sunt. Non pos-
sumus, inquam, licet temptemus, educere aliquid ex
tanta rerum aequalium multitudine.

pauperis est numerare pecus.

Quocumque miseris oculum, id tibi occurret, quod emi-
5 nere posset, nisi inter paria legeretur. Quare depone
istam spem, posse te summatim degustare ingenia maxi-
morum virorum: tota tibi inspicienda sunt, tota tractan-
da. res geritur et per lineamenta sua ingenii opus necti-
tur, ex quo nihil subduci sine ruina potest. nec recuso,
quo minus singula membra, dummodo in ipso homine,
consideres: non est formosa, cuius crus laudatur aut
brachium, sed illa, cuius universa facies admirationem
6 partibus singulis abstulit. Si tamen exegeris, non tam
mendice tecum agam, sed plena manu fiet: ingens eorum

turba est passim iacentium: sumenda erunt, non colli-
genda. non enim excidunt, sed fluunt. perpetua et inter
se contexta sunt. nec dubito, quin multum conferant ru-
dibus adhuc et extrinsecus auscultantibus. facilius enim
singula insidunt circumscripta et carminis modo inclusa.
Ideo pueris et sententias ediscendas damus et has quas 7
Graeci chrias vocant, quia conplecti illas puerilis ani-
mus potest, quia plus adhuc non capit certi profectus:
viro captare flosculos turpe est et fulcire se notissimis ac
paucissimis vocibus et memoria stare: sibi iam innitatur.
dicat ista, non teneat. turpe est enim seni aut prospi-
cienti senectutem ex commentario sapere. „Hoc Zenon
dixit": tu quid? „hoc Cleanthes": tu quid? quousque
sub alio moveris? [et] impera et dic, quod memoriae tra-
datur. aliquid et de tuo profer. Omnes itaque istos, num- 8
quam auctores, semper interpretes sub aliena umbra la-
tentes, nihil existimo habere generosi, numquam ausos
aliquando facere, quod diu didicerant. memoriam in
alienis exercuerunt. aliud autem est meminisse, aliud
scire: meminisse est rem commissam memoriae custo-
dire. at contra scire est et sua facere quaeque nec ad
exemplar pendere et totiens respicere ad magistrum.
„Hoc dixit Zenon, hoc Cleanthes." aliquid inter te inter- 9
sit et librum. quousque disces? iam et praecipe. Quid
est et quare audiam, quod legere possum? „Multum,
inquit, viva vox facit." non quidem haec, quae alienis
verbis commodatur et actuarii vice fungitur. Adice nunc 10
quod isti, qui numquam tutelae suae fiunt, primum in
ea re sequuntur priores, in qua nemo non a priore de-
scivit. deinde in ea re sequuntur, quae adhuc quaeritur.
numquam autem invenietur, si contenti fuerimus inventis.
praeterea qui alium sequitur, nihil invenit, immo nec
quaerit. Quid ergo? non ibo per priorum vestigia? ego 11
vero utar via veteri, sed si propiorem planioremque in-
venero, hanc muniam. Qui ante nos ista moverunt, non
domini nostri, sed duces sunt. patet omnibus veritas.
nondum est occupata. multum ex illa etiam futuris re-
lictum est. Vale.

EPISTULA V. (34.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Cresco et exsulto et discussa senectute recalesco, quotiens ex his, quae agis et scribis, intellego, quantum te ipse (nam turbam olim reliqueras) super*iec*eris. Si agricolam arbor ad fructum perducta delectat, si pastor ex fetu gregis sui capit voluptatem, si alumnum suum nemo aliter intuetur quam ut adulescentiam illius suam iudicet: quid evenire credis his, qui ingenia educaverunt et quae tenera formaverunt,
2 adulta subito vident? Adsero te mihi: meum opus es. ego cum vidissem indolem tuam, inieci manum, exhortatus sum, addidi stimulos nec lente ire passus sum, sed subinde incitavi: et nunc idem facio, sed iam currentem
3 hortor et invicem hortantem. „Quid aliud, inquis, adhuc volo?“ in hoc plurimum est, non sic quomodo principia totius operis dimidium occupare dicuntur: ista res animo constat: itaque pars magna bonitatis est velle fieri bonum. Scis quem bonum dicam? perfectum, absolutum, quem
4 malum facere nulla vis, nulla necessitas possit. Hunc [in] te prospicio, si perseveraris et incubueris et id egeris, ut omnia facta dictaque tua inter se congruant ac respondeant sibi et una forma percussa sint. Non est huius animus in recto, cuius acta discordant. Vale.

EPISTULA VI. (35.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Cum te tam valde rogo, ut studeas, meum negotium ago: habere amicum volo, quod contingere mihi, nisi pergis ut coepisti excolere te, non potest. nunc enim amas me, amicus non es. Quid ergo? haec inter se diversa sunt? immo dissimilia: qui amicus est, amat, qui amat, non utique amicus est. itaque amicitia semper prodest, amor etiam aliquando nocet. Si nihil aliud, ob hoc profice, ut amare discas.
2 Festina ergo, dum mihi proficis, ne istud alteri didiceris. ego quidem percipio iam fructum, cum mihi fingo uno

nos animo futuros et quicquid aetati meae vigoris absces-
sit, id ad me ex tua, quamquam non multum abest, re-
diturum. sed tamen re quoque ipsa esse laetus volo.
Venit ad nos ex iis, quos amamus, etiam absentibus gau- 3
dium, sed id leve et evanidum: conspectus et praesentia
et conversatio habet aliquid vivae voluptatis, utique si
non tantum quem velis, sed qualem velis videas. adfer
itaque te mihi ingens munus et, quo magis instes, cogita
te mortalem esse, me senem. Propera ad me, sed ad te 4
prius. Profice et ante omnia hoc cura, ut constes tibi.
Quotiens experiri voles, an aliquid actum sit, observa,
an eadem hodie velis, quae heri: mutatio voluntatis in-
dicat animum natare, aliubi atque aliubi adparere, prout
tulit ventus. non vagatur, quod fixum et fundatum est.
istud sapienti perfecto contigit, aliquatenus et proficienti
provectoque. Quid ergo interest? hic commovetur qui-
dem, non tamen transit, sed suo loco nutat. ille ne com-
movetur quidem. Vale.

EPISTULA VII. (36.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Amicum tuum hortare, ut istos magno ani- 1
mo contemnat, qui illum obiurgant, quod um-
bram et otium petierit, quod dignitatem suam de-
stituerit, et cum plus consequi posset, praetulerit quie-
tem omnibus: quam utiliter negotium suum gesserit, co-
tidie illis ostendet. Hi, quibus invidetur, non desinent
transire: alii elidentur, alii cadent. res est inquieta felici-
tas: ipsa se exagitat. movet cerebrum non uno genere:
alios in aliud inritat, hos in potentiam, illos in luxuriam.
hos inflat, illos mollit et totos resolvit. „At bene aliquis 2
illam fert.“ sic, quomodo vinum. itaque non est, quod
tibi isti persuadeant eum esse felicem, qui a multis obsi-
detur: sic ad illum, quemadmodum ad lacum concur-
ritur, quem [qui] exhauriunt, et turbant. „Nugatorium et
inertem vocant.“ Scis quosdam perverse loqui et signi-
ficare contraria. felicem vocabant: quid ergo? erat? Ne 3
illud quidem curo, quod quibusdam nimis horridi animi

videtur et tetrici. Ariston aiebat „malle [se] adulescentem tristem quam hilarem et amabilem turbae. vinum enim bonum fieri, quod recens durum et asperum visum est: non pati aetatem, quod in dolio placuit.“ Sine eum tristem adpellent et inimicum processibus suis: bene se dabit in vetustate ipsa tristitia, perseveret modo colere virtutem, perbibere liberalia studia, non illa, quibus perfundi satis est, sed haec, quibus tingendus est animus.
4 Hoc est discendi tempus. „Quid ergo? aliquod est, quo non sit discendum?“ minime. sed quemadmodum omnibus annis studere honestum est, ita non omnibus institui. turpis et ridicula res est elementarius senex: iuveni parandum, seni utendum est. facies ergo rem utilissimam tibi, si illum quam optimum feceris: haec aiunt beneficia esse expetenda tribuendaque, non dubie primae sortis,
5 quae tam prodest dare quam accipere. Denique nihil illi iam liberi est: spopondit. minus autem turpe est, creditori quam spei bonae decoquere. Ad illud aes alienum solvendum opus est negotianti navigatione prospera, agrum colenti ubertate eius, quam colit, terrae, coeli favore: ille quod debet, sola potest voluntate persolvi.
6 In mores fortuna ius non habet. hos disponat, ut quam tranquillissimus ille animus ad perfectum veniat, qui nec ablatum sibi quicquam sentit nec adiectum, sed in eodem habitu est, quomodocumque res cadunt. cui sive adgeruntur volgaria bona, supra res suas eminet, sive aliquid ex istis vel omnia casus excussit, minor non fit.
7 Si in Parthia natus esset, arcum infans statim tenderet. si in Germania, protinus puer tenerum hastile vibraret. si avorum nostrorum temporibus fuisset, equitare et hostem cominus percutere didicisset. haec singulis disci-
8 plina gentis suae suadet atque imperat. Quid huic ergo meditandum est? quod adversus omnia tela, quod adversus omne hostium genus bene facit, mortem contemnere, quae quin habeat aliquid in se terribile, ut et animos nostros, quos in amorem sui natura formavit, offendat, nemo dubitat: nec enim opus esset in id conparari et acui, in quod instinctu quodam voluntario ire-

mus, sicut feruntur omnes ad conservationem sui. Nemo 9
discit, ut, si necesse fuerit, aequo animo in rosa iaceat: sed in hoc duratur, ut tormentis non submittat fidem, ut, si necesse fuerit, stans etiam aliquando saucius pro vallo pervigilet et ne pilo quidem incumbat, quia solet obrepere interim somnus in aliquod adminiculum reclinatis. Mors nullum habet incommodum: esse enim debet aliquis,
cuius sit incommodum. Quod si tanta cupiditas te lon- 10
gioris aevi tenet, cogita nihil eorum, quae ab oculis abeunt et in rerum naturam, ex qua prodierunt ac mox processura sunt, reconduntur, consumi: desinunt ista, non pereunt. et mors, quam pertimescimus ac recusamus, intermittit vitam, non eripit: veniet iterum, qui nos in lucem reponat dies, quem multi recusarent, nisi
oblitos reduceret. Sed postea diligentius docebo omnia, 11
quae videntur perire, mutari. Aequo animo debet rediturus exire. observa orbem rerum in se remeantium: videbis nihil in hoc mundo exstingui, sed vicibus descendere ac surgere: aestas abiit, sed alter illam annus adducet. hiems cecidit, referent illam sui menses. solem nox obruit, sed ipsam statim dies abiget. stellarum iste discursus quicquid praeteriit repetit: pars coeli levatur
adsidue, pars mergitur. Denique finem faciam, si hoc 12
unum adiecero, nec infantes nec pueros nec mente lapsos timere mortem et esse turpissimum, si eam securitatem nobis ratio non praestat, ad quam stultitia perducit. Vale.

EPISTULA VIII. (37.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Quod maximum vinculum est ad bonam mentem, pro- 1
misisti virum bonum: sacramento rogatus es. Deridebit te, si quis tibi dixerit mollem esse militiam et facilem: nolo te decipi: eadem honestissimi huius et illius turpissimi auctoramenti verba sunt: „uri, vinciri ferroque necari.“ Ab his, qui manus arenae locant et edunt 2
ac bibunt, quae per sanguinem reddant, cavetur, ut ista vel inviti patiantur: a te, ut volens libensque patiaris. illis licet arma submittere, misericordiam populi temptare:

tu neque submittes nec vitam rogabis. recto tibi invicto-
que moriendum est. Quid porro prodest paucos dies aut
3 annos lucri facere? sine missione nascimur. „Quomodo
ergo, inquis, me expediam?“ Effugere non potes
necessitates, potes vincere.

Fit via [*vi*].

et hanc tibi vi[a]m dabit philosophia. ad hanc te confer,
si vis salvus esse, si securus, si beatus, denique si vis
esse, quod est maximum, liber. hoc contingere aliter
4 non potest. Humilis res est stultitia, abiecta, sordida,
servilis, multis adfectibus et saevissimis subiecta. hos
tam graves dominos, interdum alternis imperantes, inter-
dum pariter, dimittit a te sapientia, quae sola libertas
est. Una ad hanc fert via, et quidem recta. non aber-
rabis. vade certo gradu: si vis omnia tibi subicere, te
subice rationi. multos reges, si ratio te rexerit. ab illa
disces, quid et quemadmodum adgredi debeas. non in-
5 cides rebus. Neminem mihi dabis, qui sciat, quomodo
quod vult, coeperit velle: non consilio adductus [illo],
sed inpetu inpactus est. non minus saepe fortuna in nos
incurrit quam nos in illam. turpe est non ire, sed ferri
et subito in medio turbine rerum stupentem quaerere:
huc ego quemadmodum veni? Vale.

EPISTULA IX. (38.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Merito exigis, ut hoc inter nos epistula-
rum commercium frequentemus. plurimum pro-
ficit sermo, quia minutatim inrepit animo: disputationes
praeparatae et effusae audiente populo plus habent stre-
pitus, minus familiaritatis. Philosophia bonum consilium
est: consilium nemo clare dat. aliquando utendum est et
illis, ut ita dicam, concionibus, ubi qui dubitat, inpel-
lendus est: ubi vero non hoc agendum est, ut velit di-
scere, sed ut discat, ad haec submissiora verba venien-
dum est. facilius intrant et haerent: nec enim multis opus
2 est, sed efficacibus. Seminis modo spargenda sunt,
quod quamvis sit exiguum, cum occupavit idoneum

locum, vires suas explicat et ex minimo in maximos auctus diffunditur. Idem facit ratio: non late patet, si adspicias: in opere crescit. pauca sunt, quae dicuntur. sed si illa animus bene excepit, convalescunt et exsurgunt. Eadem est, inquam, praeceptorum condicio quae seminum: multum efficiunt, et angusta sunt. tantum, ut dixi, idonea mens rapiat illa et in se trahat. multa invicem et ipsa generabit et plus reddet quam acceperit. Vale.

EPISTULA X. (39.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Commentarios, quos desideras, diligenter 1
ordinatos et in angustum coactos ego vero conponam: sed vide, ne plus profutura sit ratio ordinaria quam haec, quae nunc volgo breviarium dicitur, olim cum latine loqueremur, summarium vocabatur. Illa res discenti magis necessaria est, haec scienti. illa enim docet, haec admonet. sed utriusque rei tibi copiam faciam. tu a me non est quod illum aut illum exigas: qui notorem dat, ignotus est. Scribam ergo quod vis, sed 2
meo more: interim multos habes, quorum scripta nescio an satis ordinent. Sume in manus indicem philosophorum: haec ipsa res expergisci te coget, si videris, quam multi tibi laboraverint. concupisces et ipse ex illis unus esse. habet enim hoc optimum in se generosus animus, quod concitatur ad honesta. neminem excelsi ingenii virum humilia delectant et sordida: magnarum rerum species ad se vocat et extollit. Quemad- 3
modum flamma surgit in rectum, iacere ac deprimi non potest, non magis quam quiescere: ita noster animus in motu est, eo mobilior et actuosior, quo vehementior fuerit. Sed felix, qui ad meliora hunc inpetum dedit: ponet se extra ius ditionemque fortunae. secunda temperabit, adversa comminuet et aliis admiranda despiciet. Magni 4
animi est magna contemnere ac mediocria malle quam nimia. illa enim utilia vitaliaque sunt. at haec eo, quo superfluunt, nocent: sic segetem nimia sternit ubertas,

sic rami onere franguntur, sic ad maturitatem non pervenit nimia fecunditas. Idem animis quoque evenit, quos *inmoderata felicitas rumpit*, qua non tantum in
5 aliorum iniuriam, sed etiam in suam utuntur. Quis hostis in quemquam tam contumeliosus fuit quam in quosdam voluptates suae sunt? quorum inpotentiae atque insanae libidini ob hoc unum possis ignoscere, quod quae fecere, patiuntur. nec inmerito hic illos furor vexat. necesse est enim, in inmensum exeat cupiditas, quae naturalem modum transsiliit. ille enim habet suum finem,
6 inania et ex libidine orta sine termino sunt. Necessaria metitur utilitas: supervacua quo redigis? voluptatibus itaque se mergunt, quibus in consuetudinem adductis carere non possunt, et ob hoc miserrimi sunt, quod eo pervenerunt, ut illis quae supervacua fuerant, facta sint necessaria. serviunt itaque voluptatibus, non fruuntur, et mala sua, quod malorum ultimum est, et amant: tunc autem est consummata infelicitas, ubi turpia non solum delectant, sed etiam placent, et desinit esse remedio locus, ubi quae fuerant vitia, mores sunt. Vale.

EPISTULA XI. (40.)

Seneca Lucilio suo salutem.

1 *Quod frequenter mihi scribis, gratias ago*: nam quo uno modo potes, te mihi ostendis. numquam epistulam tuam accipio, ut non protinus una simus. Si imagines nobis amicorum absentium iucundae sunt, quae memoriam renovant et desiderium absentiae falso atque inani solatio levant: quanto iucundiores sunt literae, quae vera amici absentis vestigia, veras notas adferunt? nam quod in conspectu dulcissimum est, id amici manus epi-
2 stulae inpressa praestat, agnoscere. Audisse te scribis Serapionem philosophum, cum istuc adplicuisset: „solet magno cursu verba convellere, quae non effundit una, sed premit et urget. plura enim veniunt quam quibus una vox sufficiat.“ Hoc non probo *in philosopho*, cuius *pronuntiatio quoque, sicut vita, debet esse composita*: nihil autem ordinatum est, quod praecipi-

tatur et properat. itaque oratio illa apud Homerum con-
citata et sine intermissione in morem nivis superveniens
oratori data est: lenis et melle dulcior seni profluit. Sic 3
itaque habe, istam vim dicendi rapidam atque abundan-
tem aptiorem esse circulanti quam agenti in rem magnam
ac seriam docentique. aeque stillare illum nolo quam cur-
rere: nec extendat aures nec obruat. nam illa quoque
inopia et exilitas minus intentum auditorem habet taedio
interruptae tarditatis: facilius tamen insidit, quod ex-
spectatur, quam quod praetervolat. Denique tradere
homines discipulis praecepta dicuntur: non traditur quod
fugit. Adice nunc, quod quae veritati operam dat ora- 4
tio, inconposita debet esse et simplex: haec popularis
nihil habet veri. movere vult turbam et inconsultas aures
inpetu rapere, tractandam se non praebet, aufertur: quo-
modo autem regere potest, quae regi non potest? Quid,
quod haec oratio, quae sanandis mentibus adhibetur, de-
scendere in nos debet? remedia non prosunt, nisi inmo-
rantur. Multum praeterea habet inanitatis et vani, plus 5
sonat quam valet. lenienda sunt, quae me exterrent, con-
pescenda, quae inritant, discutienda, quae fallunt, in-
hibenda luxuria, conripienda avaritia: quid horum raptim
potest fieri? quis medicus in transitu curat aegros? Quid,
quod ne voluptatem quidem ullam habet talis verborum
sine delectu ruentium strepitus? Sed ut pleraque, quae 6
fieri posse non crederes, cognovisse satis est: ita istos,
qui verba exercuerunt, abunde est semel audisse. quid
enim quis discere, quid imitari velit? quid de eorum
animo iudicet, quorum oratio perturbata et inmissa est
nec potest reprimi? Quemadmodum per proclive curren- 7
tium non ubi visum est, gradus sistitur, sed incitato cor-
poris pondere se rapit ac longius quam voluit effertur:
sic ista dicendi celeritas nec in sua potestate est nec satis
decora philosophiae, quae ponere debet verba, non proi-
cere, et pedetentim procedere. „Quid ergo? non ali- 8
quando et insurget?“ Quidni? sed salva dignitate morum,
quam violenta ista et nimia vis exuit. habeat vires ma-
gnas, moderatas tamen: perennis sit unda, non torrens.

Vix oratori permiserim talem dicendi velocitatem inre-
vocabilem ac sine lege vadentem. quemadmodum enim
iudex subsequi poterit, aliquando etiam inperitus et ru-
dis? Tum quoque, cum illum aut ostentatio abstulerit
aut adfectus inpetus sui, tantum festinet atque ingerat,
9 quantum aures pati possunt. Recte ergo facies, si non
videris istos, qui quantum dicant, non quemadmodum,
quaerunt, et ipse malueris, si necesse est, vel ut P. Vi-
nicius dicere. „Qui itaque?“ Cum quaereretur, quomodo
P. Vinicius diceret, Arellius ait: „tractim.“ nam Gemi-
nus Varius ait: „*Quomodo istum disertum dicatis nescio:
tria verba non potest iungere.*“ Quidni malis tu sic dicere,
10 quomodo Vinicius? Aliquis tam insulsus intervenerit
quam qui illi singula verba vellenti, tamquam dictaret,
non diceret, ait: „*dic. numquam dicas?*“ Nam Q. Haterii
cursum, suis temporibus oratoris celeberrimi, longe ab-
esse ab homine sano volo: numquam dubitavit, numquam
11 intermisit. semel incipiebat, semel desinebat. Quaedam
tamen et nationibus puto magis aut minus convenire: in
Graecis hanc licentiam tuleris. nos etiam cum scribimus,
interpungere adsuevimus. Cicero quoque noster, a quo
Romana eloquentia exsiluit, gradarius fuit. Romanus
sermo magis se circumspicit et aestimat praebetque aesti-
12 mandum. Fabianus, vir egregius et vita et scientia et,
quod post ista est, eloquentia quoque, disputabat ex-
pedite magis quam concitate, ut posses dicere facilitatem
esse illam, non celeritatem. hanc ego in viro sapiente
recipio: non exigo, ut oratio eius sine inpedimento exeat.
13 proferatur tamen malo quam profluat. Eo autem magis
te deterreo ab isto morbo, quod non potest tibi res ista
contingere aliter quam si te pudere desierit: perfrices
frontem oportet et te ipsum non audias. multa enim
[in]observatus ille cursus feret, quae reprehendere velis.
14 Non potest, inquam, tibi contingere res ista salva vere-
cundia. praeterea exercitatione opus est cotidiana et a
rebus studium transferendum est ad verba. haec autem
etiamsi aderunt et poterunt sine ullo tuo labore decurrere,
tamen temperanda sunt. nam quemadmodum sapienti viro

incessus modestior convenit, ita oratio pressa, non audax. Summa ergo summarum haec erit: tardiloquum te esse iubeo. Vale.

EPISTULA XII. (41.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Facis rem optimam et tibi salutarem, si, ut scribis, 1
perseveras ire ad bonam mentem, quam stultum est optare, cum possis a te inpetrare. Non sunt ad coelum elevandae manus nec exorandus aedituus, ut nos ad aurem simulacri, quasi magis exaudiri possimus, admittat: prope est a te deus, tecum est, intus est. Ita 2
dico, Lucili: sacer intra nos spiritus sedet, malorum bonorumque nostrorum observator, [et] custos. hic prout a nobis tractatus est, ita nos ipse tractat. bonus vero vir sine deo nemo est: an potest aliquis supra fortunam nisi ab illo adiutus exsurgere? ille dat consilia magnifica et erecta. in unoquoque virorum bonorum

quis deus incertum est, habitat deus.

Si tibi occurrerit vetustis arboribus et solitam altitudinem 3
egressis frequens lucus et conspectum coeli ramorum aliorum alios protegentium umbra submovens: illa proceritas silvae et secretum loci et admiratio umbrae in aperto tam densae atque continuae fidem tibi numinis facit. et si quis specus saxis penitus exesis montem suspenderit, non manu factus, sed naturalibus causis in tantam laxitatem excavatus, animum tuum quadam religionis suspicione percutiet. magnorum fluminum capita veneramur. subita ex abdito vasti amnis eruptio aras habet. coluntur aquarum calentium fontes, et stagna quaedam vel opacitas vel inmensa altitudo sacravit: si homi- 4
nem videris interritum periculis, intactum cupiditatibus, inter adversa felicem, in mediis tempestatibus placidum, ex superiore loco homines videntem, ex aequo deos: non subibit te eius veneratio? non dices: ista res maior est altiorque quam ut credi similis huic, in quo est, corpusculo possit? Vis istuc divina descendit. animum ex- 5
cellentem, moderatum, omnia tamquam minora transeun-

tem, quicquid timemus optamusque ridentem, coelestis potentia agitat. non potest res tanta sine adminiculo numinis stare: itaque maiore sui parte illic est, unde descendit. Quemadmodum radii solis contingunt quidem terram, sed ibi sunt, unde mittuntur: sic animus magnus ac sacer et in hoc demissus, ut propius quidem divina nossemus, conversatur quidem nobiscum, sed haeret origini suae: illinc pendet, illuc spectat ac nititur, nostris
6 tamquam melior interest. Quis est ergo hic animus? qui nullo bono nisi suo nitet. quid enim est stultius quam in homine aliena laudare? quid eo dementius, qui ea miratur, quae ad alium transferri protinus possunt? Non faciunt meliorem equum aurei freni. aliter leo aurata iuba mittitur, dum contractatur et ad patientiam recipiendi ornamenti cogitur fatigatus, aliter incultus, integri spiritus: hic scilicet inpetu acer, qualem illum natura esse voluit, speciosus ex horrido, cuius hic decor est, non sine timore adspici, praefertur illi languido et bracteato. Nemo
7 gloriari nisi suo debet. Vitem laudamus, si fructu palmites onerat, si ipsa pondere [ad terram] eorum, quae tulit, adminicula deducit: num quis huic illam praeferret vitem, cui aureae uvae, aurea folia dependent? Propria virtus est in vite fertilitas: in homine quoque id laudandum est, quod ipsius est. Familiam formosam habet et domum pulchram, multum serit, multum fenerat: nihil
8 horum in ipso est, sed circa ipsum. Lauda in ipso, quod nec eripi potest nec dari, quod proprium hominis est: quaeris quid sit? animus et ratio in animo perfecta. rationale enim animal est homo. consummatur itaque eius
9 bonum, si id inplevit, cui nascitur. Quid est autem, quod ab illo ratio haec exigat? rem facillimam, secundum naturam suam vivere. sed hanc difficilem facit communis insania: in vitia alter alterum trudimus. quomodo autem revocari ad salutem possunt, quos nemo retinet, populus inpellit? Vale.

L. ANNAEI SENECAE
AD LUCILIUM
EPISTULARUM MORALIUM
LIBER V.

EPISTULA I. (42.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Iam tibi iste persuasit virum se bonum esse? atqui 1
vir bonus tam cito nec fieri potest nec intel-
legi. scis quem nunc virum bonum dicam? huius secun-
dae notae. nam ille alter fortasse tamquam phoenix semel
anno quingentesimo nascitur. Nec est mirum ex inter-
vallo magna generari: mediocria et in turbam nascentia
saepe fortuna producit, eximia vero ipsa raritate com-
mendat. Sed iste multum adhuc abest ab eo, quod pro- 2
fitetur. et si sciret, quid esset vir bonus, nondum esse
se crederet, fortasse etiam fieri posse desperaret. „At
male existimat de malis.“ hoc etiam mali faciunt, nec
ulla maior poena nequitiae est quam quod sibi ac suis
displicet. „At odit eos, qui subita et magna potentia in- 3
potenter utuntur.“ idem faciet, cum idem potuerit. Mul-
torum, quia inbecilla sunt, latent vitia, non minus au-
sura, cum illis vires suae placuerint, quam illa, quae iam
felicitas aperuit. instrumenta illis explicandae nequitiae
desunt. Sic tuto serpens etiam pestifera tractatur, dum 4
riget frigore: non desunt tunc illi venena, sed torpent.
Multorum crudelitas et ambitio et luxuria, ut paria pes-
simis audeat, fortunae favore deficitur. eadem velle co-
gnosces: da posse, quantum volunt. Meministi, cum 5
quando ** adfirmares esse in tua potestate, dixisse me
volaticum esse ac levem et te non pedem eius tenere, sed
pennam? mentitus sum: pluma tenebatur, quam remisit
et fugit. scis, quos postea tibi exhibuerit ludos, quam
multa in caput suum casura temptaverit. non videbat se
per aliorum pericula in suum ruere. non cogitabat, quam

onerosa essent, quae petebat, etiamsi supervacua non
6 essent. Hoc itaque in his, quae adfectamus, ad quae labore magno contendimus, inspicere debemus, aut nihil in illis commodi esse aut plus incommodi. quaedam supervacua sunt, quaedam tanti non sunt. Sed haec non providemus et gratuita nobis videntur, quae carissime constant.
7 Ex eo licet stupor noster adpareat, quod ea sola putamus emi, pro quibus pecuniam solvimus: ea gratuita vocamus, pro quibus nos ipsos inpendimus. quae emere nollemus, si domus nobis nostra pro illis esset danda, si amoenum aliquod fructuosumve praedium, ad ea paratissimi sumus pervenire cum sollicitudine, cum periculo, cum iactura pudoris et libertatis et temporis: adeo
8 nihil est cuique se vilius. Idem itaque in omnibus consiliis rebusque faciamus, quod solemus facere, quotiens ad institorem alicuius mercis accessimus: videamus, hoc quod concupiscimus, quanti deferatur. Saepe maximum pretium est, pro quo nullum datur: multa possum tibi ostendere, quae adquisita acceptaque libertatem nobis extorserint. nostri essemus, si ista nostra non essent.
9 Haec ergo tecum ipse versa, non solum ubi de incremento agetur, sed etiam ubi de iactura. „Hoc periturum est." nempe adventicium fuit: tam facile sine isto vives quam vixisti. si diu illud habuisti, perdis postquam satiatus es: si non diu, perdis antequam adsuescas. „Pecuniam minorem habebis." nempe et molestiam: „gra-
10 tiam minorem." nempe et invidiam. Circumspice ista, quae nos agunt in insaniam, quae cum plurimis lacrimis amittimus: scies non damnum in his molestum esse, sed opinionem damni. nemo illa perisse sentit, sed cogitat. Qui se habet, nihil perdidit: sed quoto cuique habere se contigit? Vale.

EPISTULA II. (43.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Quomodo hoc ad me pervenerit quaeris, quis mihi id te cogitare narraverit, quod tu nulli narraveras? Is qui

scit plurimum, rumor. „Quid ergo? inquis, tantus sum,
ut possim excitare rumorem?“ Non est, quod te ad hunc
locum respiciens metiaris: ad istum respice, in quo mo-
raris. Quicquid inter vicina eminet, magnum est illic, 2
ubi eminet. nam magnitudo habet modum *in*certum:
conparatio illam aut tollit aut deprimit. Navis, quae in
flumine magna est, in mari parvula est. gubernaculum,
quod alteri navi magnum [est], alteri exiguum est. Tu 3
nunc in provincia, licet contemnas ipse te,
magnus es. quid agas, quemadmodum coenes, quem-
admodum dormias, quaeritur, scitur: eo tibi diligen-
tius vivendum est. tunc autem felicem esse te
iudica, cum poteris vivere in publico, cum te
parietes tui tegent, non abscondent, quos plerumque cir-
cumdatos nobis iudicamus non ut tutius vivamus, sed ut
peccemus occultius. Rem dicam, ex qua mores aestimes 4
nostros: vix quemquam invenies, qui possit aperto ostio
vivere. ianitores conscientia nostra, non superbia ob-
posuit: sic vivimus, ut deprehendi sit subito adspici.
Quid autem prodest recondere se et oculos hominum au-
resque vitare? Bona conscientia turbam advocat, mala 5
etiam in solitudine anxia atque sollicita est. Si honesta
sunt quae facis, omnes sciant, si turpia, quid refert ne-
minem scire, cum tu scias? O te miserum, si contemnis
hunc testem! Vale.

EPISTULA III. (44.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Iterum tu mihi te pusillum facis et dicis malignius te- 1
cum egisse naturam prius, deinde fortunam: cum possis
eximere te volgo et ad felicitatem hominum maximam
emergere. Si quid est aliud in philosophia boni, hoc est,
quod stemma non inspicit: omnes, si ad originem pri-
mam revocantur, a dis sunt. Eques Romanus es et ad 2
hunc ordinem tua te perduxit industria: at mehercules
multis quatuordecim clausi sunt. non omnes curia ad-
mittit. castra quoque, quos ad laborem et periculum re-

cipiant, fastidiose legunt: bona mens omnibus patet, omnes ad hoc sumus nobiles. nec reicit quemquam phi-
3 losophia nec eligit: omnibus lucet. Patricius Socrates non fuit. Cleanthes aquam traxit et rigando horto locavit manus. Platonem non accepit nobilem philosophia, sed fecit: quid est quare desperes his te posse fieri parem? omnes hi maiores tui sunt, si te illis geris dignum: geres autem, si hoc protinus tibi persuaseris, a nullo te nobili-
4 tate superari. Omnibus nobis totidem ante nos sunt: nullius non origo ultra memoriam iacet. Plato ait „neminem regem non ex servis esse oriundum, neminem non servum ex regibus.“ Omnia ista longa varietas miscuit
5 et sursum deorsum fortuna versavit. Quis est generosus? ad virtutem bene a natura conpositus. hoc unum intuendum est: alioquin si ad vetera revocas, nemo non inde est, ante quod nihil est. a primo mundi ortu usque in hoc tempus perduxit nos ex splendidis sordidisque alternata series. Non facit nobilem atrium plenum fumosis imaginibus. nemo in nostram gloriam vixit nec quod ante nos fuit, nostrum est: animus facit nobilem, cui ex qua-
6 cumque condicione supra fortunam licet surgere. Puta itaque te non esse equitem Romanum, sed libertinum: potes hoc consequi, ut solus sis liber inter ingenuos. „Quomodo?“ inquis. Si mala bonaque non populo auctore distinxeris. Intuendum est non unde veniant, sed quo eant. Si quid est, quod vitam beatam potest facere, id bonum est suo iure. depravari enim in malum non pot-
7 est. Quid est ergo, in quo erratur, cum omnes beatam vitam optent? quod instrumenta eius pro ipsa habent et illam, dum petunt, fugiunt. nam cum summa vitae beatae sit solida securitas et eius inconcussa fiducia, sollicitudinis colligunt causas et per insidiosum iter vitae non tantum ferunt sarcinas, sed trahunt: ita longius ab effectu eius, quod petunt, semper abscedunt et quo plus operae inpenderunt, hoc se magis inpediunt et feruntur retro. quod evenit in labyrintho properantibus: ipsa illos velocitas inplicat. Vale.

EPISTULA IV. (45.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Librorum istic inopiam esse quereris. Non refert, 1
quam multos, sed quam bonos habeas: lectio certa prodest, varia delectat. qui, quo destinavit, pervenire vult, unam sequatur viam, non per multas vagetur: non ire istuc, sed errare est. „Vellem, inquis, magis libros 2
mihi quam consilium dares.“ Ego vero quoscumque habeo, mittere paratus sum et totum horreum excutere. me quoque isto, si possem, transferrem, et nisi mature te finem officii sperarem inpetraturum, hanc senilem expeditionem indixissem mihi nec me Charybdis et Scylla et fabulosum istud fretum deterrere potuissent. tranassem ista, non solum traiecissem, dummodo te conplecti possem et praesens aestimare, quantum animo crevisses. Ceterum quod libros meos tibi mitti desideras, 3
non magis ideo me disertum puto quam formosum putarem, si imaginem meam peteres. indulgentiae scio istud esse, non iudicii. et si modo iudicii est, indulgentia tibi inposuit. Sed qualescumque sunt, tu illos 4
sic lege, tamquam verum quaeram adhuc, non sciam, et contumaciter quaeram. non enim me cuiquam emancipavi, nullius nomen fero. multum magnorum virorum iudicio credo, aliquid et meo vindico. nam illi quoque non inventa, sed quaerenda nobis reliquerunt, et invenissent forsitan necessaria, nisi et supervacua quaesissent. Multum illis 5
temporis verborum cavillatio eripuit et captiosae disputationes, quae acumen inritum exercent. Nectimus nodos et ambiguam significationem verbis inligamus ac deinde dissolvimus: tantum nobis vacat? iam vivere, iam mori scimus? Tota illo mente pergendum est, ubi provideri debet, ne res nos, non verba, decipiant. Quid mihi vocum similitudines distin- 6
guis, quibus nemo umquam nisi dum disputat, captus est? res fallunt: illas discerne. Pro bonis mala amplectimur: optamus contra id, quod optavimus. pugnant

7 vota nostra cum votis, consilia cum consiliis. Adulatio quam similis est amicitiae! non imitatur tantum illam, sed vincit et praeterit. apertis ac propitiis auribus recipitur et in praecordia ima descendit, eo ipso gratiosa, quo laedit: doce quemadmodum hanc similitudinem possim dinoscere. Venit ad me pro amico blandus inimicus. vitia nobis sub virtutum nomine obrepunt. temeritas sub titulo fortitudinis latet. moderatio vocatur ignavia. pro cauto timidus accipitur: in his magno periculo erramus.
8 his certas notas inprime. Ceterum qui interrogatur, an cornua habeat, non est tam stultus, ut frontem suam temptet, nec rursus tam ineptus aut hebes, ut nesciat, si tu illi subtilissima collectione persuaseris. Sic ista sine noxa decipiunt, quomodo praestigiatorum acetabula et calculi, in quibus me fallacia ipsa delectat. effice, ut, quomodo fiat, intellegam: perdidi usum. idem de istis captionibus dico: quo enim nomine potius sophismata
9 adpellem? nec ignoranti nocent nec scientem iuvant. Si utique vis verborum ambiguitates diducere, hoc nos doce, beatum non eum esse, quem volgus adpellat, ad quem pecunia magna confluxit, sed illum, cui bonum omne in animo est, erectum et excelsum et mirabilia calcantem, qui neminem videt, cum quo se conmutatum velit, qui hominem ea sola parte aestimat, qua homo est, qui natura magistra utitur, ad illius leges conponitur, sic vivit, quomodo illa praescripsit, cui bona sua nulla vis excutit, qui mala in bonum vertit, certus iudicii, inconcussus, intrepidus, quem aliqua vis movet, nulla perturbat, quem fortuna, cum, quod habuit telum nocentissimum, vi maxima intorsit, pungit, non volnerat, et hoc raro: nam cetera eius tela, quibus genus humanum debellatur, grandinis more dissultant, quae incussa tectis sine ullo habi-
10 tatoris incommodo crepitat ac solvitur. Quid me detines in eo, quem tu ipse *ψευδόμενον* adpellas, de quo tantum librorum conpositum est? ecce tota mihi vita mentitur: hanc coargue, hanc ad verum, si acutus es, redige. Necessaria iudicat, quorum magna pars supervacua est. etiam quae non est supervacua, nihil in se mo-

menti habet in hoc, ut possit fortunatum beatumque praestare. non enim statim bonum est, si quid necessarium est: aut proicimus bonum, si hoc nomen pani et polentae damus et ceteris, sine quibus vita non ducitur. Quod 11
bonum est, utique necessarium est. quod necessarium est, non utique bonum est, quoniam quidem necessaria sunt quaedam, eadem vilissima. nemo usque eo dignitatem boni ignorat, ut illud ad haec in diem utilia demittat. Quid ergo? non eo potius curam transferes, ut osten- 12
das omnibus magno temporis inpendio quaeri supervacua et multos transisse vitam, dum vitae instrumenta conquirunt? recognosce singulos, considera universos: nullius non vita spectat in crastinum. Quid in hoc sit mali 13
quaeris? infinitum: non enim vivunt, sed victuri sunt. omnia differunt. Etiamsi adtenderemus, tamen nos vita praecurreret: nunc vero cunctantes quasi aliena transcurrit et ultimo die finitur, omni perit. Sed ne epistulae modum excedam, quae non debet sinistram manum legentis inplere, in alium diem hanc litem cum dialecticis differam, nimium subtilibus et hoc solum curantibus, non et hoc. Vale.

EPISTULA V. (46.)

Seneca Lucilio suo salutem.

Librum tuum, quem mihi promiseras, ac- 1
cepi et tamquam lecturus ex commodo adaperui ac tantum degustare volui. deinde blanditus est ipse, ut procederem longius. qui quam disertus fuerit, ex hoc intellegas licet: levis mihi visus est, cum esset nec mei nec tui corporis, sed qui primo adspectu aut T. Livii aut Epicuri posset videri. tanta autem dulcedine me tenuit et traxit, ut illum sine ulla dilatione perlegerim. sol me invitabat, fames admonebat, nubes minabantur: tamen exhausi totum. Non tantum delectatus, sed gavisus sum. 2
quid ingenii iste habuit, quid animi! dicerem, quid inpetus, si interquievisset, si intervallo surrexisset: nunc non fuit inpetus, sed tenor, conpositio virilis et sancta. nihilominus interveniebat dulce illud et loco lene. Gran-

dis, erectus es: hoc te volo tenere, sic ire. fecit aliquid et materia: ideo eligenda est fertilis, quae capiat inge-
3 nium, quae incitet. De libro plura scribam cum illum retractavero: nunc parum mihi sedet iudicium, tamquam audierim illa, non legerim. sine me et inquirere. non est quod verearis: verum audies. O te hominem felicem, quod nihil habes, propter quod quisquam tibi tam longe mentiatur! nisi quod iam etiam ubi causa sublata est, mentimur consuetudinis causa. Vale.

EPISTULA VI. (47.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Libenter ex his, qui a te veniunt, cognovi familiariter te cum servis tuis vivere. hoc prudentiam tuam, hoc eruditionem decet. „Servi sunt.“ immo homines. „servi sunt.“ immo contubernales. „servi sunt.“ immo humiles amici. „servi sunt.“ immo conservi: si cogitaveris tantumdem in utros-
2 que licere fortunae. Itaque rideo istos, qui turpe existimant cum servo suo coenare: quare? nisi quia superbissima consuetudo coenanti domino stantium servorum turbam circumdedit. est ille plus quam capit, et ingenti aviditate onerat distentum ventrem ac desuetum iam ventris officio, ut maiore opera omnia egerat quam ingessit:
3 at infelicibus servis movere labra ne in hoc quidem, ut loquantur, licet. virga murmur omne conpescitur, et ne fortuita quidem verberibus excepta sunt, tussis, sternumenta, singultus. magno malo ulla voce interpellatum
4 silentium luitur. nocte tota ieiuni mutique perstant. Sic fit, ut isti de domino loquantur, quibus coram domino loqui non licet: at illi, quibus non tantum coram dominis, sed cum ipsis erat sermo, quorum os non consuebatur, parati erant pro domino porrigere cervicem, periculum inminens in caput suum avertere: in conviviis lo-
5 quebantur, sed in tormentis tacebant. Deinde eiusdem arrogantiae proverbium iactatur: *totidem hostes esse quot servos.* Non habemus illos hostes, sed facimus. Alia interim crudelia, inhumana praetereo, quod ne tamquam

hominibus quidem, sed tamquam iumentis abutimur, quod
cum ad coenandum discubuimus, alius sputa deterget,
alius reliquias temulentorum subditus colligit. Alius pre- 6
tiosas aves scindit: per pectus et clunes certis ductibus
circumferens eruditam manum frusta excutit. infelix, qui
huic uni rei vivit, ut altilia decenter secet: nisi quod mi-
serior est, qui hoc voluptatis causa docet quam qui ne-
cessitatis discit. Alius vini minister in muliebrem modum 7
ornatus cum aetate luctatur: non potest effugere pueri-
tiam: retrahitur, iamque militari habitu glaber retritis pi-
lis aut penitus evulsis tota nocte pervigilat, quam inter
ebrietatem domini ac libidinem dividit, et in cubiculo vir,
in convivio puer est. Alius, cui convivarum censura per- 8
missa est, perstat infelix et exspectat, quos adulatio et
intemperantia aut gulae aut linguae revocet in crastinum.
Adice obsonatores, quibus dominici palati notitia subtilis
est, qui sciunt, cuius illum rei sapor excitet, cuius de-
lectet adspectus, cuius novitate nausiabundus erigi pos-
sit, quid iam ipsa satietate fastidiat, quid illo die esuriat.
Cum his coenare non sustinet et maiestatis suae diminu-
tionem putat ad eamdem mensam cum servo suo acce-
dere. di melius! quot ex istis dominos hab*et!* Stare ante 9
limen Callisti dominum suum vidi et eum, qui illi inpe-
gerat titulum, qui inter ridicula mancipia produxerat, aliis
intrantibus excludi: retulit illi gratiam servus ille in pri-
mam decuriam coniectus, in qua vocem praeco experi-
tur: et ipse illum invicem apologavit, et ipse non iudi-
cavit domo sua dignum. Dominus Callistum vendidit: sed
domino quam multa Callistus! Vis tu cogitare istum, 10
quem servum tuum vocas, ex iisdem seminibus ortum,
eodem frui coelo, aeque spirare, aeque vivere, aeque
mori? tam tu illum videre ingenuum potes quam ille te
servum. Variana clade multos splendidissime natos, se-
natorium per militiam auspicantes gradum, fortuna de-
pressit: alium ex illis pastorem, alium custodem casae
fecit: contemne nunc eius fortunae hominem, in quam
transire, dum contemnis, potes. Nolo in ingentem me 11
locum inmittere et de usu servorum disputare, in quos

superbissimi, crudelissimi, contumeliosissimi sumus.
haec tamen praecepti mei summa est: sic cum inferiore vi-
vas, quemadmodum tecum superiorem velis vivere. quo-
tiens in mentem venerit, quantum tibi in servum liceat,
veniat in mentem tantumdem in te domino tuo licere. „At
12 ego, inquis, nullum habeo dominum.“ Bona aetas est:
forsitan habebis. nescis, qua aetate Hecuba servire coepe-
rit, qua Croesus, qua Darei mater, qua Platon, qua Dio-
13 genes? Vive cum servo clementer, comiter quoque, et in
sermonem illum admitte et in consilium et in convictum.
Hoc loco adclamabit mihi tota manus delicatorum: „Ni-
hil hac re humilius, nihil turpius.“ Hos ego eosdem de-
14 prehendam alienorum servorum osculantes manum. Ne
illud quidem videtis, quam omnem invidiam maiores no-
stri dominis, omnem contumeliam servis detraxerint?
Dominum patrem familiae adpellaverunt, servos,
quod etiam in mimis adhuc durat, familiares. Insti-
tuerunt diem festum, non quo solo cum servis domini
vescerentur, sed quo utique honores illis in domo gerere,
ius dicere permiserunt et domum pusillam rempublicam
15 esse iudicaverunt. Quid ergo? omnes servos admovebo
mensae meae? Non magis quam omnes liberos. Erras, si
existimas me quosdam quasi sordidioris operae reiectu-
rum, ut puta illum mulionem et illum bubulcum: non
ministeriis illos aestimabo, sed moribus. sibi quisque dat
mores: ministeria casus adsignat. Quidam coenent te-
cum, quia digni sunt, quidam, ut sint. si quid enim in
illis ex sordida conversatione servile est, honestiorum
16 convictus excutiet. Non est, mi Lucili, quod amicum
tantum in foro et in curia quaeras: si diligenter adten-
deris, et domi invenies. saepe bona materia cessat sine
artifice: tempta et experire. Quemadmodum stultus est,
qui equum empturus non ipsum inspicit, sed stratum eius
ac frenos: sic stultissimus est, qui hominem aut ex veste
aut ex condicione, quae vestis modo nobis circumdata
17 est, aestimat. „Servus est.“ sed fortasse liber animo.
„servus est.“ hoc illi nocebit? ostende, quis non sit:
alius libidini servit, alius avaritiae, alius ambitioni, omnes

timori. dabo consularem aniculae servientem, dabo an-
cillulae divitem, ostendam nobilissimos iuvenes mancipia
pantomimorum: nulla servitus turpior est quam volun-
taria. Quare non est, quod fastidiosi is*ti* te deterreant,
quo minus servis tuis hilarem te praestes et non superbe
superiorem: colant potius te quam timeant. Dicet aliquis 18
nunc me vocare ad pileum servos et dominos de fastigio
suo deicere, quod dixi: colant potius dominum quam
timeant: „ita, inquit, prorsus, colant tamquam clientes,
tamquam salutatores?“ Hoc qui dixerit, obliviscetur id
dominis parum non esse, quod deo sat est, qui colitur
et amatur: non potest amor cum timore misceri. Rectis- 19
sime ergo facere te iudico, quod timeri a servis tuis non
vis, quod verborum castigatione uteris: verberibus muta
admonentur. Non quicquid nos offendit, et laedit. sed
ad rabiem nos cogunt pervenire deliciae, ut quicquid non
ex voluntate respondet, iram evocet. Regum nobis in- 20
duimus animos. nam illi quoque obliti et suarum virium
et inbecillitatis alienae sic excandescunt, sic saeviunt,
quasi iniuriam acceperint. a cuius rei periculo illos for-
tunae suae magnitudo tutissimos praestat. Nec hoc igno-
rant, sed occasionem nocendi captant: quaerendo acce-
perunt iniuriam ut facerent. Diutius te morari nolo. non 21
est enim tibi exhortatione opus. Hoc habent inter cetera
boni mores, placent sibi, permanent: levis est malitia,
saepe mutatur, non in melius, sed in aliud. Vale.

EPISTULA VII. (48.)

Seneca Lucilio suo salutem.

Ad epistulam, quam mihi ex itinere misisti, tam lon- 1
gam quam ipsum iter fuit, postea rescribam. seducere
me debeo et quid suadeam circumspicere. nam tu quo-
que, qui consulis, diu an consuleres, cogitasti: quanto
magis hoc mihi faciendum est, cum longiore mora opus
sit, ut solvas quaestionem quam ut proponas? utique
cum aliud tibi expediat, aliud mihi. Iterum ego tam- 2
quam Epicureus loquor? mihi vero id*em* expedit, quod
tibi: aut non sum amicus, nisi, quicquid agitur ad te

pertinens, meum est. consortium rerum omnium inter nos
facit amicitia. nec secundi quicquam singulis est nec ad-
versi: in commune vivitur. nec potest quisquam beate
degere, qui se tantum intuetur, qui omnia ad utilitates
suas convertit: alteri vivas oportet, si vis tibi vivere.
3 Haec societas diligenter et sancte observata, quae nos *ho-
mines* hominibus miscet et iudicat aliquod esse commune
ius generis humani, plurimum ad illam quoque, de qua
loquebar, interiorem societatem amicitiae colendam pro-
ficit. omnia enim communia cum amico habebit, qui multa
4 cum homine. Hoc, Lucili virorum optime, mihi ab istis
subtilibus praecipi malo, quid amico praestare debeam,
quid homini; quam quot modis amicus dicatur, et ho-
mo quam multa significet. In diversum ecce sapientia et
stultitia discedunt: cui accedo? in utram ire partem iu-
bes? illi homo pro amico est, huic amicus non est pro
homine. ille amicum sibi parat, hic se amico: tu mihi
5 verba distorques et syllabas digeris. Scilicet nisi in-
terrogationes vaferrimas struxero et conclu-
sione falsa a vero nascens mendacium ad-
strinxero, non potero a fugiendis petenda
secernere. Pudet me: in re tam seria senes
ludimus. [Vale.]

[EPISTULA VIII. (48.)

Seneca Lucilio suo salutem.].

6 „Mus syllaba est. mus autem caseum rodit: syllaba
ergo caseum rodit.“ Puta nunc me istuc non posse sol-
vere. quod mihi ex ista sententia periculum inminet?
quod incommodum? sine dubio verendum est, ne quando
in muscipula syllabas capiam aut ne quando, si negle-
gentior fuero, caseum liber comedat. nisi forte illa acu-
tior est collectio: „mus syllaba est. syllaba autem ca-
7 seum non rodit: mus ergo caseum non rodit.“ O pue-
riles ineptias! in hoc supercilia subduximus? in hoc bar-
bam demisimus? hoc est quod tristes docemus et pallidi?
Vis scire, quid philosophia promittat generi humano?
consilium: alium mors vocat. alium paupertas urit. alium

divitiae vel alienae torquent vel suae. ille malam fortunam
horret. hic se felicitati suae subducere cupit. hunc ho-
mines male habent, illum di. Quid mihi lusoria ista con- 8
ponis? non est iocandi locus: ad miseros advocatus es:
opem laturum te naufragis, captis, aegris, egentibus,
intentae securi subiectum praestantibus caput pollicitus
es: quo diverteris? quid agis? Hic, cum quo ludis, timet.
Succurre, quicquid laque *** ti respondentium poe-
nis: omnes undique ad te manus tendunt, perditae vitae
perituraeque auxilium aliquod inplorant. in te spes opes-
que sunt. rogant, ut ex tanta illos volutatione extrahas,
ut disiectis et errantibus clarum veritatis lumen ostendas.
Dic, quid natura necessarium fecerit, quid supervacuum, 9
quam faciles leges posuerit, quam iucunda sit vita, quam
expedita illam sequentibus, quam acerba et inplicita eo-
rum, qui opinioni plus quam naturae crediderunt. Si
prius docueris *quae partem eorum levatura sint* *quid
istorum cupiditates demit? quid temperat? utinam tan-
tum non prodessent! nocent. hoc tibi, cum voles, mani-
festissimum faciam, et comminui et debilitari generosam
indolem in istas argutias coniectam. Pudet dicere, con- 10
tra fortunam militaturis quae porrigant tela, quemadmo-
dum illos subornent. hac ad summum bonum itur? per
istud philosophiae sive nive et turpes infamesque etiam
ad album sedentibus exceptiones? quid enim aliud agitis,
cum eum, quem interrogatis, scientes in fraudem indu-
citis, quam ut formula cecidisse videatur? sed quemad-
modum illos praetor, sic hos philosophia in integrum re-
stituit. Quid disceditis ab ingentibus promissis et gran- 11
dia loculi effecturos vos, ut non magis auri fulgor quam
gladii perstringat oculos meos, ut ingenti constantia et
quod omnes optant et quod omnes timent, calcem, ad
grammaticorum elementa descenditis? quid dicitis?

sic itur ad astra?

hoc enim est, quod philosophia mihi promittit, ut parem
deo faciat. ad hoc invitatus sum, ad hoc veni: fidem
praesta. Quantum potes ergo, mi Lucili, reduc te ab 12
istis exceptionibus et praescriptionibus philosophorum.

aperta decent et simplicia bonitatem. etiamsi multum superesset aetatis, parce dispensandum erat, ut sufficeret necessariis: nunc quae dementia est supervacua discere in tanta temporis egestate? Vale.

EPISTULA IX. (49.)

Seneca Lucilio suo salutem.

1 Est quidem, mi Lucili, supinus et neglegens, qui in amici memoriam ab aliqua regione admonitus reducitur: tamen repositum in animo nostro desiderium loca interdum familiaria evocant nec exstinctam memoriam reddunt, sed quiescentem inritant, sicut dolorem lugentium, etiamsi mitigatus est tempore, aut servuli familiaris admissio aut vestis aut domus renovat: ecce Campania et maxime Neapolis ad Pompeiorum tuorum conspectum incredibile est quam recens desiderium tui fecerint: totus mihi in oculis es. cum maxime a te discedo. video lacrimas conbibentem et adfectibus tuis inter ipsam coercitio-
2 nem exeuntibus non satis resistentem. Modo amisisse te videor. quid enim non modo est, si recorderis? modo apud Sotionem philosophum puer sedi. modo causas agere coepi. modo desii velle agere. modo desii posse. Infinita est velocitas temporis, quae magis adparet respicientibus. nam ad praesentia inten-
3 tos fallit: adeo praecipitis fugae transitus lenis est. Causam huius rei quaeris? quicquid temporis transiit, eodem loco est: pariter adspicitur, una iacet. omnia [inde] in profundum cadunt. et alioquin non possunt longa intervalla esse in ea re, quae tota brevis est. Punctum est quod vivimus et adhuc puncto minus. sed hoc minimum specie quadam longioris spatii natura derisit: aliud ex hoc infantiam fecit, aliud pueritiam, aliud adulescentiam, aliud inclinationem quamdam ab adulescentia ad senectutem, aliud ipsam senectutem. in quam angu-
4 sto quot gradus posuit! Modo te prosecutus sum: et tamen hoc modo aetatis nostrae bona portio est, cuius brevitatem aliquando futuram cogitemus. Non solebat mihi tam velox tempus videri: nunc incredibilis cursus

adparet, sive quia admoveri lineas sentio, sive quia ad-
tendere coepi et conputare damnum meum. Eo magis 5
itaque indignor aliquos ex hoc tempore, quod sufficere ne ad necessaria quidem potest, etiamsi custoditum diligentissime fuerit, in supervacua maiorem partem erogare. Negat Cicero, si duplicetur sibi aetas, habiturum se tempus, quo legat lyricos: eodem loco [*pone*] dialecticos: tristius inepti sunt. illi ex pro-
fesso lasciviunt, hi agere ipsos aliquid existimant. Nec 6
ego nego prospicienda ista, sed prospicienda tantum et a limine salutanda in hoc unum, ne verba nobis dentur et aliquid in illis esse magni ac secreti boni iudicemus. Quid te torques et maceras in ea quaestione, quam subtilius est contempsisse quam solvere? securi est et ex commodo migrantis minuta conquirere: cum hostis instat a tergo et movere se iussus est miles, necessitas excutit,
quicquid pax otiosa collegerat. Non vacat mihi verba du- 7
bie cadentia consectari et vafritiam in illis meam experiri.

Adspice qui cöeant populi, quae moenia clusis
Ferrum acuant portis.

Magno mihi animo strepitus iste belli circumsonantis ex-
audiendus est. demens omnibus merito viderer, si cum 8
saxa in munimentum murorum senes feminaeque congererent, cum iuventus intra portas armata signum eruptionis exspectaret aut posceret, cum hostilia in portis tela vibrarent et ipsum solum subfossionibus et cuniculis tremeret, sederem otiosus et eiusmodi quaestiunculas ponens: „quod non perdidisti, habes. cornua autem non perdidisti: cornua ergo habes.“ aliaque ad exemplum
huius acutae delirationis concinnata. Atqui aeque licet 9
demens tibi videar, si istis inpendero operam: et nunc obsideor. tunc tamen periculum mihi obsesso externum inmineret, murus me ab hoste secerneret: nunc mortifera mecum sunt. Non vaco ad istas ineptias: ingens negotium in manibus est. quid agam? mors me sequitur,
fugit vita: adversus haec me doce aliquid. effice, ut ego 10
mortem non fugiam, vita me non effugiat. exhortare adversus difficilia, [de aequanimitate] adversus inevitabilia.

angustias temporis mei laxa. doce non esse positum bonum vitae in spatio eius, sed in usu, posse fieri, immo saepissime fieri, ut qui diu vixit, parum vixerit. dic mihi dormituro: „potes non expergisci." dic experrecto; „potes non dormire amplius." dic exeunti: „potes non re-
11 verti." dic redeunti: „potes non exire." Erras, si in navigatione tantum existimas minimum esse, quo [*a*] morte vita deducitur: in omni loco aeque tenue intervallum est. non ubique se mors tam prope ostendit: ubique tam prope est. Has tenebras discute: et facilius ea trades, ad quae praeparatus sum. dociles natura nos edidit et rationem
12 dedit inperfectam, sed quae perfici posset. De iustitia mihi, de pietate disputa, de frugalitate, de pudicitia utraque, et illa, cui alieni corporis abstinentia est, et hac, cui sui cura. Si me nolueris per devia ducere, facilius ad id, quo tendo, perveniam. nam, ut ait ille tragicus, *veritatis simplex oratio est.* ideoque illam inplicare non oportet: nec enim quicquam minus convenit quam subdola ista calliditas animis magna conantibus. Vale.

EPISTULA X. (50.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Epistulam tuam accepi post multos menses quam miseras. supervacuum itaque putavi ab eo, qui adferebat, quid ageres quaerere. valde enim bonae memoriae est, si meminit: et tamen spero sic te iam vivere, ut ubicumque eris, sciam quid agas. quid enim aliud agas quam ut meliorem te ipse cotidie facias, ut aliquid ex erroribus ponas, ut intellegas tua vitia esse, quae putas rerum? quaedam enim locis et temporibus adscribimus.
2 at illa, quocumque transierimus, secutura sunt. Harpasten, uxoris meae fatuam, scis hereditarium onus in domo mea remansisse. ipse enim avarissimus ab istis prodigiis sum: si quando fatuo delectari volo, non est mihi longe quaerendus: me rideo. Haec fatua subito desiit videre. incredibilem rem tibi narro, sed veram: nescit esse se caecam. subinde paedagogum suum rogat ut
3 migret. ait domum tenebricosam esse. Hoc quod in illa

ridemus, omnibus nobis accidere liqueat tibi: nemo se
avarum esse intellegit, nemo cupidum. caeci tamen ducem
quaerunt, nos sine duce erramus et dicimus: non ego
ambitiosus sum, sed nemo aliter Romae potest vivere.
non ego sumptuosus sum, sed urbs ipsa magnas inpen-
sas exigit. non est meum vitium, quod iracundus sum,
quod nondum constitui certum genus vitae: adulescentia
haec facit.' Quid nos decipimus? non est extrinsecus ma- 4
lum nostrum: intra nos est, in visceribus ipsis sedet, et
ideo difficulter ad sanitatem pervenimus, quia
nos aegrotare nescimus. Si curari coeperimus,
quando tot morbos ta*m* ve*te*res discutiemus? nunc vero
ne quaerimus quidem medicum, qui minus negotii habe-
ret, si adhiberetur ad recens vitium. sequerentur teneri
et rudes animi recta monstrantem. Nemo difficulter ad 5
naturam reducitur, nisi qui ab illa defecit: erubescimus
discere bonam mentem. at mehercules, si turpe est ma-
gistrum huius rei quaerere, illud desperandum est, posse
nobis casu tantum bonum influere: laborandum est
et, ut verum dicam, ne labor quidem magnus est,
si modo, ut dixi, ante animum nostrum formare incipi-
mus et recorrigere, quam indurescat pravitas ejus. Sed 6
nec indurata despero. nihil est, quod non expugnet per-
tinax opera et intenta ac diligens cura: robora in rectum
quamvis flexa revocabis. curvatas trabes calor explicat
et aliter natae in id finguntur, quod usus noster exigit:
quanto facilius animus accipit formam, flexibilis et omni
humore obsequentior? quid enim est aliud animus quam
quodam modo se habens spiritus? vides autem tanto spi-
ritum esse faciliorem omni alia materia, quanto tenuior
est. Illud, mi Lucili, non est quod te inpediat, quo mi- 7
nus de nobis bene speres, quod malitia nos iam tenet,
quod diu in possessione nostri est: ad neminem ante bona
mens venit quam mala. omnes praeoccupati sumus. vir-
tutes discere *est* vitia dediscere. Sed eo maiore animo 8
ad emendationem nostri debemus accedere, quod semel
traditi nobis boni perpetua possessio est: non dediscitur
virtus. contraria enim mala in alieno haerent. ideo de-

pelli et exturbari possunt: fideliter sedent, quae in locum suum veniunt. virtus secundum naturam est: vitia inimica
9 et infesta sunt. Sed quemadmodum virtutes receptae exire non possunt facilisque earum tutela est, ita initium ad illas eundi arduum, quia hoc primum inbecillae mentis atque aegrae est, formidare inexperta. itaque cogenda est [mens], ut incipiat: deinde non est acerba medicina. protinus enim delectat, dum sanat. Aliorum remediorum post sanitatem voluptas est: philosophia pariter et salutaris et dulcis est. Vale.

EPISTULA XI. (51.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Quomodo quisque potest, mi Lucili: tu istic habes Aetnam [illum nobilissimum Siciliae montem] (quem quare dixerit Messalla unicum, sive Valgius, apud utrumque enim legi, non reperio, cum plurima loca evomant ignem, non tantum edita, quod crebrius evenit, videlicet quia ignis in altissimum effertur, sed etiam iacentia): nos utcumque possumus, contenti sumus Baiis, quas postero die quam adtigeram reliqui, locum ob hoc devitandum, cum habeat quasdam naturales dotes, quia illum sibi ce-
2 lebrandum luxuria desumpsit. „Quid ergo? ulli loco indicendum est odium?“ minime: sed quemadmodum aliqua vestis sapienti ac probo viro magis convenit quam aliqua, nec ullum colorem ille odit, sed aliquem parum putat aptum esse frugalitatem professo: sic regio quoque est, quam sapiens vir aut ad sapientiam tendens declinet tamquam alienam bonis mo-
3 ribus. Itaque de secessu cogitans numquam Canopum eliget, quamvis neminem Canopus esse frugi vetet, ne Baias quidem: diversorium vitiorum esse coeperunt. illic sibi plurimum luxuria permittit, illic, tamquam aliqua
4 licentia debeatur loco, magis solvitur. Non tantum corpori, sed etiam moribus salubrem locum eligere debemus. quemadmodum inter tortores habitare nolim, sic ne inter popinas quidem. videre ebrios per litora errantes et comessationes navigantium et symphoniarum can-

tibus strepentes lacus et alia, quae velut soluta legibus
luxuria non tantum peccat, sed publicat, quid necesse
est? Id agere debemus, ut inritamenta vitiorum quam 5
longissime profugiamus. indurandus est animus et a blan-
dimentis voluptatum procul abstrahendus. Una Hanniba-
lem hiberna solverunt et indomitum illum nivibus atque
Alpibus virum enervaverunt fomenta Campaniae. armis
vicit, vitiis victus est. Nobis quoque militandum est, et 6
quidem genere militiae, quo numquam quies, numquam
otium datur: debellandae sunt in primis voluptates, quae,
ut vides, saeva quoque ad se ingenia rapuerunt. si quis
sibi proposuerit, quantum operis adgressus sit, sciet nihil
delicate, nihil molliter esse faciendum. Quid mihi cum
istis calentibus stagnis? quid cum sudatoriis, in quae
siccus vapor corpora exhausurus includitur? omnis sudor
per laborem exeat. Si faceremus, quod fecit Hannibal, 7
ut interrupto cursu rerum omissoque bello fovendis cor-
poribus operam daremus: nemo non intempestivam de-
sidiam victori quoque, nedum vincenti, periculosam me-
rito reprehenderet: minus nobis quam illis Punica signa
sequentibus licet, plus periculi restat cedentibus, plus
operis etiam perseverantibus. Fortuna mecum bellum 8
gerit: non sum imperata facturus. iugum non recipio,
immo, quod maiore virtute faciendum est, excutio. Non
est emo*tus sui iuris* animus: si voluptati cessero, ceden-
dum est dolori, cedendum est labori, cedendum est pau-
pertati. idem sibi in me iuris esse volet et ambitio et ira:
inter tot adfectus distrahar, immo discerpar. Libertas 9
proposita est. ad hoc praemium laboratur: quae sit li-
bertas quaeris? nulli rei servire, nulli necessitati, nullis
casibus, fortunam in aequum deducere. quo die illa [*me*]
intellexero plus posse, nil poterit. ego illam feram, cum
in manu mors sit? His cogitationibus intentum loca seria 10
sanctaque eligere oportet. effeminat animos amoenitas
nimia nec dubie aliquid ad corrumpendum vigorem po-
test regio. Quamlibet viam iumenta patiuntur, quorum
durata in aspero ungula est: in molli palustrique pascuo
saginata cito subteruntur. et fortior miles ex confragoso

venit: segnis est urbanus et verna. nullum laborem re-
cusant manus, quae ad arma ab aratro transferuntur: in
11 primo deficit pulvere ille unctus et nitidus. Severior loci
disciplina firmat ingenium aptumque magnis conatibus
reddit. Literni honestius Scipio quam Baiis exulabat:
ruina eius non est tam molliter conlocanda. illi quoque,
ad quos primos fortuna populi Romani publicas opes
transtulit, C. Marius et Cn. Pompeius et Caesar exstruxe-
runt quidem villas in regione Baiana, sed illas inposue-
runt summis iugis montium. videbatur hoc magis militare,
ex edito speculari late longeque subiecta. adspice, quam
positionem elegerint, quibus aedificia excitaverint locis
12 et qualia: scies non villas esse, sed castra. Habitaturum
tu putas umquam fuisse in mica Catonem, ut praenavi-
gantes adulteras dinumeraret et tot genera cymbarum
variis coloribus picta et fluitantem toto lacu rosam, ut
audiret canentium nocturna convicia? nonne manere ille
intra vallum maluisset, quod in unam noctem manu sua
ipse duxisset? quidni mallet, quisquis vir est, somnum
13 suum classico quam symphonia rumpi? Sed satis diu
cum Baiis litigavimus, numquam satis cum vitiis, quae,
oro te, Lucili, persequere sine modo, sine fine. nam illis
quoque nec finis est nec modus. Proice quaecumque cor
tuum laniant, quae si aliter extrahi nequirent, cor ipsum
cum illis revellendum erat. voluptates praecipue ex-
turba et invisissimas habe: latronum more, quos φιλήτας
Aegyptii vocant, in hoc nos amplectuntur, ut strangu-
lent. Vale.

EPISTULA XII. (52.)

Seneca Lucilio suo salutem.

1 Quid est hoc, Lucili, quod nos alio tendentes alio
trahit et eo, unde recedere cupimus, inpellit? quid con-
luctatur cum animo nostro nec permittit nobis quic-
quam semel velle? fluctuamus inter varia consilia. ni-
2 hil libere volumus, nihil absolute, nihil semper. „Stul-
titia, inquis, est, cui nihil constat, nihil diu
placet.“ Sed quomodo nos aut quando ab illa revel-

lemus? nemo per se satis valet ut emergat:
oportet manum aliquis porrigat, aliquis edu-
cat. Quosdam ait Epicurus ad veritatem sine ullius 3
adiutorio exisse, fecisse sibi ipsos viam. hos maxime
laudat, quibus ex se inpetus fuit, qui se ipsi protulerunt.
quosdam indigere ope aliena, non ituros, si nemo prae-
cesserit, sed bene secuturos. ex his Metrodorum ait
esse: egregium hoc quoque, sed secundae sortis inge-
nium. Nos ex illa prima nota non sumus: bene nobiscum
agitur, si in secundam recipimur. ne hunc quidem con-
tempseris hominem, qui alieno beneficio esse salvus po-
test: et hoc multum est, velle servari. Praeter haec ad- 4
huc invenies genus aliud hominum ne ipsum quidem fa-
stidiendum eorum, qui cogi ad rectum conpellique pos-
sunt, quibus non duce tantum opus sit, sed adiutore et,
ut ita dicam, coactore. hic tertius color est. si quaeris
huius exemplar, Hermarchum ait Epicurus talem fuisse.
itaque alteri magis gratulatur, alterum magis suspicit.
quamvis enim ad eumdem finem uterque pervenerit, ta-
men maior est laus idem effecisse in difficiliore materia.
Puta enim duo aedificia excitata esse, ambo paria, aeque 5
excelsa, aeque magnifica. alterum puram aream accepit:
illic protinus opus crevit. alterum fundamenta laxabunt
in mollem et fluidam humum missa multumque laboris
exhaustum est, dum pervenitur ad solidum: inven*io* quic-
quid fecit alterius [*opifex: alterius*] magna pars et diffici-
lior latet. Quaedam ingenia facilia et expedita, quaedam 6
manu, quod aiunt, facienda sunt et in fundamentis suis
occupata. itaque ego illum feliciorem dixerim, qui nihil
negotii secum habuit. hunc quidem melius de se me-
ruisse, qui malignitatem naturae suae vicit et ad sapien-
tiam se non perduxit, sed extraxit. Hoc durum et labo- 7
riosum ingenium nobis datum scias licet. imus per ob-
stantia. itaque pugnemus, aliquorum invocemus auxilium.
„Quem, inquis, invocabo?“ Hunc aut illum. tu vero
etiam ad priores revertere, qui vacant: adiuvare nos
possunt non tantum qui sunt, sed qui fuerunt.
Ex his autem, qui sunt, eligamus non eos, qui 8

verba magna celeritate praecipitant et commu-
nes locos volvunt et in privato circulantur, sed eos,
qui vita[m] docent, qui cum dixerunt, quid facien-
dum sit, probant faciendo, qui docent, quid vitandum
sit, nec umquam in eo, quod fugiendum dixerunt, de-
prehenduntur. Eum elige adiutorem, quem magis admi-
9 reris, cum videris quam cum audieris. Nec ideo te pro-
hibuerim hos quoque audire, quibus admittere populum
ac disserere consuetudo est, si modo hoc proposito in
turbam prodeunt, ut meliores fiant faciantque meliores,
si non ambitionis hoc causa exercent. quid enim tur-
pius philosophia captante clamores? numquid
10 aeger laudat medicum secantem? Tacete, favete et prae-
bete vos curationi. etiamsi exclamaveritis, non aliter au-
diam, quam si ad tactum vitiorum vestrorum ingemisca-
tis. testari vultis adtendere vos moverique magnitudine
rerum? sane liceat: ut quidem iudicetis et feratis de me-
liore suffragium, quidni non permittam? apud Pythago-
ram discipulis quinque annis tacendum erat: numquid
ergo existimas statim illis et loqui et laudare licuisse?
11 Quanta autem dementia eius est, quem clamores inperi-
torum hilarem ex auditorio dimittunt? Quid laetaris, quod
ab hominibus his laudatus es, quos non potes ipse lau-
dare? Disserebat populo Fabianus, sed audiebatur mo-
deste. erumpebat interdum magnus clamor laudantium,
sed quem rerum magnitudo evocaverat, non sonus in-
12 offensae ac molliter orationis elapsae. Intersit aliquid
inter clamorem theatri et scholae: est aliqua et laudandi
licentia. Omnia rerum omnium, si observentur, indicia
sunt et argumentum morum ex minimis quoque licet ca-
pere: inpudicum et incessus ostendit et manus mota et
unum interdum responsum et relatus ad caput digitus et
flexus oculorum. inprobum risus, insanum voltus habi-
tusque demonstrat. illa enim in apertum per notas exe-
unt: qualis quisque sit, scies, si quemadmodum laudet,
13 quemadmodum laudetur, adspexeris. Hinc atque illinc
philosopho manus auditor intentat et super ipsum caput
mirantium turba consistit: non laudatur ille nunc, si in-

tellegis, sed conclamatur. relinquantur istae voces illis
artibus, quae propositum habent populo placere: philo-
sophia adoretur. Permittendum erit aliquando iuvenibus 14
sequi inpetum animi, tunc autem, cum hoc ex inpetu fa-
cient, cum silentium sibi imperare non poterunt. talis
laudatio aliquid exhortationis adfert ipsis audientibus et
animos adulescentium exstimulat. ad rem conmoveantur,
non ad verba conposita: alioquin nocet illis eloquentia,
si non rerum cupiditatem facit, sed sui. Differam hoc in 15
praesentia. desiderat enim propriam et longam exsecu-
tionem, quemadmodum populo disserendum, quid sibi
apud populum permittendum sit, quid populo apud se.
Damnum quidem fecisse philosophiam non erit dubium,
postquam prostituta est. sed potest in penetralibus suis
ostendi, si modo non institorem, sed antistitem nancta
est. Vale.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

EPISTULARUM MORALIUM

LIBER VI.

EPISTULA I. (53.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Quid non potest mihi persuaderi, cui persuasum est 1
ut navigarem? Solvi mari languido. erat sine dubio
coelum grave sordidis nubibus, quae fere aut in aquam
aut in ventum resolvuntur. sed putavi tam pauca milia
a Parthenope tua usque Puteolos subripi posse, quamvis
dubio et inpendente coelo. itaque quo celerius evade-
rem, protinus per altum ad Nesida direxi praecisurus
omnes sinus. Cum iam eo processissem, ut [mea] nihil 2

interesset, utrum irem an redirem, primum aequalitas illa, quae me corruperat, periit. nondum erat tempestas, sed iam inclinatio maris ac subinde crebrior fluctus. coepi gubernatorem rogare, ut me in aliquo litore exponeret. aiebat ille aspera esse et inportuosa nec quicquam
3 se aeque in tempestate timere quam terram. Peius autem vexabar, quam ut mihi periculum succurreret. nausia enim me segnis haec et sine exitu torquebat, quae bilem movet nec effundit. instití itaque gubernatori et illum, vellet nollet, coegi, peteret litus. cuius ut viciniam adtigimus, non exspecto, ut quicquam ex praeceptis Vergilii fiat,

obvertunt pelago proras

aut

ancora de prora iacitur:

memor artificii mei vetus frigidae cultor mitto me in mare,
4 quomodo psychrolutam decet, gausapatus. Quae putas me passum, dum per aspera erepo, dum viam quaero, dum facio? intellexi non inmerito nautis terram timeri. incredibilia sunt, quae tulerim, cum me ferre non possem: illud scito, Ulixem non fuisse tam irato mari natum, ut ubique naufragia faceret: nausiator erat. et ego quocumque navigare debuero, vicesimo anno perveniam.
5 Ut primum stomachum, quem scis [non] cum mari nausiam effugere, collegi, ut corpus unctione recreavi, hoc coepi mecum cogitare, quanta nos vitiorum nostrorum sequeretur oblivio, etiam corporalium, quae subinde admonent sui, nedum illorum, quae
6 eo magis latent, quo maiora sunt. Levis aliquem motiuncula decipit: sed cum crevit et vera febris exarsit, etiam duro et perpessicio confessionem excutit. Pedes dolent, articuli punctiunculas sentiunt: adhuc dissimulamus et aut talum extorsisse dicimus nos aut in exercitatione aliqua laborasse. dubio et incipiente morbo quaeritur nomen, qui ubi talaria coepit intendere et utrosque dextros
7 pedes fecit, necesse est podagram fateri. Contra evenit in his morbis, quibus adficiuntur animi: quo quis peius [se] habet, minus sentit. Non est quod mireris, Lucili caris-

sime. nam qui leviter dormit, et species secundum quie-
tem capit et aliquando dormire se dormiens cogitat: gra-
vis sopor etiam somnia exstinguit animumque altius mer-
git, uti*que* nullo intellectu sui est. Quare vitia sua nemo 8
confitetur? quia etiamnunc in illis est: somnium nar-
rare vigilantis est et vitia sua confiteri sanitatis indicium
est. *Expergiscamur ergo, ut errores nostros*
coarguere possimus. sola autem nos philoso-
phia excitabit, sola somnum excutiet gravem: illi te
totum dedica. dignus illa es, illa digna te est: ite in con-
plexum alter alterius. omnibus aliis rebus te nega, for-
titer, aperte. non est quod precario philosopheris. Si 9
aeger esses, curam intermisisses rei familiaris et foren-
sia tibi negotia excidissent nec quemquam tanti putares,
cui advocatus in remissione descenderes. toto animo id
ageres, ut quam primum morbo liberareris: quid ergo?
non et nunc idem facias? Omnia inpedimenta dimitte et
vaca bonae menti: nemo ad illam pervenit occupatus.
Exercet philosophia regnum suum: dat tempus, non ac-
cipit. non est res subsiciva: ordinaria est, domina est,
adest et iubet. Alexander cuidam civitati partem agro- 10
rum et dimidium rerum omnium promittenti: „eo, in-
quit, proposito in Asiam veni, ut non id acciperem,
quod dedissetis, sed ut id haberetis, quod reliquissem.“
Idem philosophia [rebus] omnibus: „non sum hoc tem-
pus acceptura, quod vobis superfuerit, sed id vos habe-
bitis, quod ipsa erogaro.“ Totam huc converte mentem, 11
huic adside, hanc cole: ingens intervallum inter te et
ceteros fiet. omnes mortales vita antecedes, non multo
te di antecedent. Quaeris, quid inter te et illos interfutu-
rum sit? diutius erunt: at mehercules magni artificis est
clusisse totum in exiguo. tantum sapienti sua, quantum
deo omnis aetas patet. Est aliquid, quo sapiens antece-
dat deum: ille beneficio naturae non timet, suo sapiens.
Ecce res magna, habere inbecillitatem hominis, securita- 12
tem dei. incredibilis vis philosophiae est ad omnem for-
tuitam vim retundendam. nullum telum in corpore eius
sedet. munita est, solida[que]: quaedam defatigat et ve-

lut levia tela laxo sinu eludit, quaedam discutit et in eum
usque, qui miserat, respuit. Vale.

EPISTULA II. (54.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Longum mihi commeatum dederat mala valitudo:
repente me invasit. „quo genere?“ inquis. prorsus
merito interrogas: adeo nullum mihi ignotum est. uni ta-
men morbo quasi adsignatus sum, quem quare Graeco
nomine adpellem nescio. satis enim apte dici suspirium
potest. brevis autem valde et procellae similis est inpe-
tus: intra horam fere desinit. quis enim diu exspirat?
2 Omnia corporis aut incommoda aut pericula per me trans-
ierunt: nullum mihi videtur molestius. quidni? aliud
enim quicquid est, aegrotare est, hoc animam agere. ita-
que medici hanc „meditationem mortis“ vocant.
facit enim aliquando spiritus ille, quod saepe conatus est.
3 Hilarem me putas haec tibi scribere, quia effugi? tam ri-
dicule facio, si hoc fine quasi bona valitudine delector,
quam ille, quisquis vicisse [se] putat, cum vadimonium
distulit: ego vero et in ipsa suffocatione non de-
sii cogitationibus laetis ac fortibus adquie-
4 scere. Quid hoc est? inquam. tam saepe mors experitur
me? faciat. at ego illam diu expertus sum. „quando?“ in-
quis. antequam nascerer. Mors est non esse. id quale
sit, iam scio. hoc erit post me, quod ante me fuit. si quid
in hac re tormenti est, necesse est et fuisse, antequam
prodiremus in lucem: atqui nullam sensimus tunc vexa-
5 tionem. Rogo, non stultissimum dicas, si quis existimet
lucernae peius esse, cum exstincta est, quam antequam
accenditur? nos quoque et exstinguimur et accendimur:
medio illo tempore aliquid patimur. utrimque vero alta
securitas est. In hoc enim, mi Lucili, nisi fallor, erra-
mus, quod mortem iudicamus sequi, cum illa
et praecesserit et secutura sit: quicquid ante
nos fuit, mors est. quid enim refert, non incipias an de-
6 sinas, cum utriusque rei hic sit effectus, non esse? His
et eiusmodi exhortationibus, tacitis scilicet, nam verbis

locus non erat, adloqui me non desii: deinde paulatim
suspirium illud, quod esse iam anhelitus coeperat, in-
tervalla maiora fecit et retardatum est ac remansit. nec
adhuc, quamvis desierit, ex natura fluit spiritus: sentio
haesitationem quamdam eius et moram. quomodo volet,
dummodo non ex animo suspirem. Hoc tibi de me recipe: 7
non trepidabo ad extrema, iam praeparatus
sum, nihil cogito de die toto: illum [tu] lauda et imitare,
quem non piget mori, cum iuvet vivere. quae est enim
virtus, cum eiciaris, exire? Tamen est et hic virtus: ei-
cior quidem, sed tamquam exeam. et ideo numquam ei-
citur sapiens, quia eici est inde expelli, unde invitus re-
cedas: nihil invitus facit sapiens. necessitatem effugit,
quia vult quod coactura est. Vale.

EPISTULA III. (55.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

A gestatione cum maxime venio: non minus 1
fatigatus sum, quam si tantum ambulassem, quantum sedi.
labor est enim et diu ferri, ac nescio an eo maior, quia
contra naturam est, quae pedes dedit, ut per nos ambu-
laremus, oculos, ut per nos videremus. debilitatem nobis
indixere deliciae, et quod diu noluimus, posse desiimus.
mihi tamen necessarium erat concutere corpus, 2
ut, sive bilis insederat faucibus, discuteretur, sive ipse
ex aliqua causa spiritus densior erat, extenuaret illum
iactatio, quam profuisse mihi sensi. ideo diutius vehi
perseveravi invitante ipso litore, quod inter Cumas et
Servilii Vatiae villam curvatur et hinc mari, illinc lacu
velut angustum iter cluditur. erat enim a recenti tem-
pestate spissum. fluctus enim illud, ut scis, frequens et
concitatus exaequat, longior tranquillitas solvit, cum are-
nis, quae humore adligantur, succus abscessit. Ex con- 3
suetudine tamen mea circumspicere coepi, an aliquid illic
invenirem, quod mihi posset bono esse, et direxi ocu-
los in villam, quae aliquando Vatiae fuit. in
hac ille praetorius dives, nulla alia re quam otio notus,
consenuit et ob hoc unum felix habebatur. nam quotiens

aliquos amicitiae Asinii Galli, quotiens Seiani odium, deinde amor merserat, aeque enim offendisse illum quam amasse periculosum fuit, exclamabant homines: „o Vatia,
4 solus scis vivere.“ at ille latere sciebat, non vivere. multum autem interest, utrum vita tua otiosa sit an ignava. numquam aliter hanc villam Vatia vivo praeteribam, quam ut dicerem: „Vatia hic situs est.“ sed adeo, mi Lucili, philosophia sacrum quiddam est et venerabile, ut etiam, si quid illi simile est, mendacio placeat. otiosum enim hominem seductum existimat volgus et securum et se contentum, sibi viventem, quorum nihil ulli contingere nisi sapienti potest. ille quidem nulla re sollicitus scit
5 sibi vivere. ille enim, quod est primum, scit vivere. Nam qui res et homines fugit, quem cupiditatum suarum infelicitas relegavit, qui alios feliciores videre non potuit, qui velut timidum atque iners animal metu oblituit, ille sibi non vivit, sed, quod est turpissimum, ventri, somno, libidini: non continuo sibi vivit, qui nemini. adeo tamen magna res est constantia et in proposito suo perseverantia, ut habeat auctoritatem inertia quoque per-
6 tinax. De ipsa villa nihil tibi possum certi scribere. frontem enim eius tantum novi et exposita, quae ostendit etiam transeuntibus. Speluncae sunt duae magni operis, cui*vis* laxo atrio pares, manu factae, quarum altera solem non recipit, altera usque in occidentem tenet. platanona medius rivus et a mari et ab Acherusio lacu receptus euripi modo dividit, alendis piscibus, etiamsi adsidue exhauriatur, sufficiens. sed illi, cum mare patet, parcitur: cum tempestas piscatoribus dedit ferias, manus ad
7 parata porrigitur. Hoc tamen est commodissimum in villa, quod Baias trans parietem habet: incommodis illarum caret, voluptatibus fruitur. Has laudes eius ipse novi: esse illam totius anni credo. occurrit enim Favonio et illum adeo excipit, ut Baiis neget. Non stulte videtur elegisse hunc locum Vatia, in quem otium suum pigrum iam
8 et senile conferret. Sed non multum ad tranquillitatem locus confert: animus est, qui sibi commendet omnia: vidi ego in villa hilari et amoena moestos,

vidi in media solitudine occupatis similes. quare non est
quod existimes ideo parum bene conpositum esse te,
quod in Campania non es. quare autem non es? huc us-
que cogitationes tuas mitte. Conversari cum amicis 9
absentibus licet, et quidem quotiens velis, quamdiu
velis. magis hac voluptate, quae maxima est, fruimur,
dum absumus. praesentia enim nos delicatos facit, et
quia aliquando una loquimur, ambulamus, consedimus,
cum diducti sumus, nihil de iis, quos modo vidimus, co-
gitamus. et ideo aequo animo ferre debemus absentiam, 10
quia nemo non multum etiam praesentibus abest: pone
hic primum noctes separatas, deinde occupationes utri-
que diversas, deinde studia secreta, suburbanas pro-
fectiones: videbis non multum esse, quod nobis peregri-
natio eripiat. Amicus animo possidendus est: hic autem 11
numquam abest. quemcumque vult, cotidie videt. Ita-
que mecum stude, mecum coena, mecum ambula: in an-
gusto vivebamus, si quicquam esset cogitationibus clu-
sum. Video te, mi Lucili. cum maxime audio. adeo tecum
sum, ut dubitem, an incipiam non epistulas, sed codicil-
los tibi scribere. Vale.

EPISTULA IV. (56.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Peream, si est tam necessarium quam videtur silen- 1
tium in studia seposito! ecce undique me varius
clamor circumsonat. supra ipsum balneum
habito. propone nunc tibi omnia genera vocum, quae
in odium possunt aures adducere: cum fortiores exer-
centur et manus plumbo graves iactant, cum aut laborant
aut laborantem imitantur, gemitus audio, quotiens reten-
tum spiritum remiserunt, sibilos et acerbissimas respira-
tiones: cum in aliquem inertem et hac plebeia unctione
contentum incidi, audio crepitum inlisae manus humeris,
quae prout plana pervenit aut concava, ita sonum mutat.
si vero pilicrepus supervenit et numerare coepit pilas,
actum est. Adice nunc scordalum et furem deprehensum 2
et illum, cui vox sua in balneo placet. adice nunc eos,

qui in piscinam cum ingenti inpulsae aquae sono saliunt.
praeter istos, quorum, si nihil aliud, rectae voces sunt,
alipilum cogita tenuem et stridulam vocem, quo sit nota-
bilior, subinde exprimentem nec umquam tacentem, nisi
dum vellit alas et alium pro se clamare cogit. iam libarii
varias exclamationes et botularium et crustularium et
omnes popinarum institores mercem sua quadam et in-
3 signita modulatione vendentes. „O te, inquis, ferreum
aut surdum, cui mens inter tot clamores tam varios, tam
dissonos, constat, cum Chrysippum nostrum adsidua sa-
lutatio perducat ad mortem.“ At mehercules ego istum
fremitum non magis curo quam fluctum aut deiectum
aquae, quamvis audiam cuidam genti hanc unam fuisse
causam urbem suam transferendi, quod fragorem Nili ca-
4 dentis ferre non potuit. Magis mihi vox avocare videtur
quam crepitus. illa enim animum adducit, hic tantum aures
inplet ac verberat. In his, quae me sine avocatione cir-
cumstrepunt, essedas transcurrentes pono et fabrum in-
quilinum et ferrarium vicinum, aut hunc, qui ad Metam
Sudantem *tu*bulas experitur et tibias, nec cantat, sed ex-
clamat. etiamnunc molestior est mihi sonus, qui inter-
5 mittitur subinde quam qui continuatur. Sed iam me sic
ad omnia ista duravi, ut audire vel pausarium possim
voce acerbissima remigibus modos dantem. *animum
enim cogo sibi intentum esse nec avocari ad
externa*: omnia licet foris resonent, dum intus nihil
tumultus sit, dum inter se non rixentur cupiditas et timor,
dum avaritia luxuriaque non dissideant nec altera alteram
vexet. nam *quid prodest totius regionis silen-
tium, si adfectus fremunt?*

6 *Omnia noctis erant placida conposta quiete.*

Falsum est: nulla placida est quies, nisi quam ratio con-
posuit: nox exhibet molestiam, non tollit, et sollicitudines
mutat. nam dormientium quoque insomnia tam turbulenta
sunt quam dies. illa tranquillitas vera est, in quam bona
7 mens explicatur. Adspice illum, cui somnus laxae domus
silentio quaeritur, cuius aures ne quis agitet sonus, omnis
servorum turba conticuit et suspensum accedentium pro-

pius vestigium ponitur: huc nempe versatur atque illuc,
somnum inter aegritudines levem captans. quae non au-
dit, audisse se queritur. Quid in causa putas esse? ani- 8
mus illi obstrepit. hic placandus est, huius conpescenda
seditio est, quem non est quod existimes placidum, si
iacet corpus. interdum quies inquieta est. et ideo ad re-
rum actus excitandi ac tractatione bonarum artium occu-
pandi sumus, quotiens nos male habet inertia sui inpa-
tiens. Magni imperatores, cum male parere militem vident, 9
aliquo labore conpescunt et expeditionibus detinent: num-
quam vacat lascivire districtis nihilque tam certum est
quam otii vitia negotio discuti. Saepe videmur taedio re-
rum civilium et infelicis atque ingratae stationis poeniten-
tia secessisse: tamen in illa latebra, in quam nos timor
ac lassitudo coniecit, interdum recrudescit ambitio. non
enim excisa desiit, sed fatigata aut etiam obirata rebus
parum sibi cedentibus. Idem de luxuria dico, quae vide- 10
tur aliquando cessisse, deinde frugalitatem professos sol-
licitat atque in media parsimonia voluptates non damna-
tas, sed relictas petit, et quidem eo vehementius, quo
occultius. omnia enim vitia in aperto leviora sunt: morbi
quoque tunc ad sanitatem inclinant, cum ex abdito erum-
punt ac vim suam proferunt. Et avaritiam itaque et am-
bitionem et cetera mala mentis humanae tunc perniciosis-
sima scias esse, cum simulata sanitate subsidunt. Otiosi 11
videmur et non sumus. nam si bona fide sumus, si re-
ceptui cecinimus, si speciosa contemnimus, ut paulo ante
dicebam, nulla res nos avocabit, nullus hominum avium-
que concentus interrumpet cogitationes bonas solidasque
iam et certas. Leve illud ingenium est nec se adhuc re- 12
duxit introrsus, quod ad vocem et accidentia erigitur.
Habet intus aliquid sollicitudinis et habet aliquid concepti
pavoris, quod illum curiosum facit, ut ait Vergilius noster:

et me, quem dudum non ulla iniecta movebant
tela neque adverso glomerati ex agmine Graii,
nunc omnes terrent aurae, sonus excitat omnis
suspensum et pariter comitique onerique timentem.

Prior ille sapiens est, quem non tela vibrantia, non arie- 13

tata inter se arma agminis densi, non urbis inpulsae fra-
gor territat: hic alter inperitus est, rebus suis timet ad
omnem crepitum expavescens, quem unaquaelibet vox
pro fremitu accepta deiecit, quem motus levissimi exani-
14 mant: timidum illum sarcinae faciunt. Quemcumque ex
istis felicibus elegeris, multa trahentibus, multa portan-
tibus, videbis illum

comitique onerique timentem.

Tunc ergo te scito esse conpositum, cum ad te nullus
clamor pertinebit, cum te nulla vox tibi excutiet, non si
blandietur, non si minabitur, non si inani sono vana cir-
15 cumstrepet. Quid ergo? non aliquando commodius est et
carere convicio? fateor. itaque ego ex hoc loco migrabo.
experiri et exercere me volui. Quid necesse est diutius
torqueri, cum tam facile remedium Ulixes sociis etiam
adversus Sirenas invenerit? Vale.

EPISTULA V. (57.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Cum a Baiis deberem Neapolim repetere, facile cre-
didi tempestatem esse, ne iterum navem experirer: et
tantum luti tota via fuit, ut possim videri nihilominus
navigasse. totum athletarum fatum mihi illo die perpe-
tiendum fuit: a ceromate nos haphe excepit in crypta
2 Neapolitana. Nihil illo carcere longius, nihil illis fa-
cibus obscurius, quae nobis praestant non ut per tene-
bras videamus, sed ut ipsas. ceterum etiamsi locus ha-
beret lucem, pulvis auferret, in aperto quoque res gravis
et molesta: quid illic, ubi in se volutatur et, cum sine
ullo spiramento sit inclusus, in ipsos, a quibus excitatus
est, recidit? Duo incommoda inter se contraria simul
pertulimus: eadem via, eodem die et luto et pulvere la-
3 boravimus. Aliquid tamen mihi illa obscuritas,
quod cogitarem, dedit: sensi quemdam ictum animi
et sine metu mutationem, quam insolitae rei novitas simul
ac foeditas fecerat. Non de me nunc tecum loquor, qui
multum ab homine tolerabili, nedum a perfecto absum,

sed de illo, in quem fortuna ius perdidit: huius quoque
ferietur animus, mutabitur color. Quaedam [enim], mi 4
Lucili, nulla effugere virtus potest: admonet
illam natura mortalitatis suae: itaque et voltum
adducet ad tris*tia* et inhorrescet ad subita et caligabit, si
vastam altitudinem in crepidine eius constitutus despexe-
rit: non est hoc timor, sed naturalis adfectio inexpugna-
bilis rationi. Itaque fortes quidam et paratissimi fundere 5
suum sanguinem alienum videre non possunt. quidam ad
volneris novi, quidam ad veteris et purulenti tractationem
inspectionemque succidunt ac linquuntur animo. alii gla-
dium facilius recipiunt quam vident. Sensi ergo, ut di- 6
cebam, quamdam non quidem perturbationem, sed mu-
tationem. rursus ad primum conspectum redditae lucis
alacritas rediit incogitata et iniussa: illud deinde me-
cum loqui coepi, quam inepte quaedam magis
aut minus timeremus, cum omnium idem finis
esset. quid enim interest, utrum supra aliquem vigi-
liarium ruat an mons? nihil invenies. erunt tamen, qui
hanc ruinam magis timeant, quamvis utraque mortifera
aeque sit: adeo non effectus, sed efficientia timor spectat.
Nunc me putas de Stoicis dicere, qui existimant 7
animam hominis magno pondere extriti per-
manere non posse et statim spargi, quia non
fuerit illi exitus liber? ego vero non facio: qui hoc di-
cunt, videntur mihi errare. Quemadmodum flamma 8
non potest opprimi, nam circa id effugit, quo urgetur:
quemadmodum aer verbere atque ictu non laeditur, ne
scinditur quidem, sed circa id, cui cessit, refunditur:
sic animus, qui ex tenuissimo constat, deprehendi non
potest nec intra corpus adfligi, sed beneficio subtilitatis
suae per ipsa, quibus premitur, erumpit. Quomodo ful-
mini, etiam cum latissime percussit ac fulsit, per exiguum
foramen est reditus: sic animo, qui adhuc tenuior est
igne, per omne corpus fuga est. Itaque [de illo] quaeren- 9
dum est, an possit immortalis esse. Hoc quidem certum
habe: si superstes est corpori, *praeter *illud* illum nullo
genere *perire* posse, propter quod non perit*, quoniam

nulla inmortalitas cum exceptione est nec quicquam noxium aeterno est. Vale.

EPISTULA VI. (58.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Quanta verborum nobis paupertas, immo egestas sit, numquam magis quam hodierno die intellexi: mille res inciderunt, cum forte de Platone loqueremur, quae nomina desiderarent nec haberent, quaedam vero, cum habuissent, fastidio nostro perdidissent. quis autem ferat in
2 egestate fastidium? Hunc quem Graeci οἶστρον vocant pecora peragentem et totis saltibus dissipantem, asilum nostri vocabant. hoc Vergilio licet credas:

Est lucum Silari iuxta ilicibusque virentem
plurimus Alburnum volitans, cui nomen asilo
Romanum est, oestrum Graii vertere vocantes,
asper, acerba sonans, quo tota exterrita silvis
diffugiunt armenta.

3 puto intellegi istud verbum interisse. Ne te longe differam, quaedam simplicia in usu erant, sicut cernere ferro inter se dicebant[ur]. idem Vergilius hoc probabit tibi:

ingentis genitos diversis partibus orbis
inter se coiisse viros et cernere ferro.

quod nunc decernere dicimus. simplicis illius verbi
4 usus amissus est. Dicebant antiqui si iusso, id est si iussero. hoc nolo mihi credas, sed eidem Vergilio:

Cetera, qua iusso, mecum manus inferat arma.

5 Non id ago nunc hac diligentia, ut ostendam, quantum tempus apud grammaticum perdiderim, sed ut [ex] hoc intellegas, quantum apud Ennium et Accium verborum situs occupaverit, cum apud hunc quoque, qui cotidie
6 excutitur, aliqua nobis subducta sint. „Quid sibi, inquis, ista praeparatio vult? quo spectat?“ Non celabo te: cupio, si fieri potest, propitiis auribus tuis „essentiam“ dicere. si minus, dicam et iratis. Ciceronem auctorem huius verbi habeo, puto locupletem. si recentiorem quaeris, Fabianum, disertum et elegantem,

orationis etiam ad nostrum fastidium nitidae. quid enim fiet, mi Lucili? quomodo dicetur οὐσία, res necessaria, natura continens fundamentum omnium? Rogo itaque permittas mihi hoc verbo uti. nihilominus dabo operam, ut ius a te datum parcissime exerceam: fortasse contentus ero mihi licere. Quid proderit facilitas tua, cum 7
ecce id nullo modo Latine exprimere possim, propter quod linguae nostrae convicium feci? magis damnabis angustias Romanas, si scieris unam syllabam esse, quam mutare non possum. quae sit haec quaeris? τὸ ὄν. Duri tibi videor ingenii: in medio positum, posse sic transferri, ut dicam quod est. sed multum interesse video: cogor verbum pro vocabulo ponere. sed ita necesse est ponam quod est. Sex modis hoc a Platone 8
dici amicus noster, homo eruditissimus, hodierno die dicebat. omnes tibi exponam, si ante indicavero esse aliquid genus, esse et speciem. nunc autem genus illud primum quaerimus, ex quo ceterae species suspensae sunt, a quo nascitur omnis divisio, quo universa conprehensa sunt. invenietur autem, si coeperimus singula retro legere: sic enim perducemur ad primum. Homo species est, ut Aristoteles ait. equus 9
species est. canis species est. ergo commune aliquod quaerendum est his omnibus vinculum, quod illa conplectatur et sub se habeat. hoc quid est? animal. ergo genus esse coepit horum omnium, quae modo retuli, hominis, equi, canis, animal. Sed sunt quaedam, quae 10
animam habent nec sunt animalia. placet enim satis et arbustis animam inesse. itaque et vivere illa et mori dicimus. ergo animantia superiorem tenebunt locum, quia et animalia in hac forma sunt et sata. Sed quaedam anima carent, ut saxa. itaque erit aliquid animantibus antiquius, corpus scilicet. hoc sic dividam, ut dicam corpora omnia aut animata esse aut inanima. Etiamnunc 11
est aliquid superius quam corpus. dicimus enim quaedam corporalia esse, quaedam incorporalia. quid ergo erit, ex quo haec deducantur? illud, cui nomen modo parum proprium inposuimus, quod est. sic enim

in species secabitur, ut dicamus: quod est aut corpo-
12 porale est aut incorporale. Hoc ergo est genus primum
et antiquissimum et, ut ita dicam, generale. cetera ge-
nera quidem sunt, sed specialia: tamquam homo genus
est. habet enim in se nationum species: Graecos, Ro-
manos, Parthos. colorum: albos, nigros, flavos. habet
singulos: Catonem, Ciceronem, Lucretium. ita[que]
qua multa continet, in genus cadit. qua sub alio est, in
speciem: illud genus quod est generale, supra se nihil
13 habet. initium rerum est. omnia sub illo sunt. Stoici
volunt superponere huic etiamnunc aliud genus magis
principale: de quo statim dicam, si prius illud genus,
de quo locutus sum, merito primum poni docuero, cum
14 sit rerum omnium capax. Quod est in has species
divido, ut sint corporalia aut incorporalia. nihil tertium
est. corpus quomodo divido? ut dicam: aut animantia
sunt aut inanima. rursus animantia quemadmodum
divido? ut dicam: quaedam animum habent, quaedam
tantum animam. aut sic: quaedam inpetum habent, ince-
dunt, transeunt, quaedam solo adfixa radicibus aluntur
[*et* crescunt]. rursus animalia in quas species seco? aut
15 mortalia sunt aut inmortalia. Primum genus Stoicis qui-
busdam videtur quid: quare videatur, subiciam: „in
rerum, inquiunt, natura quaedam sunt, quaedam non
sunt. et haec autem, quae non sunt, rerum natura con-
plectitur, quae animo succurrunt, tamquam Centauri,
Gigantes et quicquid aliud falsa cogitatione formatum
habere aliquam imaginem coepit, quamvis non habeat
16 substantiam.“ Nunc ad id, quod tibi promisi, rever-
tor, quomodo quaecumque sunt, in sex modos
Plato partiatur. Primum illud quod est nec visu
nec tactu nec ullo sensu conprenditur: cogitabile est.
quod generaliter est, tamquam homo generalis, sub
oculos non venit. sed specialis venit, ut Cicero et Cato.
animal non videtur: cogitatur. videtur autem species
17 eius, equus et canis. Secundum ex his, quae sunt,
ponit Plato quod eminet et exsuperat omnia.
hoc ait per excellentiam esse. ut poeta commu-

niter dicitur. omnibus enim versus facientibus hoc no-
men est, sed iam apud Graecos in unius notam cessit:
Homerum intellegas, cum audieris poetam. quid ergo
hoc est? deus scilicet, maior ac potentior cunctis.
Tertium genus est eorum, quae proprie sunt: 18
innumerabilia haec sunt, sed extra nostrum posita con-
spectum. „quae sunt?“ interrogas. propria Platonis su-
pellex est: ideas vocat, ex quibus omnia, quaecum-
que videmus, fiunt et ad quas cuncta formantur. hae
inmortales, inmutabiles, inviolabiles sunt. Quid sit idea, 19
id est, quid Platoni esse videatur, audi: „idea est
eorum, quae natura fiunt, exemplar aeter-
num.“ Adiciam definitioni interpretationem, quo tibi
res apertior fiat: volo imaginem tuam facere. exemplar
picturae te habeo, ex quo capit aliquem habitum mens
nostra, quem operi suo inponat: ita illa, quae me docet
et instruit facies, a qua petitur imitatio, idea est. Talia
ergo exemplaria infinita habet rerum natura, hominum,
piscium, arborum, ad quae quodcumque fieri ab illa de-
bet, exprimitur. Quartum locum habebit εἶδος. 20
quid sit hoc εἶδος, adtendas oportet et Platoni inputes,
non mihi, hanc rerum difficultatem. nulla est autem sine
difficultate subtilitas: paulo ante pictoris imagine utebar.
ille cum reddere Vergilium coloribus vellet, ipsum in-
tuebatur. idea erat Vergilii facies, futuri operis exem-
plar. ex hac quod artifex trahit et operi suo inposuit,
εἶδος est. Quid intersit, quaeris? alterum exemplar 21
est, alterum forma ab exemplari sumpta et operi inpo-
sita. alteram artifex imitatur, alteram facit. Habet ali-
quam faciem statua. haec est εἶδος: habet aliquam fa-
ciem exemplar ipsum, quod intuens opifex statuam figu-
ravit. haec idea est. Etiamnunc, si aliam desideras di-
stinctionem, εἶδος in opere est, idea extra opus, nec
tantum extra opus est, sed ante opus. Quintum ge- 22
nus est eorum, quae communiter sunt. haec inci-
piunt ad nos pertinere. hic sunt omnia, homines, pecora,
res. Sextum genus eorum quae quasi sunt: tam-
quam inane, tamquam tempus. Quaecumque videmus

aut tangimus, Plato in illis non numerat, quae esse proprie putat. fluunt enim, [et] in adsidua diminutione atque adiectione sunt. nemo nostrum idem est in senectute, qui fuit iuvenis. nemo nostrum est idem mane, qui fuit pridie. corpora nostra rapiuntur fluminum more. quicquid vides, currit cum tempore. nihil ex iis, quae videmus, manet. et ego ipse, dum loquor mutari ista,
23 mutatus sum. Hoc est, quod ait Heraclitus: *„in idem flumen bis descendimus et non descendimus."* manet enim idem fluminis nomen, aqua transmissa est. hoc in amne manifestius est quam in homine. sed nos quoque non minus velox cursus praetervehit, et ideo admiror dementiam nostram, quod tantopere amamus rem fugacissimam, corpus, timemusque, ne quando moriamur, cum omne momentum mors prioris habitus sit: vis tu
24 non timere, ne semel fiat, quod cotidie fit? De homine dixi, fluvida materia et caduca et omnibus obnoxia causis: mundus quoque, aeterna res et invicta, mutatur nec idem manet. Quamvis enim omnia in se habeat, quae
25 habuit, aliter habet quam habuit: ordinem mutat. „Quid ista, inquis, mihi subtilitas proderit?" Si me interrogas, nihil. sed quemadmodum ille caelator oculos intentos diu ac fatigatos remittit atque avocat et, ut dici solet, pascit: sic nos animum aliquando debemus relaxare et quibusdam oblectamentis reficere. sed ipsa oblectamenta opera sint: ex his quoque, si observaveris,
26 sumes, quod possit fieri salutare. Hoc ego, Lucili, facere soleo: ex omni notione, etiamsi a philosophia longissime aversa est, eruere aliquid conor et utile efficere: quid de istis, quae modo tractavimus, remotis a reformatione morum? quomodo meliorem me facere ideae Platonicae possunt? quid ex istis traham, quod cupiditates meas conprimat? vel hoc ipsum, quod omnia ista, quae sensibus serviunt, quae nos accendunt et in-
27 ritant, negat Plato ex his esse, quae vere sint. Ergo ista imaginaria sunt et ad tempus aliquam faciem ferunt, nihil horum stabile nec solidum est: et nos tamen cupimus, tamquam aut semper futura aut semper habituri.

inbecilli fluvidique intervalla constituimus: ad illa mitta-
mus animum, quae aeterna sunt. miremur in sublimi
volitantes rerum omnium formas deumque inter illa ver-
santem et hoc providentem, quemadmodum quae inmor-
talia facere non potuit, quia materia prohibebat, defen-
dat a morte ac ratione vitium corporis vincat. Manent 28
enim cuncta, non quia aeterna sunt, sed quia defendun-
tur cura regentis: inmortalia tutore non egerent. haec
conservat artifex fragilitatem materiae vi sua vincens.
Contemnamus omnia, quae adeo pretiosa non sunt, ut
an sint omnino, dubium sit. Illud simul cogitemus, si 29
mundum ipsum, non minus mortalem quam nos sumus,
providentia periculis eximit, posse aliquatenus nostra
quoque providentia longiorem prorogari huic corpusculo
moram, si voluptates, quibus pars maior perit, potue-
rimus regere et coercere. Plato ipse ad senectutem se 30
diligentia protulit. erat quidem corpus validum ac forte
sortitus et illi nomen latitudo pectoris fecerat, sed navi-
gationes ac pericula multum detraxerant viribus: parsi-
monia tamen et eorum, quae aviditatem evocant, modus
et diligens sui tutela perduxit illum ad senectutem multis
prohibentibus causis. Nam hoc scis, puto, Platoni dili- 31
gentiae suae beneficio contigisse, quod natali suo deces-
sit et annum unum atque octogesimum inplevit sine ulla
deductione. ideo magi, qui forte Athenis erant, inmo-
laverunt defuncto, amplioris fuisse sortis quam humanae
rati, quia consummasset perfectissimum numerum, quem
novem novies multiplicata conponunt: non dubito, quin
para*tus esset* paucos dies ex ista summa et sacrificium
remittere. Potest frugalitas producere senectutem, 32
quam ut non puto concupiscendam, ita ne re-
cusandam quidem. Iucundum est esse secum quam
diutissime, cum quis se dignum, quo frueretur, effecit.
itaque de isto feremus sententiam, an oporteat
fastidire senectutis extrema et finem non
opperiri, sed manu facere. Prope est a timente,
qui fatum segnis exspectat, sicut ille ultra modum dedi-
tus vino est, qui amphoram exsiccat et faecem quoque

33 exsorbet. De hoc tamen quaeremus, pars summa vitae
utrum [ea] *faex* sit an liquidissimum ac purissimum quid-
dam, si modo mens sine iniuria est et integri sensus
animum iuvant nec defectum et praemortuum corpus est.
plurimum enim refert, vitam aliquis extendat an mor-
34 tem: at si inutile ministeriis corpus est, quidni oporteat
educere animum laborantem? et fortasse paulo ante
quam debet, faciendum est, ne, cum fieri debebit, fa-
cere non possis: et cum maius periculum sit male vivendi
quam cito moriendi, stultus est, qui non exigua tempo-
ris mercede magnae rei aleam redimit. Paucos longis-
sima senectus ad mortem sine iniuria pertulit, multis
iners vita sine usu sui iacuit: quanto deinde crudelius
35 iudicas aliquid ex vita perdidisse quamvis finienda? Noli
me invitus audire, tamquam ad te iam pertineat ista sen-
tentia, et quid dicam aestima: non relinquam senectu-
tem, si me totum mihi reservabit, totum autem ab illa
parte meliore: at si coeperit concutere mentem, si partes
eius convellere, si mihi non vitam reliquerit, sed ani-
36 mam, prosiliam ex aedificio putri ac ruenti. Morbum
morte non fugiam, dumtaxat sanabilem nec officientem
animo. non adferam mihi manus propter dolorem: sic
mori vinci est. hunc tamen si sciero perpetuo mihi esse
patiendum, exibo, non propter ipsum, sed quia inpedi-
mento mihi futurus est ad omne, propter quod vivitur.
Inbecillus est et ignavus, qui propter dolorem moritur,
37 stultus, qui doloris causa vivit. Sed in longum exeo.
est praeterea materia, quae ducere diem possit. et quo-
modo finem inponere vitae poterit, qui epistulae non
potest? Vale ergo. quod libentius quam mortis moras
lecturus es. Vale.

EPISTULA VII. (59.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Magnam ex epistula tua percepi volupta-
tem: permitte enim mihi uti verbis publicis nec illa ad
significationem Stoicam revoca. vitium esse voluptatem
credimus. sit sane: ponere tamen illam solemus ad de-

monstrandam animi hilarem adfectionem. Scio, inquam, 2
et voluptatem, si ad nostrum al*b*um verba dirigimus,
rem infamem esse et gaudium nisi sapienti non contin-
gere. est enim animi elatio suis bonis verisque fidentis.
volgo tamen sic loquimur, ut dicamus magnum gaudium
nos ex illius consulatu aut [ex] nuptiis aut ex partu uxo-
ris percepisse, quae adeo non sunt gaudia, ut saepe
initia futurae tristitiae sint: gaudio autem iunctum est
non desinere nec in contrarium verti. Itaque cum dicit 3
Vergilius noster

et mala mentis
gaudia,

diserte quidem dicit, sed parum proprie. nullum enim
malum gaudium est: voluptatibus hoc nomen inposuit et
quod voluit expressit. significavit enim homines malo
suo laetos. Tamen ego non inmerito dixeram cepisse me 4
magnam ex epistula tua voluptatem: quamvis enim ex
ho*ne*sta causa inperitus homo gaudeat, tamen adfectum
eius inpotentem et in diversum statim inclinaturum vo-
luptatem voco, opinione falsi boni motam, inmoderatam
et inmodicam. sed, ut ad propositum revertar, audi,
quid me in epistula tua delectaverit: habes
verba in potestate. non effert te oratio nec longius
quam destinasti trahit. Multi sunt, qui ad id, quod non 5
proposuerant scribere, alicuius verbi placentis decore
vocentur, quod tibi non evenit: pressa sunt omnia et rei
aptata. loqueris quantum vis et plus significas quam lo-
queris. Hoc maioris rei indicium est: adparet animum
quoque nihil habere supervacui, nihil tumidi. Invenio 6
tamen translationes verborum ut non temerarias,
ita quae periculum sui fecerint. invenio imagines,
quibus si quis nos uti vetat et poetis illas solis iudicat
esse concessas, neminem mihi videtur ex antiquis le-
gisse, apud quos nondum captabatur plausibilis oratio:
illi, qui simpliciter et demonstrandae rei causa eloque-
bantur, parabolis referti sunt, quas existimo neces-
sarias, non ex eadem causa qua poetis, sed ut inbe-
cillitatis nostrae adminicula sint et ut discentem et au-

7 dientem in rem praesentem adducant. Sextium ecce
cum maxime lego, virum acrem, Graecis verbis, Ro-
manis moribus philosophantem. movit me imago ab illo
posita: *ire quadrato agmine exercitum, ubi hostis ab omni
parte suspectus est, pugnae paratum: idem*, inquit, *sa-
piens facere debet: omnes virtutes suas undique expandat,
ut ubicumque infesti aliquid orietur, illic parata praesidia
sint et ad nutum regentis sine tumultu respondeant. Quod
in exercitibus iis, quos imperatores magni ordinant, fieri
videmus, ut imperium ducis simul omnes copiae sentiant,
sic dispositae, ut signum ab uno datum peditem simul equi-
temque percurrat: hoc aliquanto magis necessarium esse
8 nobis* ait: illi enim saepe hostem timuere sine causa tu-
tissimumque illis iter quod suspectissimum fuit: nihil
stultitia pacatum habet. tam superne illi metus est quam
infra. utrumque trepidat latus. sequunter pericula et
occurrunt. ad omnia pavet, inparata est et ipsis terretur
auxiliis: sapiens autem ad omnem incursum munitus, in-
tentus, non si paupertas, non si luctus, non si ignomi-
nia, non si dolor inpetum faciat, pedem referet. inter-
9 ritus et contra illa ibit et inter illa. Nos multa adligant,
multa debilitant. diu in istis vitiis iacuimus, elui difficile
est. non enim inquinati sumus, sed infecti. Ne ab alia
imagine ad aliam transeamus, hoc quaeram, quod
saepe mecum dispicio, quid ita nos stultitia tam
pertinaciter teneat? Primo quia non fortiter illam
repellimus nec toto ad salutem inpetu nitimur, deinde
quia illa, quae a sapientibus viris reperta sunt, non
satis credimus nec apertis pectoribus haurimus leviter-
10 que tam magnae rei insistimus. Quemadmodum autem
potest aliquis, quantum satis sit, adversus vitia discere,
qui quantum a vitiis vacat, discit? nemo nostrum in al-
tum descendit. summa tantum decerpsimus et exiguum
temporis inpendisse philosophiae satis abundeque occu-
11 patis fuit. Illud praecipue inpedit, quod cito nobis pla-
cemus: si invenimus, qui nos bonos viros dicat, qui
prudentes, qui sanctos, agnoscimus. non sumus modica
laudatione contenti: quicquid in nos adulatio sine pudore

congessit, tamquam debitum prendimus. optimos nos esse, sapientissimos adfirmantibus adsentimur, cum sciamus illos saepe multa mentiri. adeoque indulgemus nobis, ut laudari velimus in id, cui contraria cum maxime facimus. Mitissimum ille se in ipsis suppliciis audit, in rapinis liberalissimum et in ebrietatibus ac libidinibus temperantissimum. sequitur itaque, ut ideo mutari nolimus, quia nos optimos esse credimus. Alexander cum 12
iam in India vagaretur et gentes ne finitimis quidem satis notas bello vastaret, in obsidione cuiusdam urbis, *dum* circumit muros et inbecillissima moenium quaerit, sagitta ictus diu persedere et incepta agere perseveravit. deinde cum represso sanguine sicci volneris dolor cresceret et crus suspensum equo paulatim obtorpuisset, coactus absistere: „omnes, inquit, iurant esse me Jovis filium, sed volnus hoc hominem esse me clamat.“ Idem nos facia- 13
mus. pro sua quemque portione adulatio infatuat. dicamus: vos quidem dicitis me prudentem esse, ego autem video, quam multa inutilia concupiscam, nocitura optem. ne hoc quidem intellego, quod animalibus satietas monstrat, quis cibo debeat esse, quis potioni modus. quantum capiam, adhuc nescio. Iam docebo, quemad- 14
modum intellegas te non esse sapientem: sapiens ille plenus est gaudio, hilaris et placidus, inconcussus. cum dis ex pari vivit: nunc ipse te consule: si numquam moestus es, nulla spes animum tuum futuri exspectatione sollicitat, si per dies noctesque par et aequalis animi tenor erecti et placentis sibi est, pervenisti ad humani boni summam. sed si adpetis voluptates et undique et omnes, scito tantum tibi ex sapientia, quantum ex gaudio deesse. ad hoc cupis pervenire, sed erras via. inter divitias illuc venturum esse te speras, inter honores? id est, gaudium inter sollicitudines quaeris. ista, quae sic petis tamquam datura laetitiam ac voluptatem, causae dolorum sunt. Omnes, in- 15
quam, illi tendunt ad gaudium, sed unde stabile magnumque consequantur, ignorant: ille ex conviviis et

luxuria, ille ex ambitione et circumfusa clientium turba, ille ex amica, alius ex studiorum liberalium vana ostentatione et nihil sanantibus literis: omnes istos oblectamenta fallacia et brevia decipiunt, sicut ebrietas, quae unius horae hilarem insaniam longi temporis taedio pensat, sicut plausus et adclamationis secundae favor, qui
16 magna sollicitudine et partus est et expiandus. Hoc ergo cogita, hunc esse sapientiae effectum, gaudii aequalitatem. talis est sapientis animus, qualis mundus super lunam: semper illic serenum est. Habes ergo et quare velis sapiens esse, si numquam sine gaudio est. gaudium hoc non nascitur nisi ex virtutum conscientia. non potest
17 gaudere, nisi fortis, nisi iustus, nisi temperans. „Quid ergo? inquis, stulti ac mali non gaudent?“ non magis quam praedam nancti leones: cum fatigaverunt se vino ac libidinibus, cum illos nox inter vitia defecit, cum voluptates angusto corpori ultra quam capiebat ingestae suppurare coeperunt: tunc exclamant miseri Vergilianum illum versum:

namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
egerimus, nosti.

18 Omnem luxuriosi noctem inter falsa gaudia et quidem tamquam supremam agunt: illud gaudium, quod deos deorumque aemulos sequitur, non interrumpitur, non desinit: desineret, si sumptum esset aliunde. quia non est alieni muneris, ne arbitrii quidem alieni est. Quod non dedit fortuna, non eripit. Vale.

EPISTULA VIII. (60.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Queror, litigo, irascor. etiamnunc optas, quod tibi optavit nutrix tua aut paedagogus aut mater? nondum intellegis, quantum mali optaverint? o quam inimica nobis sunt vota nostrorum! eo quidem inimiciora quo cessere felicius. iam non admiror, si omnia nos a prima pueritia mala sequuntur: inter exsecrationes parentum crevimus. Exaudiant di quoque nostram pro nobis vo-
2 cem gratuitam. Quousque poscemus aliquid deos

ita *quasi* nondum ipsi alere nos possimus? quamdiu sationibus inplebimus magnarum urbium campos? quamdiu nobis populus metet? quamdiu unius mensae [*in*]strumentum multa navigia et quidem non ex uno mari subvehent? taurus paucissimorum iugerum pascuo inpletur. una silva elephantis pluribus sufficit: homo et terra et mari pascitur. Quid ergo? tam insatia- 3
bilem nobis natura alvum dedit, cum tam modica corpora dedisset, ut vastissimorum edacissimorumque animalium aviditatem vinceremus? minime. quantulum est enim, quod naturae datur? parvo illa dimittitur. non fames nobis ventris nostri magno constat, sed ambitio. Hos ita- 4
que, ut ait Salustius, *ventri obedientes* animalium loco numeremus, non hominum: quosdam vero ne animalium quidem, sed mortuorum. Vivit is, qui multis usui est, vivit is, qui se utitur: qui vero latitant et torpent, sic in domo sunt, quomodo in conditivo. horum licet in limine ipso nomen marmori inscribas: mortem suam antecesserunt. Vale.

EPISTULA IX. (61.)

Seneca Lucilio suo salutem.

Desinamus, quod voluimus, velle. ego certe id ago 1
senex: eadem velle, quae puer *n*olui. in hoc unum eunt dies, in hoc noctes, hoc opus meum est, haec cogitatio: inponere veteribus malis finem. id ago, ut mihi instar totius vitae dies sit. nec mehercules tamquam ultimum rapio, sed sic illum adspicio, tamquam esse vel ultimus possit. Hoc animo tibi hanc epistu- 2
lam scribo, tamquam me cum maxime scribentem mors evocatura sit. paratus exire sum et ideo fruar vita, quia quam diu futurum hoc sit, non nimis pendeo. ante senectutem curavi, ut bene viverem, in senectute, ut bene moriar: bene autem mori est libenter mori. Da operam, ne quid umquam invitus facias. 3
quicquid necesse futurum est repugnanti, i*d* volenti necessitas non est. Ita dico: qui imperia libens excipit, partem acerbissimam servitutis effugit, facere quod

nolit. non qui iussus aliquid facit, miser est, sed qui invitus facit. itaque sic animum conponamus, ut quicquid res exiget, id velimus: et in primis finem nostri sine
4 tristitia cogitemus. Ante ad mortem quam ad vitam praeparandi sumus. satis instructa vita est, sed nos in instrumenta eius avidi sumus: deesse aliquid nobis videtur et semper videbitur. ut satis vixerimus, nec anni nec dies faciunt, sed animus. Vixi, Lucili carissime, quantum satis erat: mortem plenus exspecto. Vale.

EPISTULA X. (62.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Mentiuntur, qui sibi obstare ad studia liberalia turbam negotiorum videri volunt: simulant occupationes et augent et ipsi se occupant. Vaco, Lucili, vaco et ubicumque sum, ibi meus sum. rebus enim me non trado, sed commodo, nec consector perdendi temporis causas. et quocumque constiti loco, ibi cogitationes meas tracto et aliquid in animo salutare
2 converso. Cum me amicis dedi, non tamen mihi abduco nec cum illis moror, quibus me tempus aliquod congregavit aut causa ex officio nata civis, sed cum optimo quoque sum: ad illos, in quocumque loco, in quocum-
3 que seculo fuerunt, animum meum mitto. Demetrium, virorum optimum, mecum circumfero et relictis conchyliatis cum illo seminudo loquor, illum admiror. quidni admirer? vidi nihil ei deesse. Contemnere aliquis omnia potest, omnia habere nemo potest. brevissima ad divitias per contemptum divitiarum via est. Demetrius autem noster sic vivit, non tamquam contempserit omnia, sed tamquam aliis habenda permiserit. Vale.

L. ANNAEI SENECAE
AD LUCILIUM
EPISTULARUM MORALIUM
LIBER VII.

EPISTULA I. (63.)
SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Moleste fero decessisse Flaccum amicum 1
tuum, plus tamen aequo dolere te nolo. illud, ut non doleas, vix audebo exigere: et esse melius scio. sed cui ista firmitas animi continget nisi iam multum supra fortunam elato? illum quoque ista res vellicabit, sed tantum vellicabit. nobis autem ignosci potest prolapsis ad lacrimas, si non nimiae decurrerunt, si ipsi illas repressimus. Nec sicci sint oculi amisso amico nec fluant. lacrimandum est, non plorandum. Duram tibi le- 2
gem videor ponere, cum poetarum Graecorum maximus ius flendi dederit in unum dumtaxat diem, cum dixerit etiam Niobam de cibo cogitasse? Quaeris, unde sint lamentationes, unde inmodici fletus? per lacrimas argumenta desiderii quaerimus et dolorem non sequimur, sed ostendimus. nemo tristis sibi est: o infelicem sibi stultitiam! est aliqua et doloris ambitio. „Quid ergo? inquis, 3
obliviscar amici?“ Brevem illi apud te memoriam promittis, si cum dolore mansura est: iam istam frontem ad risum quaelibet fortuita res transferet. non differo in longius tempus, quo desiderium omne mulcetur, quo etiam acerrimi luctus residunt. cum primum te observare desieris, imago ista tristitiae discedet: nunc ipse custodis dolorem tuum. sed custodienti quoque elabitur eoque citius, quo est acrior, desinit. Id agamus, ut iucunda 4
nobis amissorum fiat recordatio: nemo libenter ad id redit, quod non sine tormento cogitaturus est: sic illud

fieri necesse est, ut cum aliquo nobis morsu amissorum,
quos amavimus, nomen occurrat: sed hic quoque mor-
5 sus habet suam voluptatem. nam, ut dicere solebat At-
talus noster, „sic amicorum defunctorum memoria iu-
cunda est, quomodo poma quaedam sunt suaviter
aspera, quomodo in vino nimis veteri ipsa nos amari-
tudo delectat: cum vero intervenit spatium, omne, quod
angebat, exstinguitur et pura ad nos voluptas venit."
6 Si illi credimus, „amicos incolumes cogitare melle ac
placenta frui est: eorum, qui fuerunt, retractatio non
sine acerbitate quadam iuvat. quis autem negaverit haec
acria quoque et habentia austeritatis aliquid stomachum
7 excitare?" Ego non idem sentio: mihi amicorum defun-
ctorum cogitatio dulcis ac blanda est. habui enim illos
tamquam amissurus, amisi tamquam habeam. Fac ergo,
mi Lucili, quod aequitatem tuam decet, desine bene-
ficium fortunae male interpretari: abstulit, sed dedit.
8 Ideo amicis avide fruamur, quia, quamdiu contingere
hoc possit, incertum est. cogitemus, quam saepe illos
reliquerimus in aliquam peregrinationem longinquam exi-
turi, quam saepe eodem morantes loco non viderimus:
intellegemus plus nos temporis in vivis perdidisse.
9 Feras autem hos, qui neglegentissime amicos habent,
miserrime lugent, nec amant quemquam, nisi cum per-
diderint? ideoque tunc effusius moerent, quia verentur,
ne dubium sit, an amaverint: sera indicia adfectus sui
10 quaerunt. Si habemus alios amicos, male de his et me-
remur et existimamus, qui parum valent in unius elati
solatium: si non habemus, maiorem iniuriam ipsi nobis
fecimus quam a fortuna accepimus: illa unum abstulit,
11 nos, quemcumque non fecimus. Deinde ne unum quidem
nimis amavit, qui plus quam unum amare non potuit.
Si quis despoliatus amissa unica tunica conplorare se
malit quam circumspicere, quomodo frigus effugiat et
aliquid inveniat, quo tegat scapulas, nonne tibi videa-
tur stultissimus? Quem amabas extulisti: quaere, quem
12 ames. satius est amicum reparare quam flere. Scio per-
tritum iam hoc esse, quod adiecturus sum, non ideo

tamen praetermittam, quia ab omnibus dictum est: finem
dolendi etiam qui consilio non fecerat, tempore invenit.
turpissimum autem est in homine prudenti remedium
moeroris lassitudo moerendi. malo relinquas dolorem
quam ab illo relinquaris, et quam primum id facere de-
siste, quod, etiamsi voles, diu facere non poteris.
Annum feminis ad lugendum constituere maiores, non 13
ut tam diu lugerent, sed ne diutius: viris nullum legiti-
mum tempus est, quia nullum honestum. quam tamen
mihi ex illis mulierculis dabis vix retractis a rogo, vix a
cadavere revulsis, cui lacrimae in totum mensem dura-
verint? nulla res citius venit in odium quam dolor, qui
recens consolatorem invenit et aliquos ad se adducit,
inveteratus vero deridetur, nec inmerito. aut enim simu-
latus aut stultus est. Haec tibi scribo is, qui Annaeum 14
Serenum, carissimum mihi, tam inmodice flevi, ut,
quod minime velim, inter exempla sim eorum, quos
dolor vicit. hodie autem factum meum damno et intellego
maximam mihi causam sic lugendi fuisse, quod num-
quam cogitaveram mori eum ante me posse. hoc unum
mihi occurrebat, minorem esse et multo minorem, tam-
quam ordinem fata servarent. Itaque adsidue cogitemus 15
tam de nostra quam omnium, quos diligimus, mortali-
tate. Tunc ego dicere debui: „minor est Serenus meus:
quid ad rem pertinet? post me mori debet, sed ante me
potest.“ quia non feci, inparatum subito fortuna percus-
sit. Nunc cogito omnia et mortalia esse et incerta lege
mortalia. hodie fieri potest, quicquid umquam potest.
Cogitemus ergo, Lucili carissime, cito nos eo perven- 16
turos, quo illum pervenisse moeremus. et fortasse, si
modo vera sapientium fama est recipitque nos locus ali-
quis, quem putamus perisse, praemissus est. Vale.

EPISTULA II. (64.)

Seneca Lucilio suo salutem.

Fuisti here nobiscum. Potes queri, si here tantum. 1
[ideo] adieci nobiscum. mecum enim semper es: in-
tervenerant quidam amici, propter quos maior fumus fie-

ret, non hic, qui erumpere ex lautorum culinis et ter-
rere vigiles solet, sed hic modicus, qui hospites venisse
2 significet. Varius nobis fuit sermo, ut in convivio, nul-
lam rem usque ad exitum adducens, sed aliunde alio
transsiliens. lectus est deinde liber Quinti Sextii
patris, magni, si quid mihi credis, viri, et, licet
3 neget, Stoici. Quantus in illo, di boni, vigor est,
quantum animi! hoc non in omnibus philosophis in-
venies: quorundam scripta clarum habent tantum no-
men, cetera exsanguia sunt. instituunt, disputant, ca-
villantur, non faciunt animum, quia non habent: cum
legeris Sextium, dices: „vivit, viget, liber est, supra
4 hominem est, dimittit me plenum ingentis fiduciae.“ In
qua positione mentis sim, cum hunc lego, fatebor tibi:
libet omnes casus provocare, libet exclamare: „quid
cessas, fortuna? congredere: paratum vides.“ Illius
animum induo, qui quaerit, ubi se experiatur, ubi vir-
tutem suam ostendat,

spumantemque dari pecora inter inertia votis
optat aprum aut fulvum descendere monte leonem.

5 Libet aliquid habere quod vincam, cuius patientia exer-
cear. nam hoc quoque egregium Sextius habet, quod et
ostendet tibi beatae vitae magnitudinem et desperationem
eius non faciet: scies esse illam in excelso, sed volenti
6 penetrabilem. Hoc idem virtus tibi ipsa praestabit, ut
illam admireris et tamen speres. mihi certe multum au-
ferre temporis solet contemplatio ipsa sapientiae: non
aliter illam intueor obstupefactus quam ipsum interim
mundum, quem saepe tamquam spectator novus video.
7 Veneror itaque inventa sapientiae inventores-
que: adire tamquam multorum hereditatem iuvat. mihi
ista adquisita, mihi laborata sunt. sed agamus bonum
patremfamiliae: faciamus ampliora, quae accepimus.
maior ista hereditas a me ad posteros transeat. Multum
adhuc restat operis multumque restabit, nec ulli nato
post mille secula praecludetur occasio aliquid adhuc adi-
8 ciendi. Sed etiamsi omnia a veteribus inventa sunt, hoc
semper novum erit, usus et inventorum ab aliis scientia

ac dispositio. Puta relicta nobis medicamenta, quibus sanarentur oculi: non opus est mihi alia quaerere, sed haec tamen morbis et temporibus aptanda sunt: hoc asperitas oculorum conlevatur. hoc palpebrarum crassitudo tenuatur. hoc vis subita et humor avertitur. hoc acuetur visus. teras ista oportet et eligas tempus, adhibeas singulis modum: animi remedia inventa sunt ab antiquis. quo modo autem admoveantur aut quando, nostri operis est quaerere. Multum egerunt, qui ante 9
nos fuerunt, sed non peregerunt. suspiciendi tamen sunt et ritu deorum colendi. quidni ego magnorum virorum et imagines habeam incitamenta animi et natales celebrem? quidni ego illos honoris causa semper adpellem? quam venerationem praeceptoribus meis debeo, eamdem illis praeceptoribus generis humani, a quibus tanti boni initia fluxerunt. Si consulem videro aut praetorem, 10
omnia, quibus honor haberi honori solet, faciam: equo desiliam, caput adaperiam, semita cedam: quid ergo? Marcum Catonem utrumque et Laelium Sapientem et Socratem cum Platone et Zenonem Cleanthemque in animum meum sine dignatione summa recipiam? ego vero illos veneror et tantis nominibus semper adsurgo. Vale.

EPISTULA III. (65.)

Seneca Lucilio suo Salutem.

Hesternum diem divisi cum mala valitudine: anteme- 1
ridianum illa sibi vindicavit, postmeridiano mihi cessit. itaque lectione primum temptavi animum. deinde cum hanc recepisset, plus illi imperare ausus sum, immo permittere: aliquid scripsi et quidem intentius quam soleo, dum cum materia difficili contendo et vinci nolo, donec intervenerunt amici, qui mihi vim adferrent et tamquam aegrum intemperantem coercerent. In locum 2
stili sermo successit, ex quo eam partem ad te perferam, quae in lite est. te arbitrum addiximus. plus negotii habes quam existimas: triplex causa est: dicunt, ut scis, Stoici nostri: duo esse in rerum

natura, ex quibus omnia fiant, causam et materiam. materia iacet iners, res ad omnia parata, cessatura, si nemo moveat. causa autem, id est ratio, materiam format et quocumque vult versat, ex illa varia opera producit. Esse ergo debet, unde fiat aliquid, deinde a quo fiat. hoc causa est, illud materia.
3 Omnis ars naturae imitatio est. itaque quod de universo dicebam, ad haec transfer, quae ab homine facienda sunt: statua et materiam habuit, quae pateretur artificem, et artificem, qui materiae daret faciem. ergo in statua materia aes fuit, causa opifex. Eadem condicio rerum omnium est: ex eo constant, quod fit, et ex eo, quod
4 facit. Stoicis placet unam causam esse, id, quod facit. Aristoteles putat causam tribus modis dici: „prima, inquit, causa est ipsa materia, sine qua nihil potest effici. secunda opifex. tertia est forma, quae unicuique operi inponitur tamquam statuae:“ nam hanc Aristoteles *εἶδος* vocat. „Quarta quoque, inquit, his ac-
5 cedit, propositum totius operis.“ Quid sit hoc aperiam. Aes prima statuae causa est. numquam enim facta esset, nisi fuisset id, ex quo funderetur ducereturve. Secunda causa artifex est. non potuisset enim aes illud in habitum statuae figurari, nisi accessissent peritae manus. Tertia causa est forma. neque enim statua ista doryphoros aut diadumenos vocaretur, nisi haec illi esset inpressa facies. Quarta causa est faciendi propositum.
6 nam nisi hoc fuisset, facta non esset. Quid est propositum? quod invitavit artificem, quod ille secutus fecit: vel pecunia est hoc, si venditurus fabricavit, vel gloria, si laboravit in nomen, vel religio, si donum templo paravit. ergo et haec causa est, propter quam fit: an non putas inter causas facti operis esse numeran-
7 dum, quo remoto factum non esset? His quintam Plato adicit exemplar, quam ipse *ἰδέαν* vocat: hoc est enim, ad quod respiciens artifex id, quod destinabat, effecit. nihil autem ad rem pertinet, utrum foris habeat exemplar, ad quod referat oculos, an intus, quod ibi ipse concepit et posuit. haec exemplaria rerum

omnium deus intra se habet numerosque universorum,
quae agenda sunt, et modos mente conplexus est: ple-
nus his figuris est, quas Plato *ἰδέας* adpellat, inmortales,
inmutabiles, infatigabiles. itaque homines quidem per-
eunt, ipsa autem humanitas, ad quam homo effingitur,
permanet et hominibus laborantibus, intereuntibus illa
nihil patitur. Quinque ergo causae sunt, ut Plato dicit: 8
id ex quo, id a quo, id in quo, id ad quod, id
propter quod. novissime id quod ex his est.
tamquam in statua, quia de hac loqui coepimus, id ex
quo aes est, id a quo artifex est, id in quo forma
est, quae aptatur illi, id ad quod exemplar est, quod
imitatur is, qui facit, id propter quod facientis pro-
positum est, id quod ex istis est ipsa statua est.
Haec omnia mundus quoque, ut ait Plato, habet: fa- 9
cientem: hic deus est. ex quo fit: haec materia est.
formam: haec est habitus et ordo mundi, quem vide-
mus. exemplar, scilicet ad quod deus hanc magnitu-
dinem operis pulcherrimi fecit. propositum, propter
quod fecit. Quaeris, quod sit propositum deo? bonitas 10
est. ita certe Plato ait: „Quae deo faciendi mundum fuit
causa? bonus est: bono nulla cuiusquam boni invidia
est. fecit itaque quam optimum potuit."

Fer ergo iudex sententiam et pronuntia, quis tibi
videatur verisimillimum dicere, non quis verissimum di-
cat. id enim tam supra nos est quam ipsa veritas.

Haec, quae ab Aristotele et Platone poni- 11
tur, turba causarum aut nimium multa aut
nimium pauca conprehendit. nam si, quocum-
que remoto quid effici non potest, id causam iudicant
esse faciendi, pauca dixerunt: ponant inter causas tem-
pus: nihil sine tempore potest fieri. ponant locum: si
non fuerit, ubi fiat aliquid, ne fiet quidem. ponant mo-
tum: nil sine hoc nec fit nec perit. nulla sine motu ars,
nulla mutatio est. Sed nos nunc primam et generalem 12
quaerimus causam. haec simplex esse debet. nam et
materia simplex est. quaerimus, quae sit causa, ratio
scilicet faciens, id est deus. ista enim, quaecumque

retulistis, non sunt multae et singulae causae, sed ex
13 una pendent, ex ea, quae faciet. Formam dicis causam
esse? hanc inponit artifex operi: pars causae est, non
causa. exemplar quoque non est causa, sed instrumen-
tum causae necessarium. sic necessarium est exemplar
artifici, quomodo scalprum, quomodo lima: sine his
procedere ars non potest. non tamen hae partes artis
14 aut causae sunt. „Propositum, inquit, artificis, propter
quod ad faciendum aliquid accedit, causa est.“ Ut sit
causa, non est efficiens causa, sed superveniens. hae
autem innumerabiles sunt: nos de causa generali quae-
rimus. Illud vero non pro solita ipsis subtilitate dixe-
runt, totum mundum et consummatum opus causam esse.
multum enim interest inter opus et causam operis.

15 Aut fer sententiam aut, quod facilius in eiusmodi re-
bus est, nega tibi liquere et nos reverti iube. „Quid te,
inquis, delectat tempus inter ista conterere, quae tibi
nullum adfectum eripiunt, nullam cupiditatem abigunt?“
Ego quidem priora illa ago ac tracto, quibus pacatur ani-
16 mus, et me prius scrutor, deinde hunc mundum. ne
nunc quidem tempus, ut existimas, perdo. *ista enim
omnia, si non concidantur nec in hanc sub-
tilitatem inutilem distrahantur, adtollunt et
levant animum*, qui gravi sarcina pressus explicari
cupit et reverti ad illa, quorum fuit. nam corpus hoc
animi pondus ac poena est: premente illo urgetur, in
vinculis est, nisi accessit philosophia et illum respirare
rerum naturae iussit spectaculo et a terrenis ad divina
dimisit. haec libertas eius est, haec evagatio: subducit
interim se custodiae, in qua tenetur et coelo reficitur.
17 Quemadmodum artifices [ex] alicuius rei subtilioris [in-
spectione], quae intentione oculos defatigat, si malignum
habent et precarium lumen, in publicum prodeunt et in
aliqua regione ad populi otium dedicata oculos libera luce
delectant: sic animus in hoc tristi et obscuro domicilio
clusus, quotiens potest, apertum petit et in rerum natu-
18 rae contemplatione requiescit. Sapiens adsectatorque
sapientiae adhaeret quidem in corpore suo, sed optima

sui parte abest et cogitationes suas ad sublimia intendit.
velut sacramento rogatus hoc, quod vivit, stipendium
putat. et ita formatus est, ut illi nec amor vitae nec
odium sit, patiturque mortalia, quamvis sciat ampliora
superesse. Interdicis mihi inspectione rerum naturae, a 19
toto abductum redigis in partem? ego non quaeram, quae
sint initia universorum? quis rerum formator? quis om-
nia in uno mersa et materia inerti convoluta discreverit?
non quaeram, quis sit istius artifex mundi? qua ratione
tanta magnitudo in legem et ordinem venerit? quis sparsa
collegerit, confusa distinxerit, in una deformitate laten-
tibus faciem diviserit? unde lux tanta fundatur? ignis
sit, an aliquid igne lucidius? Ego ista non quaeram? 20
ego nesciam, unde descenderim? semel haec mihi vi-
denda sint, an saepe nascendum? quo hinc iturus sim?
quae sedes exspectet animam solutam legibus servitutis
humanae? vetas me coelo interesse, id est iubes me vi-
vere capite demisso? Maior sum et ad maiora genitus, 21
quam ut mancipium sim corporis mei, quod equidem non
aliter adspicio quam vinclum aliquod libertati meae cir-
cumdatum: hoc itaque obpono fortunae, in quo resistat,
nec per illud ad me ullum transire volnus sino. Quicquid
in me potest iniuriam pati, hoc est. in hoc obnoxio do-
micilio animus liber habitat. Numquam me caro ista 22
conpellet ad metum, numquam ad indignam bono simu-
lationem. numquam in honorem huius corpusculi men-
tiar. cum visum erit, distraham cum illo societatem: et
nunc tamen, dum haeremus, non erimus aequis partibus
socii: animus ad se omne ius ducet. contemptus cor-
poris sui certa libertas est. Ut ad propositum revertar, 23
huic libertati multum conferet et illa, de qua modo loque-
bamur, inspectio: nempe universa ex materia et ex deo
constant. deus ista temperat, quae circumfusa rectorem
sequuntur et ducem. potentius autem est ac pretiosius,
quod facit, quod est deus, quam materia patiens dei.
Quem in hoc mundo locum deus obtinet, hunc in homine 24
animus. quod est illic materia, id in nobis corpus est:
serviant ergo deteriora melioribus. fortes simus adver-

sus fortuita. non contremescamus iniurias, non volnera, non vincula, non egestatem. Mors quid est? aut finis aut transitus: nec desinere timeo. idem est enim, quod non coepisse: nec transire, quia nusquam tam anguste ero. Vale.

EPISTULA IV. (66.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Claranum, condiscipulum meum, vidi post multos annos: non, puto, exspectas, ut adiciam senem, sed mehercules viridem animo ac vigentem et cum corpusculo suo conluctantem. inique enim se natura gessit et talem animum male conlocavit: aut fortasse voluit hoc ipsum nobis ostendere, posse ingenium fortissimum ac beatissimum sub qualibet cute latere. vincit tamen omnia inpedimenta et ad cetera contemnenda a contemptu sui
2 venit. Errare mihi visus est, qui dixit

gratior et pulchro veniens e corpore virtus.

non enim ullo honestamento eget. ipsa magnum sui decus est et corpus suum consecrat: aliter certe Claranum nostrum coepi intueri: formosus mihi videtur et tam re-
3 ctus corpore quam est animo. Potest ex casa vir magnus exire: potest et ex deformi humilique corpusculo formosus animus ac magnus. quosdam itaque mihi videtur in hoc tales natura generare, ut adprobet virtutem omni loco nasci. si posset per se nudos edere animos, fecisset: nunc, quod amplius est, facit: quosdam enim edit corporibus inpeditos, sed nihilo minus perrumpen-
4 pentes obstantia. Claranus mihi videtur [in] exemplar editus, ut scire possemus non deformitate corporis foedari animum, sed pulchritudine animi corpus ornari. Quamvis autem paucissimos una fecerimus dies, tamen multi nobis sermones fuerunt, quos subinde egeram et
5 ad te permittam. Hoc primo die quaesitum est: quomodo possint paria bona esse, si triplex eorum condicio est: quaedam, ut nostris videtur, prima bona sunt, tamquam gaudium, pax, salus patriae. quaedam secunda, in materia infelici expressa, tamquam

tormentorum patientia et in morbo gravi temperantia: illa
bona directo optabimus nobis, haec, si necesse erit.
sunt adhuc tertia, tamquam modestus incessus et con-
positus ac probus voltus et conveniens prudenti viro ge-
stus. Quomodo ista inter se paria esse possunt, cum 6
alia optanda sint, alia aversanda? Si volumus ista dis-
tinguere, ad primum bonum revertamur et considere-
mus id quale sit: animus intuens vera, peritus fugien-
dorum ac petendorum, non ex opinione, sed ex natura
pretia rebus inponens, toti se inserens mundo et in om-
nes eius actus contemplationem suam mittens, cogitatio-
nibus actionibusque intentus, ex aequo magnus ac ve-
hemens, asperis blandisque pariter invictus, neutri se
fortunae submittens, supra omnia quae contingunt acci-
duntque eminens, pulcherrimus, ordinatissimus cum de-
core *t*um viribus, sanus ac si*ncer*us, inperturbatus, intre-
pidus, quem nulla vis frangat, quem nec adtollant for-
tuita nec deprimant: talis animus virtus est. haec eius 7
est facies, si sub unum veniat adspectum et semel tota
se ostendat: ceterum multae eius species sunt, quae pro
vitae varietate et pro actionibus explicantur: nec minor
fit aut major ipsa. decrescere enim summum bonum non
potest nec virtuti ire retro licet: sed in alias atque alias
qualitates convertitur ad rerum, quas actura est, habi-
tum figurata. Quicquid adtigit, in similitudinem sui ad- 8
ducit et tingit: actiones, amicitias, interdum domos to-
tas, quas intravit disposuitque, condecorat. quicquid
tractavit, id amabile, conspicuum, mirabile facit. itaque
vis eius et magnitudo ultra non potest surgere, quando
incrementum maximo non est: nihil invenies rectius recto,
non magis quam verius vero, quam temperato tempera-
tius. Omnis in modo est virtus. modus certa mensura 9
est: constantia non habet, quo procedat, non magis quam
fiducia aut veritas aut fides. Quid accedere perfecto
potest? nihil, aut perfectum non erat, cui accessit: ergo
ne virtuti quidem, cui si quid adici potest, defuit. Ho-
nestum quoque nullam accessionem recipit. honestum
est enim propter ista, quae retuli. quid porro? decorum

et iustum et legitimum non eiusdem esse formae putas,
certis terminis conprensum? crescere posse inperfectae
10 rei signum est. Bonum omne in easdem cadit leges:
iuncta est privata et publica utilitas, tam mehercules quam
inseparabile est laudandum petendumque. ergo virtutes
inter se pares sunt et opera virtutis et omnes homines,
11 quibus illae contigere. Satorum vero animaliumque vir-
tutes cum mortales sint, fragiles quoque caducaeque
sunt et incertae. exsiliunt residuntque et ideo non eodem
pretio aestimantur: una inducitur humanis virtutibus re-
gula. una enim est ratio recta simplexque. nihil est di-
12 vino divinius, coelesti coelestius. Mortalia minuuntur,
cadunt, deteruntur, crescunt, exhauriuntur, inplentur.
itaque illis in tam incerta sorte inaequalitas est: divi-
norum una natura est. ratio autem nihil aliud est quam
in corpus humanum pars divini spiritus mersa. Si ratio
divina est, nullum autem bonum sine ratione est: bonum
omne divinum est. nullum porro inter divina discrimen
est: ergo nec inter bona. paria itaque sunt et gaudium
et [fortis atque] obstinata tormentorum perpessio. in
utroque enim eadem est animi magnitudo, in altero re-
13 missa et laeta, in altero pugnax et intenta. Quid? tu non
putas parem esse virtutem eius, qui fortiter hostium moe-
nia expugnat, et eius, qui obsidionem patientissime sus-
tinet? [et] magnus Scipio, qui Numantiam cludit et con-
primit cogitque invictas manus in exitium ipsas suum
verti: [et] magnus ille obsessorum animus, qui scit non
esse clusum, cui mors aperta est, et in conplexu liber-
tatis exspirat. Aeque reliqua quoque inter se paria sunt,
tranquillitas, simplicitas, liberalitas, constantia, aequa-
nimitas, tolerantia. omnibus enim istis una virtus subest,
14 quae animum rectum et indeclinabilem praestat. „Quid
ergo? nihil interest inter gaudium et dolorum inflexibi-
bilem patientiam?“ nihil, quantum ad ipsas virtutes: plu-
rimum inter illa, in quibus virtus utraque ostenditur. in
altero enim naturalis est animi remissio ac laxitas, in al-
tero contra naturam dolor. itaque media sunt haec, quae
plurimum intervalli recipiunt: virtus in utroque par est.

Virtutem materia non mutat: nec peiorem facit dura ac 15
difficilis, nec meliorem hilaris et laeta: necesse est ergo
par sit. in utraque enim quod fit, aeque recte fit, aeque
prudenter, aeque honeste: ergo aequalia sunt bona, *ult*ra
quae nec hic potest sè melius in hoc gaudio gerere nec
ille melius in illis cruciatibus: duo autem, quibus nihil
fieri melius potest, paria sunt. Nam si, quae extra vir- 16
tutem posita sunt, aut minuere illam aut augere possunt,
desinit unum bonum esse, quod honestum. si hoc con-
cesseris, omne honestum periit. quare? dicam: quia ni-
hil honestum est, quod ab invito, quod coactum fit.
Omne honestum voluntarium est: admisce illi pigritiam,
querelam, tergiversationem, metum: quod habet in se
optimum, perdidit, sibi placere. Non potest honestum
esse, quod non est liberum. nam quod timet, servit.
Honestum omne securum est: tranquillum est: si recusat 17
aliquid, si conplorat, si malum iudicat, perturbationem
recepit et in magna discordia volutatur. hinc enim spe-
cies recti vocat, illinc suspicio mali retrahit. itaque qui
honeste aliquid facturus est, quicquid obponitur, id,
etiamsi incommodum putat, malum non putet, velit, li-
bens faciat. omne honestum iniussum incoactumque est,
sincerum et nulli malo mixtum. Scio, quid mihi respon- 18
deri hoc loco possit: „hoc nobis persuadere conaris, nihil
interesse, utrum aliquis in gaudio sit an in eculeo iaceat
ac tortorem suum lasset.“ Poteram respondere: Epicu-
rus quoque ait sapientem, si in Phalaridis tauro perura-
tur, exclamaturum: „dulce est et ad me nil pertinet:“
quid miraris, si ego paria bona dico unius in convivio
iacentis, alterius inter tormenta fortissime stantis? cum
quod incredibilius est, dicat Epicurus, dulce esse *tor*-
reri. Et hoc respondeo, plurimum interesse inter gau- 19
dium et dolorem, si quaeratur electio: alterum petam,
alterum vitabo. illud secundum naturam est, hoc contra.
Quamdiu sic aestimantur, magno inter se dissident spa-
tio: cum ad virtutem ventum est, utraque par est et quae
per laeta procedit et quae per tristia. Nullum habet mo- 20
mentum vexatio et dolor et quicquid aliud incommodi

est. virtute enim obruitur. Quemadmodum minuta lu-
mina claritas solis obscurat, sic dolores, molestias, iniu-
rias virtus magnitudine sua elidit atque obprimit et quo-
cumque adfulsit, ibi quicquid sine illa adparet, exstin-
guitur: nec magis ullam portionem habent incommoda,
21 cum in virtutem inciderunt, quam in mari nimbus. Hoc
ut scias ita esse, ad omne pulchrum vir bonus sine ulla
cunctatione procurret: stet illic licet carnifex, stet tortor
atque ignis, perseverabit nec quid passurus, sed quid
facturus sit, adspiciet et se honestae rei tamquam bono
viro credet: utilem illam sibi iudicabit, tutam, prospe-
ram. Eumdem locum habebit apud illum honesta res, sed
tristis atque aspera, quem vir bonus pauper aut exul ac
22 pallidus. Agedum pone ex alia parte virum bonum di-
vitiis abundantem, ex altera nihil habentem, sed in se
omnia: uterque aeque vir bonus erit, etiamsi fortuna
dispari utetur. idem, ut dixi, in rebus iudicium est, quod
in hominibus: aeque laudabilis virtus est in corpore va-
23 lido ac libero posita quam in morbido ac vincto. Ergo
tuam quoque virtutem non magis laudabis, si corpus illi-
batum [integrum] fortuna praestiterit quam si ex aliqua
parte mulcatum: alioquin hoc erit ex servorum habitu
dominum aestimare. omnia enim ista, in quae dominium
casus exercet, serva sunt, pecunia et corpus et hono-
res, inbecilla, fluida, mortalia, possessionis incertae:
illa rursus libera et invicta opera virtutis, quae non ideo
magis adpetenda sunt, si benignius a fortuna tractantur,
24 nec minus, si aliqua iniquitate rerum premuntur. Quod
amicitia in hominibus est, hoc in rebus adpetitio. non,
puto, magis amares virum bonum locupletem quam pau-
perem, nec robustum et lacertosum quam gracilem et
languidi corporis: ergo ne rem quidem magis adpetes
aut amabis hilarem ac pacatam quam distractam et ope-
25 rosam. *aut* si hoc est, magis diliges ex duobus aeque
bonis viris nitidum et unctum quam pulverulentum et
horrentem. deinde huc usque pervenies, ut magis dili-
gas integrum omnibus membris et inlaesum quam debi-
lem aut luscum. paulatim fastidium tuum illo usque pro-

cedet, ut ex duobus aeque iustis ac prudentibus coma-
tum et crispulum malis [quam recalvastrum]. Ubi par in
utroque virtus est, non conparet aliarum rerum inaequa-
litas. omnia enim alia non partes, sed accessiones sunt.
Num quis tam iniquam censuram inter suos agit, ut sa- 26
num filium quam aegrum magis diligat? procerumve et
excelsum quam brevem aut modicum? fetus suos non
distinguunt ferae et se in alimentum pariter omnium ster-
nunt. aves ex aequo partiuntur cibos. Ulixes ad Ithacae
suae saxa sic properat, quemadmodum Agamemnon ad
Mycenarum nobiles muros. nemo enim patriam quia
magna est amat, sed quia sua. Quorsus haec pertinent? 27
ut scias virtutem omnia opera velut fetus suos iisdem
oculis intueri, aeque indulgere omnibus et quidem in-
pensius laborantibus, quoniam quidem etiam parentum
amor magis in ea, quorum miseretur, inclinat. Virtus quo-
que opera sua, quae videt adfici et premi, non magis
amat, sed parentum bonorum more magis conplectitur
ac fovet. Quare non est ullum bonum altero maius? 28
quia non est quicquam apto aptius, quia plano nihil est
planius. non potes dicere hoc magis par esse alicui
quam illud: ergo nec honesto honestius quicquam est.
Quod si par omnium virtutum natura est, tria 29
genera bonorum in aequo sunt. Ita dico: in ae-
quo est moderate gaudere et moderate dolere. lae-
titia illa non vincit hanc animi firmitatem sub tortore
gemitus devorantem: illa bona optabilia, haec mira-
bilia sunt, utraque nihilominus paria, quia quicquid
incommodi est, vi tanto maioris boni tegitur. Quis- 30
quis haec inparia iudicat, ab ipsis virtutibus avertit
oculos et exteriora circumspicit: bona vera idem pen-
dent, idem patent. illa falsa multum habent vani. ita-
que speciosa et magna contra visentibus, cum ad pon-
dus revocata sunt, fallunt. Ita est, mi Lucili, quicquid 31
vera ratio commendat, solidum et aeternum est, firmat
animum adtollitque semper futurum in excelso: illa quae
temere laudantur et volgi sententia bona sunt, inflant
inanibus laetos: rursus ea, quae timentur tamquam mala,

iniciunt formidinem mentibus et illas non aliter quam
32 animalia species periculi agitant. Utraque res ergo sine causa animum et diffundit et mordet. nec illa gaudio nec haec metu digna est: sola ratio inmutabilis et iudicii tenax est. non enim servit, sed imperat sensibus. Ratio rationi par est, sicut rectum recto: ergo et virtus [*virtuti. virtus*] non aliud quam recta ratio est. omnes virtutes rationes sunt: rationes sunt rectae: si rectae sunt, et
33 pares sunt. Qualis ratio est, tales et actiones sunt: ergo omnes pares sunt: nam cum similes rationi sint, similes et inter se sunt. pares autem actiones inter se esse dico, quia honestae rectae sunt: ceterum magna habebunt discrimina variante materia, quae modo latior est, modo angusta, modo inlustris, modo ignobilis, modo ad multos pertinens, modo ad paucos. in omnibus tamen istis
34 id, quod optimum est, par est: honestae sunt. tamquam viri boni omnes pares sunt, qua boni sunt. sed habent differentias aetatis: alius senior est, alius iuvenior. habent corporis: alius formosus, alius deformis est. habent fortunae: ille dives, hic pauper est, ille gratiosus, potens, urbibus notus et populis, ignotus hic plerisque et obscurus. sed per illud, quo boni sunt, pares sunt.
35 De bonis ac malis sensus non iudicat: quid utile sit, quid inutile, ignorat. non potest ferre sententiam, nisi in rem praesentem perductus est. nec futuri providus est nec praeteriti memor: quid sit consequens, nescit. ex hoc autem rerum ordo seriesque contexitur et unitas vitae per rectum itura: ratio ergo arbitra est bonorum ac malorum: aliena et externa pro vilibus habet et ea, quae neque bona sunt neque mala, accessiones minimas ac levissimas iudicat. omne enim illi bonum in animo
36 est: ceterum bona quaedam prima existimat, ad quae ex proposito venit, tamquam victoriam, bonos liberos, salutem patriae. quaedam secunda, quae non adparent nisi in rebus adversis, tamquam aequo animo pati morbum magnum, exilium. quaedam media, quae nihilo magis secundum naturam sunt quam contra naturam, tamquam prudenter ambulare, conposite sedere. non

enim minus secundum naturam est sedere quam aut stare
aut ambulare. Duo illa bona superiora sunt diversa. 37
prima enim secundum naturam sunt: gaudere liberorum
pietate, patriae incolumitate. secunda contra naturam
sunt: fortiter obstare tormentis et sitim perpeti morbo
urente praecordia. „Quid ergo? aliquid contra naturam 38
bonum est?“ minime: sed id aliquando contra naturam
est, in quo bonum illud existit. volnerari enim et sub-
iecto igne tabescere et adversa valitudine adfligi contra
naturam est: sed inter ista servare animum infatigabilem
secundum naturam est. et ut, quod volo, exprimam 39
breviter, materia boni aliquando contra naturam est, [et]
bonum numquam, quoniam bonum sine ratione nullum
est: sequitur autem ratio naturam. „quid est ergo ratio?“
naturae imitatio. „quod est summum hominis bonum?“
ex naturae voluntate se gerere. „Non est, inquit, dubium, 40
quin felicior pax sit numquam lacessita quam multo re-
parata sanguine. non est dubium, inquit, quin felicior
res sit inconcussa valitudo quam ex gravibus morbis et
extrema minitantibus in tutum vi quadam et patientia
educta. eodem modo non erit dubium, quin maius bo-
num sit gaudium quam obnixus animus ad perpetiendos
cruciatus volnerum aut ignium.“ Minime. illa enim, quae 41
fortuita sunt, plurimum discriminis recipiunt. aestiman-
tur enim utilitate sumentium: bonorum unum proposi-
tum est consentire naturae. hoc con*sen*tire omnibus par
est. Cum alicuius in senatu sententiam sequimur, non
potest dici: ille magis adsentitur quam ille: ab omnibus
in eamdem sententiam itur. Idem de virtutibus dico:
omnes naturae adsentiuntur. idem de bonis dico: omnia
naturae adsentiuntur. Alter adulescens decessit, alter se- 42
nex, aliquis praeter hos infans, cui nihil amplius con-
tigit quam prospicere vitam: omnes hi aeque fuere mor-
tales, etiamsi mors aliorum longius vitam passa est pro-
cedere, aliorum in medio flore praecidit, aliorum inter-
rupit ipsa principia. Alius inter coenandum solutus est. 43
alterius continuata mors somno est. aliquem concubitus
exstinxit. his obpone ferro transfossos aut exanimatos

serpentium morsu aut fractos ruina aut per longam ner-
vorum contractionem extortos minutatim: aliquorum me-
lior dici, aliquorum peior potest exitus: mors quidem
omnium par est. per quae venit, diversa sunt: [id] in
quod desinunt, unum est. Mors nulla maior aut minor
est: habet enim eumdem in omnibus modum, finisse
44 vitam. Idem tibi de bonis dico: hoc bonum inter meras
voluptates, hoc est inter tristia et acerba. illud fortunae in-
dulgentiam rexit, hoc violentiam domuit: utrumque aeque
bonum est, quamvis illud plana emolliverit, hoc aspera.
Idem finis omnium est: bona sunt, laudanda sunt, virtutem
rationemque comitantur: virtus aequat inter se, quicquid
45 agnoscit. Nec est, quare hoc inter nostra placita mire-
ris: apud Epicurum duo bona sunt, ex quibus summum
illud beatumque conponitur, „ut corpus sine dolore sit,
animus sine perturbatione." haec bona non crescunt,
si plena sunt: quo enim crescet, quod plenum est? do-
lore corpus caret: quid ad hanc accedere indolentiam
potest? animus constat sibi et placidus est: quid acce-
46 dere ad hanc tranquillitatem potest? Quemadmodum
serenitas coeli non recipit maiorem adhuc claritatem in
sincerissimum nitorem repurgata: sic hominis corpus
animumque curantis et bonum suum ex utroque necten-
tis perfectus est status et summam voti sui invenit, si
nec aestus animo est nec dolor corpori. si qua extra
blandimenta contingunt, non augent summum bonum,
sed, ut ita dicam, condiunt et oblectant. absolutum enim
illud humanae naturae bonum corporis et animi pace
47 contentum est. Dabo apud Epicurum tibi etiamnunc si-
millimam huic nostrae divisionem bonorum: alia enim
sunt apud illum, quae malit contingere sibi, ut corporis
quietem ab omni incommodo liberam et animi remissio-
nem bonorum suorum contemplatione gaudentis: alia
sunt, quae quamvis nolit accidere, nihilominus laudat
et conprobat, tamquam illam, quam paulo ante dicebam,
malae valitudinis et dolorum gravissimorum perpessio-
nem, in qua Epicurus fuit illo summo ac fortunatissimo
die suo. ait enim „se vesicae et exulcerati ventris tor-

menta tolerare ulteriorem doloris accessionem non re-
cipientia: esse nihilominus sibi illum beatum diem.“ bea-
tum autem agere, nisi qui est in summo bono, non pot-
est. Ergo et apud Epicurum sunt haec bona, quae mal- 48
les non experiri, sed quia ita res tulit, et amplexanda et
laudanda et exaequanda summis sunt. Non potest dici,
hoc non esse par maximis bonum, quod beatae vitae
clausulam inposuit, cui Epicurus extrema voce gratias
egit. Permitte mihi, Lucili virorum optime, aliquid au- 49
dacius dicere: si ulla bona maiora esse aliis possent,
haec ego, quae tristia videntur, mollibus illis et delicatis
praetulissem. haec maiora dixissem. maius est enim
difficilia perfringere quam laeta moderari. Eadem ra- 50
tione fit, scio, ut aliquis felicitatem bene et ut calamita-
tem fortiter ferat. aeque esse fortis potest, qui pro vallo
securus excubuit nullis hostibus castra temptantibus et
qui succisis poplitibus in genua se excepit nec arma di-
misit: *macte virtute esto* sanguinolentis [et] ex acie
redeuntibus dicitur. itaque haec magis laudaverim bona
exercita et fortia et cum fortuna rixata. Ego dubitem, 51
quin magis laudem truncam illam et retorridam manum
Mucii quam cuiuslibet fortissimi salvam? Stetit hostium
flammarumque contemptor et manum suam in hostili fo-
culo distillantem perspectavit, donec Porsenna, cuius
poenae favebat, gloriae invidit et ignem invito eripi ius-
sit. Hoc bonum quidni inter prima numerem tantoque 52
maius putem quam illa secura et intemptata fortunae,
quanto rarius est hostem amissa manu vicisse quam ar-
mata? „Quid ergo? inquis, hoc bonum tibi optabis?“
quidni? hoc enim nisi qui potest et optare, non potest
facere: an potius optem, ut malaxandos articulos exo- 53
letis meis porrigam? ut muliercula aut aliquis in mulier-
culam ex viro versus digitulos meos ducat? quidni ego
feliciorem putem Mucium, quod sic tractavit ignem, quasi
illam manum tractatori praestitisset? in integrum resti-
tuit quicquid erraverat: confecit bellum inermis ac man-
cus et illa manu trunca reges duos vicit. Vale.

EPISTULA V. (67.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Ut a communibus initium faciam, ver aperire se coe-
pit, sed iam inclinatum in aestatem, quo tempore calere
debebat, intepuit nec adhuc illi fides est. saepe enim in
hiemem revolvitur: vis scire, quam dubium adhuc sit?
nondum me committo frigidae verae: adhuc rigorem eius
infringo. „Hoc est, inquis, nec calidum nec frigidum
pati.“ Ita est, mi Lucili: iam aetas mea contenta est suo
frigore. vix media regelatur aestate. itaque maior pars
2 in vestimentis degitur. Ago gratias senectuti, quod me
lectulo adfixit. quidni gratias illi hoc nomine agam?
quicquid debebam nolle, non possum: cum libellis mihi
plurimus sermo est. si quando intervenerunt epistulae
tuae, tecum esse mihi videor et sic adficior animo, tam-
quam tibi non rescribam, sed respondeam. itaque et de
hoc, quod quaeris, quasi conloquar tecum, quale sit,
3 una scrutabimur. *Quaeris, an omne bonum opta-
bile sit*: „si bonum est, inquis, fortiter torqueri et
magno animo uri et patienter aegrotare, sequitur, ut ista
optabilia sint. nihil autem video ex istis voto dignum.
neminem certe adhuc scio eo nomine votum solvisse,
quod flagellis caesus esset aut podagra distortus aut
4 eculeo longior factus.“ Distingue, mi Lucili, ista, et in-
telleges esse in iis aliquid optandum. tormenta abesse a
me velim: sed si sustinenda fuerint, ut me in illis forti-
ter, honeste, animose geram, optabo. quidni ego ma-
lim non incidere bellum? sed si inciderit, ut volnera, ut
famem et omnia, quae bellorum necessitas adfert, gene-
rose feram, optabo. non sum tam demens, ut aegrotare
cupiam: sed si aegrotandum fuerit, ut nihil intemperan-
ter, nihil effeminate fiat optabo. Ita non incommoda
optabilia sunt, sed virtus, qua perferuntur incommoda.
5 Quidam ex nostris existimant omnium istorum fortem to-
lerantiam non esse optabilem, sed ne abominandam qui-
dem, quia voto purum bonum peti debet et tranquillum
et extra molestiam positum: ego dissentio. quare? pri-

mum quia fieri non potest, ut aliqua res bona quidem sit, sed optabilis non sit. Deinde si virtus optabilis est, nullum autem sine virtute bonum est, omne bonum optabile. Deinde etiamsi * * * tormentorum fortis patientia optabilis est. Etiamnunc interrogo: nem*p*e fortitudo optabilis est: 6
atqui pericula contemnit et provocat. pulcherrima pars eius maximeque mirabilis illa est, non cedere ignibus, obviam ire volneribus, interdum tela ne vitare quidem, sed pectore excipere: si fortitudo optabilis est, et tormenta patienter ferre optabile est. hoc enim fortitudinis pars est. Sed separa ista, ut dixi: nihil erit quod tibi faciat errorem. non enim pati tormenta optabile est, sed pati fortiter. illud opto f o r t i t e r, quod est virtus. „Quis 7
tamen umquam hoc sibi optat?" Quaedam vota aperta et professa sunt, cum particulatim fiunt: quaedam latent, cum uno voto multa conprensa sunt. tamquam opto mihi vitam honestam. vita autem honesta actionibus variis constat: in hac est Reguli arca, Catonis scissum manu sua volnus, Rutilii exilium, ca*lix* venenat*us*, qui Socratem transtulit e carcere in coelum. Ita, cum optavi mihi vitam honestam, et haec optavi, sine quibus interdum honesta non potest esse. 8

O terque quaterque beati,
quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis
contigit oppetere!

Quid interest, optes hoc alicui an optabile fuisse fatearis? Decius se pro republica devovit: [et] in medios 9
hostes concitato equo mortem petens inruit. Alter post hunc, paternae virtutis aemulus, conceptis sollemnibus ac iam familiaribus verbis in aciem confertissimam incucurrit, de hoc sollicitus tantum, ut litaret, optabilem rem putans bonam mortem. Dubitas ergo, an optimum sit memorabilem mori et in aliquo opere virtutis? Cum 10
aliquis tormenta fortiter patitur, omnibus virtutibus utitur fortasse: una in promptu sit et maxime adpareat patientia. ceterum illic est fortitudo, cuius patientia et perpessio et tolerantia rami sunt. illic est prudentia, sine qua nullum initur consilium, quae suadet, quod

effugere non possis, quam fortissime ferre. illic est con-
stantia, quae deici loco non potest et propositum nulla
vi extorquente dimittit. illic est individuus ille comitatus
virtutum: quicquid honeste fit, una virtus facit, sed ex
consilii sententia. quod autem ab omnibus virtutibus
conprobatur, etiamsi ab una fieri videtur, optabile est.
11 Quid? tu existimas ea tantum optabilia esse, quae per
voluptatem et otium veniunt? quae excipiuntur foribus
ornatis? sunt quaedam tristis voltus bona. sunt quae-
dam vota, quae non gratulantium coetu, sed adorantium
12 venerantiumque celebrantur. Ita tu non putas Regulum
optasse, ut ad Poenos perveniret? Indue magni viri
animum et ab opinionibus volgi secede paulisper. cape,
quantam debes, virtutis pulcherrimae ac magnificentis-
simae speciem; quae nobis non thure nec sertis, sed su-
13 dore et sanguine colenda est. Adspice M. Catonem
sacro illi pectori purissimas manus admoventem et vol-
nera, parum autem demissa laxantem. utrum tandem
illi dicturus es: „vellem quae velles.“ et „moleste
14 fero.“ an: „feliciter quod agis?“ Hoc loco mihi
Demetrius noster occurrit, qui vitam securam et sine
ullis fortunae occursionibus „mare mortuum“ vocat. Ni-
hil habere, ad quod exciteris, ad quod te concites, cuius
denuntiatione et incursu firmitatem animi tui temptes,
sed in otio inconcusso iacere non est tranquillitas: ma-
15 lacia est. Attalus Stoicus dicere solebat: „malo me for-
tuna in castris suis quam in deliciis habeat. torqueor,
sed fortiter: bene est. occidor, sed fortiter: bene est.“
audi Epicurum, dicet: „et dulce est.“ ego tam honestae
16 rei ac severae numquam molle nomen inponam. Uror,
sed invictus. quidni [hoc] optabile sit? [*optabile*] autem
non quod urit me ignis, sed quod non vincit. nihil [est]
virtute praestantius, nihil pulchrius. et bonum est et
optabile, quicquid ex huius geritur imperio. Vale.

EPISTULA VI. (68.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Consilio tuo accedo: absconde te in otio. sed

et ipsum otium absconde. hoc te facturum Stoi-
corum etiamsi non praecepto, at exemplo licet scias: sed
ex praecepto quoque facias: et tibi *et cum voles, adpro-
babis. Nec ad omnem rempublicam mittimus nec semper 2
nec sine ullo fine: praeterea, cum sapienti rempublicam
ipso dignam dedimus, id est mundum, non est extra rem-
publicam, etiamsi recesserit: immo fortasse relicto uno
angulo in maiora atque ampliora transit et coelo inpositus
intellegit, cum sellam aut tribunal adscenderet, quam hu-
mili loco sederit. Depone hoc apud te, numquam plus
agere sapientem, quam cum in conspectum eius divina
atque humana venerunt. Nunc ad illud revertor, quod 3
suadere tibi coeperam, ut otium tuum ignotum sit.
Non est, quod inscribas tibi philosophiam. atque etiam
aliud proposito tuo nomen inpone: valitudinem et inbe-
cillitatem [*si vis*] voca et desidiam. gloriari otio iners
ambitio est. Animalia quaedam ne inveniri possint, ve- 4
stigia sua circa ipsum cubile confundunt: idem tibi fa-
ciendum est: alioquin non deerunt, qui semper sequan-
tur. multi aperta transeunt, condita et abstrusa riman-
tur: furem signata sollicitant. vile videtur, quicquid
patet: aperta effractarius praeterit. hos mores habet po-
pulus, hos inperitissimus quisque: in secreta inrumpere
cupit. Optimum itaque est non iactare otium suum: ia- 5
ctandi autem genus est nimis latere et a conspectu ho-
minum secedere: ille Tarentum se abdidit. ille Neapoli
inclusus est. ille multis annis non transiit domus suae
limen. convocat turbam, quisquis otio suo aliquam fa-
bulam inposuit. Cum secesseris, non est hoc 6
agendum, ut de te homines loquantur, sed ut
ipse loquaris tecum. quid autem [tecum] loquaris?
quod homines de aliis libentissime faciunt: de te apud te
male existima: adsuesces et dicere verum et audire. id
autem maxime tracta, quod in te esse infir-
missimum senties. Nota habet quisque [sui] corpo- 7
ris vitia. itaque alius vomitu levat stomachum, alius
[a]frequenti cibo fulcit, alius interposito ieiunio corpus
exhaurit et purgat. ii, quorum pedes dolor repetit, aut

vino aut balneo abstinent. in cetera neglegentes huic, a quo saepe infestantur, occurrunt: sic in animo nostro sunt quaedam quasi causariae partes, quibus adhibenda
8 curatio est. Quid in otio facio? ulcus meum curo. Si ostenderem tibi pedem turgidum, lividam manum aut contracti cruris aridos nervos, permitteres mihi uno loco iacere et fovere morbum meum: maius malum est hoc, quod non possum tibi ostendere: in pectore ipso collectio et vomica est. Nolo laudes, nolo dicas: „o magnum virum! contempsit omnia et damnatis humanae vitae fu-
9 roribus fugit.“ nihil damnavi nisi me. Non est, quod proficiendi causa venire ad me velis. erras, qui hinc aliquid auxilii speras: non medicus, sed aeger hic habitat. malo [illa], cum discesseris, dicas: „ego istum beatum hominem putabam et eruditum. erexeram aures: destitutus sum. nihil vidi, nihil audivi, quod concupiscerem, ad quod reverterer.“ Si hoc sentis, si hoc loqueris, aliquid profectum est. Malo ignoscas otio meo
10 quam invideas. „Otium, inquis, Seneca, commendas mihi? ad Epicureas voces delaberis.“ Otium tibi commendo, in quo maiora agas et pulchriora quam quae reliquisti: pulsare superbas potentiorum fores, digerere in literam senes orbos, plurimum in foro posse invidiosa potentia ac brevis est, et, si verum aestimes, sordida.
11 ille me gratia forensi longe antecedet, ille stipendiis militaribus et quaesita per hoc dignitate: ille clientum turba: est tanti ab omnibus vinci, dum a me fortuna vincatur, cui in turba par esse non possum! plus habet
12 gratiae. Utinam quidem hoc propositum sequi olim fuisset animus tibi! utinam de vita beata non in conspectu mortis ageremus! sed nunc quoque non moremur. multa enim, quae supervacua esse et inimica credituri fuimus
13 rationi, nunc experientiae credimus. Quod facere solent, qui serius exierunt et volunt tempus celeritate reparare, calcar addamus! haec aetas optime facit ad haec studia: iam despumavit. iam vitia primo fervore adulescentiae indomita lassavit: non multum superest ut ex-
14 stinguat. „Et quando, inquis, tibi proderit istud, quod

in exitu discis, aut in quam rem?" in hanc, ut exeam melior. Non est tamen, quod existimes ullam aetatem aptiorem esse ad bonam mentem quam quae se multis experimentis, longa ac frequenti rerum poenitentia edomuit, quae ad salutaria mitigatis adfectibus venit. hoc est huius boni tempus: quisquis senex ad sapientiam pervenit, annis pervenit. Vale.

EPISTULA VII. (69.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Mutare te loca et aliu*nde* alio transsilire nolo: pri- 1
mum, quia tam frequens migratio instabilis animi est. coalescere otio non potest, nisi desiit circumspicere et errare. ut animum possis continere, primum corporis tui fugam siste. Deinde plurimum remedia continuata pro- 2
ficiunt. interrumpenda non est quies et vitae prioris oblivio. sine dediscere oculos tuos. sine aures adsuescere sanioribus verbis. quotiens processeris, in ipso transitu aliqua, quae renovent cupiditates tuas, tibi occurrent. Quemadmodum ei, qui amorem exuere conatur, evitanda 3
est omnis admonitio dilecti corporis. nihil enim facilius quam amor recrudescit: ita qui deponere vult desideria rerum omnium, quarum cupiditate flagravit, et oculos et aures ab iis, quae reliquit, avertat. Cito rebellat adfectus. 4
quocumque se verterit, pretium aliquod praesens occupationis suae adspiciet. nullum sine auctoramento malum est: avaritia pecuniam promittit, luxuria multas ac varias voluptates, ambitio purpuram et plausum et ex hoc potentiam et quicquid potentia potest. Mercede te 5
vitia sollicitant: hic tibi gratis vivendum est. vix effici toto seculo potest, ut vitia tam longa licentia tumida subigantur et iugum accipiant, nedum, si tam breve [tempus] intervallum discidimus. Unamquamlibet rem vix ad perfectum perducit adsidua vigilia et intentio. Si me qui- 6
dem velis audire, hoc meditare, [exerce *te*], ut mortem et excipias et, si ita res suadebit, accersas. interest nihil, illa ad nos veniat an ad illam nos. Illud inperitissimi cuiusque verbum falsum esse tibi ipse persuade: „bella

res est mori sua morte": nemo moritur nisi sua morte. Illud praeterea tecum licet cogites: nemo nisi suo die moritur. nihil perdis ex tuo tempore. nam quod relinquis, alienum est. Vale.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

EPISTULARUM MORALIUM

LIBER VIII.

EPISTULA I. (70.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Post longum intervallum Pompeios tuos vidi. in conspectum adulescentiae meae reductus sum. quicquid illic iuvenis feceram, videbar mihi facere adhuc posse et
2 paulo ante fecisse. Praenavigavimus, Lucili, vitam et quemadmodum in mari, ut ait Vergilius noster,

terraeque urbesque recedunt,

sic in hoc cursu rapidissimi temporis primum pueritiam abscondimus, deinde adulescentiam, deinde quicquid est illud inter iuvenem et senem medium, in utriusque confinio positum, deinde ipsius senectutis optimos annos. novissime incipit ostendi publicus finis generis humani.
3 Scopulum esse illum putamus dementissimi: portus est, aliquando petendus, numquam recusandus, in quem si quis intra primos annos delatus est, non magis queri debet quam qui cito navigavit. alium enim, ut scis, venti segnes ludunt ac detinent et tranquillitatis lentissimae taedio lassant, alium pertinax flatus celerrime perfert. Idem evenire nobis puta: alios vita velocissime adduxit, quo veniendum erat etiam cunctantibus, alios

maceravit et coxit. quae, ut scis, non semper retinenda
est. non enim vivere bonum est, sed bene vi-
vere. itaque sapiens vivit, quantum debet,
non quantum potest. Videbit ubi victurus sit, cum 5
quibus, quomodo, quid acturus. cogitat semper, qua-
lis vita, non quanta sit. sed simul atque occurrunt mo-
lesta et tranquillitatem turbantia, emittit se. nec hoc
tantum in necessitate ultima facit, sed cum primum illi
coepit suspecta esse fortuna, diligenter circumspicit,
numquid illo *die* desinendum sit. Nihil existimat sua re-
ferre, faciat finem an accipiat, tardius fiat an citius. non
tamquam de magno detrimento timet: nemo multum ex
stillicidio potest perdere. Citius mori aut tardius 6
ad rem non pertinet: bene mori aut male ad
rem pertinet. bene autem mori est effugere male vi-
vendi periculum. itaque effeminatissimam vocem illius
Rhodii existimo, qui cum in caveam coniectus esset a
tyranno et tamquam ferum aliquod animal aleretur, sua-
denti cuidam, ut abstineret cibo: *omnia*, inquit, *homini,
dum vivit, speranda sunt.* Ut sit hoc verum, non omni 7
pretio vita emenda est. quaedam licet magna, licet certa
sint, tamen ad illa turpi infirmitatis confessione non ve-
niam: ego cogitem in eo, qui vivit, omnia posse fortu-
nam, potius quam cogitem in eo, qui scit mori, nihil
posse fortunam? Aliquando tamen, etiamsi certa 8
mors instabit et destinatum sibi supplicium sciet,
non commodabit poenae suae manum: sibi com-
modaret. stultitia est timore mortis mori. venit qui oc-
cidat. exspecta. quid occupas? quare suscipis alienae
crudelitatis procurationem? utrum invides carnifici tuo
an parcis? Socrates potuit abstinentia finire vitam et 9
inedia potius quam veneno mori. triginta tamen dies in
carcere et in exspectatione mortis exegit, non hoc animo
tamquam omnia fieri possent, tamquam multas spes tam
longum tempus reciperet, sed ut praeberet se legibus,
ut fruendum amicis extremum Socratem daret. quid erat
stultius quam mortem contemnere, venenum timere?
Scribonia, gravis femina, amita Drusi Libonis fuit, adu- 10

lescentis tam stolidi quam nobilis, maiora sperantis quam illo seculo quisquam sperare poterat aut ipse ullo. cum aeger a senatu in lectica relatus esset non sane frequentibus exsequiis, omnes enim necessarii deseruerant inpie iam non reum, sed funus: habere coepit consilium, utrum consisceret mortem an exspectaret. cui Scribonia: „quid te, inquit, delectat alienum negotium agere?" non persuasit illi: manus sibi adtulit nec sine causa. nam post diem tertium aut quartum inimici moriturus
11 arbitrio si vivit, alienum negotium agit. Non possis itaque de re in universum pronuntiare, cum mortem vis externa denuntiat, occupanda sit an exspectanda. multa enim sunt, quae in utramque partem trahere possunt. Si altera mors cum tormento, altera simplex et facilis est, quidni huic inicienda sit manus? quemadmodum navem eligam navigaturus et domum habita-
12 turus, sic mortem exiturus e vita. Praeterea quemadmodum non utique melior est longior vita, sic peior est utique mors longior. In nulla re magis quam in morte morem animo gerere debemus. exeat, qua inpetum cepit: sive ferrum adpetit sive laqueum sive aliquam potionem venas occupantem, pergat et vincula servitutis abrumpat. Vitam et aliis adprobare quisque debet, mortem sibi: optima,
13 quae placet. Stulte haec cogitantur: „aliquis dicet me parum fortiter fecisse, aliquis nimis temere, aliquis fuisse aliquod genus mortis animosius:" vis tu cogitare id in manibus esse consilium, ad quod fama non pertinet? hoc unum intuere, ut te fortunae quam celerrime eripias: alioquin aderunt, qui de facto tuo male existiment.
14 Invenies etiam professos sapientiam, qui vim adferendam vitae suae negent et nefas iudicent ipsum interemptorem sui fieri: exspectandum esse exitum, quem natura decrevit. hoc qui dicit, non videt se libertatis viam cludere. nil melius aeterna lex fecit, quam quod unum
15 introitum nobis ad vitam dedit, exitus multos. Ego exspectem vel morbi crudelitatem vel hominis, cum possim per media exire tormenta et adversa discutere? Hoc est unum, cur de vita non possimus queri:

neminem tenet. Bono loco res humanae sunt, quod
nemo nisi vitio suo miser est. Placet: vive. non placet:
licet eo reverti, unde venisti. Ut dolorem capitis leva- 16
res, sanguinem saepe misisti. ad extenuandum corpus
vena percutitur. non opus est vasto volnere dividere
praecordia: scalpello aperitur ad illam magnam liberta-
tem via et puncto securitas constat. Quid ergo est, quod
nos facit pigros inertesque? nemo nostrum cogitat quan-
doque sibi ex hoc domicilio exeundum: sic veteres in-
quilinos indulgentia loci et consuetudo etiam inter iniu-
rias detinet. Vis adversus hoc corpus liber esse? tam- 17
quam migraturus habita. propone tibi quandoque hoc
contubernio carendum: fortior eris ad necessitatem exe-
undi. sed quemadmodum suus finis veniet in mentem
omnia sine fine concupiscentibus? *Nullius rei medi-* 18
tatio tam necessaria est. alia enim fortasse exer-
centur in supervacuum. adversus paupertatem praepa-
ratus est animus: permansere divitiae. ad contemptum
nos doloris armavimus: numquam a nobis exegit huius
virtutis experimentum integri ac sani felicitas corporis.
ut fortiter amissorum pateremur desideria praecepimus
nobis: omnes, quos amabamus, superstites fortuna ser-
vavit: huius unius rei usum qui exigat dies veniet. *Non* 19
*est quod existimes magnis tantum viris hoc
robur fuisse, quo servitutis humanae clau-
stra perrumperent.* non est quod iudices hoc fieri
nisi a Catone non posse, qui quam ferro non emiserat
animam manu extraxit: [cum] *vilissimae sortis ho-
mines ingenti inpetu in tutum evaserunt,
cumque commodo mori non licuisset* nec ad ar-
bitrium suum instrumenta mortis eligere, *obvia quae-
que rapuerunt et quae natura non erant noxia,
vi sua tela fecerunt.* Nuper in ludo bestiariorum 20
unus e Germanis, cum ad matutina spectacula parare-
tur, secessit ad exonerandum corpus: nullum aliud illi
dabatur sine custode secretum: ibi lignum id, quod ad
emundanda obscoena adhaerente spongia positum est,
totum in gulam farsit et [vi] praeclusis faucibus spiritum

elisit. Hoc fuit morti contumeliam facere. ita prorsus:
parum munde et parum decenter: quid est stultius quam
21 fastidiose mori? O virum fortem! [o] dignum, cui fati
daretur electio! quam fortiter ille gladio usus esset!
quam animose in profundam se altitudinem maris aut ab-
scisae rupis inmisisset! undique destitutus invenit, quem-
admodum et mortem sibi deberet et telum: ut scias ad
moriendum nihil aliud in mora esse quam velle. Existi-
metur de facto hominis acerrimi, ut cuique visum erit,
dum hoc constet, praeferendam esse spurcissimam mor-
22 tem servituti mundissimae. Quoniam coepi sordidis uti
exemplis, perseverabo. plus enim a se quisque exiget,
si viderit hanc rem etiam a contemptissimis posse con-
temni. Catones Scipionesque et alios, quos audire cum ad-
miratione consuevimus, supra imitationem positos puta-
mus: iam ego istam virtutem habere tam multa exempla
in ludo bestiario quam in ducibus belli civilis ostendam.
23 Cum adveheretur nuper inter custodias quidam ad ma-
tutinum spectaculum missus, tamquam somno premente
nutaret, caput usque eo demisit, donec radiis insereret, et
tamdiu se in sedili suo tenuit, donec cervicem circumactu
rotae frangeret: eodem vehiculo, quo ad poenam fere-
24 batur, effugit. Nihil obstat erumpere et exire cupienti.
in aperto nos natura custodit: cui permittit necessitas
sua, circumspiciat exitum mollem. cui ad manum plura
sunt, per quae sese adserat, is delectum agat et qua po-
tissimum liberetur, consideret. cui difficilis occasio est,
is proximam quamque pro optima adripiat, sit licet inau-
dita, sit nova: non deerit ad mortem ingenium, cui non
25 defuerit animus. Vides, quemadmodum extrema quoque
mancipia, ubi illis stimulos adegit dolor, excitentur et
intentissimas custodias fallant? Ille vir magnus est, qui
mortem sibi non tantum imperavit, sed invenit. Ex eo-
26 dem tibi munere plura exempla promisi. Secundo nau-
machiae spectaculo unus e barbaris lanceam, quam in
adversarios acceperat, totam iugulo suo mersit. „Quare,
inquit, non omne tormentum, omne ludibrium iamdudum
effugio? quare ego mortem armatus exspecto?“ Tanto

hoc speciosius spectaculum fuit, quanto honestius mori discunt homines quam occidere. Quid ergo? quod animi 27
perditi quoque [noxiosi] habent, non habebunt illi, quos adversus hos casus instruxit longa meditatio et magistra rerum omnium ratio? Illa nos docet fati varios esse accessus, finem eumdem: nihil autem interesse, unde incipiat quod venit. Eadem illa ratio monet, ut, si licet, 28
moriaris [*sine dolore: si autem non potes, moriaris*] quemadmodum potes et quicquid obvenerit, ad vim adferendam tibi invadas. Iniuriosum est rapto vivere: at contra pulcherrimum mori rapto. Vale.

EPISTULA II. (71.)

Seneca Lucilio suo salutem.

Subinde me de rebus singulis consulis oblitus vasto 1
nos mari dividi. cum magna pars consilii sit in tempore, necesse est evenire, ut de quibusdam rebus tunc ad te perferatur sententia mea, cum iam contraria potior est. consilia enim rebus aptantur. res nostrae feruntur, immo volvuntur: ergo consilium nasci sub diem debet: [et] hoc quoque nimis tardum est: sub manu, quod aiunt, nascatur. Quemadmodum autem inveniatur, ostendam. Quotiens, quid fugiendum sit aut quid 2
petendum, voles scire, ad summum bonum, [et] propositum totius vitae tuae, respice. illi enim consentire debet, quicquid agimus: non disponet singula, nisi cui iam vitae suae summa proposita est. nemo, quamvis paratos habeat colores, similitudinem reddet, nisi iam constat, quid velit pingere. ideo peccamus, quia de partibus vitae omnes deliberamus, de tota nemo deliberat. Scire debet, quid petat ille, qui sagittam vult 3
mittere, et tunc dirigere ac moderari manu telum. errant consilia nostra, quia non habent, quo dirigantur. Ignoranti, quem portum petat, nullus suus ventus est. necesse est multum in vita nostra casus possit, quia vivimus casu. Quibusdam autem evenit, ut quaedam scire 4
se nesciant. quemadmodum quaerimus saepe eos, cum quibus stamus, ita plerumque finem summi boni igno-

ramus adpositum. nec multis verbis nec circuitu longo,
quod sit summum bonum, colliges: digito, ut ita dicam,
demonstrandum est nec in multa spargendum. quid enim
ad rem pertinet in particulas illud diducere? cum possis
dicere: *summum bonum est, quod honestum est.*
et quod magis admireris: *unum bonum est, quod*
honestum est: cetera falsa et adulterina bona sunt.
5 Hoc si persuaseris tibi et virtutem adamaveris: amare
enim parum est: quicquid illa contigerit, id tibi, quale-
cumque aliis videbitur, faustum felixque erit: et torqueri,
si modo iacueris ipso torquente securior, et aegrotare,
si non maledixeris fortunae, si non cesseris morbo,
omnia denique, quae ceteris videntur mala, et mansue-
scent et in bonum abibunt, si super illa eminueris. Hoc
liqueat, nihil esse bonum nisi honestum: et omnia in-
commoda suo iure bona vocabuntur, quae modo virtus
6 honestaverit. Multis videmur maiora promittere quam
recipit humana condicio: non inmerito. ad corpus enim
respiciunt: revertantur ad animum: iam hominem deo
metientur. Erige te, Lucili virorum optime, et relinque
istum ludum literarium philosophorum, qui rem magni-
ficentissimam ad syllabas vocant, qui animum minuta
docendo demittunt et conterunt: fies similis illis, qui
invenerunt ista, non qui docent et id agunt, ut philoso-
7 phia potius difficilis quam magna videatur. Socrates [qui]
totam philosophiam revocavit ad mores et hanc summam
dixit esse sapientiam, bona malaque distinguere: „se-
quere, inquit, illos, si quid apud te habeo auctoritatis,
ut sis beatus, et te alicui stultum videri sine. quisquis
volet, tibi contumeliam faciat et iniuriam: tu tamen nihil
patieris, si modo tecum erit virtus. si vis, inquit, bea-
tus esse, si fide bona vir bonus, sine contemnat te ali-
quis.“ Hoc nemo praestabit, nisi qui omnia bona exae-
quaverit, quia *nec bonum sine honesto est et ho-*
8 *nestum in omnibus par est.* Quid ergo? nihil in-
terest inter praeturam Catonis et repulsam? nihil inter-
est, utrum Pharsalica acie Cato vincatur an vincat? hoc
eius bonum, quo victis partibus non potest vinci, par

erat illi bono, quo victor rediret in patriam et conpone-
ret pacem? Quidni par sit? eadem enim virtute et mala
fortuna vincitur et ordinatur bona. virtus autem non pot-
est maior aut minor fieri: unius staturae est. Sed Cn. 9
Pompeius amittet exercitum, sed illud pulcherrimum rei-
publicae praetextum, optimates, et prima acies Pom-
peianarum partium, senatus ferens arma, uno proelio
profligabuntur et tam magni ruina imperii in totum dissi-
liet orbem: aliqua pars eius in Aegypto, aliqua in
Africa, aliqua in Hispania cadet. ne hoc quidem miserae
reipublicae continget, semel ruere. Omnia licet fiant: 10
Iubam in regno suo non locorum notitia adiuvet, non
popularium pro rege suo virtus obstinatissima, Uticen-
sium quoque fides malis fracta deficiat et Scipionem in
Africa nominis sui fortuna destituat: olim provisum est,
ne quid Cato detrimenti caperet. „Victus est tamen.“ 11
Et hoc numera inter repulsas Catonis: tam magno animo
feret aliquid sibi ad victoriam quam ad praeturam ob-
stitisse. Quo die repulsus est, lusit. qua nocte peritu-
turus fuit, legit: eodem loco habuit praetura et vita ex-
cidere: omnia, quae acciderent, ferenda esse persua-
serat sibi. Quidni ille mutationem reipublicae forti et 12
aequo pateretur animo? quid enim mutationis periculo
exceptum? non terra, non coelum, non totus hic rerum
omnium contextus, quamvis deo agente ducatur. non
semper tenebit hunc ordinem, sed illum ex hoc cursu
aliquis dies deiciet. Certis eunt cuncta temporibus: nasci 13
debent, crescere, exstingui. quaecumque supra nos vi-
des currere, et haec, quibus inmixti atque inpositi su-
mus veluti solidissimis, carpentur ac desinent. nulli non
senectus sua est: inaequalibus ista spatiis eodem natura
dimittit. quicquid est, non erit: nec peribit, sed resol-
vetur. Nobis solvi perire est. proxima enim intuemur: 14
ad ulteriora non prospicit mens hebes et quae se cor-
pori addixit: alioquin fortius finem sui suorumque pa-
teretur, si speraret, [*ut*] omnia illa, sic vitam mortem-
que per vices ire et conposita dissolvi, dissoluta con-
poni, in hoc opere aeternam artem cuncta temperantis

15 dei verti. Itaque ut Cato, cum aevum animo percurrerit,
dicet: „omne humanum genus, quodque est quodque erit,
morte damnatum est: omnes, quae usquam rerum po-
tiuntur urbes quaeque alienorum imperiorum magna sunt
decora, ubi fuerint, aliquando quaeretur et vario exitii
genere tollentur: alias destruent bella, alias desidia pax-
que ad inertiam versa consumet et magnis opibus exi-
tiosa res, luxus. omnes hos fertiles campos repentina
maris inundatio abscondet aut in subitam cavernam con-
sidentis soli lapsus abducet. Quid est ergo, quare indi-
gner aut doleam, si exiguo momento publica fata prae-
16 cedo?" Magnus animus deo pareat et quicquid lex
universi iubet, sine cunctatione patiatur: aut in meliorem
emittitur vitam lucidius tranquilliusque inter divina man-
surus aut certe sine ullo futurus incommodo suae natu-
rae remiscebitur et revertetur in totum. Non est ergo
M. Catonis maius bonum honesta vita quam mors hone-
sta, quoniam non intenditur virtus. Idem esse dicebat
Socrates veritatem et virtutem. quomodo illa non cre-
scit, sic ne virtus quidem: habet numeros suos, plena
17 est. Non est itaque quod mireris paria esse bona, et
quae ex proposito sumenda sunt et quae subita res tu-
lit. nam si hanc inaequalitatem receperis, ut fortiter tor-
queri in minoribus bonis numeres, numerabis etiam in
malis et infelicem Socratem dices in carcere, infelicem
Catonem volnera sua animosius quam fecerat, retractan-
tem, calamitosissimum omnium Regulum fidei poenas
etiam hostibus servatae pendentem: atqui nemo hoc di-
cere, ne ex mollissimis quidem, ausus est. negant enim
18 illum esse beatum, sed tamen negant miserum. Acade-
mici veteres beatum quidem esse etiam inter hos cru-
ciatus fatentur, sed non ad perfectum nec ad plenum,
quod nullo modo potest recipi: nisi beatus est, in summo
bono non est. quod summum bonum est, supra se gra-
dum non habet, si modo illi virtus inest, si illam adversa
non minuunt, si manet etiam comminuto corpore inco-
lumis: manet autem. virtutem enim intellego animosam
19 et excelsam, quam incitat, quicquid infestat. Hunc ani-

mum, quem saepe induunt generosae indolis iuvenes,
quos alicuius honestae rei pulchritudo percussit, ut om-
nia fortuita contemnant, profecto sapientia infundet et
tradet: persuadebit unum bonum esse, quod honestum:
hoc nec remitti nec intendi posse, non magis quam regu-
lam, qua rectum probari solet, flectes. quicquid ex illa
mutaveris, iniuria est recti. Idem ergo de virtute dice- 20
mus: et haec recta est. flexuram non recipit. rigidari
quidem, amplius intendi non potest. haec de omnibus
rebus iudicat, de hac nulla. si rectior ipsa non potest
fieri, ne quae ab illa quidem fiunt, alia aliis rectiora
sunt. huic enim necesse est respondeant: ita paria sunt.
„Quid ergo? inquis: iacere in convivio et torqueri paria 21
sunt?“ Hoc mirum videtur tibi? illud licet magis admi-
reris: iacere in convivio malum est, torqueri in eculeo
bonum est, si illud turpiter, hoc honeste fit. bona ista
aut mala non efficit materia, sed virtus. haec ubicumque
adparuit, omnia eiusdem mensurae ac pretii sunt. In 22
oculos nunc mihi manus intentat ille, qui omnium ani-
mum aestimat ex suo, quod dicam paria bona esse ad-
versa fortiter portantis et prospera honeste iudicantis,
quod dicam paria bona esse eius, qui triumphat et eius,
qui ante currum vehitur invictus animo. non putant enim
fieri, quicquid facere non possunt: ex infirmitate sua de
virtute ferunt sententiam. Quid miraris, si uri, volnerari, 23
occidi, adligari iuvat, aliquando etiam libet? Luxurioso
frugalitas poena est. pigro supplicii loco labor est. de-
licatis miseria est industria. desidioso studere torqueri
est: eodem modo haec, ad quae omnes inbecilli sumus,
dura atque intoleranda credimus, obliti, quam multis
tormentum sit vino carere aut prima luce excitari. non
ista difficilia sunt natura, sed nos fluidi et enerves.
Magno animo de rebus magnis iudicandum est: alioquin 24
videbitur illarum vitium esse, quod nostrum est. Sic
quaedam rectissima, cum in aquam demissa sunt, spe-
ciem curvi praefractique visentibus reddunt. non tantum
quid videas, sed quemadmodum, refert: animus noster
ad vera perspicienda caligat. Da mihi adulescentem in- 25

corruptum et ingenio vegetum: dicet fortunatiorem sibi
videri, qui omnia rerum adversarum onera rigida cer-
vice sustollat, qui supra fortunam exsistat. Non mirum
est in tranquillitate non concuti: illud mirare, ibi extolli
aliquem, ubi omnes deprimuntur, ibi stare, ubi omnes
26 iacent. Quid est in tormentis, quid est in aliis, quae ad-
versa adpellamus, mali? [hoc,] ut opinor, succidere
mentem et incurvari et succumbere, quorum nihil sa-
pienti viro poterit evenire: stat rectus sub quolibet pon-
dere. nulla illum res minorem facit. nihil illi eorum,
quae ferenda sunt, displicet. nam quicquid cadere in
hominem potest, in se cecidisse non queritur. vires suas
27 novit. scit se esse oneri ferendo. Non educo sapientem
ex hominum numero nec dolores ab illo sicut ab aliqua
rupe nullum sensum admittente submoveo. memini ex
duabus illum partibus esse conpositum: altera est inra-
tionalis. haec mordetur, uritur, dolet: altera rationalis.
haec inconcussas opiniones habet, intrepida est et indo-
mita. in hac positum est summum illud hominis bonum:
antequam inpleatur, incerta mentis volutatio est: cum
28 vero perfectum est, inmota illa stabilitas est. Itaque in-
choatus et ad summa procedens cultorque virtutis, etiamsi
adpropinquat perfecto bono, sed ei nondum summam ma-
num inposuit, ibi interim cessabit et remittet aliquid ex
intentione mentis. nondum enim incerta transgressus est.
etiamnunc versatur in lubrico: beatus vero et virtutis
exactae tunc se maxime amat, cum fortissime expertus
est, et metuenda ceteris, si alicuius honesti officii pretia
sunt, non tantum fert, sed amplexatur multoque audire
29 mavult: tanto melior quam [*tanto*] felicior. Venio
nunc illo, quo me vocat exspectatio tua. Ne extra rerum
naturam vagari virtus nostra videatur, et tremet sapiens
et dolebit et expallescet. hi enim omnes corporis sensus
sunt. ubi origo calamitatis? ubi illud malum verum est?
illic scilicet, si ista animum detrahunt, si ad confessionem
30 servitutis adducunt, si illi poenitentiam sui faciunt. Sa-
piens quidem vincit virtute fortunam, at multi professi
sapientiam levissimis nonnumquam minis exterriti sunt.

Hoc loco vitium nostrum est, qui idem a sapiente exigimus et a proficiente. Suadeo adhuc mihi ista, quae laudo, nondum persuadeo. etiamsi persuasissem, nondum tam parata haberem aut tam exercitata, ut ad omnes casus procurrerent. Quemadmodum lana quos- 31
dam colores semel ducit, quosdam nisi saepius macerata et recocta non perbibit, sic alias disciplinas ingenia, cum accepere, protinus praestant: haec, nisi alte descendit et diu sedit et animum non coloravit, sed infecit, nihil ex his, quae promiserat, praestat. Cito hoc potest tradi et 32
paucissimis verbis: unum bonum esse virtutem, nullum certe sine virtute, et ipsam virtutem in parte nostri meliore, id est rationali, positam. Quid erit haec virtus? iudicium verum et inmotum. ab hoc enim inpetus venient mentis, ab hoc omnis species, quae inpetum movet, redigetur ad liquidum. Huic iudicio consentaneum erit 33
omnia, quae virtute contacta sunt, et bona iudicare et inter se paria. corporum autem bona corporibus quidem bona sunt, sed in totum non sunt bona. his pretium quidem erit aliquod, ceterum dignitas non erit: magnis inter se intervallis distabunt: alia minora, alia maiora erunt. Et in ipsis sapientiam sectantibus magna dis- 34
crimina esse fateamur necesse est: alius iam in tantum profecit, ut contra fortunam audeat adtollere oculos, sed non pertinaciter: cadunt enim nimio splendore praestricti. alius in tantum, ut possit cum illa conferre voltum, si iam pervenit ad summum et fiduciae plenus est. Inperfecta necesse est labent et modo prodeant, 35
modo sublabantur aut succidant. sublabentur autem, nisi ire et niti perseveraverint: si quicquam ex studio et fideli intentione laxaverint, retro eundum est. nemo profectum ibi invenit, ubi reliquerat. Instemus itaque et perseveremus. plus, 36
quam profligavimus, restat: sed magna pars est profectus velle proficere. huius rei conscius mihi sum: volo et mente tota volo. te quoque instinctum esse et magno ad pulcherrima properare inpetu video: properemus: ita demum vita beneficium erit: alioquin mora est, et

quidem turpis, inter foeda versantibus. id agamus, ut nostrum omne tempus sit. non erit autem, nisi prius nos
37 nostri esse coeperimus. Quando continget contemnere utramque fortunam? quando continget omnibus obpressis adfectibus et sub arbitrium suum adductis hanc vocem emittere: vici? Quem vicerim quaeris? non Persas nec extrema Medorum nec si quid ultra Dahas bellicosum iacet, sed avaritiam, sed ambitionem, sed metum mortis, qui victores gentium vicit. Vale.

L. ANNAEI SENECAE
AD LUCILIUM
EPISTULARUM MORALIUM
LIBER IX.

EPISTULA I. (72.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1. Quod quaeris a me, liquebat mihi, si rem edicerem per se. sed diu non retemptavi memoriam meam, itaque non facile me sequitur. quod evenit libris situ cohaerentibus, hoc evenisse mihi sentio: explicandus est animus et quaecumque apud illum deposita sunt, subinde excuti debent, ut parata sint, quotiens usus exegerit. ergo hoc in praesentia differamus. multum enim operae, multum diligentiae poscit. cum primum longiorem eodem loco
2 speravero moram, tunc istud in manus sumam. Quaedam enim sunt, quae possis et in cisio scribere. quaedam lectum et otium et secretum desiderant. nihilominus his quoque occupatis diebus agatur aliquid et quidem totis. numquam enim non succedent occupationes novae: serimus illas, itaque ex una exeunt plures. deinde ipsi nobis dilationem damus: „cum hoc peregero, toto animo

incumbam." et „si hanc rem molestam conposuero, studio me dabo." Non cum vacaveris, philosophan- 3
dum est: omnia alia neglegenda sunt, ut huic adsideamus, cui nullum tempus satis magnum est, etiamsi a pueritia usque ad longissimos humani aevi terminos vita producitur. non multum refert, utrum omittas philosophiam an intermittas. non enim ubi interrupta est, manet, sed eorum more, quae intenta dissiliunt, usque ad initia sua recurrit, quod a continuatione discessit. Resistendum est occupationibus nec explicandae, sed submovendae sunt. tempus quidem nullum parum est idoneum studio salutari: atqui multi inter illa non
student, propter quae studendum est. „Incidet aliquid, 4
quod inpediat." non quidem eum, cuius animus in omni negotio laetus atque alacer est: inperfectis adhuc interscinditur laetitia, sapientis vero contexitur gaudium, nulla causa rumpitur, nulla fortuna, semper et ubique tranquillus est. non enim ex alieno pendet nec favorem fortunae aut hominis exspectat. domestica illi felicitas
est. exiret ex animo, si intraret: ibi nascitur. Aliquando 5
extrinsecus, quo admoneatur mortalitatis, intervenit, sed id leve et quod summam cutem stringat. aliquo, inquam, incommodo adflatur maximus is: illud bonum est fixum. ita dico, extrinsecus aliqua sunt incommoda, velut in corpore interdum robusto solidoque eruptiones quaedam
pustularum et ulcuscula, nullum in alto malum est. Hoc, 6
inquam, interest inter consummatae sapientiae virum et alium procedentis, quod inter sanum et ex morbo gravi ac diutino emergentem, cui sanitatis loco est levior accessio: hic nisi adtendit, subinde gravatur et in eadem revolvitur: sapiens recidere non potest, ne incidere quidem amplius. corpori enim ad tempus bona valitudo est, quam medicus, etiamsi reddidit, non praestat. saepe ad eumdem, qui advocaverat, excitatur: [*animus*] semel in
totum sanatur. Dicam, quomodo intellegas sanum: si se 7
ipso contentus est, si confidit sibi, si scit omnia vota mortalium, omnia beneficia, quae dantur petunturque, nullum in beata vita habere momentum. nam cui aliquid

accedere potest, id inperfectum est. cui aliquid absce-
dere potest, id inperpetuum est: cuius perpetua futura
laetitia est, is suo gaudeat. omnia autem, quibus volgus
inhiat, ultro citroque fluunt. nihil dat fortuna mancipio.
sed haec quoque fortuita tunc delectant, cum illa ratio
temperavit ac miscuit: haec est, quae etiam externa com-
8 mendet, quorum avidis usus ingratus est. Solebat Atta-
lus hac imagine uti: „vidisti aliquando canem missa a
domino frusta panis aut carnis aperto ore captantem?
quicquid excepit, protinus integrum devorat et semper
ad spem venturi hiat: idem evenit nobis: quicquid ex-
spectantibus fortuna proiecit, id sine ulla voluptate de-
mittimus statim, ad rapinam alterius erecti et adtoniti.“
Hoc sapienti non evenit: plenus est. etiam si quid ob-
venit, secure excipit ac reponit. laetitia fruitur maxima,
9 continua, sua. Habet aliquis bonam voluntatem, habet
profectum, sed cui multum desit a summo: hic deprimitur
alternis et extollitur ac modo in coelum adlevatur, modo
defertur ad terram. Inperitis ac rudibus nullus praeci-
pitationis finis est: in Epicureum illud chaos decidunt
10 inane, sine termino. [Est] adhuc genus tertium eorum,
qui sapientiae adludunt, quam non quidem contigerunt,
in conspectu tamen et, ut ita dicam, sub ictu habent: hi
non concutiuntur, ne defluunt quidem. nondum in sicco,
11 iam in portu sunt. Ergo cum tam magna sint inter sum-
mos imosque discrimina, cum medios quoque sequatur
ingens periculum ad deteriora redeundi: non debemus
occupationibus indulgere. excludendae sunt: si semel in-
traverint, in locum suum alias substituent: principiis illa-
rum obstemus. melius non incipient, quam desinent. Vale.

EPISTULA II. (73.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1. Errare mihi videntur, qui existimant philosophiae fideliter deditos contumaces esse ac refractarios, [et] contemptores magistratuum ac regum eorumve, per quos publica administrantur. e contrario enim nulli adversus illos

gratiores sunt: nec inmerito. nullis enim plus praestant
quam quibus frui tranquillo otio licet. Itaque ii, quibus 2
multum ad propositum bene vivendi confert securitas
publica, necesse est auctorem huius boni ut parentem
colant, multo quidem magis quam illi inquieti et in medio
positi, qui multa principibus debent, sed multa et inpu-
tant, quibus numquam tam plene occurrere ulla liberali-
tas potest, ut cupiditates illorum, quae crescunt, dum
inplentur, exsatiet. quisquis autem de accipiendo cogi-
tat, oblitus accepti est. nec ullum habet malum cupidi-
tas maius, quam quod ingrata est. Adice nunc, quod 3
nemo eorum, qui in republica versantur, quot vincat,
sed a quibus vincatur, adspicit. et illis non tam iucun-
dum est multos post se videre quam grave, aliquem ante
se. habet hoc vitium omnis ambitio: non respicit. nec
ambitio tantum instabilis est, verum cupiditas omnis,
quia incipit semper a fine. At ille vir sincerus ac purus, 4
qui reliquit et curiam et forum et omnem administra-
tionem reipublicae, ut ad ampliora secederet, diligit eos,
per quos hoc ei facere tuto licet solusque illis gratuitum
testimonium reddit et magnam rem nescientibus debet.
quemadmodum praeceptores suos veneratur ac suspicit,
quorum beneficio illis inviis exiit, sic et hos, sub quo-
rum tutela positus exercet artes bonas. „Verum alios 5
quoque rex viribus suis protegit.“ Quis negat? sed quem-
admodum Neptuno plus debere se iudicat ex his, qui
eadem tranquillitate usi sunt, qui plura et pretiosiora illo
mari vexit, animosius a mercatore quam a vectore sol-
vitur votum, et ex ipsis mercatoribus effusius gratus
est, qui odores ac purpuras et auro pensanda portabat
quam qui vilissima quaeque et saburrae loco futura con-
gesserat: sic huius pacis beneficium ad omnes pertinen-
tis altius ad eos pervenit, qui illa bene utuntur. multi 6
enim sunt ex his togatis, quibus pax operosior bello est:
an idem existimas pro pace debere eos, qui illam ebrie-
tati aut libidini inpendunt aut aliis vitiis, quae vel bello
rumpenda sunt? nisi forte tam iniquum putas esse sa
pientem, ut nihil viritim se debere pro communibus bo-

nis iudicet. soli lunaeque plurimum debeo, et non uni
mihi oriuntur. anno temperantique annum deo privatim
obligatus sum, quamvis nihil in meum honorem descripta
7 sint. [et] stulta avaritia mortalium possessionem proprie-
tatemque discernit nec quicquam suum credit esse, quod
publicum est: at ille sapiens nihil iudicat suum magis
quam cuius illi cum humano genere consortium est. nec
enim essent ita communia, nisi pars illorum pertineret
ad singulos: socium efficit etiam quod ex minima por-
8 tione commune est. Adice nunc, quod magna et vera
bona non sic dividuntur, ut exiguum in singulos cadat:
ad unumquemque tota perveniunt. Ex congiario tantum
ferunt homines, quantum in capita promissum est. epulum
et visceratio et quicquid aliud manu capitur, discedit in
partes: ad haec individua bona, pax et libertas, tam
9 omnium tota quam singulorum sunt. Cogitat itaque [sa-
piens], per quem sibi horum usus fructusque contingat,
per quem non ad arma illum nec ad servandas vigilias
nec ad tuenda moenia et multiplex belli tributum publica
necessitas vocet, agitque gubernatori suo gratias. Hoc
docet philosophia praecipue, bene debere beneficia, bene
10 solvere: interdum autem solutio est ipsa confessio. Con-
fitebitur ergo multum se debere ei, cuius ad-
ministratione ac providentia contingit illi
pingue otium et arbitrium sui temporis et in-
perturbata publicis occupationibus quies.

O Meliboee, deus nobis haec otia fecit:
namque erit ille mihi semper deus.

11 Si illa quoque otia multum auctori suo debent, quorum
munus hoc maximum est:

ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
ludere, quae vellem, calamo permisit agresti:

quanti aestimamus hoc otium, quod inter deos
12 agitur, quod deos facit? Ita dico, Lucili, et te in
coelum conpendiario voco. Solebat Sextius dicere, Iovem
plus non posse quam bonum virum: plura Iupiter habet,
quae praestet hominibus, sed inter duos bonos non est
melior, qui locupletior, non magis quam inter duos, qui-

bus par scientia regendi gubernaculum est, meliorem dixeris, cui maius speciosiusque navigium est. Iupiter 13
quo antecedit virum bonum? diutius bonus est: sapiens nihilo se minoris aestimat, quod virtutes eius spatio breviore cluduntur. Quemadmodum ex duobus sapientibus qui senior decessit, non est beatior eo, cuius intra pauciores annos terminata virtus est: sic deus non vincit sapientem felicitate, etiamsi vincit aetate. Non est virtus maior, quae longior. Iupiter omnia habet, sed nempe 14
aliis tradidit habenda: ad ipsum hic unus usus pertinet, quod utendi omnibus causa est: sapiens tam aequo animo omnia apud alios videt contemnitque quam Iupiter et hoc se magis suspicit, quod Iupiter uti illis non potest, sapiens non vult. Credamus itaque Sextio monstranti 15
pulcherrimum iter et clamanti:

„*hac itur ad astra:*

hac secundum frugalitatem, hac secundum temperantiam, hac secundum fortitudinem." Non sunt di fastidiosi, non invidi: admittunt et adscendentibus manum porrigunt. Miraris hominem ad deos ire? deus ad ho- 16
mines venit, immo, quod est propius, in homines venit: n u l l a s i n e d e o m e n s b o n a e s t. semina in corporibus humanis divina dispersa sunt, quae si bonus cultor excipit, similia origini prodeunt et paria his, ex quibus orta sunt, surgunt: si malus, non aliter quam humus sterilis ac palustris necat ac deinde creat purgamenta pro frugibus. Vale.

EPISTULA III. (74.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Epistula tua delectavit me et marcentem excitavit, 1
memoriam quoque meam, quae iam mihi segnis ac lenta est, evocavit. Quidni tu, mi Lucili, m a x i m u m p u t e s i n s t r u m e n t u m b e a t a e v i t a e h a n c p e r s u a s i o n e m, u n u m b o n u m e s s e, q u o d h o n e s t u m e s t? nam qui alia bona iudicat, in fortunae venit potestatem, alieni arbitrii fit: qui omne bonum honesto circumscripsit, intra se felix est. Hic amissis liberis moestus, hic solli- 2

citus aegris, hic turpibus et aliquam passis infamiam tristis. illum videbis alienae uxoris amore cruciari, illum suae. non deerit, quem repulsa distorqueat. erunt,
3 quos ipse honor vexet. illa vero maxima ex omni mortalium populo turba miserorum, quam exspectatio mortis exagitat undique inpendens. nihil enim est, unde non subeat. itaque, ut in hostili regione versantibus, huc et illuc circumspiciendum est et ad omnen strepitum circumagenda cervix: nisi hic timor e pectore eiectus est,
4 palpitantibus praecordiis vivitur. Occurrent acti in exilium et evoluti bonis. occurrent, quod genus egestatis gravissimum est, in divitiis inopes. occurrent naufragi similiave naufragis passi, quos aut popularis ira aut invidia, perniciosum optimis telum, inopinantes securosque disiecit procellae more, quae in ipsa sereni fiducia solet emergere, aut fulminis subiti, ad cuius ictum etiam vicina tremuerunt. nam ut illic quisquis ab igne propior stetit, percusso similis obstupuit, sic in his per aliquam vim accidentibus unum calamitas obprimit, ceteros metus, paremque pas-
5 sis tristitiam facit pati posse. Omnium animos mala aliena ac repentina sollicitant. quemadmodum aves etiam inanis fundae sonus territat, ita nos non ad ictum tantum exagitamur, sed ad crepitum. Non potest ergo quisquam beatus esse, qui huic se opinioni credidit. non enim beatum est, nisi quod intrepidum: inter suspecta male
6 vivitur. Quisquis se multum fortuitis dedit, ingentem sibi materiam perturbationis et inexplicabilem fecit: una haec via est ad tuta vadenti, externa despicere et honesto contentum esse: nam qui aliquid virtute melius putat aut ullum praeter illam bonum, ad haec, quae a fortuna sparguntur, sinum expandit et sollicitus missilia eius
7 [ex]spectat. Hanc enim imaginem animo tuo propone, ludos facere fortunam et in hunc mortalium coetum honores, divitias, gratiam excutere, quorum alia inter diripentium manus scissa sunt, alia infida societate divisa, alia magno detrimento eorum, in quos devenerant, prensa. ex quibus quaedam aliud agentibus inciderunt, quaedam, quia nimis captabantur, amissa et, dum avide

rapiuntur, expulsa sunt. nulli vero, etiam cui rapina feliciter cessit, gaudium rapti duravit in posterum. itaque prudentissimus quisque cum primum induci videt munuscula, a theatro fugit et scit magno parva constare: nemo manum conserit cum recedente, nemo exeuntem ferit: circa praemium rixa est. Idem in his evenit, quae 8
fortuna desuper iactat: aestuamus miseri, distringimur, multas habere cupimus manus, modo in hanc partem, modo in illam respicimus: nimis tarde nobis mitti videntur, quae cupiditates nostras inritant ad paucos perventura, exspectata omnibus. ire obviam cadentibus cupi- 9
mus. gaudemus, si quid invasimus, invadendique aliquos spes vana delusit: vilem praedam magno aliquo incommodo luimus aut de[*cipimur*] aut fallimur. secedamus itaque ab istis ludis et demus raptoribus locum: illi spectent bona ista pendentia et ipsi magis pendeant. Qui- 10
cumque beatus esse constituet, unum esse bonum putet, quod honestum est. nam si ullum aliud esse existimat, primum male de providentia iudicat, quia multa incommoda iustis viris accidunt et quia, quicquid nobis dedit, breve est et exiguum, si conparas mundi totius aevo. Ex 11
hac deploratione nascitur, ut ingrati divinorum interpretes simus: querimur, quod non semper, quod et pauca nobis et incerta et abitura contingant. inde est, quod nec vivere nec mori volumus: vitae nos odium tenet, timor mortis. natat omne consilium nec inplere nos ulla felicitas potest. causa autem est, quod non pervenimus ad illud bonum inmensum et insuperabile, ubi necesse est resistat voluntas nostra, quia ultra summum non est locus. Quaeris, quare virtus nullo egeat? praesentibus 12
gaudet, non concupiscit absentia. nihil non illi magnum est, quod satis. Ab hoc discede iudicio: non pietas constabit, non fides. multa utramque praestare cupienti patienda sunt ex his, quae mala vocantur. multa inpendenda ex his, quibus indulgemus tamquam bonis. perit, 13
fortitudo, quae periculum facere debet sui. perit magnanimitas, quae non potest eminere, nisi omnia velut minuta contempsit, quae pro maximis volgus optat. perit

gratia et relatio gratiae, si timemus laborem, si quic-
quam pretiosius fide novimus, si non optima spectamus.
14 Sed ut illa praeteream, aut ista bona non sunt, quae vo-
cantur, aut homo felicior deo est, quoniam quidem quae
parata nobis sunt, non habet in usu deus. nec enim li-
bido ad illum nec epularum lautitiae nec opes nec quic-
quam ex his hominem inescantibus et vili voluptate du-
centibus pertinet. ergo aut credibile est bona deo deesse
aut hoc ipsum argumentum est bona non esse, quae deo
15 desunt. Adice, quod multa, quae bona videri volunt,
animalibus quam homini pleniora contingunt: illa cibo
avidius utuntur. venere non aeque fatigantur. virium
illis maior est et aequabilior firmitas: sequitur, ut multo
feliciora sint homine. nam sine nequitia, sine fraudibus
degunt. fruuntur voluptatibus, quas et magis capiunt et
16 ex facili sine ullo pudoris aut poenitentiae metu. Consi-
dera tu itaque, an id bonum vocandum sit, quo deus
ab homine vincitur. Summum bonum in animo conti-
neamus: obsolescit, si ab optima nostri parte ad pessi-
mam transit et transfertur ad sensus, qui agiliores sunt
animalibns mutis. Non est summa felicitatis nostrae in
carne ponenda: bona illa sunt vera, quae ratio dat, so-
lida ac sempiterna, quae cadere non possunt, ne decre-
17 scere quidem aut minui: cetera opinione bona sunt et
nomen quidem habent commune cum veris, proprietas
in illis boni non est. itaque commoda vocentur et, ut
nostra lingua loquar, *producta*. ceterum sciamus man-
cipia nostra esse, non partes: et sint apud nos, sed ita,
ut meminerimus extra nos esse. etiamsi apud nos sint,
inter subiecta numerentur et humilia, propter quae nemo
se adtollere debeat. quid enim stultius quam aliquem eo
18 sibi placere, quod ipse non fecit? Omnia ista nobis ac-
cedant, non haereant, ut, si abducantur, sine ulla no-
stri laceratione discedant. utamur illis, non gloriemur,
et utamur parce tamquam depositis apud nos et abituris.
quisquis illa sine ratione possedit, non diu tenuit. ipsa
enim se felicitas, nisi temperatur, premit. si fugacissi-
mis bonis credidit, cito deseritur et, ut *non* deseratur,

adfligitur. paucis deponere felicitatem molliter licuit.
ceteri cum iis, inter quae eminuere, labuntur et illos de-
gravant ipsa, quae extulerant. Ideo adhibebitur pru- 19
dentia, quae modum illis aut parsimoniam inponat, quo-
niam quidem licentia opes suas praecipitat atque urget.
nec umquam inmodica durarunt, nisi illa moderatrix ratio
conpescuit. hoc multarum tibi urbium ostendet eventus,
quarum in ipso flore luxuriosa imperia ceciderunt et
quicquid virtute partum erat, intemperantia conruit. Ad-
versus hos casus muniendi sumus. nullus autem contra
fortunam inexpugnabilis murus est: intus instruamur.
si illa pars tuta est, pulsari homo potest, capi non pot-
est. Quod sit hoc instrumentum, scire desideras? Nihil 20
indignetur sibi accidere sciatque illa ipsa, quibus laedi
videtur, ad conservationem universi pertinere et ex iis
esse, quae cursum mundi officiumque consummant. Pla-
ceat homini, quicquid deo placuit: ob hoc ipsum se sua-
que miretur, quod non potest vinci, quod mala ipsa sub
se tenet, quod ratione, qua valentius nihil est, casum
doloremque et iniuriam subigit. Ama rationem! huius te 21
amor contra durissima armabit. catulorum amor in ve-
nabula inpingit feras et inconsultus inpetus praestat in-
domitas. iuvenilia nonnumquam ingenia cupido gloriae
in contemptum tam ferri quam ignium misit. species
quosdam atque umbra virtutis in mortem voluntariam
trudit: quanto his omnibus fortior ratio est, quanto con-
stantior, tanto vehementius per metus ipsos et pericula
exibit. „Nihil agitis, inquit, quod negatis ul- 22
lum esse aliud honesto bonum: non faciet vos
haec munitio tutos a fortuna et inmunes. dici-
tis enim inter bona esse liberos pios et bene moratam
patriam et parentes bonos: horum pericula non potestis
spectare securi. perturbabit vos obsidio patriae, libero-
rum mors, parentum servitus.“ Quid adversus hos 23
pro nobis responderi soleat, ponam: deinde
tunc adiciam, quid praeterea respondendum
putem. Alia condicio est in iis, quae ablata in locum
suum aliquid incommodi substituunt: tamquam bona va-

litudo vitiata in malam transfertur. acies oculorum exstincta caecitate nos adficit. non tantum velocitas perit poplitibus incisis, sed debilitas pro illa subit. hoc non est periculum in iis, quae paulo ante retulimus. quare? si amicum bonum amisi, non est mihi pro illo perfidia patienda, nec si bonos liberos extuli, in illorum locum in-
24 pietas succedit. Deinde non amicorum ille aut liberorum interitus, sed corporum est. bonum autem uno modo perit, si in malum transit: quod natura non patitur, quia omnis virtus et opus omne virtutis inconruptum manet. Deinde etiamsi amici perierunt, etiamsi probati respondentesque voto patris liberi, est quod illorum expleat locum. quid sit quaeris? quod illos [quoque] bonos fecerat,
25 virtus. haec nihil vacare patitur loci, totum animum tenet, desiderium omnium tollit, sola satis est: omnium enim bonorum vis et origo in ipsa est. quid refert, an aqua decurrens intercipiatur atque abeat, si fons, ex quo fluxerat, salvus est? Non dices vitam iustiorem salvis liberis quam amissis nec ordinatiorem nec prudentiorem nec honestiorem: ergo ne meliorem quidem. non facit adlectio amici sapientiorem, non facit stultiorem detractio, ergo nec beatiorem aut miseriorem. quamdiu virtus salva
26 fuerit, non senties, quid abscesserit. „Quid ergo? non est beatior amicorum et liberorum turba subcinctus?" Quidni non sit? summum enim bonum nec infringitur nec augetur: in suo modo permanet, utcumque se fortuna gessit. sive illi senectus longa contigit sive citra senectutem finitus est, eadem mensura summi boni est, quamvis
27 aetatis diversa sit. Utrum maiorem an minorem circulum scribas, ad spatium eius pertinet, non ad formam: licet alter diu manserit, alterum statim obduxeris et in eum, in quo scriptus est, pulverem solveris, in eadem uterque forma fuit. quod rectum est, nec magnitudine aestimatur nec numero nec tempore: non magis produci quam contrahi potest. honestam vitam ex centum annorum numero in quantum voles corripe et in unum diem coge: aeque
28 honesta est. Modo latius virtus funditur, regna, urbes, provincias temperat, fert leges, colit amicitias, inter pro-

pinquos liberosque dispensat officia. modo arto fine con-
cluditur paupertatis, exilii, orbitatis: non tamen minor
est, si ex altiore fastigio in privatum, ex regio in humile
subducitur, ex publico et spatioso iure in angustias domus
vel anguli coit: aeque magna est, etiamsi in se recessit 29
undique exclusa. nihilominus enim magni spiritus est et
erecti, exactae prudentiae, indeclinabilis iustitiae. ergo
aeque beata est. beatum enim illud in uno loco positum
est, in ipsa mente, grande, stabile, tranquillum, quod sine
scientia divinorum humanorumque non potest effici. Se- 30
quitur illud, quod me responsurum esse dicebam. Non
adfligitur sapiens liberorum amissione, non amicorum.
eodem enim animo fert illorum mortem, quo suam ex-
spectat. non magis hanc timet quam illam dolet. virtus
enim convenientia constat: omnia opera eius cum ipsa
concordant et congruunt. haec concordia perit, si animus,
quem excelsum esse oportet, luctu aut desiderio submit-
titur. Inhonesta est omnis trepidatio et sollicitudo et in
ullo actu pigritia. honestum enim securum et expeditum
est, interritum est, in procinctu stat. Quid ergo? non 31
aliquid perturbationi simile patietur? non et color eius
mutabitur et voltus agitabitur et artus refrigescent? et
quicquid aliud non ex imperio animi, sed inconsulto quo-
dam naturae inpetu geritur. fateor. sed manebit illi per-
suasio eadem, nihil illorum malum esse nec dignum, ad
quod mens sana deficiat. omnia, quae facienda erunt,
audacter facit et prompte. hoc enim stultitiae proprium 32
quis dixerit, ignave et contumaciter facere, quae faciat,
et alio corpus inpellere, alio animum distrahique inter
diversissimos motus. nam propter illa ipsa, quibus ex-
tollit se miraturque, contempta est et ne illa quidem, qui-
bus gloriatur, libenter facit. si vero aliquod timetur ma-
lum, eo perinde, dum exspectat, quasi venisset, urgetur
et quicquid ne patiatur timet, iam metu patitur. Quemad- 33
modum in corporibus languoris signa praecurrunt. quae-
dam enim segnitia enervis est et sine labore ullo lassitudo
et oscitatio et horror membra percurrens: sic infirmus
animus multo ante quam obprimatur malis quatitur. prae-

sumit illa et ante tempus cadit. quid autem dementius quam angi futuris nec se tormento reservare, sed accersere sibi miserias et admovere? quas differre optimum
34 est, si discutere non possis. Vis scire futuro neminem debere torqueri? quicumque audierit post quinquagesimum annum sibi patienda supplicia, non perturbatur, nisi si medium spatium transsiluerit et se in illam seculo post futuram sollicitudinem inmiserit: eodem modo fit, ut animos libenter aegros et captantes causas doloris vetera atque obliterata contristent. Et quae praeterierunt et quae futura sunt, absunt. neutra sentimus. non est autem nisi ex eo, quod sentias, dolor. Vale.

EPISTULA IV. (75.)

Seneca Lucilio suo salutem.

1 Minus tibi accuratas a me epistulas mitti quereris. quis enim accurate loquitur, nisi qui vult putide loqui? qualis sermo meus esset, si una sederemus aut ambularemus, inlaboratus et facilis, tales esse epistulas meas volo, quae nihil habeant accersitum nec
2 fictum. Si fieri posset, quid sentiam, ostendere quam loqui mallem. etiamsi disputarem, nec subploderem pedem nec manum iactarem nec adtollerem vocem, sed ista oratoribus reliquissem, contentus sensus meos ad te per-
3 tulisse, quos nec exornassem nec abiecissem. hoc unum plane tibi adprobare vellem, omnia me illa sentire, quae dicerem nec tantum sentire, sed amare. Aliter homines amicam, aliter liberos osculantur: tamen in hoc quoque amplexu tam sancto et moderato satis adparet adfectus. Non mehercules ieiuna esse et arida volo, quae de rebus tam magnis dicentur. neque enim philosophia ingenio renuntiat. multum tamen operae inpendi verbis non opor-
4 tet. haec sit propositi nostri summa: quod sentimus loquamur, quod loquimur sentiamus: concordet sermo cum vita. ille promissum suum inplevit, qui, et cum videas illum et cum audias, idem
5 est. videbimus, qualis sit, quantus sit, un*de* sit. Non delectent verba nostra, sed prosint. si tamen contingere

eloquentia non sollicito potest, si aut parata est aut parvo
constat, adsit et res pulcherrimas prosequatur. sit talis,
ut res potius quam se ostendat: aliae artes ad ingenium
totae pertinent, hic animi negotium agitur. Non quaerit 6
aeger medicum eloquentem, sed, si ita conpetit, ut idem
ille, qui sanare potest, compte de iis, quae facienda sunt,
disserat, boni consulet. non tamen erit, quare gratuletur
sibi, quod inciderit in medicum etiam disertum. hoc enim
tale est, quale si peritus gubernator etiam formosus est.
Quid aures meas scabis? quid oblectas? aliud agitur: 7
urendus, secandus, abstinendus sum. ad haec adhibitus
es. curare debes morbum veterem, gravem, publicum.
tantum negotii habes, quantum in pestilentia medicus.
Circa verba occupatus es? iamdudum gaude, si sufficis
rebus: quando, quae multa [*discere debes*,] disces? quan-
do, quae didiceris, adfiges tibi ita, ut excidere non pos-
sint? quando illa experieris? non enim, ut cetera, me-
moriae tradidisse satis est: in opere temptanda sunt.
non est beatus, qui scit illa, sed qui facit. „Quid ergo? 8
infra illum nulli gradus sunt? statim a sapientia praeceps
est?" Non, ut existimo. nam qui proficit, in numero
quidem stultorum est, magno tamen intervallo ab illis
diducitur. Inter ipsos quoque proficientes sunt
magna discrimina: in tres classes, ut quibusdam
placet, dividuntur: primi sunt, qui sapientiam non- 9
dum habent, sed iam in vicinia eius constiterunt. tamen
etiam quod prope est, ex*t*ra est. Qui sint hi quaeris?
qui omnes iam adfectus ac vitia posuerunt, quae erant
conplectenda, didicerunt, sed illis adhuc inexperta fiducia
est. bonum suum nondum in usu habent, iam tamen in
illa, quae fugerunt, decidere non possunt. iam ibi sunt,
unde non est retro lapsus, sed hoc illis de se nondum
liquet: quod in quadam epistula scripsisse me memini,
„scire se nesciunt." iam contigit illis bono suo frui, non-
dum confidere. Quidam hoc proficientium genus, de 10
quo locutus sum, ita conplectuntur, ut illos dicant iam
effugisse morbos animi, adfectus nondum, et adhuc in
lubrico stare, quia nemo sit extra periculum malitiae, nisi

qui totam eam excussit: nemo autem illam excussit, nisi
11 qui pro illa sapientiam adsumpsit. Quid inter morbos animi intersit et adfectus, saepe iam dixi. nunc quoque te admonebo: morbi sunt inveterata vitia et dura, ut avaritia, ut ambitio nimia. *altius* haec animum inplicuerunt et perpetua eius mala esse coeperunt. Ut breviter finiam, morbus est iudicium in pravo pertinax, tamquam valde expetenda sint, quae leviter expetenda sunt, vel, si mavis, ita finiamus: nimis inminere leviter petendis vel ex toto non petendis aut in magno pretio habere in aliquo
12 habenda vel in nullo. Adfectus sunt motus animi inprobabiles, subiti et concitati, qui frequentes neglectique fecere morbum, sicut distillatio una nec adhuc in morem adducta tussim facit, adsidua et vetus phthisin. itaque qui plurimum profecere, extra morbos sunt: adfectus ad-
13 huc sentiunt perfecto proximi. Secundum genus est eorum, qui et maxima animi mala et adfectus deposuerunt, sed ita, ut non sit illis securitatis suae certa possessio.
14 possunt enim in eadem relabi. Tertium illud genus extra *mala* multa et magna est, sed non extra omnia: effugit avaritiam, sed iram adhuc sentit. iam non sollicitatur libidine, etiamnunc ambitione. iam non concupiscit, sed adhuc timet. et in ipso metu ad quaedam satis firmus est, quibusdam cedit. mortem contemnit, dolorem refor-
15 midat. De hoc loco aliquid cogitemus: bene nobiscum agetur, si in hunc admittimur numerum. Magna felicitate naturae magnaque et adsidua intentione studii secundus occupatur gradus: sed ne hic quidem contemnendus est color tertius. Cogita, quantum circa te videas malorum, adspice, quam nullum sit nefas sine exemplo, quantum cotidie nequitia proficiat, quantum publice privatimque peccetur: intelleges satis nos consequi, si inter pessimos
16 non sumus. „Ego vero, inquis, spero me posse et amplioris ordinis fieri.“ Optaverim hoc nobis magis quam promiserim: praeoccupati sumus. ad virtutem contendimus inter vitia districti. pudet dicere, honesta colimus, quantum vacat: at quam grande praemium exspectat, si occupationes nostras et mala tenacissima abrumpimus!

non cupiditas, non timor nos pellet. inagitati terroribus, 17
incorrupti voluptatibus nec mortem horrebimus nec deos: sciemus mortem malum non esse, deos malos non esse: tam inbecillum [est], quod nocet quam cui nocetur: optima vi noxia carent. Exspectant nos, si ex hac ali- 18
quando faece in illud evadimus sublime et excelsum, tranquillitas animi et expulsis erroribus absoluta libertas. Quaeris quae sit ista? non homines timere, non deos. nec turpia velle nec nimia. in se ipsum habere maximam potestatem: inaestimabile bonum est suum fieri. Vale.

EPISTULA V. (76.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Inimicitias mihi denuntias, si quicquam ex iis, quae 1
cotidie facio, ignoraveris: vide, quam simpliciter tecum vivam: hoc quoque tibi committam. Philosophum audio et quidem quintum iam diem habeo, ex quo in scholam eo et ab octava disputantem audio. „bona, inquis, aetate.“ quidni bona? quid autem stultius est quam, quia diu non didiceris, non discere? Quid ergo? idem faciam, quod 2
trossuli et iuvenes? bene mecum agitur, si hoc unum senectutem meam *de*decet. omnis aetatis homines haec schola admittit. in hoc senescamus, ut iuvenes sequamur. In theatrum senex ibo et in circum deferar et nullum par sine me depugnabit: ad philosophum ire erubescam? Tamdiu discendum est, quamdiu nescias: si proverbio 3
credimus, „quamdiu vivis.“ nec ulli hoc rei magis convenit quam huic: tamdiu discendum est, quemadmodum vivas, quamdiu vivis. Ego tamen illic aliquid et doceo. quaeris, quid doceam? etiam seni esse discendum. Pudet 4
autem me generis humani, quotiens scholam intravi. praeter ipsum theatrum Neapolitanorum, ut scis, transeundum est Metronactis petentibus domum: illud quidem fartum est et ingenti studio, quis sit pythaules bonus, iudicatur: habet tubicen quoque Graecus et praeco concursum: at in illo loco, in quo vir bonus quaeritur, in quo vir bonus discitur, paucissimi sedent, et hi plerisque

videntur nihil boni negotii habere, quod agant: inepti et
inertes vocantur. Mihi contingat iste derisus: aequo
animo audienda sunt inperitorum convicia et ad honesta
5 vadenti contemnendus est ipse contemptus. Perge, Lucili,
et propera, ne tibi accidat, quod mihi, ut senex discas:
immo ideo magis propera, quoniam id nunc adgressus
es, quod perdiscere vix senex possis. „Quantum, inquis,
6 proficiam?" quantum temptaveris. Quid exspectas? nulli
sapere casu obtigit: pecunia veniet ultro. honor offeretur.
gratia ac dignitas fortasse ingerentur tibi: virtus in te non
incidet. ne levi quidem opera aut parvo labore cognoscitur:
sed est tanti laborare omnia bona semel occupaturo.
unum est enim bonum, quod honestum: in illis nihil in-
7 venies veri, nihil certi, quaecumque famae placent. *Quare
unum sit bonum, quod honestum, dicam, quoniam
parum me exsecutum priori epistula iudicas*
magisque hanc rem tibi laudatam quam probatam
putas, et in artum, quae dicta sunt, contraham.

8 Omnia suo bono constant: vitem fertilitas commendat
et sapor vinum, velocitas cervum. quam fortia dorso iumenta
sint quaeris, quorum hic unus est usus, sarcinam
ferre. in cane sagacitas prima est, si investigare debet
feras, cursus, si consequi, audacia, si mordere et invadere:
id in quoque optimum esse debet, cui nascitur,
9 quo censetur. In homine optimum quid est? ratio: hac
antecedit animalia, deos sequitur. ratio ergo perfecta
proprium bonum est, cetera illi cum animalibus satisque
communia sunt: valet: et leones. formosus est: et pavones.
velox est: et equi. Non dico, in his omnibus vincitur.
non quaero, quid in se maximum habeat, sed quid
suum. Corpus habet: et arbores. habet inpetum ac motum
voluntarium: et bestiae et vermes. habet vocem: sed
quanto clariorem canes, acutiorem aquilae, graviorem
10 tauri, dulciorem mobilioremque luscinii? Quid in homine
proprium? ratio. haec recta et consummata felicitatem
hominis inplevit. ergo si omnis res, cum bonum suum
perfecit, laudabilis est et ad finem naturae suae pervenit,
homini autem suum bonum ratio est: si hanc perfecit,

laudabilis est et finem naturae suae tetigit. haec ratio
perfecta virtus vocatur eademque honestum est. Id itaque 11
unum bonum est in homine, quod unum hominis est.
nunc enim non quaerimus, quid sit bonum, sed quid sit
hominis bonum. si nullum aliud est hominis quam ratio,
haec erit unum eius bonum, sed pensandum cum omnibus.
Si sit aliquis malus, puto inprobabitur. si bonus, puto pro-
babitur. id ergo in homine primum solumque est, quo et
probabitur et inprobabitur. *Non dubitas, an hoc sit* 12
bonum: dubitas an solum bonum sit. Si quis
omnia alia habeat, valitudinem, divitias, imagines multas,
frequens atrium, sed malus ex confesso sit: inprobabis il-
lum. item si quis nihil quidem illorum, quae retuli, habeat,
deficiatur pecunia, clientium turba, nobilitate et avorum
proavorumque serie, sed ex confesso bonus sit: probabis
illum. Ergo hoc unum est bonum hominis, quod qui
habet, etiamsi aliis destituitur, laudandus est. quod qui
non habet, in omnium aliorum copia damnatur ac reicitur.
Quae condicio rerum, eadem hominum est: navis bona 13
dicitur non quae pretiosis coloribus picta est nec cui ar-
genteum aut aureum rostrum est nec cuius tutela ebore
caelata est nec quae fiscis atque opibus regiis pressa est,
sed stabilis et firma et iuncturis aquam excludentibus
spissa, ad ferendum incursum maris solida, gubernaculo
parens, velox et non sentiens ventum. gladium bonum 14
dices non cui auratus est balteus nec cuius vagina gem-
mis distinguitur, sed cui et ad secandum subtilis acies
est et mucro munimentum omne rupturus. regula non
quam formosa, sed quam recta sit quaeritur: eo quidque
laudatur, cui conparatur, quod illi proprium est. Ergo 15
in homine quoque nihil ad rem pertinet, quantum aret,
quantum feneret, et quam multis salutetur, quam pretioso
incumbat lecto, quam perlucido poculo bibat, sed quam
bonus sit: bonus autem est, si ratio explicita et recta est
et ad naturae suae voluntatem adcommodata. Haec vo- 16
catur virtus, hoc est honestum et unicum hominis bonum.
nam cum sola ratio perficiat hominem, sola ratio perfecta
beatum facit: hoc autem unum bonum est, quo uno bea-

tus efficitur. Dicimus et illa bona esse, quae a virtute
profecta contactaque sunt, id est opera eius omnia. sed
17 ideo unum ipsa bonum est, quia nullum sine illa est. Si
omne in animo bonum est, quicquid illum confirmat, ex-
tollit, amplificat, bonum est: validiorem autem animum
et excelsiorem et ampliorem facit virtus. nam cetera,
quae cupiditates nostras inritant, deprimunt quoque ani-
mum et labefaciunt et, cum videntur adtollere, inflant ac
multa vanitate deludunt. ergo unum id bonum est, quo
18 melior animus efficietur. Omnes actiones totius vitae
honesti ac turpis respectu temperantur: ad haec faciendi
et non faciendi ratio dirigitur. quid sit hoc, dicam: vir
bonus quod honeste se facturum putaverit, faciet, etiamsi
laboriosum erit. faciet, etiamsi damnosum erit. faciet,
etiamsi periculosum erit: rursus quod turpe erit, non fa-
ciet, etiamsi pecuniam adferet, etiamsi voluptatem, etiamsi
potentiam. ab honesto nulla re deterrebitur, ad turpia
19 nulla invitabitur. Ergo si honestum utique secuturus
est, turpe utique vitaturus et in omni actu vitae specta-
turus haec duo, nec aliud bonum quam honestum nec
aliud malum quam turpe, si una indepravata virtus est et
sola permanet tenoris sui: unum est bonum virtus, cui
iam accidere, ne sit bonum, non potest. mutationis peri-
culum effugit: stultitia ad sapientiam erepit. sapientia in
20 stultitiam non revolvitur. Dixi, si forte meministi, con-
cupita volgo et formidata inconsulto inpetu plerosque
calcasse: inventus est, qui flammis inponeret manum,
cuius risum non interrumperet tortor, qui in funere libe-
rorum lacrimam non mitteret, qui morti non trepidus oc-
curreret. amor et ira et cupiditas pericula depoposcerunt:
quod potest brevis obstinatio animi aliquo stimulo exci-
tata, quanto magis virtus, quae non ex inpetu nec subito,
21 sed aequaliter valet, cui perpetuum robur est? Sequitur,
ut, quae ab inconsultis saepe contemnuntur, a sapientibus
semper, ea nec bona sint nec mala. unum ergo bonum
ipsa virtus est, quae inter hanc fortunam et illam superba
22 incedit cum magno utriusque contemptu. Si hanc opi-
nionem receperis, aliquid bonum esse praeter honestum,

nulla non virtus laborabit. nulla enim obtineri poterit, si
quicquam extra se respexerit. quod si est, rationi re-
pugnat, ex qua virtutes sunt, et veritati, quae sine ratione
non est: quaecumque autem opinio veritati repugnat,
falsa est. Virum bonum concedas necesse est summae 23
pietatis erga deos esse. itaque quicquid illi accidit, aequo
animo sustinebit. sciet enim id accidisse lege divina, qua
universa procedunt. quod si est, unum illi bonum erit,
quod honestum. in hoc enim positum est et parere dis
nec excandescere ad subita nec deplorare sortem suam,
sed patienter excipere fatum et facere imperata. Si ullum 24
aliud est bonum quam honestum, sequetur nos aviditas
vitae, aviditas rerum vitam *in*struentium, quod est intole-
rabile, infinitum, vagum. solum ergo bonum est honestum,
cui modus est. Diximus futuram hominum feliciorem 25
vitam quam deorum, si ea bona sunt, quorum nullus dis
usus est, tamquam pecunia, honores: adice nunc, quod,
si modo solutae corporibus animae manent, felicior illis
status restat quam est, dum versantur in corpore. atqui
si ista bona sunt, quibus per corpora utimur, emissis erit
peius, quod contra fidem est, feliciores esse liberis et in
universum datis clusas et obsessas. Illud quoque dixe- 26
ram, si bona sunt ea, quae tam homini contingunt quam
mutis animalibus, et muta animalia beatam vitam actura:
quod fieri nullo modo potest. Omnia pro honesto pa-
tienda sunt: quod non erat faciendum, si esset ullum
aliud bonum quam honestum. *Haec quamvis latius
exsecutus essem priori epistula, constrinxi
et breviter percucurri.* Numquam autem vera tibi 27
opinio talis videbitur, nisi animum adleves et te ipse in-
terroges, si res exegerit, ut pro patria moriaris et salutem
omnium civium tua redimas, an porrecturus sis cervicem
non tantum patienter, sed etiam libenter: si hoc facturus
es, nullum aliud bonum est. omnia enim relinquis, ut hoc
habeas. Vide quanta vis honesti sit: pro republica mo-
rieris, etiamsi statim facturus hoc eris, cum scieris tibi
esse faciendum. Interdum ex re pulcherrima magnum 28
gaudium etiam exiguo tempore ac brevi capitur, et quam-

vis fructus operis peracti nullus ad defunctum exem-
ptumque rebus humanis pertineat, ipsa tamen contem-
platio futuri operis iuvat et vir fortis et iustus, cum mor-
tis suae pretia ante se posuit, libertatem patriae, salutem
omnium, pro quibus dependit animam, in summa volu-
29 ptate est et periculo suo fruitur. Sed ille quoque, cui
hoc gaudium eripitur, quod tractatio operis maxime et
ultime praestat, nihil cunctatus desiliet in mortem, fa-
cere recte pieque contentus. obpone etiamnunc illi multa
quae dehortentur. dic: factum tuum matura sequetur
oblivio et parum grata existimatio civium." respondebit
tibi: „ista omnia extra opus meum sunt. ego ipsum con-
templor. hoc esse honestum scio. itaque quocumque
30 ducit ac vocat, venio." Hoc ergo unum bonum est, quod
non tantum perfectus animus, sed generosus quoque et
indolis bonae sentit: cetera levia sunt, mutabilia. itaque
sollicite possidentur: etiamsi favente fortuna in unum
congesta sunt, dominis suis incumbunt gravia et illos
31 semper premunt, aliquando et inlidunt. Nemo ex istis,
quos purpuratos vides, felix est, non magis quam ex illis,
quibus sceptrum et chlamyden in scena fabulae adsi-
gnant: cum praesente populo lati incesserunt et cothur-
nati, simul exierunt, excalceantur et ad staturam suam re-
deunt. nemo istorum, quos divitiae honoresque in altiore
fastigio ponunt, magnus est. quare ergo magnus videtur?
cum basi illum sua metiris. magnus * *non est* pumilio,
licet in monte constiterit. colossus magnitudinem suam
32 servabit, etiamsi steterit in puteo. Hoc laboramus errore,
sic nobis inponitur, quod neminem aestimamus eo, quod
est, sed adicimus illi et ea, quibus adornatus est: atqui
cum voles veram hominis aestimationem inire et scire,
qualis sit, nudum inspice: ponat patrimonium, ponat ho-
nores et alia fortunae mendacia, corpus ipsum exuat:
animum intuere, qualis quantusque sit, alieno an suo
33 magnus. Si rectis oculis gladios micantes videt et si scit
sua nihil interesse, utrum anima per os an per iugulum
exeat, beatum voca: si, cum illi denuntiata sunt corporis
tormenta et quae casu veniunt et quae potentioris iniuria,

si vincula et exilia et vanas humanarum formidines mentium securus audit et dicit:

„Non ulla laborum,
o virgo, nova mi facies inopinave surgit:
omnia praecepi atque animo mecum ipse peregi.

tu hodie ista denuntias: ego semper denuntiavi mihi et
hominem paravi et ad humana.“ Praecogitati mali mollis 34
ictus venit. at stultis et fortunae credentibus omnis videtur nova rerum et inopinata facies. magna autem pars est apud inperitos mali novitas: hoc ut scias, ea, quae putaverant aspera, fortius, cum adsuevere, patiuntur.
Ideo sapiens adsuescit futuris malis et quae alii diu pa- 35
tiendo levia faciunt, hic levia facit diu cogitando. Audimus aliquando voces inperitorum dicentium: „sciebam hoc mihi restare:“ sapiens scit sibi omnia restare. quicquid factum est, dicit: „sciebam.“ Vale.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

EPISTULARUM MORALIUM

LIBER X.

EPISTULA I. (77.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Subito nobis hodie Alexandrinae naves adparuerunt, 1
quae praemitti solent et nuntiare secuturae classis adventum: tabellarias vocant. gratus illarum Campaniae adspectus est: omnis in pilis Puteolorum turba consistit et ex ipso genere velorum Alexandrinas quamvis in magna turba navium intellegit. solis enim licet siparum
intendere, quod in alto omnes habent naves. (nulla enim 2
res aeque adiuvat cursum quam summa pars veli: illinc

maxime navis urgetur. itaque quotiens ventus increbruit maiorque est quam expedit, antenna submittitur: minus habet virium flatus ex humili.) cum intravere Capreas et promontorium, ex quo

alta procelloso speculatur vertice Pallas,

ceterae velo iubentur esse contentae: siparum Alexan-
3 drinarum insigne [indicium] est. In hoc omnium discursu properantium ad litus magnam ex pigritia mea sensi voluptatem, quod epistulas meorum accepturus non properavi scire, quis illic esset rerum mearum status, quid adferrent: olim iam nec perit quicquam mihi nec adquiritur. Hoc, etiamsi senex non essem, fuerat sentiendum: nunc vero multo magis, quia quantulumcumque haberem, tamen plus iam mihi superesset viatici quam viae, praesertim cum eam viam simus ingressi, quam peragere non
4 est necesse. Iter inperfectum erit, si in media parte aut citra petitum locum steteris: vita non est inperfecta, si honesta est. ubicumque desines, si bene desinis, tota est. saepe autem et fortiter desinendum est et non ex maximis
5 causis. nam nec maximae sunt, quae nos tenent. Tullius Marcellinus, quem optime noveras, adulescens quietus et cito senex, morbo et non insanabili correptus, sed longo et molesto et multa imperante, coepit deliberare de morte. convocavit conplures amicos: unusquisque, aut quia timidus erat, id illi suadebat, quod sibi suasisset, aut quia adulator et blandus, id consilium dabat, quod deliberanti
6 gratius fore suspicabatur: amicus noster Stoicus, homo egregius et, ut verbis illum, quibus laudari dignus est, laudem, vir fortis ac strenuus, videtur mihi optime illum cohortatus. sic enim coepit: „Noli, mi Marcelline, torqueri, tamquam de re magna deliberes. non est res magna vivere: omnes servi tui vivunt, omnia animalia: magnum est honeste mori, prudenter, fortiter. Cogita, quamdiu iam idem facias: cibus, somnus, libido: per hunc circulum curritur. Mori velle non tantum prudens
7 aut fortis aut miser, etiam fastidiosus potest.“ Non opus erat suasore illi, sed adiutore: servi parere nolebant. Primum detraxit illis metum et indicavit tunc familiam

periculum adire, cum incertum esset, an mors domini voluntaria fuisset: alioquin tam mali exempli esse occidere dominum quam prohibere. Deinde ipsum Marcel- 8
linum admonuit non esse inhumanum, quemadmodum coena peracta reliquiae circumstantibus dividantur, sic peracta vita aliquid porrigi his, qui totius vitae ministri fuissent. erat Marcellinus facilis animi et liberalis, etiam cum de suo fieret: minutas itaque summulas distribuit flentibus servis et illos ultro consolatus est. Non fuit 9
illi opus ferro, non sanguine: triduo abstinuit et in ipso cubiculo poni tabernaculum iussit. solium deinde inlatum est, in quo diu iacuit et calda subinde subfusa paulatim defecit, ut aiebat, non sine quadam voluptate, quam adferre solet lenis dissolutio non inexperta nobis, quos aliquando liquit animus. In fabellam excessi non ingratam 10
tibi. exitum enim amici tui cognosces non difficilem nec miserum. quamvis enim mortem sibi consciverit, tamen mollissime excessit et vitae elapsus est. sed ne inutilis quidem haec fabella fuerit: saepe enim talia exempla necessitas exigit. saepe debemus mori nec volumus: morimur nec volumus. Nemo tam inperitus est, ut nesciat 11
quandoque moriendum: tamen cum prope accessit, tergiversatur, tremit, plorat. Nonne tibi videbitur stultissimus omnium, qui flevit, quod ante annos mille non vixerat? aeque stultus est, qui flet, quod post annos mille non vivet. haec paria sunt: non eris nec fuisti. utrumque tempus alienum est. In hoc puncto coniectus es, quod 12
ut extendas, quousque extendes? Quid fles? quid optas? perdis operam.

desine fata deum flecti sperare precando.

rata et fixa sunt et magna atque aeterna necessitate ducuntur. eo ibis, quo omnia eunt. quid tibi novi est? ad hanc legem natus es. hoc patri tuo accidit, hoc matri, hoc maioribus, hoc omnibus ante te, hoc omnibus post te. series invicta et nulla mutabilis ope inligavit ac trahit cuncta. Quantus te populus moriturorum sequetur? quan- 13
tus comitabitur? fortior, ut opinor, esses, si multa milia tibi commorerentur: atqui multa milia hominum et ani-

malium hoc ipso momento, quo tu mori dubitas, animam
variis generibus emittunt. tu autem non putabas te ali-
quando ad id perventurum, ad quod semper ibas? Nul-
14 lum sine exitu iter est. Exempla nunc magnorum viro-
rum me tibi iudicas relaturum? puerorum referam. Lacon
ille memoriae traditur impubis adhuc, qui captus clamabat
„*non serviam*“ sua illa Dorica lingua, et verbis fidem in-
posuit: ut primum iussus est servili fungi et contumelioso
ministerio, adferre enim vas obscoenum iubebatur, inlisum
15 parieti caput rupit. Tam prope libertas est: et servit
aliquis? ita non sic perire filium tuum malles quam per
inertiam senem fieri? quid ergo est, cur perturberis, si
mori fortiter etiam puerile est? puta nolle te sequi: du-
ceris. Fac tui iuris, quod alieni est. non sumes pueri
spiritum, ut dicas „non servio“? Infelix, servis homi-
nibus, servis rebus, servis vitae. nam vita, si moriendi
16 virtus abest, servitus est. Ecquid habes, propter quod
exspectes? voluptates ipsas, quae te morantur ac retinent,
consumpsisti. nulla tibi nova est, nulla non iam odiosa
ipsa satietate: quis sit vini, quis mulsi sapor, scis. nihil
interest, centum per vesicam tuam an mille amphorae
transeant: saccus es. quid sapiat ostreum, quid mullus,
optime nosti: nihil tibi luxuria tua in futuros annos re-
servavit intactum: atqui haec sunt, a quibus invitus di-
17 velleris. Quid est aliud, quod tibi eripi doleas? amicus
est et patri*a*? tanti enim illam putas, ut tardius coenes?
solem quoque, si posses, exstingueres. quid enim um-
quam fecisti luce dignum? confitere non curiae te, non
fori, non ipsius rerum naturae desiderio tardiorem ad
moriendum fieri: invitus relinquis macellum, in quo nihil
18 reliquisti. Mortem times: at quomodo illam media oble-
ctatione contemnis? vivere vis: scis enim? mori times:
quid porro? ista vita non mors est? Caesar, cum illum
transeuntem per Latinam viam unus ex custodiarum
agmine demissa usque in pectus vetere barba rogaret
mortem: „*nunc enim*, inquit, *vivis?*“ Hoc istis respon-
dendum est, quibus succursura mors est: mori times:
19 nunc enim vivis? „Sed ego, inquit, vivere volo, qui

multa honeste facio. invitus relinquo officia vitae, quibus fideliter et industrie fungor.“ Quid? tu nescis unum esse ex vitae officiis et mori? nullum officium relinquis. non enim certus numerus, quem debeas explere, finitur. Nulla vita est non brevis. nam si ad naturam rerum re- 20
spexeris, etiam Nestoris et S*t*ati*li*ae brevis est, quae inscribi monumento suo iussit annis se nonaginta novem vixisse. vides aliquem gloriari senectute longa. quis illam ferre potuisset, si contigisset centesimum inplere? Quomodo fabula, sic vita non quam diu, sed quam bene acta sit, refert. nihil ad rem pertinet, quo loco desinas. quocumque voles desine: tantum bonam clausulam inpone. Vale.

EPISTULA II. (78.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Vexari te distillationibus crebris ac febriculis, quae 1
longas distillationes et in consuetudinem adductas sequuntur, eo molestius mihi est, quia expertus sum hoc genus valitudinis, quod inter initia contempsi: poterat adhuc adulescentia iniurias ferre et se adversus morbos contumaciter gerere. deinde subcubui et eo perductus sum, ut ipse distillarem ad summam maciem deductus. Saepe inpetum cepi abrumpendae vitae: patris me indul- 2
gentissimi senectus retinuit. cogitavi enim non quam fortiter ego mori possem, sed quam ille fortiter desiderare non posset. itaque imperavi mihi, ut viverem. aliquando enim et vivere fortiter facere est. Quae mihi tunc fuerint 3
solatio dicam, si prius hoc dixero, haec ipsa, quibus adquiescebam, medicinae vim habuisse. in remedium cedunt honesta solatia: et quicquid animum erexit, etiam corpori prodest: studia mihi nostra saluti fuerunt. philosophiae acceptum fero, quod surrexi, quod convalui. illi vitam debeo et nihil [illi] minus debeo**. Multum 4
mihi contulerunt ad bonam valitudinem amici, quorum adhortationibus, vigiliis, sermonibus adlevabar. Nihil aeque, Lucili, virorum optime, aegrum reficit atque adiuvat quam amicorum adfectus. nihil aeque exspecta-

tionem mortis ac metum subripit: non iudicabam me, cum
illos superstites relinquerem, mori. putabam, inquam,
me victurum non cum illis, sed per illos. non effundere
mihi spiritum videbar, sed tra*d*ere. Haec mihi dederunt
voluntatem adiuvandi me et patiendi omne tormentum:
alioquin miserrimum est, cum animum moriendi proiece-
5 ris, non habere vivendi. Ad haec ergo remedia te con-
fer. medicus tibi quantum ambules, quantum exercearis,
monstrabit. ne indulgeas otio, ad quod vergit iners va-
litudo. ut legas clarius et spiritum, cuius iter ac rece-
ptaculum laborat, exerceas. ut naviges et viscera molli
iactatione concutias. quibus cibis utaris. vinum quando
virium causa advoces, quando intermittas, ne inritet et
exasperet tussim: ego tibi illud praecipio, quod non
tantum huius morbi, sed totius vitae remedium est: con-
temne mortem. nihil triste est, cum huius metum effugi-
6 mus. *Tria haec in omni morbo gravia sunt: me-
tus mortis, dolor corporis, intermissio vo-
luptatum. De morte satis dictum est:* hoc unum
dicam, non morbi hunc esse, sed naturae metum. mul-
torum mortem distulit morbus et saluti illis fuit videri
perire. Morieris, non quia aegrotas, sed quia vivis.
ista te res et sanatum manet: cum convalueris, non mor-
7 tem, sed valitudinem effugies. Ad illud nunc proprium
incommodum revertamur: *magnos cruciatus habet
morbus.* sed hos tolerabiles intervalla faciunt. nam
summi doloris intentio invenit finem. nemo potest valde
dolere et diu: sic nos amantissima nostri natura dispo-
8 suit, ut dolorem aut tolerabilem aut brevem faceret. Ma-
ximi dolores in macerrimis consistunt corporis partibus:
nervi articulique et quicquid aliud exile est, acerrime
saevit, cum in arto vitia concepit. sed cito hae partes
obstupescunt et ipso dolore sensum doloris amittunt,
sive quia spiritus naturali prohibitus cursu et mutatus in
peius vim suam, qua viget admonetque nos, perdit, sive
quia corruptus humor, cum desiit habere, quo confluat,
ipse se elidit et iis, quae nimis inplevit, excutit sensum.
9 Sic podagra et chiragra et omnis vertebrarum dolor et ner-

vorum interquiescit, cum illa, quae torquebat, hebeta-
vit: omnium istorum prima verminatio vexat, inpetus
mora exstinguitur et finis dolendi est obtorpuisse. Den-
tium, oculorum, aurium dolor ob hoc ipsum acutissimus
est, quod inter angusta corporis nascitur, non minus,
mehercules, quam capitis ipsius: sed si incitatior est, in
alienationem soporemque convertitur. Hoc itaque sola- 10
tium vasti doloris est, quod necesse est desinas illum
sentire, si nimis senseris. illud autem est, quod inperi-
tos in vexatione corporis male habet: non adsueverunt
animo esse contenti. multum illis cum corpore fuit. Ideo
vir magnus ac prudens animum diducit a corpore et
multum cum meliore ac divina parte versatur: cum hac
querula et fragili, quantum necesse est. „Sed *molestum* 11
est, inquit, *carere adsuetis voluptatibus*, abs-
tinere cibo, sitire, esurire.“ Haec prima abstinentia
gravia sunt. deinde cupiditas relanguescit ipsis per [se,]
quae cupimus, fatigatis ac deficientibus: inde morosus
est stomachus. inde quibus fuit aviditas, odium est. de-
sideria ipsa moriuntur. non est autem acerbum carere
eo, quod cupere desieris. Adice, quod nullus non in- 12
termittitur dolor aut certe remittitur. adice, quod licet
et cavere venturum et obsistere inminenti remediis. nul-
lus enim non signa praemittit, utique qui ex solito rever-
titur. Tolerabilis est morbi patientia, si contempseris id,
quod extremum minatur. Noli mala tua facere tibi ipse 13
graviora et te querelis onerare. levis est dolor, si nihil
illi opinio adiecerit: contra, si exhortari te coeperis ac
dicere: „nihil est“ aut certe „exiguum est. duremus:
iam desinet“: levem illum, dum putas, facies. *Omnia*
ex opinione suspensa sunt: non ambitio tantum ad
illam respicit et luxuria et avaritia: ad opinionem dole-
mus. tam miser est quisque quam credidit. Detrahen- 14
das praeteritorum dolorum conquestiones puto et illa
verba. „nulli umquam fuit peius. quos cruciatus, quanta
mala pertuli! nemo me surrecturum putavit. quotiens
deploratus sum a meis, quotiens a medicis relictus! in
eculeum inpositi non sic distrahuntur.“ etiamsi sunt vera

ista, transierunt. quid iuvat praeteritos dolores retractare
et miserum esse, quia fueris? Quid, quod nemo non
multum malis suis adicit et sibi ipse mentitur? (Deinde
quod acerbum fuit, retulisse iucundum est: naturale est
mali sui fine gaudere.) Circumcidenda ergo duo sunt,
et futuri timor et veteris incommodi memoria: hoc ad
15 me iam non pertinet, illud nondum. In ipsis positus dif-
ficultatibus dicat:

forsan et haec olim meminisse iuvabit.

Toto contra illum pugnet animo: vincetur, si cesserit.
vincet, si se contra dolorem suum intenderit: nunc hoc
plerique faciunt, adtrahunt in se ruinam, cui obstandum
est. Istud quod premit, quod inpendet, quod urget, si
subducere te coeperis, sequetur et gravius incumbet: si
16 contra steteris et obniti volueris, repelletur. Athletae
quantum plagarum ore, quantum toto corpore excipiunt?
ferunt tamen omne tormentum gloriae cupiditate nec tan-
tum, quia pugnant, ista patiuntur, sed ut pugnent. exer-
citatio ipsa tormentum est: nos quoque evincamus omnia,
quorum praemium non corona nec palma est nec tubicen
praedicationi nominis nostri silentium faciens, sed virtus
et firmitas animi et pax in ceterum parta, si semel in
17 aliquo certamine debellata fortuna est. „Dolorem gravem
sentio.“ Quid ergo? non sentis, si illum muliebriter tu-
leris? Quemadmodum perniciosior est hostis fugientibus,
sic omne fortuitum incommodum magis instat cedenti et
averso. „Sed grave est.“ Quid? nos ad hoc fortes su-
mus, ut levia portemus? Utrum vis longum esse morbum
an concitatum et brevem? si longus est, habet interca-
pedinem, dat refectioni locum, multum temporis donat,
necesse est, ut exsurgit, et desinat. brevis morbus ac
praeceps alterutrum faciet: aut exstinguetur aut exstin-
guet. quid autem interest, non sit an non sim? in utro-
18 que finis dolendi est. Illud quoque proderit, ad
alias cogitationes avertere animum et a do-
lore discedere: cogita quid honeste, quid fortiter fe-
ceris. bonas partes tecum ipse tracta. memoriam in ea,
quae maxime miratus es, sparge. tunc tibi fortissimus

quisque et victor doloris occurrat: ille, qui cum varices
exsecandas praeberet, legere librum perseveravit. ille,
qui non desiit ridere, cum [*ob*] hoc ipsum irati tortores
omnia instrumenta crudelitatis suae experirentur: non
vincetur dolor ratione, qui victus est risu? Quicquid vis 19
nunc licet dicas, distillationes et vim continuae tussis
egerentem viscerum partes et febrem praecordia ipsa tor-
rentem et sitim et artus in diversum articulis exeuntibus
tortos: plus est flamma et eculeus et lamina et volneri-
bus ipsis intumescentibus quod illa renovaret et altius
urgeret inpressum: inter haec tamen aliquis non gemuit.
parum est: non rogavit. parum est: non respondit.
parum est: risit et quidem ex animo: vis tu post haec
dolorem deridere? „Sed nihil, inquit, agere sinit 20
morbus, qui me omnibus abduxit officiis."
Corpus tuum valitudo tenet, non et animum. itaque cur-
soris moratur pedes, sutoris aut fabri manus inpediet:
si animus tibi esse in usu solet, suadebis, docebis, au-
dies, disces, quaeres, recordaberis. quid porro? nihil
agere te credis, si temperans aeger sis? ostendes mor-
bum posse superari vel certe sustineri. Est, mihi 21
crede, virtuti etiam in lectulo locus. non tantum
arma et acies dant argumenta alacris animi indomi-
tique terroribus: et in vestimentis vir fortis adparet.
habes, quod agas: bene luctare cum morbo. si nihil te
coegerit, si nihil exoraverit, insigne prodis exemplum.
O quam magna erat gloriae materia, si spectaremur
aegri! ipse te specta, ipse te lauda. Praeterea duo sunt 22
genera voluptatum: corporales morbus inhibet, non ta-
men tollit. immo, si verum aestimes, incitat: magis iuvat
bibere sitientem. gratior est esurienti cibus. quicquid
ex abstinentia contigit, avidius excipitur: illas vero animi
voluptates, quae maiores certioresque sunt, nemo me-
dicus aegro negat. has quisquis sequitur et bene intelle-
git, omnia sensuum blandimenta contemnit. „O infelicem 23
aegrum!" Quare? quia non vino nivem diluit. quia non
rigorem potionis suae, quam capaci scypho miscuit, re-
novat fracta insuper glacie. quia non ostrea illi Lucrina

in ipsa mensa aperiuntur. quia non circa coenationem eius tumultus coquorum est ipsos cum obsoniis focos transferentium. hoc enim iam luxuria commenta est: ne quis intepescat cibus, ne quid palato iam calloso parum
24 ferveat, coenam culina prosequitur. „O infelicem aegrum!“ Edet, quantum concoquat. non iacebit in conspectu aper ut vilis caro a mensa relegatus, nec in repositorio eius pectora avium (totas enim videre fastidium est) congesta ponentur: quid tibi mali factum est? coenabis tam-
25 quam aeger, immo aliquando tamquam sanus. Sed omnia ista facile perferemus, sorbitionem, aquam calidam et quicquid aliud intolerabile videtur delicatis et luxu fluentibus magisque animo quam corpore morbidis: tantum mortem desinamus horrere. desinemus autem, si fines bonorum ac malorum cognoverimus: ita demum nec
26 vita taedio erit nec mors timori. vitam enim occupare satietas sui non potest tot res varias, magnas, divinas percensentem: in odium illam sui adducere solet iners otium. rerum naturam peragranti numquam in fastidium veritas
27 veniet: falsa satiabunt. Rursus si mors accedit et vocat, licet inmatura sit, licet mediam praecidat aetatem, perceptus longissime fructus est. cognita est illi ex magna parte natura. scit tempore honesta non crescere: his necesse est videri omnem vitam brevem, qui illam volu-
28 ptatibus vanis et ideo infinitis metiuntur. His te cogitationibus recrea et interim epistulis nostris vacando. veniet aliquod tempus, quod nos iterum iungat ac misceat: quantumlibet sit illud, longum faciet scientia utendi. nam, ut Posidonius ait, „unus dies hominum eruditorum plus pa-
29 tet quam inperitis longissima aetas.“ Interim hoc tene, hoc morde: adversis non succumbere, laetis non credere, omnem fortunae licentiam in oculis habere, tamquam quicquid potest facere, factura sit. Quicquid exspectatum est diu, levius accedit. Vale.

EPISTULA III. (79.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Exspecto epistulas tuas, quibus indices

mihi, circumitus Siciliae totius quid tibi novi ostenderit, et omnia de ipsa Charybdi certiora. nam Scyllam saxum esse et quidem non terribile navigantibus optime scio: Charybdis an respondeat fabulis, perscribi mihi desidero et, si forte observaveris, dignum est autem, quod observes, fac nos certiores, utrum uno tantum vento agatur in vortices an omnis tempestas aeque mare illud contorqueat, et an verum sit, quicquid illo freti turbine adreptum est, per multa milia trahi conditum et circa Tauromenitanum litus emergere. Si haec 2
mihi perscripseris, tunc tibi audebo mandare, ut in honorem meum Aetnam quoque adscendas, quam consumi et sensim subsidere ex hoc colligunt quidam, quod aliquando longius navigantibus solebat ostendi. potest hoc accidere, non quia montis altitudo descendit, sed quia ignis evanuit et minus vehemens ac largus effertur, ob eamdem causam fumo quoque per diem segniore. neutrum autem incredibile est, nec montem, qui devoretur cotidie, minui nec ignem non manere eumdem, qui non ipsum exest, sed in aliqua inferna valle conceptus exaestuat et aliis pascitur, in ipso monte non alimentum habet, sed viam. In Lycia regio notissima est, Hephaestion in- 3
colae vocant, foratum pluribus locis solum, quod sine ullo nascentium damno ignis innoxius circumit. laeta itaque regio est et herbida nil flammis adolentibus, sed tantum vi remissa ac languida refulgentibus. Sed reser- 4
vemus ista tunc quaesituri, cum tu mihi scripseris, quantum ab ipso ore montis nives absint, quas ne aestas quidem solvit: adeo tutae sunt ab igne vicino. Non est autem quod istam curam inputes mihi. morbo enim tuo daturus eras, etiamsi nemo mandaret tibi. [do]*nec* [*pudor obstet*, 5
ne] Aetnam describas in tuo carmine et hunc solemnem omnibus poetis locum adtingas: quem quo minus Ovidius tractaret, nihil obstitit, quod iam Vergilius inpleverat. ne Severum quidem Cornelium uterque deterruit. omnibus praeterea feliciter hic locus se dedit et qui praecesserant, non praeripuisse mihi videntur, quae dici poterant, sed aperuisse. Sed multum 6

interest, utrum ad consumptam materiam an ad subactam
accedas: crescit in dies et inventuris inventa non obstant.
Praeterea condicio optima est ultimi: parata verba inve-
nit, quae aliter instructa novam faciem habent. nec illis
manus inicit tamquam alienis. sunt enim publica. iuris-
7 consulti negant quicquam publicum usucapi. Aut ego
te non novi aut Aetna tibi salivam movet. iam cupis
grande aliquid et par prioribus scribere. plus enim spe-
rare modestia tibi tua non permittit, quae tanta in te est,
ut videaris mihi retracturus ingenii tui vires, si vincendi
8 periculum sit: tanta tibi priorum reverentia est. Inter
cetera hoc habet boni sapientia: non potest
vinci. Nemo ab altero potest vinci, nisi dum adscendi-
tur. cum ad summum perveneris, paria sunt, non est
incremento locus, statur: numquid sol magnitudini suae
adicit? numquid ultra quam solet, luna procedit? ma-
ria non crescunt. mundus eumdem habitum ac modum
9 servat. Extollere se, quae iustam magnitudinem inple-
vere, non possunt: quicumque fuerint sapientes, pares
erunt et aequales. Habebit unusquisque ex his proprias
dotes: alius erit affabilior, alius expeditior, alius prom-
ptior in eloquendo, alius facundior: illud, de quo agitur,
10 quod beatum facit, aequale in omnibus. An Aetna tua
possit sublabi et in se ruere, an hoc excelsum cacumen
et conspicuum per vasti maris spatia detrahat adsidua
vis ignium, nescio: virtutem non flamma, non
ruina inferius adducet. haec una maiestas deprimi
nescit. nec proferri ultra nec referri potest. sic huius,
ut coelestium, statuta magnitudo est. ad hanc nos co-
11 nemur educere. Iam multum operis effecti est: immo,
si verum fateri volo, non multum. nec enim bonitas
est pessimis esse meliorem: quis oculis glorietur, qui
suspicetur diem, cui sol per caliginem splendet? licet
contentus interim sit effugisse tenebras, adhuc non fruitur
12 bono lucis. Tunc animus noster habebit, quod gratuletur
sibi, cum emissus his tenebris, in quibus volutatur, non
tenui visu clara prospexerit, sed totum diem admiserit
et coelo redditus suo fuerit, cum receperit locum, quem

occupavit sorte nascendi. sursum illum vocant initia sua.
erit autem illic etiam antequam hac custodia exsolvatur,
cum vitia disiecerit purusque ac levis in cogitationes di-
vinas emicuerit. Hoc nos agere, Lucili carissime, in hoc 13
ire inpetu toto, licet pauci sciant, licet nemo, iuvat.
G l o r i a u m b r a v i r t u t i s e s t : e t i a m i n v i t a m c o m i -
t a b i t u r. sed quemadmodum umbra aliquando antecedit,
aliquando [sequitur vel] a tergo est, ita gloria aliquando
ante nos est visendamque se praebet, aliquando in averso
est maiorque quo serior, ubi invidia secessit. Quamdiu 14
videbatur furere Democritus! vix recepit Socratem fama.
quamdiu Catonem civitas ignoravit! respuit nec intellexit,
nisi cum perdidit. Rutilii innocentia ac virtus lateret,
nisi accepisset iniuriam: dum violatur, effulsit. numquid
non sorti suae gratias egit et exilium suum conplexus
est? De his loquor, quos illustravit fortuna, dum vexat:
quam multorum profectus in notitiam evasere post ipsos?
quam multos fama non excepit, sed eruit? Vides Epicu- 15
rum quanto opere non tantum eruditiores, sed haec quo-
que inperitorum turba miretur: hic ignotus ipsis Athenis
fuit, circa quas delituerat. multis itaque iam annis Me-
trodoro suo superstes in quadam epistula, cum amicitiam
suam et Metrodori grata commemoratione cecinisset, hoc
novissime adiecit: „nihil sibi et Metrodoro inter bona
tanta nocuisse, quod ipsos illa nobilis Graecia non igno-
tos solum habuisset, sed paene inauditos.“ Numquid 16
ergo non postea quam esse desierat, inventus est? num-
quid non opinio eius enituit? Hoc Metrodorus quoque
in quadam epistula confitetur, „se et Epicurum non satis
enitutisse: sed post se et Epicurum magnum paratumque
nomen habituros apud eos, qui voluissent per eadem ire
vestigia.“ Nulla virtus latet, et latuisse non ipsius est 17
damnum: veniet, qui conditam et seculi sui malignitate
conpressam dies publicet. paucis natus est, qui popu-
lum aetatis suae cogitat: multa annorum milia, multa po-
pulorum supervenient: ad illa respice. etiamsi omnibus
tecum viventibus silentium livor indixerit, venient, qui
sine offensa, sine gratia iudicent. si quod est pretium

virtutis ex fama, nec hoc interit. ad nos quidem nihil
pertinebit posterorum sermo: tamen etiam non sentien-
18 tes colet ac frequentabit. Nulli non virtus et vivo et mor-
tuo retulit gratiam, si modo illam bona secutus est fide,
si se non exornavit et pinxit, sed idem fuit, sive ex de-
nuntiato videbatur, sive inparatus ac subito. Nihil simu-
latio proficit. paucis inponit leviter extrinsecus inducta
facies: veritas in omnen sui partem eadem est. Quae de-
cipiunt, nihil habent solidi. tenue est mendacium: per-
lucet, si diligenter inspexeris. Vale.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

EPISTULARUM MORALIUM

LIBER XI.

EPISTULA I. (80.)

Seneca Lucilio suo salutem.

I. Hodierno die non tantum meo beneficio mihi vaco,
sed spectaculi, quod omnes molestos ad sphaeromachian
avocavit. nemo inrumpit, nemo cogitationem meam in-
pediet, quae hac ipsa fiducia procedit audacius. Non
crepuit subinde ostium, non adlevabitur velum: licebit
uno vadere, quod magis necessarium est per se eunti et
suam sequenti viam: non ergo sequor priores? facio,
sed permitto mihi et invenire aliquid et mutare et relin-
2 quere. non servio illis, sed adsentior. Magnum tamen
verbum dixi, qui mihi silentium promittebam et sine in-
terpellatore secretum: ecce ingens clamor ex stadio pro-
fertur et me non excutit mihi, sed in huius ipsius rei con-
tentionem transfert. cogito mecum, quam multi corpora
exerceant, ingenia quam pauci. quantus ad spectaculum

non fidele et lusorium fiat concursus, quanta sit circa artes bonas solitudo. quam inbecilli animo sint, quorum lacertos humerosque miramur. Illud maxime revolvo me- 3
cum: si corpus perduci exercitatione ad hanc patientiam potest, qua et pugnos pariter et calces non unius hominis ferat, qua solem ardentissimum in ferventissimo pulvere sustinens aliquis et sanguine suo madens diem ducat: quanto facilius animus corroborari possit, ut fortunae ictus invictus excipiat, ut proiectus, ut conculcatus exsurgat? corpus enim multis eget rebus, ut valeat: animus ex se crescit, se ipse alit, se exercet. illi multo cibo, multa potione opus est, multo oleo, longa denique opera: tibi continget virtus sine adparatu, sine inpensa. quicquid facere te potest bonum, tecum est. Quid tibi 4
opus est, ut sis bonus? velle. quid autem melius potes velle quam eripere te huic servituti, quae omnes premit, quam mancipia quoque condicionis extremae et in his sordibus nata omni modo exuere conantur? peculium suum, quod conparaverunt ventre fraudato, pro capite numerant: tu non concupisces quanticumque ad libertatem pervenire, qui te in illa putas natum? Quid ad ar- 5
cam tuam respicis? emi non potest. itaque in tabulas vanum conicitur nomen libertatis, quam nec qui emerunt, habent, nec qui vendiderunt: tibi des oportet istud bonum, a te petas. Libera te primum metu mortis: illa nobis iugum inponit. deinde metu paupertatis. Si vis scire, quam nihil in illa mali sit, conpara inter se 6
pauperum et divitum voltus: saepius pauper et fidelius ridet. nulla sollicitudo in alto est. etiam si qua incidit cura, velut nubes levis transit: horum, qui felices vocantur, hilaritas ficta est aut gravis et subpurata tristitia, eo quidem gravior, quia interdum non licet palam esse miseros, sed inter aerumnas cor ipsum exedentes necesse est agere felicem. Saepius hoc exemplo mihi uten- 7
dum est, nec enim ullo efficacius exprimitur hic humanae vitae mimus, qui nobis partes, quas male agamus, adsignat: ille, qui in scena latus incedit et haec resupinus dicit:

En impero Argis: regna mihi liquit Pelops,
qua ponto ab Helles atque ab Ionio mari
urgetur Isthmos,

servus est: quinque modios accipit et quinque denarios.
8 Ille qui superbus atque inpotens et fiducia virium tumidus ait:

quod nisi quieris, Menelae, hac dextra occides,

diurnum accipit, in centunculo dormit. Idem de istis licet omnibus dicas, quos supra capita hominum supraque turbam delicatos lectica suspendit: omnium istorum personata felicitas est. contemnes illos, si despoliaveris.
9 Equum empturus solvi iubes stratum. detrahis vestimenta venalibus, ne qua vitia corporis lateant: hominem involutum aestimas? mangones quicquid est, quod displiceat, aliquo lenocinio abscondunt: itaque ementibus ornamenta ipsa suspecta sunt: sive crus adligatum sive brachium adspiceres, nudari iuberes et ipsum tibi cor-
10 pus ostendi. Vides illum Scythiae Sarmatiaeve regem insigni capitis decorum? si vis illum aestimare totumque scire, qualis sit, fasciam solve: multum mali sub illa latet. Quid de aliis loquor? si perpendere te voles, sepone pecuniam, domum, dignitatem: intus te ipse considera: nunc qualis sis, aliis credis. Vale.

EPISTULA II. (81.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Quereris incidisse te in hominem ingratum: si hoc nunc primum, age aut fortunae aut diligentiae tuae gratias. sed nihil facere hoc loco diligentia potest nisi te malignum. nam si hoc periculum vitare volueris, non dabis beneficia: ita ne apud alium pereant, apud te peribunt. Non respondeant potius quam non dentur: et post malam segetem serendum est. saepe quicquid perierat adsidua infelicis soli sterilitate, unius anni restituit uber-
2 tas. Est tanti, ut gratum invenias, experiri et ingratos. nemo habet tam certam in beneficiis manum, ut non saepe fallatur: aberrent, ut aliquando haereant: post naufragium maria temptantur. feneratorem non fugat a

foro [*de*]coctor. Cito inerti otio vita torpebit, si relinquendum est, quicquid offendit: te vero benigniorem haec ipsa res faciat. nam cuius rei eventus incertus est, id ut aliquando procedat, saepe temptandum est. Sed de 3
his satis multa in iis libris locuti sumus, qui de Beneficiis inscribuntur: illud magis quaerendum videtur, quod non satis, ut existimo, explicatum est, an is, qui profuit nobis, si postea nocuit, paria fecerit et nos debito solverit? adice, si vis, et illud: multo plus postea nocuit quam ante profuerat. Si rectam illam rigidi iudicis sententiam quaeris, 4
alterum ab altero absolvet et dicet: „quamvis iniuriae praeponderent, tamen beneficiis donetur, quod ex iniuria superest.“ Plus nocuit: sed prius profuit. itaque habeatur et temporis ratio. Iam illa manifestiora sunt, quam 5
ut admoneri debeas, quaerendum esse, quam libenter profuerit, quam invitus nocuerit, quoniam animo et beneficia et iniuriae constant. „Nolui beneficium dare: victus sum aut verecundia aut instantis pertinacia aut spe.“ Eo animo quidque debetur, quo datur, nec quantum sit, 6
sed a quali profectum voluntate, perpenditur: nunc coniectura tollatur: et illud beneficium fuit et hoc, quod modum beneficii prioris excessit, iniuria est. Vir bonus utrosque calculos sic ponit, ut se ipse circumscribat: beneficio adicit, iniuriae demit. alter ille remissior iudex, quem esse me malo, iniuriae oblivisci debebit, officii meminisse. „Hoc certe, inquis, iustitiae convenit, suum 7
cuique reddere, beneficio gratiam, iniuriae talionem aut certe malam gratiam.“ Verum erit istud, cum alius iniuriam fecerit, alius beneficium dederit: nam si idem est, beneficio vis iniuriae exstinguitur. nam cui, etiamsi merita non antecessissent, oportebat ignosci, post beneficia laedenti plus quam venia debetur. Non pono utrique par 8
pretium. pluris aestimo beneficium quam iniuriam: non omnes grati sciunt debere beneficium: potest etiam inprudens et rudis et unus e turba, utique dum prope est ab accepto: ignorat autem, quantum debeat. uni sapienti notum est, quanti res quaeque taxanda sit: nam ille, de

quo loquebar modo, stultus, etiamsi bonae voluntatis est,
aut minus quam debet aut tempore aut quo non debet
loco reddit. id quod referendum est, effundit atque abicit.
9 Mira in quibusdam rebus verborum proprietas est et
consuetudo sermonis antiqui quaedam efficacissimis et
officia docentibus notis signat. sic certe solemus loqui:
„ille illi gratiam retulit.“ *referre* est ultro, quod debeas,
adferre. non dicimus *gratiam reddidit. reddunt*
enim et qui reposcuntur et qui inviti et qui ubilibet et
qui per alium. non dicimus *reposuit beneficium* aut
solvit. nullum enim nobis placuit, quod aeri alieno con-
10 venit, verbum. *Referre* est: ad eum, a quo acceperis,
rem ferre: haec vox significat voluntariam relationem:
qui retulit, ipse se adpellavit. Sapiens omnia examinabit
secum: quantum acceperit, a quo, quando, ubi, quemad-
modum. itaque negamus quemquam scire gratiam referre
nisi sapientem: non magis quam beneficium dare quis-
quam scit nisi sapiens, hic scilicet, qui magis dato gaudet
11 quam alius accepto. Hoc aliquis inter illa numerat, quae
videmur *inopinata* omnibus dicere (παράδοξα Graeci
vocant) et ait: „nemo ergo scit praeter sapientem referre
gratiam? ergo nec, quod debet, creditori suo reponere
quisquam scit alius? nec, cum emit aliquam rem, pretium
venditori persolvere?“ Ne nobis fiat invidia, scito idem
dicere Epicurum: Metrodorus certe ait „solum sapientem
12 referre gratiam scire.“ Deinde idem admiratur, cum di-
cimus: „solus sapiens scit amare. solus sapiens amicus
est.“ atqui et amoris et amicitiae pars est referre gratiam:
immo hoc magis volgare est et in plures cadit quam vera
amicitia. Deinde idem admiratur, quod dicimus „fidem
nisi in sapiente non esse,“ tamquam non ipse idem dicat:
an tibi videtur fidem habere, qui referre gratiam nescit?
13 Desinant itaque infamare nos tamquam incredibilia iac-
tantes et sciant apud sapientem esse ipsa honesta, apud
volgum simulacra rerum honestarum et effigies. Nemo
referre gratiam scit nisi sapiens. Stultus quoque, ut-
cumque scit et quemadmodum potest, referat: scientia
14 illi potius quam voluntas desit: velle non discitur. Sapiens

inter se omnia conparabit: maius enim aut minus fit,
quamvis idem sit, tempore, loco, causa. saepe enim hoc
non potuere divitiae in domum infusae, quod opportune
dati mile denarii. multum enim interest, donaveris an suc-
curreris, servaverit illum tua liberalitas an instruxerit. saepe
quod datur, exiguum est, quod sequitur ex eo, magnum.
quantum autem existimas interesse, utrum aliquis, quod
deerat, a se *[et]* quod praest*o* erat, sumpserit an beneficium
acceperit ut daret? Sed ne in eadem, quae satis scrutati 15
sumus, revolvamur: in hac conparatione beneficii et in-
iuriae vir bonus iudicabit quidem quod erit aequissimum,
sed beneficio favebit: in hanc erit partem proclivior. Plu- 16
rimum autem momenti persona solet adferre in rebus
eiusmodi: „dedisti mihi beneficium in servo, iniuriam fe-
cisti in patre. servasti mihi filium, sed patrem abstulisti."
alia deinceps, per quae procedit omnis conlatio, prose-
quetur et, si pusillum erit, quod intersit, dissimulabit.
etiamsi multum fuerit, sed si id donari salva pietate ac
fide poterit, remittet: id est, si ad ipsum tota pertinebit
iniuria. Summa rei haec est: facilis erit in conmutando. 17
patietur plus inputari sibi. invitus beneficium per con-
pensationem iniuriae solvet. in hanc partem inclinabit,
huc verget, ut cupiat debere gratiam, cupiat referre. er-
rat enim, si quis beneficium accipit libentius quam reddit.
quanto hilarior est, qui solvit quam qui mutuatur, tanto
debet laetior esse, qui se maximo aere alieno accepti be-
neficii exonerat, quam qui cum maxime obligatur. Nam 18
in hoc quoque falluntur ingrati, quod creditori quidem
praeter sortem extra ordinem numerant, beneficiorum au-
tem usum esse gratuitum putant: et illa crescunt mora
tantoque plus solvendum est, quanto tardius. ingratus
est, qui beneficium reddit sine usura. itaque huius quo-
que rei habebitur ratio, cum conferentur accepta et ex-
pensa. Omnia facienda sunt, ut quam gratissimi simus. 19
nostrum enim hoc bonum est, quemadmodum iustitia non
est, ut volgo creditur, ad alios pertinens: magna pars
eius in se redit. nemo non, cum alteri prodest, sibi pro-
fuit, non eo nomine dico, quod volet adiuvare adiutus,

protegere defensus, quod bonum exemplum circuitu ad
facientem revertitur, sicut mala exempla recidunt in aucto-
res nec ulla miseratio contingit iis, qui patiuntur iniurias,
quas posse fieri faciendo docuerunt: sed quod virtutum
omnium pretium in ipsis est. non enim exercentur ad
20 praemium: recte facti fecisse merces est. Gratus sum,
non ut alius mihi libentius praestet priori inritatus exem-
plo, sed ut rem iucundissimam ac pulcherrimam faciam.
gratus sum, non quia expedit, sed quia iuvat: hoc ut scias
ita esse, si gratum esse non licebit, nisi ut videar ingra-
tus, si reddere beneficium non aliter quam per speciem
iniuriae potero: aequissimo animo ad honestum consilium
per mediam infamiam tendam. Nemo mihi videtur pluris
aestimare virtutem, nemo illi magis esse devotus quam
qui boni viri famam perdidit, ne conscientiam perderet.
21 Itaque, ut dixi, maiori tuo quam alterius bono gratus es.
illi enim volgaris et cotidiana res contigit, recipere, quod
dederat: tibi magna et ex beatissimo animi statu profecta,
gratum fuisse. nam si malitia miseros facit, virtus bea-
tos, gratum autem esse virtus est: rem usitatam reddi-
disti, inaestimabilem consecutus es, conscientiam grati,
quae nisi in animum divinum fortunatumque non perve-
nit. in contrarium autem huic adfectum summa infelicitas
urget: nemo sibi gratus est, qui alteri non fuit. hoc me
putas dicere: qui ingratus est, miser *erit*? non differo
22 illum: statim miser *est*. Itaque ingrati esse vitemus, non
aliena causa, sed nostra. minimum ex nequitia levissi-
mumque ad alios redundat: quod pessimum ex illa est et,
ut ita dicam, spississimum, domi remanet et premit ha-
bentem, quemadmodum Attalus noster dicere solebat:
„malitia ipsa maximam partem veneni sui bibit.“ Illud
venenum, quod serpentes in alienam perniciem profe-
runt, sine sua continent, non est huic simile: hoc haben-
23 tibus pessimum est. Torquet ingratus se et macerat:
odit, quae accepit, quia redditurus est, et extenuat, in-
iurias vero dilatat atque auget. quid autem eo miserius,
cui beneficia excidunt, haerent iniuriae? at contra sa-
pientia exornat omne beneficium ac sibi ipsa commendat

et se adsidua eius commemoratione delectat. Malis una 24
voluptas est et haec brevis, dum accipiunt beneficia, ex
quibus sapienti longum gaudium manet ac perenne. non
enim illum accipere, sed accepisse delectat, quod inmortale est et adsiduum: illa contemnit, quibus laesus est,
nec obliviscitur per neglegentiam, sed volens. Non vertit 25
omnia in peius nec quaerit, cui inputet casum, et peccata
hominum ad fortunam potius refert. non calumniatur
verba nec voltus: quicquid accidit, benigne interpretando
levat. non offensae potius quam officii meminit. quantum potest, in priore ac meliore se memoria detinet nec
mutat animum adversus bene meritos, nisi multum male
facta praecedunt et manifestum etiam conniventi discrimen est: tunc quoque in hoc dumtaxat, ut talis sit post
maiorem iniuriam qualis ante beneficium. nam cum beneficio par est iniuria, aliquid in animo benevolentiae remanet. Quemadmodum reus sententiis paribus absolvitur 26
et semper quicquid dubium est, humanitas inclinat in melius: sic animus sapientis, ubi paria maleficiis merita
sunt, desinet quidem debere, sed non desinit velle debere
et hoc facit, quod qui post tabulas novas solvunt. Nemo 27
autem gratus esse potest, nisi contempserit ista, propter
quae volgus insanit: si referre vis gratiam, et in exilium
eundum est et effundendus sanguis et suscipienda egestas
et ipsa innocentia saepe maculanda indignisque obicienda
rumoribus. Non parvo sibi constat homo gratus. (Nihil 28
carius aestimamus quam beneficium, quamdiu petimus,
nihil vilius, cum accepimus.) Quaeris, quid sit, quod
oblivionem nobis acceptorum faciat? cupiditas accipiendorum. cogitamus non quid inpetratum, sed quid petendum sit. abstrahunt a recto divitiae, honores, potentia
et cetera, quae opinione nostra cara sunt, pretio suo vilia. Nescimus aestimare res, de quibus non cum fama, 29
sed cum rerum natura deliberandum est: nihil habent
ista magnificum, quo mentes in se nostras trahant, praeter hoc, quod mirari illa consuevimus. non enim, quia
concupiscenda sunt, laudantur, sed concupiscuntur, quia
laudata sunt: et cum singulorum error publicum fecerit,

30 singulorum errorem facit publicus. Sed quemadmodum
illa credidimus, sic et hoc *e*idem populo credamus, nihil
esse grato animo honestius. omnes hoc urbes, omnes
etiam ex barbaris regionibus gentes conclamabunt. in hoc
31 bonis malisque conveniet. Erunt, qui voluptates laudent.
erunt, qui labores malint. erunt, qui dolorem maximum
malum dicant. erunt, qui ne malum quidem adpellent.
divitias aliquis ad summum bonum admittet. alius illas
dicet malo vitae humanae repertas, nihil esse eo locuple-
tius, cui quod donet fortuna non invenit: in tanta iudi-
ciorum diversitate referendam bene merentibus gratiam
omnes tibi uno, quod aiunt, ore adfirmabunt. in hoc tam
discors turba consentiet: cum interim iniurias pro bene-
ficiis reddimus, et prima causa est, cur quis ingratus sit,
32 si satis gratus esse non potuit. Eo perductus est furor,
ut periculosissima res sit beneficia in aliquem magna con-
ferre: nam quia putat turpe non reddere, non vult esse,
cui reddat. Tibi habe, quod accepisti: non repeto, non
exigo. profuisse tutum sit. Nullum est odium pernicio-
sius quam e beneficii violati pudore. Vale.

EPISTULA III. (82.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Desii iam de te esse sollicitus. „Quem, in-
quis, deorum sponsorem accepisti?“ eum scilicet, qui
neminem fallit, animum recti ac boni amatorem. In tuto
pars tui melior est. Potest fortuna tibi iniuriam facere:
quod ad rem magis pertinet, non timeo, ne tu facias tibi.
I, qua ire coepisti et in isto te vitae habitu con-
2 pone placide, non molliter. Male mihi esse malo
quam molliter: [*hoc*] nunc sic excipe, quemadmodum [a]
populo solet dici dure, aspere, laboriose. Audire sole-
mus sic quorumdam vitam laudari, quibus invidetur:
„molliter vivit.“ hoc dicunt: „mollis est.“ paulatim enim
effeminatur animus atque in similitudinem otii sui et pi-
gritiae, in qua iacet, solvitur. quid ergo? viro non vel
obrigescere satius est? deinde delicati idem timent mori,
cui vitam suam fecere similem. Multum interest inter

otium et conditivum. „Quid ergo? inquis, non satius est 3
vel sic iacere quam in istis officiorum verticibus volu-
tari?“ Utraque res detestabilis est, et contractio et tor-
por. puto, aeque qui in odoribus iacet, mortuus est quam
qui rapitur unco. otium sine literis mors est et hominis
vivi sepultura. Quid deinde prodest secessisse? tam- 4
quam non trans maria nos sollicitudinum causae perse-
quantur. quae latebra est, in quam non intret
metus mortis? quae tam emunita et in altum subducta
vitae quies, quam non dolor territet? quocumque te
abdideris, mala humana circumstrepent. Multa
extra sunt, quae circum*eunt* nos, qu*o* aut fallant aut ur-
geant, multa intus, quae in media solitudine exaestuant.
Philosophia circumdanda est: inexpugnabilis est 5
murus, quem fortuna multis machinis lacessitum non
transit. in insuperabili loco stat animus, qui externa de-
seruit, et arce se sua vindicat: infra illum omne telum
cadit. Non habet, ut putamus, fortuna longas manus:
neminem occupat nisi haerentem sibi. Itaque quantum 6
possumus, ab illa resiliamus: quod sola praestabit sui
naturaeque cognitio. sciat, quo iturus sit, unde ortus,
quod illi bonum, quod malum sit, quid petat, quid evi-
tet, quae sit illa ratio, quae adpetenda ac fugienda discer-
nat, qua cupiditatum mansuescit insania, timorum saevi-
tia conpescitur. Haec quidam putant ipsos etiam sine 7
philosophia repressisse. sed, cum securos aliquis casus
expertus est, exprimitur sera confessio. magna verba
excidunt, cum tortor poposcit manum, cum mors propius
accessit. possis illi dicere: facile provocabas mala ab-
sentia: ecce dolor, quem tolerabilem esse dicebas, ecce
mors, quam contra multa animose locutus es. sonant
flagella, gladius micat:

nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.

Facit autem illud firmum adsidua meditatio, si 8
non verba exercueris, sed animum, si contra
mortem te praeparaveris, adversus quam non
exhortabitur nec adtollet, qui cavillationibus
tibi persuadere temptaverit mortem malum

non esse. libet enim, Lucili virorum optime, ridere ineptias Graecas, quas nondum, quamvis mirer, excussi.
9 Zenon noster hac collectione utitur: „Nullum malum gloriosum est. mors autem gloriosa est: mors ergo non est malum.“ Profecisti: liberatus sum metu. post hoc non dubitabo porrigere cervicem. Non vis severius loqui nec morituro risum movere? non mehercules facile tibi dixerim, utrum ineptior fuerit, qui se hac interrogatione iudicavit mortis metum exstinguere, an qui hoc, tamquam
10 ad rem pertineret, conatus est solvere. nam et ipse interrogationem contrariam obposuit ex eo natam, quod mortem inter indifferentia ponimus, quae *ἀδιάφορα* Graeci vocant. „Nihil, inquit, indifferens gloriosum est. mors autem gloriosum est: ergo mors non est indifferens.“ Haec interrogatio vides ubi obrepat: mors non est gloriosa, sed fortiter mori gloriosum est. et cum dicis: „indifferens nihil gloriosum est“, concedo tibi ita, ut dicam nihil gloriosum esse nisi circa indifferentia, tamquam [indifferentia esse dico, id est nec bona nec mala, scilicet]
11 morbum, dolorem, paupertatem, exilium, mortem. nihil horum per se gloriosum est, nihil tamen sine his. laudatur enim pauper voluntarius*, non paupertas, sed ille, quem paupertas non submittit, nec incurvat*. laudatur non exilium, sed ille Rutilius, qui fortior in exilium ire *voluit* quam misisset. laudatur non dolor, sed ille, quem nihil coegit dolor. nemo mortem laudat, sed eum, cuius
12 mors ante abstulit animum quam conturbavit. Omnia ista per se non sunt honesta nec gloriosa, sed quicquid ex illis virtus adiit tractavitque, honestum et gloriosum facit: illa in medio posita sunt. interest, utrum malitia illis an virtus manum admoverit. mors enim illa, quae in Catone gloriosa est, in Bruto statim turpis est et erubescenda. hic est enim Brutus, qui cum periturus mortis moras quaereret, ad exonerandum ventrem secessit et evocatus ad mortem iussusque praebere cervicem: „praebebo, inquit, ita vivam.“ Quae dementia est fugere, cum retro ire non possis? „Praebebo, inquit, ita vivam.“ paene adiecit: „vel sub Antonio.“ o hominem dignum,

qui vitae dederetur! Sed, ut coeperam dicere, vides ip- 13
sam mortem nec malum esse nec bonum: Cato illa ho-
nestissime usus est, turpissime Brutus. Omnis res quod
non habuit decus, virtute addita sumit. Cubiculum luci-
dum dicimus. hoc idem obscurissimum est nocte: dies
illi lucem infundit, nox eripit: sic istis, quae a nobis in- 14
differentia ac media dicuntur, divitiis, viribus, formae,
honoribus, regno et contra morti, exilio, malae valitudini,
doloribus quaeque alia aut minus aut magis pertimuimus,
aut malitia aut virtus dat boni vel mali nomen. Massa per
se nec calida nec frigida est: in fornacem coniecta con-
caluit, in aquam demissa refrixit. Mors honesta est per
illud, quod honestum est, id est virtus et animus externa
contemnens. Est et horum, Lucili, quae adpellamus me- 15
dia, grande discrimen. non enim sic mors indifferens
est, quomodo utrum capillos pares habeas: mors inter
illa est, quae mala quidem non sunt, tamen ha-
bent mali speciem: sui amor est et permanendi con-
servandique se insita voluntas atque adspernatio disso-
lutionis, quia videtur multa nobis bona eripere et nos ex
hac, cui adsuevimus, rerum copia educere. illa quoque
res morti nos alienat, quod haec iam novimus, illa, ad
quae transituri sumus, nescimus, qualia sint, et horre-
mus ignota. naturalis praeterea tenebrarum metus est,
in quas adductura mors creditur. Itaque etiamsi indiffe- 16
rens mors est, non tamen ea est, quae facile neglegi pos-
sit: magna exercitatione durandus est animus,
ut conspectum eius accessumque patiatur.
Mors contemni debet magis quam solet. multa enim de
illa credimus. multorum ingeniis certatum est ad augen-
dam eius infamiam. descriptus est carcer infernus et per-
petua nocte obpressa regio, in qua

ingens ianitor orci
ossa super recubans antro semesa cruento,
aeternum latrans exsangues terreat umbras.

Etiam cum persuaseris istas fabulas esse nec quicquam
defunctis superesse, quod timeant, subit alius metus:
aeque enim timent, ne apud inferos sint quam ne nus-

17 quam. His adversantibus, quae nobis obfundit longa
persuasio, fortiter pati mortem quidni gloriosum sit et
inter maxima opera mentis humanae? quae numquam ad
virtutem exsurget, si mortem malum esse crediderit: ex-
surget, si putabit indifferens esse. Non recipit rerum na-
tura, ut aliquis magno animo accedat ad id, quod malum
iudicat: pigre veniet et cunctanter. non est autem glo-
riosum, quod ab invito et tergiversante fit: nihil facit
18 virtus, quia necesse est. Adice nunc, quod nihil honeste
fit, nisi cui totus animus incubuit adque adfuit, cui nulla
parte sui repugnavit: ubi autem ad malum acceditur aut
peiorum metu aut spe bonorum, ad quae pervenire tanti
sit devorata unius mali patientia, dissident inter se iudi-
cia facientis: hinc est, quod iubeat proposita perficere,
illinc, quod retrahat et ab re suspecta ac periculosa fuget.
igitur in diversa distrahitur: si hoc est, perit gloria. vir-
tus enim concordi animo decreta peragit. non timet,
quod facit.

Tu ne cede malis, sed contra audentior ito,
qua tua te fortuna sinet.

19 Non ibis audentior, si mala illa esse credideris. eximen-
dum hoc e pectore est: alioquin haesitabit inpetum mo-
ratura suspicio. trudetur in id, quod invadendum est.
Nostri quidem videri volunt Zenonis interrogationem ve-
ram esse, fallacem autem alteram et falsam, quae illi ob-
ponitur: ego non redigo ista ad legem dialecticam et ad
illos artificii veternosissimi nodos: totum genus istuc ex-
turbandum iudico, quo circumscribi se, qui interrogatur,
existimat et ad confessionem perductus aliud respondet,
aliud putat. pro veritate simplicius agendum est, contra
20 metum fortius. Haec ipsa, quae volvuntur ab illis, sol-
vere malim et expendere, ut persuadeam, non ut inpo-
nam. In aciem educturus exercitum pro coniugibus ac li-
beris mortem obiturum quomodo exhortabitur? do tibi
Fabios totum reipublicae bellum in unam transferentes
domum. Laconas tibi ostendo in ipsis Thermopylarum
angustiis positos. nec victoriam sperant nec reditum. ille
21 locus illis sepulcrum futurus est: quemadmodum exhor-

taris, ut totius gentis ruinam obiectis corporibus excipiant et vita potius quam loco cedant? dices: „quod malum est, gloriosum non est. mors gloriosa est: mors ergo non malum“? O efficacem concionem! quis post hanc dubitet se infestis ingerere mucronibus et stans mori! At ille Leonidas quam fortiter illos adlocutus est! „Sic, inquit, commilitones, prandete tamquam apud inferos coenaturi.“ Non in ore crevit cibus, non haesit in faucibus, non elapsus est manibus: alacres et ad prandium illi promiserunt et ad coenam. Quid? dux ille Romanus, qui ad 22
occupandum locum milites missos, cum per ingentem hostium exercitum ituri essent, sic adlocutus est: „Ire, commilitones, illo necesse est, unde redire non est necesse.“ Vides, quam simplex et imperiosa virtus sit: quem mortalium circumscriptiones vestrae fortiorem facere, quem erectiorem possunt? frangunt animum, qui numquam minus contrahendus est et in minuta ac spinosa cogendus, quam cum aliquid grande conponitur. Non 23
trecentis, sed omnibus mortalibus mortis timor detrahi debet. quomodo illos doces malum non esse? quomodo opiniones totius aevi, quibus protinus infantia imbuitur, evincis? quod auxilium invenis? quid dicis inbecillitati humanae? quid dicis, quo inflammati in media pericula inruant? qua oratione hunc timendi consensum, quibus ingenii viribus obnixam contra te persuasionem humani generis avertis? verba mihi captiosa conponis et interrogatiunculas nectis? Magnis telis magna portenta feriuntur. Serpentem illam in Africa saevam et Romanis legionibus 24
bello ipso terribiliorem frustra sagittis fundisque petierunt. ne Pythio quidem volnerabilis erat, cum ingens magnitudo pro vastitate corporis solida ferrum et quicquid humanae torserant manus reiceret: molaribus demum fracta saxis est: et adversus mortem tu tam minuta iacularis? subula leonem excipis? Acuta sunt ista, quae dicis: nihil est acutius arista. Quaedam inutilia et inefficacia ipsa subtilitas reddit. Vale.

L. ANNAEI SENECAE
AD LUCILIUM
EPISTULARUM MORALIUM
LIBER XII.

EPISTULA I. (83.)
SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Singulos dies tibi meos et quidem totos indicari iubes: bene de me iudicas, si nihil esse in illis putas, quod abscondam. sic certe vivendum est, tamquam in conspectu vivamus. sic cogitandum, tamquam aliquis in pectus intimum inspicere possit: et potest. quid enim prodest ab homine aliquid esse secretum? nihil deo clusum est. interest animis nostris et cogitationibus mediis intervenit: sic intervenit, dico, tanquam aliquando disce-
2 dat. Faciam ergo, quod iubes, et quid agam et quo ordine, libenter tibi scribam. observabo me protinus et quod est utilissimum, diem meum recognoscam. Hoc nos pessimos facit, quod nemo vitam suam respicit. quid facturi simus cogitamus, et id raro: quid fecerimus, non cogitamus: atqui consilium futuri ex prae-
3 terito venit. Hodiernus dies solidus est. nemo ex illo quicquam mihi eripuit. totus inter stratum lectionemque divisus est. minimum exercitationi corporis datum, et hoc nomine ago gratias senectuti: non magno mihi constat: cum me movi, lassus sum. hic autem exercitationis etiam
4 fortissimis finis. Progymnastas meos quaeris? unus mihi sufficit Earinus, puer, ut scis, amabilis: sed mutabitur. iam aliquem teneriorem quaero. hic quidem ait nos eamdem crisim habere, quia utrique dentes cadunt. sed iam vix illum adsequor currentem et intra paucissimos dies non potero: vide, quid exercitatio cotidiana proficiat: cito magnum intervallum fit inter duos itinere diverso euntes. eodem tempore ille adscendit, ego descendo. nec

ignoras, quanto ex his velocius alterum fiat: mentitus
sum. iam enim aetas nostra non descendit, sed cadit.
Quomodo tamen hodiernum certamen nobis cesserit quae- 5
ris? quod raro cursoribus evenit, hieran fecimus. Ab
hac fatigatione magis quam exercitatione in frigidam de-
scendi: hoc apud me vocatur parum calda. ille tantus
psychrolutes, qui calendis Ianuariis euripum salutabam,
qui anno novo quemadmodum legere, scribere, dicere
aliquid, sic auspicabar in Virginem desilire, primum ad
Tiberim transtuli castra, deinde ad hoc solium, quod, cum
fortissimus sum et omnia bona fide fiunt, sol temperat:
non multum mihi ad balneum superest. Panis deinde sic- 6
cus et sine mensa prandium, post quod non sunt lavan-
dae manus. dormio minimum. consuetudinem meam
nosti: brevissimo somno utor et quasi interiungo. satis
est mihi vigilare desiisse. aliquando dormisse me scio,
aliquando suspicor. Ecce Circensium obstrepit clamor. 7
subita aliqua et universa voce feriuntur aures meae. nec
cogitationem excutiunt meam nec interrumpunt. fremitum
quidem patientissime fero. multae voces et in unum con-
fusae pro fluctu mihi sunt aut vento silvam verberante
et ceteris sine intellectu sonantibus. Quid ergo est nunc, 8
cui animum adiecerim? dicam. Superest ex hester-
no mihi cogitatio, quid sibi voluerint pruden-
tissimi viri, qui rerum maximarum probatio-
nes levissimas et perplexas fecerunt, quae ut
sint verae, tamen mendacio similes sunt. Vult nos ab 9
ebrietate deterrere Zenon, vir maximus, huius
sectae fortissimae ac sanctissimae conditor. audi ergo,
quemadmodum colligat virum bonum non fu-
turum ebrium: „Ebrio secretum sermonem nemo com-
mittit, viro autem bono committit: ergo vir bonus ebrius
non erit.“ Quemadmodum obposita interrogatione simili
derideatur, adtende. satis est enim unam ponere ex mul-
tis: „Dormienti nemo secretum sermonem committit, viro
bono autem committit: vir bonus ergo non dormit.“ Quo 10
uno modo potest, Posidonius Zenonis nostri causam
agit, sed ne sic quidem, ut existimo, agi potest. ait enim

„ebrium duobus modis dici: altero, cum aliquis vino gra-
vis est et impos sui. altero, si solet ebrius fieri et huic
obnoxius vitio est. hunc a Zenone dici, qui soleat fieri
ebrius, non qui est. huic autem neminem commissurum ar-
11 cana, quae per vinum eloqui possit.“ quod est falsum. pri-
ma enim illa interrogatio conplectitur eum, qui est ebrius,
non eum, qui futurus est. plurimum enim interesse con-
cedes inter ebrium et ebriosum: potest et qui ebrius est,
tunc primum esse nec habere hoc vitium, et qui ebriosus
est, saepe extra ebrietatem esse. itaque id intellego, quod
significari verbo isto solet, praesertim cum ab homine
diligentiam professo ponatur et verba examinante. Adice
nunc quod, si hoc intellexit Zenon et nos intellegere no-
luit, ambiguitate verbi quaesivit locum fraudi, quod fa-
12 ciendum non est, ubi veritas quaeritur. Sed sane hoc
senserit: quod sequitur, falsum est, ei qui soleat ebrius
fieri, non committi sermonem secretum. cogita enim,
quam multis militibus non semper sobriis et imperator et
tribunus et centurio tacenda mandaverint. De illa C. Cae-
saris caede, illius dico, qui superato Pompeio rempubli-
cam tenuit, tam creditum est Tillio Cimbro quam C. Cas-
sio. Cassius tota vita aquam bibit: Tillius Cimber et ni-
mius erat in vino et scordalus. in hanc rem *iocatus* est
ipse: *Ego*, inquit, *quemquam feram*, *qui vinum ferre non*
13 *possum?* Sibi quisque nunc nominet eos, quibus scit et
vinum male credi et sermonem bene: unum tamen exem-
plum, quod occurrit mihi, referam, ne intercidat. instru-
enda est enim vita exemplis inlustribus. non semper con-
14 fugiamus ad vetera. L. Piso, urbis custos, ebrius ex quo
semel factus est, fuit. maiorem partem noctis in convivio
exigebat. usque in horam fere sextam dormiebat: hoc
eius erat matutinum. officium tamen suum, quo tutela
urbis continebatur, diligentissime administravit. huic et
divus Augustus dedit secreta mandata, cum illum prae-
poneret Thraciae, quam perdomuit, et Tiberius profici-
scens in Campaniam, cum multa in urbe et suspecta re-
15 linqueret et invisa. Puto, quia bene cesserat illi Pisonis
ebrietas, postea Cossum fecit urbis praefectum, virum

gravem, moderatum, sed mersum et vino madentem, adeo ut ex senatu aliquando, in quem e convivio venerat, obpressus inexcitabili somno tolleretur. huic tamen multa Tiberius manu sua scripsit, quae committenda ne ministris quidem suis iudicabat. nullum Cosso aut privatum secretum aut publicum elapsum est. Itaque declamatio- 16
nes istas de medio removeamus: „Non est animus in sua potestate ebrietate devinctus. quemadmodum musto dolia ipsa rumpuntur et omne, quod in imo iacet, in summam partem vis caloris eiectat: sic vino exaestuante, quicquid in imo iacet abditum, effertur et prodit in medium. onerati mero quemadmodum non continent cibum vino redundante, ita ne secretum quidem. quod suum alienumque est, pariter effundunt.“ Sed quamvis hoc so- 17
leat accidere, ita et illud solet, ut cum his, quos sciamus libentius bibere, de rebus necessariis deliberemus. falsum ergo est hoc, quod patrocinii loco ponitur, ei qui soleat ebrius fieri, non dari tacitum: quanto satius est aperte accusare ebrietatem et vitia eius exponere? quae etiam tolerabilis homo vitaverit, nedum perfectus ac sapiens, cui satis est sitim exstinguere, qui, etiam si quando hortata est hilaritas aliena causa producta longius, tamen citra ebrietatem resistit. Nam de illo videbimus, an sa- 18
pientis animus nimio vino turbetur et faciat ebriis solita: interim, si hoc colligere vis, virum bonum non debere ebrium fieri, cur syllogismis agis? dic, quam turpe sit plus sibi ingerere quam capiat et stomachi sui non nosse mensuram, quam multa ebrii faciant, quibus sobrii erubescant, nihil aliud esse ebrietatem quam voluntariam insaniam. extende in plures dies illum ebrii habitum: numquid de furore dubitabis? nunc quoque non est minor, sed brevior. Refer Alexandri Macedonis 19
exemplum, qui Clitum, carissimum sibi ac fidelissimum, inter epulas transfodit et intellecto facinore mori voluit: certe decuit. Omne vitium ebrietas et incendit et detegit, obstantem malis conatibus verecundiam removet. plures enim pudore peccandi quam bona voluntate prohibitis abstinent. Ubi possedit animum nimia vis vini, quicquid 20

mali latebat, emergit. non facit ebrietas vitia, sed protrahit: tunc libidinosus ne cubiculum quidem exspectat, sed cupiditatibus suis quantum petierunt, sine dilatione permittit. tunc inpudicus morbum confitetur ac publicat. tunc petulans non linguam, non manum continet. crescit insolenti superbia, crudelitas saevo, malignitas livido. omne
21 vitium laxatur et prodit. Adice illam ignorationem sui, dubia et parum explanata verba, incertos oculos, gradum errantem, vertiginem capitis, tecta ipsa mobilia velut aliquo turbine circumagente totam domum, stomachi tormenta, cum effervescit merum ac viscera ipsa distendit. tunc tamen utcumque tolerabile est, dum illi vis sua est: quid, cum somno vitiatur et quae ebrietas fuit, cruditas
22 facta est? Cogita, quas clades ediderit publica ebrietas: haec acerrimas gentes bellicosasque hostibus tradidit. haec multorum annorum pertinaci bello defensa moenia patefecit. haec contumacissimos et iugum recusantes in alienum egit arbitrium. haec invictos acie mero domuit.
23 Alexandrum, cuius modo feci mentionem, tot itinera, tot praelia, tot hiemes, per quas victa temporum locorumque difficultate transierat, tot flumina ex ignoto cadentia, tot maria tutum dimiserunt: intemperantia bibendi et ille Her-
24 culaneus ac fatalis scyphus condidit. Quae gloria est capere multum? cum penes te palma fuerit et propinationes tuas strati somno ac vomitantes recusaverint, cum superstes toti convivio fueris, cum omnes viceris virtute magni-
25 fica et nemo tam vini capax fuerit: vinceris a dolio. M. Antonium, magnum virum et ingenii nobilis, quae alia res perdidit et in externos mores ac vitia non Romana traiecit quam ebrietas nec minor vino Cleopatrae amor? haec illum res hostem reipublicae, haec hostibus suis inparem reddidit. haec crudelem fecit, cum capita principum civitatis coenanti referrentur, cum inter adparatissimas epulas luxusque regales ora ac manus proscriptorum recognosceret, cum vino gravis sitiret tamen sanguinem. Intolerabile erat, quod ebrius fiebat, cum haec faceret: quanto
26 intolerabilius, quod haec in ipsa ebrietate faciebat? Fere vinolentiam crudelitas sequitur. violatur enim exaspera-

turque sanitas mentis. quem*admodum* ** difficilesque faciunt oculos diutini morbi etiam ad minimam radii solis offensionem, ita ebrietates continuae efferant animos. nam cum saepe apud se non sint, consuetudine insaniae duratâ vitia e vino concepta etiam sine illo valent. Dic 27
ergo, quare sapiens non debeat ebrius fieri. deformitatem rei et inportunitatem ostende rebus, non verbis. quod facillimum est, proba istas, quae voluptates vocantur, ubi transscenderint modum, poenas esse. Nam si illud argumentaberis, sapientem multo vino inebriari et retinere rectum tenorem, etiamsi temulentus sit: licet colligas nec veneno poto moriturum nec sopore sumpto dormiturum nec elleboro accepto, quicquid in visceribus haerebit, eiecturum deiecturumque. sed si temptantur pedes, lingua non constat: quid est, quare illum existimes in parte sobrium esse, in parte ebrium? Vale.

EPISTULA II. (84.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Itinera ista, quae segnitiem mihi excutiunt, 1
et valitudini meae prodesse iudico et studiis. Quare valitudinem adiuvent, vides: cum pigrum me et neglegentem corporis literarum amor faciat, aliena opera exerceor: studiis quare prosint, indicabo: a lectionibus non recessi. sunt autem, ut existimo, necessariae, primum ne sim me uno contentus. deinde ut, cum ab aliis quaesita cognovero, tum et de inventis iudicem et cogitem de inveniendis. alit lectio ingenium et studio fatigatum, non sine studio tamen, reficit. Nec scri- 2
bere tantum nec tantum legere debemus: altera res contristabit, vires exhauriet (de stilo dico), altera solvet ac diluet. invicem huc et illo commeandum est et alterum altero temperandum, ut quicquid lectione collectum est, stilus redigat in corpus. Apes, ut aiunt, debemus 3
imitari, quae vagantur et flores ad mel faciendum idoneos carpunt, deinde quicquid adtulere, disponunt ac per favos digerunt et, ut Vergilius noster ait,

liquentia mella
stipant et dulci distendunt nectare cellas.

4 De illis non satis constat, utrum succum ex floribus ducant, qui protinus mel sit, an quae collegerunt, in hunc saporem mixtura quadam et proprietate spiritus sui mutent. quibusdam enim placet non faciendi mellis scientiam esse illis, sed colligendi. aiunt inveniri apud Indos mel in arundinum foliis, quod aut ros illius coeli aut ipsius arundinis humor dulcis et pinguior gignit. in nostris quoque herbis vim eamdem, sed minus manifestam et notabilem poni, quam persequatur et contrahat animal huic rei genitum. quidam existimant conditura et dispositione in hanc qualitatem verti, quae ex tenerrimis virentium florentiumque decerpserint, non sine quodam, ut ita dicam, fermento, quo in unum diversa coalescunt.
5 Sed ne ad aliud quam de quo agitur, *ab*ducar, nos quoque has apes debemus imitari et quaecumque ex diversa lectione congessimus, separare. melius enim distincta servantur. deinde adhibita ingenii nostri cura et facultate in unum saporem varia illa libamenta confundere, ut, etiamsi adparuerit, unde sumptum sit, aliud tamen esse quam unde sumptum est, adpareat quod in corpore nostro videmus
6 sine ulla opera nostra facere naturam: alimenta, quae accepimus, quamdiu in sua qualitate perdurant et solida innatant stomacho, onera sunt: at cum ex eo, quod erant, mutata sunt, tunc demum in vires et in sanguinem transeunt: idem in his, quibus aluntur ingenia, praestemus, ut quaecumque hausimus, non patiamur integra
7 esse, ne aliena sint. concoquamus illa: alioquin in memoriam ibunt, non in ingenium. adsentiamur illis fideliter et nostra faciamus, ut unum quiddam fiat ex multis, sicut unus numerus fit ex singulis, cum minores summas et dissidentes conputatio una conprehendit. hoc faciat animus noster: omnia, quibus est adiutus, abscondat, ipsum
8 tantum ostendat, quod effecit. Etiam si cuius in te conparebit similitudo, quem admiratio tibi altius fixerit, similem esse te volo quomodo filium, non quomodo ima-

ginem: imago res mortua est. „Quid ergo? non intelle-
getur, cuius imiteris orationem? cuius argumentationem?
cuius sententias?“ Puto aliquando ne intellegi quidem
posse, si magni viri *** nec enim omnibus, quae ex aequo
velut exemplaria traxit, formam suam inpressit, ut in imi-
tantem illa conpetant. Non vides, quam multorum voci- 9
bus chorus constet? unus tamen ex omnibus [sonus] red-
ditur: aliqua illic acuta est, aliqua gravis, aliqua media.
accedunt viris feminae, interponuntur tibiae. singulorum
illic latent voces, omnium adparent. De choro dico, quem 10
veteres philosophi noverant: in commissionibus nostris
plus cantorum est quam in theatris olim spectatorum fuit.
cum omnes vias ordo canentium inplevit et cavea aenea-
toribus cincta est et ex pulpito omne tibiarum genus or-
ganorumque consonuit, fit concentus ex dissonis: *talem
animum esse nostrum volo, ut multae in illo
artes, multa praecepta sint, multarum aetatum
exempla, sed in unum conspirata.* „Quomodo, in- 11
quis, hoc effici poterit?“ adsidua intentione: si nihil ege-
rimus nisi ratione suadente. hanc si audire volueris, di-
cet tibi: „relinque ista iamdudum, ad quae discurritur.
relinque divitias, aut periculum possidentium aut onus.
relinque corporis atque animi voluptates: molliunt et
enervant. relinque ambitum: tumida res est, vana, ven-
tosa, nullum habet terminum, tam sollicita est, ne quem
ante se videat quam ne post se. laborat invidia et qui-
dem duplici. vides autem, quam miser sit, si is cui in-
videtur et invidet. Intueris illas potentium domos, illa tu- 12
multuosa rixa salutantium limina? multum habent con-
tumeliarum, ut intres, plus, cum intraveris. praeteri istos
gradus divitum et magno adgestu suspensa vestibula:
non in praerupto tantum illic stabis, sed in lubrico. Huc
potius te ad sapientiam dirige tranquillissimasque res
eius et simul amplissimas pete. Quaecumque videntur 13
eminere in rebus humanis, quamvis pusilla sint et con-
paratione humillimorum exstent, per difficiles tamen et
arduos tramites adeuntur. confragosa in fastigium digni-
tatis via est: at si conscendere hunc verticem libet, cui

se fortuna submisit, omnia quidem sub te, quae pro excelsissimis habentur, adspicies, sed tamen venies ad summa per planum. Vale.

EPISTULA III. (85.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Peperceram tibi et quicquid nodosi adhuc supererat, praeterieram, contentus quasi gustum tibi dare eorum, quae *a nostris dicuntur, ut probetur virtus ad explendam beatam vitam sola satis efficax.* Iubes me quicquid est interrogationum aut nostrarum aut ad traductionem nostram excogitatarum conprendere: quod si facere voluero, non erit epistula, sed liber. Illud totiens *testor hoc me argumentorum genere non delectari.* Pudet in aciem descendere pro dis hominibusque susceptam subula armatum.

2 „*Qui prudens est, et temperans est. qui temperans, est et constans. qui constans est, inperturbatus est. qui inperturbatus est, sine tristitia est. qui sine tristitia est, beatus est: ergo prudens beatus est et prudentia ad beatam vitam satis est.*"

3 Huic collectioni hoc modo Peripateticorum quidam respondent, ut inperturbatum et constantem et sine tristitia sic interpretentur, tamquam *inperturbatus* dicatur, qui raro perturbatur et modice, non qui numquam. item *sine tristitia* eum dici aiunt, qui non est obnoxius tristitiae nec frequens nimiusve in hoc vitio. illud enim humanam naturam negare, alicuius animum inmunem esse tristitia. sapientem non vinci moerore, ceterum tangi.
4 et cetera in hunc modum sectae suae respondentia. Non his tollunt adfectus, sed temperant. quantulum autem sapienti damus, si inbecillissimis fortior est et moestissimis laetior et effrenatissimis moderatior et humillimis maior? Quid, si miretur velocitatem suam *Ladas* ad claudos debilesque respiciens?

Illa vel intactae segetis per summa volaret
gramina nec cursu teneras laesisset aristas,

vel mare per medium fluctu suspensa tumenti
ferret iter celeres nec tingeret aequore plantas.

haec est pernicitas per se aestimata, non quae tardissimorum conlatione laudatur. Quid, si sanum voces leviter febricitantem? non est bona valitudo mediocritas morbi. „Sic, inquit, sapiens inperturbatus dicitur, 5
quomodo apyrina dicuntur, non quibus nulla inest duritia granorum, sed quibus minor.“ Falsum est. non enim diminutionem malorum in bono viro intellego, sed vacationem: nulla debent esse, non parva. nam si ulla sunt, crescent et interim inpedient. Quomodo oculos maior et perfecta suffusio excaecat, sic modica turbat. Si das aliquos adfectus sapienti, inpar illis erit ratio et 6
velut torrente quodam auferetur, praesertim cum illi non unum adfectum, sed universum adfectuum coetum relinquis, cum quo conluctetur. [sed omnis] plus potest quamvis mediocrium turba quam posset unius magni violentia. Habet pecuniae cupiditatem, sed modicam. ha- 7
bet ambitionem, sed non concitatam. habet iracundiam, sed placabilem. habet inconstantiam, sed minus vagam ac mobilem. habet libidinem, [*sed*] non insanam: melius cum illo ageretur, qui unum vitium integrum haberet, quam cum eo, qui leviora quidem, sed omnia. Deinde 8
nihil interest, quam magnus sit adfectus: quantuscumque est, parere nescit, consilium non accipit. Quemadmodum rationi nullum animal obtemperat, non ferum, non domesticum et mite. natura enim illorum est surda suadenti: sic non sequuntur, non audiunt adfectus, quantulicumque sunt. Tigres leonesque numquam feritatem exuunt, aliquando submittunt, et cum minime exspectaveris, exasperatur torvitas mitigata. Numquam bona fide vitia mansuescunt. Deinde, si ratio proficit, ne incipient qui- 9
dem adfectus: si invita ratione coeperint, invita perseverabunt. facilius est enim initia illorum prohibere quam inpetum regere. falsa est itaque ista mediocritas et inutilis, eodem loco habenda, quo si quis diceret modice insaniendum, modice aegrotandum. Sola virtus habet, non 10
recipiunt animi mala temperamentum: facilius sustuleris

illa quam rexeris. Numquid dubium est, quin vitia men-
tis humanae inveterata et dura, quae morbos vocamus,
inmoderata sint, ut avaritia, ut crudelitas, ut inpotentia,
inpietas? ergo inmoderati sunt et adfectus. ab his enim
11 ad illa transitur. Deinde si das aliquid iuris tristitiae, ti-
mori, cupiditati ceterisque motibus pravis, non erunt in
nostra potestate. quare? quia extra nos sunt, quibus
inritantur. itaque crescent, prout magnas habuerint mi-
noresve causas, quibus concitentur. Maior erit timor,
si plus, quo exterreatur, aut propius adspexerit, acrior
12 cupiditas, quo illam amplioris rei spes evocaverit. Si in
nostra potestate non est, an sint adfectus, ne illud qui-
dem est, quanti sint: si ipsis permisisti incipere, cum
causis suis crescent tantique erunt, quanto fient. Adice
nunc, quod ista, quamvis exigua sint, in maius exce-
dunt. numquam perniciosa servant modum. quamvis
levia initia morborum serpunt et aegra corpora minima
13 interdum mergit accessio. Illud vero cuius dementiae est,
credere, quarum rerum extra nostrum arbitrium posita
principia sunt, earum nostri esse arbitrii terminos? quo-
modo ad id finiendum satis valeo, ad quod prohibendum
parum valui, cum facilius sit excludere quam admissa
14 conprimere? Quidam ita distinxerunt, ut dicerent: „tem-
perans ac prudens positione quidem mentis et habitu
tranquillus est, eventu non est. nam, quantum ad habi-
tum mentis suae, non perturbatur, nec contristatur nec
timet, sed multae extrinsecus causae incidunt, quae illi
15 perturbationem adferant.“ Tale est, quod volunt dicere:
iracundum quidem illum non esse, irasci tamen aliquando.
et timidum quidem non esse, timere tamen aliquando, id
est, vitio timoris carere, adfectu non carere. Quod si
recipit, usu frequenti timor transibit in vitium et ira in
animum admissa habitum illum ira carentis animi retexet.
16 Praeterea si non contemnit venientes extrinsecus causas
et aliquid timet, cum fortiter eundum erit adversus tela,
ignes, pro patria, legibus, libertate, cunctanter exibit et
animo recedente. non cadit autem in sapientem haec di-
17 versitas mentis. Illud praeterea iudico observandum, ne

duo, quae separatim probanda sunt, misceamus. per se
enim colligitur unum bonum esse, quod honestum, per
se rursus, ad vitam beatam satis esse virtutem. si unum
bonum est, quod honestum, omnes concedunt ad beate
vivendum sufficere virtutem: e contrario non remittetur,
si beatum sola virtus facit, unum bonum esse, quod ho-
nestum est. Xenocrates et Speusippus putant beatum vel 18
sola virtute fieri posse, non tamen unum bonum esse,
quod honestum est. Epicurus quoque iudicat, cum vir-
tutem habeat, beatum esse, sed ipsam virtutem non satis
esse ad beatam vitam, quia beatam efficiat voluptas, quae
ex virtute est, non ipsa virtus. Inepta distinctio. idem
enim negat umquam virtutem esse sine voluptate: ita si
ei iuncta semper est atque inseparabilis, et sola satis est.
habet enim secum voluptatem, sine qua non est, etiam
cum sola est. Illud autem absurdum est, quod dicitur 19
beatum quidem futurum vel sola virtute, non futurum au-
tem perfecte beatum. quod quemadmodum fieri possit,
non reperio. beata enim vita bonum in se perfectum ha-
bet, inexsuperabile. quod si est, perfecte beata est. Si
deorum vita nihil habet maius aut melius, beata autem
vita divina est: nihil habet, in quod amplius possit ad-
tolli. Praeterea si beata vita nullius est indigens, omnis 20
beata vita perfecta est eademque est et beata et beatis-
sima. numquid dubitas, quin beata vita summum bonum
sit? ergo si summum bonum habet, summe beata est.
Quemadmodum summum adiectionem non recipit, quid
enim supra summum erit? ita ne beata quidem vita, quae
sine summo bono non est. quod si aliquem magis bea-
tum induxeris, induces et multo magis: innumerabilia dis-
crimina summi boni facies, cum summum bonum intelle-
gam, quod supra se gradum non habet. Si est aliquis 21
minus beatus quam alius, sequitur, ut hic alterius vitam
beatioris magis concupiscat quam suam. beatus autem
nihil suae praefert. utrumlibet ex his incredibile est: aut
aliquid beato restare, quod esse quam quod est malit,
aut id illum non malle, quod illo melius est. utique enim
quo prudentior est, hoc magis se ad id, quod est opti-

mum, extendet et id omni modo consequi cupiet: quo-
modo autem beatus est, qui cupere etiamnunc potest,
22 immo qui debet? Dicam, quid sit, ex quo veniat hic er-
ror: nesciunt beatam vitam unam esse. in optimo illam
statu ponit qualitas sua, non magnitudo. itaque in aequo
est longa et brevis, diffusa et angustior, in multa loca
multasque partes distributa et in unum coacta. Qui illam
numero aestimat et mensura et partibus, id illi, quod ha-
bet eximium, eripit. quid autem est in beata vita exi-
23 mium? quod plena est. Finis, ut puto, edendi bibendi-
que satietas est. hic plus edit, ille minus: quid refert?
uterque iam satur est. hic plus bibit, ille minus: quid
refert? uterque non sitit. hic pluribus annis vixit, hic
paucioribus: nihil interest, si tam illum multi anni beatum
fecerunt quam hunc pauci. Ille, quem tu minus beatum
vocas, non est beatus: non potest nomen inminui.

24 „Qui fortis est, sine timore est. qui sine
timore est, sine tristitia est. qui sine tristi-
tia est, beatus est."

Nostrorum haec interrogatio est. adversus hanc sic
respondere conantur: falsam nos rem et controversiosam
pro confessa vindicare, eum, qui fortis est, sine timore
esse. „Quid ergo? inquit, fortis inminentia mala non ti-
mebit? istud dementis alienatique, non fortis est. ille
vero, inquit, moderatissime timet: sed in totum extra
25 metum non est." Qui hoc dicunt, rursus in idem revol-
vuntur, ut illis virtutum loco sint minora vitia. nam qui
timet quidem, sed rarius et minus, non caret malitia, sed
leviore vexatur. „At enim dementem puto, qui mala in-
minentia non extimescit." Verum est, quod dicis, si mala
sunt: sed si scit mala illa non esse et unam tantum tur-
pitudinem malum iudicat, debebit secure pericula adspi-
cere et aliis timenda contemnere. aut si stulti et amentis
est mala non timere, quo quis prudentior est, hoc time-
26 bit magis. „Ut vobis, inquit, videtur, praebebit se peri-
culis fortis." Minime: non timebit illa, sed vitabit: cautio
illum decet, timor non decet. „Quid ergo? inquit: mor-
tem, vincula, ignes, alia tela fortunae non timebit?"

Non: scit enim illa non esse mala, sed videri. omnia ista
humanae vitae formidines putat. Describe captivitatem, 27
verbera, catenas, egestatem et membrorum lacerationes
vel per morbum vel per iniuriam et quicquid aliud adtu-
leris: inter lymphaticos metus numerat. ista timidis ti-
menda sunt. An id existimas malum, ad quod aliquando
nobis nostra sponte veniendum est? Quaeris quid sit ma- 28
lum? Cedere iis, quae mala vocantur, et illis libertatem
suam dedere, pro qua cuncta patienda sunt. Perit liber-
tas, nisi illa contemnimus, quae nobis iugum inponunt.
Non dubitarent, quid conveniret forti viro, si scirent,
quid esset *fortitudo*. non est enim inconsulta temeri-
tas nec periculorum amor nec formidabilium adpetitio:
scientia est distinguendi, quid sit malum et quid non sit.
Diligentissima in tutela sui fortitudo est et eadem patien-
tissima eorum, quibus falsa species malorum est. „Quid 29
ergo? si ferrum intemptatur cervicibus viri fortis, si pars
subinde alia atque alia subfoditur, si viscera sua in sinu
suo vidit, si ex intervallo, quo magis tormenta sentiat,
repetitur et per adsiccata viscera recens dimittitur san-
guis: non timere istum tu dices nec dolere?“ Iste vero
dolet. sensum enim hominis nulla exuit virtus. sed non
timet: invictus ex alto dolores suos spectat. Quaeris quis
tunc animus illi sit? qui aegrum amicum adhortantibus.

„*Quod malum est nocet. quod nocet, de-* 30
teriorem facit. dolor et paupertas deterio-
rem non faciunt: ergo mala non sunt.“

„Falsum est, inquit, quod proponitis: non enim, si
quid nocet, etiam deteriorem facit. Tempestas et pro-
cella nocent gubernatori, non tamen illum deteriorem fa-
ciunt.“ Quidam Stoici ita adversus hoc respondent: de- 31
teriorem fieri gubernatorem tempestate ac procella, quia
non possit id, quod proposuit, efficere nec tenere cursum
suum: deteriorem illum in arte sua non fieri, in opere
fieri. Quibus Peripateticus: „ergo, inquit, et sapientem
deteriorem faciet paupertas, dolor et quicquid aliud tale
fuerit. virtutem enim illi non eripiet, sed opera eius in-
pediet.“ Hoc recte diceretur, nisi dissimilis esset guber- 32

natoris condicio et sapientis. huic enim propositum est
in vita agenda non utique, quod temptat, efficere, sed
omnia recte facere. gubernatori propositum est utique
navem in portum perducere. artes ministrae sunt. prae-
stare debent, quod promittunt: sapientia domina rectrix-
33 que est. artes serviunt vitae, sapientia imperat. Ego
aliter respondendum iudico: nec artem gubernatoris de-
teriorem ulla tempestate fieri nec ipsam administrationem
artis. Gubernator tibi non felicitatem promisit, sed utilem
operam et navis regendae scientiam. haec eo magis ad-
paret, quo illi magis aliqua fortuita vis obstitit. Qui hoc
potuit dicere, *Neptune, numquam hanc navem nisi rectam*
[*videbis*]*!* arti satisfecit: tempestas non opus gubernato-
34 ris inpedit, sed successum. „Quid ergo? inquit, non no-
cet gubernatori ea res, quae illum tenere portum vetat?
quae conatus eius inritos efficit? quae aut refert illum
aut detinet et exarmat?" Non tamquam gubernatori, sed
tamquam naviganti nocet. alioquin* gubernatoris artem
adeo non inpedit, ut ostendat: tranquillo enim, ut aiunt,
quilibet gubernator est. navigio ista obsunt, non rectori
35 eius, qua rector est. Duas personas habet gubernator:
alteram communem cum omnibus, qui eandem conscen-
derunt navem, qua ipse quoque vector est, alteram pro-
priam, qua gubernator est. tempestas tamquam vectori
36 nocet, non tamquam gubernatori. Deinde gubernatoris
ars alienum bonum est: ad eos, quos vehit, pertinet, quo-
modo medici ad eos, quos curat: sapientia commune bo-
num est et eorum, cum quibus vivit, et proprium ipsius.
itaque gubernatori fortasse noceat, cu*m e*ius ministerium
37 aliis promissum tempestate inpeditur: sapienti non noce-
tur a paupertate, non a dolore, non ab aliis tempestatibus
vitae. non enim prohibentur opera eius omnia, sed tan-
tum ad alios pertinentia: ipse semper in actu est, in ef-
fectu tunc maximus, cum illi fortuna se obposuit. tunc
ipsius sapientiae negotium agit, quam diximus et alienum
38 bonum esse et suum. Praeterea ne aliis quidem tunc
prodesse prohibetur, cum illum aliquae necessitates pre-
munt. propter paupertatem prohibetur docere, quemad-

modum tractanda respublica sit, at illud docet, quemad-
modum sit tractanda paupertas. per totam vitam opus
eius extenditur. Ita nulla fortuna, nulla res actus sapien-
tis excludit. id enim ipsum agit, quo alia agere prohibe-
tur. Ad utrosque casus aptus est, bonorum rector et ma-
lorum victor. Sic, inquam, se exercuit, ut virtutem tam 39
in secundis quam in adversis exhiberet nec materiam
eius, sed ipsam intueretur. itaque nec paupertas illum
nec dolor nec quicquid aliud inperitos avertit et praecipi-
tes agit, prohibet. Tu illum premi putas malis? utitur.
Non ex ebore tantum Phidias sciebat facere simulacra: 40
faciebat ex aere. si marmor illi, si adhuc viliorem mate-
riam obtulisses, fecisset, quale ex illa fieri optimum pos-
set: sic sapiens virtutem, si licebit, in divitiis explicabit,
si minus, in paupertate. si poterit, in patria, si minus,
in exilio. si poterit, imperator, si minus, miles. si pote-
rit, integer, si minus, debilis. quamcumque fortunam ac-
ceperit, aliquid ex illa memorabile efficiet. Certi sunt do- 41
mitores ferarum, qui saevissima animalia et ad occursum
expavescentia hominem pati subigu*nt* nec asperitatem
excussisse contenti usque in contubernium mitigant: leo-
nibus magister manum insertat. osculatur tigrim suus
custos. elephantem minimus Aethiops iubet subsidere
in genua et ambulare per funem: sic sapiens artifex est
domandi mala. dolor, egestas, ignominia, carcer, exilium
et ubique horrenda, cum ad hunc pervenere, mansueta
sunt. Vale.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

EPISTULARUM MORALIUM

LIBER XIII.

EPISTULA I. (86.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 In ipsa Scipionis Africani villa iacens haec tibi scribo adoratis manibus eius et arca, quam sepulchrum esse tanti viri suspicor. animum quidem eius in coelum, ex quo erat, redisse persuadeo mihi, non quia magnos exercitus duxit, hos enim et Cambyses furiosus ac furore feliciter usus habuit, sed ob egregiam moderationem pietatemque, [quam] magis in illo admirabilem, cum reliquit patriam, quam cum defendit: aut Sci-
2 pio Romae deesse debebat aut Roma *sine* libertate. „Nihil, inquit, volo derogare legibus, nihil institutis. aequum inter omnes cives ius sit. utere sine me beneficio meo, patria. causa tibi libertatis fui, ero et argumentum: exeo,
3 si plus tibi quam expedit, crevi.“ Quidni ego admirer hanc magnitudinem animi, qua in exilium voluntarium secessit et civitatem exoneravit? eo perducta res erat, ut aut libertas Scipioni aut Scipio libertati faceret iniuriam. neutrum fas erat: itaque locum dedit legibus et se Liternum recepit tam suum exilium reipublicae inputaturus
4 quam Hannibalis. Vidi villam structam lapide quadrato, murum circumdatum silvae, turres quoque in propugnaculum villae utrimque subrectas, cisternam aedificiis ac viridibus subditam, quae sufficere in usum vel exercitus posset, balneolum angustum, tenebricosum ex consuetudine antiqua: non videbatur maioribus nostris caldum
5 nisi obscurum. Magna ergo me voluptas subiit contemplantem mores Scipionis ac nostros:

in hoc angulo ille Carthaginis horror, cui Roma debet,
quod tantum semel capta est, abluebat corpus laboribus
rusticis fessum. exercebat enim opere se terramque, ut
mos fuit priscis, ipse subigebat. sub hoc ille tecto tam
sordido stetit. hoc illum pavimentum tam vile sustinuit:
at nunc quis est, qui sic lavari sustineat? pauper sibi vi- 6
detur ac sordidus, nisi parietes magnis et pretiosis orbi-
bus refulserunt, nisi Alexandrina marmora Numidicis cru-
stis distincta sunt, nisi illis undique operosa et in pictu-
rae modum variata circumlitio praetexitur, nisi vitro
absconditur camera, nisi Thasius lapis, quondam rarum
in aliquo spectaculum templo, piscinas nostras circum-
dedit, in quas multa sudatione corpora exsaniata demit-
timus, nisi aquam argentea epitonia fuderunt. et adhuc 7
plebeias fistulas loquor: quid, cum ad balnea libertino-
rum pervenero? quantum statuarum, quantum columna-
rum est nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum
inpensae causa! quantum aquarum per gradus cum fra-
gore labentium! eo deliciarum pervenimus, ut nisi gem-
mas calcare nolimus. In hoc balneo Scipionis minimae 8
sunt rimae magis quam fenestrae muro lapideo exsectae,
ut sine iniuria munimenti lumen admitterent: at nunc
blattaria vocant balnea, si qua non ita aptata sunt, ut to-
tius diei solem fenestris amplissimis recipiant, nisi et la-
vantur simul et colorantur, nisi ex solio agros et maria
prospiciunt. itaque quae concursum et admirationem ha-
buerant, cum dedicarentur, in antiquorum numerum rei-
ciuntur, cum aliquid novi luxuria commenta est, quo ipsa
se obrueret. At olim et pauca erant balnea nec ullo 9
cultu exornata. cur enim ornaretur res quadrantaria et
in usum, non oblectamentum reperta? non subfundeba-
tur aqua nec recens semper velut ex calido fonte curre-
bat, nec referre credebant, in quam perlucida sordes de-
ponerent. sed, di boni, quam iuvat illa balnea intrare ob- 10
scura et gregali tectorio inducta, quae scires Catonem
tibi aedilem aut Fabium Maximum aut ex Corneliis ali-
quem manu sua temperasse? nam hoc quoque nobilis-
simi aediles fungebantur officio intrandi ea loca, quae

populum receptabant, exigendique munditias et utilem
ac salubrem temperaturam, non hanc, quae nuper inventa
est similis incendio, adeo quidem, ut convictum in aliquo
scelere servum vivum lavari oporteat. nihil mihi videtur
11 iam interesse, ardeat balneum an caleat. Quantae nunc
aliquis rusticitatis damnat Scipionem, quod non in calda-
rium suum latis specularibus diem admiserat? quod non
in multa luce decoquebatur et exspectabat, ut in balneo
concoqueret. O hominem calamitosum! nesciit vivere.
non saccata aqua lavabatur, sed saepe turbida et, cum
plueret vehementius, paene lutulenta. nec multum eius
intererat, an sic lavaretur: veniebat enim ut sudorem il-
12 lic ablueret, non ut unguentum. Quas nunc quorumdam
futuras voces credis? „Non invideo Scipioni: vere in
exilio vixit, qui sic lavabatur.“ immo, si scias, non coti-
die lavabatur. nam, ut aiunt, qui priscos mores urbis
tradiderunt, brachia et crura cotidie abluebant, quae sci-
licet sordes opere collegerant: ceterum toti nundinis la-
vabantur. Hoc loco dicet aliquis: „liquet mihi inmundis-
simos fuisse.“ Quid putas illos oluisse? militiam, labo-
rem, virum. postquam munda balnea inventa sunt, spur-
13 ciores sunt. Descripturus infamem et nimi*is* notabilem
deliciis Horatius Flaccus quid ait?

pastillos Buccillus olet.

Dares nunc Buccillum: perinde esset, ac si hircum oleret:
Gargonii loco esset, quem idem Horatius Buccillo obpo-
suit. parum est sumere unguentum, nisi bis die terque
renovatur, ne evanescat in corpore. quid, quod [iidem]
14 hoc odore tamquam suo gloriantur? Haec si tibi nimium
tristia videbuntur, villae inputabis, in qua didici ab
Aegialo, diligentissimo patrefamiliae, is enim huius
agri nunc possessor est, quamvis vetus arbustum
posse transferri. hoc nobis senibus discere neces-
sarium est, quorum nemo non olivetum alteri ponit. quod
vidi illum arborum trimum et quadrimum fastidiendi fru-
15 ctus autumno deponere. te quoque proteget illa, quae

tarda venit, seris factura nepotibus umbram,

ut ait Vergilius noster, qui non quid verissime, sed quid

decentissime diceretur adspexit nec agricolas docere vo-
luit, sed legentes delectare. nam, ut alia omnia trans- 16
eam, hoc quod mihi hodie necesse fuit deprehendere, ad-
scribam:

vere fabis satio est: tunc te quoque, medica, putres
accipiunt sulci et milio venit annua cura.

An uno tempore ista ponenda sint et an utriusque verna
sit satio, hinc aestimes licet: Iunius mensis est, quo tibi
scribo, iam proclivus in Iulium: eodem die vidi fabam
metentes, milium serentes. Ad olivetum revertar, quod 17
vidi duobus modis d*e*positum: magnarum arborum
truncos circumcisis ramis et ad unum redactis pedem
cum rapo suo transtulit amputatis radicibus, relicto tan-
tum capite ipso, ex quo illae pependerant. hoc fimo tin-
ctum in scrobem demisit, deinde terram non adgessit
tantum, sed calcavit et pressit. Negat quicquam esse 18
hac, ut ait, spissatione efficacius: videlicet frigus exclu-
dit et ventum. minus praeterea movetur et ob hoc na-
scentes radices prodire patitur ac solum adprehendere,
quas necesse est cereas adhuc et precario haerentes le-
vis quoque revellat agitatio. *rap*um autem arboris, ante-
quam obruat, radi*t*. ex omni enim materia, quae nudata
est, ut ait, radices exeunt novae. Non plures autem su-
per terram eminere debet truncus quam tres aut quatuor
pedes. statim enim ab imo vestietur nec magna pars
quemadmodum in olivetis veteribus arida et retorrida
erit. Alter ponendi modus hic fuit: ramos fortes nec cor- 19
ticis duri, quales esse novellarum arborum solent, eodem
genere deposuit. hi paulo tardius surgunt, sed cum tam-
quam a planta processerint, nihil habent in se horridum
aut triste. Illud etiamnunc vidi, vitem ex arbu- 20
sto suo annosam transferri. huius capillamenta
quoque, si fieri potest, colligenda sunt. deinde liberalius
sternenda vitis, ut etiam ex corpore radicescat: et vidi
non tantum mense Februario positas, sed etiam Martio
exacto: tenent et conplexae sunt non suas ulmos. Om- 21
nes autem istas arbores, quae, ut ita dicam, grandiscapiae
sunt, ait aqua adiuvandas cisternina, quae si prodest, ha-

bemus pluviam in nostra potestate. Plura te docere non cogito, ne quemadmodum Aegialus me sibi adversarium paravit, sic ego parem te mihi. Vale.

EPISTULA II. (87.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Naufragium, antequam navem adscenderem, feci:
quomodo acciderit, non adicio, ne et hoc putes inter
Stoica paradoxa ponendum, quorum nullum esse falsum
nec tam mirabile quam prima facie videtur, cum volue-
ris, adprobabo, immo etiam si nolueris: interim *hoc me*
iter docuit, quam multa haberemus superva-
cua et quam facile iudicio possemus deponere,
quae, si quando necessitas abstulit, non sen-
2 *timus ablata.* Cum paucissimis servis, quos unum
capere vehiculum potuit, sine ullis rebus, nisi quae cor-
pore nostro continebantur, ego et Maximus meus biduum
iam beatissimum agimus. culcita in terra iacet, ego in
culcita. ex duabus penulis altera stragulum, altera oper-
3 torium facta est. de prandio nihil detrahi potuit: para-
tum fuit non magis hora, nusquam sine caricis, nusquam
sine pugillaribus: illae, si panem habeo, pro pulmentario
sunt, si non habeo, pro pane. cotidie mihi annum novum
faciunt, quem ego faustum et felicem reddo bonis cogita-
tionibus et animi magnitudine, qui numquam maior est,
quam ubi aliena seposuit et fecit sibi pacem nihil timen-
4 do, fecit sibi divitias nihil concupiscendo. Vehiculum, in
quod inpositus sum, rusticum est. mulae vivere ambu-
lando testantur. mulio excalceatus, non propter aesta-
tem. Vix a me obtineo, ut hoc vehiculum velim videri
meum: durat adhuc perversa recti verecundia. quotiens
in aliquem comitatum lautiorem incidimus, invitus eru-
besco, quod argumentum est ista, quae probo, quae lau-
do, nondum habere certam sedem et inmobilem. qui
5 sordido vehiculo erubescit, pretioso gloriabitur. Parum
adhuc profeci. nondum audeo frugalitatem palam ferre.
etiamnunc curo opiniones viatorum: contra totius generis
humani opiniones mittenda vox erat: „Insanitis, erratis,

stupetis ad supervacua, neminem aestimatis suo. cum ad patrimonium ventum est, diligentissimi conputatores sic rationem ponitis singulorum, quibus aut pecuniam credituri estis aut beneficia. nam haec quoque iam expensa fertis: late possidet, sed multum debet. habet do- 6
mum formosam, sed alienis nummis paratam. familiam nemo cito speciosiorem producet, sed nominibus non respondet. si creditoribus solverit, nihil illi supererit. Idem in reliquis quoque facere debebitis, excutere quantum proprii quisque habeat." Divitem illum putas, quia 7
aurea supellex etiam in via sequitur, quia in omnibus provinciis arat, quia magnus kalendarii liber volvitur, quia tantum suburbani agri possidet, quantum invidiose in desertis Apuliae possideret: cum omnia dixeris, pauper est. quare? quia debet. „Quantum?" inquis. Omnia. nisi forte iudicas interesse, utrum aliquis ab homine an a fortuna mutuum sumpserit. Quid ad rem pertinent 8
mulae saginatae unius omnes coloris? quid ista vehicula caelata?

Instratos ostro alipedes pictisque tapetis,
aurea pectoribus demissa monilia pendent,
tecti auro fulvum mandunt sub dentibus aurum.

ista nec dominum meliorem possunt facere nec mulam. M. Cato Censorius, quem tam e republica fuit nasci quam 9
Scipionem, alter enim cum hostibus nostris bellum, alter cum moribus gessit, canterio vehebatur et hipperis quidem inpositis, ut secum utilia portaret. O quam cuperem illi nunc occurrere aliquem ex his trossulis in via [divitibus] cursores et Numidas et multum ante se pulveris agentem! hic sine dubio cultior comitatiorque quam M. Cato videretur, hic, qui inter illos adparatus delicatos cummaxime dubitat, utrum se ad gladium locet an ad cultrum. O quantum erat seculi decus, imperatorem tri- 10
umphalem, censorium, [*et*] quod super omnia haec est, Catonem uno caballo esse contentum et ne toto quidem! partem enim sarcinae ab utroque latere dependentes occupabant: ita non omnibus obesis mannis et asturconibus et tolutariis praeferres unicum illum equum ab ipso Ca-

11 tone defrictum? Video nón futurum finem in ista materia
ullum, nisi quem ipse mihi fecero. hic itaque contice-
scam, quantum ad ista, quae sine dubio talia divinavit fu-
tura, qualia nunc sunt, qui primus adpellavit „inpedimen-
ta.“ Nunc volo paucissimas adhuc interroga-
tiones nostrorum tibi reddere ad virtutem per-
tinentes, quam satisfacere vitae beatae con-
tendimus.

12 Quod bonum est, bonos facit. nam et in arte
musica quod bonum est, [*bonum*] facit musicum.
fortuita bonum non faciunt: ergo non sunt
bona.

Adversus hoc sic repondent Peripatetici, ut quod pri-
mum proponimus, falsum esse dicant. „Ab eo, inquiunt,
quod est bonum, non utique fiunt boni. in musica est
aliquid bonum tamquam tibia aut chorda aut organum
aliquod aptatum ad usus canendi. nihil tamen horum fa-
13 cit musicum. Hic respondebimus: „non intellegitis, quo-
modo posuerimus quod bonum est in musica. non
enim id dicimus, quod instruit musicum, sed quod facit:
tu ad supellectilem artis, non ad artem venis. si quid au-
tem in ipsa arte musica bonum est, id utique musicum
14 faciet.“ Etiamnunc facere id planius volo. Bonum in
arte musica duobus modis dicitur, alterum, quo effectus
musici adiuvatur, alterum, quo ars: ad effectum pertinent
instrumenta, tibiae et organa et chordae, ad artem ipsam
non pertinent. est enim artifex etiam sine istis: uti forsi-
tan non potest arte. hoc non est aeque duplex in homi-
ne. idem enim bonum et hominis et vitae.

15 „Quod contemptissimo cuique contingere
ac turpissimo potest, bonum non est. opes au-
tem et lenoni et lanistae contingunt: ergo non
sunt bona.“

„Falsum est, inquiunt, quod proponitis. nam et in
grammatice et in arte medendi aut gubernandi videmus
16 humillimis quibusque bona contingere.“ Sed istae artes
non sunt magnitudinem animi professae, non consurgunt
in altum nec fortuita fastidiunt: virtus extollit hominem

et supra cara mortalibus conlocat: nec ea, quae bona,
nec ea, quae mala vocantur, aut cupit nimis aut expave-
scit. Chelidon, unus ex Cleopatrae mollibus, patrimonium
grande possedit. nuper Natalis tam inprobae linguae
quam inpurae, in cuius ore feminae purgabantur, et mul-
torum heres fuit et multos habuit heredes. Quid ergo?
utrum illum pecunia purum effecit an ipse pecuniam in-
spurcavit? quae sic in quosdam homines quomodo de-
narius in cloacam cadit. Virtus super ista consistit. suo 17
aere censetur. nihil ex istis quolibet incurrentibus bo-
num iudicat. Medicina et gubernatio non interdicit sibi
ac suis admiratione talium rerum. qui non est vir bonus,
potest nihilominus medicus esse, potest gubernator, pot-
est grammaticus tam mehercules quam coquus. Cui con-
tigit habere rem non quamlibet, hunc non quemlibet di-
xeris: qualia quisque habet, talis est. Fiscus tanti est, 18
quantum habet: immo in accessionem eius venit, quod
habet. quis pleno sacculo ullum pretium ponit, nisi quod
pecuniae in eo conditae numerus effecit? idem evenit
magnorum dominis patrimoniorum: accessiones illorum
et appendices sunt. Quare ergo sapiens magnus est?
quia magnum animum habet. verum est ergo: quod con-
temptissimo cuique contingit, bonum non est. Itaque in- 19
dolentiam numquam bonum dicam: habet illam cicada,
habet pulex. ne quietem quidem et molestia vacare bo-
num dicam: quid est otiosius verme? Quaeris, quae res
sapientem faciat? quae deum. des oportet illi divinum
aliquid, coeleste, magnificum. non in omnes bonum ca-
dit nec quemlibet possessorem patitur. Vide 20

et quid quaeque ferat regio et quid quaeque recuset:
hic segetes, illic veniunt felicius uvae.
arborei fetus alibi atque iniussa virescunt
gramina. nonne vides, croceos ut Tmolus odores,
India mittat ebur, molles sua tura Sabaei?
at Chalybes nudi ferrum.

Ista in regiones descripta sunt, ut necessarium mortalibus 21
esset inter ipsos commercium, si invicem alius aliquid ab
alio peteret: summum illud bonum et ipsum suam habet

sedem. non nascitur, ubi ebur, nec ubi ferrum: quis sit summi boni locus quaeris? animus. hic, nisi purus ac sanctus est, deum non capit.

22 „Bonum ex malo non fit: divitiae fiunt. fiunt autem ex avaritia: divitiae ergo non sunt bonum.“

„Non est, inquit, verum bonum, ex malo non nasci. ex sacrilegio enim et furto pecunia nascitur. itaque malum quidem est sacrilegium et furtum, sed ideo, quia plura mala facit quam bona. dat enim lucrum, sed cum
23 metu, sollicitudine, tormentis et animi et corporis.“ Quisquis hoc dicit necesse est recipiat sacrilegium, sicut malum sit, quia multa mala facit, ita bonum quoque ex aliqua parte esse, quia aliquid boni facit: quo quid fieri portentosius potest? quamquam sacrilegium, furtum, adulterium inter bona haberi prorsus persuasimus. quam multi furto non erubescunt, quam multi adulterio gloriantur? nam sacrilegia minuta puniuntur, magna in trium-
24 phis feruntur. Adice nunc, quod sacrilegium, si omnino ex aliqua parte bonum est, etiam honestum erit et recte factum vocabitur. nostra enim actio est. quod nullius mortalium cogitatio recipit. ergo bona nasci ex malo non possunt. nam si, ut dicis, ob hoc unum sacrilegium malum est, quia multum mali adfert, si remiseris illi supplicia, si securitatem spoponderis, ex toto bonum erit. at-
25 qui maximum scelerum supplicium in ipsis est. Erras, inquam, si illa ad carnificem aut ad carcerem differs: statim puniuntur, cum facta sunt, immo dum fiunt. Non nascitur itaque ex malo bonum, non magis quam ficus ex olea. ad semen nata respondent: bona degenerare non possunt. Quemadmodum ex turpi honestum non nascitur, ita ne ex malo quidem bonum. nam idem est hone-
26 stum et bonum. Quidam ex nostris adversus hoc sic respondent: „putemus pecuniam bonum esse undecumque sumptam: non tamen ideo ex sacrilegio pecunia est, etiamsi ex sacrilegio sumitur. Hoc sic intellege: in eadem urna et aurum est et vipera. si aurum ex urna sustuleris, quia illic et vipera est, non ideo, inquam, mihi

urna aurum dat, quia viperam habet, sed aurum dat, cum
et viperam habeat: eodem modo ex sacrilegio lucrum fit,
non quia turpe et sceleratum est sacrilegium, sed quia
et lucrum habet. Quemadmodum in illa urna vipera ma-
lum est, non aurum, quod cum vipera iacet, sic in sacri-
legio malum est scelus, non lucrum.“ [A quibus *dissen-* 27
tio.] dissimillima utriusque rei condicio est: illic aurum
possum sine vipera tollere. illic lucrum sine sacrilegio
facere non possum. lucrum illud non est adpositum sce-
leri, sed inmixtum.

„Quod dum consequi volumus, in multa 28
mala incidimus, id bonum non est. dum divi-
tias autem consequi volumus, in multa mala
incidimus: ergo divitiae bonum non sunt.“

„Duas, inquit, significationes habet propositio vestra,
unam: dum divitias consequi volumus, in multa nos mala
incidere. in multa autem mala incidimus et dum virtutem
consequi volumus. aliquis, dum navigat studii causa,
naufragium fecit, aliquis captus est. Altera significatio 29
talis est: per quod in mala incidimus, id bonum non est,
Huic propositioni non erit consequens per divitias nos
aut per voluptates in mala incidere: aut si per divitias in
multa mala incidimus, non tantum bonum divitiae non
sunt, sed malum sunt: vos autem tantum illas dicitis bo-
num non esse. Praeterea, inquit, conceditis divitias ha-
bere aliquid usus. inter commoda illas numeratis: atqui
eadem ratione ne commodum quidem erunt. per illas
enim multa nobis incommoda eveniunt.“ His quidam hoc 30
respondent: „Erratis, qui incommoda divitiis inputatis.
illae neminem laedunt: aut sua nocet cuique stultitia aut
aliena nequitia, sic quemadmodum gladius, qui neminem
occidit, occidentis telum est. non ideo divitiae tibi no-
cent, si propter divitias tibi nocetur.“ Posidonius, ut 31
ego existimo, melius, qui ait divitias esse causam malo-
rum, non quia ipsae faciunt aliquid, sed quia facturos in-
ritant. alia est enim causa efficiens, quae protinus ne-
cesse est noceat, alia praecedens. hanc praecedentem
causam divitiae habent: inflant animos, superbiam pa-

riunt, invidiam contrahunt et usque eo mentem alienant,
32 ut fama pecuniae nos etiam nocitura delectet: bona autem omnia carere culpa decet: pura sunt, non corrumpunt animos, non sollicitant. extollunt quidem et dilatant, sed sine tumore. quae bona sunt, fiduciam faciunt, divitiae audaciam. quae bona sunt, magnitudinem animi dant, divitiae insolentiam. nihil autem aliud est insolentia quam
33 species magnitudinis falsa. „Isto modo, inquit, etiam malum sunt divitiae, non tantum bonum non sunt.“ Essent malum, si per se nocerent, si, ut dixi, haberent efficientem causam: nunc praecedentem habent et quidem non inritantem tantum animos, sed adtrahentem. speciem enim boni obfundunt verisimilem ac plerisque credibilem.
34 Habet virtus quoque praecedentem causam: add*ucit* invidiam. multis enim propter sapientiam, multis propter iustitiam invidetur. sed nec ex se hanc causam habet nec verisimilem. contra enim verisimilior illa species hominum animis obicitur a virtute, quae illos in amorem et admirationem vocet.

35 Posidonius sic interrogandum ait: „Quae neque magnitudinem animo dant nec fiduciam nec securitatem, non sunt bona. divitiae autem et bona valitudo et similia his nihil horum faciunt: ergo non sunt bona.“ Hanc interrogationem magis etiamnunc hoc modo intendit: „Quae neque magnitudinem animo dant nec fiduciam nec securitatem, contra autem insolentiam, tumorem, arrogantiam creant, mala sunt. a fortuitis autem in haec inpellimur: ergo non sunt bona.“

36 „Hac, inquit, ratione ne commoda quidem ista erunt.“ Alia est commodorum condicio, alia bonorum: commodum est, quod plus usus habet quam molestiae. bonum sincerum esse debet et ab omni parte innoxium. non est id bonum, quod plus prodest, sed quod tantum prodest.
37 Praeterea commodum et ad animalia pertinet et ad inperfectos homines et ad stultos. itaque potest ei esse incommodum mixtum, sed commodum dicitur a maiore sui

parte aestimatum: bonum ad unum sapientem pertinet.
inviolatum esse oportet. Bonum animum habe: unus tibi 38
nodus, sed Herculaneus restat:

„Ex malis bonum non fit. ex multis paupertatibus divitiae fiunt: ergo divitiae bonum non sunt.“

Hanc interrogationem nostri non agnoscunt: Peripatetici et fingunt illam et solvunt. ait autem Posidonius hoc
sophisma, per omnes dialecticorum scholas iactatum, sic
ab Antipatro refelli: „Paupertas non per positionem di- 39
citur, sed per detractionem (vel, ut antiqui dixerunt, per
orbationem. Graeci *κατὰ στέρησιν* dicunt.) non quod
habeat dicitur, sed quod non habeat. itaque ex multis inanibus nihil inpleri potest: divitias multae res faciunt,
non multae inopiae. Aliter, inquit, quam debes, paupertatem intellegis. paupertas enim est non quae pauca possidet, sed quae multa non possidet: ita non ab eo dici-
tur, quod habet, sed ab eo, quod ei deest.“ Facilius, quod 40
volo, exprimerem, si Latinum verbum esset, quo *ἀνυπαρξία* significa[*re*]tur. hanc paupertati Antipater adsignat: ego non video, quid aliud sit paupertas quam parvi possessio. De isto videbimus, si quando valde vacabit, quae sit divitiarum, quae paupertatis substantia: sed tunc [*hoc*] quoque considerabimus, numquid satius sit paupertatem permulcere, divitiis demere supercilium quam litigare de verbis, quasi iam de rebus iudicatum
sit. Putemus nos ad concionem vocatos. lex de abolen- 41
dis divitiis fertur: his interrogationibus suasuri aut dissuasuri sumus? his effecturi, ut populus Romanus paupertatem, fundamentum et causam imperii sui, requirat ac laudet, divitias autem suas timeat? ut cogitet has se apud victos reperisse, hinc ambitum et largitiones et tumultus in urbem sanctissimam temperantissimamque inrupisse, nimis luxuriose ostentari gentium spolia, quod unus populus eripuerit omnibus, facilius ab omnibus uni eripi posse. Haec satius est suadere et expugnare adfectus, non circumscribere. si possumus, fortius loquamur: si minus, apertius. Vale.

EPISTULA III. (88.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 De liberalibus studiis quid sentiam, scire desideras: nullum suspicio, nullum in bonis numero, quod ad aes exit. meritoria artificia sunt, hactenus utilia, si praeparant ingenium, non detinent. tamdiu enim istis inmorandum est, quamdiu nihil animus agere maius pot-
2 est: rudimenta sunt nostra, non opera. Quare liberalia studia dicta sint, vides: quia homine libero digna sunt. ceterum unum studium vere liberale est, quod liberum facit, hoc est sapientiae, sublime, forte, magnanimum. cetera pusilla et puerilia sunt: an tu quicquam in istis credis esse boni, quorum professores turpissimos omnium ac flagitiosissimos cernis? Non discere debemus ista, sed didicisse. Quidam illud de liberalibus studiis quaerendum iudicaverunt, an virum bonum facerent: ne promittunt quidem nec huius rei scientiam
3 adfectant. Grammaticus circa curam sermonis versatur et, si latius evagari vult, circa historias, iam ut longissime fines suos proferat, circa carmina. quid horum ad virtutem viam sternit? syllabarum enarratio et verborum diligentia et fabularum memoria et versuum lex ac modificatio? quid ex his metum demit, cupiditatem exi-
4 mit, libidinem frenat? (Ad geometriam transeamus et ad musicen: nihil apud illas invenies, quod vetet timere, vetet cupere.) quisquis haec ignorat, alia frustra scit: videndum, utrum doceant isti virtutem an non: si non docent, ne tradunt quidem. si docent, philosophi sunt. vis scire, quam non ad docendam virtutem consederint? adspice, quam dissimilia inter se omnium studia sint: atqui
5 similitudo esset idem docentium. nisi forte tibi Homerum philosophum fuisse persuade[a]nt, cum his ipsis, quibus colligunt, negent: nam modo Stoicum illum faciunt, virtutem solam probantem et voluptates refugientem et ab honesto ne inmortalitatis quidem pretio recedentem, modo Epicureum, laudantem statum quietae civitatis et inter convivia cantusque vitam exigentis, modo Peripateticum,

bonorum genera inducentem, modo Academicum, omnia incerta dicentem: adparet nihil horum esse in illo, cui omnia insunt. ista enim inter se dissident. Demus illis Homerum philosophum fuisse: nempe sapiens factus est, antequam carmina ulla cognosceret: ergo illa discamus, quae Homerum fecere sapientem. Hoc quidem me quae- 6
rere, uter maior aetate fuerit, Homerus an Hesiodus, non magis ad rem pertinet quam scire, cum minor Hecuba fuerit quam Helena, quare tam male tulerit aetatem. quid? inquam, annos Patrocli et Achillis inquirere ad rem existimas pertinere? Quaeris, Ulixes ubi erraverit potius 7
quam efficias, ne nos semper erremus? non vacat audire, utrum inter Italiam et Siciliam iactatus sit an extra notum nobis orbem. neque enim potuit in tam angusto error esse tam longus: tempestates nos animi cotidie iactant et nequitia in omnia Ulixis mala inpellit: non deest forma, quae sollicitet oculos, non hostis. hinc monstra effera et humano cruore gaudentia, hinc insidiosa blandimenta aurium, hinc naufragia et tot varietates malorum: hoc me doce, quomodo patriam amem, quomodo uxorem, quomodo patrem, quomodo ad haec tam honesta vel naufragus navigem. Quid inquiris, an Penelope [in]pudica 8
fuerit, an verba seculo suo dederit? an Ulixem illum esse, quem videbat, antequam sciret, suspicata sit? doce me, quid sit pudicitia et quantum in ea bonum, in corpore an in animo posita sit. Ad musicum transeo: 9
doces me, quomodo inter se acutae ac graves voces consonent, quomodo nervorum disparem reddentium sonum fiat concordia: fac potius, quomodo animus secum meus consonet nec consilia mea discrepent. monstras mihi, qui sint modi flebiles: monstra potius, quomodo inter adversa non emittam flebilem vocem. Metiri me geo- 10
metres docet latifundia potius quam doceat, quomodo metiar, quantum homini satis sit. numerare docet me [arithmetica] et avaritiae commodat digitos potius quam doceat nihil ad rem pertinere istas conputationes, non esse feliciorem, cuius patrimonium tabularios lassat, immo quam supervacua possideat, qui infelicissi-

mus futurus est, si quantum habeat, per se conputare co-
11 getur. Quid mihi prodest scire agellum in partes divi-
dere, si nescio cum fratre dividere? quid prodest colli-
gere subtiliter pedes iugeri et conprehendere etiam si
quid decempedam effugit, si tristem me facit vicinus in-
potens et aliquid ex meo abradens? docet quomodo ni-
hil perdam ex finibus meis: at ego doceri volo, quomodo
12 totos hilaris amittam. „Paterno agro et avito, inquit, ex-
pellor.“ Quid? ante avum tuum quis istum agrum tenuit?
cuius, non dico hominis, sed populi fuerit, expedire po-
tes? non dominus isto, sed colonus intrasti. cuius colo-
nus es? si bene tecum agitur, heredis. Negant iuriscon-
sulti quicquam usucapi, quod publicum est: publicum est
hoc, quod tenes, quod tuum dicis: publicum est et qui-
13 dem generis humani. O egregiam artem: scis rotunda
metiri. in quadratum redigis quamcumque acceperis for-
mam. intervalla siderum dicis. nihil est, quod in mensu-
ram tuam non cadat: si artifex es, metire hominis ani-
mum. dic, quam magnus sit, dic, quam pusillus sit.
Scis, quae recta sit linea: quid tibi prodest, si, quid in
14 vita rectum sit, ignoras? Venio nunc ad illum, qui
coelestium notitia gloriatur:

frigida Saturni sese quo stella receptet,
quos ignis coeli Cyllenius erret in orbes.

Hoc scire quid proderit? ut sollicitus sim, cum Saturnus
et Mars ex contrario stabunt aut cum Mercurius vesper-
tinum faciet occasum vidente Saturno, potius quam hoc
discam, ubicumque sunt ista, propitia esse nec posse mu-
15 tari? Agit illa continuus ordo fatorum et inevitabilis cur-
sus. per statas vices remeant et effectus rerum omnium
aut movent aut notant: sed sive quicquid evenit, faciunt,
quid inmutabilis rei notitia proficiet? sive significant, quid
refert providere quod effugere non possis? scias ista,
nescias: fient.

16 *Si vero solem ad rapidum stellasque sequentes*
ordine respicies, numquam te crastina fallet
hora nec insidiis noctis capiere serenae.

Sed ante satis abundeque provisum est, ut ab insidiis tu-

tus essem. „Numquid crastina non fallit hora? fallit 17
enim, quod nescienti evenit.“ Ego, quid futurum sit, nescio: quid fieri possit, scio. ex hoc nihil desperabo, totum exspecto: si quid remittitur, boni consulo. Fallit me hora, si parcit: sed ne sic quidem fallit. nam quemadmodum scio omnia accidere posse, sic scio et non utique casura. utique secunda exspecto, malis paratus sum.
In illo feras me necesse est non per praescriptum eun- 18
tem: non enim adducor, ut in numerum liberalium artium pictores recipiam, non magis quam statuarios aut marmorarios aut ceteros luxuriae ministros. aeque luctatores et totam oleo ac luto constantem scientiam expello ex his studiis liberalibus: aut et unguentarios recipiam et coquos et ceteros voluptatibus nostris ingenia
adcommodantes sua. quid enim, oro te, liberale habent 19
isti ieiuni vomitores, quorum corpora in sagina, animi in macie et veterno sunt? an liberale studium istuc esse iuventuti nostrae credimus, quam maiores nostri rectam exercuerunt hastilia iacere, sudem torquere, equum agitare, arma tractare? nihil liberos suos docebant, quod discendum esset iacentibus. Sed nec haec nec illa edocent aluntve virtutem. quid enim prodest equum regere et cursum eius freno temperare, adfectibus effrenatissimis abstrahi? quid prodest multos vincere luctatione vel
caestu, ab iracundia vinci? „Quid ergo? nihil nobis li- 20
beralia conferunt studia?“ Ad alia multum, ad virtutem nihil. nam et hae viles ex professo artes, quae manu constant, ad instrumenta vitae plurimum conferunt, tamen ad virtutem non pertinent. „Quare ergo liberalibus studiis filios erudimus?“ Non quia virtutem dare possunt, sed quia animum ad accipiendam virtutem praeparant. quemadmodum prima illa, ut antiqui vocabant, literatura, per quam pueris elementa traduntur, non docet liberales artes, sed mox percipiendis locum parat, sic liberales artes non perducunt
animum ad virtutem, sed expediunt. Quatuor ait esse 21
artium Posidonius genera: sunt volgares et sordidae, sunt ludicrae, sunt pueriles, sunt libera-

les: volgares opificum, quae manu constant et ad in-
struendam vitam occupatae sunt, in quibus nulla deco-
22 ris, nulla honesti simulatio est. ludicrae sunt, quae ad
voluptatem oculorum atque aurium tendunt. his adnu-
meres licet machinatores, qui pegmata per se surgentia
excogitant et tabulata tacite in sublime crescentia et alias
ex inopinato varietates aut dehiscentibus, quae cohaere-
bant, aut his, quae distabant, sua sponte coeuntibus aut
his, quae eminebant, paulatim in se residentibus. his in-
peritorum feriuntur oculi omnia subita, quia causas non
23 novere, mirantium. Pueriles sunt et aliquid habentes
liberalibus simile hae artes, quas ἐγκυκλίους Graeci [*vo-
cant. Denique quas paulo ante dixi*, ἐλευθερίους *adpel-
lant Graeci*:] nostri has liberales vocant. solae autem
liberales sunt, immo, ut dicam verius, liberae, qui-
24 bus curae virtus est. „Quemadmodum, inquit, est aliqua
pars philosophiae naturalis, est aliqua moralis, est aliqua
rationalis, sic et haec quoque liberalium artium turba lo-
cum sibi in philosophia vindicat. cum ventum est ad na-
turales quaestiones, geometriae testimonio statur: ergo,
25 qui*a* adiuvat, pars est.“ Multa adiuvant nos nec ideo
partes nostrae sunt. immo si partes essent, non adiuva-
rent: cibus adiutorium corporis est, non tamen pars est.
Aliquid nobis praestat geometriae ministerium: sic philo-
sophiae necessaria est, quomodo ipsi faber. sed nec hic
26 geometriae pars est nec illa philosophiae. Praeterea
utraque fines suos habet: sapiens causas naturalium et
quaerit et novit, quorum numeros mensurasque geome-
tres persequitur et subputat. qua ratione constent coele-
stia, quae illis sit vis quaeve natura, sapiens scit: cursus
et recursus et quasdam observationes, per quas descen-
dunt et adlevantur ac speciem interdum stantium prae-
bent, cum coelestibus stare non liceat, colligit mathemati-
27 cus. quae causa in speculo imagines exprimat, sciet sa-
piens: illud tibi geometres potest dicere, quantum abesse
debeat corpus ab imagine et qualis forma speculi quales
imagines reddat. magnum esse solem philosophus pro-
babit: quantus sit, mathematicus, qui usu quodam et

exercitatione procedit: sed ut procedat, inpetranda illi
quaedam principia sunt. non est autem ars sui iuris, cui
precarium fundamentum est. Philosophia nil ab alio pe- 28
tit, totum opus a solo excitat: mathematice, ut ita dicam,
superficiaria est, in alieno aedificat. accipit prima, quo-
rum beneficio ad ulteriora perveniat. si per se iret ad
verum, si totius mundi naturam posset conprehendere, di-
cerem multum conlaturam mentibus nostris, quae tracta-
tu coelestium crescunt trahuntque aliquid ex al*to*. Una
re consummatur animus, scientia bonorum ac
malorum inmutabili, quae soli philosophiae
conpetit: nihil autem ulla ars alia de bonis ac malis
quaerit. Singulas *lu*bet circumire virtutes: fortitudo 29
contemptrix timendorum est. terribilia et sub iugum li-
bertatem nostram mittentia despicit, provocat, frangit:
numquid ergo hanc liberalia studia conroborant? Fides
sanctissimum humani pectoris bonum est, nulla necessi-
tate ad fallendum cogitur, nullo conrumpitur praemio.
„ure, inquit, caede, occide: non prodam, sed quo magis
secreta quaeret dolor, hoc illa altius condam“: numquid
liberalia studia hos animos facere possunt? Tempe-
rantia voluptatibus imperat. alias odit atque abigit,
alias dispensat et ad sanum modum redigit nec umquam
ad illas propter ipsas venit. scit optimum esse modum
cupitorum non quantum velis, sed quantum debeas su-
mere. Humanitas vetat superbum esse adversus so- 30
cios, vetat a*m*arum. verbis, rebus, adfectibus comem se
facilemque omnibus praestat. nullum alienum malum pu-
tat. bonum autem suum ideo maxime, quod alicui bono
futurum est, amat: numquid liberalia studia hos mores
praecipiunt? non magis quam simplicitatem, quam
modestiam ac moderationem, non magis quam
frugalitatem ac parsimoniam, non magis quam
clementiam, quae alieno sanguini tamquam suo parcit
et scit homini non esse homine prodige utendum. „Cum 31
dicatis, inquit, sine liberalibus studiis ad virtutem non
perveniri, quemadmodum negatis illa nihil conferre vir-
tuti?“ quia nec sine cibo ad virtutem pervenitur, cibus

tamen ad virtutem non pertinet. ligna navi nihil confe-
runt, quamvis non fiat navis nisi ex lignis: non est, in-
quam, cur aliquid putes eius adiutorio fieri, sine quo non
32 potest fieri. Potest quidem etiam illud dici, sine
liberalibus studiis veniri ad sapientiam posse.
quamvis enim virtus discenda sit, tamen non per haec
discitur. quid est autem, quare existimem non futurum
sapientem eum, qui literas nescit, cum sapientia non sit
in literis? res tradit, non verba, et nescio an certior me-
33 moria sit, quae nullum extra se subsidium habet. Magna
et spatiosa res est sapientia. vacuo illi loco opus est:
de divinis humanisque discendum est, de praeteritis, de
futuris, de caducis, de aeternis, de tempore, de quo uno
vide quam multa quaerantur: primum an per se sit ali-
quid. deinde an aliquid ante tempus sit sine tempore.
cum mundo coeperit an etiam ante mundum quia fuerit
34 aliquid, fuerit et tempus? Innumerabiles quaestiones sunt
de animo tantum: unde sit, qualis sit, quando esse inci-
piat, quamdiu sit. aliunde alio transeat et domicilia mu-
tet ad alias animalium formas aliasque coniectus, an non
amplius quam semel serviat et emissus vagetur in toto.
utrum corpus sit an non sit. quid sit facturus, cum per
nos aliquid facere desierit, quomodo libertate sua usurus,
cum ex hac effugerit cavea. an obliviscatur priorum et
illic nosse se incipiat, ubi corpori abductus in sublime se-
35 cessit. Quamcumque partem rerum humanarum divina-
rumque conprehenderis, ingenti copia quaerendorum ac
discendorum fatigaberis. Haec tam multa, tam magna ut
habere possint liberum hospitium, supervacua ex animo
tollenda sunt. non dabit se in has angustias virtus: la-
xum spatium res magna desiderat. expellantur omnia.
36 totum pectus illi vacet. „At enim delectat artium
notitia multarum.“ Tantum itaque ex illis re-
tineamus, quantum necessarium est. an tu exi-
stimas reprehendendum, qui supervacua usibus conparat
et pretiosarum rerum pompam in domo explicat: non pu-
tas eum, qui occupatus est in supervacua literarum su-
pellectile? Plus scire velle quam sit satis, intemperan-

tiae genus est. Quid? *quod ista liberalium artium* 37
consectatio molestos, verbosos, intempesti-
vos, sibi placentes facit et ideo non discentes ne-
cessaria, quia supervacua didicerunt. Quatuor milia li-
brorum Didymus grammaticus scripsit: misererer, si tam
multa supervacua legisset. in his libris de patria Homeri
quaeritur, in his de Aeneae matre vera, in his libidino-
sior Anacreon an ebriosior vixerit, in his an Sappho pu-
blica fuerit, et alia, quae erant dediscenda, si scires: i
nunc et longam esse vitam nega. Sed ad nostros quo- 38
que cum perveneris, ostendam multa securibus recidenda.
Magno inpendio temporum, magna alienarum aurium mo-
lestia laudatio haec constat: o hominem literatum! simus
hoc titulo rusticiore contenti: o virum bonum! Itane est? 39
annales evolvam omnium gentium et quis primus carmi-
na scripserit, quaeram? quantum temporis inter Orphea
intersit et Homerum, cum fastos non habeam, conputabo?
et Aristarchi ineptias, quibus aliena carmina conpinxit,
recognoscam et aetatem in syllabis conteram? itane in
geometriae pulvere haerebo? adeo mihi praeceptum il-
lud salutare excidit: „*tempori parce*“? haec sciam?
et quid ignorem? Appion grammaticus, qui sub C. Cae- 40
sare tota circulatus est Graecia et in nomen Homeri ab
omnibus civitatibus adoptatus, aiebat Homerum utraque
materia consummata, et Odyssea et Iliade, principium
adiecisse operi suo, quo bellum Troianum conplexus est.
huius rei argumentum adferebat, quod duas literas in
primo versu posuisset ex industria librorum suorum nu-
merum continentes. Talia sciat oportet, qui multa vult 41
scire: non vis cogitare, quantum tibi temporis auferat
mala valitudo, quantum occupatio publica, quantum oc-
cupatio privata, quantum occupatio cotidiana, quantum
somnus? metire aetatem tuam: tam multa non capit. *De* 42
liberalibus studiis loquor: philosophi quan-
tum habent supervacui? quantum ab usu receden-
tis? ipsi quoque ad syllabarum distinctiones et coniun-
ctionum ac praepositionum proprietates descenderunt et
invidere grammaticis, invidere geometris. quicquid in il-

lorum artibus supervacuum erat, transtulere in suam: sic effectum est, ut diligentius scirent loqui quam vivere.
43 Audi, quantum mali faciat nimia subtilitas et quam infesta veritati sit: Protagoras ait de omni re in utramque partem disputari posse ex aequo et de hac ipsa, an omnis res in utramque partem disputabilis sit. Nausiphanes ait ex his, quae videntur esse, nihil magis esse quam non
44 esse. Parmenides ait ex his, quae videntur, nihil esse *nisi* univers*um*. Zenon Eleates omnia negotia de negotio deiecit: ait nihil esse. Circa eadem fere Pyrrhonei versantur et Megarici et Eretrici et Academici, qui novam
45 induxerunt scientiam, nihil scire. Haec omnia in illum supervacuum studiorum liberalium gregem conice: illi mihi non profuturam scientiam tradunt, hi spem omnis scientiae eripiunt. satius est supervacua scire quam nihil. illi non praeferunt lumen, per quod acies dirigatur ad verum, hi oculos mihi effodiunt. Si Protagorae credo, nihil in rerum natura est nisi dubium. si Nausiphani, hoc unum certum est, nihil esse certi. si Parmenidi, nihil
46 praeter unum. si Zenoni, ne unum quidem. Quid ergo nos sumus? quid ista, quae nos circumstant, alunt, sustinent? tota rerum natura umbra est aut inanis aut fallax. Non facile dixerim, utris magis irascar, illis, qui nos nihil scire voluerunt, an illis, qui ne hoc quidem nobis reliquerunt, nihil scire. Vale.

L. ANNAEI SENECAE
AD LUCILIUM
EPISTULARUM MORALIUM
LIBER XIV.

EPISTULA I. (89.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Rem utilem desideras et ad sapientiam pro- 1
peranti necessariam, dividi philosophiam et ingens corpus eius in membra disponi. facilius enim per partes in cognitionem totius adducimur: utinam quidem, quemadmodum universa mundi facies in conspectum venit, ita philosophia tota nobis posset occurrere, simillimum mundo spectaculum. profecto enim omnes mortales in admirationem sui raperet relictis iis, quae nunc magna magnorum ignorantia credimus: sed quia contingere hoc non potest, sic [erit a] nobis adspicienda, quemadmodum
mundi secreta cernuntur. Sapientis quidem animus totam 2
molem eius amplecitur nec minus illam velociter obit quam coelum acies nostra: nobis autem, quibus perrumpenda caligo est et quorum visus in proximo deficit, singula quaeque ostendi facilius possunt, universi nondum capacibus. faciam ergo, quod exigis, et philosophiam in partes, non in frusta dividam. dividi enim illam, non concidi utile est. nam conprehendere quemadmodum ma-
xima ita minima difficile est. Describitur in tribus popu- 3
lus, in centurias exercitus. quicquid in maius crevit, facilius agnoscitur, si discessit in partes, quas, ut dixi, innumerabiles esse et parvulas non oportet. idem enim vitii habet nimia quod nulla divisio. simile confuso est,
quicquid usque in pulverem sectum est. Primum itaque, 4
sicut videtur, tibi dicam inter sapientiam et philosophiam quid intersit. Sapientia perfectum bonum est mentis humanae. philosophia sapientiae amor

est et adfectatio. haec ostendit, quo illa pervenit. Philo-
sophia unde dicta sit, adparet. ipso enim nomine fatetur.
5 Quidam et sapientiam ita ** quidam finierunt, ut di-
cerent divinorum et humanorum scientiam. quidam ita:
„sapientia est nosse divina et humana et horum causas.“
Supervacua mihi videtur haec adiectio, quia causae di-
vinorum humanorumque pars divinorum sunt. Philo-
sophiam quoque fuerunt qui aliter atque aliter finirent:
alii studium illam virtutis esse dixerunt, alii studium cor-
rigendae mentis. a quibusdam dicta est adpetitio rectae
6 rationis. Illud quasi constitit, aliquid inter philosophiam
et sapientiam interesse. neque enim fieri potest, ut idem
sit, quod adfectatur et quod adfectat. Quomodo multum
inter avaritiam et pecuniam interest, cum illa cupiat, haec
concupiscatur, sic inter philosophiam et sapientiam. haec
enim illius effectus ac praemium est. illa venit, ad hanc
7 itur. Sapientia est, quam Graeci *σοφίαν* vocant. hoc
verbo Romani quoque utebantur, sicut philosophia nunc
quoque utuntur. quod et togatae tibi antiquae probabunt
et inscriptus Dossenni monumento titulus:

Hospes resiste et sophian Dossenni lege.

8 Quidam ex nostris, quamvis philosophia studium virtutis
esset et haec peteretur, illa peteret, tamen non putave-
runt illas distrahi posse. nam nec philosophia sine vir-
tute est nec sine philosophia virtus. Philosophia studium
virtutis est, sed per ipsam virtutem: nec virtus autem
esse sine studio sui potest nec virtutis studium sine ipsa.
non enim quemadmodum in iis, qui aliquid ex distanti
loco ferire conantur, alibi est qui petit, alibi quod peti-
tur. nec quemadmodum itinera, quae ad urbem perdu-
cunt, extra ipsam sunt: ad virtutem venitur per ipsam.
9 cohaerent inter se philosophia virtusque. Philoso-
phiae tres partes esse dixerunt et maximi et
plurimi auctores: moralem, naturalem, ratio-
nalem: prima conponit animum. secunda rerum natu-
ram scrutatur. tertia proprietates verborum exigit et stru-
cturam et argumentationes, ne pro vero falsa subrepant.
ceterum inventi sunt et qui in pauciora philosophiam et

qui in plura diducerent: quidam ex Peripateticis quartam 10
partem adiecerunt civilem, quia propriam quamdam
exercitationem desideret et circa aliam materiam occupata
sit. quidam adiecerunt his partem, quam οἰκονομικήν
vocant, administrandae familiaris rei scien-
tiam. quidam et de generibus vitae locum sepa-
raverunt. nihil autem horum non in illa parte morali re-
peritur. Epicurei duas partes philosophiae pu- 11
taverunt esse, naturalem atque moralem: rationalem
removerunt. deinde cum ipsis rebus cogerentur ambigua
secernere, falsa sub specie veri latentia coarguere, ipsi
quoque locum, quem de iudicio et regula adpellant, alio
nomine rationalem induxerunt, sed eum accessionem esse
naturalis partis existimant. Cyrenaici naturalia cum 12
rationalibus sustulerunt et contenti fuerunt mora-
libus, sed hi quoque, quae removent, aliter inducunt.
in quinque enim partes moralia dividunt, ut una
sit de fugiendis et expetendis, altera de adfectibus, tertia
de actionibus, quarta de causis, quinta de argumentis:
causae rerum ex naturali parte sunt, argumenta ex ratio-
nali, actiones ex morali. Ariston Chius non tantum 13
supervacuas esse dixit naturalem et rationalem, sed etiam
contrarias. moralem quoque, quam solam reliquer-
rat, circumcidit: nam eum locum, qui monitiones
continet, sustulit et paedagogi esse dixit, non philosophi,
tamquam quicquam aliud sit sapiens quam generis hu-
mani paedagogus. Ergo cum tripartita sit philoso- 14
phia, moralem eius partem primum incipiamus
disponere. quam in tria rursus dividi placuit,
ut prima esset inspectio suum cuique distribuens et aesti-
mans, quanto quidque dignum sit, maxime utilis. quid
enim est tam necessarium quam pretia rebus inponere?
secunda de actionibus, tertia de inpetu. primum enim
est, ut quantum quidque sit iudices. secundum, ut inpe-
tum ad illa capias ordinatum temperatumque. tertium, ut
inter inpetum tuum actionemque conveniat, ut in omnibus
istis tibi ipse consentias. Quicquid ex [his] tribus defuit, 15
turbat et cetera. quid enim prodest intus aestimata ha-

bere omnia, si sis inpetu nimius? quid prodest inpetus repressisse et habere cupiditates in sua potestate, si in ipsa rerum actione tempora ignores nec scias, quando quidque et ubi et quemadmodum agi debeat? aliud est enim dignitates et pretia rerum nosse, aliud articulos, aliud inpetus refrenare et ad agenda ire, non ruere: tunc ergo vita concors sibi est, ubi actio non destituit inpetum, inpetus ex dignitate rei cuiusque concipitur, proinde re-
16 missus acriorque prout illa digna est peti. Naturalis pars philosophiae in duo scinditur: corporalia et incorporalia. utraque dividuntur in suos, ut ita dicam, gradus: corporum locus in hos: primum in ea, quae faciunt et quae ex his gignuntur: gignuntur autem elementa. ipse elementis locus, ut quidam putant, simplex est. ut quidam, in materiam et causam omnia mo-
17 ventem et elementa dividitur. Superest ut rationalem partem philosophiae dividam: omnis oratio aut continua est aut inter respondentem et interrogantem discissa. hanc *διαλεκτικήν*, illam *ῥητορικήν* placuit vocari: *ῥητορική* verba curat et sensus et ordinem. *διαλεκτική* in duas partes dividitur, in verba et significationes, id est, in res, quae dicuntur, et vocabula, quibus dicuntur. Ingens deinde sequitur utriusque divisio. itaque hoc loco finem faciam

et summa sequar fastigia rerum:

alioqui, si voluero facere partium partes, quaestionum
18 liber fiet. Haec, Lucili virorum optime, quo minus legas non deterreo, dummodo, quicquid legeris, ad mores statim referas. illos conpesce, marcentia in te excita, soluta constringe, contumacia doma, cupiditates tuas publicasque quantum potes vexa: et istis dicentibus: „quousque eadem?“ responde:
19 „Ego debebam dicere: quousque eadem peccabitis? remedia ante vultis quam vitia desinere, ego vero eo magis dicam et, quia recusatis, perseverabo. tunc incipit medicina proficere, ubi in corpore alienato dolorem tactus expressit. dicam etiam invitis profutura. aliquando aliqua ad vos non blanda vox veniat, et quia verum sin-

guli audire non vultis, publice audite. Quousque fines 20
possessionum propagabitis? ager uni domino, qui popu-
lum cepit, angustus est. quousque arationes vestras por-
rigetis, ne provinciarum quidem spatio contenti circum-
scribere praediorum modum? inlustrium fluminum per
privatum decursus est et amnes magni magnarumque gen-
tium termini usque ad ostium a fonte vestri sunt. hoc
quoque parum est, nisi latifundiis vestris maria cinxistis,
nisi trans Hadriam et Ionium Aegaeumque vester vilicus
regnat, nisi insulae, ducum domicilia magnorum, inter
vilissima rerum numerantur. quam vultis late possidete.
sit fundus, quod aliquando imperium vocabatur. facite
vestrum, quicquid potestis, dum plus sit alieni. Nunc 21
vobiscum loquor, quorum aeque spatiose luxuria quam
illorum avaritia diffunditur. vobis dico: "Quousque nul-
lus erit lacus, cui non villarum vestrarum fastigia inmi-
neant, nullum flumen, cuius non ripas aedificia vestra
praetexant? ubicumque scatebunt aquarum calentium ve-
nae, ibi nova diversoria luxuriae excitabuntur. ubicum-
que in aliquem sinum litus curvabitur, vos protinus fun-
damenta facietis nec contenti solo, nisi quod manu fece-
ritis, mare agetis introrsus. omnibus licet locis tecta ve-
stra resplendeant, aliubi inposita montibus in vastum ter-
rarum marisque prospectum, aliubi ex plano in altitudi-
nem montium educta: cum multa aedificaveritis, cum in-
gentia, tamen et singula corpora estis et parvula. quid
prosunt multa cubicula? in uno iacetis. non est vestrum,
ubicumque non estis. Ad vos deinde transeo, quorum 22
profunda et insatiabilis gula hinc maria scrutatur, hinc
terras. alia hamis, alia laqueis, alia retium variis gene-
ribus cum magno labore persequitur. nullis animalibus
nisi ex fastidio pax est: quantulum ex istis epulis [quae]
per tot conparatis manus fesso voluptatibus ore libatis?
quantulum ex ista fera periculose capta dominus crudus
ac nausians gustat? quantulum ex tot conchyliis tam
longe advectis per istum stomachum inexplebilem labi-
tur? Infelices ecquid intellegitis maiorem vos famem ha-
bere quam ventrem?"

23 Haec aliis dic, ut dum dicis, audias ipse, scribe, ut
dum scribis, legas, omnia ad mores et ad sedandam ra-
biem adfectuum referens. Stude non ut plus aliquid scias,
sed ut melius. Vale.

EPISTULA II. (90.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Quis dubitare, mi Lucili, potest, quin deorum inmor-
talium munus sit, quod vivimus, philosophiae, quod bene
vivimus, itaque tanto plus huic nos debere quam dis,
quanto maius beneficium est bona vita quam vita? pro
certo haberetur, nisi ipsam philosophiam di tribuissent,
2 cuius scientiam nulli dederunt, facultatem omnibus. nam
si hanc quoque bonum volgare fecissent et prudentes
nasceremur, sapientia, quod in se optimum habet, perdi-
disset: inter fortuita esset. nunc enim hoc in illa pretio-
sum atque magnificum est, quod non obvenit, quod illam
sibi quisque debet, quod non ab alio petitur. Quid ha-
beres, quod in philosophia suspiceres, si be-
3 neficiaria res esset? Huius opus unum est de divi-
nis humanisque verum invenire. ab hac numquam rece-
dit religio, iustitia, pietas et omnis alius comitatus virtu-
tum consertarum et inter se cohaerentium. haec docuit
colere divina, humana diligere et penes deos imperium
esse, inter homines consortium, quod aliquamdiu invio-
latum mansit, antequam societatem avaritia distraxit et
paupertatis causa etiam iis, quos fecit locupletissimos,
fuit. desierunt enim omnia possidere, dum volunt pro-
4 pria. Sed primi mortalium quique ex his geniti naturam
inconrupti sequebantur, eundem habebant et ducem et
legem, conmissi melioris arbitrio. naturae est enim po-
tioribus deteriora submittere: mutis quidem gregibus aut
maxima corpora praesunt aut vehementissima. Non prae-
cedit armenta degener taurus, sed qui magnitudine ac to-
ris ceteros mares vicit. elephantorum gregem excelsissi-
mus ducit: inter homines pro maximo est optimum. animo
itaque rector eligebatur ideoque summa felicitas erat gen-
tium, in quibus non poterat potentior esse nisi melior.

tantum enim quantum vult potest, qui se nisi quod de-
bet, non putat posse. Illo ergo seculo, quod au- 5
reum perhibent, penes sapientes fuisse re-
gnum Posidonius iudicat. hi continebant manus et infir-
miorem a validioribus tuebantur. suadebant dissuade-
bantque et utilia atque inutilia monstrabant. horum pru-
dentia, ne quid deesset suis, providebat. fortitudo peri-
cula arcebat. beneficentia augebat ornabatque subiectos.
officium erat imperare, non regnum. nemo quantum pos-
set, adversus eos experiebatur, per quos coeperat posse,
nec erat cuiquam aut animus in iniuriam aut causa, cum
bene imperanti bene pareretur nihilque rex maius minari
male parentibus posset, quam ut abirent e regno. Sed 6
postquam subrepentibus vitiis in tyrannidem
regna conversa sunt, opus esse coepit legibus,
quas et ipsas inter initia tulere sapientes: So-
lon, qui Athenas aequo iure fundavit, inter septem aevi
sapientia notos. Lycurgum si eadem aetas tulisset, sacro
illi numero accessisset octavus. Zaleuci leges Charondae-
que laudantur. hi non in foro nec in consultorum atrio,
sed in Pythagorae tacito illo sanctoque secessu didice-
runt iura, quae florenti tunc Siciliae et per Italiam Grae-
ciae ponerent. Hactenus Posidonio adsentior: artes 7
quidem a philosophia inventas, quibus in co-
tidiano vita utitur, non concesserim nec illi
fabricae adseram gloriam: „illa, inquit, sparsos
e*t* au*t* ca*v*is *t*ectos aut aliqua rupe subfossa aut exesae
arboris trunco docuit tecta moliri.“ Ego vero philoso-
phiam iudico non magis excogitasse has machinationes
tectorum supra tecta surgentium et urbium urbes pre-
mentium quam vivaria piscium in hoc clausa, ut tem-
pestatum periculum non adiret gula et quamvis acerrime
pelago saeviente haberet luxuria portus suos, in quibus
distinctos piscium greges saginaret. Quid ais? philoso- 8
phia homines docuit habere clavem et seram? [et] quid
aliud erat avaritiae signum dare? philosophia haec cum
tanto habitantium periculo inminentia tecta suspendit?
parum enim erat fortuitis tegi et sine arte et sine difficul-

9 tate naturale invenire sibi aliquod receptaculum? Mihi crede, felix illud seculum ante ἀρχιτέκτονας fuit: ista nata sunt iam nascente luxuria, in quadratum tigna decidere et serra per designata currente certa manu trabem scindere.

nam primi cuneis scindebant fissile lignum.

non enim tecta coenationi epulum recepturae parabantur, nec in hunc usum pinus aut abies deferebatur longo vehiculorum ordine vicis intrementibus, ut ex illa lacunaria
10 auro gravia penderent: furcae utrimque suspensae fulciebant casam. spissatis ramalibus ac fronde congesta et in proclive disposita decursus imbribus quamvis magnis erat. Sub his tectis habitavere, sed securi. culmus libe-
11 ros texit: sub marmore atque auro servitus habitat. In illo quoque dissentio a Posidonio, quod ferramenta fabrilia excogitata a sapientibus viris iudicat. isto enim modo dicat licet sapientes fuisse, per quos

tunc laqueis captare feras et fallere visco
inventum et magnos canibus circumdare saltus.

omnia enim ista sagacitas hominum, non sapientia inve-
12 nit. In hoc quoque dissentio, sapientes fuisse, qui ferri metalla et aeris invenerint, cum incendio silvarum adusta tellus in summo venas iacentes liquefacta fudisset:
13 ista tales inveniunt, quales colunt. Ne illa quidem tam subtilis mihi quaestio videtur quam Posidonio: „utrum malleus in usu esse prius an forfices coeperint." utraque invenit aliquis excitati ingenii, acuti, non magni nec elati, et quicquid aliud corpore incurvato et animo humum spectante quaerendum est: sapiens facilis victu fuit. quidni? cum hoc quoque seculo esse quam expeditissi-
14 mus cupiat. Quomodo, oro te, convenit, ut et Diogenem mireris et Daedalum? uter ex his sapiens tibi videtur? qui serram commentus est, an ille, qui cum vidisset puerum cava manu bibentem aquam, fregit protinus exemptum e perula calicem hac obiurgatione sui: „quamdiu homo stultus supervacuas sarcinas habui?" qui se con-
15 plicuit in dolio et in eo cubitavit? Hodie utrum tandem sapientiorem putas, qui invenit, quemadmodum in inmen-

sam altitudinem crocum latentibus fistulis exprimat, qui
euripos subito aquarum inpetu inplet aut siccat et versa-
tilia coenationum laquearia ita coagmentat, ut subinde alia
facies atque alia succedat et totiens tecta quotiens feri-
cula mutentur, an eum, qui et aliis et sibi hoc monstrat,
quam nihil nobis natura durum ac difficile imperaverit,
posse nos habitare sine marmorario ac fabro, posse nos
vestitos esse sine commercio sericorum, posse nos ha-
bere usibus nostris necessaria, si contenti fuerimus iis,
quae terra posuit in summo? quem si audire humanum
genus voluerit, tam supervacuum sciet sibi coquum esse
quam militem. Illi sapientes fuerunt aut certe sapientibus 16
similes, quibus expedita erat tutela corporis. simplici
cura constant necessaria: in delicias laboratur. non de-
siderabis artifices, si sequere naturam. illa noluit esse
districtos. ad quaecumque nos cogebat, instruxit. „Frigus
intolerabile est corpori nudo." quid ergo? non pelles fe-
rarum et aliorum animalium a frigore satis abundeque
defendere queunt? non corticibus arborum pleraeque gen-
tes tegunt corpora? non avium plumae in usum vestis
conseruntur? non hodieque magna Scytharum pars ter-
gis vulpium induitur ac murum, quae tactu mollia et in-
penetrabilia ventis sunt? „Opus est tamen calorem solis 17
aestivi umbra crassiore propellere." quid ergo? non ve-
tustas multa abdidit loca, quae vel iniuria temporis vel
alio quolibet casu excavata in specum recesserunt? quid
ergo? non quaelibet virgea *in* cratem texuerunt manu et
vili obliverunt luto, deinde de stipula aliisque silvestribus
operuere fastigium et pluviis per devexa labentibus hie-
mem transiere securi? quid ergo? non in defosso latent
Syrticae gentes quibusque propter nimios solis ardores
nullum tegumentum satis repellendis caloribus solidum
est nisi ipsa arens humus? Non fuit tam inimica natura, 18
ut, cum omnibus aliis animalibus facilem actum vitae da-
ret, homo solus non posset sine tot artibus vivere. nihil
horum ab illa nobis imperatum est, nihil aegre quaeren-
dum, ut possit vita produci: ad parata nati sumus: nos
omnia nobis difficilia facilium fastidio fecimus. Tecta

tegumentaque et fomenta corporum et cibi et quae nunc ingens negotium facta sunt, obvia erant et gratuita et opera levi parabilia. modus enim omnium prout necessitas erat. nos ista pretiosa, nos ista misera, nos magnis multisque conquirenda artibus fecimus. sufficit ad id
19 natura, quod poscit. A natura luxuria descivit, quae cotidie se ipsa incitat et tot seculis crescit et ingenio adiuvat vitia: primo supervacua coepit concupiscere, inde contraria, novissime animum corpori addixit et illius deservire libidini iussit. omnes istae artes, quibus aut circitatur civitas aut strepit, corporis negotium gerunt, cui omnia olim tamquam servo praestabantur, nunc tamquam domino parantur. itaque hinc textorum, hinc fabrorum officinae sunt, hinc odores coquentium, hinc molles corporis motus docentium mollesque cantus et infractos. recessit enim ille naturalis modus desideria ope necessaria finiens: iam rusticitatis et miseriae est velle, quantum sat
20 est. Incredibile est, mi Lucili, quam facile etiam magnos viros dulcedo orationis abducat a vero: ecce Posidonius, ut mea fert opinio, ex his, qui plurimum philosophiae contulerunt, dum vult describere primum, quemadmodum alia torqueantur fila, alia ex molli solutoque ducantur, deinde quemadmodum tela suspensis ponderibus rectum stamen extendat, quemadmodum subtemen insertum, quod duritiam utrimque conprimentis tramae remolliat spatha coire cogatur et iungi, textrini quoque artem a sapientibus dixit inventam, oblitus postea repertum hoc subtilius genus, in quo

tela iugo iuncta est, stamen secernit arundo,
inseritur medium radiis subtemen acutis,
quod lato paviunt insecti pectine dentes.

quid, si contigisset illi addere has nostri temporis telas, quibus vestis nihil celatura conficitur, in qua non dico
21 nullum corpori auxilium, sed nullum pudori est? Transit deinde ad agricolas nec minus facunde describit proscissum aratro solum et *iteratum*, quo solutior terra facilius pateat radicibus. tunc sparsa semina et collectas manu herbas, ne quid fortuitum et agreste subcrescat,

quod necet segetem. hoc quoque opus ait esse sapien-
tium, tamquam non nunc quoque plurima cultores agro-
rum nova inveniant, per quae fertilitas augeatur. Deinde 22
non est contentus his artibus, sed in pistrinum sapientem
submittit. narrat enim, quemadmodum rerum naturam
imitatus *panem* coeperit *facere*: „receptas, inquit, in
os fruges concurrens inter se duritia dentium frangit et
quicquid excidit, ad eosdem dentes lingua refertur: tunc
vero miscetur, ut facilius per fauces lubricas transeat.
cum pervenit in ventrem, aqualiculi fervore concoquitur.
tunc demum corpori accedit. Hoc aliquis secutus exem- 23
plar lapidem asperum aspero inposuit ad similitudinem
dentium, quorum pars inmobilis motum alterius exspe-
ctat. deinde utriusque adtritu grana franguntur et saepius
regeruntur, donec ad minutiam frequenter trita redigan-
tur. tunc farinam aqua sparsit et adsidua tractatione per-
domuit finxitque panem, quem primo cinis calidus et fer-
vens testa percoxit. deinde furni paulatim reperti et alia
genera, quorum fervor serviret arbitrio.“ Non multum
afuit, quin *sutrinum* quoque inventum a sapientibus
diceret. *Omnia ista ratio quidem, sed non recta* 24
*ratio commenta est. hominis enim, non sa-
pientis inventa sunt* tam mehercules, quam navigia,
quibus amnes quibusque maria transimus aptatis ad ex-
cipiendum ventorum inpetum velis et additis a tergo gu-
bernaculis, quae huc atque illuc cursum navigii torqueant.
exemplum a piscibus tractum est, qui cauda reguntur et
levi eius in utrumque momento velocitatem suam flectunt.
„Omnia, inquit, haec sapiens quidem invenit: sed mi- 25
nora, quam ut ipse tractaret, sordidioribus ministris de-
dit.“ Immo non aliis excogitata ista sunt quam quibus
hodieque curantur. quaedam nostra demum prodisse me-
moria scimus, ut speculariorum usum perlucente testa
clarum transmittentium lumen, ut suspensuras balneorum
et inpressos parietibus tubos, per quos circumfunderetur
calor, qui ima simul ac summa foveret aequaliter. quid
loquar marmora, quibus templa, quibus domus fulgent?
quid lapideas moles in rotundum ac leve formatas, quibus

porticus et capacia populorum tecta suscipimus? quid
verborum notas, quibus quamvis citata excipitur oratio
et celeritatem linguae manus sequitur? vilissimorum man-
26 cipiorum ista commenta sunt. *Sapientia altius se-
det* nec manus edocet: animorum magistra est. vis scire,
quid illa eruerit, quid effecerit? non dedecoros corporis
motus nec varios per tubam ac tibiam cantus, quibus ex-
ceptus spiritus aut in exitu aut in transitu formatur in
vocem. non arma nec muros nec bella: utilia molitur,
27 paci favet et genus humanum ad concordiam vocat. Non
est, inquam, instrumentorum ad usus necessarios opifex.
quid illi tam parvula adsignas? *artificem vides vi-
tae.* alias quidem artes sub dominio habet. nam cui vita,
illi vitam quoque ornantia serviunt: ceterum ad beatum
28 statum tendit. illo ducit, illo vias aperit. Quae sint mala,
quae videantur ostendit. vanitatem exuit mentibus. dat
magnitudinem solidam, inflatam vero et ex inani specio-
sam reprimit nec ignorari sinit, inter magna quid intersit
et tumida. totius naturae notitiam ac suae tradit. quid
sint di qualesque, declarat. quid inferi, quid lares et
genii, quid in secundam numinum formam animae per-
pet*u*ae, ubi consistant, quid agant, quid possint, quid
velint. Haec eius initiamenta sunt, per quae non munici-
pale sacrum, sed ingens deorum omnium templum, mun-
dus ipse, reseratur, cuius vera simulacra verasque facies
cernendas mentibus protulit. nam ad spectacula tam
29 magna hebes visus est. Ad initia deinde rerum redit
aeternamque rationem toti inditam et vim omnium semi-
num singula proprie figurantem. tum de animo coepit
inquirere, unde esset, ubi, quamdiu, in quot membra di-
visus. deinde a corporibus se ad incorporalia transtulit
veritatemque et argumenta eius excussit. post haec
quemadmodum discernerentur vitae aut vocis ambigua.
30 in utraque enim falsa veris inmixta sunt. Non abduxit,
inquam, se, ut Posidonio videtur, ab istis artibus sapiens,
sed ad illas omnino non venit. nihil enim dignum inventu
iudicasset, quod non erat dignum perpetuo usu iudicatu-
31 rus. ponenda non sumeret. „Anacharsis, inquit, invenit

rotam figuli, cuius circuitu vasa formantur." deinde
quia apud Homerum invenitur figuli rota, malunt videri
versus falsos esse quam fabulam: ego nec Anarcharsim
auctorem huius rei fuisse contendo et, si fuit, sapiens
quidem hoc invenit, sed non tamquam sapiens, sicut
multa sapientes faciunt, qua homines sunt, non qua sa-
pientes: puta velocissimum esse sapientem: cursu omnes
anteibit, qua velox est, non qua sapiens. Cuperem Po-
sidonio aliquem vitrearium ostendere, qui spiritu vitrum
in habitus plurimos format, qui vix diligenti manu effin-
gerentur: haec inventa sunt, postquam sapientem inve-
nire desimus. „Democritus, inquit, invenisse dicitur 32
fornicem, ut lapidum curvatura paulatim inclinatorum
medio saxo adligaretur." Hoc dicam falsum esse. ne-
cesse est enim ante Democritum et pontes et portas fuisse,
quarum fere summa curvantur. Excidit porro vobis eum- 33
dem Democritum invenisse, quemadmodum ebur mollire-
tur, quemadmodum decoctus calculus in zmaragdum con-
verteretur, qua hodieque coctura inventi lapides coctiles
colorantur. Ista sapiens licet invenerit, non qua sapiens
erat, invenit. multa enim facit, quae ab inprudentissimis
aut aeque fieri vidimus aut peritius atque exercitatius.
Quid sapiens investigaverit, quid in lucem pro- 34
traxerit, quaeris? Primum verum naturamque, quam non
ut cetera animalia oculis secutus est tardis ad divina.
deinde vitae legem, quam ad universa direxit, nec nosse
tantum, sed sequi deos docuit et accidentia non aliter
excipere quam imperata. vetuit parere opinionibus falsis
et quanti quidque esset, vera aestimatione perpendit.
damnavit mixtas poenitentia voluptates et bona semper
placitura laudavit et palam fecit felicissimum esse, cui
felicitate non opus est, potentissimum esse, qui se habet
in potestate. Non de ea philosophia loquor, quae civem 35
extra patriam posuit, extra mundum deos, quae virtutem
donavit voluptati, sed de illa, quae nullum bonum putat,
nisi quod honestum est, quae nec hominis nec fortunae
muneribus dele*ni*ri potest, cuius hoc pretium est non
posse pretio capi: hanc philosophiam fuisse illo

rudi seculo, quo adhuc artificia deerant et
36 ipso usu discebantur utilia, non credo. Si*nt*
licet fortunata tempora, cum in medio iacerent beneficia
naturae promiscue utenda, antequam avaritia atque luxu-
ria dissociavere mortales et ad rapinam ex consortio dis-
currere, non erant illi sapientes viri, etiamsi faciebant fa-
37 cienda sapientibus. Statum quidem generis hu-
mani non alium quisquam suspexerit magis,
nec si cui permittat deus terrena formare et dare gentibus
mores, aliud probaverit, quam quod apud illos fuisse me-
moratur, apud quos

nulli subigebant arva coloni,
ne signare quidem aut partiri limite campum
fas erat: in medium quaerebant ipsaque tellus
omnia liberius nullo poscente ferebat.

38 Quid hominum illo genere felicius? in commune rerum
natura fruebantur. sufficiebat illa ut parens in tutelam
omnium: haec erat publicarum opum secura possessio.
quidni ego illud locupletissimum mortalium genus dixe-
rim, in quo pauperem invenire non posses? Inrupit in
res optime positas avaritia et, dum seducere aliquid cu-
pit atque in suum vertere, omnia fecit aliena et in angu-
stum ex inmenso redacta paupertatem intulit et multa
39 concupiscendo omnia amisit. Licet itaque velit nunc con-
cur*rere et* reparare, quod perdidit. licet agros agris adi-
ciat, vicinum vel pretio pell*ens* vel iniuria. licet in pro-
vinciarum spatium rura dilatet et possessionem vocet per
sua longam peregrinationem, nulla nos finium propagatio
eo reducet, unde discessimus: cum omnia fecerimus,
40 multum habebimus: universum habebamus. Terra ipsa
fertilior erat inlaborata et in usus populorum non diripi-
entium larga. quicquid natura protulerat, id non minus
invenisse quam inventum monstrare alteri voluptas erat,
nec ulli aut superesse poterat aut deesse: inter concor-
des dividebatur. nondum valentior inposuerat infirmiori
manum. nondum avarus abscondendo, quod sibi iace-
ret, alium necessariis quoque excluserat: par erat alte-
41 rius ac sui cura. Arma cessabant incruentaeque humano

sanguine manus odium omne in feras verterant. illi, quos
aliquod nemus densum a sole protexerat, qui adversus
saevitiam hiemis aut imbris vili receptaculo tuti sub fron-
de vivebant, placidas transigebant sine suspirio noctes:
sollicitudo nos in nostra purpura versat et acerrimis ex-
citat stimulis: at quam mollem somnum illis dura tellus
dabat! Non inpendebant caelata laquearia, sed in aperto 42
iacentes sidera superlabebantur et insigne spectaculum
noctium. mundus in praeceps agebatur silentio tantum
opus ducens. tam interdiu illis quam nocte patebant pro-
spectus huius pulcherrimae domus. libebat intueri signa
ex media coeli parte vergentia, rursus ex occulto alia sur-
gentia. Quidni iuvaret vagari inter tam late sparsa mira- 43
cula? at vos ad omnem tectorum pavetis sonum et inter
picturas vestras, si quid increpuit, fugitis adtoniti. Non
habebant domos instar urbium. spiritus ac liber inter
aperta perflatus et levis umbra rupis aut arboris et perlu-
cidi fontes rivique non opere nec fistula nec ullo coacto
itinere obsolefacti, sed sponte currentes et prata sine
arte formosa, inter haec agreste domicilium rustica poli-
tum manu: haec erat secundum naturam domus, in qua
libebat habitare nec ipsam nec pro ipsa timentem: nunc
magna pars nostri metus tecta sunt. *Sed quamvis* 44
egregia illis vita fuerit et carens fraude, non
fuere sapientes, quando hoc iam in opere maximo
nomen est. non tamen negaverim fuisse alti spiritus vi-
ros et, ut ita dicam, a dis recentes. neque enim dubium
est, quin meliora mundus nondum effetus ediderit. quem-
admodum autem omnibus indoles fortior fuit et ad labo-
res paratior, ita non erant ingenia omnibus consummata.
non enim dat natura virtutem: ars est bonum fieri. Illi 45
quidem non aurum nec argentum nec perlucidos lapides
[*in*] ima terrarum faece quaerebant parcebantque adhuc
etiam mutis animalibus: tantum aberat ut homo hominem
non iratus, non timens, tantum spectaturus occideret.
Nondum vestis illis erat picta, nondum texebatur aurum:
adhuc nec eruebatur. Quid ergo? ignorantia rerum inno- 46
centes erant. multum autem interest utrum peccare ali-

quis nolit an nesciat. deerat illis iustitia, deerat prudentia, deerat temperantia ac fortitudo. omnibus his virtutibus habebat similia quaedam rudis vita: virtus non contingit animo nisi instituto et edocto et ad summum adsidua exercitatione perducto. ad hoc quidem, sed sine hoc nascimur et in optimis quoque, antequam erudias, virtutis materia, non virtus est. Vale.

EPISTULA III. (91.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Liberalis noster nunc tristis est nuntiato incendio, quo Lugdunensis colonia exusta est. movere hic casus quemlibet posset, nedum hominem patriae suae amantissimum. quae res efficit, ut firmitatem animi sui quaerat, quam videlicet ad ea, quae timeri posse putabat, exercuit: hoc vero tam inopinatum malum et paene inauditum non miror si sine metu fuit, cum esset sine exemplo. multas enim civitates incendium vexavit, nullam abstulit. nam etiam ubi hostili manu in tecta ignis inmissus est, multis locis defecit, et quamvis subinde excitetur, raro tamen sic cuncta depascitur, ut nihil ferro relinquat. terrarum quoque vix umquam tam gravis et perniciosus fuit motus, ut tota oppida everteret. numquam denique tam infestum ulli exarsit incendium, ut ni-
2 hil alteri superesset incendio. Tot pulcherrima opera, quae singula inlustrare urbes singulas possent, una nox stravit, et in tanta pace quantum ne bello quidem timeri potest, accidit. quis hoc credat? ubique armis quiescentibus, cum toto orbe terrarum diffusa securitas sit, Lugdunum, quod ostendebatur in Gallia, quaeritur. Omnibus fortuna, quos publice adflixit, quod passuri erant, timere permisit. nulla res magna non aliquod habuit ruinae suae spatium: in hac una nox interfuit inter urbem maximam et nullam. denique diutius illam tibi perisse quam periit
3 narro. Haec omnia Liberalis nostri adfectum inclinant adversus sua firmum et erectum. nec sine causa concussus est: inexspectata plus adgravant. novitas adicit calamitatibus pondus nec quisquam mortalium non

magis quod etiam miratus est, doluit. Ideo nihil no- 4
bis inprovisum esse debet. in omnia permittendus
animus cogitandumque non quicquid solet, sed quicquid
potest fieri. quid enim est, quod non fortuna, cum vo-
luit, ex florentissimo detrahat? quod non eo magis ad-
grediatur et quatiat, quo speciosius fulget? quid illi ar-
duum quidve difficile est? Non una via semper, ne tota 5
quidem incurrit: modo nostras in nos manus advocat,
modo suis contenta viribus invenit pericula sine auctore.
nullum tempus exceptum est: in ipsis voluptatibus cau-
sae doloris oriuntur. bellum in media pace consurgit et
auxilia securitatis in metum transeunt: ex amico inimi-
cus, hostis ex socio. in subitas tempestates hibernisque
maiores agitur aestiva tranquillitas. sine hoste patimur
hostilia et cladis causas, si alia deficiunt, nimia sibi feli-
citas invenit. invadit temperantissimos morbus, validis-
simos phthisis, innocentissimos poena, secretissimos tu-
multus. eligit aliquid novi casus, per quod velut oblitis
vires suas ingerat. Quicquid longa series multis labori- 6
bus, multa deum indulgentia struxit, id unus dies spargit
ac dissipat: longam moram dedit malis properantibus,
qui diem dixit: hora momentumque temporis evertendis
imperiis sufficit. esset aliquod inbecillitatis nostrae so-
latium rerumque nostrarum, si tam tarde perirent cuncta
quam fiunt: nunc incrementa lente exeunt, festinatur in
damnum. Nihil privatim, nihil publice stabile est. tam 7
hominum quam urbium fata volvuntur. inter placidissima
terror exsistit nihilque extra tumultuantibus causis mala,
unde minime exspectabantur, erumpunt. quae domesti-
cis bellis steterant regna, quae externis, inpellente nullo
ruunt. quotaquaeque felicitatem civitas pertulit? Cogi-
tanda ergo sunt omnia et animus adversus ea, quae pos-
sunt evenire, firmandus. Exilia, tormenta, morbos, bella, 8
naufragia meditare. potest te patriae, potest patriam tibi
casus eripere. potest te in solitudines abicere. potest
hoc ipsum, in quo turba subfocatur, fieri solitudo. Tota
ante oculos sortis humanae condicio ponatur nec quan-
tum frequenter evenit, sed quantum plurimum potest eve-

nire, praesumamus animo, si nolumus obprimi nec ullis inusitatis velut novis obstupefieri: in plenum cogitanda
9 fortuna est. Quotiens Asiae, quotiens Achaiae urbes uno tremore ceciderunt? quot oppida in Syria, quot in Macedonia devorata sunt? Cypron quotiens vastavit haec clades? quotiens in se Paphus conruit? frequenter nobis nuntiati sunt totarum urbium interitus et nos, inter quos frequentur ista nuntiantur, quota pars omnium sumus? Consurgamus itaque adversus fortuita et quicquid inciderit, sciamus non esse tam magnum quam rumore
10 iactetur. Civitas arsit opulenta ornamentumque provinciarum, quibus et inserta erat et excepta, uni tamen inposita et huic non altissimo monti: omnium istarum civitatium, quas nunc magnificas ac nobiles audis, vestigia quoque tempus eradet. non vides, quemadmodum in Achaia clarissimarum urbium iam fundamenta consumpta sint nec quicquam exstet, ex quo adpareat illas saltim
11 fuisse? Non tantum manu facta labuntur nec tantum humana arte atque industria posita vertit dies: iuga montium diffluunt. totae desedere regiones. operta sunt fluctibus, quae procul a conspectu maris stabant. vastavit ignis * *sol*um, colles, per quos relucebat, erosit et quondam altissimos vertices, solatia navigantium ac speculas, ad humile deduxit. Ipsius naturae opera vexantur et ideo
12 aequo animo ferre debemus urbium excidia. Casura exstant. omnes hic exitus manet: sive interna vis flatusque praeclusa violenti*a* pondus, sub quo tenentur, excusserint, sive torrentium in abdito [*vis*] vastior obstantia effregerit, sive flammarum violentia conpaginem soli ruperit, sive vetustas, in qua nihil tutum est, expugnaverit minutatim, sive gravitas coeli *eiec*erit populos et situs deserta conruperit. Enumerare omnes fatorum vias longum est: hoc unum scio: omnia mortalium opera mortalitate
13 damnata sunt, inter peritura vivimus. Haec ergo atque eiusmodi solatia admoveo Liberali nostro incredibili quodam patriae suae amore flagranti, quae fortasse consumpta est, ut in melius excitaretur: saepe maiori fortunae locum fecit iniuria. multa ceciderunt, ut altius

surgerent. Timagenes felicitati urbis inimicus aiebat
Romae sibi incendia ob hoc unum dolori esse, quod sciret
meliora surrectura quam arsissent. In hac quoque urbe 14
verisimile est certaturos omnes, ut maiora certioraque
quam amisere, restituantur. sint utinam diuturna et meliori-
bus auspiciis in aevum longius condita! nam huic coloniae
ab origine sua centesimus annus est, aetas ne homini qui-
dem extrema. a Planco deducta in hanc frequentiam loci
opportunitate convaluit, qu*ae* tamen gravissimos casus
intra spatium humanae pertulit senectutis. Itaque for- 15
metur animus ad intellectum patientiamque
sortis suae et sciat nihil inausum esse for-
tunae, adversus imperia illam idem habere iuris, quod
adversus imperantes, adversus urbes idem posse, quod
adversus homines. nihil horum indignandum est. in eum
intravimus mundum, in quo his legibus vivitur. Placet:
pare. non placet: quacumque vis, exi. indignare, si quid
in te iniqui proprie constitutum est: sed si haec summos
imosque necessitas adligat, in gratiam cum fato rever-
tere, a quo omnia resolvuntur. Non est quod nos tumulis 16
metiaris et his monumentis, quae viam disparia praete-
xunt: aequat omnes cinis. inpares nascimur, pares mori-
mur. Idem de urbibus quod de urbium incolis dico: tam
Ardea capta quam Roma est. conditor ille iuris humani
non natalibus nos nec nominum claritate distinxit, nisi
dum sumus. ubi vero ad finem mortalium ventum est:
„discede, inquit, ambitio: omnium, quae terram pre-
munt, s*i*rem*ps* lex esto.“ Ad omnia patienda pares sumus:
nemo altero fragilior est, nemo in crastinum sui certior.
Alexander Macedonum rex discere geometriam coeperat 17
infelix, sciturus, quam pusilla terra esset, ex qua mini-
mum occupaverat. ita dico: infelix ob hoc, quod intelle-
gere debebat falsum se gerere cognomen. quis enim esse
magnus in pusillo potest? Erant illa, quae tradebantur,
subtilia et diligenti intentione discenda, non quae perci-
peret vesanus homo et trans oceanum cogitationes suas
mittens. „facilia, inquit, me doce.“ cui praeceptor: „ista,
inquit, omnibus eadem sunt [aeque difficilia].“ Hoc puta 18

rerum naturam dicere: „ista, de quibus quereris, omnibus
eadem sunt. nulli dari faciliora possunt, sed quisquis vo-
let, sibi ipse illa reddet faciliora.“ quomodo? aequanimi-
tate. Et doleas oportet et sitias et esurias et senescas, si
tibi longior contigerit inter homines mora, et aegrotes et
19 perdas aliquid et pereas. Non est tamen quod istis, qui
te circumstrepunt, credas: nihil horum malum est,
nihil intolerabile aut durum: ex consensu istis
metus est: sic mortem times quomodo famam. quid
autem stultius homine verba metuente? Eleganter Deme-
trius noster solet dicere eodem loco sibi esse voces in-
peritorum, quo ventre redditos crepitus. „quid enim, in-
20 quit, mea refert, sursum isti an deorsum sonent?“ Quanta
dementia est vereri, ne infameris ab infamibus? quemad-
modum famam extimuistis sine causa, sic et illa, quae
numquam timeretis, nisi fama iussisset. num quid detri-
21 menti faceret vir bonus iniquis rumoribus sparsus? Ne
morti quidem hoc apud nos noceat: et haec malam opi-
nionem habet. nemo eorum, qui illam accusant, exper-
tus est. interim temeritas est damnare, quod nescias: at
illud scis, quam multis utilis sit, quam multos liberet tor-
mentis, egestate, querelis, suppliciis, taedio. Non sumus
in ullius potestate, cum mors in nostra potestate sit.
Vale.

EPISTULA IV. (92.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Puto inter me teque conveniet externa corpori adquiri,
corpus in honorem animi coli, in animo esse partes mi-
nistras, per quas movemur alimurque, propter ipsum
principale nobis datas. In hoc principali est aliquid in-
rationale, est et rationale: illud huic servit. hoc unum est,
quod alio non refertur, sed omnia ad se perfert. nam illa
quoque divina ratio omnibus praeposita est, ipsa sub nul-
lo est: et haec autem nostra eadem est, quae ex illa est.
2 Si de hoc inter nos convenit, sequitur ut de illo quoque
conveniat, in hoc uno positam esse beatam vitam,
ut in nobis ratio perfecta sit. haec enim sola non

submittit animum, stat contra fortunam: in quolibet rerum
habitu se virtus servat. id autem unum bonum est, quod
numquam defringitur. Is est, inquam, beatus quem nulla
res minorem facit. tenet summa et ne ulli quidem nisi
sibi est innixus. nam qui aliquo auxilio sustinetur, potest
cadere. si aliter est, incipient multum in nobis valere non
nostra. quis autem vult constare fortuna aut quis se pru-
dens ob aliena miratur? Quid est beata vita? securitas 3
et perpetua tranquillitas. hanc dabit animi magnitudo.
dabit constantia bene iudicati tenax. Ad haec quomodo
pervenitur? si veritas tota perspecta est. si servatus est
in rebus agendis ordo, modus, decor, innoxia voluntas
ac benigna, intenta rationi nec umquam ab illa recedens,
amabilis simul mirabilisque. denique ut breviter tibi for-
mulam scribam, talis animus esse sapientis viri
debet, qualis deum deceat. Quid potest desiderare 4
is, cui omnia honesta contingunt? nam si possunt aliquid
non honesta conferre ad optimum statum, ** in his erit
beata vita, sine quibus non est. et quid stultius turpiusve
quam bonum rationalis animi ex inrationalibus nectere?
Quidam tamen augeri summum bonum iudicant, quia parum 5
plenum sit fortuitis repugnantibus. Antipater quoque in-
ter magnos sectae huius auctores aliquid se tribuere di-
cit externis, sed exiguum admodum. vides autem, quale
sit, sole te non esse contentum, nisi aliquis igniculus ad-
luxerit? quod potest in hac claritate solis habere scin-
tilla momentum? Si non es sola honestate conten- 6
tus, necesse est aut quietem adici velis, quam
ἀοχλησίαν vocant Graeci, aut voluptatem: horum
alterum utcumque recipi potest. vacat enim ani-
mus molestia liber ad inspectum universi nihilque illum
avocat a contemplatione naturae. alterum illud, vo-
luptas, bonum pecoris est. adicimus rationali in-
rationale, honesto inhonestum, magno [*pusillum, si ad
beatam*] vitam facit titillatio corporis. Quid ergo dubitatis 7
dicere bene esse homini, si palato bene est? et hunc tu
non dico inter viros numeras, sed inter homines, cuius
summum bonum saporibus et coloribus ac sonis constat?

excedat ex hoc animalium numero pulcherrimo ac dis se-
8 cundo: mutis adgregetur animal pabulo laetum. Inratio-
nalis pars animi duas habet partes, alteram animosam,
ambitiosam, inpotentem, positam in adfectionibus, alteram
humilem, languidam, voluptatibus deditam: illam effrena-
tam, meliorem tamen, certe fortiorem ac digniorem viro
reliquerunt, hanc necessariam beatae vitae putaverunt,
9 enervem et abiectam. Huic rationem servire iusserunt et
fecerunt animalis generosissimi bonum demissum et igno-
bile, praeterea mixtum portentosumque et ex diversis
ac *male* congruentibus membris. nam ut ait Vergilius
noster, in Scylla

prima hominis facies et pulchro pectore virgo
pube tenus: postrema inmani corpore pistrix
delphinum caudas utero commissa luporum.

huic tamen Scyllae fera animalia adiuncta sunt horrenda,
velocia: at isti sapientiam ex quibus conposuere porten-
10 tis? „Prima pars hominis est ipsa virtus: huic committitur
inutilis caro et fluida, receptandis tantum cibis habilis,"
ut ait Posidonius. virtus illa divina in lubricum desinit et
superioribus eius partibus venerandis atque coelestibus
animal iners ac marcidum adtexitur. illa utcumque altera,
quies, nihil quidem ipsa praestabat animo, sed inpedi-
menta removebat: voluptas ultro dissolvit et omne robur
emollit. Quae invenietur tam discors inter se iunctura
corporum? fortissimae rei inertissima adstruitur, seve-
rissimae parum seria, sanctissimae intemperans usque
11 *in* incesta. „Quid ergo, inquit, si virtutem nihil inpedi-
tura sit bona valitudo et quies et dolorum va-
catio: non petes illas?" Quidni petam? non quia
bona sunt, sed quia secundum naturam sunt
et quia bono a me iudicio sumentur. quid erit
tunc in illis bonum? hoc unum, bene eligi. nam cum ve-
stem qualem decet, sumo, cum ambulo ut oportet, cum
coeno quemadmodum debeo, non coena aut ambulatio
aut vestis bona sunt, sed meum in iis propositum, ser-
12 vantis in quaque re rationi convenientem modum. Etiam-
nunc adiciam: mundae vestis electio adpetenda est ho-

mini. natura enim homo mundum et elegans animal est. itaque non est bonum per se munda vestis, sed mundae vestis electio, quia non in re bonum est, sed in electione, quali actiones nostrae honestae sunt, non ipsa, quae aguntur. Quod de veste dixi, idem me dicere de corpore 13
existima. nam hoc quoque natura ut quamdam vestem animo circumdedit. velamentum eius est: quis autem umquam vestimenta aestimavit arcula? nec bonum nec malum vagina gladium facit. Ergo de corpore quoque idem tibi respondeo: sumpturum quidem me, si detur electio, et sanitatem et vires, bonum autem futurum iudicium de illis meum, non ipsa. „Est quidem, inquit, sa- 14
piens beatus: summum tamen illud bonum non consequitur, nisi illi et naturalia instrumenta respondeant. Ita miser quidem esse, qui virtutem habet, non potest: beatissimus autem non est, qui naturalibus bonis destituitur, ut valitudine, ut membrorum integritate." Quod incredi- 15
bilius videtur, id concedis, aliquem in maximis et continuis doloribus non esse miserum, esse etiam beatum: quod levius est, negas, beatissimum esse. atqui si potest virtus efficere, ne miser aliquis sit, facilius efficiet, ut beatissimus sit. minus enim intervalli a beato ad beatissimum restat quam a misero ad beatum: an, quae res tantum valet, ut ereptum calamitatibus inter beatos locet, non potest adicere, quod superest, ut beatissimum faciat? in summo deficit clivo? Commoda sunt in vita et 16
incommoda, utraque extra nos. Si non est miser vir bonus, quamvis omnibus prematur incommodis, quomodo non est beatissimus, si aliquibus commodis deficitur? nam quemadmodum incommodorum onere usque ad miserum non deprimitur, sic commodorum inopia non deducitur a beatissimo, sed tam sine commodis beatissimus est, quam non est sub incommodis miser: aut potest illi eripi bonum suum, si potest minui. Paulo ante dicebam 17
igniculum nihil conferre lumini solis. claritate enim eius quicquid sine illo luceret, absconditur. „Sed quaedam, inquit, soli quoque [*obstant.*" *At solis vis et lux*] integra est etiam inter obposita et, quamvis aliquid interiaceat,

quod nos prohibeat eius adspectu, in opere est, cursu suo fertur. quotiens inter nubila luxit, non est sereno minor, ne tardior quidem, quoniam multum interest,
18 utrum aliquid obstet tantum, an inpediat. Eodem modo virtuti obposita nihil detrahunt: non est minor, sed minus fulget. nobis forsitan non aeque adparet ac nitet: sibi eadem est et more solis obscuri in occulto vim suam exercet. Hoc itaque adversus virtutem possunt calamitates et damna et iniuriae, quod adversus solem potest ne-
19 bula. Invenitur, qui dicat sapientem corpore parum prospero usum nec miserum esse nec beatum: hic quoque fallitur. exaequat enim fortuita virtutibus et tantumdem tribuit honestis quantum honestate carentibus. quid autem foedius, quid indignius quam conparari veneranda contemptis? veneranda enim sunt iustitia, pietas, fides, fortitudo, prudentia: e contrario vilia sunt, quae saepe contingunt pleniora vilissimis, crus solidum et lacertus et
20 dentes et horum sanitas firmitasque. Deinde si sapiens, cui corpus molestum est, nec miser habebitur nec beatus, sed *in* medio relinquetur, vita quoque eius nec adpetenda erit nec fugienda: quid autem tam absurdum quam sapientis vitam adpetendam non esse? aut quid tam extra fidem quam esse aliquam vitam nec adpetendam nec fugiendam? Deinde si damna corporis miserum non faciunt, beatum esse patiuntur. nam quibus potentia non est in peiorem transferendi statum, ne interpellandi qui-
21 dem optimum. „Frigidum, inquit, aliquid et calidum novimus. inter utrumque tepidum est: sic aliquis beatus est, aliquis miser, aliquis nec beatus nec miser." Volo hanc contra nos positam imaginem excutere: si tepido illi plus frigidi ingessero, fiet frigidum. si plus calidi adfudero, fiet novissime calidum. at huic nec misero nec beato quantumcumque ad miserias adiecero, miser non erit, quemadmodum dicitis: ergo imago ista dissimilis est.
22 Deinde trado tibi hominem nec miserum nec beatum. huic adicio caecitatem: non fit miser. adicio debilitatem: non fit miser. adicio dolores continuos et graves: miser non fit. quem tam multa mala in miseram vitam non trans-

ferunt, ne ex beata quidem educunt. Si non potest, ut 23
dicitis, sapiens ex beato in miserum decidere, non potest
in non beatum. quare enim qui illa coepit, alicubi sub-
sistat? quae res illum non patitur ad imum devolvi, reti-
net in summo. quidni non possit beata vita rescindi? ne
remitti quidem potest: et ideo virtus ad illam per se ipsa
satis est. „Quid ergo? inquit, sapiens non est beatior, 24
qui diutius vixit, quem nullus avocavit dolor, quam ille,
qui cum mala fortuna semper luctatus est?“ Responde
mihi: numquid et melior est et honestior? si haec non
sunt, ne beatior quidem est. rectius vivat oportet, ut
beatius vivat: si rectius non potest, ne beatius quidem.
Non intenditur virtus, ergo ne beata quidem
vita, quae ex virtute est. virtus enim tantum bonum
est, ut istas accessiones minutas non sentiat, brevitatem
aevi et dolorem et corporum varias offensiones. nam vo-
luptas non est digna, ad quam respiciat. Quid est in vir- 25
tute praecipuum? futuro non indigere nec dies suos con-
putare: in quantulo libet tempore bona aeterna consum-
mat. Incredibilia nobis haec videntur et supra humanam
naturam excurrentia. maiestatem enim eius ex nostra in-
becillitate metimur et vitiis nostris nomen virtutis inponi-
mus. Quid porro? non aeque incredibile videtur, ali-
quem in summis cruciatibus positum dicere „beatus sum?“
atqui haec vox in ipsa officina voluptatis audita est:
„*beatissimum*, inquit, *hunc et ultimum diem ago*“ Epicurus,
cum illum hinc urinae difficultas torqueret, hinc insana-
bilis exulcerati dolor ventris. Quare ergo incredibilia 26
ista sint apud eos, qui virtutem colunt, cum apud eos
quoque reperiantur, apud quos voluptas imperavit? hi
quoque degeneres et humillimae mentis aiunt in summis
doloribus, in summis calamitatibus sapientem nec miserum
futurum nec beatum: atqui hóc quoque incredibile est,
immo incredibilius. non video enim, quomodo non in
infimum agatur e fastigio suo deiecta virtus: aut beatum
praestare debet, aut si ab hoc depulsa est, non prohibe-
bit fieri miserum. Stans non potest [*sub*]mitti: aut vin-
catur oportet aut vincat. „Dis, inquit, inmortalibus solis 27

et virtus et beata vita contigit: nobis umbra quaedam il-
lorum bonorum et similitudo. accedimus ad illa, non
pervenimus." Ratio vero dis hominibusque com-
munis est: haec in illis consummata est, in nobis con-
28 summabilis. †per hanc pote*ns* non poenitenda agitavit:†
Sed ad desperationem nos vitia nostra perducunt. nam
ille alter secundus est [*gradus*], ut aliquis parum con-
stans ad custodienda optima, cuius iudicium labat etiam-
nunc et incertum est, desideret oculorum atque aurium
sensum, bonam valitudinem et non foedum adspectum
corporis et [*in*] habitu manentem suo, aetatis praeterea
29 longius spatium. †† Inperfecto v*i*ro huic malitiae vis
quaedam inest, qu*a* animum habet mobilem: ad prava
illum agit haerens malitia et ea agitata* [abest de bono].
non est adhuc bonus, sed in bonum fingitur: cuicumque
[autem] abest aliquid ad bonum, malus est.

30 *Sed si cui virtus animusque in corpore praesens*,

hic deos aequat. illo tendit originis suae memor. nemo
inprobe eo conatur adscendere, unde descenderat. Quid
est autem cur non existimes in eo divini aliquid exsistere,
qui dei pars est? totum hoc, quo continemur, et unum
est et deus: et socii sumus eius et membra. capax est
noster animus. perfertur illo, si vitia non deprimant.
Quemadmodum corporum nostrorum habitus erigitur et
spectat in coelum, ita animus, cui in quantum vult licet
porrigi, in hoc a natura rerum formatus est, ut paria dis
vellet, [et]si utatur suis viribus ac se in spatium suum
31 extendat. Non aliena via ad summa nititur. magnus erat
labor ire in coelum: redit. cum hoc iter nanctus est,
vadit audaciter contemptor omnium: nec ad pecuniam
respicit aurumque et argentum illis, in quibus iacuere,
tenebris dignissima non ab hoc aestimat splendore, quo
inperit*orum* verberant oculos, sed a v*e*ter*e* coe*no*, ex quo
illa secrevit cupiditas nostra et effodit. Scit, inquam,
aliubi positas esse divitias quam quo conge-
32 runtur: animum inpleri debere, non arcam. Hunc
inponere dominio rerum omnium licet, hunc in possessio-
nem rerum naturae inducere, ut sua orientis occidentis-

que terminis finiat deorumque ritu cuncta possideat, cum
opibus suis divites superne despiciat, quorum nemo tam
suo laétus est quam tristis alieno. Cum se in hanc subli- 33
mitatem tulit, corporis quoque velut oneris necessarii non
amator, sed procurator est nec se illi, cui inpositus est,
subicit. nemo liber est, qui corpori servit. nam
ut alios dominos, quos nimia pro illo sollicitudo invenit,
transeas, ipsius morosum imperium delicatumque est.
Ab hoc modo aequo animo exit, modo magno prosilit, 34
nec quis deinde reliquiis eius futurus sit exitus, quaerit,
sed ut ex barba [capillos] detonsa neglegimus, ita ille
divinus animus egressurus hominem, quo re-
ceptaculum suum conferatur, ignis illud exurat an
terra contegat, an ferae distrahant, non magis ad se
iudicat pertinere quam secundas ad editum infantem.
utrum proiectum aves differant, an consumatur

canibus data praeda marinis,

quid ad illum, qui nullus? Sed tunc quoque, cum inter 35
homines est, timet nullas post mortem minas eorum, qui-
bus usque ad mortem timeri parum est. „non conterret,
inquit, me nec uncus nec proiecti ad contumeliam cada-
veris laceratio foeda visuris. neminem de supremo offi-
cio rogo. nulli reliquias meas commendo: ne quis inse-
pultus esset, rerum natura prospexit. Quem saevitia pro-
iecérit dies condet.“ Diserte Maecenas ait:

Nec tumulum curo. sepelit natura relictos.

alte cinctum putes dixisse. habuit enim ingenium et
grande et virile, nisi illud secunda discinxissent. Vale.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

EPISTULARUM MORALIUM

LIBER XV.

EPISTULA I. (93.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 In epistula, qua de morte Metronactis philosophi querebaris, tamquam et potuisset diutius vivere et debuisset, aequitatem tuam desideravi, quae tibi in omni persona, in omni negotio superest, in una re deest, in qua omnibus: multos inveni aequos adversus homines, adversus deos neminem. Obiurgamus cotidie fatum: „quare ille in medio cursu raptus est? quare ille non rapitur? quare senectutem et sibi
2 et aliis gravem extendit?" Utrum, obsecro te, aequius iudicas, te naturae an tibi parere naturam? quid autem interest, quam cito exeas, unde utique exeundum est? Non ut diu vivamus curandum est, sed ut satis. nam ut diu vivas, fato opus est, ut satis, animo. Longa est vita, si plena est. inpletur autem, cum animus sibi bonum suum
3 reddidit et ad se potestatem sui transtulit. Quid illum octoginta anni iuvant per inertiam exacti? non vixit iste, sed in vita moratus est, nec sero mortuus est, sed diu. „Octoginta annis vixit." Interest, mortem eius ex quo die numeres. †† „Octoginta annis vixit." Immo octoginta annis f u i t, nisi forte sic v i x i s s e eum dicis, quomodo
4 dicuntur arbores vivere. † „At ille obiit viridis." Sed officia boni civis, boni amici, boni filii exsecutus est: in nulla parte cessavit. licet aetas eius inperfecta sit, vita perfecta est. † Obsecro te, Lucili, hoc agamus, ut quemadmodum pretiosa rerum sic vita nostra non multum pateat, sed multum pendeat. actu illam metiamur, non tempore. Vis scire, quid inter hunc intersit, vegetum con-

temptoremque fortunae, functum omnibus vitae humanae
stipendiis atque in summum bonum eius evectum, et illum,
cui multi anni transmissi sunt? alter post mortem quoque
est, alter ante mortem periit. Laudemus itaque et in nu- 5
mero felicium reponamus eum, cui quantulumcumque
temporis contigit, bene conlocatum est. vidit enim veram
lucem. non fuit unus e multis: et vixit et viguit: aliquan-
do sereno usus est, aliquando, ut solet, validi sideris ful-
gor per nubila emicuit. Quid quaeris, quamdiu vixerit?
vixit: ad posteros usque transsiluit et se in memoriam de-
dit. Nec ideo mihi plures annos accedere recusaverim: 6
nihil tamen mihi ad beatam vitam defuisse dicam, si spa-
tium eius inciditur. non enim ad eum diem me aptavi,
quem ultimum mihi spes avida promiserat, sed nullum
non tamquam ultimum adspexi. Quid me interrogas, quan-
do natus sim? an inter iuniores adhuc censear? Habeo
meum. Quemadmodum in minore corporis habitu potest 7
homo esse perfectus, sic et in minore temporis modo po-
test vita esse perfecta. aetas inter externa est. quamdiu
sim, alienum est: quamdiu vero *vir* sim, meum est. hoc
a me exige, ne velut per tenebras aevum ignobile emetiar,
ut agam vitam, non ut praetervehar. Quaeris, quod sit am- 8
plissimum vitae spatium? usque ad sapientiam vivere.
qui ad illam pervenit, adtigit non longissimum finem,
sed maximum. Ille vero glorietur audacter et dis agat
gratias interque eos sibi, et rerum naturae inputet, quod
fuit. merito enim inputabit: meliorem illi vitam reddidit
quam accepit: exemplar boni viri posuit. qualis quantus-
que esset ostendit: si quid adiecisset, fuisset simile prae-
terito. Et tamen, quousque vivimus, omnium rerum co- 9
gnitione fructi sumus: scimus, a quibus principalis na-
tura se adtollat, quemadmodum ordinet mundum, per
quas annum vices revocet, quemadmodum omnia, quae
usquam erant, cluserit et seipsam finem sui fecerit. sci-
mus sidera inpetu suo vadere, praeter terram nihil stare,
cetera continua velocitate decurrere. scimus quemad-
modum solem luna praetereat, quare tardior velociorem
post se relinquat, quomodo lumen accipiat aut perdat,

quae causa inducat noctem, quae reducat diem: illuc eun-
10 dum est, ubi ista propius adspicias. [nec] Hac spe, inquit
sapiens ille, fortius exeo, quod patere mihi ad deos meos
iter iudico. merui quidem admitti et iam inter illos fui
animumque illo meum misi et ad me illi suum miserant.
sed tolli me de medio puta et post mortem nihil ex homi-
ne restare: aeque magnum animum habeo, etiamsi nus-
11 quam transiturus excedo. „Non tam multis vixit annis
quam potuit.“ Et paucorum versuum liber est et quidem
laudandus atque utilis: annales Tanusii scis quam pon-
derosi sint et quid vocentur. hoc est vita quorumdam lon-
12 ga, et quod Tanusii sequitur annales. Numquid feliciorem
iudicas eum, qui summo die muneris, quam eum, qui
medio occiditur? numquid aliquem tam stulte cupidum
esse vitae putas, ut iugulari in spoliario quam in arena
malit? non maiore spatio alter alterum praecedimus. Mors
per omnes it: qui occidit, consequitur occisum. minimum
est, de quo sollicitissime agitur. quid autem ad rem per-
tinet, quam diu vites, quod evitare non possis? Vale.

EPISTULA II. (94.)

Seneca Lucilio suo salutem.

1 *Eam partem philosophiae*, quae dat pro-
pria cuique personae praecepta nec in universum
conponit hominem, sed marito suadet, quomodo se ge-
rat adversus uxorem, patri, quomodo educet liberos, do-
mino, quomodo servos regat, *quidam solam rece-
perunt*. ceteras quasi extra utilitatem nostram vagan-
tes reliquerunt, tamquam quis posset de parte suadere,
2 nisi qui summam prius totius vitae conplexus est. *Sed
Ariston Stocius* [*e*] contrario *hanc partem levem
existimat* et quae non descendat in pectus usque. ad
illam habentem praecepta plurimum ait proficere ipsa
decreta philosophiae constitutionemque summi boni, quam
qui bene intellexit, ac didicit, quid in quaque re faciendum
3 sit, sibi ipse praecepit. Quemadmodum qui iaculari di-
scit, destinatum locum captat et manum format ad dirigen-
da, quae mittit, cum hanc vim ex disciplina et exercita-

tione percepit, quocumque vult illa utitur, didicit enim
non hoc aut illud ferire, sed quodcumque voluerit: sic
qui se ad totam vitam instruxit, non desiderat particula-
tim admoneri, doctus in totum, non [enim] quomodo cum
uxore aut cum filio viveret, sed quomodo bene viveret:
in hoc est et quomodo cum uxore ac liberis vivat. Clean- 4
thes utilem quidem iudicat et hanc partem, sed inbecil-
lam, nisi ab universo fluit, nisi decreta ipsa philosophiae
et capita cognovit. In duas ergo quaestiones locus iste
dividitur: utrum utilis an inutilis sit et an solus virum bo-
num possit efficere, id est, utrum supervacuus sit an
omnes faciat supervacuos. *Qui hanc partem videri* 5
volunt supervacuam, hoc aiunt: Si quid oculis
obpositum moratur aciem, removendum est. illo quidem
obiecto operam perdidit, qui praecipit: „sic ambulabis,
illo manum porriges.“ Eodem modo ubi aliqua res ob-
caecat animum et ad officiorum dispiciendum ordinem
inpedit, nihil agit, qui praecipit: „sic vives cum patre, sic
cum uxore.“ nihil enim proficient praecepta, quamdiu
menti error obfusus est: si ille discutitur, adparebit, quid
cuique debeatur officio: alioquin doces illum, quid sano
faciendum sit, non efficis sanum. Pauperi ut agat divi- 6
tem monstras: hoc quomodo manente paupertate fieri pot-
est? ostendis esurienti, quid tamquam satur faciat:
fixam potius medullis famem detrahe. Idem tibi de om-
nibus vitiis dico: ipsa removenda sunt, non praecipien-
dum, quod fieri illis manentibus non potest. nisi opiniones
falsas, quibus laboramus, expuleris, nec avarus, quomodo
pecunia utendum sit, exaudiet, nec timidus, quomodo peri-
culosa contemnat. efficias oportet, ut sciat pecuniam nec 7
bonum nec malum esse. ostendas illi miserrimos divites:
efficias, ut quicquid publice expavimus, sciat non esse
tam timendum quam fama circumfert: [nec dolere quem-
quam nec mori.] saepe in morte, quam pati lex est, ma-
gnum esse solatium, quod ad neminem redit. in dolore
pro remedio futuram obstinationem animi, qui levius sibi
facit, quicquid contumaciter passus est. optimam doloris
esse naturam, quod non potest nec qui extenditur, ma-

gnus esse nec qui est magnus, extendi. omnia fortiter
8 excipienda, quae nobis mundi necessitas imperat. His decretis cum illum in conspectum suae condicionis adduxeris et cognoverit beatam esse vitam non quae secundum voluptatem est, sed secundum naturam, cum virtutem unicum bonum hominis adamaverit, turpitudinem solum malum fugerit, reliqua omnia, divitias, honores, bonam valitudinem, vires, imperia scierit esse mediam partem, nec bonis adnumerandam nec malis: monitorem non desiderabit ad singula, qui dicat „sic incede, sic coena. hoc
9 viro, hoc feminae, hoc marito, hoc caelibi convenit." ista enim qui diligentissime monent, ipsi facere non possunt. haec paedagogus puero, haec avia nepoti praecipit et irascendum non esse magister iracundissimus disputat. si ludum literarium intraveris, scies ista, quae ingenti supercilio philosophi iactant, in puerili esse praescripto.
10 Utrum deinde manifesta an dubia praecipies? non desiderant manifesta monitorem. praecipienti dubia non creditur: supervacuum est ergo praecipere. id adeo sic disce: si id mones, quod obscurum est et ambiguum, probationibus adiuvandum erit. si probaturus es, illa per quae
11 probas, plus valent satisque per se sunt. „Sic amico utere, sic cive, sic socio." Quare? „quia iustum est." Omnia ista mihi de iustitia locus tradit. illic invenio aequitatem per se expetendam. nec metu nos ad illam cogi nec mercede conduci. non esse iustum, cui quicquam in hac virtute placet praeter ipsam. hoc cum persuasi mihi et perbibi, quid ista praecepta proficiunt, quae eruditum docent? praecepta dare scienti supervacuum est, nescienti parum. audire enim debet non tantum, quid sibi praeci-
12 piatur, sed etiam quare. Utrum, inquam, veras opiniones habenti de bonis malisque sunt necessaria an non habenti? qui non habet, nihil a te adiuvabitur. aures eius contraria monitionibus tuis fama possedit. qui habet exactum iudicium de fugiendis petendisque, scit, quid sibi faciendum sit etiam te tacente. tota ergo pars ista philoso-
13 phiae submoveri potest. Duo sunt, propter quae delinquimus: aut inest animo pravis opinionibus malitia contracta

aut, etiamsi non est falsis occupatus, ad falsa proclivis est et
cito specie quo non oportet trahente conrumpitur. itaque
debemus aut percurare mentem aegram et vitiis liberare,
aut vacantem quidem, sed ad peiora pronam praeoccu-
pare: utrumque decreta philosophiae faciunt: ergo tale
praecipiendi genus nil agit. Praeterea si praecepta sin- 14
gulis damus, inconprehensibile opus est. alia enim dare
debemus feneranti, alia colenti agrum, alia negotianti, alia
regum amicitias sequenti, alia pares, alia inferiores ama-
turo. In matrimonio praecipias, quomodo vivat cum uxore 15
aliquis, quam virginem duxit, quomodo cum ea, quae ali-
cuius ante matrimonium experta est, quemadmodum cum
locuplete, quemadmodum cum indotata. an non putas
aliquid esse discriminis inter sterilem et fecundam, inter
provectiorem et puellam, inter matrem et novercam? Om-
nes species conplecti non possumus: atqui singulae pro-
pria exigunt, leges autem philosophiae breves sunt et
omnia adligant. Adice nunc, quod sapientiae praecepta 16
finita debent esse et certa: si qua finiri non possunt, ex-
tra sapientiam sunt. sapientia rerum terminos novit. Ergo
ista praeceptiva pars submovenda est, quia quod paucis
promittit, praestare omnibus non potest, sapientia autem
omnes tenet. Inter insaniam publicam et hanc, quae me- 17
dicis traditur, nihil interest, nisi quod haec morbo labo-
rat, illa opinionibus falsis: altera causas furoris traxit ex
valitudine, altera animi mala valitudo est. si quis furioso
praecepta det, quomodo loqui debeat, quomodo proce-
dere, quomodo in publico se gerere, quomodo in privato,
erit ipso, quem monebit, insanior: bilis nigra curanda est
et ipsa furoris causa removenda. idem in hoc alio animi
furore faciendum est. ipse discuti debet: alioquin abibunt
in vanum monentium verba. Haec ab Aristone di- 18
cuntur, cui respondebimus ad singula. Primum
adversus illud, quod ait, si quid obstat oculo et inpedit
visum, debere removeri: fateor huic non opus esse prae-
ceptis ad videndum, sed remedio, quo purgetur acies et
officientem sibi moram effugiat. natura enim videmus,
cui usum sui reddit qui removit obstantia: quid autem

19 cuique debeatur officio, natura non docet. Deinde cuius
curata subfusio est, is non protinus, cum visum recepit,
aliis quoque potest reddere: malitia liberatus et liberat.
Non opus est exhortatione, ne consilio quidem, ut colorum
proprietates oculus intellegat. a nigro album etiam nullo
monente distinguet: multis contra praeceptis eget ani-
mus, ut videat, quid agendum sit in vita. quamquam ocu-
lis quoque aegros medicus non tantum curat, [sed] etiam
20 monet: „non est, inquit, quod protinus inbecillam aciem
committas inprobo lumini. a tenebris primum ad umbro-
sa procede, deinde plus aude et paulatim claram lucem
pati adsuesce. non est, quod post cibum studeas. non
est, quod plenis oculis ac tumentibus imperes. adflatum
et vim frigoris in os occurrentis evita,“ alia eiusmodi,
quae non minus quam medicamenta proficiunt: adicit re-
21 mediis medicina consilium. „Error, inquit, est causa pec-
candi. hunc nobis praecepta non detrahunt nec expugnant
opiniones de bonis ac malis falsas.“ Concedo per se effi-
cacia praecepta non esse ad evertendam pravam animi per-
suasionem: sed non ideo [*non*,] aliis quidem adiecta pro-
ficiunt. Primum memoriam renovant. deinde quae in uni-
verso confusius videbantur, in partes divisa diligentius
considerantur: aut tu isto modo licet et consolationes di-
cas supervacuas et exhortationes: atqui non sunt super-
22 vacuae, ergo ne monitiones quidem. „Stultum est, inquit,
praecipere aegro quid facere tamquam sanus debeat, cum
restituenda sanitas sit, sine qua inrita sunt praecepta.“
Quid, quod habent aegri quaedam sanique communia,
de quibus admonendi sunt? tamquam ne avide cibos ad-
petant, ut lassitudinem vitent. Habent quaedam praece-
23 pta communia pauper et dives. „Sana, inquit, avaritiam
et nihil habebis, quod admoneas aut pauperem aut divi-
tem: cupiditas utriusque considet.“ Quid, quod aliud est
non concupiscere pecuniam, aliud uti pecunia scire? cuius
avari modum ignorant, etiam non avari usum. „Tolle,
inquit, errores: supervacua praecepta sunt.“ Falsum est:
puta enim avaritiam relaxatam, puta adstrictam esse lu-

xuriam, temeritati frenos iniectos, ignaviae subditum cal-
car: etiam remotis vitiis quid et quemadmodum debeamus
facere, discendum est. „Nihil, inquit, efficient monitiones 24
admotae gravibus vitiis.“ Ne medicina quidem morbos
insanabiles vincit: tamen adhibetur aliis in remedium,
aliis in levamentum. ne ipsa quidem universae philoso-
phiae vis, licet totas in hoc vires suas advocet, duram
iam et veterem animis extrahet pestem: sed non ideo ni-
hil sanat, quia non omnia. „Quid prodest, inquit, aperta 25
monstrare?“ Plurimum: interdum enim scimus nec ad-
tendimus. non docet admonitio, sed advertit, sed exci-
tat, sed memoriam continet nec patitur elabi. Pleraque
ante oculos posita transimus: admonere genus adhortan-
di est. Saepe animus etiam aperta dissimulat. ingerenda
est itaque illi notitia rerum notissimarum. Illa hoc loco
in Vatinium Calvi repetenda sententia est: *„Factum esse
ambitum scitis et hoc vos scire omnes sciunt.“* Scis amici- 26
tias sancte colendas esse, sed non facis. scis inprobum
esse, qui ab uxore pudicitiam exigit, ipse alienarum cor-
ruptor uxorum. scis, ut illi nil cum adultero, sic tibi nil
esse debere cum paelice, et non facis. itaque subinde re-
ducendus es ad memoriam. non enim reposita illa esse
oportet, sed in promptu. quaecumque salutaria sunt, saepe
agitari debent, saepe versari, ut non tantum nota sint
nobis, sed etiam parata. Adice nunc, quod aperta quo-
que apertiora fieri solent. „Si dubia sunt, inquit, quae 27
praecipis, probationes adicere debebis: ergo illae, non
praecepta proficient.“ Quid, quod etiam sine probationi-
bus ipsa monentis auctoritas prodest? sic quomodo iuris-
consultorum valent responsa, etiamsi ratio non redditur.
Praeterea ipsa, quae praecipiuntur, per se multum habent
ponderis, utique si aut carmini intexta sunt aut prosa
oratione in sententiam coartata, sicut illa Catoniana:
*„Emas non quod opus est, sed quod necesse est. Quod non
opus est, asse carum est.“* Qualia sunt illa aut reddita ora- 28
culo aut similia: *Tempori parce. Te nosce.* Numquid ra-
tionem exiges, cum tibi aliquis hos dixerit versus?

Iniuriarum remedium est oblivio.
Audentes fortuna iuvat.
Piger ipse sibi obstat.

Advocatum ista non quaerunt. adfectus ipsos tangunt
29 et natura vim suam exercente proficiunt. Omnium honestarum rerum semina animi gerunt, quae admonitione excitantur, non aliter quam scintilla flatu levi adiuta ignem suum explicat: erigitur virtus, cum tacta est et inpulsa. Praeterea quaedam sunt quidem in animo, sed parum prompta, quae incipiunt in expedito esse, cum dicta sunt. quaedam diversis locis iacent sparsa, quae contrahere inexercitata mens non potest. itaque in unum conferenda sunt et iungenda, ut plus valeant animumque
30 magis adlevent: aut si praecepta nihil adiuvant, omnis institutio tollenda est, ipsa natura contenti esse debemus. Hoc qui dicunt, non vident alium ingenii esse mobilis et erecti, alium tardi et hebetis, utique alium alio ingeniosiorem. ingenii vis praeceptis alitur et crescit novasque
31 persuasiones adicit innatis et depravata corrigit. „Si quis, inquit, non habet recta decreta, quid illum admonitiones iuvabunt vitiosis obligatum?" Hoc scilicet, ut illis liberetur. non enim exstincta in illo indoles naturalis est, sed obscurata et obpressa: sic quoque temptat resurgere et contra prava nititur. nancta vero praesidium et adiuta praeceptis evalescit, si tamen illam diutina pestis non infecit nec enecuit: hanc enim ne disciplina quidem philosophiae toto inpetu suo connisa restituet. quid enim interest inter decreta philosophiae et praecepta, nisi quod illa generalia praecepta sunt, haec specialia? utraque res
32 praecipit, sed altera in totum, particulatim altera. „Si quis, inquit, recta habet et honesta decreta, hic ex supervacuo monetur." Minime. nam hic quoque doctus quidem est facere, quae debet, sed haec non satis perspicit. non enim tantum adfectibus inpedimur, quo minus probanda faciamus, sed inperitia inveniendi, quid quaeque res exigat. Habemus interdum conpositum animum, sed residem et inexercitatum ad inveniendam offi-
33 ciorum viam, quam admonitio demonstrat. „Expelle, in-

quit, falsas opiniones de bonis et malis, in locum autem earum veras repone: et nihil habebit admonitio, quod agat.“ Ordinatur sine dubio ista ratione animus, sed non ista tantum. nam quamvis argumentis collectum sit, quae bona malaque sint, nihilominus habent praecepta partes suas. et prudentia et iustitia officiis constat: officia praeceptis disponuntur. Praeterea ipsum de malis bonisque 34
iudicium confirmatur officiorum exsecutione, ad quam praecepta perducunt. utraque enim inter se consentiunt: nec illa possunt praecedere, ut non haec sequantur, et haec ordinem sequuntur suum. unde adparet illa praecedere. „Infinita, inquit, praecepta sunt.“ Falsum est. 35
nam de maximis ac necessariis rebus non sunt infinita. tenues autem differentias habent, quas exigunt tempora, loca, personae. sed his quoque dantur praecepta generalia. „Nemo, inquit, praeceptis curat insaniam: ergo 36
ne malitiam quidem.“ Dissimile est. nam si insaniam sustuleris, sanitas reddita est: si falsas opiniones exclusimus, non statim sequitur dispectus rerum agendarum: ut sequatur, tamen admonitio conroborabit rectam de bonis malisque sententiam. Illud quoque falsum est, nihil apud insanos proficere praecepta. nam quemadmodum sola non prosunt, sic curationem adiuvant. et denuntiatio et castigatio insanos coercuit. De illis nunc insanis loquor, quibus mens mota est, non erepta. „Leges, inquit, ut faciamus, quod oportet, non effi- 37
ciunt: et quid aliud sunt quam minis mixta praecepta?“ Primum omnium ob hoc illae non persuadent, quia minantur, at haec non cogunt, sed exorant. Deinde leges a scelere deterrent: praecepta in officium adhortantur. His adice, quod leges quoque proficiunt ad bonos mores, utique si non tantum imperant, sed docent. In hac re 38
dissentio a Posidonio, qui pro eo, quod Platonis legibus adiecta principia sunt: „Legem [enim, *inquit*,] brevem esse oportet, quo facilius ab inperitis teneatur. velut emissa divinitus vox sit: iubeat, non disputet. nihil videtur mihi frigidius, nihil ineptius quam lex [cum] prologumene: dic, quid me velis fecisse: non disco, sed

pareo." proficiunt *vero*: itaque malis moribus uti vide-
39 bis civitates usas malis legibus. „At non apud omnis
proficiunt." Ne philosophia quidem: nec ideo inutilis et
formandis animis inefficax est. quid autem? philosophia
non vitae lex est? Sed putemus non proficere leges: non
ideo sequitur, ut ne monitiones quidem proficiant: aut
sic et consolationes nega proficere dissuasionesque et
adhortationes et obiurgationes et laudationes. omnia ista
monitionum genera sunt. per ista ad perfectum animi
40 statum pervenitur. Nulla res magis animis honesta induit
dubiosque et in pravum inclinabiles revocat ad rectum
quam bonorum virorum conversatio. paulatim enim de-
scendit in pectora et vim praeceptorum obtinet frequen-
ter adspici, audiri frequenter. occursus mehercules ipse
sapientium iuvat et est aliquid, quod ex magno viro vel
41 tacente proficias. Nec tibi facile dixerim quemadmodum
prosit, sicut illud intellegam, profuisse. „Minuta quae-
dam, ut ait Phaedon, animalia, cum mordent, non sen-
tiuntur: adeo tenuis illis et fallens in periculum vis est:
tumor indicat morsum et in ipso tumore nullum volnus
adparet. Idem tibi in conversatione virorum sapientium
eveniet: non deprehendes, quemadmodum aut quando
42 tibi prosit, profuisse deprehendes." Quorsus, inquis,
hoc pertinet? aeque praecepta bona, si saepe tecum sint,
profutura quam bona exempla. Pythagoras ait alium ani-
mum fieri intrantibus templum deorumque simulacra ex
vicino cernentibus et alicuius oraculi operientibus vo-
43 cem. Quis autem negaverit feriri quibusdam praeceptis
efficaciter etiam inperitissimos? velut his brevissimis vo-
cibus, sed multum habentibus ponderis:

Nihil nimis.
Avarus animus nullo satiatur lucro.
Ab alio exspectes, alteri quod feceris.

Haec cum ictu quodam audimus nec ulli licet dubitare
aut interrogare „quare?". adeo etiam sine ratione ipsa
44 veritas ducit. Si reverentia frenat animos ac vitia con-
pescit, cur non et admonitio idem possit? si inponit pu-
dorem castigatio, cur admonitio non faciat, etiamsi nu-

dis praeceptis utitur? illa vero efficacior est et altius pe-
netrat, quae adiuvat ratione quod praecipit, quae adicit,
quare quidque faciendum sit et quis facientem oboedien-
temque praeceptis fructus exspectet. si imperio profici-
tur, et admonitione: atqu*i* proficitur imperio, ergo et
admonitione. In duas partes virtus dividitur, in con- 45
templationem veri et actionem: contemplationem institu-
tio tradit, actionem admonitio. Virtutem et exercet et
ostendit recta actio. acturo autem si prodest qui suadet,
et qui monet proderit. ergo si recta actio virtuti necessa-
ria est, rectas autem actiones admonitio demonstrat: et
admonitio necessaria est. Duae res plurimum roboris 46
animo dant, fides veri et fiducia: utramque admonitio
facit. nam et creditur illi et, cum creditum est, magnos
animus spiritus concipit ac fiducia inpletur: ergo admo-
nitio non est supervacua. M. Agrippa, vir ingentis animi,
qui solus ex iis, quos civilia bella claros potentesque fe-
cerunt, felix in publicum fuit, dicere solebat multum se
huic debere sententiae: „*Nam concordia parvae res cre-
scunt, discordia maximae dilabuntur.*“ hac se aiebat et
fratrem et amicum optimum factum. Si eiusmodi senten- 47
tiae familiariter in animum receptae formant eum, cur
non haec pars philosophiae, quae talibus sententiis con-
stat, idem possit? Pars virtutis disciplina constat, pars
exercitatione: et discas oportet et quod didicisti agendo
confirmes. quod si est, non tantum scita sapientiae pro-
sunt, sed etiam praecepta, quae adfectus nostros velut
edicto coercent et adligant. „Philosophia, inquit, dividi- 48
tur in haec, scientiam et habitum animi. nam qui didicit
et facienda ac vitanda percepit, nondum sapiens est, nisi
in ea, quae didicit, animus eius transfiguratus est: tertia
ista pars praecipiendi ex utroque est, et ex decretis et
ex habitu. itaque supervacua est ad inplendam virtutem,
cui duo illa sufficiunt.“ Isto ergo modo et consolatio 49
supervacua est, nam haec quoque ex utroque est, et ad-
hortatio et suasio et ipsa argumentatio. nam et haec ab
habitu animi conpositi validique proficiscitur. sed quam-
vis ista ex optimo habitu animi veniant, optimus animi ha-

50 bitus ex his est: et facit illa et ex illis ipse fit. Deinde istud,
quod dicis, iam perfecti viri est ac summam consecuti fe-
licitatis humanae, ad haec autem tarde pervenitur: in-
terim etiam inperfecto, sed proficienti demonstranda est
in rebus agendis via. hanc forsitan etiam sine admoni-
tione dabit sibi ipsa sapientia, quae iam eo perduxit ani-
mum, ut moveri nequeat nisi in rectum: inbecillioribus
quidem ingeniis necessarium est aliquem praeire: „hoc
51 vitabis, hoc facies.“ Praeterea si exspectat tempus, quo
per se sciat, quid optimum factu sit, interim errabit et er-
rando inpedietur, quo minus ad illud perveniat, quo pos-
sit se esse contentus: regi ergo debet, dum incipit posse
se regere. Pueri ad praescriptum discunt. digiti illorum
tenentur et aliena manu per literarum simulacra ducun-
tur. deinde imitari iubentur proposita et ad illa reformare
chirographum: sic animus noster, dum eruditur ad prae-
52 scriptum, iuvatur. *Haec sunt, per quae probatur
hanc philosophiae partem supervacuam non
esse. quaeritur deinde, an ad faciendum sa-
pientem sola sufficiat. huic quaestioni suum
diem dabimus: interim omissis argumentis
nonne adparet* opus esse nobis aliquo advocato, qui
53 contra populi praecepta praecipiat? Nulla ad aures no-
stras vox inpune perfertur: nocent, qui optant, nocent,
qui exsecrantur: nam et horum inprecatio falsos nobis
metus inserit et illorum amor male docet bene optando.
mittit enim nos ad longinqua bona et incerta et errantia,
54 cum possimus felicitatem domo promere. Non licet, in-
quam, ire recta via: trahunt in pravum parentes, trahunt
servi. nemo errat uni sibi, sed dementiam spargit in pro-
ximos accipitque invicem. et ideo in singulis vitia popu-
lorum sunt, quia illa populus dedit. dum facit quisque
peiorem, factus est: didicit deteriora, dein docuit, effe-
ctaque est ingens illa nequitia congesto in unum, quod
55 cuique pessimum scitur. Sit ergo aliquis custos et aurem
subinde pervellat abigatque rumores et reclamet populis
laudantibus. erras enim, si existimas nobiscum vitia nasci:
supervenerunt, ingesta sunt. itaque monitionibus crebris

opiniones, quae nos circumsonant, repellantur. Nulli nos 56
vitio natura conciliat: illa integros ac liberos genuit. nihil
quo avaritiam nostram inritaret, posuit in aperto. pedibus aurum argentumque subiecit calcandumque ac premendum dedit, quicquid est, propter quod calcamur ac premimur. illa voltus nostros erexit ad coelum et quicquid magnificum mirumque fecerat, videri a suspicientibus voluit: ortus occasusque et properantis mundi volubilem cursum, interdiu terrena aperientem, nocte coelestia, tardos siderum incessus, si conpares toti, citatissimos autem, si cogites, quanta spatia numquam intermissa velocitate circumeant, defectus solis ac lunae invicem obstantium, alia deinceps digna miratu, sive per ordinem subeunt, sine subitis causis mota prosiliunt, ut nocturni ignium tractus et sine ullo ictu sonituque fulgores coeli patescentis columna*e*que ac trabes et varia simulacra flam-
marum: haec supra nos itura disposuit, aurum quidem 57
et argentum et propter ista numquam pacem agens ferrum, quasi male nobis committerentur, abscondit: nos in lucem, propter quae pugnaremus, extulimus. nos et causas periculorum nostrorum et instrumenta disiecto terrarum pondere eruimus. nos fortunae mala nostra tradidimus nec erubescimus summa apud nos haberi, quae
fuerant ima terrarum. Vis scire, quam falsus oculos tuos 58
deceperit fulgor? nihil est istis, quamdiu mersa et involuta coeno suo iacent, foedius, nihil obscurius. quidni, quae per longissimorum cuniculorum tenebras extrahuntur? nihil est illis, dum fiunt et a faece sua separantur, informius. denique ipsos opifices intuere, per quorum manus sterile terrae genus et infernum perpurgatur: vi-
debis quanta fuligine oblinantur: atqui ista magis inqui- 59
nant animos quam corpora et in possessore eorum quam in artifice plus sordium est. necessarium itaque est admoneri et habere aliquem advocatum bonae mentis et *in* tanto fremitu tumultuque falsorum unam denique audire vocem. Quae erit illa vox? ea scilicet, quae tibi tantis clamoribus ambitionis exsurdato salubria insusurret
verba, quae dicat: Non est, quod invideas istis, quos 60

magnos felicesque populus vocat. non est, quod tibi compositae mentis habitum et sanitatem plausus excutiat. non est, quod tibi tranquillitatis tuae fastidium faciat ille sub illis fascibus purpura cultus. non est, quod feliciorem eum iudices, cui submovetur, quam te, quem lictor semita deicit: si vis exercere tibi utile, nulli autem grave imperium, submove vitia. Multi inveniuntur, qui ignem inferant
61 rium, submove vitia. Multi inveniuntur, qui ignem inferant urbibus, qui inexpugnabilia seculis et per aliquot aetates tuta prosternant, qui aequum arcibus aggerem adtollant et muros in miram altitudinem eductos arietibus ac machinis quassent. multi sunt, qui ante se agant agmina et tergis hostium [et] graves instent et ad mare magnum perfusi caede gentium veniant: sed hi quoque, ut vincerent hostem, cupiditate victi sunt. nemo illis venientibus restitit, sed nec ipsi ambitioni crudelitatique restiterant:
62 tunc, cum agere alios visi sunt, agebantur. Agebat infelicem Alexandrum furor aliena vastandi et ad ignota mittebat: an tu putas sanum, qui a Graeciae primum cladibus, in qua eruditus est, incipit? qui, quod cuique optimum est, eripit, Lacedaemona servire iubet, Athenas tacere? non contentus tot civitatium strage quas aut vicerat Philippus aut emerat, alias alio loco proicit et toto orbe arma circumfert. nec subsistit usquam lassa crudelitas inmanium ferarum modo, quae plus quam exigit fames, mordent?
63 Iam in unum regnum multa regna coniecit. iam Graeci Persaeque eumdem timent. iam etiam a Dareo liberae nationes iugum accipiunt: it tamen ultra oceanum solemque. indignatur ab Herculis Liberique vestigiis victoriam flectere. ipsi naturae vim parat: non ille ire vult, sed non potest stare, non aliter quam in praeceps deiecta pon-
64 dera, quibus eundi finis est iacuisse. Ne Gneo quidem Pompeio externa bella ac domestica virtus aut ratio suadebat, sed insanus amor magnitudinis falsae: modo in Hispaniam et Sertoriana arma, modo ad colligendos piratas ac maria pacanda vadebat: hae praetexebantur
65 causae ad continuandam potentiam. Quid illum in Africam, quid in Septemtrionem, quid in Mithridaten et Armeniam et omnis Asiae angulos traxit? infinita scilicet cupido

crescendi, cum sibi uni parum magnus videretur. Quid
Caesarem in sua fata pariter ac publica inmisit? gloria et
ambitio et nullus supra ceteros eminendi modus. unum
ante se ferre non potuit, cum respublica supra se duos
ferret. Quid, tu G. Marium semel consulem, unum enim 66
consulatum accepit, ceteros rapuit, cum Teutonos Cim-
brosque conciderel, cum Iugurtham per Africae deserta
sequeretur, tot pericula putas adpetisse virtutis instinctu?
Marius exercitus, Marium ambitio ducebat. Isti cum 67
omnia concuterent, concutiebantur turbinum more, qui
rapta convolvunt, sed ipsi ante volvuntur et ob hoc maiore
inpetu incurrunt, quia nullum illis sui regimen est ideoque
cum multis fuerunt malo, pestiferam illam vim, qua ple-
risque nocuerunt, ipsi quoque sentiunt. Non est quod
credas quemquam fieri aliena infelicitate felicem. Omnia 68
ista exempla, quae oculis atque auribus nostris ingerun-
tur, retexenda sunt et plenum malis sermonibus pectus
exhauriendum: inducenda in occupatum locum virtus,
quae mendacia et contra verum placentia exstirpet, quae
nos a populo, cui nimis credimus, separet ac sinceris
opinionibus reddat. hoc est enim sapientia, in naturam
converti et eo restitui, unde publicus error expulerit.
Magna pars sanitatis est hortatores insaniae reliquisse in 69
isto coitu invicem noxio [et] procul abisse. hoc ut esse
verum scias, adspice, quanto aliter unusquisque populo
vivat, aliter sibi. non est per se magistra innocentiae so-
litudo nec frugalitatem docent rura, sed ubi testis ac
spectator abscessit, vitia subsidunt, quorum monstrari et
conspici fructus est. Quis eam, quam nulli ostenderet, 70
induit purpuram? quis posuit secretam in auro dapem?
quis sub alicuius arboris rusticae proiectus umbra luxu-
riae suae pompam solus explicuit? nemo oculis suis
lautus est, ne paucorum quidem aut familiarium, sed ad-
paratum vitiorum suorum pro modo turbae spectantis
expandit. Ita est: inritamentum est omnium, in quae in- 71
sanimus, admirator et conscius: ne concupiscamus, effi-
cies, si ne ostendamus effeceris. ambitio et luxuria et in-
potentia scenam desiderant: sanabis ista, si absconderis.

72 Itaque si in medio urbium fremitu conlocati sumus, stet
ad latus monitor et contra laudatores ingentium patrimo-
niorum laudet parvo divitem et usu opes metientem.
contra illos, qui gratiam ac potentiam adtollunt, otium
ipse suspiciat traditum literis et animum ab externis ad
73 sua reversum. ostendat ex constitutione volgi beatos in
illo invidioso fastigio suo trementes et adtonitos longeque
aliam de se opinionem habentes quam ab aliis habetur.
nam quae aliis excelsa videntur, ipsis praerupta sunt.
itaque exanimantur et trepidant, quotiens despexerunt in
illud magnitudinis suae praeceps. cogitant enim varios
74 casus et in sublimi maxime lubricos: tunc adpetita formi-
dant et quae illos graves aliis reddit, gravior ipsis felici-
tas incubat. tunc laudant otium lene et sui iuris. odio est
fulgor et fuga a rebus adhuc stantibus quaeritur. tunc
demum videas philosophantis metus et aegrae fortunae
sana consilia. nam quasi ista inter se contraria sint, bona
fortuna et mens bona, ita melius in malis sapimus: se-
cunda rectum auferunt. Vale.

EPISTULA III. (95.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Petis a me, ut id, quod in diem suum dixeram debere
differri, repraesentem et scribam tibi, an haec pars
philosophiae, quam Graeci paraeneticen vo-
cant, nos praeceptivam dicimus, satis sit ad
consummandam sapientiam. Scio te in bonam
partem accepturum, si negavero. Eo magis promitto et
verbum publicum perire non patior:

Postea noli rogare, quod inpetrare nolueris.

2 interdum enim enixe petimus id, quod recusaremus, si
quis obferret. haec sive levitas est sive vernilitas, pu-
nienda est promittendi facilitate. multa videri volumus
velle, sed nolumus: recitator historiam ingentem adtulit
minutissime scriptam, artissime plic[a]tam et magna parte
perlecta: „desinam, inquit, si vultis." adclamatur: „recita,
recita" ab his, qui illum obmutescere illic cupiunt. Saepe
aliud volumus, aliud optamus et verum ne dis quidem

dicimus: sed di aut non exaudiunt aut miserentur. Ego 3
me omissa misericordia vindicabo et tibi ingentem epistulam inpingam, quam tu si invitus leges, dicito: „ego mihi hoc contraxi,“ teque inter illos numera, quos uxor magno ducta ambitu torquet, inter illos, quos divitiae per summum adquisitae sudorem male habent, inter illos, quos honores nulla non arte atque opera petiti discruciant, et ceteros malorum suorum conpotes. Sed ut omisso prin- 4
cipio rem ipsam adgrediar: „beata, inquiunt, vita constat ex actionibus rectis. ad actiones rectas praecepta perducunt: ergo ad beatam vitam praecepta sufficiunt.“ Non semper ad actiones rectas praecepta perducunt, sed cum obsequens ingenium est: aliquando frustra admoventur, si animum opiniones obsident pravae. Deinde 5
etiamsi recte faciunt, nesciunt facere se recte. non potest enim quisquam nisi ab initio formatus et tota ratione conpositus omnes exsequi numeros, ut sciat, quando oporteat et in quantum et cum quo et quemadmodum et quare. non potest toto animo ad honesta conari, ne constanter quidem aut libenter, sed respiciet, sed haesitabit. „Si 6
honesta, inquit, actio ex praeceptis venit, ad beatam vitam praecepta abunde sunt: atqui illud, ergo et hoc.“ His respondebimus actiones honestas et praeceptis fieri, non tantum praeceptis. „Si aliae, inquit, artes contentae 7
sunt praeceptis, contenta erit et sapientia: nam et haec ars vitae est. atqui gubernatorem facit ille, qui praecepit: ‚sic move gubernaculum, sic vela submitte, sic secundo vento utere, sic adverso resiste, sic dubium communemque tibi vindica.‘ alios quoque artifices praecepta confirmant: ergo in hoc idem poterunt artifices vivendi.“ Omnes istae artes circa instrumenta vitae occupatae sunt, 8
non circa totam vitam. itaque multa illas inhibent extrinsecus et inpediunt, spes, cupiditas, timor: at haec, quae artem vitae professa est, nulla re, quo minus se exerceat, vetari potest. discutit enim inpedimenta et tractat obstantia: vis scire, quam dissimilis sit aliarum artium condicio et huius? in illis excusatius est voluntate peccare quam casu, in hac maxima culpa est sponte delinquere.

9 Quod dico, tale est: grammaticus non erubescet soloecismo, si sciens facit: erubescet, si nesciens. medicus si deficere aegrum non intellegit, quantum ad artem magis peccat, quam si se intellegere dissimulat: at in hac arte vivendi turpior volentium culpa est. Adice nunc, quod artes quoque pleraeque, immo ex omnibus liberalissimae habent decreta sua, non tantum praecepta, sicut medicina. itaque alia est Hippocratis secta, alia Asclepiadis, alia
10 Themisonis. Praeterea nulla ars contemplativa sine decretis suis est, quae Graeci vocant dogmata, nobis vel decreta licet adpellare vel scita vel placita, quae et in geometria et in astronomia invenies. Philosophia autem et contemplativa est et activa: spectat simul agitque. erras enim, si tibi illam putas tantum terrestres operas promittere: altius spirat. ,totum, inquit, mundum scrutor nec me intra contubernium mortale contineo suadere vobis ac dissuadere contenta. magna me vocant supraque vos posita.'

11 *Nam tibi de summa coeli ratione deumque*
Disserere incipiam et rerum primordia pandam:
Unde omnis natura creet res, auctet alatque,
Quoque eadem rursus natura perempta resolvat,

ut ait Lucretius. sequitur ergo ut, cum contemplativa sit,
12 habeat decreta sua. Quid? quod facienda quoque nemo rite obibit nisi is, cui ratio erit tradita, qua in quaque re omnes officiorum numeros exsequi possit, quos non servabit, qui in rem praecepta acceperit, non in omne. inbecilla sunt per se et, ut ita dicam, sine radice, quae partibus dantur. Decreta sunt, quae muniant, quae securitatem nostram tranquillitatemqae tueantur, quae totam vitam totamque rerum naturam simul contineant. Hoc interest inter decreta philosophiae et praecepta, quod inter elementa et membra: haec ex illis dependent, illa
13 et horum causae sunt et omnium. „Antiqua, inquit, sapientia nihil aliud quam facienda ac vitanda praecepit et tunc longe meliores erant viri: postquam docti prodierunt, boni desunt. simplex enim illa et aperta virtus in obscuram et solertem scientiam versa est docemurque dispu-

tare, non vivere.“ Fuit sine dubio, ut dicitis, vetus illa 14
sapientia tum maxime nascens rudis non minus quam
ceterae artes, quarum in processu subtilitas crevit. sed
ne opus quidem adhuc erat remediis diligentibus. non-
dum in tantum nequitia surrexerat nec tam late se spar-
serat. poterant vitiis simplicibus obstare remedia simpli-
cia: nunc necesse est tanto operosiora esse munimenta,
quanto vehementiora sunt, quibus petimur. Medicina 15
quondam paucarum fuit scientia herbarum, quibus siste-
retur fluens sanguis, volnera coirent: paulatim deinde
in hanc pervenit tam multiplicem varietatem. nec est
mirum tunc illam minus negotii habuisse firmis adhuc so-
lidisque corporibus et facili cibo nec per artem volupta-
temque corrupto, qui postquam coepit non ad tollendam,
sed ad inritandam famem quaeri et inventae sunt mille
conditurae, quibus aviditas excitaretur, quae desideran-
tibus alimenta erant, onera sunt plenis. Inde pallor et 16
nervorum vino madentium tremor et miserabilior ex cru-
ditatibus quam ex fame macies. inde incerti labantium
pedes et semper qualis in ipsa ebrietate titubatio. inde in
totam cutem humor admissus distentusque venter, dum
male adsuescit plus capere quam poterat. inde subfusio
luridae bilis et decolor voltus tabesque in se putrescen-
tium et retorridi digiti articulis obrigescentibus nervo-
rumque sine sensu iacentium torpor aut palpitatio [cor-
porum] sine intermissione vibrantium. quid capitis ver- 17
tigines dicam? quid oculorum auriumque tormenta et
cerebri aestuantis verminationes et omnia, per quae exo-
neramur, internis ulceribus adfecta? innumerabilia prae-
terea febrium genera, aliarum inpetu saevientium, aliarum
tenui peste repentium, aliarum cum horrore et multa
membrorum quassatione venientium? Quid alios referam 18
innumerabiles morbos, supplicia luxuriae? inmunes erant
ab istis malis, qui nondum se deliciis solverant, qui sibi
imperabant, sibi ministrabant. corpora opere ac vero
labore durabant aut cursu defatigati aut venatu aut tellure
versata. excipiebat illos cibus, qui nisi esurientibus pla-
cere non posset. itaque nihil opus erat tam magna medi-

corum supellectile nec tot ferramentis atque pyxidibus. simplex erat ex causa simplici valitudo: multos morbos
19 multa fercula fecerunt. Vide, quantum rerum per unam gulam transiturarum permisceat luxuria, terrarum marisque vastatrix. necesse est itaque inter se tam diversa dissideant et hausta male digerantur aliis alio nitentibus. nec mirum, quod inconstans variusque ex discordi cibo morbus est et illa ex contrariis naturae partibus in eumdem conpulsa redundant. Inde tam * nullo aegrotamus
20 genere quam vivimus. Maximus ille medicorum et huius scientiae conditor feminis nec capillos defluere dixit nec pedes laborare: atqui et capillis destituuntur et pedibus aegrae sunt. non mutata feminarum natura, sed vita est: nam cum virorum licentiam aequaverint, corporum quo-
21 que virilium incommoda aequarunt. Non minus pervigilant, non minus potant, et oleo et mero viros provocant. aeque invitis ingesta visceribus per os reddunt et vinum omne vomitu remetiuntur. aeque nivem rodunt, solatium stomachi aestuantis. libidine vero ne maribus quidem cedunt: pati natae, di illas deaeque male perdant! adeo perversum commentae genus inpudicitiae viros ineunt. quid ergo mirandum est maximum medicorum ac naturae peritissimum in mendacio prendi, cum tot feminae podagricae calvaeque sint? beneficium sexus suis vitiis perdiderunt et, quia feminam exuerant, damnatae sunt
22 morbis virilibus. Antiqui medici nesciebant dare cibum saepius et vino fulcire venas cadentes. nesciebant sanguinem mittere et diutinam aegrotationem balneo sudoribusque laxare. nesciebant crurum vinculo brachiorumque latentem vim et in medio sedentem ad extrema revocare. non erat necesse circumspicere multa auxiliorum genera,
23 cum essent periculorum paucissima: nunc vero quam longe processerunt mala valitudinis! has usuras voluptatium pendimus ultra modum fasque concupitarum. innumerabiles esse morbos non miraberis: coquos numera. cessat omne studium et liberalia professi sine ulla frequentia desertis angulis praesident. in rhetorum ac philosophorum scholis solitudo est: at quam celebres culinae

sunt, quanta circa nepotum focos iuventus premit*ur*!
Transeo puerorum infelicium greges, quos post transacta 24
convivia aliae cubiculi contumeliae exspectant. transeo
agmina exoletorum per nationes coloresque descripta, ut
eadem omnibus laevitas sit, eadem primae mensura lanu-
ginis, eadem species capillorum, ne quis, cui rectior est
coma, crispulis misceatur. transeo pistorum turbam,
transeo ministratorum, per quos signo dato ad inferendam
coenam discurritur. di boni, quantum hominum unus
venter exercet! Quid? tu illos boletos, voluptarium ve- 25
nenum, nihil occulti operis iudicas facere, etiamsi prae-
sentanei non fuerunt? quid? tu illam aestivam nivem non
putas callum iocineribus obducere? quid? illa ostrea,
inertissimam carnem coeno saginatam, nihil existimas
limosae gravitatis inferre? quid? illud „sociorum garum,“
pretiosam malorum piscium saniem, non credis urere
salsa tabe praecordia? quid? illa purulenta et quae tan-
tum non ab ipso igne in os transferuntur, iudicas sine
noxa in ipsis visceribus extingui? quam foedi itaque
pestilentesque ructus sunt, quantum fastidium sui exha-
lantibus crapulam veterem! scias putrescere sumpta, non
concoqui. Memini fuisse quondam in sermone nobilem 26
patinam, in quam, quicquid apud lautos solet diem ducere,
properans in damnum suum popina congesserat: vene-
riae spondylique et ostrea eatenus circumcisa, qua edun-
tur: intervenientibus distinguebantur echinis. totam torti
destructique sine ullis ossibus mulli constraverant. Piget 27
iam esse singula: coguntur in unum sapores. in coena
fit, quod fieri debet saturo in ventre: exspecto iam, ut
manducata ponantur. quantulo autem hoc minus est,
testas excerpere atque ossa et dentium opera coquum
fungi? „grave est luxuriari per singula: omnia semel et
in eumdem saporem versa ponantur. quare ergo ad unam
rem manum porrigam? plura veniant simul. multorum
ferculorum ornamenta coeant et cohaereant.“ Sciant pro- 28
tinus hi, qui iactationem ex istis peti et gloriam aiebant,
non ostendi ista, sed conscientiae dari. „pariter sint, quae
disponi solent, uno iure perfusa. nihil intersit: ostrea,

echini, spondyli, mulli perturbati concoctique ponantur:"
29 non esset confusior vomentium cibus. Quomodo ista
perplexa sunt, sic ex istis non singulares morbi nascun-
tur, sed inexplicabiles, diversi, multiformes, adversus
quos et medicina armare se coepit multis generibus, mul-
tis observationibus. Idem tibi de philosophia dico: fuit
aliquando simplicior inter minora peccantes et levi quo-
que cura remediabiles: adversus tantam morum eversio-
nem omnia conanda sunt. et utinam sic denique lues ista
30 vindicetur! Non privatim solum, sed publice furimus.
homicidia conpescimus et singulas caedes: quid bella et
occisarum gentium gloriosum scelus? non avaritia, non
crudelitas modum novit. et ista quamdiu furtim et a sin-
gulis fiunt, minus noxia minusque monstrosa sunt: ex
senatusconsultis plebisque scitis saeva exercentur et
31 publice iubentur vetita privatim. quae clam commissa
capite luerent*ur*, quia paludati fecere, laudamus. Non
pudet homines, mitissimum genus, gaudere sanguine al-
terno et bella gerere gerendaque liberis tradere, cum inter
32 se etiam mutis ac feris pax sit. Adversus tam potentem
explicitumque late furorem operosior philosophia facta
est et tantum sibi virium sumpsit, quantum iis, adversus
quae parabatur, accesserat. Expeditum erat obiurgare
indulgentes mero et petentes delicatiorem cibum. non
erat animus ad frugalitatem magna vi reducendus, a qua
paullum discesserat:

33 *nunc manibus rapidis opus est, nunc arte magistra.*

voluptas ex omni quaeritur. nullum intra se manet vitium:
in avaritiam luxuria praeceps est. honesti oblivio invasit.
nihil turpe est, cuius placet pretium. homo, sacra res ho-
mini, iam per lusum ac iocum occiditur et quem erudiri
ad inferenda accipiendaque volnera nefas erat, is iam
nudus inermisque producitur satisque spectaculi ex ho-
34 mine mors est. In hac ergo morum perversitate
desideratur solito vehementius aliquid, quod mala inve-
terata discutiat: decretis agendum est, ut revellatur
penitus falsorum recepta persuasio. his si adiunxeri-
mus praecepta, consolationes, adhortationes,

poterunt valere: per se inefficaces sunt. Si 35
volumus habere obligatos et malis, quibus iam tenentur,
avellere, discant, quid malum, quid bonum sit. sciant
omnia praeter virtutem mutare nomen, modo mala fieri,
modo bona. Quemadmodum primum militiae vinculum
est religio et signorum amor et deserendi nefas, tunc
deinde facile cetera exiguntur mandanturque iusiurandum
adactis: ita in iis, quos velis ad beatam vitam perducere,
prima fundamenta iacienda sunt et insinuanda virtus.
huius quadam superstitione teneantur. hanc ament. cum
hac vivere velint, sine hac nolint. „Quid ergo? non qui- 36
dam sine institutione subtili evaserunt probi magnosque
profectus adsecuti sunt, dum nudis tantum praeceptis
obsequuntur?“ Fateor: sed felix illis ingenium fuit et
salutaria in transitu rapuit. nam ut di inmortales nullam
didicere virtutem cum omni editi et pars naturae eorum
est bonos esse, ita quidam ex hominibus egregiam sortiti
indolem in ea, quae tradi solent, perveniunt sine longo
magisterio et honesta conplexi sunt, cum primum audiere:
(unde ista tam rapacia virtutis ingenia vel ex se fertilia?)
at illis aut hebetibus et obtusis aut mala consuetudine
obsessis diu robigo animorum effricanda est. Ceterum, 37
ut illos in bonum pronos citius educit ad summa, et hos
inbecilliores adiuvabit malisque opinionibus extrahet, qui
illis *philosophiae placita* tradiderit: quae *quam
sint necessaria*, sic licet videas. Quaedam insident
nobis, quae nos ad alia pigros, ad alia temerarios faciunt.
nec haec audacia reprimi potest nec illa inertia suscitari,
nisi causae eorum eximuntur, falsa admiratio et falsa for-
mido. haec nos quamdiu possident, dicas licet: „hoc patri
praestare debes, hoc liberis, hoc amicis, hoc hospitibus“:
temptantem avaritia retinebit. sciet pro patria pugnandum
esse: dissuadebit timor. sciet pro amicis desudandum
esse ad extremum usque sudorem: sed deliciae vetabunt.
sciet in uxore gravissimum esse genus iniuriae paelicem:
sed illum libido in contraria inpingit. Nihil ergo proderit 38
dare praecepta, nisi prius amoveris obstatura praeceptis,
non magis quam proderit arma in conspectu posuisse

propiusque admovisse, nisi usurae manus expediuntur.
Ut ad praecepta, quae damus, possit animus ire, solven-
39 dus est. Putemus aliquem facere, quod oportet: non
faciet adsidue, non faciet aequaliter. nesciet enim, quare
faciat. aliqua vel casu vel exercitatione exibunt recta,
sed non erit in manu regula, ad quam exigantur, cui cre-
dat recta esse, quae fecit. Non promittet se talem in per-
40 petuum, qui bonus casu est. Deinde praestabunt tibi
fortasse praecepta, ut quod oportet facias, non praesta-
bunt, ut quemadmodum oportet: si hoc non praestant, ad
virtutem non perducunt. faciet quod oportet monitus,
concedo: sed id parum est, quoniam quidem non in facto
41 laus est, sed in eo, quemadmodum fiat. Quid est coena
sumptuosa flagitiosius et equestrem censum consumente?
quid tam dignum censoria nota, si quis, ut isti ganeones
loquuntur, sibi hoc et genio suo praestet? et totiens tamen
sestertio aditiales coenae frugalissimis viris constiterunt.
eadem res, si gulae datur, turpis est, si honori, reprehen-
sionem effugit. non enim luxuria, sed inpensa solemnis
42 est. Mullum ingentis formae — quare autem non pondus
adicio et aliquorum gulam inrito? quatuor pondo et se-
libram fuisse aiebant — Tiberius Caesar missum sibi cum
in macellum deferri et venire iussisset: „amici, inquit,
omnia me fallunt, nisi istum mullum aut Apicius emerit
aut P. Octavius.“ ultra spem illi coniectura processit:
licitati sunt. vicit Octavius et ingentem consecutus est
inter suos gloriam, cum quinque sestertiis emisset piscem,
quem Caesar vendiderat, ne Apicius quidem emerat. nu-
merare tantum Octavio fuit turpe: nam ille, qui emerat,
ut Tiberio mitteret, quamquam illum quoque reprehende-
rim, admiratus est rem, qua putavit Caesarem dignum.
43 Amico aliquis aegro adsidet: probamus. at hoc heredita-
tis causa facit: vultur est, cadaver exspectat. Eadem aut
turpia sunt aut honesta: refert, quare aut quemadmodum
fiant. omnia autem honesta fient, si honesto nos addixeri-
mus idque unum in rebus humanis bonum iudicarimus
44 quaeque ex eo sunt: cetera in diem bona sunt. Ergo
infigi debet persuasio ad totam pertinens vi-

tam: hoc est, quod decretum voco. Qualis haec per-
suasio fuerit, talia erunt, quae agentur, quae cogitabuntur:
qualia autem haec fuerint, talis vita erit. in particulas
suasisse totum ordinanti parum est. M. Brutus in eo 45
libro, quem περὶ καθήκοντος inscripsit, dat multa prae-
cepta et parentibus et liberis et fratribus: haec nemo fa-
ciet, quemadmodum debet, nisi habuerit, quo perferat.
proponamus oportet finem summi boni, ad quem nitamur,
ad quem omne factum nostrum dictumque respiciat, veluti
navigantibus ad aliquod sidus dirigendus est cursus. Vita 46
sine proposito vaga est. quod si utique proponendum est,
incipiunt necessaria esse decreta. Illud, ut puto, concedes,
nihil esse turpius dubio et incerto actu, modo [*progrediente,
modo*] pedem referente. hoc in omnibus rebus accidet nobis,
nisi eximuntur, quae reprendunt animos et detinent perco-
narique totos vetant. Quomodo sint di colendi, so- 47
let praecipi: accendere aliquem lucernas sabbatis pro-
hibeamus, quoniam nec lumine di egent et ne homines qui-
dem delectantur fuligine. vetemus salutationibus matutinis
fungi et foribus adsidere templorum: humana ambitio
istis officiis capitur: deum colit, qui novit. vetemus lintea
et strigiles Iovi ferre et speculum tenere Iunoni: non
quaerit ministros deus: quidni? ipse humano generi mi-
nistrat, ubique et omnibus praesto est. Audiat licet, quem 48
modum servare in sacrificiis debeat, quam procul resilire
a molestiis ac superstitionibus: numquam satis profe-
ctum erit, nisi qualem debet deum mente conceperit,
omnia habentem, omnia tribuentem [*in* beneficium] gratis.
Quae causa est dis benefaciendi? natura. errat, si quis 49
illos putat nocere nolle: non possunt. nec accipere iniu-
riam queunt nec facere. laedere etenim laedique coniun-
ctum est. summa illa ac pulcherrima omnium natura quos
periculo exemit, ne periculosos quidem fecit. Primus est 50
deorum cultus deos credere. deinde reddere illis maiesta-
tem suam, reddere bonitatem, sine qua nulla maiestas est.
scire illos esse, qui praesident mundo, qui universa vi sua
temperant, qui humani generis tutelam gerunt interdum
curiosi singulorum. hi nec dant malum nec habent: cete-

rum castigant quosdam et coercent et inrogant poenas et
aliquando specie boni puniunt. Vis deos propitiare? bo-
51 nus esto. satis illos coluit, quisquis imitatus est. Ecce
altera quaestio, quomodo hominibus sit uten-
dum. Quid agimus? quae damus praecepta? ut parca-
mus sanguini humano? quantulum est, ei non nocere, cui
debeas prodesse! magna scilicet laus est, si homo man-
suetus homini est. praecipiemus, ut naufrago manum
porrigat, erranti viam monstret, cum esuriente panem
suum dividat? Quando omnia, quae praestanda ac vi-
tanda sunt, dicam? [*cur autem dicam?*] cum possim bre-
52 viter hanc illi formulam humani officii tradere: omne hoc,
quod vides, quo divina atque humana conclusa sunt, unum
est: membra sumus corporis magni. natura nos cognatos
edidit, cum ex isdem et in eadem gigneret. haec nobis
amorem indidit mutuum et sociabiles fecit. illa aequum
iustumque conposuit. ex illius constitutione miserius est
nocere quam laedi. ex illius imperio paratae sint iuvantis
53 manus. Ille versus et in pectore et in ore sit:

Homo sum, humani nihil a me alienum puto.

Habeamus in commune, quod nati sumus. societas nostra
lapidum fornicationi simillima est, quae casura, nisi in-
54 vicem obstaret, hoc ipso sustinetur. Post deos homi-
nesque dispiciamus, quomodo rebus sit uten-
dum. In supervacuum praecepta iactavimus, nisi illud
praecesserit, qualem de quacumque re habere debeamus
opinionem, de paupertate, de divitiis, de gloria, de igno-
minia, de patria, de exilio. aestimemus singula fama re-
55 mota et quaeramus, quid sint, non quid vocentur. Ad
virtutes transeamus. Praecipiet aliquis, ut pruden-
tiam magni aestimemus, ut fortitudinem conplectamur,
[temperantiam amemus], iustitiam, si fieri potest, propius
etiam quam ceteras nobis adplicemus. sed nil agemus,
si ignoramus, quid sit virtus, una sit an plures separatae
aut innexae, an qui unam habet, et ceteras habeat, quo
56 inter se differant. Non est necesse fabro de fabrica quae-
rere, quod eius initium, quis usus sit, non magis quam
pantomimo de arte saltandi: omnes istae artes se sciunt,

nihil deest. non enim ad totam pertinent vitam: virtus et aliorum scientia est et sui. discendum de ipsa est, ut ipsa discatur. Actio recta non erit, nisi recta fuerit voluntas. 57
ab hac enim est actio: rursus voluntas non erit recta, nisi habitus animi rectus fuerit. ab hoc enim est voluntas: habitus porro animi non erit in optimo, nisi totius vitae leges perceperit et quid de quoque iudicandum sit, exegerit, nisi res ad verum redegerit. Non contingit tranquillitas nisi inmutabile certumque iudicium adeptis: ceteri decidunt subinde et reponuntur et inter intermissa adpetitaque alternis fluctuantur. Causa huius iactationis 58
est, quod nihil liquet incertissimo regimine utentibus, fama. si vis eadem semper velle, vera oportet velis: ad verum sine decretis non pervenitur. continent vitam. bona et mala, honesta et turpia, iusta et iniusta, pia et inpia, virtutes ususque virtutum, rerum commodarum possessio, existimatio ac dignitas, valitudo, vires, forma, sagacitas sensuum: haec omnia aestimatorem desiderant. scire liceat, quanti quidque in censum deferendum sit. falleris enim et pluris quaedam quam sunt putas, adeoque 59
falleris, ut, quae maxima inter nos habentur, divitiae, gratia, potentia, sestertio nummo aestimanda sint. hoc nescies, nisi constitutionem ipsam, qua ista inter se aestimantur, inspexeris. Quemadmodum folia virere per se non possunt, ramum desiderant, cui inhaereant, ex quo trahant succum: sic ista praecepta, si sola sunt, marcent: infigi volunt sectae. Praeterea non in- 60
tellegunt hi, qui decreta tollunt, eo ipso confirmari illa, quo tolluntur. quid enim dicunt? praeceptis vitam satis explicari, supervacua esse decreta sapientiae, id est dogmata: atqui hoc ipsum, quod dicunt, decretum est tam mehercules quam si nunc ego dicerem recedendum a praeceptis velut supervacuis, utendum esse decretis, in haec sola studium conferendum. hoc ipso, quo negarem curanda esse praecepta, praeciperem. Quaedam admo- 61
nitionem in philosophia desiderant, quaedam probationem et quidem multa, quia involuta sunt vixque summa diligentia ac summa subtilitate aperiuntur. si probationes

necessariae sunt, et decreta; quae veritatem argumentis
colligunt. Quaedam aperta sunt, quaedam obscura:
aperta, quae sensu conprehenduntur, quae memoria.
obscura, quae extra haec sunt. ratio autem non inpletur
manifestis: maior eius pars pulchriorque in occultis est.
occulta probationem exigunt, probatio non sine decretis
62 est: necessaria ergo decreta sunt. Quae res communem
sensum facit, eadem perfectum, certa *re*rum persuasio:
sine qua si omnia in animo natant, necessaria sunt de-
63 creta, quae dant animis inflexibile iudicium. Denique
cum monemus aliquem, ut amicum eodem habeat loco,
quo se, ut ex inimico cogitet fieri posse amicum, in illo
amorem incitet, in hoc moderetur odium, adicimus:
„*iustum est et honestum.*“ iustum autem honestum-
que decretorum nostrorum continet ratio: ergo haec ne-
64 cessaria est, sine qua nec illa sunt. Sed utrumque iun-
gamus: namque et sine radice inutiles rami sunt et ipsae
radices iis, quae genuere, adiuvantur. Quantum utilitatis
manus habeant, nescire nulli licet. aperte iuvant: cor
illud, quo manus vivunt, ex quo inpetum sumunt, quo
moventur, latet. idem dicere de praeceptis possum: aperta
sunt. decreta vero sapientiae in abdito. sicut sanctiora
sacrorum tantum initiati sciunt, ita in philosophia arcana
illa admissis receptisque in sacra ostenduntur: at prae-
65 cepta et alia eiusmodi profanis quoque nota sunt. *Posi-
donius non tantum praeceptionem*, nihil enim
nos hoc verbo uti prohibet, sed etiam *suasionem* et
consolationem et *exhortationem necessariam
iudicat*. his adicit *causarum inquisitionem*, *ety-
mologiam*, quam quare dicere nos non audeamus, cum
grammatici, custodes Latini sermonis, suo iure ita adpel-
lent, non video. ait utilem futuram et descriptionem cu-
iusque virtutis: hanc Posidonius *ethologiam* vocat,
quidam *characterismon* adpellant, signa cuiusque
virtutis ac vitii et notas reddentem, quibus inter se similia
66 discriminentur. Haec res eamdem vim habet quam prae-
cipere. nam qui praecipit, dicit: „illa facies, si voles
temperans esse.“ qui describit, ait: „temperans est, qui

illa facit, qui illis abstinet." quaeris, quid intersit? alter
praecepta virtutis dat, alter exemplar. Descriptiones
has et, ut publicanorum utar verbo, iconismos ex usu
esse confiteor: proponamus laudanda, invenietur
imitator. Putas utile dari tibi argumenta, per quae intel- 67
legas nobilem equum, ne fallaris empturus, ne operam
perdas in ignavo: quanto hoc utilius est, excellentis animi
notas nosse, quas ex alio in se transferre permittitur?

Continuo pecoris generosi pullus in arvis 68
altius ingreditur et mollia crura reponit:
primus et ire viam et fluvios temptare minantis
audet et ignoto sese committere ponto,
nec vanos horret strepitus: illi ardua cervix
argutumque caput, brevis alvus obesaque terga
luxuriatque toris animosum pectus.
Tum, si qua sonum procul arma dedere,
stare loco nescit, micat auribus et tremit artus
collectumque premens volvit sub naribus ignem.

Dum aliud agit Vergilius noster, descripsit virum 69
fortem: ego certe non aliam imaginem magno viro de-
derim. si mihi M. Cato exprimendus, inter fragores bel-
lorum civilium inpavidus et primus incessens admotos
iam exercitus Alpibus civilique se bello ferens obvium:
non alium illi adsignaverim voltum, non alium habitum.
Altius certe nemo ingredi potuit quam qui simul contra 70
Caesarem Pompeiumque se sustulit et aliis Caesareanas
opes, aliis Pompeianas foventibus utrumque provocavit
ostenditque aliquas esse et reipublicae partes. nam parum
est in Catone dicere:

nec vanos horret strepitus.

quidni? cum veros vicinosque non horreat, cum contra
decem legiones et Gallica auxilia et mixta barbarica arma
civilibus vocem liberam mittat et rempublicam hortetur,
ne pro libertate decidat, sed omnia experiatur, honestius
in servitutem casura quam itura. Quantum in illo vigoris 71
ac spiritus, quantum in publica trepidatione fiduciae est!
scit se unum esse, de cuius statu non agatur: non enim
quaeri, an liber Cato, sed an inter liberos sit: inde peri-

culorum gladiorumque contemptus. Libet admirantem invictam constantiam viri inter publicas ruinas non labantis dicere:

luxuriatque toris animosum pectus.

72 Proderit non tantum, quales esse soleant boni viri, dicere formamque eorum et lineamenta deducere, sed quales fuerint narrare, et exponere Catonis illud ultimum ac fortissimum volnus, per quod libertas amisit animam, Laelii sapientiam et cum suo Scipione concordiam, alterius Catonis domi forisque egregia facta, Tuberonis ligneos lectus, cum in publicum sternerent haedinasque pro stragulis pelles et ante ipsius Iovis cellam adposita conviviis vasa fictilia: quid aliud paupertatem in Capitolio consecrare? ut nullum aliud factum eius habeam, quo illum Catonibus inseram, hoc parum credi-
73 mus? censura fuit illa, non coena. O quam ignorant homines cupidi gloriae, quid illa sit aut quemadmodum petenda! illo die populus Romanus multorum supellectilem spectavit, unius miratus est. omnium illorum aurum argentumque fractum est et milies conflatum: at omnibus seculis Tuberonis fictilia durabunt. Vale.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

EPISTULARUM MORALIUM

LIBER XVI.

EPISTULA I. (96.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Tamen tu indignaris aliquid aut quereris et non intellegis nihil esse in istis mali nisi hoc unum, quod indignaris et quereris? Si me interrogas, nihil puto viro mi-

serum, nisi aliquid esse in rerum natura, quod putet miserum. Non feram me, quo die aliquid ferre non potero. Male valeo: pars fati est. familia decubuit, fenus offendit, domus crepuit, damna, volnera, labores, metus incucurrerunt: solet fieri. hoc parum est: debuit fieri. decernuntur ista, non accidunt. Si quid credis mihi, 2
intimos adfectus meos tibi cum maxime detego: in omnibus, quae adversa videntur et dura, sic formatus sum: non pareo deo, sed adsentior. ex animo illum, non quia necesse est, sequor. nihil umquam mihi incidet, quod tristis excipiam, quod malo voltu. nullum tributum invitus conferam: omnia autem, ad quae gemimus, quae expavescimus, tributa vitae sunt: horum, mi Lucili, nec speraveris inmunitatem nec petieris. Vesicae te dolor 3
inquietavit, epistulae venerunt parum dulces: detrimenta continua. propius accedam: de capite timuisti. quid, tu nesciebas haec te optare, cum optares senectutem? Omnia ista in longa vita sunt, quomodo in longa via et pulvis et lutum et pluvia. „Sed volebam vivere, carere tamen in- 4
commodis omnibus." Tam effeminata vox virum dedecet. videris, quemadmodum hoc votum meum excipias: ego illud magno animo, non tantum bono facio: neque di neque deae faciant, ut te fortuna in deliciis habeat. Ipse te 5
interroga, si quis potestatem tibi deus faciat, utrum velis vivere in macello an in castris. atqui vivere, Lucili, militare est. itaque hi, qui iactantur et per operosa atque ardua sursum ac deorsum eunt et expeditiones periculosissimas obeunt, fortes viri sunt primoresque castrorum: isti, quos putida quies aliis laborantibus molliter habet, turturillae sunt, tuti contumeliae causa. Vale.

EPISTULA II. (97.)

Seneca Lucilio suo salutem.

Erras, mi Lucili, si existimas nostri seculi esse vitium 1
luxuriam et neglegentiam boni moris et alia, quae obiecit suis quisque temporibus: hominum sunt ista, non temporum. nulla aetas vacavit a culpa. et si aestimare licentiam cuiusque seculi incipias, pudet dicere, num-

quam apertius quam coram Catone peccatum
2 est. Credat aliquis pecuniam esse versatam in eo iu-
dicio, in quo reus erat Clodius ob id adulte-
rium, quod cum Caesaris uxore in operto com-
miserat violatis religionibus eius sacrificii, quod
pro populo fieri dicitur sic submotis extra conseptum
omnibus viris, ut picturae quoque masculorum animalium
contegantur? atqui dati iudicibus nummi sunt et, quod
hac etiamnunc pactione turpius est, stupra insuper ma-
tronarum et adolescentulorum nobilium stillarii loco ex-
3 acta sunt. Minus crimine quam absolutione peccatum
est: adulterii reus adulteria divisit nec ante fuit de salute
securus, quam similes sui iudices suos reddidit. haec in
eo iudicio facta sunt, in quo, si nihil aliud, Cato testimo-
nium dixerat. Ipsa ponam verba, quia res fidem excedit:
4 Ciceronis Epistularum ad Atticum liber I. *Accersivit
ad se, promisit, intercessit, dedit. Iam vero, o di boni, rem
perditam! etiam noctes certarum mulierum atque adule-
scentulorum nobilium introductiones nonnullis iudicibus pro
mercedis cumulo fuerunt.*
5 Non vacat de pretio queri, plus in accessionibus fuit.
„Vis severi illius uxorem? dabo illam. vis divitis? huius
quoque tibi praestabo concubitum. adulterium nisi fece-
ris, damna. Illa formosa, quam desideras, veniet. illius
tibi noctem promitto nec differo: intra conperendinatio-
nem fides promissi mei exstabit." Plus est distribuere
adulteria quam facere: hoc vero matribus familiae de-
6 nuntiare est. Hi iudices Clodiani a senatu petierant prae-
sidium, quod non erat nisi damnaturis necessarium, et
inpetraverant. itaque eleganter illis Catulus absoluto reo:
Quid vos, inquit *praesidium a nobis petebatis? an ne nummi
vobis eriperentur?* inter hos tamen iocos inpune tulit ante
iudicium adulter, in iudicio leno, qui damnationem peius
7 effugit quam meruit. Quicquam fuisse corruptius illis
moribus credis, quibus libido non sacris inhiberi, non iu-
diciis poterat, quibus in ea ipsa quaestione, quae extra
ordinem senatusconsulto exercebatur, plus quam quaere-
batur, admissum est? quaerebatur, an post adulterium

aliquis posset tutus esse: adparuit sine adulterio tutum
esse non posse. Hoc inter Pompeium et Caesarem, inter 8
Ciceronem Catonemque commissum est, Catonem inquam
illum, quo sedente populus negatur permisisse sibi postu-
lare Florales iocos nudandarum meretricum. Credis spe-
ctasse tunc severius homines quam iudicasse? et fient
et facta ista sunt et *licentia urbium aliquando
disciplina metuque, numquam sponte consi-
det.* Non est itaque quod credas nos plurimum libidini 9
permisisse, legibus minimum. longe enim frugalior haec
iuventus quam illa est, cum reus adulterium apud iudices
negaret, iudices apud reum confiterentur, cum stuprum
committeretur rei iudicandae causa, cum Clodius iisdem
vitiis gratiosus, quibus nocens, conciliaturas exerceret
in ipsa causae dictione. Credat hoc quisquam? qui
damnabatur uni adulterio, absolutus est multis. Omne 10
tempus Clodios, non omne Catones feret. *ad deteriora
faciles sumus*, quia nec dux potest nec comes deesse,
et res etiam ipsa sine duce, sine comite procedit. non
pronum euntibus tantum ad vitia, sed praeceps, et, quod
plerosque inemendabiles facit, omnium aliarum artium
peccata artificibus pudori sunt offenduntque deerrantem:
vitae peccata delectant. Non gaudet navigio gubernator 11
everso, non gaudet aegro medicus elato, non gaudet ora-
tor, si patroni culpa reus cecidit: at contra omnibus cri-
men suum voluptati est. laetatur ille adulterio, in quod
inritatus est ipsa difficultate. laetatur ille circumscriptione
furtoque nec ante illi culpa quam culpae fortuna displicuit.
Id prava consuetudine evenit. alioquin ut scias subesse 12
animis etiam in pessima abductis boni sensum nec igno-
rari turpe, sed neglegi: omnes peccata dissimulant et,
quamvis feliciter cesserint, fructu illorum utuntur, ipsa
subducunt. at bona conscientia prodire vult et conspici:
ipsas nequitia tenebras timet. Eleganter itaque ab Epi- 13
curo dictum puto: „Potest nocenti contingere, ut lateat,
latendi fides non potest." aut si hoc modo melius hunc
explicari posse iudicas sensum: „Ideo non prodest la-
tere peccantibus, quia latendi etiamsi felicitatem habent,

fiduciam non habent." Ita est, tuta scelera esse
14 possunt, secura non possunt. Hoc ego repugnare sectae nostrae, si sic expediatur, non iudico. quare? quia prima illa et maxima peccantium est poena, peccasse nec ullum scelus, licet illud fortuna exornet muneribus suis, licet tueatur ac vindicet, inpunitum est, quoniam sceleris in scelere supplicium est: sed nihilominus et hae illam [*malam mentem*] secundae poenae premunt ac sequuntur, timere semper et expavescere et securitati diffidere. quare ego hoc supplicio nequitiam liberem? quare non semper illam in suspenso
15 relinquam? Illic dissentiamus cum Epicuro, ubi dicit „nihil iustum esse natura et crimina vitanda esse, quia vitari metus non posse": hic consentiamus mala facinora conscientia flagellari et plurimum illi tormentorum esse eo, quod perpetua illam sollicitudo urget ac verberat, quod sponsoribus securitatis suae non potest credere. hoc enim ipsum argumentum, Epicure, [*est,*] natura nos a scelere abhorrere, quod nulli non etiam inter tuta timor
16 est. Multos fortuna liberat poena, metu neminem. quare, nisi quia infixa nobis eius rei aversatio est, quam natura damnavit? ideo numquam fides latendi fit etiam latentibus, quia coarguit illos conscientia et ipsos sibi ostendit. proprium autem est nocentium trepidare. Male de nobis actum erat, quod multa scelera legem et vindicem effugiunt et scripta supplicia, nisi illa naturalia et gravia de praesentibus solverent et in locum patientiae timor cederet. Vale.

EPISTULA III. (98.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Numquam crediderís felicem quemquam ex felicitate suspensum. fragilibus innititur, qui adventicio laetus est: exibit gaudium, quod intravit. at illud ex se ortum fidele firmumque est et crescit et ad extremum usque prosequitur: cetera, quorum admiratio est volgo, in diem bona sunt. „Quid ergo? non usui ac voluptati esse possunt?" Quis negat? sed ita, si illa ex

nobis pendent, non ex illis nos. Omnia, quae fortunam 2
intuentur, ita fructifera ac iucunda fiunt, si, qui habet illa, se quoque habet nec in rerum suarum potestate est. errant enim, Lucili, qui aut boni aliquid nobis aut mali iudicant tribuere fortunam: materiam dat bonorum ac malorum et initia rerum apud nos in malum bonumve exiturarum. valentior enim omni fortuna animus est: in utramque partem ipse res suas ducit beataeque ac miserae vitae sibi causa est. Malus omnia in malum vertit, 3
etiam quae cum specie optimi venerant: rectus atque integer corrigit prava fortunae et dura atque aspera ferendi scientia mollit idemque et secunda grate excipit modesteque et adversa constanter ac fortiter. qui licet prudens sit, licet exacto faciat cuncta iudicio, licet nihil supra vires suas temptet: non continget illi bonum illud integrum et extra minas [*fortunae*] positum, nisi certus adversus incerta est. Sive alios observare volueris, liberius enim 4
inter aliena iudicium est, sive te ipsum favore seposito: et senties hoc et confiteberis, nihil ex his optabilibus et caris utile esse, nisi te contra levitatem casus rerumque casum sequentium instruxeris, nisi illud frequenter et sine querela inter singula damna dixeris:

dis aliter visum est.

Immo mehercules ut carmen fortius ac iustius petam, quo 5
animum tuum magis fulcias, hoc dicito, quotiens aliquid aliter quam cogitabas evenerit: di melius. sic conposito nihil accidet. sic autem conponetur, si, quid humanarum rerum varietas possit, cogitaverit, antequam senserit. si et liberos et coniugem et patrimonium sic habuerit tamquam non utique semper habiturus et tamquam non futurus ob hoc miserior, si habere desierit. Calami- 6
tosus est animus futuri anxius et ante miserias miser, qui sollicitus est, ut ea, quibus delectatur, ad extremum usque permaneant. nullo enim tempore conquiescet et exspectatione venturi praesentia, quibus frui poterat, amittet. in aequo est autem [*dolor*] amissae rei et timor amittendae. Nec ideo praecipio tibi neglegentiam: 7
tu vero metuenda declina. quicquid consilio prospici

potest, prospice. quodcumque laesurum est, multo ante quam accidat speculare et averte. in hoc ipsum tibi plurimum conferet fiducia et ad tolerandum omne obfirmata mens. potest fortunam cavere, qui potest ferre. certe in tranquillo non tumultuatur. Nihil est nec miserius nec stultius quam praetimere. quae ista dementia est malum
8 suum antecedere? Denique ut breviter includam, quod sentio, et istos satagios ac sibi molestos describam tibi, tam intemperantes in ipsis miseriis quam sunt ante illas: plus dolet quam necesse est, qui ante dolet quam necesse est. eadem enim infirmitate dolorem non aestimat, qua non exspectat. eadem intemperantia fingit sibi perpetuam felicitatem suam, fingit crescere debere, quaecumque contigerunt, non tantum durare, et, oblitus huius petauri, quo humana iactantur, sibi uni fortuitorum constantiam
9 spondet. Egregie itaque videtur mihi Metrodorus dixisse in ea epistula, qua sororem amisso optimae indolis filio adloquitur: *mortale est omne mortalium bonum.* De his loquitur bonis, ad quae concurritur: nam illud verum bonum non moritur, certum est sempiternumque, sapientia
10 et virtus: hoc unum contingit inmortale mortalibus. Ceterum tam inprobi sunt tamque obliti, quo eant, quo illos singuli dies turbent, ut mirentur aliquid ipsos amittere amissuri uno die omnia. Quicquid est, cui dominus inscriberis, apud te est, tuum non est: nihil firmum infirmo, nihil fragili aeternum et invictum est. tam necesse est perire quam perdere et hoc ipsum, si intellegimus, solatium est aequo animo perdere, [*quod*] pereundum est.
11 Quid ergo adversus has amissiones auxilii invenimus? hoc, ut memoria teneamus amissa nec cum ipsis fructum excidere patiamur, quem ex illis percepimus. habere eripitur, habuisse numquam. peringratus est, qui cum amisit, pro accepto nihil debet. rem nobis eripit casus, usum fructumque apud nos relinquit,
12 quem nos iniquitate desiderii perdidimus. Dic tibi: ex istis, quae terribilia videntur, nihil est invictum. singula vicere iam multi: ignem Mucius, crucem Regulus, venenum Socrates, exilium Rutilius, mortem ferro adactam

Cato: et nos vincamus aliquid. Rursus ista, quae ut spe- 13
ciosa et felicia trahunt volgum, a multis et saepe con-
tempta sunt: Fabricius divitias imperator reiecit, censor
notavit. Tubero paupertatem et se dignam et Capitolio
iudicavit, cum fictilibus in publica coena usus ostendit,
debere iis hominem esse contentum, quibus di etiamnunc
uterentur. honores reppulit pater Sextius, qui ita natus,
ut rempublicam deberet capessere, latum clavum divo
Iulio dante non recepit. intellegebat enim, quod dari
posset, et eripi posse: nos quoque aliquid et ipsi faciamus
animose: simus inter exempla. Quare deficimus? quare 14
desperamus? quicquid fieri potuit, potest: nos modo
purgemus animum sequamurque naturam, a qua aber-
ranti cupiendum timendumque est et fortuitis serviendum.
Licet reverti in viam, licet in integrum restitui: restitua-
mur, ut possimus dolores, quocumque modo corpus
invaserint, perferre et fortunae dicere: „cum viro tibi ne-
gotium est: quaere, quem vincas.“ ***

*** His sermonibus et his similibus lenitur illa vis 15
ulceris, quam opto mehercules mitigari et aut sanari aut
stare et cum ipso senescere. sed securus de illo sum:
de nostro damno agitur, quibus senex egre-
gius eripitur. nam ipse vitae plenus est, cui adici
nihil desiderat sua causa, sed eorum, quibus utilis est.
Liberaliter facit, quod vivit. alius iam hos cruciatus 16
finisset: hic tam turpe putat mortem fugere quam ad
mortem confugere. „Quid ergo? non, si suadebit res,
exibit?“ Quidni exeat, si nemo iam uti eo poterit? si
nihil aliud quam dolori operam dabit? Hoc est, mi 17
Lucili, philosophiam in opere discere et ad ve-
rum exerceri: videre, quid homo prudens animi
habeat contra mortem, contra dolorem, cum
illa accedat, hic premat. quid faciendum sit, a faciente
discendum est. Adhuc argumentis actum est, an posset 18
aliquis dolori resistere, an mors magnos quoque animos
admota submittere. quid opus est verbis? in rem prae-
sentem eamus: nec mors illum contra dolorem facit for-
tiorem nec dolor contra mortem: contra utrumque sibi

fidit nec spe mortis patienter dolet nec taedio doloris libenter moritur: hunc fert, illam exspectat. Vale.

EPISTULA IV. (99.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Epistulam, quam scripsi Marullo, cum filium parvulum amisisset et diceretur molliter ferre, misi tibi, in qua non sum solitum morem secutus nec putavi leniter illum debere tractari, cum obiurgatione esset quam solatio dignior. adflicto enim et magnum volnus male ferenti paulisper cedendum est. exsatiet se aut certe primum inpetum ef-
2 fundat: hi, qui sibi lugere sumpserunt, protinus castigentur et discant quasdam etiam lacrimarum ineptias esse. solatia exspectas? convicia accipe. tam molliter tu fers mortem filii? quid faceres, si amicum perdidisses? decessit filius incertae spei, parvulus: pusillum temporis
3 periit. Causas doloris conquirimus et de fortuna etiam inique queri volumus, quasi non sit iustas querendi causas praebitura: at mehercules satis mihi iam videbaris animi habere etiam adversus solida mala, nedum ad istas umbras malorum, quibus ingemiscunt homines moris causa. Quod damnorum omnium maximum est, si amicum perdidisses, danda opera erat, ut magis gauderes,
4 quod habueras, quam moereres, quod amiseras. Sed plerique non conputant, quanta perceperint, quantum gavisi sint. hoc habet inter reliqua mali dolor iste: non supervacuus tantum, sed ingratus est. „ergo quod habuisti talem amicum, periit opera? tot annis, tanta coniunctione vitae, tam familiari studiorum societate nihil actum est? cum amico effers amicitiam? et quid doles amisisse, si habuisse non prodest? mihi crede, magna pars ex iis quos amavimus, licet ipsos casus abstulerit, apud nos manet. nostrum est, quod praeteriit tempus nec quicquam est loco tutiore quam quod fuit."
5 Ingrati adversus percepta spe futuri sumus, quasi non quod futurum est, si modo successerit nobis, cito in praeterita transiturum sit. Anguste fructus rerum determinat, qui tantum praesentibus laetus est: et futura et praeterita

delectant, haec exspectatione, illa memoria: sed alterum
pendet et non fieri potest, alterum non potest non fuisse.
quis ergo furor est certissimo excidere? adquiescamus
iis, quae iam hausimus, si modo non perforato animo
hauriebamus et transmittente quicquid acceperat. Innu- 6
merabilia sunt exempla eorum, qui liberos iuvenes sine
lacrimis extulerint, qui in senatum aut in aliquod publicum
officium a rogo redierint et statim aliud egerint. nec in-
merito: nam primum supervacuum est dolere, si nihil
dolendo proficias. deinde *iniquum est queri de eo,
quod uni accidit, omnibus restat.* deinde *desi-
derii stulta conquestio est, ubi minimum in-
terest inter amissum et desiderantem*: eo itaque
aequiore animo esse debemus, quod quos amisimus, se-
quimur. respice celeritatem rapidissimi temporis. cogita 7
brevitatem huius spatii, per quod citatissimi currimus.
observa hunc comitatum generis humani eodem tenden-
tis minimis intervallis distinctum, etiam ubi maxima vi-
dentur: quem putas perisse, praemissus est. quid autem
dementius quam, cum idem tibi iter emetiendum sit, flere
eum, qui antecessit? Flet aliquis factum, quod non igno- 8
ravit futurum? †† flet aliquis factum, quod aiebat non
posse non fieri? quisquis aliquem queritur mortuum esse,
queritur hominem fuisse. † aut si mortem in homine non
cogitavit, sibi inposuit. † omnis eadem condicio devinxit:
cui nasci contigit, mori restat. Intervallis distinguimur, 9
exitu aequamur. hoc quod inter primum diem et ultimum
iacet, varium incertumque est: si molestias aestimes,
etiam puero longum, si velocitatem, etiam seni angustum.
nil non lubricum et fallax et omni tempestate mobilius.
iactantur cuncta et in contrarium transeunt iubente for-
tuna, et in tanta volutatione rerum humanarum nihil cui-
quam nisi mors certum est: tamen de eo queruntur omnes,
in quo uno nemo decipitur. „Sed puer decessit.“ Non- 10
dum dico melius agi cum eo, qui vita defungitur: ad eum
transeamus, qui consenuit. quantulo vincit infantem?
propone temporis profundi vastitatem et universum con-
plectere. deinde hoc, quod aetatem vocamus humanam,

conpara inmenso: videbis, quam exiguum sit, quod opta-
11 mus, quod extendimns. Ex hoc quantum lacrimae, quan-
tum sollicitudines occupant? quantum mors, antequam
veniat, optata? quantum valitudo, quantum timor, quan-
tum tenent aut rudes aut inutiles anni? dimidium ex hoc
edormitur. adice labores, luctus, pericula: et intelleges
12 etiam in longissima vita minimum esse, quod vivitur. Sed
quis tibi concedit non melius se habere eum,
cui cito reverti licet, cui ante lassitudinem peractum
est iter? vita nec bonum nec malum est: boni ac mali
locus est. ita nihil ille perdidit nisi aleam in damnum
certiorem: potuit evadere modestus et prudens, potuit
sub cura tua in meliora formari: sed, quod iustius time-
13 tur, potuit fieri pluribus similis. Adspice illos iuvenes,
quos ex nobilissimis domibus in arenam luxus proiecit.
adspice illos, qui suam alienamque libidinem exercent
mutuo inpudici, quorum nullus sine ebrietate, nullus sine
aliquo insigni flagitio dies exit: plus timeri quam sperari
potuisse manifestum erit. Non debes itaque causas do-
loris accersere nec levia incommoda indignando cumu-
14 lare. Non hortor, ut nitaris et surgas. non tam male de
te iudico, ut tibi adversus hoc totam putem virtutem ad-
vocandam. non est dolor iste, sed morsus: tu illum do-
lorem facis. Sine dubio multum philosophia profecit, si
puerum nutrici adhuc quam patri notiorem animo forti
15 desideras. Quid? nunc ego duritiam suadeo et in funere
ipso rigere voltum volo et animum ne contrahi qui-
dem patior? Minime. Inhumanitas est ista, non virtus,
funera suorum isdem oculis, quibus ipsos, videre nec
commoveri ad primam familiarium divulsionem. puta au-
tem me vetare: quaedam sunt sui iuris. excidunt etiam
16 retinentibus lacrimae et animum profusae levant. Quid
ergo est? permittamus illis cadere, non imperemus: fluat,
quantum adfectus eiecerit, non quantum poscet imitatio.
nihil vero moerori adiciamus nec illum ad alienum
augeamus exemplum. plus ostentatio doloris exigit quam
dolor: quotusquisque sibi tristis est? clarius, cum au-
diuntur, gemunt et taciti quietique dum secretum est, cum

aliquos videre, in fletus novos excitantur. tunc capiti suo
manus ingerunt, quod potuerant facere nullo prohibente
liberius. tunc mortem conprecantur sibi. tunc lectulo de-
volvuntur: sine spectatore cessat dolor. Sequitur nos ut 17
in aliis rebus, ita in hac quoque hoc vitium, ad plurium
exempla conponi nec quid oporteat, sed quid soleat, ad-
spicere. a natura discedimus, populo nos damus nullius
rei bono auctori et in hac re sicut in [his] omnibus incon-
stantissimo: videt aliquem fortem in luctu suo: inpium
vocat et efferatum. videt aliquem conlabentem et corpori
adfusum: effeminatum ait et enervem. Omnia itaque ad 18
rationem revocanda sunt. Stultius vero nihil est quam
famam captare tristitiae et *lacrimas* adprobare, quas
iudico sapienti viro alias permissas cadere,
alias vi sua latas: dicam quid intersit. Cum primus
nos nuntius acerbi funeris perculit, cum tenemus corpus
e conplexu nostro in ignem transiturum: lacrimas natu-
ralis necessitas exprimit et spiritus ictu doloris inpulsus
quemadmodum totum corpus quatit, ita oculos, quibus
adiacentem humorem perpremit et expellit. hae lacrimae 19
per elisionem cadunt nolentibus nobis: aliae sunt, quibus
exitum damus, cum memoria eorum, quos amisimus, re-
tractatur et inest quiddam dulce tristitiae, cum occurrunt
sermones eorum iucundi, conversatio hilaris, officiosa
pietas: tunc oculi velut in gaudio relaxantur. his indulge-
mus, illis vincimur. Non est itaque, quod lacrimas propter 20
[*turbam*] circumstantem adsidentemque aut contineas aut
exprimas: nec cessant nec fluunt umquam tam turpiter
quam finguntur: eant sua sponte. ire autem possunt pla-
cidis atque conpositis. saepe salva sapientis auctoritate
fluxerunt tanto temperamento, ut illis nec humanitas nec
dignitas deesset. Licet, inquam, naturae obsequi gravi- 21
tate servata. vidi ego in funere suorum verendos, in quo-
rum ore amor eminebat remota omni lugentium scena.
nihil erat, nisi quod veris dabatur adfectibus. *Est ali-*
quis et dolendi decor: hic sapienti servandus est et
quemadmodum in ceteris rebus, ita etiam in lacrimis ali-
quid sat est: inprudentium ut gaudia sic dolores exun-

22 davere. Aequo animo excipe necessaria. quid
incredibile, quid novum evenit? quam multis cum maxime
funus locatur! quam multis vitalia emuntur! quam multi
post luctum tuum lugent! quotiens cogitaveris pue-
rum fuisse, cogita et hominem, cui nihil certi pro-
mittitur, quem fortuna non utique perducit ad senectutem:
23 unde visum est, dimittit. Ceterum frequenter de illo
loquere et memoriam eius, quantum potes, ce-
lebra: quae ad te saepius revertetur, si erit sine acerbi-
tate ventura. nemo enim libenter tristi conversatur, ne-
dum tristitiae. si quos sermones eius, si quos quamvis
parvoli iocos cum voluptate audieras, saepius repete:
potuisse illum inplere spes tuas, quas paterna mente con-
24 ceperas, audacter adfirma. Oblivisci quidem suorum ac
memoriam cum corporibus efferre et effusissime flere,
meminisse parcissime, inhumani animi est: sic aves, sic
ferae suos diligunt, quarum concitatus est amor et paene
rabidus, sed cum amissis totus extinguitur. hoc pruden-
tem virum non decet: meminisse perseveret, lugere de-
25 sinat. Illud nullo modo probo, quod ait Metrodorus:
esse aliquam cognatam tristitiae voluptatem. hanc esse
captandam in eiusmodi tempore. Ipsa Metrodori verba
subscripsi. *Μητροδώρου Ἐπιστολῶν ά πρὸς τὴν
ἀδελφήν. Ἔστιν γάρ πως ἡδονή τις λύπῃ [συμφυής,
26 ἣν χρὴ θεραπεύ]ειν κατὰ τοῦτον τὸν καιρόν.* de quibus
non dubito quid sis sensurus. quid enim est turpius
quam captare in ipso luctu voluptatem, immo
per luctum, et inter lacrimas quoque, quod iuvet, quae-
rere? Hi sunt, qui nobis obiciunt nimium rigorem et in-
famant praecepta nostra duritia, quod dicamus dolorem
aut admittendum in animum non esse aut cito expellen-
dum: utrum tandem est aut incredibilius aut inhumanius
non sentire amisso amico dolorem an voluptatem in ipso
27 dolore aucupari? Nos quod praecipimus, honestum est:
cum aliquid lacrimarum adfectus effuderit et, ut ita dicam,
despumaverit, non esse tradendum animum dolori: quid,
tu dicis miscendam ipsi dolori voluptatem? sic consola-
mur crustulo pueros, sic infantium fletum infuso lacte

conpescimus. ne illo quidem tempore, quo filius ardet aut
amicus exspirat, cessare pateris voluptatem, sed ipsum
vis titillare moerorem: utrum honestius dolor ab animo
submovetur an voluptas ad dolorem quoque admittitur?
admittitur dico? captatur et quidem ex ipso. „Est 28
aliqua, inquit, voluptas cognata tristitiae.“ Istuc nobis
licet dicere, vobis quidem non licet. Unum bonum nostis
voluptatem, unum malum dolorem: quae potest inter bo-
num et malum esse cognatio? sed puta esse: nunc po-
tissimum eruitur? et ipsum dolorem scrutamur, an aliquid
habeat iucundum circa se et voluptarium? Quaedam re- 29
media aliis partibus corporis salutaria velut foeda et in-
decora adhiberi aliis nequeunt, et quod aliubi prodesset
sine damno verecundiae, id fit inhonestum loco volneris:
non te pudet luctum voluptate sanare? severius ista plaga
curanda est. illud potius admone, nullum mali sensum ad
eum, qui periit, pervenire: nam si pervenit, non periit.
Nulla, inquam, res eum laedit, qui nullus est: 30
vivit, si laeditur. utrum putas illi male esse, quod nullus
est, an quod est adhuc aliquis? atqui nec ex eo potest
ei tormentum esse, quod non est: quis enim nullius sen-
sus est? nec ex eo, quod est: effugit enim maximum
mortis incommodum, non esse. Illud quoque dicamus ei, 31
qui deflet ac desiderat in aetate prima raptum: omnes,
quantum ad brevitatem aevi, si universo conpares,
et iuvenes et senes, in aequo sumus. minus enim ad
nos ex aetate omni venit quam quod minimum esse quis
dixerit, quoniam quidem minimum aliqua pars est: hoc
quod vivimus proximum nihilo est: et tamen, o demen-
tiam nostram! late disponitur. Haec tibi scripsi, non 32
tamquam exspectaturus esses remedium a me tam serum.
liquet enim mihi te locutum tecum, quicquid lecturus es:
sed ut castigarem illam exiguam moram, qua a te reces-
sisti et in reliquum adhortarer, contra fortunam tolleres
animos et omnia eius tela, non tamquam possent venire,
sed tamquam utique essent ventura, prospiceres. Vale.

EPISTULA V. (100.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Fabiani Papirii libros, qui inscribuntur [artium] civilium, legisse te cupidissime scribis, et non respondisse exspectationi tuae: deinde oblitus de philosopho agi conpositionem eius accusas. Puta esse, quod dicis et effundi verba, non figi: primum habet ista res suam gratiam et est decor proprius orationis leniter lapsae. multum enim interesse existimo, utrum exciderit an fluxerit: nunc in hoc quoque,
2 quod dicturus sum, ingens differentia est. Fabianus mihi non effundere videtur orationem, sed fundere: adeo larga est et sine perturbatione, non sine cursu tamen veniens. illud plane fatetur et praefert, non esse tractatam nec diu tortam. Sed ita, ut vis, esse credamus: mores ille, non verba conposuit et animis scripsit ista, non auribus.
3 Praeterea ipso dicente non vacasset tibi partes intueri: adeo te summa rapuisset, et fere, quae inpetu placent, minus praestant ad manum relata. sed illud quoque multum est primo adspectu oculos occupasse, etiamsi contemplatio diligens inventura est, quod arguat. Si me in-
4 terrogas, maior ille est, qui iudicium abstulit quam qui meruit: et scio hunc tutiorem esse, scio audacius sibi de futuro promittere. oratio sollicita philosophum non decet: ubi tandem erit fortis et constans, ubi periculum sui
5 faciet, qui timet verbis? Fabianus non erat neglegens in oratione, sed securus. itaque nihil invenies sordidum: electa verba sunt, non captata nec huius seculi more contra naturam suam posita et inversa, splendida tamen, quamvis sumantur e medio: sensus honestos et magnificos habes, non coactos in sententiam, sed latius dictos. Videbimus, quid parum recisum sit, quid parum structum, quid non huius recentis politurae: cum circumspexeris
6 omnia, nullas videbis angustias inanis. Desit sane varietas marmorum et concisura aquarum cubiculis interfluentium et pauperis cella et quicquid aliud luxuria non contenta decore simplici miscet: quod dici solet, domus

recta est. Adice nunc, quod de conpositione non con-
stat: quidam illam volunt esse ex horrido comptam. qui-
dam usque eo aspera gaudent, ut etiam quae mollius casus
explicuit, ex industria dissipent et clausulas abrumpant,
ne ad exspectatum respondeant. Lege Ciceronem: con- 7
positio eius una est, pedem *se*rvat lenta et sine infamia
mollis. at contra Pollionis Asinii salebrosa et exsiliens et
ubi minime exspectes, relictura. denique omnia apud Ci-
ceronem desinunt, apud Pollionem cadunt exceptis pau-
cissimis, quae ad certum modum et ad unum exemplar
adstricta sunt. Humilia praeterea tibi videri di- 8
cis omnia et parum erecta: quo vitio carere
eum iudico. non sunt enim humilia illa, sed placida et
ad animi tenorem quietum conpositumque formata nec
depressa, sed plana. deest illis oratorius vigor stimulique,
quos quaeris, et subiti ictus sententiarum. sed totum cor-
pus videris: quam*vis* *in*comptum, honestum est. non
habet oratio eius, sed de*c*et dignitatem. Adfer, quem 9
Fabiano possis praeponere. dic Ciceronem,
cuius libri ad philosophiam pertinentes paene totidem
sunt, quod Fabiani: cedam, sed non statim pusillum est,
si quid maximo minus est. dic Asinium Pollionem:
cedam et respondeamus: in re tanta eminere est post
duos esse. nomina adhuc T. Livium. scripsit enim et
dialogos, quos non magis philosophiae adnumerare possis
quam historiae, et ex professo philosophiam continentis
libros: huic quoque dabo locum: vide tamen, quam mul-
tos antecedat, qui a tribus vincitur et tribus eloquentissi-
mis. Sed non praestat omnia: non est fortis oratio 10
eius, quamvis elata sit. non est violenta nec torrens,
quamvis effusa sit. non est perspicua, sed pura. „Desi-
deres, inquis, contra vitia aliquid aspere dici, contra pe-
ricula animose, contra fortunam superbe, contra ambitio-
nem contumeliose. volo luxuriam obiurgari, libidinem
traduci, inpotentiam frangi. sit aliquid oratorie acre, tra-
gice grande, comice exile.“ Vis illum adsidere pusillae
rei, verbis? ille rerum se magnitudini addixit: eloquen-
tiam velut umbram non hoc agens trahit. Non erunt sine 11

dubio singula circumspecta nec in se collecta nec omne verbum excitabit ac punget, fateor. exibunt multa nec ferient et interdum otiosa praeterlabetur oratio: sed multum erit in omnibus lucis, sed ingens sine taedio spatium. Denique illud praestabit, ut liqueat tibi illum sensisse quae scripsit. intelleges hoc actum, ut tu scires quid illi placeret, non ut ille placeret tibi. ad profectum omnia
12 tendunt, ad bonam mentem: non quaeritur plausus. Talia esse scripta eius non dubito, etiamsi magis reminiscor quam teneo haeretque mihi color eorum non ex recenti conversatione familiariter, sed summatim, ut solet ex vetere notitia: cum audirem certe illum, talia mihi videbantur, non solida, sed plena, quae adulescentem indolis bonae adtollerent et ad imitationem sui evocarent sine desperatione vincendi: quae mihi adhortatio videtur efficacissima. deterret enim, qui imitandi cupiditatem fecit, spem abstulit. Ceterum verbis abundabat, sine commendatione partium singularum in universum magnificus. Vale.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

EPISTULARUM MORALIUM

LIBER XVII.

EPISTULA I. (101.)

Seneca Lucilio suo salutem.

1 Omnis dies, omnis hora quam nihil simus ostendit et aliquo argumento recenti admonet fragilitatis oblitos: tum aeterna meditatos respicere cogit ad mortem. Quid sibi istud principium velit quaeris? Senecionem Cornelium, equitem Roma-

num splendidum et officiosum, noveras: ex tenui prin-
cipio se ipse promoverat et iam illi declivis erat cursus
ad cetera. facilius enim crescit dignitas quam incipit. Pe- 2
cunia quoque circa paupertatem plurimum morae habet,
dum ex illa erepat. hic etiam Senecio divitiis inminebat,
ad quas illum duae res ducebant efficacissimae, et quae-
rendi et custodiendi scientia, quarum vel altera locuple-
tem facere potuisset. Hic homo summae frugalitatis, non 3
minus patrimonii quam corporis diligens, cum me ex
consuetudine mane vidisset, cum per totum diem amico
graviter adfecto et sine spe iacenti usque in noctem ad-
sedisset, cum hilaris coenasset: genere valitudinis prae-
cipiti arreptus, angina, vix conpressum artatis faucibus
spiritum traxit in lucem. intra paucissimas ergo horas,
quam omnibus erat sani ac valentis officiis functus, de-
cessit. Ille, qui et mari et terra pecuniam agitabat, qui 4
ad publica quoque nullum relinquens inexpertum genus
quaestus accesserat in ipso actu bene cedentium rerum,
in ipso procurrentis pecuniae inpetu raptus est:

insere nunc, Meliboee, piros, pone ordine vites.

quam stultum est aetatem disponere ne cra-
stini quidem dominum! o quanta dementia est spes
longas inchoantium: emam, aedificabo, credam, exigam,
honores geram: tum deinde lassam et plenam senectu-
tem in otium referam. Omnia, mihi crede, etiam felicibus 5
dubia sunt. nihil sibi quisquam de futuro debet promit-
tere. id quoque, quod tenetur, per manus exit et ipsam,
quam premimus, horam casus incidit. volvitur tempus
rata quidem lege, sed per obscurum: quid autem ad me,
an naturae certum sit, quod mihi incertum est? Naviga- 6
tiones longas et pererratis litoribus alienis seros in pa-
triam reditus proponimus, militiam et castrensium labo-
rum tarda manipretia, procurationes officiorumque per
officia processus, cum interim ad latus mors est, quae
quoniam numquam cogitatur nisi aliena, subinde nobis
ingeruntur mortalitatis exempla non diutius, quam dum
miramur, haesura. Quid autem stultius quam mirari id 7
ullo die factum, quod omni potest fieri? stat quidem ter-

minus nobis, ubi illum inexorabilis fatorum necessitas
fixit, sed nemo scit nostrum, quam prope versetur ter-
minus: sic itaque formemus animum, tamquam ad ex-
trema ventum sit. nihil differamus. cotidie cum vita
8 paria faciamus. Maximum vitae vitium est, quod in-
perfecta semper est, quod aliquid ex illa differtur. qui
cotidie vitae suae summam manum inposuit, non indiget
tempore. ex hac autem indigentia timor nascitur et cupi-
ditas futuri exedens animum. nihil est miserius dubita-
tione venientium, quorsus evadant. quantum sit illud,
quod restat, aut quale, contracta mens inexplicabili for-
9 midine agitat[ur]. Quo modo effugiemus hanc volutatio-
nem? uno, si vita nostra non prominebit, si in se colligi-
tur. ille enim ex futuro suspenditur, cui inritum est prae-
sens: ubi vero, quicquid mihi debui, redditum est, ubi
stabilita mens scit nihil interesse inter diem et seculum:
quicquid deinceps dierum rerumque venturum est, ex
alto prospicit et cum multo risu seriem temporum cogi-
tat. quid enim varietas mobilitasque casuum perturbabit,
10 si certus sis adversus incerta? Ideo propera, Lucili, vi-
vere et singulos dies singulas vitas puta. qui hoc modo
se aptavit, cui vita sua cotidie fuit tota, securus
est: in spem viventibus proximum quodque
tempus elabitur subitque aviditas et miserrimus
ac miserrima omnia efficiens metus mortis.
Inde illud Maecenatis turpissimum votum, quo
et debilitatem non recusat et deformitatem et novissime
acutam crucem, dummodo inter haec mala spiritus pro-
rogetur:

11 *Debilem facito manu,*
debilem pede, coxa,
tuber adstrue, gibberum,
lubricos quate dentes:
vita dum superest, bene est.
hanc mihi, vel acuta
si sedeam cruce, sustine.

12 Quod miserrimum erat, si incidisset, optatur et tamquam
vita petitur supplicii mora. contemptissimum putarem,

si vivere vellet usque ad crucem: „tu vero, inquit, me debilites licet, dum spiritus in corpore fracto et inutili maneat. depraves licet, dum monstroso et de*tor*to temporis aliquid accedat. suffigas licet et acutam sessuro crucem subdas“: est tanti volnus suum premere et patibulo pendere districtum, dum differat id, quod est in malis optimum, supplicii finem? est tanti habere animam, ut agam? Quid huic optes nisi deos faciles? quid 13
sibi vult ista carminis effeminati turpitudo? quid timoris dementissimi pactio? quid tam foeda vitae mendicatio? *huic* putes umquam recitasse Vergilium

usque adeone mori miserum est?

Optat ultima malorum et, quae pati gravissimum est, extendi ac sustineri cupit: qua mercede? scilicet vitae longioris. quid autem huius vivere est? diu mori. Invenitur 14
aliquis, qui velit inter supplicia tabescere et perire membratim et totiens per stillicidia emittere animam, quam semel exhalare? invenitur, qui velit adactus ad illud infelix lignum, iam debilis, iam pravus et in foedum scapularum ac pectoris tuber elisus, cui multae moriendi causae, etiam citra crucem fuerant, trahere animam tot tormenta tracturam? nega nunc magnum beneficium esse naturae, quod necesse est mori. Multi peiora adhuc pa- 15
cisci parati sunt: etiam amicum prodere, ut diutius vivant, et liberos ad stuprum manu sua tradere, ut contingat lucem videre tot consciam scelerum. Excutienda vitae cupido est discendumque nihil interesse, quando patiaris, quod quandoque patiendum est. quam bene vivas refert, non quamdiu: saepe autem in hoc est bene, ne diu. Vale.

* * *

EPISTULA II. (102.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Quomodo molestus est iucundum somnium videnti, 1
qui excitat, aufert enim voluptatem, etiamsi falsam, effectum tamen verae habentem: sic epistula tua mihi fecit iniuriam. revocavit enim me cogitationi aptae traditum et

2 iturum, si licuisset, ulterius: iuvabat de aeternitate ani-
marum quaerere, immo mehercules credere. credebam
enim me facile opinionibus magnorum virorum rem gra-
tissimam promittentium magis quam probantium. dabam
me spei tantae. iam eram fastidio mihi, iam reliquias ae-
tatis infractae contemnebam in inmensum illud tempus et
in possessionem omnis aevi transiturus: cum subito ex-
pergefactus sum epistula tua accepta et tam bellum som-
nium perdidi. quod repetam, si te dimisero, et redimam.
3 Negas me epistula pr[*ox*]ima totam quaestionem
explicuisse, in qua probare conabar id quod
nostris placet, claritatem, quae post mortem con-
tingit, bonum esse. id enim me non solvisse, quod
obponitur nobis: „nullum, inquiunt, bonum ex distan-
4 tibus. hoc autem ex distantibus constat.“ Quod interro-
gas, mi Lucili, eiusdem quaestionis est, loci alterius, et
ideo non hoc tantum, sed alia quoque eodem pertinentia
distuleram. quaedam enim, ut scis, moralibus rationalia
inmixta sunt. itaque illam partem rectam et ad mores per-
tinentem tractavi: numquid stultum sit ac supervacuum
ultra extremum diem curas transmittere, an cadant bona
nostra nobiscum nihilque sit eius, qui nullus est, an ex
eo, quod, cum erit, sensuri non sumus, antequam sit,
5 aliquis fructus percipi aut peti possit. Haec omnia ad
mores spectant: itaque suo loco posita sunt: at quae a
dialecticis contra hanc opinionem dicuntur,
segreganda fuerunt et ideo seposita sunt. Nunc,
quia omnia exigis, omnia, quae dicunt, perse-
6 quar, deinde singulis occurram. Nisi aliquid praedixero,
intellegi non poterunt, quae refellentur. quid est, quod
praedicere velim? quaedam continua esse corpora,
ut hominem. quaedam esse conposita, ut navem,
domum, omnia denique, quorum diversae partes iun-
ctura in unum coactae sunt. quaedam ex distanti-
bus, quorum adhuc membra separata sunt, tamquam
exercitus, populus, senatus. illi enim, per quos ista cor-
pora efficiuntur, iure aut officio cohaerent, natura di-
7 ducti et singuli sunt. Quid est, quod etiamnunc praedi-

cere velim? nullum bonum putamus esse, quod
ex distantibus constat. uno enim spiritu unum bo-
num contineri ac regi debet, unum esse unius boni prin-
cipale. hoc si quando desideraveris, per se probabitur:
interim ponendum fuit, quia in nos nostra tela mittuntur.
„Dicitis, inquit, nullum bonum ex distantibus esse: 8
claritas autem ista bonorum virorum secunda opinio est.
nam quomodo fama non est unius sermo nec infamia
unius mala existimatio, sic nec claritas uni bono placuisse.
consentire in hoc plures insignes et spectabiles viri de-
bent, ut claritas sit. haec autem ex iudiciis plurium
efficitur, id est distantium: ergo non est bonum. Clari- 9
tas, inquit, laus est a bonis bono reddita. laus oratio.
oratio vox est aliquid significans: vox autem, licet viro-
rum sit bonorum, non est bonum. nec enim, quicquid
vir bonus facit, bonum est: nam et plaudit et sibilat, sed
nec plausum quisquam nec sibilum, licet omnia eius ad-
miretur et laudet, bonum dicit, non magis quam sternu-
mentum aut tussim: ergo claritas bonum non est. Ad 10
summam dicite nobis, utrum laudantis an laudati bonum
sit: si laudantis bonum esse dicitis, tam ridiculam rem
facitis, quam si adfirmetis meum esse, quod alius bene
valeat. sed laudare dignos honesta actio est: ita laudan-
tis bonum est, cuius actio est, non nostrum, qui lauda-
mur: atqui hoc quaerebatur."
Respondebo nunc singulis cursim. Primum 11
an sit aliquod ex distantibus bonum, etiamnunc quaeri-
tur et pars utraque sententias habet. Deinde claritas
[*non*] desiderat multa suffragia: potest et unius boni
viri iudicio esse contenta, [*si*] nos bonos bonus
iudicat. „Quid ergo? inquit, et fama erit unius hominis 12
existimatio et infamia unius malignus sermo? gloriam
quoque, inquit, latius fusam intellego: consensum enim
multorum exigit." Diversa horum condicio est et illius.
quare? quia, si de me bene vir bonus sentit, eodem loco
sum, quo si omnes boni idem sentirent: omnes enim, si
me cognoverint, idem sentient. par illis idemque iudicium
est. aeque vero insistitur. dissidere non possunt: ita pro

eo est, ac si omnes idem sentiant, quia aliud sentire non
13 possunt: ad gloriam aut famam non est satis unius opi-
nio. illic idem potest una sententia, quod omnium, quia
omnium, si perrogetur, una erit: hic diversa dissimilium
iudicia sunt, dissimiles adfectus. dubia omnia invenies,
levia, suspecta. putas tu posse unam omnium esse sen-
tentiam? non est unius una sententia: illi placet verum.
veritatis una vis, una facies est: apud hos falsa sunt,
quibus adsentiuntur. numquam autem falsis constantia
14 est: variantur et dissident. „Sed laus, inquit, nihil aliud
quam vox est: vox autem bonum non est.“ Cum dicant
claritatem esse laudem bonorum a bonis redditam, iam
non ad vocem referunt, sed ad sententiam. licet enim vir
bonus taceat, sed aliquem iudicet dignum laude esse,
15 laudatus est. Praeterea aliud est laus, aliud laudatio:
haec et vocem exigit: itaque nemo dicit laudem funebrem,
sed laudationem, cuius officium oratione constat. cum
dicimus aliquem laude dignum, non verba illi benigna
hominum, sed iudicia promittimus. ergo laus etiam ta-
citi est bene sentientis ac bonum virum apud se laudan-
16 tis. Deinde, ut dixi, ad animum refertur laus, non ad
verba, quae conceptam laudem egerunt et in notitiam plu-
rium emittunt. laudat, qui laudandum esse iudicat. cum
tragicus ille apud nos ait *magnificum esse laudari a laudato
viro*, laude digno, ait. et cum aeque antiquus poeta ait:

laus alit artes,

non laudationem dicit, quae corrumpit artes. nihil enim
aeque et eloquentiam et omne aliud studium auribus de-
17 ditum vitiavit quam popularis adsensio. Fama vocem
utique desiderat, claritas non. potest enim citra vocem
contingere contenta iudicio. plena est, non tantum inter
tacentis, sed etiam inter reclamantis. Quid intersit inter
claritatem et gloriam dicam: gloria multorum iudiciis con-
18 stat, claritas bonorum. „Cuius, inquit, bonum est clari-
tas, id est laus bono a bonis reddita? utrum laudati an
laudantis?“ Utriusque: meum, qui laudor, quia natura
me amantem omnium genuit, et bene fecisse gaudeo et
gratos me invenisse virtutum interpretes laetor: hoc plu-

rium bonum est, quod grati sunt, sed et meum. ita enim
animo conpositus sum, ut aliorum bonum meum iudicem,
utique eorum, quibus ipse sum boni causa. est istud lau- 19
dantium bonum, virtute enim geritur: omnis autem vir-
tutis actio bonum est. hoc contingere illis non potuisset,
nisi ego talis essem. Itaque utriusque bonum est, merito
laudari, tam mehercules quam bene iudicasse iudicantis
bonum est et eius, secundum quem iudicatum est. Num-
quid dubitas, quin iustitia et habentis bonum sit et eius,
cui debitum solvit? merentem laudare iustitia est: ergo
utriusque bonum est.

Cavillatoribus istis abunde responderimus. 20
sed non debet hoc nobis esse propositum arguta disse-
rere et philosophiam in has angustias ex sua maiestate
detrahere: quanto satius est ire aperta via et recta quam
sibi ipsum flexus disponere, quos cum magna molestia
debeas relegere? neque enim quicquam aliud istae dispu-
tationes sunt quam inter se perite captantium lusus. Dic 21
potius, quam naturale sit in inmensum mentem
suam extendere. magna et generosa res est
humanus animus: nullos sibi poni nisi com-
munes et cum deo terminos patitur. primum hu-
milem non accipit patriam, Ephesum aut Alexandriam,
aut si quod est etiamnunc frequentius incolis, laetius *te*-
ctis solum: patria est illi, quodcumque suprema et uni-
versa circuitu suo cingit, hoc omne convexum, intra quod
iacent maria cum terris, intra quod aer humanis divina
secernens etiam coniungit, intra quod disposita tot *lu*-
mina in actus suos excubant. Deinde artam aetatem sibi 22
dari non sinit: „omnes, inquit, ante [*me anni*] mei sunt.
nullum seculum magnis ingeniis clusum est, nullum non
cogitationi pervium tempus. cum venerit dies ille, qui
mixtum hoc divini humanique secernat, corpus hic, ubi
inveni, relinquam, ipse me dis reddam. nec nunc sine
illis sum, sed gravi terrenoque detineor carcere.“ Per 23
has mortalis aevi moras illi meliori vitae longiorique
proluditur. quemadmodum decem mensibus tenet nos
maternus uterus et praeparat non sibi, sed illi loco, in

quem videmur emitti iam idonei spiritum trahere et in
aperto durare: sic per hoc spatium, quod ab infantia pa-
tet in senectutem, in alium maturescimus partum. alia
24 origo nos exspectat, alius rerum status. Nondum coelum
nisi ex intervallo pati possumus: proinde intrepidus ho-
ram illam decretoriam prospice: non est animo suprema,
sed corpori. Quicquid circa te iacet rerum, tamquam
hospitalis loci sarcinas specta: transeundum est. excutit
25 redeuntem natura sicut intrantem. Non licet plus efferre
quam intuleris, immo etiam ex eo, quod ad vitam adtu-
listi, pars magna ponenda est: detrahetur tibi haec cir-
cumiecta, novissimum velamentum tui, cutis. detrahetur
caro et subfusus sanguis discurrensque per totum. detra-
hentur ossa nervique, firmamenta fluidorum ac laben-
26 tium. Dies iste, quem tamquam extremum reformidas,
aeterni natalis est. depone onus: quid cunctaris, tam-
quam non prius quoque relicto, in quo latebas, corpore
exieris? Haeres, reluctaris: tunc quoque magno nisu
matris expulsus es. gemis, ploras: et hoc ipsum flere
nascentis est, sed tunc debebat ignosci: rudis et inperi-
tus omnium veneras. ex maternorum viscerum calido
mollique fomento emissum adflavit aura liberior, deinde
offendit durae manus tactus tenerque adhuc et nullius
27 rei gnarus obstupuisti inter ignota: nunc tibi non est no-
vum separari ab eo, cuius ante pars fueris: aequo animo
membra iam supervacua dimitte et istuc corpus inhabi-
tatum diu pone: scindetur, obruetur, abolebitur. quid
contristaris? ita solet fieri: pereunt saepe velamenta na-
scentium. quid ista sic diligis quasi tua? istis opertus
es: veniet, qui te revellat dies et ex contubernio foedi
28 atque olidi ventris educat. H*in*c nunc quoque tu, quan-
tum potes, sub*vola* voluptatique, nisi quae necessariis
*quo*que cohaerebit, alienus iam hinc altius aliquid subli-
miusque meditare: aliquando naturae tibi arcana rete-
gentur, discutietur ista caligo et lux undique clara per-
cutiet. Imaginare tecum, quantus ille sit fulgor tot side-
ribus inter se lumen miscentibus. nulla serenum umbra
turbabit. aequaliter splendebit omne coeli latus: dies et

nox aëris infimi vices sunt. tunc in tenebris vixisse te
dices, cum totam lucem et totus adspexeris, quam nunc
per angustissimas oculorum vias obscure intueris, et ta-
men admiraris illam iam procul: quid tibi videbitur di-
vina lux, cum illam suo loco videris? Haec cogitatio 29
nihil sordidum animo subsidere sinit, nihil
humile, nihil crudele. deos rerum omnium esse
testes ait. illis nos adprobari, illis in futurum parari iubet
et aeternitatem proponere: quam qui mente concepit,
nullos horret exercitus, non terretur tuba, nullis ad timo-
rem minis agitur. Quidni non timeat, qui mori sperat, *si* 30
is quoque, qui animum tamdiu iudicat manere, quamdiu
retinetur corporis vinculo, solutum statim spargi, id agit,
ut etiam post mortem utilis esse possit. quamvis enim
ipse ereptus sit oculis, tamen

multa viri virtus animo multusque recursat
gentis honos.

Cogita, quantum nobis exempla bona prosint: scies ma-
gnorum virorum non minus praesentiam esse utilem quam
memoriam. Vale.

EPISTULA III. (103.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Quid ista circumspicis, quae tibi possunt fortasse eve- 1
nire, sed possunt et non evenire? in*cend*ium dico, ruinam,
ali*a*, qua*e* nobis incidunt, non insidiantur: illa [potius]
vide, illa [de]vita, quae nos observant, quae captant.
Rari e*xsist*unt casus, etiamsi graves, naufragium facere,
vehiculo everti: ab homine homini cotidianum
periculum. adversus hoc te expedi, hoc intentis
oculis intuere. nullum est malum frequentius, nullum per-
tinacius, nullum blandius. Tempestas minatur, antequam 2
surgat. crepant aedificia, antequam conruant. praenuntiat
fumus incendium: subita est ex homine pernicies et eo
diligentius tegitur, quo propius accedit. Erras, si istorum
tibi, qui occurrunt, voltibus credis: hominum effigies ha-
bent, animos ferarum, nisi quod illarum perniciosior est
primus incursus: quos transiere, non quaerunt. numquam

enim illas ad nocendum nisi necessitas incit*at*. hae aut fame aut timore coguntur ad pugnam: homini perdere
3 hominem libet. Tu tamen ita cogita, quod ex homine periculum sit, ut cogites, quod sit hominis officium. alterum intuere, ne laedaris, alterum ne laedas. commodis omnium laeteris, movearis incommodis et memineris, quae prae-
4 stare debeas, quae cavere. Sic vivendo quid consequeris? non [te] ne noceant, sed ne fallant. quantum potes autem, in philosophiam secede: illa te *sin*u suo proteget. in huius sacrario eris aut tutus aut tutior. non arietant
5 inter se nisi in eodem ambulantes. quia autem **. Ipsam philosophiam non debebis iactare: multis fuit periculi causa insolenter tractata et contumaciter: tibi vitia detrahat, non aliis exprobret. non abhorreat a publicis moribus nec hoc agat, ut quicquid non facit damnare videatur. Licet sapere sine pompa, sine invidia. Vale.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

EPISTULARUM MORALIUM

LIBER XVIII.

EPISTULA I. (104.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 In Nomentanum meum fugi, quid putas? urbem? immo febrem et quidem subrepentem. iam manum mihi iniecerat. protinus itaque parari vehiculum iussi Paulina mea retinente. medicus initia esse dicebat motis venis et incertis et naturalem turbantibus modum. exire perseveravi: illud mihi in ore erat domini mei Gallionis, qui cum in Achaia febrem habere coepisset, protinus navem adscendit
2 clamitans non corporis esse, sed loci morbum. Hoc ego

Paulinae meae dixi, quae mihi valitudinem meam com-
mendat. nam cum sciam spiritum illius in meo verti,
incipio, ut illi consulam, mihi consulere. et cum
me fortiorem senectus ad multa reddiderit, hoc beneficium
aetatis amitto. venit enim mihi in mentem, in hoc sene
et adulescentem esse, cui parcitur. itaque quoniam ego
ab illa non impetro, ut me fortius amet, impetrat illa, ut
me diligentius amem. Indulgendum est enim honestis ad- 3
fectibus: et interdum, etiamsi premunt causae, spiritus
in honorem suorum vel cum tormento revocandus et in
ipso ore retinendus est, cum bono viro vivendum sit non
quamdiu iuvat, sed quamdiu oportet: ille, qui non uxo-
rem, non amicum tanti putat, ut diutius in vita commore-
tur, qui perseverabit mori, delicatus est. hoc quoque
imperet sibi animus, ubi utilitas suorum exigit, nec tan-
tum, si vult mori, sed si coepit, intermittat et suis se com-
modet. Ingentis animi est aliena causa ad vitam reverti, 4
quod magni viri saepe fecerunt. sed hoc quoque summae
humanitatis existimo, senectutem suam, cuius maximus
fructus est securior sui tutela et vitae usus animosior,
adtentius custodire, si scias alicui tuorum esse dulce,
utile, optabile. Habet praeterea in se non mediocre ista 5
res gaudium et mercedem: quid enim iucundius quam
uxori tam carum esse, ut propter hoc tibi carior fias?
potest itaque Paulina mea non tantum suum mihi timorem
inputare, sed etiam meum. Quaeris ergo, quomodo mihi 6
consilium profectionis cesserit? Ut primum gravitatem
urbis excessi et illum odorem culinarum fumantium, quae
motae quicquid pestiferi vaporis obrue*ra*nt cum pulvere
effundunt, protinus mutatam valitudinem sensi.
quantum deinde adiectum putas viribus, postquam vineas
adtigi? in pascuum emissus cibum meum invasi. repetivi
ergo iam me. non permansit marcor ille corporis dubii et
male cogitantis. incipio toto animo studere. Non 7
multum ad hoc locus confert, nisi se sibi praestat
animus, qui secretum in occupationibus mediis, si volet,
habebit: at ille, qui regiones eligit et otium captat, ubique,
quo distringatur, inveniet. nam Socratem querenti cuidam,

quod nihil sibi peregrinationes profuissent, respondisse ferunt: „Non inmerito hoc tibi evenit: tecum enim pere-
8 grinabaris.“ O quam bene cum quibusdam ageretur, si a se aberrarent! nunc primum se ipsos sollicitant, corrumpunt, territant? quid prodest mare traicere et urbes mutare? si vis ista, quibus urgeris, effugere, non aliubi sis oportet, sed alius. Puta venisse te Athenas, puta Rhodon. elige arbitrio tuo civitatem: quid ad rem pertinet, quos illa mores habeat? tuos adferes.
9 Divitias iudicabis bonum: torquebit te paupertas et, quod est miserrimum, falsa. quamvis enim multum possideas, tamen, quia aliquis plus habet, tanto tibi videris defici, quanto vinceris. Honores iudicas bonum: male te habebit ille consul factus, ille etiam refectus. invidebis, quotiens aliquem in fastis saepius legeris. tantus erit ambitionis furor, ut nemo tibi post te videatur, si aliquis ante te fue-
10 rit. Maximum malum iudicabis mortem, cum in illa nihil sit mali, nisi quod ante ipsam est, timeri. exterrebunt te non tantum pericula, sed suspiciones. vanis semper agitaberis. quid enim proderit

evasisse tot urbes
Argolicas mediosque fugam tenuisse per hostes?

ipsa pax timores subministrabit. ne tutis quidem habebitur fides consternata semel mente. quae ubi consuetudinem pavoris inprovidi fecit, etiam ad tutelam salutis suae inhabilis est. non enim vitat, sed fugit: magis autem pe-
11 riculis patemus aversi. Gravissimum iudicabis malum, aliquem ex his, quos amabis, amittere, cum interim hoc tam ineptum erit quam flere, quod arboribus amoenis et domum tuam ornantibus decidant folia. quicquid te delectat, aeque vide ut [*flores*] vi*rid*es: dum vire*n*t, uter*e*: alium alio die casus excutiet. sed quemadmodum frondium iactura facilis est, quia renascuntur, sic istorum, quos amas quosque oblectamenta vitae putas esse [damnum], quia
12 reparantur, etiamsi non renascuntur. „Sed non erunt iidem.“ Ne tu quidem idem eris. omnis dies, omnis hora te mutat: sed in aliis rapina facilius adparet, hic latet, quia non ex aperto fit. alii auferuntur: at ipsi nobis furto

subducimur. Horum nihil cogitabis nec remedia volneribus obpones. sed ipse tibi seres sollicitudinum causas alia sperando, alia desperando: si sapis, alterum alteri misces: nec speraveris sine desperatione nec desperaveris sine spe. Quid per se peregrinatio prodesse cuiquam 13
potuit? non voluptates illa temperavit, non cupiditates refrenavit, non iras repressit, non indomitos amoris inpetus fregit: nulla denique animo mala eduxit. non iudicium dedit, non discussit errorem, sed ut puerum ignota mirantem ad breve tempus rerum aliqua novitate detinuit. ceterum inconstantiam mentis, quae maxime aegra est, 14
lacessit, mobiliorem levioremque reddit ipsa iactatio. itaque, quae petierant cupidissime loca, cupidius deserunt et avium modo transvolant citiusque quam venerant, abeunt. Peregrinatio notitiam dabit gentium, novas tibi 15
montium formas ostendet, invisitata spatia camporum et inriguas perennibus aquis valles, alicuius fluminis sub observatione naturam: sive ut Nilus aestivo incremento tumet, sive ut Tigris eripitur ex oculis et acto per occulta cursu integrae magnitudini redditur, sive ut Maeander, poetarum omnium exercitatio et ludus, inplicatur crebris anfractibus et saepe in vicinum alveo suo admotus, antequam sibi influat, flectitur: ceterum neque meliorem faciet neque saniorem. Inter studia versandum est 16
et inter auctores sapientiae, ut quaesita discamus, nondum inventa quaeramus: sic eximendus animus ex miserrima servitute in libertatem adseritur. Quamdiu quidem nescieris, quid fugiendum, quid petendum, quid necessarium, quid supervacuum, quid iustum, quid honestum sit, non erit hoc peregrinari, sed errare. Nullam 17
tibi opem feret iste discursus: peregrinaris enim cum adfectibus tuis et mala te tua sequuntur: utinam quidem sequerentur! longius abessent: nunc fers illa, non ducis. itaque ubique te premunt et paribus incommodis urunt: medicina aegro, non regio quaerenda est. Fregit aliquis 18
crus aut extorsit articulum: non vehiculum navemque conscendit, sed advocat medicum, ut fracta pars iungatur, ut luxata in locum reponatur: quid ergo? animum tot

locis fractum et extortum credis locorum mutatione posse
sanari? maius est istud malum, quam ut gestatione cure-
19 tur. Peregrinatio non facit medicum, non oratorem. nulla
ars loco discitur: quid ergo? sapientia, res omnium
maxima, in itinere colligitur? Nullum est, mihi crede,
iter, quod *te* extra cupiditates, extra iras, extra metus
sistat: aut si quod esset, agmine facto gens illuc humana
pergeret. tamdiu ista urgebunt mala macerabuntque per
terras ac maria vagum, quamdiu malorum gestaveris cau-
20 sas. Fugam tibi non prodesse miraris? tecum sunt, quae
fugis. te igitur emenda, onera tibi detrahe et [emenda]
desideria intra salut*ar*em modum contine. omnem ex
animo erade nequitiam. Si vis peregrinationes habere
iucundas, tuum comitem sana. haerebit tibi avaritia,
quamdiu avaro sordidoque convixeris. haerebit tumor,
quamdiu superbo conversaberis. numquam saevitiam in
tortoris contubernio pones. incendent libidines tuas adul-
21 terorum sodalitia. Si velis vitiis exui, longe a vitiorum
exemplis recedendum est: avarus, corruptor, saevus,
fraudulentus, multum nocituri, si prope a te fuissent,
intra te sunt: ad meliores transi: cum Catonibus vive,
cum Laelio, cum Tuberone. quod si convivere etiam
Graecis iuvat, cum Socrate, cum Zenone versare: alter
te docebit mori, si necesse erit, alter, antequam necesse
22 erit. vive cum Chrysippo, cum Posidonio. hi tibi tradent
humanorum divinorumque notitiam: hi iubebunt in opere
esse nec tantum scite loqui et in oblectationem audien-
tium verba iactare, sed animum indurare et adversus
minas erigere. unus est enim huius vitae fluctuan-
tis et turbidae portus eventura contemnere,
stare fidenter ad*ap*ertum. tela fortunae adverso pectore
23 excipere, non latitantem nec tergiversantem. Magnanimos
nos natura produxit et ut quibusdam animalibus ferum
dedit, quibusdam subdolum, quibusdam pavidum, ita no-
bis gloriosum et excelsum spiritum, quaerentem ubi ho-
nestissime, non ubi tutissime vivat, simillimum mundo,
quem, quantum mortalium pass*u* licet, sequitur aemula-
24 turque. profert se, laudari et adspici credit. Dominus

omnium est, supra omnia est: itaque nulli se rei submit-
tat. nihil illi videatur grave, nihil quod virum incurvet.

Terribiles visu formae letumque labosque:

mimine quidem, si quis rectis oculis intueri illa possit et
tenebras perrumpere. multa per noctem habita terrori dies
vertit ad risum.

Terribiles visu formae letumque labosque,

egregie Vergilius noster: non re dixit terribiles esse,
sed visu, id est videri, non esse. Quid, inquam, in istis 25
est tam formidabile quam fama volgavit? quid est, ob-
secro te, Lucili, cur timeat laborem vir, mortem homo?
totiens mihi occurrunt isti, qui non putant fieri posse,
quicquid facere non possunt et aiunt nos loqui maiora
quam quae humana natura sustineat: at quanto ego de 26
illis melius existimo? ipsi quoque haec possunt facere,
sed nolunt. Denique quem umquam ista destituere tem-
ptantem? cui non faciliora adparuere in actu? Non quia
difficilia sunt, non audemus, sed quia non au-
demus, difficilia sunt. Si tamen exemplum de- 27
sideratis, accipite Socraten, perpessicium senem,
per omnia aspera iactatum, invictum tamen et paupertate,
quam graviorem illi domestica onera faciebant, et labori-
bus, (quos militares quoque pertulit,) quibus ille (domi)
exercitus [*est,*] (sive uxorem eius [*spectes*] moribus feram,
lingua petulantem, sive liberos indociles et matri quam
patri similiores. Sic *f*ere) aut in bello fuit aut in tyran-
nide aut in libertate bellis ac tyrannis saeviore. Viginti 28
et septem annis pugnatum est. post finita arma triginta
tyrannis noxae dedita est civitas, ex quibus plerique ini-
mici erant. novissima damnatio est sub gravissimis nomi-
nibus inpleta: obiecta est et religionum violatio et iuven-
tutis corruptela, quam inmittere in deos, in patres, in
rempublicam dictus est. post haec carcer et venenum.
Haec usque eo animum Socratis non moverunt, ut ne
voltum quidem moverint. illam mirabilem laudem et sin-
gularem usque ad extremum servavit: nec hilariorem
quisquam nec tristiorem Socraten vidit. aequalis fuit in
tanta inaequalitate fortunae. Vis alterum exemplum? ac- 29

cipe hunc M. Catonem recentiorem, cum quo et infestius
fortuna egit et pertinacius. cui cum omnibus locis obsti-
tisset, novissime et in morte, ostendit tamen virum fortem
posse invita fortuna vivere, invita mori: tota illi aetas
aut in armis est exacta civilibus aut in aetate concipiente
iam civile bellum. et hunc licet dicas non minus quam
Socraten servi*tuti* se *edu*xisse, nisi forte Cn. Pompeium
et Caesarem et Crassum putas libertatis socios fuisse.
30 Nemo mutatum Catonem totiens mutata republica vidit:
eumdem se in omni statu praestitit, in praetura, in re-
pulsa, in accusatione, in provincia, in concione, in exer-
citu, in morte. Denique in illa reipublicae trepidatione,
cum illinc Caesar esset decem legionibus pugnacissimis
subnixus, tot exterarum gentium praesidiis, hinc Cn.
Pompeius, satis unus adversus omnia, cum alii ad Caesa-
rem inclinarent, alii ad Pompeium, solus Cato fecit aliquas
31 et reipublicae partes. Si animo conplecti volueris illius
imaginem temporis, videbis illinc plebem et omne erectum
ad res novas volgus, hinc optimates et equestrem ordi-
nem, quicquid erat in civitate sancti et electi, duos in
medio relictos, rempublicam et Catonem. Miraberis, in-
quam, cum animadverteris

*Atride*n *Priamumque et saevom ambobus Achillen:*

32 utrumque enim inprobat, utrumque exarmat. Hanc fert
de utroque sententiam: ait „se, si Caesar vicerit, mori-
turum, si Pompeius, exulaturum.“ Quid habebat, quod
timeret, qui id sibi et victo et victori constituerat, quae
constituta esse ab hostibus iratissimis poterant? periit
33 itaque ex decreto suo. Vides posse homines laborem
pati: per medias Africae solitudines pedes duxit exer-
citum. vides posse tolerari sitim: in collibus arentibus
sine ullis inpedimentis victi exercitus reliquias trahens
inopiam humoris loricatus tulit et, quotiens aquae fuerat
occasio, novissimus bibit. vides honorem et notam posse
contemni: eodem quo repulsus est die in comitio pila
lusit. vides posse non timeri potentiam superiorum: et
Pompeium et Caesarem, quorum nemo alterum offendere
audebat, nisi ut alterum demereretur, simul provocavit.

vides tam mortem posse contemni quam exilium: et exilium sibi indixit et mortem et interim bellum. Possumus 34
itaque adversus ista tantum habere animi, libeat modo subducere iugo collum. in primis autem res*p*uendae sunt voluptates: enervant et effeminant et multum petunt. multum autem a fortuna petendum est. deinde spernendae opes: auctoramenta sunt servitutum. aurum et argentum et quicquid aliud felices domos onerat, relinquatur: non potest gratis constare libertas. hanc si magno aestimas, omnia parvo aestimanda sunt. Vale.

EPISTULA II. (105.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Quae observanda tibi sint, ut tutior vivas, 1
dicam. tu tamen sic audias censeo ista praecepta, quomodo si tibi praeciperem, qua ratione bonam valitudinem in Ardeatino tuereris. Considera, quae sint, quae hominem in perniciem hominis instigent: invenies spem, invidiam, odium, metum, contemptum. Ex omnibus istis adeo levissimum est contem- 2
ptus, ut multi in illo remedii causa delituerint. quem quis contemnit, calcat sine dubio, sed transit. nemo homini contempto pertinaciter, nemo diligenter nocet. etiam in acie iacens praeteritur, cum stante pugnatur. Spem inproborum vitabis, si nihil habueris, quod cu- 3
piditatem alienam et inprobam inritet, si nihil insigne possederis. concupiscuntur enim [insignia,] etiam *quae rara* in no*titiam* sunt. Sic [raro] invidiam effugies, si te non ingesseris oculis, si bona tua non iactaveris, si scieris in sinu gaudere. Odium aut *est* ex offensa: hoc vitabis neminem lacessendo: aut gratuitum, a quo te sensus communis tuebitur. fuit hoc multis periculosum: quidam odium habuerunt nec inimicum. Illud, 4
ne timearis, praestabit tibi et fortunae mediocritas et ingenii lenitas. eum esse te homines sciant, quem offendere sine periculo possint: reconciliatio tua et facilis sit et certa. timeri autem tam domi molestum est quam foris, tam a servis quam a liberis. nulli non ad nocendum

satis virium est. adice nunc, quod qui timetur, timet.
5 nemo potuit terribilis esse secure. *Contemptus* super-
est, cuius modum in sua potestate habet, qui illum sibi
adiunxit, qui contemnitur, quia voluit, non quia debuit.
huius incommodum et artes bonae discutiunt et amicitiae
eorum, qui apud aliquem potentem potentes sunt, qui-
bus adplicari expediet, non inplicari, ne pluris remedium
6 quam periculum constet. *Nihil tamen aeque prode-
rit quam quiescere et minimum cum aliis lo-
qui*, plurimum secum. Est quaedam dulcedo sermonis,
quae inrepit et blanditur et non aliter quam ebrietas aut
amor secreta producit. nemo, quod audierit, tacebit.
nemo, quantum audierit, loquetur. qui rem non tacuerit,
non tacebit auctorem. habet unusquisque aliquem, cui
tantum credat, quantum ipsi creditum est. ut garrulita-
tem suam custodiat et contentus sit unius auribus, popu-
lum faciet: sic quod modo secretum erat, rumor est.
7 *Securitatis magna portio est nihil iniqui fa-
cere*: confusam vitam et perturbatam inpotentes agunt.
tantum metuunt, quantum nocent nec ullo tempore va-
cant. trepidant enim, cum fecerunt. haerent: conscientia
aliud agere non patitur ac subinde respondere ad se co-
git. dat poenas quisquis exspectat: quisquis autem me-
8 ruit, exspectat. Tutum aliqua res in mala conscientia
praestat, nulla securum: putat enim se, etiamsi non de-
prenditur, posse deprendi. et inter somnos movetur et,
quotiens alicuius scelus loquitur, de suo cogitat: non
satis illi obliteratum videtur, non satis tectum. Nocens ha-
buit aliquando latendi fortunam, numquam fiduciam. Vale.

EPISTULA III. (106.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Tardius rescribo ad epistulas tuas, non quia distri-
ctus occupationibus sum: — hanc excusationem cave
audias: vaco et omnes vacant, qui volunt. neminem res
sequuntur. ipsi illas amplexantur et argumentum esse fe-
licitatis occupationem putant: — quid ergo fuit, quare
2 non protinus rescriberem ei, de quo quaerebas? venie-

bat in contextum operis mei. scis enim me moralem
philosophiam velle conplecti et omnes ad eam perti-
nentis quaestiones explicare. itaque dubitavi utrum dif-
ferrem te an, donec suus isti rei veniret locus, ius tibi
extra ordinem dicerem: humanius visum est tam longe
venientem non detinere. Itaque et hoc ex illa serie re- 3
rum cohaerentium excerpam et, si qua erunt eiusmodi,
non quaerenti tibi ultro mittam. quae sint haec interro-
gas? quae scire magis iuvat quam prodest, sicut
hoc, de quo quaeris: bonum an corpus sit? Bonum 4
facit: prodest enim. quod facit, corpus est. Bonum agi-
tat animum et quodammodo format et continet, quae
propria sunt corporis. quae corporis bona sunt, corpora
sunt: ergo et quae animi sunt. nam et hoc corpus est.
Bonum hominis necesse est corpus sit, cum ipse sit cor- 5
poralis. mentior, nisi et quae alunt illum et quae valitu-
dinem eius vel custodiunt vel restituunt, corpora sunt:
ergo et bonum eius corpus est. Non puto te dubitaturum,
an adfectus corpora sint, — ut aliud quoque, de quo non
quaeris infulciam — tamquam ira, amor, tristitia: si du-
bitas, vide an voltum nobis mutent, an frontem adstrin-
gant, an faciem diffundant, an ruborem evocent, an fu-
gent sanguinem. quid ergo? tam manifestas notas cor-
pori credis inprimi nisi a corpore? Si adfectus corpora 6
sunt, et morbi animorum et avaritia, crudelitas, indurata
vitia et in statum inemendabilem adducta: ergo et mali-
tia et species eius omnes, malignitas, invidia, superbia:
ergo et bona, primum quia contraria istis sunt, deinde 7
quia eadem tibi indicia praestabunt: an non vides, quan-
tum oculis det vigorem fortitudo? quantam intentionem
prudentia? quantam modestiam et quietem reverentia?
quantam serenitatem laetitia? quantum rigorem severitas?
quantam remissionem lenitas? corpora ergo sunt, quae
colorem habitumque corporum mutant, quae in illis re-
gnum suum exercent. omnes autem, quas retuli, virtutes
bona sunt et quicquid ex illis est. Numquid est dubium, 8
an id, quo quid tangi potest, corpus sit?

tangere enim et tangi nisi corpus nulla potest res,

ut ait Lucretius: omnia autem ista, quae dixi, non mu-
9 tarent corpus, nisi tangerent: ergo corpora sunt. Etiam-
nunc cui tanta vis est, ut inpellat et cogat et retineat et
iubeat, corpus est. quid ergo? non timor retinet? non
audacia inpellit? non fortitudo inmittit et inpetum dat?
non moderatio refrenat ac revocat? non gaudium extol-
10 lit? non tristitia adducit? Denique quicquid facimus, aut
malitiae aut virtutis gerimus imperio: quod imperat cor-
pori, corpus est, quod vim corpori adfert, corpus. Bo-
num corporis corporalis res est. bonum hominis et cor-
11 poris bonum est: itaque corporalis res est. Quoniam, ut
voluisti, morem gessi tibi, nunc ipse dicam mihi, quod
dicturum esse te video: latrunculis ludimus. in superva-
cuis subtilitas teritur: non faciunt bonos ista, sed doctos.
12 apertior res est sapere, immo simplicior. paucis est ad
mentem bonam uti literis: sed nos ut cetera in superva-
cuum diffundimus, ita philosophiam ipsam. quemadmo-
dum omnium rerum, sic literarum quoque intemperantia
laboramus: non vitae, sed scholae discimus. Vale.

EPISTULA IV. (107.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Ubi illa prudentia tua? ubi in dispiciendis rebus sub-
tilitas? ubi magnitudo? tam pusilla res te angit?
Servi occupationes tuas occasionem fugae
putaverunt: si amici deciperent * * * habeant enim
sane nomen, quod illis noster Epicurus inposuit, et vo-
centur, quo turpius non sint * omnibus rebus tuis de-
sunt illi, qui et operam tuam conterebant et [*a*] te ali[is]
2 molestum esse credebant? Nihil horum insolitum, nihil
inexspectatum est. offendi rebus istis tam ridiculum est
quam queri, quod spargaris in publico aut inquineris in
luto. Eadem vitae condicio est, quae balnei, turbae, iti-
neris: quaedam in te mittentur, quaedam incident. Non
est delicata res vivere. longam viam ingressus es: et la-
baris oportet et arietes et cadas et lasseris et exclames:
„o mors!“ id est mentiaris. alio loco comitem relinques,
alio efferes, alio timebis. per eiusmodi offensas emetien-

dum est confragosum hoc iter. [Mori vult.] Praeparetur 3
animus contra omnia: sciat se venisse, ubi tonat fulmen. sciat se venisse ubi

luctus et ultrices posuere cubilia curae
pallentesque habitant morbi tristisque senectus.

in hoc contubernio vita degenda est. effugere ista non potes: contemnere potes. contemnes autem, si saepe cogitaveris et futura praesumpseris. Nemo non fortius 4
ad id, cui se diu conposuerat, accessit et duris quoque, si praemeditata erant, obstitit. at contra inparatus etiam levissima expavit. Id agendum est, ne quid nobis inopinatum sit. et quia omnia novitate graviora sunt, hoc cogitatio adsidua praestabit, ut nulli sis malo tiro. „Servi me reliquerunt.“ alium con- 5
pilaverunt, alium accusaverunt, alium occiderunt, alium prodiderunt, alium calcaverunt, alium veneno, alium criminatione petierunt: quicquid dixeris, multis accidit. Deinceps, quae multa et varia sunt, [in nos diriguntur.] quaedam in nos fixa sunt, quaedam vibrant et cum maxime veniunt, quaedam in alios perventura nos stringunt. Nihil miremur eorum, ad quae nati sumus, quae ideo 6
nulli querenda, quia paria sunt omnibus: ita dico, paria sunt. nam etiam quod effugit aliquis, pati potuit: aequum autem ius est non quo omnes usi sunt, sed quod omnibus latum est. Imperetur aequitas animo et sine querela mortalitatis tributa pendamus. Hiems frigora addu- 7
cit: algendum est. aestas calores refert: aestuandum est. intemperies coeli valitudinem temptat: aegrotandum est. et fera nobis aliquo loco occurret et homo perniciosior feris omnibus. aliud aqua, aliud ignis eripiet: hanc rerum condicionem mutare non possumus: id possumus, magnum sumere animum et viro bono dignum, quo fortiter fortuita patiamur et naturae consentiamus. Natura 8
autem hoc, quod vides, regnum mutationibus temperat: nubilo serena succedunt. turbantur maria, cum quieverunt. flant in vicem venti. noctem dies sequitur. pars coeli consurgit, pars mergitur: contrariis rerum aeternitas constat. Ad hanc legem animus noster aptandus est. 9

hanc sequatur, huic pareat. et quaecumque fiunt, debuisse fieri putet nec velit obiurgare naturam. Optimum est pati, quod emendare non possis, et deum, quo auctore cuncta proveniunt, sine murmuratione comitari: malus miles est, qui imperatorem gemens sequitur.
10 Quare inpigri atque alacres excipiamus imperia nec deseramus hunc operis pulcherrimi cursum, cui quicquid patimur, intextum est. et sic adloquamur Iovem, cuius gubernaculo moles ista dirigitur, quemadmodum Cleanthes noster versibus disertissimis adloquitur, quos mihi in nostrum sermonem mutare permittitur Ciceronis, disertissimi viri, exemplo. si placuerint, boni consules. si displicuerint, scies me in hoc secutum Ciceronis exemplum.

11 *Duc, o parens celsique dominator poli,*
quocumque placuit: nulla parendi mora est.
adsum inpiger. Fac nolle, comitabor gemens
malusque patiar, quod pati licuit bono.
Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.

12 Sic vivamus, sic loquamur: paratos nos inveniat atque inpigros fatum. hic est magnus animus, qui se deo tradidit: at contra ille pusillus et degener, qui obluctatur et de ordine mundi male existimat et emendare mavult deos quam se. Vale.

EPISTULA V. (108.)

Seneca Lucilio suo salutem.

1 Id, de quo quaeris, ex his est, quae scire tantum eo, ut scias, pertinet. sed nihilominus, quia pertinet, properas nec vis exspectare libros, quos cum maxime ordino continentes totam moralem philosophiae partem. statim expediam: illud tamen prius scribam, quemadmodum tibi ista cupiditas discendi, qua flagrare te video, digerenda sit, ne ipsa se inpediat.
2 Nec passim carpenda sunt nec avide invadenda universa: per partes pervenietur ad totum. aptari onus viribus debet nec plus occupari, quam cui sufficere possimus. non quantum vis, sed quantum capis hauriendum est: bonum tantum habe animum: capies quantum voles. quo plus

recipit animus, hoc se magis laxat. Haec nobis praecipere 3
Attalum memini, cum scholam eius obsideremus et primi
veniremus et novissimi exiremus, ambulantem quoque
illum ad aliquas disputationes evocaremus, non tantum
paratum discentibus, sed obvium. „Idem, inquit, et do-
centi et discenti debet esse propositum: ut ille prodesse
velit, hic proficere.“ Qui ad philosophum venit, cotidie 4
aliquid secum boni ferat: aut sanior domum redeat aut
sanabilior: redibit autem: ea [enim] philosophiae vis est,
ut non studentes, sed etiam conversantes iuvet. Qui in
solem venit, licet non in hoc venerit, colorabitur. qui in
unguentaria taberna resederunt et paulo diutius commo-
rati sunt, odorem secum loci ferunt. et qui ad philoso-
phum fuerunt, traxerint aliquid necesse est, quod prod-
esset etiam neglegentibus. adtende, quid dicam: negle-
gentibus, non repugnantibus. „Quid ergo? non 5
novimus quosdam, qui multis apud philosophum annis
persederint et ne colorem quidem duxerint?“ Quidni no-
verim? pertinacissimos quidem et adsiduos, quos ego
non discipulos philosophorum, sed inquilinos voco. Qui- 6
dam veniunt ut audiant, non ut discant, sicut in thea-
trum voluptatis causa ad delectandas aures oratione vel
voce vel fabulis ducimur. magnam hanc auditorum par-
tem videbis, cui philosophi schola diversorium otii sit.
non id agunt, ut aliqua illo vitia deponant, ut aliquam
legem vitae accipiant, qua mores suos exigant, sed ut
oblectamento aurium perfruantur. aliqui tamen et cum
pugillaribus veniunt, non ut res excipiant, sed ut verba,
quae tam sine profectu alieno dicant quam sine suo au-
diunt. Quidam ad magnificas voces excitantur et trans- 7
eunt in adfectum dicentium alacres voltu et animo, nec
aliter concitantur quam solent Phrygii tibicinis sono se-
miviri et ex imperio furentes. rapit illos instigatque re-
rum pulchritudo, non verborum inanium sonitus. si quid
acriter contra mortem dictum est, si quid contra fortunam
contumaciter, iuvat protinus, quae audias, facere. adfi-
ciuntur illis et sunt, quales iubentur, si illa animo forma
permaneat, si non inpetum insignem protinus populus,

honesti dissuasor, excipiat: pauci illam, quam concepe-
8 rant mentem, domum perferre potuerunt. Facile est au-
ditorem concitare ad cupiditatem recti. omnibus enim
natura fundamenta dedit semenque virtutum. omnes ad
omnia ista nati sumus: cum inritator accessit, tunc illa
animi bona veluti sopita excitantur. Non vides, quemad-
modum theatra consonent, quotiens aliqua dicta sunt, quae
publice adgnoscimus et consensu vera esse testamur?

9 *Desunt inopiae multa, avaritiae omnia.*
In nullum avarus bonus est, in se pessimus.

ad hos versus ille sordidissimus plaudit et vitiis suis fieri
convicium gaudet: quanto magis hoc iudicas evenire, cum
a philosopho ista dicuntur, cum salutaribus prae-
ceptis versus inseruntur, efficacius eadem
10 illa demissuri in animum inperitorum? „nam, ut
dicebat Cleanthes, quemadmodum spiritus noster clario-
rem sonum reddit, cum illum tuba per longi canalis an-
gustias tractum patentiore novissime exitu effudit, sic
sensus nostros clariores carminis arta necessitas effi-
cit.“ Eadem neglegentius audiuntur minusque percutiunt,
quamdiu soluta oratione dicuntur: ubi accessere numeri
et egregium sensum adstrinxere certi pedes, eadem illa
11 sententia velut lacerto excussa torquetur. De contemptu
pecuniae multa dicuntur et longissimis orationibus hoc
praecipitur, ut homines in animo, non in patrimonio pu
tent esse divitias. eum esse locupletem, qui paupertati
suae aptus est et parvo se divitem fecit: magis tamen fe-
riuntur animi, cum carmina eiusmodi dicta sunt:

Is minimo eget mortalis qui minimum cupit.
Quod vult, habet, qui velle, quod satis est, potest.

12 Cum haec atque eiusmodi audimus, ad confessionem ve-
ritatis adducimur. illi enim, quibus nihil satis est, admi-
rantur, adclamant, odium pecuniae indicunt: hunc illorum
adfectum cum videris, urge, hoc preme, hoc onera re-
lictis ambiguitatibus et syllogismis et cavillationibus et
ceteris acuminis inriti ludicris. dic in avaritiam, dic in
luxuriam: cum profecisse te videris et animos audientium
adfeceris, insta vehementius: verisimile non est, quantum

proficiat talis oratio remedio intenta et tota in bonum audientium versa. facillime enim tenera conciliantur ingenia ad honesti rectique amorem et adhuc docilibus leviterque corruptis inicit manum veritas, si advocatum idoneum
nancta est. Ego certe cum Attalum audirem in vi- 13
tia, in errores, in mala vitae perorantem, saepe misertus sum generis humani et illum sublimem altioremque humano fastigio credidi. ipse regem se esse dicebat: sed plus quam regnare mihi videbatur, cui liceret
censuram agere regnantium. Cum vero commendare pau- 14
pertatem coeperat et ostendere, quam, quicquid usum excederet, pondus esset supervacuum et grave ferenti, saepe exire e schola pauperi libuit. cum coeperat voluptates nostras traducere, laudare castum corpus, sobriam mensam, puram mentem non tantum ab inlicitis voluptatibus, sed etiam supervacuis, libebat circumscribere gulam
ac ventrem. Inde mihi quaedam permansere, Lucili. 15
magno enim in omnia inceptu veneram. deinde ad civitatis vitam reductus ex bene coeptis pauca servavi: inde ostreis boletisque in omnem vitam renuntiatum est. nec enim cibi, sed oblectamenta sunt ad edendum saturos cogentia, quod gratissimum est edacibus et se ultra quam capiunt farcientibus, facile descensura, facile reditura.
inde in omnem vitam unguento abstinemus, quoniam 16
optimus odor in corpore est nullus. inde vino carens stomachus. inde in omnem vitam balneum fugimus, decoquere corpus atque exinanire sudoribus inutile simul delicatumque credidimus: cetera proiecta redierunt, ita tamen, ut quorum abstinentiam interrupi, modum servem et quidem abstinentiae proximiorem, nescio an difficiliorem, quoniam quidem absciduntur facilius animo quam tem-
perantur. Quoniam coepi tibi exponere, quanto 17
maiore inpetu ad philosophiam iuvenis accesserim quam senex pergam, non pudebit fateri, quem mihi amorem Pythagorae iniecerit Sotion. dicebat, quare ille animalibus abstinuisset, quare postea Sextius. dissimilis utrique causa erat, sed utrique
magnifica: Hic homini satis alimentorum citra sanguinem 18

esse credebat et crudelitatis consuetudinem fieri, ubi in
voluptatem esset adducta laceratio. adiciebat contrahen-
dam materiam esse luxuriae. colligebat bonae valitudini
contraria esse alimenta varia et nostris aliena corporibus:
19 at Pythagoras omnium inter omnia cognationem esse di-
cebat et animorum commercium in alias atque alias for-
mas transeuntium. nulla, si illi credas, anima interit nec
cessat quidem nisi tempore exiguo, dum in aliud corpus
transfunditur. Videbimus, per quas temporum vices et
quando pererratis pluribus domiciliis in hominem rever-
tatur: interim sceleris hominibus ac parricidii metum fe-
cit, cum possint in parentis animam inscii incurrere et
ferro morsuve violare, si in quo cognatus aliqui spiritus
20 hospitaretur. Haec cum exposuisset Sotion et inplesset
argumentis suis: „non credis, inquit, animas in alia cor-
pora atque alia describi et migrationem esse, quod dici-
mus mortem? non credis in his pecudibus ferisve aut
aqua mersis illum quondam hominis animum morari?
non credis nihil perire in hoc mundo, sed mutare regio-
nem? nec tantum coelestia per certos circuitus verti, sed
animalia quoque per vices ire et animos per orbem agi?
21 Magni ista crediderunt viri: itaque iudicium quidem tuum
sustine, ceterum omnia tibi in integro serva: si vera sunt
ista, abstinuisse animalibus innocentia est. si falsa, fruga-
litas est. quod istic cr*edu*litatis tuae damnum est? ali-
22 menta tibi leonum et volturum eripio.“ His ego instinctus
abstinere animalibus coepi et anno peracto non tantum
facilis erat mihi consuetudo, sed dulcis. agitatiorem mihi
animum esse credebam nec tibi hodie adfirmaverim, an
fuerit: quaeris, quomodo desierim? in Tiberii Caesaris
principatum iuventae tempus inciderat. alienigena tum
sacra movebantur, sed inter argumenta superstitionis po-
nebatur quorumdam animalium abstinentia. patre itaque
meo rogante, qui non calumniam timebat, sed philoso-
phiam oderat, ad pristinam consuetudinem redii: nec
difficulter mihi, ut inciperem melius coenare, persuasit.
23 Laudare solebat Attalus culcitam, quae resisteret corpori:
tali utor etiam senex, in qua vestigium adparere non

possit. Haec retuli ut probarem tibi, quam vehementes
haberent tirunculi inpetus primos ad optima quaeque, si
quis exhortaretur illos, si quis inpelleret. sed aliquid
praecipientium vitio peccatur, qui nos docent disputare,
non vivere, aliquid discentium, qui propositum adferunt
ad praeceptores suos non animum excolendi, sed inge-
nium. itaque quae philosophia fuit, facta philologia est.
Multum autem ad rem pertinet, quo proposito 24
ad quamque rem accedas. Qui grammaticus futurus
Vergilium scrutatur, non hoc animo legit illud egregium

fugit inreparabile tempus:

vigilandum est: nisi properamus, relinquemur. agit nos
agiturque velox dies. inscii rapimur. omnia in futurum
disponimus et inter praecipitia lenti sumus: sed ut ob-
servet, quotiens Vergilius de celeritate temporum dicit,
hoc uti verbo illum fugit.

Optima quaeque dies miseris mortalibus aevi
prima fugit: subeunt morbi tristisque senectus
et labor et durae rapit inclementia mortis.

Ille, qui ad philosophiam spectat, haec eadem, quo debet, 25
adducit: „numquam Vergilius, inquit, dies dicit ire, sed
fugere, quod currendi genus concitatissimum est, et
optimos quosque primos rapi: quid ergo cessa-
mus nos ipsi concitare, ut velocitatem rapidissimae rei
possimus aequare? meliora praetervolant, deteriora suc-
cedunt. Quemadmodum ex amphora primum quod est, 26
sincerissimum effluit, gravissimum quodque turbidumque
subsidit, sic in aetate nostra quod est optimum, in primo
est. id exhauriri [in] aliis potius patimur, ut nobis faecem
reservemus? Inhaereat istud animo et tamquam missum
oraculo placeat:

optima quaeque dies miseris mortalibus aevi
prima fugit.

quare optima? quia quod restat incertum est. quare 27
optima? quia iuvenes possumus discere, possumus fa-
cilem animum et adhuc tractabilem ad meliora convertere.
quia hoc tempus idoneum est laboribus, idoneum agitan-
dis per studia ingeniis et exercendis per opera corpori-

bus: quod superest, segnius et languidius est et propius a fine. itaque toto hoc agamus animo et omissis, ad quae devertimur, in rem unam laboremus, ne hanc temporis pernicissimi celeritatem, quam retinere non possumus, relicti demum intellegamus. primus quisque tamquam optimus dies placeat et redigatur in nostrum.
28 quod fugit occupandum est. Haec non cogitat ille, qui grammatici oculis carmen istud legit, ideo optimum quemque primum esse diem, quia subeunt morbi, quia senectus premit et adhuc adulescentiam cogitantibus supra caput est, sed ait Vergilium semper una ponere morbos et senectutem: non mehercules inmerito.
29 senectus enim insanabilis morbus est. „Praeterea, inquit, hoc senectuti cognomen inposuit, tristem illam vocat:

subeunt morbi tristisque senectus.

alio loco dicit:

pallentesque habitant morbi tristisque senectus."

Non est, quod mireris ex eadem materia suis quemque studiis apta colligere: in eodem prato bos herbam quaerit,
30 canis leporem, ciconia lacertam. Cum Ciceronis librum de republica prendit hinc philologus aliquis, hinc grammaticus, hinc philosophiae deditus, alius alio curam suam mittit: philosophus admiratur contra iustitiam dici tam multa potuisse. cum ad hanc eamdem lectionem philologus accessit, hoc subnotat: duos Romanos reges esse, quorum alter patrem non habet, alter matrem: nam de Servii matre dubitatur. Anci pater nullus: Numae nepos
31 dicitur. Praeterea notat eum, quem nos dictatorem dicimus et in historiis ita nominari legimus, apud antiquos magistrum populi vocatum. hodieque id exstat in auguralibus libris et testimonium est, quod, qui ab illo nominatur, magister equitum est. Aeque notat Romulum perisse solis defectione: provocationem ad populum etiam a regibus fuisse: id ita in pontificalibus libris
32 et alii [quiqui] putant et Fenestella. Eosdem libros cum grammaticus explicuit, primum verba expressa, reapse dici a Cicerone, id est re ipsa, in commentarium refert, nec minus sepse, id est se ipse. Deinde transit ad ea,

quae consuetudo seculi mutavit, tamquam ait Cicero: *„quoniam sumus ab ipsa calce eius interpellatione revocati."* hanc quam nunc in circo cretam vocamus, calcem antiqui dicebant. Deinde Ennianos colligit versus et in 33
primis illos de Africano scriptos:

cui nemo civis neque hostis
quivit pro factis reddere operae pretium.

ex eo se ait intellegere, apud antiquos non tantum auxilium significasse sed [*opera etiam odii*] operam. ait enim *En*nius neminem potuisse Scipioni neque civem neque hostem reddere operae pretium. Felicem deinde 34
se putat, quod invenerit, unde visum sit Vergilio dicere:

quem super ingens
porta tonat coeli.

Ennium hoc ait Homero subripuisse, Ennio Vergilium. esse enim apud Ciceronem in his ipsis de republica [*libris*] hoc epigramma *En*nii:

Si fas endo plagas coelestum ascendere cuiquam est,
mi soli coeli maxima porta patet.

Sed ne et ipse, dum aliud ago, in philologum aut gram- 35
maticum delabar, illud admoneo, auditionem philosophorum lectionemque ad propositum beatae vitae trahendam, non ut verba prisca aut ficta captemus et translationes inprobas figurasque dicendi, sed ut profutura praecepta et magnificas voces et animosas, quae mox in rem transferantur: sic ista ediscamus, ut, quae fuerint verba, sint opera. Nullos autem peius 36
mereri de omnibus mortalibus iudico, quam qui philosophiam velut aliquod artificium venale didicerunt, qui aliter vivunt quam vivendum esse praecipiunt. exempla enim se ipsos inutilis disciplinae circumferunt nulli non vitio, quod insequuntur, obnoxii. Non magis mihi potest quis- 37
quam talis prodesse praeceptor quam gubernator in tempestate nausiabundus: tenendum est rapiente fluctu gubernaculum, luctandum cum ipso mari, eripienda sunt vento vela: quid me potest adiuvare rector navigii adtonitus et vomitans? quanto maiore putas vitam tempestate iactari quam ullam ratem? non est loquendum, sed gu-

38 bernandum. Omnia quae dicunt, quae turba audiente ia-
ctant, aliena sunt: dixit illa Platon, dixit Zenon, dixit Chry-
sippus et Posidonius: *at* ingens agmen [non] tot ac talium
quomodo probare possint sua esse? monstrabo: faciant,
39 quae dixerint. Quoniam quae volueram ad te perferre,
iam dixi, nunc desiderio tuo satisfaciam et in alteram
epistulam integrum, quod exegeras, transferam, ne ad rem
spinosam et auribus erectis curiosisque audiendam lassus
accedas. Vale.

EPISTULA VI. (109.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 An sapiens sapienti prosit scire desideras.
dicimus plenum omni bono esse sapientem et summa
adeptum: quomodo prodesse aliqui possit summum ha-
benti bonum, quaeritur. Prosunt inter se boni.
exercent enim virtutes et sapientiam in suo
statu continent. desiderat uterque aliquem, cum quo
2 conferat, cum quo quaerat. Peritos luctandi usus exercet.
musicum qui paria didicit, movet: opus est et sapienti
agitatione virtutum: ita quemadmodum ipse se movet, sic
3 movetur ab alio sapiente. Quid sapiens sapienti proderit?
inpetum illi dabit, occasiones actionum honestarum com-
monstrabit. praeter haec aliquas cogitationes suas ex-
primet. docebit, quae invenerit. semper enim etiam a
sapiente restabit, quod inveniat et quo animus eius ex-
4 currat. Malus malo nocet. facit quoque peiorem, iram,
metus incitando, tristitiae adsentiendo, voluptates lau-
dando, et tunc maxime laborant mali, ubi plurimum vitia
miscuere et in unum collata nequitia est: ergo ex con-
5 trario bonus bono proderit. „Quomodo?“ inquis. Gau-
dium illi adferet, fiduciam confirmabit, ex conspectu mu-
tuae tranquillitatis crescet utriusque laetitia. Praeterea
quarumdam illi rerum scientiam tradet. non enim omnia
sapiens scit. etiamsi sciret, breviores vias rerum aliqui
excogitare posset et has indicare, per quas facilius totum
6 opus circumfertur. Proderit sapienti sapiens non suis
viribus, sed ipsius, quem adiuvat. potest quidem ille etiam

relictus sibi explicare partes suas. utetur propria velocitate: sed nihilominus adiuvat etiam currentem hortator. Non prodest sapienti sapiens, sed sibi ipse. hoc [*ut*] scias, detrahe illi vim propriam et ille nihil agit. „*Isto* modo 7
dicas licet non esse in melle dulcedinem: nam *nisi* ille, qui esse debeat, ita aptatus lingua palatoque est ad eiusmodi gustum, ut il*lum* talis sapor capiat, offendetur. sunt enim quidam, quibus morbi vitio mel amarum videatur." Oportet utrumque *v*alere, ut et ille prodesse possit et hic profuturo idonea materia sit. „In summum, in- 8
quit, perducto calorem calefieri supervacuum est. et in summum perducto bonum supervacuus est, qui prosit. numquid instructus omnibus rebus agricola ab alio instrui quaerit? numquid armatus miles quantum in aciem exituro satis est [uti], amplius arma desiderat? ergo nec sapiens. satis enim vitae instructus, satis armatus est." Ad haec respondeo: et qui in summo motus est calore, 9
[*eget*] adiecto, ut suum teneat. „Sed ipse se, inquit, calor continet." Primum multum interest inter ista, quae conparas. calor enim unus est, prodesse varium est. Deinde calor non adiuvatur adiectione caloris, ut caleat: sapiens non potest in habitu mentis suae stare, nisi amicos aliquos similes sui admisit, cum quibus virtutes suas communicet. Adice nunc, quod omnibus inter se virtu- 10
tibus amicitia est. itaque prodest, qui virtutes alicuius pares suis amat amandasque invicem praestat. similia delectant, utique ubi honesta sunt et probare ac probari sciunt. Etiamnunc sapientis animum perite movere nemo 11
alius potest quam sapiens, sicut hominem movere rationaliter non potest nisi homo. quomodo ergo ad rationem movendam ratione opus est, sic ut moveatur ratio perfecta, opus est ratione perfecta. Prodesse dicuntur et qui 12
media nobis largiuntur, pecuniam, gratiam, incolumitatem, alia in usus vitae cara aut necessaria. in his dicetur etiam stultus prodesse sapienti. prodesse autem est animum secundum naturam movere virtute sua ut eius, qui movebitur. hoc non sine ipsius quoque, qui proderit, bono fiet. necesse [est] enim alienam virtutem exercendo exerceat

13 et suam. Sed ut removeas ista, quae aut summa bona
sunt aut summorum efficientia, nihilominús prodesse inter
se sapientes possunt. invenire enim sapientem sapienti per
se res expetenda est, quia natura bonum omne carum est
bono et sic quisque conciliatur bono quemadmodum sibi.
14 Necesse est ex hac quaestione argumenti causa in
alteram transeam. quaeritur enim, an deliberatu-
rus sit sapiens, an in consilium aliquem advo-
caturus: quod facere illi necessarium est, cum ad haec
civilia et domestica venitur et, ut ita dicam, mortalia. in
his sic illi opus est alieno consilio quomodo medico, quo-
modo gubernatore, quomodo advocato et litis ordinatore.
proderit ergo sapiens aliquando sapienti. suadebit enim:
sed in illis quoque magnis ac divinis, ut diximus, com-
muniter honesta tractando et animos cogitationesque mi-
15 scendo utilis erit. Praeterea secundum naturam est et
amicos conplecti et amicorum *au*ctu ut suo proprioque
laetari. nam nisi hoc fecerimus, ne virtus quidem nobis
permanebit, quae exercendo *usu* sui valet. virtus autem
suadet praesentia bene conlocare, in futurum consulere,
deliberare et intendere animum: facilius intendet expli-
cabitque, qui aliquem sibi adsumpserit. quaerit itaque aut
perfectum virum aut proficientem vicinumque perfecto.
proderit autem ille perfectus, si consilium communi pru-
16 dentia iuverit. Aiunt homines plus in alieno negotio vi-
dere quam in suo. hoc illis evenit, quos amor sui excae-
cat quibusque dispectum utilitatis timor in periculis ex-
cutit: incipiet sapere securior et extra metum positus.
sed nihilominus quaedam sunt, quae etiam sapientes in
alio quam in se diligentius vident. Praeterea illud dul-
cissimum et honestissinum *„idem velle atque idem nolle“*
sapiens sapienti praestabit: egregium opus pari iugo
ducet.

17 Persolvi quod exegeras, quamquam in ordine rerum
erat, quas moralis philosophiae voluminibus
conplectimur. Cogita, quod soleo frequenter tibi dicere,
in istis nos nihil aliud quam acumen exercere. totiens
enim illo revertor: quid ista me res iuvat? fortiorem

faciet, iustiorem, temperatiorem? nondum exerceri vacat: adhuc medico mihi opus est. Quid me poscis scientiam 18
inutilem? magna promisisti, exigua video: dicebas intrepidum fore, etiamsi circa me gladii micarent, etiamsi mucro tangeret iugulum. dicebas securum fore, etiamsi circa me flagrarent incendia, etiamsi subitus turbo toto navem meam mari raperet: haec mihi praesta interim * *ut* voluptatem, ut gloriam contemnam: postea docebis inplic[*i*]ta solvere, ambigua distinguere, obscura perspicere: nunc doce, quod necesse est. Vale.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

EPISTULARUM MORALIUM

LIBER XIX.

EPISTULA I. (110.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Ex Nomentano meo te saluto et iubeo habere mentem 1
bonam, hoc est propitios deos omnes, quos habet placatos et faventes, quisquis sibi se propitiavit. Sepone in praesentia, quae quibusdam placent, unicuique nostrum paedagogum dari deum, non quidem ordinarium, sed hunc inferioris notae ex eorum numero, quos Ovidius ait „*de plebe deos*": ita tamen hoc seponas volo, ut memineris maiores nostros, qui crediderunt, Stoicos fuisse: singulis enim et Genium et Iunonem dederunt.
Postea videbimus, an tantum dis vacet, ut privatorum 2
negotia procurarent: interim illud scito, sive adsignati sumus, sive neglecti et fortunae dati, nulli te posse inprecari quicquam gravius, quam si inprecatus fueris, ut se habeat iratum. Sed non est, quare cuiquam, quem poena

putaveris dignum, optes, ut infestos deos habeat: habet, inquam, etiamsi videtur eorum [cura et] favore produci.
3 Adhibe diligentiam tuam et intuere, quid sint res nostrae, non quid vocentur: et scies plura mala contingere nobis quam accidere. quotiens enim felicitatis et causa et initium fuit, quod calamitas vocabatur? quotiens magna gratulatione excepta res gradum sibi struxit in praeceps et aliquem iam eminentem adlevavit etiamnunc,
4 tamquam adhuc ibi staret, unde tuto cadunt? Sed ipsum illud cadere non habet in se mali quicquam, si exitum spectes, ultra quem natura neminem deiecit. prope est rerum omnium terminus: prope est, inquam, et illud, unde felix eicitur, et illud, unde infelix emittitur: nos utraque extendimus et longa spe ac metu facimus. sed si sapis, omnia humana condicione metire: simul et quod gaudes et quod times, contrahe. est autem tanti nihil diu gaudere,
5 ne quid diu timeas. Sed quare istuc malum adstringo? non est, quod quicquam timendum putes. vana sunt ista, quae nos movent, quae adtonitos habent. nemo nostrum, quid veri esset, excussit, sed metum alter alteri tradidit. nemo ausus est ad id, quo perturbabatur, accedere et naturam ac bonum timoris sui nosse. itaque res falsa et inanis habet adhuc fidem, quia
6 non coarguitur. Tanti putemus oculos intendere: iam adparebit, quam brevia, quam incerta, quam tuta timeantur. talis est animorum nostrorum confusio, qualis Lucretio visa est:

nam veluti pueri trepidant atque omnia caecis
in tenebris metuunt, ita nos in luce timemus.

Quid ergo? Non omni puero stultiores sumus, qui in luce
7 timemus? Sed falsum est, Lucreti, non timemus in luce: omnia nobis fecimus tenebras. nihil videmus, nec quid noceat nec quid expediat. tota vita incursitamus nec ob hoc resistimus aut circumspectius pedem ponimus. vides autem, quam sit furiosa res in tenebris inpetus: at mehercules id agimus, ut longius revocandi simus, et cum ignoremus, quo feramur, velociter tamen illo, quo inten-
8 dimus, perseveramus. Sed lucescere, si velimus,

potest: uno autem modo potest, si quis hanc hu-
manorum divinorumque notitiam acceperit, si
illa se non perfuderit, sed infecerit, si eadem, quamvis
sciat, retractaverit et ad se pertulerit, si quaesierit, quae
sint bona, quae mala, quibus hoc falso sit nomen adscri-
ptum, si quaesierit de honestis, de turpibus, de providentia.
nec intra haec humani ingenii sagacitas sistitur: prospi- 9
cere et ultra mundum libet, quo feratur, unde surrexerit,
in quem exitum tanta rerum velocitas properet. Ab hac
divina contemplatione abductum animum in sordida et
humilia pertraximus, ut avaritiae serviret, ut relicto mundo
terminisque eius et dominis cuncta versantibus terram
rimaretur et quaereret, quid ex illa mali effoderet, non
contentus oblatis. Quicquid nobis bono futurum erat, deus 10
et parens noster in proximo posuit. non exspectavit in-
quisitionem nostram et ultro dedit: nocitura altissime
pressit. nihil nisi de nobis queri possumus: ea, quibus
periremus, nolente rerum natura et abscondente protuli-
mus. addiximus animum voluptati, cui indulgere initium
omnium malorum est, tradidimus ambitioni et famae, cete-
ris aeque vanis et inanibus. Quid ergo nunc te hortor ut 11
facias? Nihil novi, — nec enim novis malis remedia quae-
runtur, — sed hoc primum, ut tecum ipse dispi-
cias, quid sit necessarium, quid supervacuum.
necessaria tibi ubique occurrent: supervacua
et semper et toto animo quaerenda sunt. Non est 12
autem, quod te nimis laudes, si contempseris aureos
lectos et gemmeam supellectilem. quae est enim virtus
supervacua contemnere? tunc te admirare, cum contem-
pseris necessaria. Non magnam rem facis, quod vivere
sine *regio* adparatu potes, quod non desideras miliarios
apros nec linguas phoenicopterorum et alia portenta luxu-
riae iam tota animalia fastidientis et certa membra ex sin-
gulis eligentis: tunc te admirabor, si non contempseris
etiam sordidum panem, si tibi persuaseris herbam, ubi
necesse est, non pecori tantum, sed homini nasci, si scie-
ris cacumina arborum explementum esse ventris, in quem
sic pretiosa congerimus tamquam recepta servantem. sine

fastidio inplendus est. quid enim ad rem pertinet, quid
13 accipiat, perditurus, quicquid acceperit? Delectant te dis-
posita, quae terra marique capiuntur, alia eo gratiora, si
recentia perferuntur ad mensam, alia, si diu pasta et
coacta pinguescere fluunt ac vix saginam continent suam.
delectat te nidor horum arte quaesitus: at mehercules
ista sollicite scrutata varieque condita cum subierint ven-
trem, una atque eadem foeditas occupabit. vis ciborum
14 voluptatem contemnere? exitum specta. Attalum memini
cum magna admiratione omnium haec dicere:
„Diu, inquit, mihi inposuere divitiae: stupebam, ubi
aliquid ex illis alio atque alio loco fulserat. existimabam
similia esse, quae laterent, his, quae ostenderentur. Sed
in quodam adparatu vidi totas opes urbis caelatas et auro
et argento et his, quae pretium auri argentique vicerunt,
exquisitos colores et vestes ultra non tantum nostrum,
sed ultra finem hostium advectas: hinc puerorum perspi-
cuos cultu atque forma greges, hinc feminarum et alia,
quae res suas recognoscens summi imperii fortuna protu-
15 lerat. Quid hoc est, inquam, aliud quam inritare cupidi-
tates hominum per se incitatas? quid sibi vult ista pecu-
niae pompa? ad discendam avaritiam convenimus: at
mehercules minus cupiditatis istinc effero quam adtule-
ram. contempsi divitias, non quia supervacuae, sed quia
16 pusillae sunt. Vidistine, quam intra paucas horas ille
ordo quamvis lentus dispositusque transierit? hoc totam
vitam nostram occupabit, quod totum diem occupare non
potuit? Accessit illud quoque: tam supervacuae mihi visae
17 sunt habentibus quam fuerunt spectantibus. Hoc itaque
ipse mihi dico, quotiens tale aliquid praestrinxerit oculos
meos, quotiens occurrit domus splendida, cohors culta
servorum, lectica formosis inposita calonibus: quid mi-
raris? quid stupes? pompa est. ostenduntur istae res,
18 non possidentur et, dum placent, transeunt: ad veras po-
tius te converte divitias. disce parvo esse contentus et
illam vocem magnus atque animosus exclama: habemus
aquam, habemus polentam: Iovi ipsi controversiam de feli-
citate faciamus. faciamus, oro te, etiamsi ista defuerint.

turpe est beatam vitam in auro et argento reponere, aeque
turpe in aqua et polenta. „Quid ergo faciam, si ista non 19
fuerint?“ Quaeris, quod sit remedium inopiae? famem fa-
mes finit: alioquin quid interest, magna sint an exigua,
quae servire te cogant? quid refert, quantulum sit, quod
tibi possit negare fortuna? Haec ipsa aqua et polenta in 20
alienum arbitrium cadit: liber est autem non in quem pa-
rum licet fortunae, sed in quem nihil. Ita est: nihil desi-
deres oportet, si vis Iovem provocare nihil desiderantem.“

Haec nobis Attalus dixit: natura omnibus dixit. quae
si voles frequenter cogitare, id ages, ut sis felix, non ut
videaris, et ut tibi videaris, non aliis. Vale.

EPISTULA II. (111.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Quid vocentur Latine sophismata, quae- 1
sisti a me. Multi temptaverunt illis nomen inponere,
nullum haesit. videlicet, quia res ipsa non recipiebatur a
nobis nec in usu erat, nomini quoque repugnatum est.
aptissimum tamen videtur mihi, quo Cicero usus est:
cavillationes vocat, quibus quisquis se tradi- 2
dit, quaestiunculas quidem vafras nectit, ceterum ad vi-
tam nihil proficit. neque fortior fit neque temperan-
tior neque elatior: at ille, qui philosophiam in reme-
dium suum exercuit, ingens fit animo, plenus
fiduciae, inexsuperabilis et maior adeunti. Quod in magnis 3
evenit montibus, quorum proceritas minus adparet longe
intuentibus, cum accesseris, tunc manifestum fit, quam in
arduo summa sint: talis est, mi Lucili, verus et rebus,
non artificiis philosophus: in edito stat admirabilis, cel-
sus, magnitudinis verae. non exsurgit in plantas nec sum-
mis ambulat digitis eorum more, qui mendacio staturam
adiuvant longioresque quam sunt, videri volunt: conten-
tus est magnitudine sua. Quidni contentus sit eo usque 4
crevisse, quo manus fortuna non porrigit? ergo et supra
humana est et par sibi in omni statu rerum, sive secundo
cursu vita procedit, sive fluctuatur per adversa ac diffi-
cilia: hanc constantiam cavillationes istae, de quibus paulo

ante loquebar, praestare non possunt. ludit istis animus, non proficit et philosophiam a fastigio suo deducit in planum. Nec te prohibuerim aliquando ista agere, sed tunc, cum voles nihil agere. hoc tamen habent in se pessimum, dulcedinem quamdam sui faciunt et animum specie subtilitatis inductum tenent ac morantur, cum tanta rerum moles vocet, cum vix tota vita sufficiat, ut hoc unum discas, vitam contemnere. „Quid, regere?“ inquis. Secundum opus est: nam nemo illam bene rexit nisi qui contempserat. Vale.

EPISTULA III. (112.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Cupio mehercules amicum tuum formari, ut desideras,
et institui: sed valde durus capitur, immo, quod est mole-
stius, valde mollis capitur et consuetudine mala ac diu-
tina fractus. volo tibi ex nostro artificio exemplum re-
2 ferre: non quaelibet insitionem vitis patitur: si vetus et
exesa est, si infirma gracilisque, aut non recipiet surcu-
lum aut non alet nec adplicabit sibi nec in qualitatem eius
naturamque transibit. itaque solemus supra terram prae-
cidere, ut, si non respondit, temptari possit secunda for-
3 tuna et iterum repetita infra terram inseratur. Hic, de quo
scribis et mandas, non habet vires: indulsit vitiis. simul
et emarcuit et induruit. non potest recipere rationem, non
potest nutrire. „At cupit ipse.“ Noli credere. non dico
illum mentiri tibi: putat se cupere. stomachum illi fecit
4 luxuria: cito cum illa redibit in gratiam. „Sed dicit se
offendi vita sua.“ Non negaverim. quis enim non offen-
ditur? homines vitia sua et amant simul et oderunt: tunc
itaque de illo feremus sententiam, cum fidem nobis fece-
rit invisam iam sibi esse luxuriam: nunc illis male con-
venit. Vale.

EPISTULA IV. (113.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Desideras tibi scribi a me, quid sentiam de hac quaestione iactata apud nostros: an iustitia, fortitudo,

prudentia ceteraeque virtutes animalia sint. Hac subtilitate effecimus, Lucili carissime, ut exercere ingenium inter inrita videremur et disputationibus nihil profuturis otium terere. Faciam, quod desideras, et quid nostris videatur, exponam. sed me in alia esse sententia profiteor. puto quaedam esse, quae deceant phaecasiatum palliatumque: quae sint ergo, quae antiquos moverint, dicam. Animum constat animal esse, cum ipse efficiat, ut 2
simus animalia, [et] cum ab illo animalia nomen hoc traxerint. virtus autem nihil aliud est quam animus quodammodo se habens: ergo animal est. Deinde virtus agit aliquid. agi autem nihil sine inpetu potest. si inpetum habet, qui nulli est nisi animali, animal est. „Si animal 3
est, inquit, virtus, habet ipsa virtutem." Quidni habeat se ipsam? quomodo sapiens omnia per virtutem gerit, sic virtus per se. „Ergo, inquit, et omnes artes animalia sunt et omnia, quae cogitamus quaeque mente conplectimur. sequitur, ut multa milia animalium habitent in his angustiis pectoris et singuli multa simus animalia aut multa habeamus animalia." Quaeris, quid adversus istuc respondeatur? unaquaeque ex istis res animal erit: multa animalia non erunt. quare? dicam, si mihi adcommodaveris subtilitatem et intentionem tuam. Singula animalia 4
singulas habere debent substantias. ista omnia unum animum habent. itaque singula esse possunt, multa esse non possunt. Ego et animal sum et homo, non tamen duos esse dices. quare? quia separati debent esse: ita dico, alter ab altero debet esse diductus, ut duo sint. Quicquid in uno multiplex est, sub unam naturam cadit. itaque unum est. Et animus meus animal est et ego animal sum: duo 5
tamen non sumus. quare? quia animus mei pars est. Tunc aliquid per se numerabitur, cum per se stabit: ubi vero alterius membrum erit, non poterit videri aliud. quare? dicam: quia quod aliud est, suum oportet esse et proprium et totum et intra se absolutum. Ego in alia esse 6
me sententia professus sum. non enim tantum virtutes animalia erunt, si hoc recipitur, sed obposita quoque illis vitia et adfectus, tamquam ira, timor, luctus, suspicio.

ultra res ista procedet: omnes sententiae, omnes cogita-
tiones animalia erunt, quod nullo modo recipiendum est.
7 non enim quicquid ab homine fit, homo est. „Iustitia quid
est?“ inquit. Animus quodammodo se habens. „Itaque si
animus animal est, et iustitia.“ Minime. haec enim habi-
tus animi est et quaedam vis. idem animus in varias figu-
ras convertitur et non totiens animal aliud est, quotiens
8 aliud facit. nec illud, quod fit ab animo, animal est. Si
iustitia animal est, si fortitudo, si ceterae virtutes, utrum
desinunt esse animalia subinde aut rursus incipiunt, an
semper sunt? desinere virtutes non possunt. ergo multa
animalia, immo innumerabilia in hoc animo versantur.
9 „Non sunt, inquit, multa, quia ex uno religata sunt et par-
tes unius ac membra sunt.“ Talem ergo faciem animi
nobis proponimus, qualis est hydrae multa habentis ca-
pita, quorum unumquodque per se pugnat, per se nocet.
atqui nullum ex illis capitibus animal est, sed animalis
caput: ceterum ipsa unum animal est. Nemo in Chimaera
leonem animal esse dixit aut draconem: hae partes erant
10 eius. partes autem non sunt animalia. Quid est, quo colli-
gas iustitiam animal esse? „Agit, inquit, aliquid et prodest.
quod autem agit [aliquid] et prodest, inpetum habet: quod
autem inpetum habet, animal est.“ Verum est, si suum
11 inpetum habet: suum autem non habet, sed animi. Omne
animal, donec moriatur, id est quod coepit: homo, donec
moriatur, homo est, equus equus, canis canis. transire in
aliud non potest: iustitia, id est animus quodammodo se
habens, animal est. credamus: deinde animal est forti-
tudo, id est animus quodammodo se habens. quis animus?
ille, qui modo iustitia erat? tenetur in priore animali, in
aliud animal transire ei non licet: in eo illi, in quo primum
12 esse coepit, perseverandum est. Praeterea unus animus
duorum esse animalium non potest, multo minus plurium.
si iustitia, fortitudo, temperantia ceteraeque virtutes ani-
malia sunt, quomodo unum animum habebunt? singulos
13 habeant oportet aut non sunt animalia. Non potest unum
corpus plurium animalium esse. hoc et ipsi fatentur: iusti-
tiae quod est corpus? animus. quid? fortitudinis quod est

corpus? idem animus. atqui unum corpus esse duorum
animalium non potest. „Sed idem animus, inquit, iustitiae 14
habitum induit et fortitudinis et temperantiae.“ Hoc fieri
posset, si, quo tempore iustitia esset, fortitudo non esset,
quo tempore fortitudo esset, temperantia non esset: nunc
vero omnes virtutes simul sunt. ita quomodo singulae
erunt animalia, cum unus animus sit, qui plus quam unum
animal non potest facere? Denique nullum animal pars 15
est alterius animalis. iustitia autem pars est animi: non
est ergo animal. Videor mihi in re confessa perdere ope-
ram. magis enim indignandum de isto quam disputandum
est: nullum animal alteri par est. circumspice omnium
corpora: nulli non et color proprius est et figura sua et
magnitudo. inter cetera, propter quae mirabile divini ar- 16
tificis ingenium est, hoc quoque existimo, quod in tanta
copia rerum numquam in idem incidit: etiam quae similia
videntur, cum contuleris, diversa sunt. tot fecit genera
foliorum: nullum non sua proprietate signatum. tot ani-
malia: nullius *imago tota* cum altero convenit, utique ali-
quid interest. exegit a se, ut, quae alia erant, et dissimi-
lia essent et inparia: virtutes omnes, ut dicitis, pares sunt.
ergo non sunt animalia. Nullum non animal per se ali- 17
quid agit: virtus autem per se nihil agit, sed cum homine.
Omnia animalia aut rationalia sunt, ut homines, ut di, aut
inrationalia, ut ferae, ut pecora: virtutes utique rationales
sunt. atqui nec homines sunt nec di: ergo non sunt ani-
malia. Omne rationale animal nihil agit, nisi primum 18
specie alicuius rei inritatum est, deinde impetum cepit,
deinde adsensio confirmavit hunc inpetum. quid sit ad-
sensio, dicam: oportet me ambulare: tunc demum ambulo,
cum hoc mihi dixi et adprobavi hanc opinionem meam.
oportet me sedere: tunc demum sedeo [*cum in hoc ad-
sensi*]. haec adsensio in virtute non est: puta enim pru- 19
dentiam esse, quomodo adsentietur? oportet me ambu-
lare? hoc natura non recipit. prudentia enim ei, cuius est,
prospicit, non sibi. nam nec ambulare potest nec sedere.
ergo adsensionem non habet: quod adsensionem non ha-
bet, rationale animal non est. virtus si animal est, ratio-

20 nale est. rationale autem non est: ergo nec animal. Si
virtus animal est, virtus autem [*bonum est*, *omne autem*
aliud] bonum non est, omne bonum animal est. hoc no-
stri fatentur. Patrem servare bonum est, et sententiam pru-
denter in senatu diceré bonum est, et iuste decernere bo-
num est: ergo et patrem servare animal est et prudenter
sententiam dicere animal est: eo usque res ex*iet*, ut risum
tenere non possis: prudenter tacere bonum est. coenare
21 bene bonum est: ita et tacere et coenare animal est. Ego
mehercules titillare non desinam et ludos mihi ex istis
subtilibus ineptiis facere. Iustitia et fortitudo, si animalia
sunt, certe terrestria sunt. omne animal terrestre alget,
esurit, sitit: ergo iustitia alget, fortitudo esurit, clementia
22 sitit. Quid porro? non interrogabo illos, quam figuram
habeant ista animalia? hominis, an equi, an ferae? si ro-
tundam illis qualem deo dederint, quaeram, an et ava-
ritia et luxuria et dementia aeque rotundae sint? sunt
enim et ipsae animalia. si has quoque conrotundaverint,
etiamnunc interrogabo, an prudens ambulatio animal sit?
necesse est confiteantur. deinde dicant ambulationem
23 animal esse et quidem rotundum. Ne putes autem me
primum ex nostris non ex praescripto loqui, sed meae
sententiae esse: inter Cleanthen et discipulum eius Chry-
sippum non convenit, quid sit ambulatio. * * Cleanthes
ait spiritum esse a principali usque in pedes permissum,
Chrysippus ipsum principale. Quid est ergo, cur non
ipsius Chrysippi exemplo sibi quisque se vindicet et ista
tot animalia, quot mundus ipse non potest capere, deri-
24 deat? „Non sunt, inquit, virtutes multa animalia, et tamen
animalia sunt. nam quemadmodum aliquis et poeta est
et orator, et tamen unus, sic virtutes istae animalia sunt,
sed multa non sunt. idem est animus et iustus et prudens
et fortis, ad singulas virtutes quodammodo se habens."
25 Sublata est quaestio, convenit nobis. nam et ego interim
fateor animum animal esse, postea visurus, quam de ista
re sententiam feram: actiones eius animalia esse nego.
alioquin et omnia verba erunt animalia et omnes versus.
nam si prudens sermo bonum est, bonum autem omne

animal est: sermo ergo animal est. Prudens versus bo-
num est, bonum autem omne animal est: versus ergo ani-
mal est. ita

arma virumque cano

animal est, quod non possunt rotundum dicere, cum sex
pedes habeat. „Textorium, inquis, totum mehercules 26
istud, quod cum maxime agitur.“ Dissilio risu, cum mihi
propono soloecismum animal esse et barbarismum et
syllogismum et aptas illis facies tamquam pictor adsigno.
Haec disputamus adtractis superciliis, fronte rugosa. non
possum hoc loco dicere illud Caecilianum: „*O tristes
ineptias!*“ ridiculae sunt: quin itaque potius aliquid
utile nobis ac salutare tractamus et quaeri-
mus, quomodo ad virtutes venire possimus,
quae nos ad illas via adducat. Doce me non an 27
fortitudo animal sit, sed nullum animal felix esse sine
fortitudine, nisi contra fortuita convaluit et omnes casus,
antequam exciperet, meditando praedomuit. Quid est for-
titudo? munimentum humanae inbecillitatis inexpugnabile,
quod qui circumdedit sibi, securus in hac vitae obsidione
perdurat. utitur enim suis viribus, suis telis. Hoc loco 28
tibi Posidonii nostri referre sententiam volo: „Non est,
quod umquam fortunae armis putes esse te tutum: tuis
pugna. contra ipsam fortuna non armat: itaque contra
hostes instructi, contra ipsam inermes sunt.“ Alexander 29
quidem Persas et Hyrcanos et Indos et quicquid gentium
usque in oceanum extendit oriens vastabat fugabatque,
sed ipse modo occiso amico, modo amisso iacebat in te-
nebris, alias scelus, alias desiderium suum moerens,
victor tot regum atque populorum irae tristitiaeque suc-
cumbens. id enim egerat, ut omnia potius haberet in po-
testate quam adfectus. O quam magnis homines tenen- 30
tur erroribus, qui ius dominandi trans maria cupiunt
permittere felicissimosque se iudicant, si multas per mili-
tes provincias obtinent et novas veteribus adiungunt,
ignari, quod sit illud ingens parque dis regnum: imperare
sibi maximum imperium est. Doce[at] me, quam sacra 31
res sit iustitia alienum bonum spectans, nihil ex se petens

nisi usum sui. nihil sit illi cum ambitione famaque: sibi
placeat. Hoc ante omnia sibi quisque persuadeat: me
iustum esse gratis oportet: parum est. adhuc illud per-
suadeat sibi: me in hanc pulcherrimam virtutem ultro
etiam inpendere iuvet. tota cogitatio a privatis commodis
quam longissime aversa sit. non est quod spectes, quod
32 sit iustae rei praemium: maius iniustae est. Illud adhuc
tibi adfige, quod paulo ante dicebam: nihil ad rem per-
tinere, quam multi aequitatem tuam noverint. qui virtu-
tem suam publicari vult, non virtuti laborat, sed gloriae.
Non vis esse iustus sine gloria? at mehercules saepe
iustus esse debebis cum infamia. et tunc, si sapis, mala
opinio bene parta delectet. Vale.

EPISTULA V. (114.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Quare quibusdam temporibus provenerit
corrupti generis oratio quaeris et quomodo in
quaedam vitia inclinatio ingeniorum facta sit,
ut aliquando inflata explicatio vigeret, aliquando infracta
et in morem cantici ducta? quare alias sensus audaces et
fidem egressi placuerint, alias abruptae sententiae et su-
spiciosae, in quibus plus intellegendum esset quam au-
diendum? quare aliqua aetas fuerit, quae translationis
iure uteretur inverecunde? hoc quod audire volgo soles,
quod apud Graecos in proverbium cessit: *talis homi-*
2 *nibus fuit oratio qualis vita.* Quemadmodum au-
tem uniuscuiusque actio dicenti similis est, sic genus di-
cendi aliquando imitatur publicos mores, si disciplina
civitatis laboravit et se in delicias dedit. argumentum est
luxuriae publicae orationis lascivia, si modo non in uno
3 aut in altero fuit, sed adprobata est et recepta. Non potest
alius esse ingenio, alius animo color: si ille sanus est, si
conpositus, gravis, temperans, ingenium quoque siccum
ac sobrium est: illo vitiato hoc quoque adflatur. non
vides, si animus elanguit, trahi membra et pigre moveri
pedes? si ille effeminatus est, in ipso incessu adparere
mollitiam? si ille acer est et ferox, concitari gradum? si

furit aut, quod furori simile est, irascitur, turbatum esse corporis motum nec ire, sed ferri? quanto hoc magis accidere ingenio putas, quod totum animo permixtum est, ab illo fingitur, illi paret, inde legem petit.] Quomodo 4
Maecenas vixerit notius est, quam ut narrari nunc debeat, quomodo ambulaverit, quam delicatus fuerit, quam cupierit videri, quam vitia sua latere noluerit. quid ergo? non oratio eius aeque soluta est quam ipse discinctus? non tam insignita illius verba sunt quam cultus, quam comitatus, quam domus, quam uxor? magni vir ingenii fuerat, si illud egisset via rectiore, si non vitasset intellegi, si non etiam in oratione difflueret. videbis itaque eloquentiam ebrii hominis, involutam et errantem et licentiae plenam. MAECENAS DE CULTU SUO. Quid turpius? *Amne* 5
silvisque ripa comantibus vide ut alveum lintribus arent. versoque vado remittunt hortos. — Quid? si quis

feminae cincinnos crispat et labris columbatur
*incipit[que] suspirans, ut cervice lassa fanantur**
nemoris tyranni.

Inremediabilis factio: rimantur epulis lagonaque temptant domos et spe mortem exigunt — Genium festo vix suo testem — tenuisve cerei fila et crepacem molam focum mater aut uxor investiunt.

Non statim, cum haec legeris, hoc tibi occurret, hunc 6
esse, qui solutis tunicis in urbe semper incesserit? nam etiam cum absentis Caesaris partibus fungeretur, signum a discincto petebatur: hunc esse, qui in tribunali, in rostris, in omni publico coetu sic adparuerit, ut pallio velaretur caput exclusis utrimque auribus, non aliter quam in mimo divites fugitivi solent: hunc esse, cui tunc maxime civilibus bellis strepentibus et sollicita urbe et armata comitatus hic fuerit in publico, spadones duo, magis tamen viri quam ipse: hunc esse qui uxorem miliens duxit, cum unam habuerit. Haec verba tam inprobe structa, tam 7
neglegenter abiecta, tam contra consuetudinem omnium posita ostendunt mores quoque non minus novos et pravos et singulares fuisse. Maxima laus illi tribuitur mansuetudinis: pepercit gladio, sanguine abstinuit nec ulla

alia re, quid posset, quam licentia ostendit: hanc ipsam
laudem suam corrupit istis orationis portentosissimae de-
8 liciis. adparet enim mollem fuisse, non mitem. hoc istae
ambages conpositionis, hoc verba transversa, hoc sensus,
[mihi] magni quidem saepe, sed enervati, dum exeunt,
cuivis manifestum facient: motum illi felicitate nimia ca-
put. quod vitium hominis interdum esse, interdum tem-
9 poris solet. ¶ Ubi luxuriam late felicitas fudit, *cult*us pri-
mum corporum esse diligentior incipit. deinde supellectili
laboratur. deinde in ipsas domos inpenditur cura, ut in
laxitatem ruris excurrant, ut parietes advectis trans maria
marmoribus fulgeant, ut tecta varientur auro, ut lacunari-
bus pavimentorum respondeat nitor. deinde ad coenas
lautitia transfertur et illic commendatio ex novitate et so-
liti ordinis commutatione captatur, ut ea, quae includere
solent coenam, prima ponantur, ut, quae advenientibus
10 dabantur, exeuntibus dentur. Cum adsuevit animus
fastidire, quae ex more sunt, et illi pro sordidis
solita sunt, etiam in oratione quod novum est,
quaerit et modo antiqua verba atque exoleta revocat ac
profert, modo fingit et ignota ac deflectit, modo, id quod
nuper increbruit, pro cultu habetur audax translatio ac
11 frequens. Sunt qui sensus praecidant et hoc gratiam
sperent, si sententia pependerit et audienti suspicionem
sui fecerit. sunt qui illos detineant et porrigant. sunt qui
non usque ad vitium accedant, necesse est enim hoc fa-
cere aliquid grande temptanti, sed qui ipsum vitium
ament. itaque ubicumque videris orationem corruptam
placere, ibi mores quoque a recto descivisse non erit du-
bium. quomodo conviviorum luxuria, quomodo vestium
aegrae civitatis indicia sunt, sic orationis licentia, si modo
frequens est, ostendit animos quoque, a quibus verba
12 exeunt, procidisse. Mirari quidem non debes corrupta
excipi non tantum a corona sordidiore, sed ab hac quoque
turba cultiore. togis enim inter se isti, non iudiciis distant:
hoc magis mirari potes, quod non tantum vitiosa,
sed vitia laudentur. nam illud semper factum est:
nullum sine venia placuit ingenium. da mihi, quemcumque

vis, magni nominis virum: dicam, quid illi aetas sua igno-
verit, quid in illo sciens dissimulaverit. multos tibi dabo,
quibus vitia non nocuerint, quosdam, quibus profuerint.
dabo, inquam, maximae famae et inter admiranda propo-
sitos, quos, si quis corrigit, delet: sic enim vitia virtutibus
inmixta sunt, ut illas secum tractura sint. Adice nunc, 13
quod oratio certam regulam non habet: consuetudo illam
civitatis, quae numquam in eodem diu stetit, versat: multi
ex alieno seculo petunt verba: duodecim tabulas loquun-
tur. Gracchus illis et Crassus et Curio nimis culti et re-
centes sunt, ad Appium usque et ad Coruncanium redeunt:
quidam contra, dum nihil nisi tritum et usitatum volunt,
in sordes incidunt. Utrumque diverso genere corruptum 14
est, tam mehercules quam nolle nisi splendidis uti ac so-
nantibus et poeticis, necessaria atque in usu posita vitare.
tam hunc dicam peccare quam illum: alter se plus iusto
colit, alter plus iusto neglegit. ille et crura, hic ne alas
quidem vellit. Ad conpositionem transeamus: quot ge- 15
nera tibi in hac dabo, quibus peccetur? quidam praefra-
ctam et asperam probant. disturbant de industria, si quid
placidius effluxit. nolunt sine salebra esse iuncturam.
virilem putant et fortem, quae aurem inaequalitate per-
cutiat. quorumdam non est conpositio, modulatio est:
adeo blanditur et molliter labitur. Quid de illa loquar, 16
in qua verba differuntur et diu exspectata vix ad clausu-
las redeunt? quid illa in exitu lenta, qualis Ciceronis est,
devexa et molliter detinens nec aliter quam solet, ad mo-
rem suum pedemque respondens? Non tantum in genere
sententiarum vitium est, si aut pusillae sunt et pueriles
aut inprobae et plus ausae quam pudore salvo licet: sed
si floridae sunt et nimis dulces, si in vanum exeunt et
sine effectu nihil amplius quam sonant. Haec vitia unus 17
aliquis inducit, sub quo tunc eloquentia est: ceteri imi-
tantur et alter alteri tradunt: sic Sallustio vigente anpu-
tatae sententiae et verba ante exspectatum cadentia et
obscura brevitas fuere pro cultu. L. Arruntius, vir ra-
rae frugalitatis, qui historias belli Punici scripsit,
fuit Sallustianus et in illud genus nitens. Est apud

Sallustium: *exercitum argento fecit,* id est, pecunia para-
vit. hoc Arruntius amare coepit: posuit illud omnibus
paginis. dicit quodam loco: *fugam nostris fecere.* alio
loco: *Hiero, rex Syracusanorum, bellum fecit.* et alio
loco: *Quae audita Panhormitanos dedere Romanis fecere.*
18 Gustum tibi dare volui: totus his contexitur liber. quae
apud Sallustium rara fuerunt, apud hunc crebra sunt et
paene continua, nec sine causa: ille enim in haec incide-
bat, at hic illa quaerebat. vides autem, quid sequatur,
19 ubi alicui vitium pro exemplo est. Dixit Sallustius: *aquis
hiemantibus.* Arruntius in primo libro belli Punici ait:
repente hiemavit tempestas. et alio loco cum dicere vellet
frigidum annum fuisse, ait: *totus hiemavit annus.* et alio
loco: *Inde sexaginta onerarias leves praeter militem et
necessarios nautarum hiemante aquilone misit.* non desinit
omnibus locis hoc verbum infulcire. Quodam loco dicit
Sallustius: *Inter arma civilia aequi bonique famas petit.*
Arruntius non temperavit, quo minus primo statim libro
20 poneret: *ingentes esse famas de Regulo.* Haec ergo et
eiusmodi vitia, quae alicui inpressit imitatio, non sunt in-
dicia luxuriae nec animi corrupti: propria enim esse de-
bent et ex ipso nata, ex quibus tu aestimes alicuius ad-
fectus: iracundi hominis iracunda oratio est, commoti
21 nimis incitata, delicati tenera et fluxa. Quot vides istos
sequi, qui aut vellunt barbam aut intervellunt, qui labra
pressius tondent et abradunt servata et submissa cetera
parte, qui lacernas coloris inprobi sumunt, qui perlucen-
tem togam, qui nolunt facere quicquam, quod hominum
oculis transire liceat? inritant illos et in se advertunt.
volunt vel reprehendi, dum conspici: talis est oratio
Maecenatis omniumque aliorum, qui non casu errant sed
22 scientes volentesque. Hoc a magno animi malo oritur:
quomodo in vino non ante lingua titubat quam mens
cessit oneri et inclinata vel perdita est: ita ista oratio,
quid aliud quam ebrietas? nulli molesta est, nisi
animus labat: ideo ille curetur: ab illo sensus,
ab illo verba exeunt, ab illo nobis est habitus, voltus,
incessus. illo sano ac valente oratio quoque robusta,

fortis, virilis est: si ille procubuit, et cetera ruinam se-
quuntur.

Rege incolumi mens omnibus una est: 23
amisso rupere fidem.

Rex noster est animus: hoc incolumi cetera manent in
officio, parent, obtemperant: cum ille paulum vacillavit,
simul dubitant. cum vero cessit voluptati, artes quoque
eius actusque marcent et omnis ex languido fluvidoque
conatus est. Quoniam hac similitudine usus sum, perse- 24
verabo: animus noster modo rex est, modo tyrannus:
rex, cum honesta intuetur, salutem commissi sibi corporis
curat et illi nihil imperat turpe, nihil sordidum. ubi vero
inpotens, cupidus, delicatus est, transit in nomen detesta-
bile ac dirum et fit tyrannus: tunc illum excipiunt adfe-
ctus inpotentes. et instant, qui initio quidem gaudent, ut
solet populus largitione nocitura frustra plenus, et quae
non potest haurire, contrecta*ns*. Cum vero magis ac 25
magis vires morbus exedit et in medullas nervosque
descendere deliciae, conspectu eorum, quibus se nimia
aviditate inutilem reddidit, laetus, pro suis voluptatibus
habet alienarum spectaculum, subministrator libidinum
testisque, quarum usum sibi ingerendo abstulit. nec illi
tam gratum est abundare iucundis, quam acerbum, quod
non omnem illum adparatum per gulam ventremque trans-
mittit, quod non cum omni exoletorum feminarumque
turba convolutatur, moeretque, quod magna pars suae
felicitatis exclusa corporis angustiis cessat. Numquid 26
enim, mi Lucili, in hoc furor non est, quod nemo nostrum
mortalem se cogitat? quod nemo inbecillum? immo [in
illo] quod nemo nostrum unum esse se cogitat? adspice
culinas nostras et concursantis inter tot ignes coquos:
unum videri putas ventrem, cui tanto tumultu conparatur
cibus? adspice veteraria nostra et plena multorum secu-
lorum vindemiis horrea: unum putas videri ventrem, cui
tot consulum regionumque vina cluduntur? adspice, quot
locis vertatur terra, quot milia colonorum arent, fodiant:
unum videri putas ventrem, cui et in Sicilia et in Africa
seritur? Sani erimus et modica concupiscemus, si unus- 27

quisque se numeret. metiatur simul corpus: sciet, quam nec multum capere nec diu possit. nihil tamen aeque tibi profuerit ad temperantiam omnium rerum quam frequens cogitatio brevis aevi et huius incerti: quicquid facies, respice ad mortem. Vale.

EPISTULA VI. (115.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Nimis anxium esse te circa verba et conpositionem, mi Lucili, nolo: habeo maiora, quae cures. quaere, quid scribas, non quemadmodum. et hoc ipsum non ut scribas, sed ut sentias, ut illa, quae sense-
2 ris, magis adplices tibi et velut signes. Cuiuscumque orationem videris sollicitam et politam, scito animum quoque non minus esse pusillis occupatum: magnus ille remissius loquitur et securius. quaecumque dicit, plus habent fiduciae quam curae. Nosti conplures iuvenes barba et coma nitidos, de capsula totos: nihil ab illis speraveris forte, nihil solidum. Oratio cultus animi est: si circumtonsa est et fucata et manu facta, ostendit illum quoque non esse sincerum et habere aliquid fracti.
3 non est ornamentum virile concinnitas. Si nobis animum boni viri liceret inspicere, o quam pulchram faciem, quam sanctam, quam ex magnifico placidoque fulgentem videremus, hinc iustitia, illinc fortitudine, hinc temperantia prudentiaque lucentibus! praeter has frugalitas et continentia et tolerantia et liberalitas comitasque et, quis credat? in homine rarum humanitas bonum, splendorem illi suum adfunderent. tunc providentia cum elegantia et ex istis magnanimitas eminentissima quantum, di boni, decoris illi, quantum ponderis gravitatisque adderent! quanta esset cum gratia auctoritas! nemo illam amabilem, qui non simul venera-
4 bilem diceret. Si quis viderit hanc faciem altiorem fulgentioremque quam cerni inter humana consuevit, nonne velut numinis occursu obstupefactus resistat et, ut fas sit vidisse, tacitus precetur? tum evocante ipsa voltus beni-

gnitate productus adoret ac supplicet, et diu contemplatus multum exstantem superque mensuram solitorum inter nos adspici elatam, oculis mite quiddam, sed nihilominus vivido igne flagrantibus, tunc deinde illam Vergilii nostri vocem verens atque adtonitus emittat?

O quam te memorem virgo? namque haud tibi voltus 5
mortalis nec vox hominem sonat.
Sis felix nostrumque leves quaecumque laborem.

aderit levabitque, si colere eam voluerimus. colitur autem non taurorum opimis corporibus contrucidatis nec auro argentoque suspenso nec in thensauros stipe infusa, sed pia et recta voluntate. Nemo, inquam, non amore eius 6
arderet, si nobis illam videre contingeret: nunc enim multa obstrigillant et aciem nostram aut splendore nimio repercutiunt aut obscuro retinent. sed si, quemadmodum visus oculorum quibusdam medicamentis acui solet et repurgari, sic nos aciem animi liberare inpedimentis voluerimus, poterimus perspicere virtutem etiam obrutam corpore, etiam paupertate obposita, etiam humilitate et infamia obiacentibus. Cernemus, inquam, 7
pulchritudinem illam quamvis sordido obtectam: rursus aeque malitiam et aerumnosi animi veternum perspiciemus, quamvis multus circa divitiarum radiantium splendor inpediat et intuentem hinc honorum, illinc magnarum potestatium falsa lux verberet. Tunc intellegere nobis 8
licebit, quam contemnenda miremur, simillimi pueris, quibus omne ludicrum in pretio est: parentibus quippe nec minus fratribus praeferunt parvo aere empta monilia. quid ergo inter nos et illos interest, ut Ariston ait, nisi quod nos circa tabulas et statuas insanimus carius inepti? illos reperti in litore calculi laeves et aliquid habentes varietatis delectant, nos ingentium maculae columnarum, sive ex Aegyptiis arenis sive ex Africae solitudinibus advectae porticum aliquam vel capacem populi coenationem ferunt. Miramur parietes tenui marmore 9
inductos, cum sciamus, quale sit quod absconditur. oculis nostris inponimus, et cum auro tecta perfudimus, quid aliud quam mendacio gaudemus? scimus enim sub

illo auro foeda ligna latitare. nec tantum parietibus aut
lacunaribus ornamentum tenue praetenditur: omnium
istorum, quos incedere altos vides, bracteata felicitas est:
inspice, et scies, sub ista tenui membrana dignitatis
10 quantum mali iaceat. Haec ipsa res, quae tot magistra-
tus, tot iudices detinet, quae et magistratus et iudices
facit, pecunia, ex quo in honore esse coepit, verus rerum
honor cecidit, mercatoresque et venales invicem facti
quaerimus non quale sit quidque, sed quanti: ad merce-
dem pii sumus, ad mercedem inpii, et honesta, quamdiu
aliqua illis spes inest, sequimur, in contrarium transituri,
11 si plus scelera promittent. Admirationem nobis
parentes auri argentique fecerunt et teneris in-
fusa cupiditas altius sedit crevitque nobiscum. deinde
totus populus in alia discors in hoc convenit. hoc
suspiciunt, hoc suis optant, hoc dis velut rerum huma-
narum maximum, cum grati videri volunt, consecrant.
denique eo mores redacti sunt, ut paupertas maledicto
probroque sit, contempta divitibus, invisa pauperibus.
12 Accedunt deinde carmina poetarum, quae adfectibus
nostris facem subdant, quibus divitiae velut unicum vitae
decus ornamentumque laudantur. nihil illis melius nec
dare videntur di inmortales posse nec habere.

13 *Regia Solis erat sublimibus alta columnis*
clara micante auro

eiusdem currum adspice:

aureus axis erat, temo aureus, aurea summae
curvatura rotae, radiorum argenteus ordo.

Denique quod optimum videri volunt seculum, aureum
14 adpellant. Nec apud Graecos tragicos desunt, qui lucro
innocentiam, salutem, opinionem bonam mutent.

Sine me vocari pessimum, ut dives vocer.
An dives, omnes quaerimus, nemo, an bonus.
Non quare et unde, quid habeas, tantum rogant.
Ubique tanti quisque, quantum habuit, fuit.
Quid habere nobis turpe sit quaeris? nihil.
Aut dives opto vivere aut pauper mori.
Bene moritur, quisquis moritur, dum lucrum facit.

Pecunia, ingens generis humani bonum,
cui non voluptas matris aut blandae potest
par esse prolis, non sacer meritis parens:
tam dulce si quid Veneris in voltu micat,
merito illa amores coelitum atque hominum movet.

Cum hi novissimi versus in tragoedia Euripidis pronun- 15
tiati essent, totus populus ad eiciendum et actorem et
carmen consurrexit uno inpetu, donec Euripides in me-
dium ipse prosilivit petens, ut *ex*spectarent viderentque,
quem admirator auri exitum faceret: dabat in illa fabula
poenas Bellerophontes, quas in sua quisque dat. nulla 16
enim avaritia sine poena est, quamvis satis sit
ipsa poenarum. o quantum lacrimarum, quantum
laborum exigit! quam misera desideratis, quam misera
partis est! adice cotidianas sollicitudines, quae pro
modo habendi quemque discruciant. maiore tormento
pecunia possidetur quam quaeritur. quantum damnis in-
gemescunt, quae et magna incidunt et videntur maiora!
denique ut illis fortuna nihil detrahat, quicquid non ad-
quiritur, damnum est. „At felicem illum homines et di- 17
vitem vocant et consequi optant, quantum ille possidet."
Fateor. quid ergo? tu ullos esse condicionis peioris exi-
stimas quam qui habent et miseriam et invidiam? utinam
qui divitias optaturi essent, cum divitibus deliberarent!
utinam honores petituri cum ambitiosis et summum adeptis
dignitatis statum! profecto vota mutassent, cum interim
illi nova suspiciunt, cum priora damnaverint. nemo enim
est, cui felicitas sua, etiamsi cursu venit, satisfaciat. que-
runtur et de consiliis et de processibus suis maluntque
semper, quae reliquerunt. Itaque hoc tibi philoso- 18
phia praestabit, quo equidem nihil maius existimo:
numquam te poenitebit tui. Ad hanc tam solidam
felicitatem, quam tempestas nulla concutiat, non perducent
te apte verba contexta et oratio fluens leniter: eant, ut vo-
lent, dum animo conpositio sua constet, dum sit magnus et
opinionum securus et ob ipsa, quae aliis displicent, sibi
placens, qui profectum suum vita aestimet et tantum scire
se iudicet, quantum non cupit, quantum non timet. Vale.

EPISTULA VII. (116.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Utrum satius sit modicos habere adfectus
an nullos, saepe quaesitum est: nostri illos expellunt.
Peripatetici temperant. ego non video, quomodo salubris
esse aut utilis possit ulla mediocritas morbi. Noli timere:
nihil eorum, quae tibi non vis negari, eripio. facilem me
indulgentemque praebebo rebus, ad quas tendis et quas
aut necessarias vitae aut utiles aut iucundas putas: de-
traham vitium. nam cum tibi cupere interdixero,
velle permittam, ut eadem illa intrepidus facias, ut
certiore consilio, ut voluptates ipsas magis sentias:
quidni ad te magis perventurae sint, si illis imperabis,
2 quam si servies? „Sed naturale est, inquis, ut desiderio
amici torquear. da ius lacrimis tam iuste cadentibus. na-
turale est opinionibus hominum tangi et adversis contri-
stari: quare mihi non permittas hunc tam honestum malae
opinionis metum?“ Nullum est vitium sine patrocinio.
nulli non initium verecundum est et exorabile: sed ab
hoc latius funditur. non obtinebis, ut desinat, si incipere
3 permiseris. Inbecillus est primo omnis adfectus. deinde
ipse se concitat et vires, dum procedit, parat: excluditur
facilius quam expellitur. Quis negat omnis adfectus a
quodam quasi naturali fluere principio? curam nobis
nostri natura mandavit, sed huic ubi nimium indulseris,
vitium est. voluptatem natura necessariis rebus admi-
scuit, non ut illam peteremus, sed ut ea, sine quibus non
possumus vivere, gratiora nobis illius faceret accessio:
[si] suo veniat iure, luxuria est. Ergo intrantibus re-
sistamus, quia facilius, ut dixi, non recipiuntur
4 quam exeunt. „Aliquatenus, inquis, dolere, aliquate-
nus timere permitte.“ Sed illud aliquatenus longe
producitur nec ubi vis, accipit finem. sapienti non solli-
cite custodire se tutum est: et lacrimas suas et voluptates,
ubi volet, sistet: nobis quia non est regredi facile, opti-
5 mum est omnino non progredi. Eleganter mihi videtur
Panaetius respondisse adulescentulo cuidam quaerenti,

an sapiens amaturus esset: de sapiente, inquit, videbimus: mihi et tibi, qui adhuc a sapiente longe absumus, non est committendum, ut incidamus in rem commotam, inpotentem, alteri emancipatam, vilem sibi. sive enim nos respicit, humanitate eius inritamur, sive contempsit, superbia accendimur. aeque facilitas amoris quam difficultas nocet: facilitate capimur, cum difficultate certamus. Itaque conscii nobis inbecillitatis nostrae quiescamus." † †
Quod Panaetius de amore quaerenti respondit, hoc ego de 6
omnibus adfectibus dico: † nec vino infirmum animum committamus nec formae nec adulationi nec ullis rebus blande trahentibus. † quantum possumus [nos], a lubrico recedamus: in sicco quoque parum fortiter stamus. Oc- 7
curres hoc loco mihi illa publica contra Stoicos voce: „nimis magna promittitis, nimis dura praecipitis. Nos homunciones sumus, omnia nobis negare non possumus: dolebimus, sed parum. concupiscemus, sed temperate. irascemur, sed placabimur." Scis, quare? non possu- 8
mus ista, quia nos posse non credimus. immo mehercules aliud est in re: vitia nostra quia amamus, defendimus et malumus excusare illa quam excutere. Satis natura homini dedit roboris, si illo utamur, si vires nostras colligamus ac totas pro nobis, certe non contra nos concitemus: nolle in causa est, non posse praetenditur. Vale.

EPISTULA VIII. (117.)

Seneca Lucilio suo salutem.

Multum mihi negotii concinnabis et, dum nescis, in 1
magnam me litem ac molestiam inpinges, qui mihi tales quaestiunculas ponis, in quibus ego nec dissentire a nostris salva gratia nec consentire salva conscientia possum: quaeris, an verum sit, quod Stoicis placet, sapientiam bonum esse, sapere bonum non esse. Primum exponam, quid Stoicis videatur. dein de tunc dicere sententiam audebo. Placet nostris, 2
quod bonum est, corpus esse, quia, quod bonum est, facit: quicquid facit, corpus est. quod bonum est, prodest. faciat autem aliquid oportet, ut prosit: si facit, corpus

est. sapientiam bonum esse dicunt: sequitur, ut necesse
3 sit illam corporalem quoque dicere. At sapere non putant eiusdem condicionis esse. incorporale est et accidens alteri, id est sapientiae: itaque nec facit quicquam nec prodest. „Quid ergo? inquit, non dicimus, bonum est sapere? dicimus referentes ad id, ex quo pendet, id est,
4 ad ipsam sapientiam." Adversus hos quid ab aliis respondeatur, audi, antequam ego incipio secedere et in alia parte considere. „Isto modo, inquiunt, nec beate vivere bonum est." velint nolint, respondendum est beatam vitam bonum esse, beate vivere bonum non esse.
5 Etiamnunc nostris illud quoque obponitur: „Vultis sapere. ergo expetenda res est sapere. si expetenda res est, bonum est." Coguntur nostri verba torquere et unam syllabam expetendo interponere, quam sermo noster inseri non sinit. ego illam, si pateris, adiungam. „Expetendum est, inquiunt, quod bonum est: expetibile, quod nobis contingit, cum bonum consecuti sumus. non petitur
6 tamquam bonum, sed petito bono accedit." Ego non idem sentio et nostros iudico in hoc descendere, quia iam primo vinculo tenentur et mutare illis formulam non licet. Multum dare solemus praesumptioni omnium hominum et apud nos veritatis argumentum est aliquid omnibus videri: tamquam deos esse inter alia hoc colligimus, quod omnibus insita de dis opinio est nec ulla gens usquam est adeo extra leges moresque proiecta, ut non aliquos deos credat. cum animarum aeternitatem disserimus, non leve momentum apud nos habet consensus hominum aut timentium inferos aut colentium: utor hac publica persuasione: neminem invenies, qui non pu-
7 tet et sapientiam bonum et sapere bonum. Non faciam, quod victi solent, ut provocem ad populum: nostris incipiamus armis confligere. Quod accidit alicui, utrum extra id, cui accidit, est, an in eo, cui accidit? si in eo est, cui accidit, tam corpus est quam illud, cui accidit. nihil enim accidere sine tactu potest: quod tangit, corpus est. Si extra est, posteaquam acciderat, recessit. quod recessit, motum habet. quod motum habet, corpus est.

Speras me dicturum non esse aliud cursum, aliud currere 8
nec aliud calorem, aliud calere nec aliud lucem, aliud lu-
cere: concedo ista alia esse, sed non sortis alterius. si
valitudo indifferens est, bene valere indifferens est. si
forma indifferens est, et formosum esse. si iustitia bonum
est, et iustum esse. si turpitudo malum est, et turpem esse
malum est, tam mehercules quam, si lippitudo malum est,
et lippire quoque malum est: hoc ut scias, neutrum esse
sine altero potest: qui sapit, sapiens est. qui sapiens est,
sapit: adeo non potest dubitari, an, quale illud sit, tale
hoc sit, ut quibusdam utrumque unum videatur atque
idem. Sed illud libenter quaesierim, cum omnia aut mala 9
sint aut bona aut indifferentia, sapere in quo numero sit?
bonum negant esse. malum utique non est: sequitur ut
medium sit. id autem medium atque indifferens vocamus,
quod tam malo contingere quam bono possit, tamquam
pecunia, forma, nobilitas: hoc, ut sapiat, contingere nisi
bono non potest: ergo indifferens non est. Atqui ne
malum quidem est, quod contingere malo non potest:
ergo bonum est. Quod nisi bonus non habet, bonum est.
sapere non nisi bonus habet: ergo bonum est. „Accidens 10
est, inquit, sapientiae.“ Hoc ergo, quod vocas sapere,
utrum facit sapientiam an patitur? sive facit illud sive
patitur, utroque modo corpus est. nam et quod fit et quod
facit, corpus est: si corpus est, bonum est. unum enim
illi deerat, quo minus bonum esset, quod incorporale erat.
Peripateticis placet nihil interesse inter sapientiam et sa- 11
pere, cum in utrolibet eorum et alterum sit. numquid
enim quemquam existimas sapere, nisi qui sapientiam
habet? numquid quemquam, qui sapit, non putas habere
sapientiam? Dialectici veteres ista distinguunt: ab illis 12
divisio usque ad Stoicos venit. qualis sit haec, dicam:
aliud est ager, aliud agrum habere, quidni? cum habere
agrum ad habentem, non ad agrum pertineat. sic aliud
est sapientia, aliud sapere. puto concedes duo esse haec,
id, quod habetur, et eum, qui habet: habetur sapientia.
habet qui sapit. sapientia est mens perfecta vel ad sum-
mum optimumque perducta. ars enim vitae est. sapere

quid est? non possum dicere mens perfecta, sed id, quod contingit perfectam mentem habenti: ita alterum est mens
13 bona, alterum quasi habere mentem bonam. „Sunt, inquit, naturae corporum, tamquam hic homo est, hic equus: has deinde sequuntur motus animorum enuntiativi corporum. hi habent proprium quiddam et a corporibus seductum: tamquam video Catonem ambulantem. hoc sensus ostendit, animus credidit. corpus est, quod video, cui et oculos intendi et animum. dico deinde: Cato ambulat. non corpus, inquit, est, quod nunc loquor, sed enuntiativum quiddam de corpore, quod alii effatum vocant, alii enuntiatum, alii edictum. Sic cum dicimus sapientiam, corporale quiddam intellegimus: cum dicimus sapit, de corpore loquimur. plurimum au-
14 tem interest, utrum illud dicas an de illo." Putemus in praesentia ista duo esse. nondum enim, quid mihi videatur, pronuntio: quid prohibet, quo minus aliud quidem sit, sed nihilo minus bonum? Dicebas paulo ante aliud esse agrum, aliud habere agrum. quidni? in alia enim natura est, qui habet, in alia, quod habetur: illa terra est, hic homo est. at in hoc, de quo agitur, eiusdem naturae sunt utraque, et qui habet sapientiam, et ipsa [quae ha-
15 betur]. Praeterea illic aliud est, quod habetur, alius, qui habet: hic in eodem est et quod habetur et qui habet. ager iure possidetur, sapientia natura. ille abalienari potest et alteri tradi, haec non discedit a domino. non est itaque, quod conpares inter se dissimilia. Coeperam dicere posse ista duo esse et tamen utraque bona, tamquam sapientia et sapiens duo sunt et utrumque bonum esse concedis. quomodo nihil obstat, quo minus et sapientia bonum sit et habens sapientiam, sic nihil obstat, quo minus et sapientia bonum sit et habere sapientiam, id est
16 sapere. Ego in hoc volo sapiens esse, ut sapiam. quid ergo? non est id bonum, sine quo nec illud bonum est? vos certe dicitis sapientiam, si sine usu detur, accipiendam non esse: quid est usus sapientiae? sapere: hoc est in illa pretiosissimum, quo detracto supervacua fit. Si tormenta mala sunt, torqueri malum est, adeo quidem,

ut illa non sint mala, si, quod sequitur, detraxeris. Sapientia habitus perfectae mentis est, sapere usus perfectae mentis: quomodo potest usus eius bonum non esse, quae sine usu bonum *non* est? Interrogo te, an sapientia ex- 17
petenda sit? fateris. interrogo, an usus sapientiae expetendus sit? fateris. negas enim te illam recepturum, si uti ea prohibearis: quod expetendum est, bonum est. sapere sapientiae usus est, quomodo eloquentiae eloqui, quomodo oculorum videre: ergo sapere sapientiae usus est. usus autem sapientiae expetendus est: sapere ergo expetendum est. si expetendum est, bonum est.

Olim ipse me damno, qui illos imitor, dum accuso, et 18
verba apertae rei inpendo. cui enim dubium potest esse, quin, si aestus malum est, et aestuare malum sit? si algor malum est, malum sit algere? si vita bonum est, et vivere bonum sit. omnia ista circa sapientiam, non in ipsa sunt: at nobis in ipsa commorandum est. Etiam si quid evagari 19
libet, amplos habet illa spatiososque secessus: de deorum natura quaeramus, de siderum alimento, de his tam variis stellarum discursibus: an ad illarum motus nostra moveantur, an corporibus omnium animisque illinc inpetus veniat, an et haec, quae fortuita dicuntur, certa lege constricta sint nihilque in hoc mundo repentinum aut expers ordinis volutetur: ista iam a formatione morum recesserunt, sed levant animum et ad ipsarum, quas tractat, rerum magnitudinem adtollunt: haec vero, de quibus paulo ante dicebam, minuunt et deprimunt nec, ut putatis, exacuunt, sed extenuant. Obsecro vos, tam necessariam 20
curam maioribus melioribusque debitam in re nescio an falsa, certe inutili terimus? quid mihi profuturum est scire, an aliud sit sapientia, aliud sapere? quid mihi profuturum est scire illud bonum esse [*hoc non esse*]? Temere me geram, subibo huius voti aleam: tibi sapientia, mihi sapere contingat: pares erimus. Potius id age, ut mihi 21
viam monstres, qua ad ista perveniam. dic, quid vitare debeam, quid adpetere. quibus animum labantem studiis firmem. quemadmodum, quae me ex transverso feriunt aguntque, procul a me repellam. quomodo par esse tot

malis possim. quomodo istas calamitates removeam, quae
ad me inruperunt, quomodo illas, ad quas ego inrupi.
Doce, quomodo feram aerumnam sine gemitu meo, felici-
tatem sine alieno. quomodo ultimum [ac] necessarium
[vitae terminum] non exspectem, sed ipsemet, cum visum
22 erit, profugiam. Nihil mihi videtur turpius quam optare
mortem. nam si[*ve*] vis vivere, quid optas mori? sive
non vis, quid deos rogas, quod tibi nascenti dederunt?
nam ut quandoque moriaris, etiam invito positum est, ut
cum voles, in tua manu est. alterum tibi necesse est, al-
23 terum licet. Turpissimum his diebus principium diserti
mehercules viri legi: „*Ita*, inquit, *quamprimum moriar.*"
homo demens, optas rem tuam. „*Ita quamprimum mo-
riar.*" fortasse inter has voces senex factus es. alioquin
quid in mora est? nemo te tenet: evade, qua visum est.
elige quamlibet rerum naturae partem, quam tibi praebere
exitum iubeas: haec nempe sunt [et elementa], quibus hic
mundus administratur, aqua, terra, spiritus: omnia ista
24 tam causae vivendi sunt quam viae mortis. „*Ita quam-
primum moriar*": quamprimum istud quid esse vis?
quem illi diem ponis? citius fieri quam optas, potest.
Inbecillae mentis ista sunt verba et hac detestatione mi-
sericordiam captantis: non vult mori, qui optat. deos vi-
tam et salutem roga: si mori placuit, hic mortis est fructus,
25 optare desinere. Haec, mi Lucili, tractemus, his formemus
animum. hoc est sapientia, hoc est sapere, non disputa-
tiunculis inanibus subtilitatem vanissimam agitare. Tot
quaestiones fortuna tibi posuit: nondum illas solvisti:
iam cavillaris? quam stultum est, cum signum pugnae
acceperis, ventilare. remove ista lusoria arma: decreto-
riis opus est. dic, qua ratione nulla animum tristitia, nulla
formido perturbet, qua ratione hoc secretarum cupidita-
26 tium pondus effundam. agatur aliquid. „Sapientia bonum
est, sapere non est bonum": sic fit, [*ut*] negemur sapere,
ut hoc totum studium derideatur tamquam operatum su-
pervacuis. Quid, si scires etiam illud quaeri, an bonum
sit futura sapientia? quid enim dubii est, oro te, an
nec messem futuram iam sentiant horrea nec futuram

adulescentiam pueritia viribus aut ullo robore intellegat?
aegro interim nil ventura sanitas prodest, non magis quam
currentem luctantemque post multos secuturum *m*enses
otium reficit. Quis nescit, hoc ipso non esse bonum id, 27
quod futurum est, quia futurum est? nam quod bonum
est, utique prodest. nisi praesentia prodesse non possunt:
si non prodest, bonum non est. si prodest, iam est. Fu-
turus sum sapiens: hoc bonum erit, cum fuero: interim
non est. prius aliquid esse debet, deinde quale esse.
Quomodo, oro te, quod adhuc nihil est, iam bonum est? 28
quomodo autem tibi magis vis probari non esse aliquid,
quam si dixero: futurum est? nondum enim venisse ad-
paret, quod venit. Ver secuturum est: scio nunc hiemem
esse. aestas secutura est: scio aestatem non esse. maxi-
mum argumentum habeo nondum praesentis futurum
esse. Sapiam: spero, sed interim non sapio. si illud 29
bonum haberem, iam hoc carerem malo. futurum est, ut
sapiam: ex hoc licet nondum sapere me intellegas. non
possum simul et in illo bono et in hoc malo esse. duo
ista non coeunt nec apud eumdem sunt una malum et
bonum. Transcurramus sollertissimas nugas 30
et ad illa, quae nobis aliquam opem sunt la-
tura, properemus. Nemo, qui obstetricem partu-
rienti filiae sollicitus accersit, edictum et ludorum ordinem
perlegit. nemo, qui ad incendium domus suae currit, ta-
bulam latruncularIam prospicit, ut sciat, quomodo adliga-
tus exeat calculus: at mehercule omnia tibi undique nun- 31
tiantur, et incendium domus et periculum liberorum et
obsidio patriae et bonorum direptio. adice isto naufragia
motusque terrarum et quicquid aliud timeri potest: inter
ista districtus, rebus nihil aliud quam animum oblectanti-
bus vacas? quid inter sapientiam et sapere intersit in-
quiris? nodos nectis ac solvis tanta mole inpendente ca-
piti tuo? Non tam benignum ac liberale tempus natura 32
nobis dedit, ut aliquid ex illo vacet perdere: et vide,
quam multa etiam diligentissimis pereant: aliud valitudo
sua cuique abstulit, aliud suorum. aliud necessaria ne-
gotia, aliud publica occupaverunt. vitam nobiscum dividit

somnus: ex hoc tempore tam angusto et rapido et nos auferente quid iuvat maiorem partem mittere in vanum?
33 Adice nunc, quod adsuescit animus delectare se potius quam sanare et philosophiam oblectamentum facere, cum remedium sit. Inter sapientiam et sapere quid intersit nescio: scio mea non interesse, sciam ista an nesciam. dic mihi: cum, quid inter sapientiam et sapere intersit, didicero, sapiam? cur ergo potius inter vocabula me sapientiae detines quam inter opera? fac me fortiorem, fac securiorem, fac fortunae parem, fac superiorem. possum autem superior esse, si direxero [*eo*] omne, quod disco. Vale.

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

EPISTULARUM MORALIUM

LIBER XX.

EPISTULA I. (118.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Exigis a me frequentiores epistulas: rationes conferamus: solvendo non eris. Convenerat quidem, ut tua priora essent: tu scriberes, ego rescriberem. sed non ero difficilis: bene credi tibi scio. itaque in antecessum dabo, nec faciam, quod Cicero, vir disertissimus, facere Atticum iubet, ut „*etiamsi rem nullam habebit, quod in buccam ve-*
2 *nerit, scribat.*“ Numquam potest deesse, quod scribam, ut omnia illa, quae Ciceronis inplent epistulas, transeam: *quis candidatus laboret. quis alienis, quis suis viribus pugnet. quis consulatum fiducia Caesaris, quis Pompeii, quis arcae petat. quam durus sit fenerator Caecilius, a quo minoris centesimis propinqui nummum movere non*

possint: sua satius est mala quam aliena tractare, se excutere et videre, quam multarum rerum candidatus sit, et non suffragari. Hoc est, mi Lucili, egregium, hoc se- 3
curum ac liberum, nihil petere et tota fortunae comitia transire. quam putas esse iucundum tribubus vocatis, cum candidati in templis suis pendeant et alius nummos pronuntiet, alius per sequestrem agat, alius eorum manus osculis conterat, quibus designatus contingendam manum negaturus est, omnes adtoniti vocem praeconis exspectent, stare otiosum et spectare illas nundinas nec ementem quicquam nec vendentem? Quanto hic maiore gaudio 4
fruitur, qui non praetoria aut consularia comitia securus intuetur, sed magna illa, in quibus alii honores anniversarios petunt, alii perpetuas potestates, alii bellorum eventus prosperos triumphosque, alii divitias, alii matrimonia ac liberos, alii salutem suam suorumque! quanti animi res est solum nihil petere, nulli supplicare et dicere: „nihil mihi tecum, fortuna. non facio mei tibi copiam. scio apud te Catones repelli, Vatinios fieri. nihil rogo." hoc est privatam facere fortunam. Licet ergo haec in- 5
vicem scribere et hanc integram semper egerere materiam circumspicientibus tot milia hominum inquieta, qui ut aliquid pestiferi consequantur, per mala nituntur in malum petuntque mox fugienda aut etiam fastidienda. cui enim 6
adsecuto satis fuit, quod optanti nimium videbatur? non est, ut existimant homines, avida felicitas, sed pusilla: itaque neminem satiat. Tu ista credis excelsa, quia longe ab illis iaces: ei vero, qui ad illa pervenit, humilia sunt. mentior, nisi adhuc quaerit escendere: istuc, quod tu summum putas, gradus est. Omnes autem male habet 7
ignorantia veri. tamquam ad bona feruntur decepti rumoribus: deinde mala esse aut inania aut minora quam speraverint, adepti ac multa passi vident. maiorque pars miratur ex intervallo fallentia et volgo bona pro magnis sunt. Hoc ne nobis quoque eveniat, quaeramus, quid 8
sit bonum. Varia eius interpretatio fuit: alius illud aliter expressit. quidam ita finiunt: „bonum est quod invitat animos, quod ad se vocat." huic statim obponitur:

quid, si invitat quidem, sed in perniciem? scis, quam
multa mala blanda sint. verum et verisimile inter se dif-
ferunt: ita quod bonum est, vero iungitur. non est enim
bonum nisi verum est: at quod invitat ad se et adlice-
9 facit, verisimile est: subrepit, sollicitat, adtrahit. Quidam
ita finierunt: „bonum est, quod adpetitionem sui movet."
vel, quod inpetum animi tendentis ad se movet." et huic
idem obponitur: multa enim inpetum animi movent, quae
petantur petentium malo. Melius illi, qui ita finierunt:
„bonum est, quod ad se inpetum animi secundum natu-
ram movet et ita demum petendum est, cum coepit esse
expetendum." iam et honestum est: hoc enim est perfecte
10 petendum. Locus ipse me admonet, ut, quid intersit
inter bonum honestumque, dicam: aliquid inter
se mixtum habent et inseparabile: nec potest bonum esse,
nisi cui aliquid honesti inest, et honestum utique bonum
est. quid ergo inter duo interest? honestum est perfe-
ctum bonum, quo beata vita conpletur, cuius contactu alia
11 quoque bona fiunt. Quod dico, tale est: sunt quaedam ne-
que bona neque mala, tamquam militia, legatio, iurisdictio.
haec cum honeste administrata sunt, bona esse incipiunt
et ex dubio in bonum transeunt. bonum societate ho-
nesti fit, honestum per se bonum est. bonum ex ho-
nesto fluit, honestum ex se est. quod bonum est, malum
esse potuit. quod honestum est, nisi bonum esse non
12 potuit. Hanc quidam finitionem reddiderunt: „bonum
est, quod secundum naturam est." adtende, quid
dicam: quod bonum est, secundum naturam est. non
protinus quod secundum naturam est, etiam bonum est.
multa naturae quidem consentiunt, sed tam pusilla sunt,
ut non conveniat illis boni nomen. levia enim sunt, con-
temnenda: nullum est minimum [*et* contemnendum] bo-
num. nam quamdiu exiguum est, bonum non est: cum
bonum esse coepit, non est exiguum. Unde adgnoscitur
13 bonum? si perfecte secundum naturam est. „Fateris, in-
quis, quod bonum est, secundum naturam esse. haec
eius proprietas est. fateris et alia secundum naturam qui-
dem esse, sed bona non esse: quomodo ergo illud bonum

est, cum haec non sint? quomodo ad aliam proprietatem
pervenit, cum utrique praecipuum illud commune sit, se-
cundum naturam esse?" Ipsa scilicet magnitudine. nec 14
hoc novum est quaedam crescendo mutari. Infans fuit.
factus est pubes: alia eius proprietas fit. ille enim inra-
tionalis est, hic rationalis. Quaedam incremento non tan-
tum in maius exeunt, sed in aliud. „Non fit, inquit, aliud, 15
quod maius fit. utrum lagenam an dolium inpleas vino,
nihil refert: in utroque proprietas vini est. et exiguum
mellis pondus et magnum sapore non differt." Diversa
ponis exempla: in istis enim eadem qualitas est. quam-
vis augeantur, manet. Quaedam amplificata in suo ge- 16
nere et in sua proprietate perdurant. quaedam post multa
incrementa ultima demum vertit adiectio et novam illis
aliamque quam in qua fuerunt, condicionem inprimit.
Unus lapis facit fornicem, ille, qui latera inclinata cunea-
vit et interventu suo vinxit. Summa adiectio quare plu-
rimum facit vel exigua? non [quia] auget, sed inplet.
Quaedam processu priorem exuunt formam et in novam 17
transeunt: ubi aliquid animus diu protulit et magnitudi-
nem eius sequendo lassatus est, infinitum coepit vocari.
quod longe aliud factum est quam fuit, cum magnum vi-
deretur, sed finitum. eodem modo aliquid difficulter se-
cari cogitavimus: novissime crescente hac difficultate
insecabile inventum est. sic ab eo, quod vix et aegre
movebatur, processimus ad inmobile. Eadem ratione
aliquid secundum naturam fuit: hoc in aliam proprie-
tatem magnitudo sua transtulit et bonum fecit. *** Vale.

EPISTULA II. (119.)

Seneca Lucilio suo salutem.

Quotiens aliquid inveni, non exspecto, donec dicas 1
„in commune!" ipse mihi dico. Quid sit, quod invenerim
quaeris? sinum laxa, merum lucrum est. docebo,
quomodo fieri dives celerrime possis. quam
valde cupis audire! nec inmerito: ad maximas te divitias
conpendiaria ducam. opus erit tamen tibi creditore. ut
negotiari possis, aes alienum facias oportet: sed nolo per

intercessorem mutueris, nolo proxenetae nomen tuum
2 iactent: paratum tibi creditorem dabo, Catonianum illum: „a te mutuum sumes." Quantulumcumque est, satis erit, si, quicquid deerit, id a nobis petierimus. nihil enim, mi Lucili, interest, utrum non desideres an habeas. summa rei in utroque eadem est: non torqueberis. Nec illud praecipio, ut aliquid naturae neges: contumax est, non potest vinci, suum poscit. sed ut, quicquid naturam ex-
3 cedit, scias precarium esse, non necessarium. Esurio: edendum est. utrum hic panis sit plebeius an siligineus, ad naturam nihil pertinet. illa ventrem non delectari vult, sed inpleri. sitio: utrum haec aqua sit, quam ex lacu proximo excepero, an ea, quam multa nive clusero, ut rigore refrigeretur alieno, ad naturam nihil pertinet. illa hoc unum iubet, sitim extingui: utrum sit aureum poculum an crystallinum an murreum an Tiburtinus calix an
4 manus concava, nihil refert. Finem omnium rerum specta et supervacua dimittes: fames me adpellat: ad proxima quaeque porrigatur manus et ipsa mihi commendabit, quodcumque conprehendero. nihil contemnit esu-
5 riens. Quid sit ergo, quod me delectaverit quaeris? videtur mihi egregie dictum: Sapiens divitiarum naturalium est quaesitor acerrimus. „Inani me, inquis, lance muneras. quid est istud? ego iam paraveram fiscos. circumspiciebam, in quod me mare negotiaturus inmitterem, quod publicum agitarem, quas accerserem merces. decipere est istud, docere paupertatem, cum divitias promiseris." Ita tu pauperem iudicas, cui nihil deest? „Suo, inquis, et patientiae suae beneficio, non fortunae." Ideo ergo illum non iudicas divitem, quia divitiae eius desi-
6 nere non possunt? Utrum mavis habere multum an satis? qui multum habet, plus cupit. quod est argumentum nondum illum satis habere: qui satis habet, consecutus est, quod numquam divitiis contingit, finem: an has ideo non putas esse divitias, quia propter illas nemo proscriptus est? quia propter illas nulli venenum filius, nulli uxor inpegit? quia in bello tutae sunt? quia in pace otiosae? quia nec habere illas periculosum est nec operosum dis-

ponere? „At parum habet, qui tantum non alget, non 7
esurit, non sitit.“ Plus Iuppiter non habet. Numquam
parum est, quod satis est, et numquam multum est, quod
satis non est: post Dareum et Indos pauper est Alexan-
der. mentior: quaerit, quod suum faciat, scrutatur maria
ignota, in oceanum classes novas mittit et [ipsa], ut ita
dicam, mundi claustra perrumpit. Quod naturae satis est, 8
homini non est: inventus est, qui concupisceret aliquid
post omnia: tanta est caecitas mentium et tanta initiorum
suorum unicuique, cum processit, oblivio. ille modo igno-
bilis anguli non sine controversia dominus tacto fine ter-
rarum per suum rediturus orbem tristis est. Neminem 9
pecunia divitem fecit, immo contra nulli non maiorem sui
cupidinem incussit. quaeris, quae sit huius rei causa?
plus incipit habere posse, qui plus habet. Ad summam,
quem voles mihi ex his, quorum nomina cum Cr*as*so Li-
ci*n*oque numerantur, in medium licet protrahas. adferat
censum et quicquid habet et quicquid sperat, simul con-
putet: iste, si mihi credis, pauper est, si tibi, potest
esse. At hic, qui se ad id, quod exigit natura, conpo- 10
suit, non tantum extra sensum est paupertatis, sed extra
metum: sed ut scias, quam difficile sit res suas ad na-
turalem modum coartare, hic ipse, quem circa * [naturam]
dicimus, quem tu vocas pauperem, habet aliquid et su-
pervacui. At excaecant populum et in se convertunt opes, 11
si numerati multum ex aliqua domo effertur, si multum
auri tecto quoque eius inlinitur, si familia aut corporibus
electa aut spectabilis cultu est. omnium istorum felicitas
in publicum spectat: ille, quem nos et populo et fortu-
nae subduximus, beatus introrsum est. Nam quod ad il- 12
los pertinet, apud quos falso divitiarum nomen invasit
occupata paupertas, sic divitias habent, quomodo ha-
bere dicimur febrem, cum illa nos habeat. e contrario
dicere solemus: febris illum tenet. eodem modo di-
cendum est: divitiae illum tenent. Nihil ergo mo-
nuisse te malim quam hoc, quod nemo monetur satis, ut
omnia naturalibus desideriis metiaris, quibus aut gratis
satisfiat aut parvo: tantum miscere vitia desideriis noli.

13 Quaeris, quali mensa, quali argento, quam paribus mini-
steriis et laevibus adferatur cibus? nihil praeter cibum
natura desiderat.

num tibi, cum fauces urit sitis, aurea quaeris
pocula? num esuriens fastidis omnia praeter
pavonem rhombumque?

14 ambitiosa non est fames, contenta desinere est: quo de-
sinat, non nimis curat. infelicis luxuriae ista tormenta
sunt: quaerit, quemadmodum post saturitatem quoque
esuriat, quemadmodum non inpleat ventrem, sed farciat,
quemadmodum sitim prima potione sedatam revocet.
egregie itaque Horatius negat ad sitim pertinere, quo po-
culo aqua aut quam eleganti manu ministretur. nam si
pertinere ad te iudicas, quam crinitus puer et quam per-
15 lucidum tibi poculum porrigat, non sitis. Inter reliqua
hoc nobis praestitit natura praecipuum, quod necessitati
fastidium excussit. recipiunt supervacua dilectum: hoc
parum decens. illud parum laudatum. oculos hoc meos
laedit: id actum est ab illo mundi conditore, qui nobis
vivendi iura descripsit, ut salvi essemus, non ut delicati.
ad salutem omnia parata sunt et in promptu: deliciis
16 omnia misere ac sollicite conparantur. Utamur ergo hoc
naturae beneficio inter magna numerando et cogitemus
nullo nomine melius illam meruisse de nobis, quam quia,
quicquid ex necessitate desideratur, sine fastidio sumi-
tur. Vale.

EPISTULA III. (120.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Epistula tua per plures quaestiunculas vagata est,
sed in una constitit et hanc expediri desiderat: quo-
modo ad nos boni honestique notitia pervene-
rit? Haec duo apud alios diversa sunt, apud nos tan-
2 tum divisa. quid sit hoc dicam. Bonum putant esse ali-
qui, quod utile est. itaque hoc et divitiis et equo et vino
et calceo nomen inponunt: tanta fit apud illos boni vili-
tas et adeo in sordida usque descendit. Honestum pu-
tant, cui ratio recti officii constat, tamquam pie curatam

patris senectutem, adiutam amici paupertatem, fortem expeditionem, prudentem moderatamque sententiam. [*Nos*] 3
ista duo quidem facimus, sed ex uno: nihil est bonum, nisi quod honestum est. quod honestum, est utique bonum. supervacuum iudico adicere, quid inter ista discriminis sit, cum saepe dixerim. hoc unum dicam, nihil nobis bonum videri, quo quis et male uti potest: vides autem divitiis, nobilitate, viribus quam multi male utantur. Nunc ergo ad id revertor, de quo desideras dici: quomodo ad nos prima boni honestique notitia pervenerit. Hoc nos natura docere non potuit: semina 4
nobis scientiae dedit, scientiam non dedit. Quidam aiunt nos in notitiam incidisse, quod est incredibile, virtutis alicui speciem casu occucurrisse: nobis videtur observatio collegisse et rerum saepe factarum inter se conlatio: per analogian nostri intellectum et honestum et bonum iudicant. (Hoc verbum cum Latini grammatici civitate donaverint, ego [damnandum] non puto in civitatem suam redigendum: utar ergo illo non tantum tamquam recepto, sed tamquam usitato.) Quae sit haec analogia, di- 5
cam: noveramus corporis sanitatem: ex hac cogitavimus esse aliquam et animi. noveramus corporis vires: ex his collegimus esse et animi robur. aliqua benigna facta, aliqua humana, aliqua fortia nos obstupefecerant: haec coepimus tamquam perfecta mirari. suberant illis multa vitia, quae species conspicui alicuius facti fulgorque celabat: haec dissimulavimus. natura iubet augere laudanda. nemo non gloriam ultra verum tulit: ex his ergo speciem ingentis boni traximus. Fabricius Pyrrhi re- 6
gis aurum reppulit maiusque regno iudicavit regias opes posse contemnere. idem medico Pyrrhi promittente venenum se regi daturum monuit Pyrrhum, caveret insidias: eiusdem animi fuit auro non vinci, veneno non vincere. admirati sumus ingentem virum, quem non regis, non contra regem promissa flexissent, boni exempli tenacem, quod difficillimum est, in bello innocentem, qui aliquod esse crederet etiam in hostes nefas, qui in summa paupertate, quam sibi decus fecerat, non aliter refugit divi-

tias quam venenum. „Vive, inquit, beneficio meo, Pyrrhe, et gaude, quod adhuc dolebas, Fabricium non posse
7 corrumpi." Horatius Cocles solus inplevit pontis angustias adimique a tergo sibi reditum, dummodo iter hosti auferretur, iussit et tam diu prementibus restitit, donec revulsa ingenti ruina tigna sonuerunt. postquam respexit et extra periculum esse patriam periculo suo sensit: „veniat, si quis vult, inquit, sic euntem sequi" iecitque se in praeceps, et non minus sollicitus in illo rapido alveo fluminis, ut armatus quam ut salvus exiret, retento armorum victricium decore tam tutus rediit, quam si ponte
8 venisset. Haec et huiusmodi facta imaginem nobis ostendere virtutis. adiciam, quod mirum fortasse videatur: mala interdum speciem honesti obtulere et optimum ex contrario nituit. sunt enim, ut scis, virtutibus vitia confinia et perditis quoque ac turpibus recti similitudo est: sic mentitur prodigus liberalem, cum plurimum intersit, utrum quis dare sciat an servare nesciat. multi, inquam, sunt, Lucili, qui non donant, sed proiciunt. non voco ego liberalem pecuniae suae iratum. imitatur neglegen-
9 tia facilitatem, temeritas fortitudinem. Haec nos similitudo coegit adtendere et distinguere specie quidem vicina, re autem plurimum inter se dissidentia. dum observamus eos, quos insignes egregium opus fecerat, coepimus adnotare, quis rem aliquam generoso animo fecisset et magno inpetu. sed simul hunc vidimus in bello fortem, in foro timidum, animose paupertatem ferentem, humiliter infamiam: factum laudavimus, contempsimus virum.
10 Alium vidimus adversus amicos benignum, adversus inimicos temperatum, et publica et privata sancte ac religiose administrantem, non deesse ei in his, quae toleranda erant, patientiam, in his, quae agenda, prudentiam. vidimus, ubi tribuendum esset, plena manu dantem, ubi laborandum, pertinacem et obnixum et lassitudinem corporis animo sublevantem. praeterea idem erat semper et in omni actu par sibi, iam non consilio bonus, sed more eo perductus, ut non tantum recte facere posset, sed nisi recte facere non posset: intelleximus in illo perfe-

clam esse virtutem. Hanc in partes divisimus: oportebat 11
cupiditates refrenari, metus conprimi, facienda provideri,
reddenda distribui: conprehendimus temperantiam, fortitudinem, prudentiam, iustitiam et suum cuique dedimus
officium. Ex quo ergo virtutem intelleximus? Ostendit
illam nobis ordo eius et decor et constantia et omnium
inter se actionum concordia et magnitudo super omnia
efferens sese. Hinc intellecta est illa beata vita secundo
defluens cursu, arbitrii sui tota. Quomodo ergo hoc ip- 12
sum nobis adparuit? dicam: numquam vir ille perfectus
adeptusque virtutem fortunae maledixit. numquam accidentia tristis excepit. civem esse se universi et militem
credens labores velut imperatos subiit. quicquid inciderat, non tamquam malum aspernatus est et in se casu
delatum, sed quasi delegatum sibi. „Hoc qualecumque
est, inquit, meum est. asperum est, durum est: in hoc
ipso navemus operam.“ Necessario itaque magnus 13
adparuit, qui numquam malis ingemuit, numquam de fato suo questus est: fecit multis intellectum sui et non aliter quam in tenebris lumen effulsit advertitque in se omnium animos, cum esset placidus et
lenis, humanis divinisque rebus pariter aequus. Habebat 14
perfectum animum ad summam sui adductus, supra quam
nihil est nisi mens dei, ex quo pars et in hoc pectus
mortale defluxit, quod numquam magis divinum est,
quam ubi mortalitatem suam cogitat et scit in hoc natum
hominem, ut vita defungeretur, nec domum esse hoc corpus, sed hospitium et quidem breve hospitium, quod relinquendum est, ubi te gravem esse hospiti videas. Maxi- 15
mum, inquam, mi Lucili, argumentum est animi ab altiore sede venientis, si haec, in quibus versatur, humilia
iudicat et angusta, si exire non metuit. scit enim, quo
exiturus sit, qui, unde venerit, meminit. non videmus,
quam multa nos incommoda exagitent, quam male nobis
conveniat hoc corpus? nunc de capite, nunc de ventre, 16
nunc de pectore ac faucibus querimur. alias nervi nos,
alias pedes vexant, nunc deiectio, nunc distillatio. aliquando superest sanguis, aliquando deest. hinc atque

illinc temptamur et expellimur. Hoc evenire solet in alieno
17 habitantibus. At nos corpus tam putre sortiti nihilo minus aeterna proponimus et in quantum potest aetas humana protendi, tantum spe occupamus, nulla contenti pecunia, nulla potentia. quid hac re fieri inpudentius, quid stultius potest? Nihil satis est morituris, immo morientibus: cotidie enim propius ab ultimo stamus et illo, unde
18 nobis cadendum est, hora nos omnis inpellit. Vide in quanta caecitate mens nostra sit: hoc, quod futurum dico, cum maxime fit et pars eius magna iam facta est. nam quod viximus tempus, eo loco est, quo [erat] antequam viximus. erramus autem, qui ultimum timemus diem, cum tantumdem in mortem singuli conferant. non ille gradus lassitudinem facit, in quo deficimus, sed ille profitetur. ad mortem dies extremus pervenit, accedit omnis. carpit nos illa, non corripit. Ideo magnus animus, conscius sibi melioris naturae, dat quidem operam, ut in hac statione qua positus est, honeste se atque industrie gerat: ceterum nihil horum, quae circa sunt, suum iudicat, sed ut commodatis utitur peregrinus et prope-
19 rans. Cum aliquem huius videremus constantiae, quidni subiret nos species non usitatae indolis, utique si hanc, ut dixi, magnitudinem veram esse ostendebat aequalitas? veri tenor permanet, falsa non durant: quidam alternis Vatinii, alternis Catones sunt et modo parum illis severus est Curius, parum pauper Fabricius, parum frugi et contentus vilibus Tubero: modo Licinum divitiis, Apicium
20 coenis, Maecenatem deliciis provocant. Maximum indicium est malae mentis fluctuatio et inter simulationem virtutum amoremque vitiorum adsidua iactatio. [Is]

habebat saepe ducentos,
saepe decem servos. modo reges atque tetrarchas,
omnia magna loquens, modo: „sit mihi mensa tripes et
concha salis puri, toga quae defendere frigus
quamvis crassa queat.“ Decies centena dedisses
huic parco, paucis contento: quinque diebus
nil erat in loculis.

21 Omnes isti tales sunt, qualem hunc describit Horatius

Flaccus, numquam eumdem, ne similem quidem sibi: adeo in diversum aberrat. multos dixi: prope est, ut omnes sint. nemo non cotidie et consilium mutat et votum: modo uxorem vult habere, modo amicam. modo regnare vult, modo id agit, ne quis sit officiosior servus. modo dilatat se usque ad invidiam, modo subsidit et contrahitur infra humilitatem vere iacentium. nunc pecuniam spargit, nunc
rapit. Sic maxime coarguitur animus inprudens: alius 22
prodit atque alius et, quo turpius nihil iudico, inpar sibi est. Magnam rem puta, unum hominem agere. praeter sapientem autem nemo unum agit: ceteri multiformes sumus. modo frugi tibi videbimur et graves, modo prodigi et vani. Mutamus subinde personam et contrariam ei sumimus, quam exuimus. † de aliquo, quem here vidisti, merito dici potest: hic qui est? tanta mutatio est. † Hoc ergo a te exige, ut, qualem institueris praestare te, talem usque ad exitum serves. Effice ut possis laudari: si minus, ut adgnosci. †† Vale.

EPISTULA IV. (121.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Litigabis, ego video, cum tibi hodiernam quaestiunculam, 1
in qua satis diu haesimus, exposuero. iterum enim exclamabis [*hoc* quod clamare soles]: „hoc quid ad mores?" sed exclam*a*, *d*um tibi primum alios obponam, cum quibus litiges, Posidonium et Archidemum: hi iudicium accipient. deinde dicam: non quicquid morale est, bonos mores facit.
Aliud ad hominem alendum pertinet, aliud ad exercendum, 2
aliud ad vestiendum, aliud ad docendum, aliud ad delectandum: omnia tamen ad hominem pertinent, etiamsi non omnia meliorem eum faciunt: mores alia aliter adtingunt: quaedam illos corrigunt et ordinant, quaedam naturam
eorum et originem scrutantur. Cum quaeritur, quare 3
hominem natura produxerit, quaeritur, quare praetulerit animalibus ceteris, longe me iudicas mores reliquisse? falsum est: quomodo enim scies, qui habendi sint, nisi, quid homini sit optimum, inveneris? nisi naturam eius inspexeris? tunc demum intelleges, quid faciendum tibi,

quid vitandum sit, cum didiceris, quid naturae tuae de-
4 beas. „Ego, inquis, volo discere, quomodo minus cu-
piam, minus timeam: superstitionem mihi excute. doce
leve esse vanumque hoc, quod felicitas dicitur: unam
illi syllabam facillime accedere.“ Desiderio tuo satis-
faciam et virtutes exhortabor et vitia converberabo. licet
aliquis nimium inmoderatumque in hac parte me iudicet,
non desistam persequi nequitiam et adfectus efferatissi-
mos inhibere et voluptates ituras in dolorem conpescere
et votis obstrepere. quidni? cum maxima malorum opta-
verimus et ex gratulatione natum sit, quicquid adloquimur.
5 Interim permitte mihi ea, quae paulo videntur remotiora,
excutere: quaerebamus, an esset omnibus animali-
bus constitutionis suae sensus? esse autem ex
eo maxime adparet, quod membra apte et expedite mo-
vent non aliter quam in hoc erudita. nulli non partium
suarum agilitas est: artifex instrumenta sua tractat ex fa-
cili. rector navis scit gubernaculum flectere. pictor co-
lores, quos ad reddendam similitudinem multos variosque
ante se posuit, celerrime denotat et inter ceram opusque
facili voltu ac manu commeat: sic animal in omnem usum
6 sui mobile [*est*]. Mirari solemus sa*l*tan*di* peritos, quod in
omnem significationem rerum et adfectuum parata illorum
est manus et verborum velocitatem gestus adsequitur:
quod illis ars praestat, his natura. nemo aegre molitur
artus suos, nemo in usu sui haesit. ad hoc edita protinus
faciunt. cum hac scientia prodeunt. instituta nascuntur.
7 „Ideo, inquit, partes suas animalia apte movent, quia, si
aliter moverint, dolorem sensura sunt.“ Ita, ut vos di-
citis, coguntur metusque illa in rectum, non voluntas
movet, quod est falsum. tarda enim sunt, quae necessi-
tate inpelluntur: agilitas sponte motis est. adeo autem
non adigit illa ad hoc doloris timor, ut in naturalem mo-
8 tum etiam prohibente dolore nitantur. Sic infans, qui
stare meditatur et ferre se adsuescit, simul temptare vires
suas coepit, cadit et cum fletu totiens resurgit, donec se
per dolorem ad id, quod natura poscit, exercuit. animalia
quaedam tergi durioris inversa tamdiu se torquent ac pe-

des exserunt et obliquant, donec ad locum reponantur.
nullum tormentum sentit supina testudo: inquieta est ta-
men desiderio naturalis status nec ante desinit [niti,] qua-
tere se, quam in pedes constitit. Ergo omnibus consti- 9
tutionis suae sensus est et inde membrorum tam expedita
tractatio, nec ullum maius indicium habemus cum hac
illa ad vivendum venire notitia, quam quod nullum animal
ad usum sui rude est. „Constitutio, inquit, est, ut vos 10
dicitis, principale animi quodam modo se habens erga
corpus. hoc tam perplexum et subtile et vobis quoque
vix enarrabile quomodo infans intellegit? omnia animalia
dialectica nasci oportet, ut istam finitionem magnae parti
hominum togatorum obscuram intellegant.“ Verum erat 11
quod obponis, si ego ab animalibus constitutionis fini-
tionem intellegi dicerem, non ipsam constitutionem. faci-
lius natura intellegitur quam enarratur. itaque infans ille,
quid sit constitutio, non novit, constitutionem suam novit.
et quid sit animal, nescit, animal esse se sentit. Praeterea 12
ipsam constitutionem [suam] crasse intellegit et summa-
tim et obscure. nos quoque animum habere nos scimus:
quid sit animus, ubi sit, qualis sit aut unde, nescimus.
Qualis ad nos [pervenerit] animi nostri sensus, quamvis
naturam eius ignoremus ac sedem, talis ad omnia animalia
constitutionis suae sensus est. necesse est enim id sentiant,
per quod alia quoque sentiunt. necesse est eius sensum
habeant, cui parent, a quo reguntur. Nemo non ex nobis 13
intellegit esse aliquid, quod inpetus suos moveat: quid
sit illud, ignorat. et conatum sibi esse scit: quis sit aut
unde sit, nescit. sic infantibus quoque animalibusque
principalis partis suae sensus est non satis dilucidus nec
expressus. „Dicitis, inquit, omne animal primum consti- 14
tutioni suae conciliari. hominis autem constitutionem ra-
tionalem esse et ideo conciliari hominem sibi non tam-
quam animali, sed tamquam rationali. ea enim parte sibi
carus est homo, qua homo est: quomodo ergo infans
conciliari constitutioni rationali potest, cum rationalis
nondum sit?“ Unicuique aetati sua constitutio est, alia 15
infanti, alia puero, alia seni: omnes ei constitutioni con-

ciliantur, in qua sunt. Infans sine dentibus est: huic
constitutioni suae conciliatur. enati sunt dentes: huic
constitutioni conciliatur. nam et illa herba, quae in sege-
tem frugemque ventura est, aliam constitutionem habet
tenera et vix eminens sulco, aliam, cum convaluit et molli
quidem culmo, sed quo ferat onus suum, constitit, aliam,
cum flavescit et ad aream spectat et spica eius induruit:
in quamcumque constitutionem venit, eam tuetur, in eam
16 conponitur. Alia est aetas infantis, pueri, adulescentis,
senis: ego tamen idem sum, qui et infans fui et puer et
adulescens. sic, quamvis alia atque alia cuique constitutio
sit, conciliatio constitutionis suae eadem est. non enim
puerum mihi aut iuvenem aut senem, sed me natura com-
mendat. ergo infans ei constitutioni suae conciliatur, quae
tunc infanti est, non quae futura iuveni est. neque enim,
si aliquid illi maius, in quod transeat, restat, non hoc
17 quoque, in quo nascitur, secundum naturam est. Primum
sibi ipsum conciliatur animal: debet enim aliquid esse,
ad quod alia referantur: voluptatem peto, cui? mihi:
ergo mei curam ago. dolorem refugio, pro quo? pro me:
ergo mei curam ago. si omnia propter curam mei facio,
ante omnia est mei cura. haec animalibus inest cunctis
18 nec inseritur, sed innascitur. Producit fetus suos natura,
non abicit. et quia tutela certissima ex proximo est, sibi
quisque commissus est. itaque, ut in prioribus [epistulis]
dixi, tenera quoque animalia et materno utero vel quoquo
modo effusa, quid sit infestum ipsis, protinus norunt et
mortifera devitant: umbram quoque transvolantium re-
formidant obnoxia avibus rapto viventibus. Nullum ani-
19 mal ad vitam prodit sine metu mortis. „Quemadmodum,
inquit, editum animal intellectum habere aut salutaris aut
mortiferae rei potest?“ Primum quaeritur, an intellegat,
non quemadmodum intellegat. esse autem illis intelle-
ctum, ex eo adparet, quod nihil amplius, si intellexerint,
facient. quid est, quare pavonem, quare anserem gallina
ne fugiat, at tanto minorem et ne notum quidem sibi ac-
cipitrem? quare pulli faelem timeant, canem non timeant?
adparet illis inesse nocituri scientiam non experimento

collectam: nam antequam possint experiri, cavent. Deinde 20
ne hoc casu existimes fieri, nec metuunt alia quam de-
bent nec umquam obliviscuntur huius tutelae et diligentiae:
aequalis est illis a pernicioso fuga. Praeterea non fiunt
timidiora vivendo. ex quo quidem adparet non usu illa
in hoc pervenire, sed naturali amore salutis suae. et tar-
dum est et varium, quod usus docet: quicquid natura
tradit, et aequale omnibus est et statim. ** si tamen exi- 21
gis, dicam. Quomodo omne animal perniciosa intellegere
conatur? sentit se carne constare: itaque [cum] sentit,
quid sit, quo secari caro, quo uri, quo obteri possit, quae
sint animalia armata ad nocendum: horum speciem trahit
inimicam et hostilem. Inter se ista coniuncta sunt: simul
enim conciliatur saluti suae quidque et iuvant*ia* petit,
laesura formidat. Naturales ad utilia inpetus, naturales
a contrariis aspernationes sunt: sine ulla cogitatione,
quae hoc dictet, sine consilio fit, quicquid natura praece-
pit. Non vides, quanta sit subtilitas apibus ad fingenda 22
domicilia? quanta divid*endi* laboris obeundique concor-
dia? non vides, quam nulli mortalium imitabilis illa ara-
nei textura? quanti operis sit fila disponere, alia in re-
ctum inmissa firmamenti loco, alia in orbem currentia ex
denso rara, qu*a* minora animalia, in quorum perniciem
illa tenduntur, velut retibus inplicata teneantur? Nascitur 23
ars ista, non discitur. itaque nullum est animal altero do-
ctius: videbis araneorum pares telas, par in favis angu-
lorum omnium foramen. Incertum est et inaequabile,
quicquid ars tradit: ex aequo venit, quod natura distri-
buit. haec nihil magis quam tutelam sui et eius peritiam
tradidit ideoque etiam simul incipiunt et discere et vivere.
nec est mirum cum eo nasci illa, sine quo frustra nasce- 24
rentur. primum hoc instrumentum illis natura contulit
[ad permanendum] in conciliationem et caritatem sui. non
poterant salva esse, nisi vellent: nec [*unum*] hoc per se
profuturum erat, sed sine hoc nulla *a*rs profuisset. Sed
in nullo deprendes vilitatem sui, ne neglegentiam quidem.
tacitis quoque et brutis, quamvis in cetera torpeant, ad

vivendum sollertia est: videbis, quae aliis inutilia sunt, sibi ipsa non deesse. Vale.

EPISTULA V. (122.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

1 Detrimentum iam dies sensit. resiluit aliquantum, ita tamen ut liberale adhuc spatium sit, si quis cum ipso, ut ita dicam, die surgat. officiosior meliorque, si quis illum exspectat et lucem primam ex*cip*it: turpis, qui alto sole semisomnus iacet, cuius vigilia medio die incipit: et ad-
2 huc multis hoc antelucanum est. Sunt qui officia lucis noctisque perverterint nec ante diducant oculos hesterna graves crapula quam adpetere nox coepit. qualis illorum condicio dicitur, quos natura, ut ait Vergilius, sedibus nostris subditos e contrario posuit,

nosque ubi primus equis Oriens adflavit anhelis,
illis sera rubens accendit lumina Vesper:

talis horum contraria omnibus non regio, sed vita est. Sunt quidam in eadem urbe antipodes, qui, ut M. Cato ait, „*nec orientem umquam solem viderunt nec occidentem.*“
3 Hos tu existimas scire, quemadmodum vivendum sit, qui nesciunt, quando? et hi mortem timent, in quam se vivi condiderunt? tam infausti homines quam nocturnae aves sunt: licet in vino unguentoque tenebras suas exigant, licet epulis et quidem in multa *f*ericula disc*re*tis totum perversae vigiliae tempus educant: non convivantur, sed iusta sibi faciunt. Mortuis certe interdiu parentatur: at mehercules nil agenti dies longus est. extendamus vitam: huius et officium et argumentum actus est. circumscriba-
4 tur nox et aliquid ex illa in diem transferatur. Aves, quae conviviis conparantur, ut inmotae facile pinguescant, in obscuro continentur: ita sine ulla exercitatione iacentibus tumor pigrum corpus invadit et super membra iners sagina subcrescit: ita istorum corpora, qui se tenebris dicaverunt, foeda visuntur. quippe suspectior illis quam morbo pallentibus color est: languidi et evanidi albent et in vivis caro morticina est. Hoc tamen minimum in illis malorum dixerim: quanto plus tenebrarum in animo est?

ille in se stupet, ille caligat, invidet caecis. Quis umquam
oculos tenebrarum causa habuit? Interrogas, quomodo 5
haec animo pravitas fiat aversandi diem et to-
tam vitam in noctem transferendi? Omnia vitia
contra naturam pugnant, omnia debitum ordinem dese-
runt: hoc est luxuriae propositum gaudere perversis nec
tantum discedere a recto, sed quam longissime abire,
deinde etiam e contrario stare. Non videntur tibi contra 6
naturam vivere, qui ieiuni bibunt, qui vinum recipiunt
inanibus venis et ad cibum ebrii transeunt? atqui frequens
hoc adulescentium vitium est, qui vires excolunt, ut in
ipso paene balinei limine inter nudos bibant, immo potent
et sudorem, quem moverunt potionibus crebris ac ferven-
tibus, subinde destringant: post prandium aut coenam
bibere volgare est. hoc patresfamiliae rustici faciunt et
verae voluptatis ignari: merum illud delectat, quod non
innatat cibo, quod libere penetrat ad nervos. illa ebrietas
iuvat, quae in vacuum venit. Non videntur tibi contra 7
naturam vivere, qui commutant cum feminis vestem?
non vivunt contra naturam, qui spectant, ut pueritia
splendeat tempore alieno? quid fieri crudelius vel mise-
rius potest? numquam vir erit, ut diu virum pati possit?
et cum illum contumeliae sexus eripuisse debuerat, ne
aetas quidem eripiet? Non vivunt contra naturam, qui 8
hieme concupiscunt rosam fomentoque aquarum calen-
tium et locorum apta mutatione brumalium florem vernum
exprimunt? non vivunt contra naturam, qui pomaria in
summis turribus serunt? quorum silvae in tectis domuum
ac fastigiis nutant, inde ortis radicibus, quo inprobe ca-
cumina egissent? Non vivunt contra naturam, qui fun-
damenta thermarum in mari iaciunt *nec* delicate natare
ipsis videntur, nisi calentia stagna fluctu ac tempestate
feriantur? Cum instituerunt omnia contra naturae con- 9
suetudinem velle, novissime in totum ab illa desciscunt:
„lucet: somni tempus est. quies est: nunc exerceamur,
nunc gestemur, nunc prandeamus. iam lux propius ac-
cedit: tempus est coenae. Non oportet id facere, quod
populus. res sordida est trita ac volgari via vivere: dies

publicus relinquatur: proprium nobis ac peculiare mane
10 fiat." Isti vero mihi defunctorum loco sunt. quantulum
enim a funere absunt et quidem acerbo, qui ad faces et
cereos vivunt? Hanc vitam agere eodem tempore multos
meminimus, inter quos et Acilium Butam, praetorium.
cui post patrimonium ingens consumptum Tiberius pau-
11 pertatem confitenti „*sero*, inquit, *experrectus es*." Reci-
tabat Montanus Iulius carmen, tolerabilis poeta et amicitia
Tiberii notus et frigore. ortus et occasus libentissime in-
serebat. (itaque cum indignaretur quidam illum toto die
recitasse et negaret accedendum ad recitationes eius,
Natta Pinarius ait: „*numquam possum liberalius agere:*
12 *paratus sum illum audire ab ortu ad occasum.*") Cum hos
versus recitasset:

Incipit ardentes Phoebus producere flammas,
spargere se rubicunda dies, iam tristis hirundo
argutis reditura cibos inmittere nidis
incipit et molli partitos ore ministrat:

Varus eques Romanus, M. Vinicii comes, coenarum bo-
narum adsectator, quas inprobitate linguae merebatur,
13 exclamavit: „*incipit Buta dormire.*" Deinde cum subinde
recitasset:

iam sua pastores stabulis armenta locarunt,
iam dare sopitis nox pigra silentia terris
incipit:

idem Varus inquit: „*Quid dicis? iam nox est? ibo et Bu-*
tam salutabo." Nihil erat notius hac eius vita in contra-
rium circumacta. quam, ut dixi, multi eodem tempore
14 egerunt. Causa autem est ita vivendi quibusdam, non
quia aliquid existiment noctem ipsam habere iucundius,
sed quia nihil iuvat *publicum* et gravis malae conscientiae
lux est et omnia concupiscenti aut contemnenti, prout
magno aut parvo empta sunt, fastidio est lumen gratuitum.
Praeterea luxuriosi vitam suam esse in sermonibus, dum
vivunt, volunt. nam si tacetur, perdere se putant operam.
itaque male habent, quotiens faciunt, quod excidat fama.
multi bona comedunt, multi amicas habent. ut inter istos
nomen invenias, opus est non tantum luxuriosam rem,

sed notabilem facere: in tam occupata civitate fabulas
volgaris nequitia non invenit. Pedonem Albinovanum 15
narrantem audieramus, erat autem fabulator elegantissi-
mus, habitasse se supra domum Sp. Papinii. is erat ex
hac turba lucifugarum. „Audio, inquit, [circum]circa
horam tertiam noctis flagellorum sonum. quaero, quid
faciat: dicitur rationes accipere. audio circa horam sextam
noctis clamorem concitatum: quaero, quid sit: dicitur
vocem exercere. quaero circa horam octavam noctis, quid
sibi ille sonus rotarum vellet: gestari dicitur. Circa lu- 16
cem discurritur, pueri vocantur, cellarii, coqui tumultuan-
tur. quaero, quid sit: dicitur mulsum et alicam poposcisse,
a balneo exisse. Ex*ten*debat, inquit, coena eius diem
minime. valde enim frugaliter vivebat: nihil consumebat
nisi noctem. itaque credo dicentibus illum quibusdam
avarum et sordidum: vos, inquit, illum et lychnobium
dicetis. Non debes admirari, si tantas invenis vitiorum 17
proprietates: varia sunt, innumerabiles habent facies,
conprendi eorum genera non possunt: simplex recti cura
est, multiplex pravi et quantumvis novas declinationes
capit. Idem moribus evenit: naturam sequentium faciles
sunt, soluti sunt, exiguas differentias habent: [his] distorti
plurimum et omnibus et inter se dissident. Causa tamen 18
praecipua mihi videtur huius morbi vitae com-
munis fastidium. quomodo cultu se a ceteris distin-
guunt, quomodo elegantia coenarum, munditiis vehiculo-
rum, sic volunt separare etiam temporum dispositiones.
nolunt solita peccare, quibus peccandi praemium infamia
est. hanc petunt omnes isti, qui, ut ita dicam, re*tr*o vivunt.
Ideo, Lucili, tenenda nobis via est, quam natura prae- 19
scripsit nec ab illa declinandum: illam sequentibus omnia
facilia, expedita sunt. contra illam nitentibus non alia vita
est quam contra aquam remigantibus. Vale.

EPISTULA VI. (123.)

Seneca Lucilio suo salutem.

Itinere confectus incommodo magis quam longo in 1
Albanum meum multa nocte perveni: nihil habeo parati

nisi me. itaque in lectulo lassitudinem pono, hanc coqui
ac pistoris moram boni consulo. mecum enim de hoc ipso
loquor, quam nihil sit grave, quod leviter exci-
pias, quam indignandum nihil, *si nihil* ipse indignando
2 adstruas. Non habet panem meus pistor: sed habet vi-
licus, sed habet atriensis, sed habet colonus. „malum
panem“ inquis: exspecta: bonus fiet. [et]iam illum tibi
tenerum et siligineum fames reddet. Ideo non est ante
edendum quam illa imperat. exspectabo ergo nec ante
edam quam aut bonum panem habere coepero aut malum
3 fastidire desiero. Necessarium est parvo adsue-
scere: multae difficultates locorum, multae temporum
etiam locupletibus et instructis a *communi*bus optantem
prohibentes occurrent. quicquid vult habere nemo po-
test: illud potest, nolle quod non habet, rebus oblatis
hilaris uti. magna pars libertatis est bene moratus venter
4 et contumeliae patiens. Aestimari non potest, quantam
voluptatem capiam ex eo, quod lassitudo mea sibi ipsa
adsuescit: non unctores, non balneum, non ullum aliud
remedium quam temporis quaero. nam quod labor con-
traxit, quies tollit. haec qualiscumque coena aditiali iu-
5 cundior erit. [Aliquod enim] experimentum animi sumpsi
subito. hoc enim est simplicius et verius: nam ubi se
praeparavit et indixit sibi patientiam, non aeque adparet,
quantum habeat verae firmitatis: illa sunt certissima ar-
gumenta, quae ex tempore dedit. si non tantum aequus
molesta, sed placidus adspexit. si non excanduit, non li-
tigavit. si, quod dari deberet, ipse sibi non desiderando
supplevit et cogitavit aliquid consuetudini suae, sibi nihil
6 deesse. Multa quam supervacua essent, non intelleximus,
nisi deesse coeperunt. utebamur enim illis, non quia de-
bebamus, sed quia habebamus. quam multa autem para-
mus, quia alii paraverunt, quia apud plerosque sunt!
inter causas malorum nostrorum est, quod vi-
vimus ad exempla nec ratione conponimur,
sed consuetudine abducimur. quod, si pauci face-
rent, nollemus imitari: cum plures facere coeperunt,
quasi honestius sit, quia frequentius, sequimur. et recti

apud nos locum tenet error, ubi publicus factus est. Omnes iam sic peregrinantur, ut illos Numidarum prae- 7
currat equitatus, ut agmen cursorum antecedat: turpe est nullos esse, qui occurrentis via deiciant, aut qui honestum hominem venire magno pulvere ostendant. omnes iam mulos habent, qui crystallina et murrina et caelata magnorum artificum manu portent: turpe est videri eas te habere sarcinas totas, quae tuto concuti possint. omnium paedagogia oblita facie vehuntur, ne sol, neve frigus teneram cutem laedat: turpe est neminem esse in comitatu puerorum, cuius sana facies medicamentum desideret. Horum omnium sermo vitandus est: hi 8
sunt, qui vitia tradunt et alio aliunde transferunt. Pessimum genus [horum] hominum videbatur, qui verba gestarent: sunt quidam, qui vitia gestant. horum sermo multum nocet. nam etiamsi non statim profecit, semina in animo relinquit sequiturque nos etiam cum ab illis discessimus, resurrecturum postea malum. Quem- 9
admodum qui audierunt symphoniam, ferunt secum in auribus modulationem illam ac dulcedinem cantuum, quae cogitationes inpedit nec ad seria patitur intendi, sic adulatorum et prava laudantium sermo diutius haeret quam auditur. nec facile est animo dulcem sonum excutere: prosequitur et durat et ex intervallo recurrit. Ideo cludendae sunt aures malis vocibus et quidem primis: nam, cum initium fecerunt admissaeque [in]sunt, plus audent. inde ad haec pervenitur verba:

„Virtus et philosophia et iustitia verborum inanium 10
crepitus est: una felicitas est bene vitae facere: esse, bibere, frui patrimonio, hoc est vivere, hoc est se mortalem esse meminisse. fluunt dies et inreparabilis vita decurrit: dubitamus? quid iuvat sapere et aetati non semper voluptates recepturae interim, dum potest, dum poscit, ingerere frugalitatem et mortem praecurrere et quicquid illa ablatura est, iam sibi interdicere? Non amicam habes, non puerum, qui amicae moveat invidiam. cotidie sobrius prodis. sic coenas tamquam ephemeridem patri adprobaturus: non est istud vivere, sed alienae vitae interesse.

11 Quanta dementia est heredis sui res procurare et sibi ne-
gare omnia, ut tibi ex amico inimicum magna faciat here-
ditas? plus enim gaudebit tua morte, quo plus acceperit.
Istos tristes et superciliosos alienae vitae censores, suae
hostes, publicos paedagogos assis ne feceris nec dubita-
veris bonam vitam quam opinionem bonam malle."

12 Hae voces non aliter fugiendae sunt quam illae, quas
Ulixes nisi adligatus praetervehi noluit: idem possunt:
abducunt a patria, a parentibus, ab amicis, a virtutibus et
inter spem *et* vitam miseram si*tu* turp*i* inludunt: quanto
satius est rectum sequi limitem et eo se perducere, ut ea
13 demum sint tibi iucunda, quae honesta? quod adsequi
poterimus, si scierimus duo esse genera rerum, quae nos
aut invitent aut fugent: invitant [ut] divitiae, voluptates,
forma, ambitio, cetera blanda et adridentia: fugat labor,
mors, dolor, ignominia, victus adstrictior. debemus itaque
exerceri ne haec timeamus, ne illa cupiamus. In contra-
rium pugnemus et ab invitantibus recedamus, adversus
14 petentia concitemur. Non vides, quam diversus sit de-
scendentium habitus et adscendentium? qui per pronum
eunt, resupinant corpora, qui in arduum, incumbunt. nam
si descendas, pondus suum in priorem partem dare, si
adscendas, retro abducere cum vitio, Lucili, consentire
est. In voluptates descenditur, in aspera et dura subeun-
15 dum est: hic inpellamus corpora, illic refrenemus. Hoc
nunc me existimas dicere, eos tantum perniciosos esse
auribus nostris, qui voluptatem laudant, qui dolores et
metus, per se formidabiles res, incutiunt? illos quoque
nocere nobis existimo, qui nos sub specie Stoicae sectae
hortantur ad vitia. hoc enim iactant: solum sapientem et
doctum esse amatorem. „solus apt*us* ad hanc artem:
aeque conbibendi et convivendi sapiens est peritissimus:
quaeramus, ad quam usque aetatem iuvenes amandi sint."
16 Haec Graecae consuetudini data sint: nos ad illa potius
aures dirigamus: „Nemo est casu bonus. discenda
virtus est. voluptas humilis res et pusilla est et in
nullo habenda pretio, communis cum mutis animalibus,
ad quam minima et contemptissima advolant. gloria

vanum et volubile quiddam est auraque mobilius. paupertas nulli malum est nisi repugnanti. Mors malum non est: quid sit quaeris? sola ius aequum generis humani. superstitio error in*fantis* est: amandos timet, quos colit violat. quid enim interest, utrum deos neges an infames?" Haec discenda, immo ediscenda sunt: non 17
debet excusationes vitio philosophia suggerere. nullam habet spem salutis aeger, quem ad intemperantiam medicus hortatur. Vale.

EPISTULA VII. (124.)

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM.

Possum multa tibi veterum praecepta referre, 1
ni refugis tenuisque piget cognoscere curas.

non refugis autem nec ulla te subtilitas abigit. non est elegantiae tuae tan*tum* magna sectari, sicut illud probo, quod omnia ad aliquem profectum redigis et tunc tantum offenderis, ubi summa subtilitate nihil agitur; quod ne nunc quidem fieri laborabo: quaeritur, utrum sensu conprendatur an intellectu bonum? huic adiunctum est in mutis animalibus et infantibus non esse. Quicumque voluptatem in summo ponunt, sen- 2
sibile iudicant bonum: nos contra intellegibile, qui illud animo damus. si de bono sensus iudicarent, nullam voluptatem reiceremus. nulla enim non invitat, nulla non delectat. et e contrario nullum dolorem volentes subiremus. nullus enim non offendit sensum. Praeterea non 3
essent digni reprehensione, quibus nimium voluptas placet quibusque summus est doloris timor: atqui inprobamus gulae ac libidini addictos et contemnimus illos, qui nihil viriliter ausuri sunt doloris metu. quid autem peccant, si sensibus, id est iudicibus boni ac mali, parent? his enim tradidistis adpetitionis et fugae arbitrium. Sed 4
videlicet ratio isti rei praeposita est: ill*a* quemadmodum [debeat] de vita, quemadmodum de virtute, de honesto, sic et de bono maloque constitui*t*. nam apud istos vilissimae parti datur de meliore sententia, ut de bono pronuntiet sensus, obtunsa res et hebes et in homine quam

5 in aliis animalibus tardior. Quid, si quis vellet non ocu-
lis, sed tactu minuta discernere? subtilior adhuc acies
nulla quam oculorum et intentior * daret bonum malum-
que dinoscere. Vides, in quanta ignorantia veritatis ver-
setur et quam humi sublimia ac divina proiecerit, apud
6 quem de summo bono maloque iudicat tactus. „Quemad-
modum, inquit, omnis scientia atque ars aliquid debet
habere manifestum sensuque conprehensum, ex quo oria-
tur et crescat, sic beata vita fundamentum et initium a
manifestis ducit et eo, quod sub sensum cadat. nempe
vos a manifestis beatam vitam initium sui capere dicitis."
7 Dicimus beata esse, quae secundum naturam sint: quid
autem secundum naturam sit, palam et protinus adparet,
sicut quid sit integrum. Quod secundum naturam est,
quod contigit protinus nato, non dico bonum, sed ini-
tium boni. tu summum bonum, voluptatem, infantiae do-
nas, ut inde incipiat nascens, quo consummatus homo
8 pervenit. cacumen radicis loco ponis. Si quis diceret il-
lum in materno utero latentem, sexus quoque incerti, te-
nerum et inperfectum et informem iam in aliquo bono
esse, aperte videretur errare: atqui quantulum interest
inter eum, qui cum maxime vitam accipit, et illum, qui
maternorum viscerum latens onus est? uterque, quan-
tum ad intellectum boni ac mali, aeque maturus est et
non magis infans adhuc boni capax est quam arbor aut
mutum aliquod animal. quare autem bonum in arbore
animalique muto non est? quia nec ratio. ob hoc in in-
fante quoque non est. nam et huic deest: tunc ad bonum
9 perveniet, cum ad rationem pervenerit. Est aliquod in-
rationale animal, est aliquod nondum rationale, est ratio-
nale sed inperfectum: in nullo horum bonum: ratio illud
secum adfert. quid ergo inter ista, quae retuli, distat?
in eo, quod inrationale est, numquam erit bonum. in eo,
quod nondum rationale est, tunc esse bonum non potest.
sed in eo, quod est rationale sed inperfectum, iam po-
10 test esse bonum, sed non est. Ita dico, Lucili: bonum
non in quolibet corpore, non in qualibet aetate invenitur
et tantum abest ab infantia, quantum a primo ultimum,

quantum ab initio perfectum: ergo nec in tenero, modo coalescente corpusculo est. quidni non sit? non magis quam in semine hoc *esse* dicas. Aliquod arboris ac sati 11
bonum novimus: hoc non est in prima fronde, quae emissa cum maxime solum rumpit. est aliquod bonum tritici: hoc nondum est in herba lactente nec, cum folliculo se exserit spica mollis, sed cum frumentum aestas et debita maturitas coxit. Quemadmodum omnis natura bonum suum nisi consummata non profert, ita hominis bonum non est in homine, nisi cum illi ratio perfecta est. Quod autem hoc bonum? dicam: liber animus, erectus, 12
alia subiciens sibi, se nulli. hoc bonum adeo non recipit infantia, ut pueritia non speret, adulescentia inprobe speret: bene agitur cum senectute, si ad illud longo studio intentoque pervenit: si hoc, et bonum [et] intellegibile est. „Dixisti, inquit, aliquod bonum esse arbo- 13
ris, aliquod herbae: potest ergo aliquod esse et infantis." Verum bonum nec in arboribus nec in mutis animalibus: hoc, quod in illis bonum est, precario bonum dicitur. „quod est?" inquis. hoc, quod secundum cuiusque naturam est. bonum quidem cadere in mutum animal nullo modo potest: felicioris meliorisque naturae est: nisi ubi rationi locus est, bonum non est. Quatuor hae naturae 14
sunt, arboris, animalis, hominis, dei: haec duo, quae rationalia sunt, eamdem naturam habent, ill*o* diversa sunt, quod alterum inmortale, alterum mortale est. ex his ergo unius bonum natura perficit, dei [scilicet], alterius cura, hominis: cetera tantum in sua natura perfecta sunt, non vere perfecta, a quibus abest ratio. hoc enim demum perfectum est, quod secundum universam naturam perfectum. universa autem natura rationalis est: cetera possunt in suo genere esse perfecta. In quo non 15
potest beata vita esse, nec id potest, quo beata vita efficitur: beata autem vita bonis efficitur. in muto animali non est beata vita nec id, quo beata vita efficitur: ergo in muto animali bonum non est. Mutum animal sensu 16
conprendit praesentia. praeteritorum reminiscitur, cum id incidit, quo sensus admoneretur: tamquam equus re-

miniscitur viae, cum ad initium eius admotu*s* est: in sta-
bulo quidem nulla illi viae quamvis saepe calcatae me-
moria est. tertium vero tempus, id est futurum, ad muta
17 non pertinet. Quomodo ergo potest eorum videri per-
fecta natura, quibus usus perfecti temporis non est? tem-
pus enim tribus partibus constat, praeterito, praesente,
venturo: animalibus tantum quod brevissimum est, in
transcursu datum, praesens. praeteriti rara memoria est
18 nec umquam revocatur nisi praesentium occursu. non
potest ergo perfectae naturae bonum in inperfecta esse
natura: aut si *muta anim*alia habent hoc, habent et sata.
Nec illud nego, ad ea, quae videntur secundum naturam,
magnos esse mutis animalibus inpetus et concitatos, sed
inordinatos ac turbidos: numquam autem aut inordina-
19 tum est bonum aut turbidum. „Quid ergo? inquis: muta
animalia perturbate et indisposite moventur?“ Dicerem
illa perturbate et indisposite moveri, si natura illorum
ordinem caperet: nunc moventur secundum naturam
suam. perturbatum enim id est, quod esse aliquando et
non perturbatum potest: sollicitum est, quod potest esse
securum. nulli vitium est, nisi cui virtus potest esse:
20 mutis animalibus talis ex natura sua motus est. Sed ne
te diu teneam, erit aliquando [*aliquod*] bonum in muto
animali, erit aliqua virtus, erit aliquid perfectum: sed
nec bonum absolute nec virtus nec perfectum. haec enim
rationalibus solis contingunt, quibus datum est scire
quare, quatenus, quemadmodum: ita bonum in nullo
21 est, nisi in quo ratio. Quo nunc pertineat ista disputatio,
quaeris et quid animo tuo profutura sit? [*non*] dico: et
exercet illum et acuit et utique ali*u*d acturum occupatione
honesta tenet. prodest autem etiam quod moratur ad
prava properantem: sed illud dico: *nullo modo pro-
desse possum magis, quam si tibi bonum tuum
ostendo, si te a mutis animalibus separo, si
22 cum deo pono*. Quid, inquam, vires corporis alis et
exerces? pecudibus istas maiores ferisque natura con-
cessit. quid excolis formam? cum omnia feceris, a mu-
tis animalibus decore vinceris. quid capillum ingenti di-

ligentia comis? cum illum vel effuderis more Parthorum vel Germanorum modo vinxeris vel, ut Scythae solent, sparseris, in quolibet equo densior iactabitur iuba, horrebit in leonum cervice formosior. cum te ad velocitatem paraveris, par lepusculo non eris. Vis tu relictis, in qui- 23
bus vinci te necesse est, dum in aliena niteris, ad bonum reverti tuum? quod est hoc? animus scilicet emendatus ac purus, aemulator dei, super humana se extollens, nihil extra se sui ponens. Rationale animal es: quod ergo in te bonum est? perfecta ratio: hanc tu ad suum finem evoca, in quantum potest plurimum crescere. Tunc bea- 24
tum esse te iudica, cum tibi ex te gaudium omne nascetur, cum in istis, quae homines eripiunt, optant, custodiunt, nihil inveneris, non dico quod malis, sed quod velis. Brevem tibi formulam dabo, qua te metiaris, qua perfectum esse iam sentias: tunc habebis tuum, cum intelleges infelicissimos esse felices. Vale.

DE AMISSIS L. ANNAEI SENECAE LIBRIS TESTIMONIA VETERUM ET FRAGMETA EX IIS SERVATA.

I.

1 *Quintil. instit. orat. X*, 1, 125—131. Ex industria Senecam in omni genere eloquentiae distuli propter vulgatam falso de me opinionem, quia damnare eum et invisum quoque habere sum creditus. quod accidit mihi, dum corruptum et omnibus vitiis fractum dicendi genus revocare ad severiora iudicia contendo: tum autem solus hic fere in manibus adolescentium fuit. quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus praeferri non sinebam, quos ille non destiterat incessere, cum diversi sibi conscius generis placere se in dicendo posse, quibus illi placerent, diffideret. Amabant autem eum magis quam imitabantur, tantumque ab eo defluebant, quantum ille ab antiquis descenderat. foret enim optandum pares aut saltem proximos illi viro fieri: sed placebat propter sola vitia, et ad ea se quisque dirigebat effingenda, quae poterat, deinde, cum se iactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat. cuius et multae alioqui et magnae virtutes fuerunt: ingenium facile et copiosum, plurimum studii, multa rerum cognitio, in qua tamen aliquando ab his, quibus inquirenda quaedam mandabat, deceptus est. Tractavit etiam omnem fere studiorum materiam: nam et orationes eius et poemata et dialogi feruntur. In philosophia parum diligens, egregius tamen insectator vitiorum fuit. Multae in eo claraeque sententiae, multa etiam morum gratia legenda, sed in eloquendo corrupta pleraque atque eo perniciosissima, quod abundant dulcibus vitiis: velles eum suo ingenio dixisse, alieno iudicio. nam si aliqua contempsisset, si partem non concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissi-

mis sententiis non fregisset, consensu potius eruditorum quam puerorum amore comprobaretur. Verum sic quoque iam robustis et severiore genere satis firmatis legendus vel ideo, quod exercere potest utrimque iudicium. multa enim, ut dixi, probanda in eo, multa etiam admiranda sunt: eligere modo curae sit, quod utinam ipse fecisset. digna enim fuit illa natura, quae meliora vellet, quae quod voluit, effecit.

II. CARMINA.

Plin. epist. V, 3. Facio nonnumquam versiculos se- 2
veros parum —. an ego vereor, ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Calvum — Annaeum Senecam et proxime Verginium Rufum?

Tac. Ann. XIV, *c.* 52. Mors Burri infregit Senecae poten- 3
tiam — Nero ad deteriores inclinabat. hi variis criminationibus Senecam adoriuntur. — obiiciebant etiam eloquentiae laudem uni sibi adsciscere et carmina crebrius factitare, postquam Neroni amor eorum venisset.

Priscian. lib. VII. p. 759. *ed. Putsch.* Seneca Ovidium se- 4
quens:

„Gausapa si sumpsit, gausapa sumpta proba.“

III. DE MOTU TERRARUM.

Sen. nat. quaestt. VI, *c.* 4, 2. Inspiciamus ergo, quid sit, 5
propter quod haec accidant: quorum adeo est mihi dulcis inspectio, ut quamvis aliquando de motu terrarum volumen ediderim iuvenis, tamen temptare me voluerim et experiri, an aetas aliquid nobis aut ad scientiam aut certe ad diligentiam adiecerit.

IV. DE LAPIDUM NATURA.

Plin. nat. hist. lib. I. Libro XXXVI. continentur naturae 6
lapidum — ex auctoribus M. Varrone — — Fabiano, Seneca, Catone censorio, Vitruvio.

V. DE PISCIUM NATURA.

Plin. nat. hist. lib. 1. Libro IX. continetur aquatilium na- 7
tura — ex auctoribus Turranio Gracili — Melisso, Seneca, Cicerone —.

8 *Plin. nat. hist. lib. IX*, 53. Aevi piscium memorandum nuper exemplum accepimus: Pausilypum villa est Campaniae haud procul Neapoli. in ea in Caesaris piscinis a Pollione Vedio coniectum piscem sexagesimum post annum exspirasse scribit Annaeus Seneca duobus aliis aequalibus eius ex eodem genere etiamtunc viventibus.

VI. DE SITU INDIAE.

9 *Plin. nat. hist. lib. I.* Libro VI. continentur situs, gentes, maria, oppida, portus, montes, flumina, mensurae, populi, qui sunt aut fuerunt Ponti — Scytharum gentes et situs ab oceano Eoo, Seres, Indi, Ganges, Indus, Taprobane, Ariani et iunctae gentes, navigationes in Indiam — — ex auctoribus M. Agrippa — — T. Livio, Seneca, Nigidio.

10 *Plin. nat. hist. lib. VI, c.* 17, *s.* 21. § 60. Seneca etiam apud nos temptata Indiae commentatione LX amnis eius prodidit, gentis CXVIII. Par labos sit montis enumerare.

11 *Servius ad Virg. Aen. IX. v.* 31. Ganges fluvius Indiae est, qui secundum Senecam in situ Indiae novem alveis fluit, secundum Melam septem, qui tamen et ipse commemorat nonnullos dicere, quod tribus alveis fluat.

VII. DE SITU ET SACRIS AEGYPTIORVM.

12 *Servius ad Virg. Aen. VI, v.* 154. Seneca scripsit de situ et sacris Aegyptiorum. hic dicit, circa Syenen, extremam Aegypti partem, esse locum, quem Philas, hoc est Amicas vocant ideo quod illic est placata ab Aegyptiis Isis, quibus irascebatur, quod membra mariti Osiridis non inveniebat, quem frater Typhon occiderat. quae inventa postea cum sepelire vellet, elegit vicinae paludis tutissimum locum, quem transitu constat esse difficilem. limosa enim est et papyris referta et alta.

VIII. DE FORMA MUNDI.

13 *Cassiodor. de artib. ac disciplinis liberal. litt. cap. VII. (de astronomia). vol. II, p.* 559. *b. ed. Garet.* Nam mundus ipse, ut quidam dicunt, sphaerica fertur rotunditate collectus, ut diversus rerum formarumque ambitus sui circuitione concluderetur. unde librum Seneca consentanea philosophis disputa-

tione formavit, cui titulus est: „de forma mundi," quem vobis item relinquimus relegendum. *Boeth. de geometr. lib. II. p.* 1537. (*ed. Basil.* 1570.) Nam mundus ipse sphaerica fertur rotunditate collectus, ut diversas rerum formas ambitus sui circuitione concluderet, unde librum Seneca consentanea philosophis disputatione formavit, cui titulus est: „de forma mundi." (Rursus eadem verba habet Hrabanus Maurus de instit. clericor. lib. III, c. 25. tom. VI, p. 44 B. ed. Colon. a. 1626.)

IX. EXHORTATIONES.

Lactant. institt. lib. VI, c. 24, § 16. 17. Idem (Seneca) in 14
eiusdem operis (Exhortationum) primo:

„Quid agis? inquit, quid machinaris? quid abscondis? custos de tuus sequitur. Alium tibi peregrinatio subduxit, alium mors, alium valetudo: haeret hic, quo carere numquam potes. Quid locum abditum legis et arbitros removes? puta tibi contigisse, ut oculos omnium effugias, demens: quid tibi prodest non habere conscium habenti conscientiam?"

Lactant. institt. lib. I, c. 7, 13. Quia fieri non potest, quin 15
id, quod sit, aliquando esse coeperit, consequens est, ut, quando nihil ante illum fuit, ipse ante omnia ex se ipso sit procreatus — quod Seneca, homo acutus, in Exhortationibus vidit.

„Nos, inquit, aliunde pendemus. itaque ad aliquem respicimus, cui quod est optimum in nobis, debeamus: alius nos edidit, alius instruxit: deus ipse se fecit."

Lactant. institt. lib. I, c. 5, 27. Annaeus Seneca — in Ex- 16
hortationibus:

„Hic quum prima fundamenta molis pulcherrimae iaceret et hoc ordiretur, quo neque maius quidquam novit natura nec melius, ut omnia sub ducibus suis irent, quamvis ipse per totum se corpus intenderat, tamen ministros regni sui deus genuit."

Et quam multa alia de deo nostris similia locutus est, quae nunc differo. — *Ib. c.* 7, 5. Et est illud verum, quod dixisse in Exhortationibus Senecam supra retuli: genuisse regni sui ministros deum.

Lactant. institt. III, c. 15, 1. Eodem ductus errore Sene- 17
ca — quis enim veram viam teneret errante Cicerone? —

„philosophia, inquit, nihil aliud est quam recta vivendi ratio vel honeste vivendi scientia vel ars rectae vitae agendae. Non errabimus, si dixerimus philosophiam esse legem bene honesteque vivendi, et qui dixerit illam regulam vitae, suum illi [nomen] reddidit."

18 *Ibid.* § 11—14. Seneca in Exhortationibus:

„Plerique, inquit, philosophorum tales sunt, diserti in convicium suum. quos si audias in avaritiam, in libidinem, in ambitionem perorantes, indicium professos putes: adeo redundant ad ipsos maledicta in publicum missa. quos non aliter intueri decet quam medicos, quorum tituli remedia habent, pyxides venena. quosdam vero nec pudor vitiorum tenet, sed patrocinia turpitudini suae fingunt, ut etiam honeste peccare videantur."

19 „Facit sapiens, inquit idem Seneca, etiam quae non probabit, ut etiam ad maiora transitum inveniat, nec relinquet bonos mores sed tempori aptabit, et quibus alii utuntur in gloriam aut voluptatem, utetur agendae rei causa."

20 Deinde paulo post:

„Omnia, quae luxuriosi faciunt quaeque imperiti, faciet et sapiens, sed non eodem modo eodemque proposito."

Atqui nihil interest, quo animo facias, quod fecisse vitiosum est, quia facta cernuntur, animus non videtur.

21 *Ibid. c.* 16, 14. Seneca:

„nondum sunt, inquit, mille anni, ex quo initia sapientiae mota sunt."

22 *Ibid. c.* 23, 14. Fuisse Seneca inter Stoicos ait, qui deliberaret, utrumne soli quoque suos populos daret: inepte scilicet, qui dubitaverit.

23 *Ibid. c.* 25, 15 *sqq.* Nullas umquam mulieres philosophari docuerunt praeter unam ex omni memoria Themisten, neque servos praeter unum Phaedonem, quem male servientem redemisse ac docuisse Cebetem tradunt. Enumerant etiam Platonem ac Diogenem, qui tamen servi non fuerunt, sed his servitus evenerat. sunt enim capti. Platonem quidem redemisse Anniceris quidam traditur HS VIII. itaque insectatus est conviciis hunc ipsum redemptorem Seneca, quod parvo Platonem aestimaverit, furiosus, ut mihi quidem videtur, qui homini

fuerit iratus, quod non multam pecuniam perdidit: scilicet aurum adpendere debuit, tamquam pro mortuo Hectore, aut tantum ingerere numorum, quantum venditor non poposcit. Ex barbaris vero nullum praeter unum Anacharsim Scytham, qui philosophiam ne somniasset quidem, nisi et linguam et litteras ante didicisset.

Lactant. institt. VI, c. 24, 11 *sqq.* Nec lucrari se quisquam 24
putet, si delicti conscium non habebit. scit enim ille omnia, in cuius conspectu vivimus, nec si universos homines celare possumus, deum possumus, cui nihil absconditum, nihil potest esse secretum. Seneca Exhortationes suas mirabili sententia terminavit.

„Magnum, inquit, nescio quid maiusque quam cogitari potest, numen est, cui vivendo operam damus. huic nos adprobemus! nam nihil prodest inclusam esse conscientiam: patemus deo."

X. DE OFFICIIS.

Diomedes lib. I. p. 362. *ed. Putsch.* Seneca de officiis: 25

„si cervicem praestitero"

ait pro praebuero. est autem hodie horum verborum ista divisio, ut sit praebeo patientis, praesto facientis.

XI. DE IMMATURA MORTE.

Lactant. institt. I, c. 5, 26. Annaeus quoque Seneca, qui 26
ex Romanis vel acerrimus Stoicus fuit, quam saepe summum deum merita laude prosequitur! nam cum de immatura morte dissereret:

„non intelligis auctoritatem ac maiestatem iudicis tui, rectoris orbis terrarum coelique et deorum omnium dei, a quo ista numina, quae singula adoramus et colimus, suspensa sunt."

Lactant. institt. III, c. 12, 11. Seneca quoque imprudens 27
incidit, ut fateretur nullum esse aliud virtutis praemium quam immortalitatem. laudans enim virtutem in eo libro, quem de immatura morte conscripsit:

„una, inquit, res est virtus, quae nos immortalitate donare possit et pares diis facere." *)

---

*) Propter Fabricium moneo, quem Iacobus Magni in Zophi-

[28] *Tertullianus de anima c. 42. p. 295. ed. Haverc.* Multo coactius Seneca:

„post mortem, ait, omnia finiuntur, etiam ipsa."

Item *de resurrect. carnis*, *c.* 1. *p.* 325. Ait et Seneca, omnia post mortem finiri, etiam ipsam. (Cf. Sen. Troad. 395.)

29 *Lactant. institt. V, c.* 13, 20. Recte igitur Seneca incongruentiam hominibus obiectans ait:

„Summa virtus illis videtur magnus animus: et iidem eum, qui contemnit mortem, pro furioso habent, quod est utique summae perversitatis."

XII. DE SUPERSTITIONE DIALOGUS.

30 *Tertullian. Apolog. c.* 12. *p.* 49. *ed. Haverc.* O impiae voces! o sacrilega convicia! infrendite, inspumate: iidem estis, qui Senecam aliquem pluribus et amarioribus de vestra superstitione perorantem probatis.

31 *Augustin. de civ. dei VI, c.* 10. (*ed. Antverp. a.* 1700. *vol. VII. p.* 118 *sq.*) Libertas sane, quae huic defuit, ne istam urbanam theologiam theatricae simillimam aperte sicut illam reprehendere auderet, Annaeo Senecae, quem nonnullis indiciis invenimus apostolorum nostrorum claruisse temporibus, non quidem ex toto, verum ex aliqua parte non defuit. adfuit enim scribenti, viventi defuit: nam in eo libro, quem contra superstitiones condidit, multo copiosius ac vehementius reprehendit ipse civilem istam et urbanam theologiam, quam Varro theatricam atque fabulosam. quum enim de simulacris ageret:

„sacros, inquit, immortales, inviolabiles in materia vilissima atque immobili dedicant. habitus illis hominum ferarumque et piscium, quidam vero mixto sexu diversis corporibus

---

logio lib. II. tract. 1. c. 1. s. f. profert locum Senecae de matura morte, esse hunc ipsum eumque e deterioribus libris mss. Lactantii petitum, id quod inscriptio docet. Nec magis memoria dignum erat, quod idem lib. III. tract. 1. c. 7 extr. appellat Senecae librum de natura rerum; scilicet locum affert ex nat. quaestt. lib. II. cap. ult. — Vincentius Bellovacensis in spec. hist. lib. VII, c. 116 memorat libros de immatura morte, nec tamen vidit; nullos enim ex iis flosculos excerpsit.

induunt: numina vocant, quae si spiritu accepto subito occurrerent, monstra haberentur."

Deinde aliquanto post quum theologiam naturalem praedi- 32
cans quorundam philosophorum sententias digessisset, opposuit sibi quaestionem et ait:

„Hoc loco dicet aliquis: credam ego coelum et terram deos esse et supra lunam alios, infra alios? ego feram aut Platonem aut Peripateticum Stratonem, quorum alter fecit deum sine corpore, alter sine animo?"

Et ad hoc respondens:

„Quid ergo tandem? inquit, veriora tibi videntur T. Ta- 33
tii aut Romuli aut Tulli Hostilii somnia? Cloacinam Tatius dedicavit deam, Picum Tiberinumque Romulus, Hostilius Pavorem atque Pallorem, teterrimos hominum adfectus, quorum alter mentis territae motus est, alter corporis ne morbus quidem sed color: haec numina potius credes et coelo recipies?"

De ipsis vero ritibus crudeliter turpibus quam libere 34
scripsit!

„Ille, inquit, viriles sibi partes amputat, ille lacertos secat: ubi iratos deos timent, qui sic propitios [habere] merentur? dii autem nullo debent coli genere, si et hoc volunt: tantus est perturbatae mentis et sedibus suis pulsae furor, ut sic dii placentur, quemadmodum ne homines quidem saeviunt. Teterrimi et in fabulas traditae crudelitatis tyranni laceraverunt aliquorum membra, neminem sua lacerare iusserunt. in regiae libidinis voluptatem castrati sunt quidam, sed nemo sibi, ne vir esset, iubente domino manus intulit: se ipsi in templis contrucidant, vulneribus suis ac sanguine supplicant. Si cui intueri vacet, quae faciunt quaeque patiuntur, inveniet tam indecora honestis, tam indigna liberis, tam dissimilia sanis, ut nemo fuerit dubitaturus furere eos, si cum paucioribus furerent: nunc sanitatis patrocinium insanientium turba est."

Iam illa, quae in ipso Capitolio fieri solere commemorat 35
et intrepide omnino coarguit, quis credat nisi ab irridentibus aut furentibus fieri? nam quum in sacris Aegyptiis Osirim lugeri perditum, mox autem inventum magno esse gaudio derisisset, quum perditio eius inventioque fingatur, dolor ta-

men ille atque laetitia ab eis, qui nihil perdiderunt nihilque invenerunt, veraciter exprimatur,

36 „Huic tamen, inquit, furori certum tempus est: tolerabile est semel in anno insanire. In Capitolium perveni: pudebit publicatae dementiae, quod sibi vanus furor attribuit officii: alius nomina deo subicit, alius horas Iovi nunciat, alius lictor est, alius unctor, qui vano motu brachiorum imitatur unguentem. sunt quae Iunoni ac Minervae capillos disponant: longe a templo, non tantum a simulacro stantes digitos movent ornantium modo. sunt quae speculum teneant, sunt qui ad vadimonia sua deos advocent, sunt qui libellos offerant et illos causam suam doceant. doctus archimimus, senex iam decrepitus, quotidie in Capitolio mimum agebat, quasi dii libenter spectarent, quem homines desierant: omne illic artificum genus operantium diis immortalibus desidet."

et paulo post:

37 „Hi tamen, inquit, etiamsi supervacuum usum, non turpem nec infamem deo promittunt: sedent quaedam in Capitolio, quae se a Iove amari putant nec Iunonis quidem, si credere poëtis velis, iracundissimae, respectu terrentur."

38 Hanc libertatem Varro non habuit: tantummodo poëticam theologiam reprehendere ausus est, civilem non ausus est, quam iste concidit. Sed si verum attendamus, deteriora sunt empla, ubi haec aguntur, quam theatra, ubi finguntur. unde in his sacris civilis theologiae has partes potius elegit Seneca sapienti, ut eas in animi religione non habeat sed in actibus fingat. ait enim:

„Quae omnia sapiens servabit tamquam legibus iussa, non tamquam diis grata."

39 et paulo post:

„Quid, quod et matrimonia, inquit, deorum iungimus? et ne pie quidem, fratrum ac sororum: Bellonam Marti collocamus, Vulcano Venerem, Neptuno Salaciam. quosdam tamen caelibes relinquimus, quasi conditio defecerit, praesertim quum quaedam viduae sint, ut Populonia vel Fulgora et diva Rumina, quibus non miror petitorem defuisse."

„Omnem istam ignobilem deorum turbam, quam longo aevo longa superstitio congessit, sic, inquit, adorabimus,

ut meminerimus cultum eius magis ad morem quam ad rem pertinere."

Nec leges ergo illae nec mos in civili theologia id insti- 40
tuerunt, quod diis gratum esset vel ad rem pertineret, sed iste, quem philosophia quasi liberum fecerat, tamen quia illustris populi Romani senator erat, colebat quod reprehendebat, agebat quod arguebat, quod culpabat adorabat: quia videlicet magnum aliquid eum philosophia docuerat, ne superstitiosus esset in mundo, sed propter leges civium moresque hominum non quidem ageret fingentem scenicum in theatro, sed imitaretur in templo, eo damnabilius, quo illa, quae mendaciter agebat, sic ageret, ut eum populus veraciter agere existimaret, scenicus autem ludendo potius delectaret quam fallendo deciperet.

Ibid. c. 11. Hic (Seneca) inter alias civilis theologiae su- 41
perstitiones reprehendit etiam sacramenta Iudaeorum et maxime sabbata, inutiliter id eos facere adfirmans, quod per illos singulos septem interpositos dies septimam fere partem aetatis suae perdant vacando et multa in tempore urgentia non agendo laedantur. Christianos tamen, iam tunc Iudaeis inimicissimos, in neutram partem commemorare ausus est, ne vel laudaret contra suae patriae veterem consuetudinem vel re-
prehenderet contra propriam forsitan voluntatem. De illis sane 42
Iudaeis cum loqueretur, ait:

„Cum interim usque eo sceleratissimae gentis consuetudo convaluit, ut per omnes iam terras recepta sit: victi victoribus leges dederunt."

Mirabatur haec dicens et quid divinitus ageretur, ignorans. 43
subiecit plane sententiam, qua significaret, quid de illorum sacramentorum ratione sentiret. ait enim:

„Illi tamen causas ritus sui noverunt. maior pars populi facit, quod cur faciat, ignorat."

Diomedes lib. I. pag. 375. *ed. Putsch.* Horum verborum non 44
facile reperimus tempus perfectum, et tamen quod est verro, in passiva declinatione perfectum reperimus, quasi verro, versus, ut apud Senecam in dialogo de superstitione: „versa templa."

XIII. DE MATRIMONIO.

45 *Hieronymus adv. Iovinian. lib. I. p.* 191. (*tom. IV. P.* 2 *ed. Paris. a.* 1706.) Epicurus, voluptatis assertor, quamquam Metrodorus, discipulus eius, Leont*ium* habuerit uxorem, raro dicit sapienti ineunda coniugia, quia multa incommoda admixta sunt nuptiis. et quomodo divitiae et honores et corporum sanitates et cetera, quae indifferentia nominamus, nec bona nec mala sunt sed velut in meditullio posita usu et eventu vel bona vel mala fiunt, ita et uxores sitas in bonorum malorumque confinio. grave autem esse viro sapienti venire in dubium, utrum bonam an malam ducturus sit.

46 Ridicule Chrysippus ducendam uxorem sapienti praecipit, ne Iovem Gamelium et Genethlium violet. isto enim modo apud Latinos ducenda uxor non erit, quia Iovem non habent Nuptialem. quod si deorum, ut pu*tat*, nomina vitae hominum praeiudicant, offendet ergo Statorem Iovem, qui libenter sederit.

47 *Ibid. p.* 190 *sq.* Fertur aureolus Theophrasti liber de nu-
ptiis, in quo quaerit, an vir sapiens ducat uxorem. et quum de-
finisset, si pulchra esset, si bene morata, si honestis paren-
tibus, si ipse sanus ac dives, sic sapientem aliquando inire
matrimonium, statim intulit: haec autem in nuptiis raro uni-
48 versa concordant. non est ergo uxor ducenda sapienti. Pri-
mum enim impediri studia philosophiae nec posse quemquam
libris et uxori pariter inservire. multa esse, quae matronarum
usibus necessaria sint: pretiosae vestes, aurum, gemmae,
sumptus, ancillae, supellex varia, lecticae et esseda deau-
49 rata. Deinde per noctes totas garrulae conquestiones: „illa
ornatior procedit in publicum, haec honoratur ab omnibus,
ego in conventu feminarum misella despicior. Cur adspicie-
bas vicinam? quid cum ancillula loquebaris? de foro veniens
quid attulisti?" Non amicum habere possumus, non sodalem.
alterius amorem suum odium suspicatur. Si doctissimus prae-
ceptor in qualibet urbium fuerit, nec uxorem relinquere nec
cum sarcina ire possumus. Pauperem alere difficile est, di-
50 vitem ferre tormentum. Adde, quod nulla est uxoris electio,
sed qualiscumque obvenerit, habenda. si iracunda, si fatua,

si deformis, si superba, si foetida, quodcumque vitii est, post
nuptias discimus. Equus, asinus, bos, canis et vilissima man-
cipia, vestes quoque et lebetes, sedile ligneum, calix et ur-
ceolus fictilis probantur prius et sic emuntur: sola uxor non
ostenditur, ne ante displiceat quam ducatur. Attendenda sem- 51
per eius est facies et pulchritudo laudanda, ne si alteram ad-
spexeris, se existimet displicere. vocanda domina, celebran-
dus natalis eius, iurandum per salutem illius, ut sit superstes
optandum. honoranda nutrix eius et gerula, servus pat*er*nus
et alumnus et formosus assecla et procurator calamistratus et
in longam securamque libidinem exsectus spado, sub quibus
nominibus adulteri delitescunt; quoscunque illa dilexerit, in-
gratis amandi. Si totam domum regendam ei commiseris, 52
serviendum est: si aliquid tuo arbitrio reservaveris, fidem sibi
haberi non putabit sed in odium vertetur ac iurgia, et nisi cito
consulueris, parabit venena. Anus et aruspices et hariolos et
institores gemmarum sericarumque vestium si intromiseris,
periculum pudicitiae est: si prohibueris, suspicionis iniuria.
Verum quid prodest etiam diligens custodia, cum uxor ser- 53
vari impudica non possit, pudica non debeat? infida enim
custos est castitatis necessitas, et illa vere pudica dicenda est,
cui licuit peccare *sed n*oluit. Pulchra cito adamatur, foeda fa-
cile concupiscit. difficile custoditur, quod plures amant: mo-
lestum est possidere, quod nemo habere dignetur. minore ta-
men miseria deformis habetur quam formosa servatur. Nihil
tutum est, in quod totius populi vota suspirant: alius forma,
alius ingenio, alius facetiis, alius liberalitate sollicitat: aliquo
modo vel aliquando expugnatur, quod undique incessitur.
Quod si propter dispensationem domus et languoris solatia et 54
fugam solitudinis ducuntur uxores, multo melius servus fide-
lis dispensat, obediens auctoritati domini et dispensationi eius
obtemperans, quam uxor, quae in eo se existimat dominam,
si adversum viri faciat voluntatem, id est, quod placet, non
quod iubetur. Assidere autem aegrotanti magis possunt amici 55
et vernulae beneficiis obligati, quam illa, quae nobis imputat
lacrimas suas et hereditatis spe vendit illuviem, et sollicitudi-
nem iactans languentis animum desperatione conturbat. Quod 56
si ipsa languerit, coaegrotandum est et numquam ab eius

lectulo recedendum. Aut si bona fuerit et suavis uxor, quae
tamen rara avis est, cum parturiente gemimus, cum pericli-
57 tante torquemur. Sapiens autem nunquam solus esse potest:
habet secum omnes, qui sunt, qui unquam fuerunt boni et ani-
mum liberum, quocunque vult, transfert: quod corpore non
potest, cogitatione complectitur, et si hominum inopia fuerit,
loquitur cum deo: nunquam minus solus erit quam quum so-
58 lus fuerit. Porro liberorum causa uxorem ducere, ut vel no-
men nostrum non intereat vel habeamus senectutis praesidia
et certis utamur heredibus, stolidissimum est. quid enim ad
nos pertinet recedentes e mundo, si nomine nostro alius no-
minetur, quum et filius non statim patris vocabulum referat et
innumerabiles sint, qui eodem appellentur nomine? aut quae
senectutis auxilia sunt enutrire domi, qui aut prior te forte
moriatur aut perversissimis sit moribus, aut certe quum ad
59 maturam aetatem venerit, tarde ei videaris mori? Heredes
autem meliores et certiores amici sunt et propinqui, quos iu-
dicio deligas, quam quos, velis nolis, habere cogaris, licet
certior hereditas sit, dum advivis, bene abuti substantia tua
quam tuo labore quaesita in incertos usus relinquere.

Haec et huiuscemodi Theophrastus disserens quem non
suffundat Christianorum, quorum conversatio est in coe-
lis!

60 *Ibid. c.* 15. *p.* 170. *med.* Quam rarum sit uxorem sine his
vitiis inveniri, novit ille, qui duxit uxorem. unde pulchre
Varius Geminus, sublimis orator: „qui non litigat, inquit, cae-
lebs est.“

61 *Ibid. p.* 190. Cicero rogatus ab Hirtio, ut post repudium
Terentiae sororem eius duceret, omnino facere supersedit,
dicens non posse se uxori et philosophiae pariter operam
dare. illa interim coniux egregia et quae de fontibus Tullianis
hauserat sapientiam, nupsit Salustio, inimico eius, et tertio
Messallae Corvino et quasi per quosdam gradus eloquentiae
62 devoluta est. Socrates Xanthippen et Myr*to* neptem Aristidis
duas habebat uxores, quae quum crebro inter se iurgarentur
et ille eas irridere esset solitus, quod propter se, foedissimum
hominem simis naribus, recalva fronte, pilosis humeris et re-
pandis cruribus disceptarent, novissime verterunt in eum im-

petum et male mulctatum fugientemque diu persecutae sunt.
Quodam autem tempore quum infinita convicia ex superiori
loco ingerenti Xanthippae restitisset, aqua perfusus immunda
nihil amplius respondit quam capite deterso: „sciebam, in-
quit, futurum, ut ista tonitrua imber sequeretur."
L. Sullae, felicis, si non habuisset uxorem, Metella con- 63
iux palam erat impudica, et, quia novissimi mala nostra disci-
mus, id Athenis cantabatur et Sulla ignorabat, secretaque do-
mus suae primum hostium convicio didicit. Cn. Pompeio Mu- 64
ciam uxorem impudicam, quam Pontici spadones et Mithrida-
ticae ambiebant catervae, quum eum putarent ceteri scientem
pati, indicavit in expeditione commilito et victorem totius or-
bis tristi nuncio consternavit. M. Cato Censorius habuit uxo- 65
rem Actoriam Paulam humili loco natam, vinolentam, impo-
tentem et, quod nemo posset credere, Catoni superbam. hoc
ideo dico, ne quis putet, si pauperem duxerit, satis se concor-
diae providisse.
Ibid. p. 191. Quid referam Pasiphaen, Clytaemnestram et 66
Eriphylam, quarum prima deliciis diffluens, quippe regis
uxor, tauri dicitur expetisse concubitus, altera occidisse vi-
rum ob amorem adulteri, tertia prodidisse Amphiaraum et sa-
luti viri monile aureum praetulisse. Quidquid tragoediae tu- 67
ment et domos, urbes regnaque subvertit, uxorum pellicum-
que contentio est. armantur parentum in liberos manus, ne-
fandae apponuntur epulae et propter unius mulierculae raptum
Europa atque Asia decennali bello confligunt. Quasdam re- 68
pudiatas altero nuptiarum die statim nupsisse legimus: uter-
que reprehendendus maritus, et cui tam cito displicuit et cui
tam cito placuit.
Ibid. p. 188. Ad Romanas feminas transeam et primam 69
ponam Lucretiam, quae violatae pudicitiae nolens supervivere
maculam corporis cruore delevit. [*G.*] Duellius, qui primus 70
Romae navali certamine triumphavit, Biliam virginem duxit
uxorem, tantae pudicitiae, ut illo quoque seculo pro exemplo
fuerit, quo impudicitia monstrum erat, non vitium. is iam se-
nex et trementi corpore in quodam iurgio audivit exprobrari
sibi os foetidum, et tristis se domum contulit, quumque uxori
questus esset, quare nunquam se monuisset, ut huic vitio me-

deretur: „fecissem, inquit illa, nisi putassem omnibus viris
71 sic os olere.“ Laudanda in utroque pudica et nobilis femina, et si ignoravit vitium viri et si patienter tulit, et quod maritus infelicitatem corporis sui non uxoris fastidio sed maledicto sensit inimici. Certe quae secundum ducit maritum, hoc non potest dicere.

72 Marcia, Catonis filia minor, quum quaereretur ab ea, cur post amissum maritum denuo non nuberet, respondit non se invenire virum, qui se magis vellet quam sua. quo dicto ostendit divitias magis in uxoribus eligi solere quam pudicitiam et multos non oculis sed digitis uxores ducere: optima sane res,
73 quam avaritia conciliat. Eadem quum lugeret virum et matronae ab ea quaererent, quem diem haberet luctus ultimum, ait: „quem et vitae.“ Arbitror, quae ita virum quaerebat absentem, de secundo matrimonio non cogitabat.

74 Brutus Porciam virginem duxit uxorem, Marciam Cato non virginem. sed Marcia inter Hortensium Catonemque discurrit et sine Catone vivere Marcia potuit, Porcia sine Bruto non potuit. magis enim se unicis viris applicant feminae, et nihil
75 aliud nosse magnum arctioris indulgentiae vinculum est. Anniam cum propinquus moneret, ut alteri viro nuberet: esse enim ei et aetatem integram et faciem bonam: „nequaquam, inquit, hoc faciam. si enim virum bonum invenero, nolo timere, ne perdam: si malum, quid necesse est post bonum
76 pessimum sustinere?“ Porcia minor quum laudaretur apud eam quaedam bene morata, quae secundum habebat maritum, respondit: „felix et pudica matrona numquam praeterquam semel nubit.“ Marcella maior rogata a matre sua, gauderetne
77 se nupsisse, respondit: „ita valde, ut amplius nolim.“ Valeria, Messallarum soror, amisso Servio viro nulli volebat nubere. quae interrogata cur faceret, ait sibi semper maritum Servium vivere.

78 *Ibid. p.* 192. Doctissimi viri vox est, pudicitiam inprimis esse retinendam, qua amissa omnis virtus ruit: in hac muliebrium virtutum principatus est. haec pauperem commendat, divitem extollit, deformem redimit, exornat pulchram. bene meretur de maioribus, quorum sanguinem furtiva sobole non vitiat, bene de liberis, quibus nec de matre erubescendum

nec de patre dubitandum est, bene inprimis de se, quam a contumelia externi corporis vindicat. Captivitatis nulla maior calamitas est quam ad alienam libidinem trahi. Viros consu- 79
latus illustrat, eloquentia in nomen aeterum effert, militaris gloria triumphusque novae gentis consecrat. multa sunt, quae praeclara ingenia nobilitent: mulieris virtus proprie pudicitia est: haec Lucretiam Bruto aequavit, nescias an praetulerit, quoniam Brutus non posse servire a femina didicit. haec aequavit Corneliam Graccho, haec Porciam alteri Bruto. notior est marito suo Tanaquil. illum inter multa regum nomina iam abscondit antiquitas: hanc rara inter feminas virtus altius seculorum omnium memoriae quam ut excidere possit, infixit.

Ibid. c. 26. *p.* 185. Claudia virgo Vestalis quum in suspi- 80
cionem venisset stupri et simulacrum matris Idaeae in vado Tiberis haereret, ad comprobandam pudicitiam suam fertur cingulo duxisse navem, quam multa milia hominum trahere nequiverant:

„Melius tamen, inquit Lucani poëtae patruus, cum illa esset actum, si hoc, quod evenit, ornamentum potius exploratae fuisset pudicitiae quam dubiae patrocinium."

Ibid. c. 30. *p.* 191. Scripserunt Aristoteles Plutarchus et 81
noster Seneca de matrimonio libros, ex quibus et superiora nonnulla sunt et ista, quae subiicimus:

„Amor formae rationis oblivio est et insaniae proximus, foedum minimeque conveniens animo sospiti vitium: turbat consilia, altos et generosos spiritus frangit, a magnis cogitationibus ad humillimas detrahit, querulos, iracundos, temerarios, dure imperiosos, serviliter blandos, omnibus inutiles, ipsi novissime amori facit. nam quum fruendi cupiditate insatiabili flagret, plura tempora suspicionibus, lacrimis, conquestionibus perdit, odium sui facit et ipse novissime sibi odio
est." Tota amoris insectatio apud Platonem exposita est et 82
omnia eius incommoda Lysias explicat, quod non iudicio sed furore ducatur et maxime uxorum pulchritudini gravissimus
custos accubet. Refert praeterea Seneca cognovisse se quen 83
dam ornatum hominem, qui exiturus in publicum fascia uxoris pectus colligabat et ne puncto quidem horae praesentia eius

carere poterat. potionemque nullam nisi alterius tactam labris vir et uxor hauriebant, alia deinceps non minus inepta facien-
84 tes, in quae improvida vis ardentis adfectus erumpebat. Origo quidem amoris honesta erat, sed magnitudo deformis: nihil autem interest, quam ex honesta causa quis insaniat. unde et Sextius in sententiis: „adulter est, inquit, in suam uxorem amator ardentior.“ In aliena quippe uxore omnis amor turpis est,
85 in sua nimius. Sapiens vir iudicio debet amare coniugem, non affectu. reget impetus voluptatis nec praeceps feretur in coitum: nihil est foedius quam uxorem amare quasi adulteram. Certe qui dicunt se causa reipublicae et generis humani uxoribus iungi et liberos tollere, imitentur saltem pecudes et postquam uxorem venter intumuerit, non perdant filios, nec ama-
86 tores uxoribus se exhibeant sed maritos. Quorundam matrimonia adulteriis cohaeserunt et, o rem improbam, iidem illis pudicitiam praeceperunt, qui abstulerant. itaque cito eiusmodi nuptias satietas solvit. quum primum lenocinium libidinis abscessit, quod libebat, eviluit.

87 *Ibid. c. 30 p. 192.*

„Nam quid, ait Seneca, de viris pauperibus dicam, quorum in nomen mariti ad eludendas leges, quae contra caelibes latae sunt, pars magna conducitur? quomodo potest regere mores et praecipere castitatem et mariti auctoritatem tenere, qui nupsit?“

88 [*Ex schedis Pauli Sadoleti apud Arnaud du Ferron in Consuetudines Burdigalenses commentar.* (*Lugd.* 1565.) *pag.* 111 *et in Michaelis Massii, sodalis Augustiniani libro ms. de mansionibus sacris, tit. de continentia:*

„Cordubenses nostri, ut maxime laudarunt nuptias, ita et qui sine his convenissent, excluserunt cretione hereditatum, et iam pactam ne osculo quidem, nisi Cereri fecissent et hymnos cecinissent, attingi voluerunt. Si quis osculo solo [o c t o] parentibus aut vicinis non adhibitis attigisset, huic abducendae quidem sponsae ius erat, ita tamen, ut tertia parte bonorum sobolem suam parens, si vellet, multaret.“]

XIV [DE AMICITIA.]

Fragmenta a Niebuhrio ex membranis bibliothecae Vatica- 89
nae edita Romae 1820. *p.* 99—104.

I. [*il*]le tristior quam solebat | o . . ru . ille . . m . . si | . . . . ne . . . in ad . . | . . a quaerentem. erm . . | . . . . t. ni. se . . | gres. r. ae fecit . . *al*|ter alteri . . . . | dit a . . . . | ses . . . . | plus . . . . hi. conquesturus venit: at contra se adfuit et satisfacienti satisfecit: non minus hic sollicitus fuit, ne fecisse videretur iniuriam, quam ille; ne accepisse: aut certe nihil || resedit, quod serperet, sed in medium dedit uterque offensiones suas, et alter ab altero quidquid latebat, expressit. Familiare iurgium non iudicem sed ar- 90
bitrum quaerit, nihil autem componitur inter absentes, nec tuto epistulis omnis querella committitur, et inexplorata fronte, per quam produntur animi, incertum est, quam simpliciter detegatur ira, quam fide||liter desinat. Sic amic*o* iudica*turus amicus* a praesente *secun*dum absentem det.

Quisquis re consulta r*ixantes* contrahat, plurimum operis 91
facit, [*si*] in rem praesentem perducat amicum. Quemadmodum multa, quorum in tenebris audacia est, luce prohibentur, ita, quae absentes inritant et concitant, ad praesentiam non ferunt. Optimum est itaque, etiam si quid neg||legentius praetermissum est *si petul*an*tius* | factum, ere . . . . . con|putatum | . . . verbi . | . . . . in id tempus . . . | niq . o possit . . . . nob . | le . . le re . . . . ne|pens ad . . nari . . si . *prae*|terea *sinceram ami*citiam decet, ut sine cicatrice sanetur.

Quaeramus a venientibus, quid absentes agant, debitoribus 92
illorum instemus, creditoribus respondeamus, inimicis resistamus: si aut — — —

II. quaeritis: itaque momento amicitiae vestrae exolescunt, 93
quarum [*non*] mens aut animus pignus est.

Una peregrinatio eradit animo ius omne: si vero longior haec est et longinquior, excidit notitia quoque, non tantum amicitia. Quod ne possit accidere, omni opera [*re*]sistamus, et fugientem memoriam reducamus: utamur, ut in prima parte dicebam, || animi velocitate, neminem a nobis amicum abesse

94 patiamur, in animum subinde nostrum revertantur: futura nobis [*in*] promtu iam ut praeterita repetamus:

sic ille manus, sic ora ferebat:

imago effingatur animo notabilis et e vivo petita, non evanida et muta.

sic ille manus, sic ora ferebat:

adiciamus illa quae magis ad rem pertinent: sic loquebatur, sic hor||tabatur, sic deterrebat, sic erat in dando consilio expeditus, in accipiendo paratus, in mutando non pertinax: sic solebat beneficia liberaliter dare, patienter perdere, sic properabat benignitas eius, sic irascebatur, eo vultu ab amico vincebatur, quo solent vincere: ceteras virtutes pererremus, in harum usu
95 tractatuque versemur: et si plures eodem tempo||re absunt, velut sparsa pluribus locis membra familiaritatis nostrae colligamus: nunc hic, nunc ille in ore animoque sit, ubi . . e . ius . . si . . hui . nempe nes: nulla ta*n*tum possit vetustas, ut memoriam ami|citiae *per*da*mus* | sic nun . . . . | lum est . . . . . liae es . | se interdu . . cu fati | solet iniram est quam | valde illum amem | conscientia ea con | . . . . .

96 III. — [*notitia animi esse cer*]tior debet, quia vultus incertus est. Magnos humanum pectus recessus habet: quod *vultu* quo placet virtus, eo fraus adumbratur, et cogitationibus pessimis facies benignissima obducitur: nec facile nisi peritus intellegas, quid intersit inter animum amici et colorem.

97 Hoc sibi quisque proponat, quo minus facile fucatis capiatur officiis: || rara res est amicitia, [*non*] vulgaris aut exposita, ut inplere totas domus possit, [*ut*] vulgo sibi homines persuasere. An aurum ingenti opera [*re*]tegi creditis, cuius ubique quaesiti vix sub aliquo monte vena deprehenditur; amicum autem ubique inveniri sine ullo labore, sine ulla investigatione? quid enim? tam simplex apertumque est? atqui non tam in alto latet aurum argentumque — — —

XV.

98 *Incipit eiusdem | Annaei Senecae | de vita patris | feliciter: scribente | me . . . . . die et lo*[*co*] *s*[*upra*] *s*[*cripto*].

Si quaecunque composuit pater meus et edi voluit, iam in manus populi emisissem, ad claritatem nominis sui satis sibi

ipse prospexerat: nam nisi || me decipit pietas, cuius honestus etiam error est, inter eos haberetur, qui ingenio meruerunt, ut puris *scriptorum* titulis nobiles essent. Quisquis legisset 99
eius historias ab initio bellorum civilium, unde primum veritas retro abiit, paene usque ad mortis suae diem, magni aestimaret scire, quibus natus esset parentibus ille, qui res Roma||*nas* *).

XVI. ORATIONES.

Cass. Dio LXI, c. 10. *Ὁ Σενέκας — τυραννίδος κατηγο-* 100
ρῶν τυραννοδιδάσκαλος ἐγίνετο — τούς τε κολακεύοντάς τινα διαβάλλων αὐτὸς οὕτω τὴνΜ εσσαλῖναν καὶ τοὺς Κλαυδίου

---

*) Ad historias M. Annaei Senecae referenda videntur fragmenta haec, quae solent Lucio tribui:

Lactant. institt. lib. VII, c. 15, 14. Non inscite Seneca Romanae urbis tempora distribuit in aetates: primam enim dixit infantiam sub rege Romulo fuisse, a quo et genita et quasi educata sit Roma. deinde pueritiam sub ceteris regibus, a quibus et aucta sit et disciplinis pluribus institutisque formata. at vero Tarquinio regnante quum iam quasi adulta esse coepisset, servitium non tulisse et reiecto superbae dominationis iugo maluisse legibus obtemperare quam regibus. quumque esset adolescentia eius fine Punici belli terminata, tum denique confirmatis viribus coepisse iuvenescere. sublata enim Carthagine, quae diu aemula imperii fuit, manus suas in totum orbem terra marique porrexit: donec regibus cunctis et nationibus imperio subiugatis quum iam bellorum materia deficeret, viribus suis male uteretur, quibus se ipsa confecit. Haec fuit prima eius senectus, cum bellis lacerata civilibus atque intestino malo pressa rursus ad regimen singularis imperii recidit quasi ad alteram infantiam revoluta. amissa enim libertate, quam Bruto duce et auctore defenderat, ita consenuit, tamquam sustentare se ipsa non valeret, nisi adminiculo regentium niteretur.

Sueton. Tiber. c. 73. Seneca eum (Tiberium) scribit, intellecta defectione exemptum annulum quasi alicui traditurum parumper tenuisse, dein rursus aptasse digito et compressa sinistra manu iacuisse diu immobilem, subitoque vocatis ministris ac nemine respondente consurrexisse nec procul a lectulo deficientibus viribus concidisse.

Ex eiusdem M. Senecae rhetoricis libris petita videntur haec:

Quintil. institt. IX, 2, 98. Frequens illud est nec magnopere captandum, quod petitur a iureiurando —. nam et in totum iurare, nisi ubi necesse est, gravi viro parum convenit, et est a Seneca dictum eleganter, non patronorum hoc esse sed testium.

ἐξελευθέρους ἐθώπευεν, ὥστε καὶ βιβλίον σφίσιν ἐκ τῆς νήσου πέμψαι ἐπαίνους αὐτῶν ἔχον, ὃ μετὰ ταῦτα ὑπ' αἰσχύνης ἀπήλειψεν.

101 *Ibid. c.* 3. *Ἑπτὰ δὲ καὶ δέκα ἔτη ἦγεν (ὁ Νέρων) ὅτ' ἦρξεν· ἔς τε τὸ στρατόπεδον ἐσῆλθε καὶ ἀναγνοὺς ὅσα ὁ Σενέκας ἐγεγράφει, ὑπέσχετο αὐτοῖς ὅσα ὁ Κλαύδιος ἐδεδώκει. τοσαῦτα δὲ καὶ πρὸς τὴν βουλὴν, πρὸς τοῦ Σενέκου καὶ αὐτὰ γραφέντα ἀνέγνω, ὥστε καὶ ἐς ἀργυρᾶν στήλην ἐγγραφῆναι καὶ ἐν ταῖς νέαις τῶν ἀεὶ ὑπάτων ἀρχαῖς ἀναγινώσκεσθαι ψηφισθῆναι. καὶ οἱ μὲν ἐκ τούτων ὡς καὶ κατὰ συγγραφήν τινα καλῶς ἀρχθησόμενοι παρεσκευάζοντο.*

102 *Tacit. Ann. XI*, 3. Die funeris (Claudii) laudationem eius princeps exorsus est. dum antiquitatem generis, consulatus ac triumphos maiorum enumerabat, intentus ipse et ceteri. liberalium quoque artium commemoratio et nihil regente eo triste rei publicae ab externis accidisse pronis animis audita: postquam ad providentiam sapientiamque flexit, nemo risui temperare, quamquam oratio a Seneca composita multum cultus praeferret, ut fuit illi viro ingenium amoenum et temporis eius auribus accommodatum. Adnotabant seniores, — primum ex iis, qui rerum potiti essent, Neronem alienae facundiae eguisse.

103 *Tacit. Ann. XI*, *c.* 11. Secuta lenitas in Plautium Lateranum, quem (Nero) ob adulterium Messalinae ordine remotum reddidit senatui, clementiam suam obstringens crebris orationibus, quas Seneca testificando, quam honesta praeciperet vel iactandi ingenii voce principis vulgabat.

104 *Cass. Dio LXI, c.* 14. *Οὕτω μὲν ἡ Ἀγριππῖνα — ὑπ' αὐτοῦ τοῦ υἱέος, ᾧ τὸ κράτος ἐδεδώκει — κατεσφάγη. μαθὼν δὲ ὁ Νέρων ὅτι τέθνηκεν — τῇ γερουσίᾳ ἐπέστειλεν, ἄλλα τε ὅσα συνῄδει αὐτῇ καταριθμῶν, καὶ ὅτι ἐπεβούλευσέ τε αὐτῷ καὶ φωραθεῖσα ἑαυτὴν διακατεχρήσατο.*

Ibid. VIII, 3, 31. Memini iuvenis admodum inter Pomponium ac Senecam etiam praefationibus esse tractatum, an gradus eliminat in tragoedia dici oportuisset.

Donat. vita Virgilii c. 11 *extr*. Seneca tradidit, Iulium Montanum poetam solitum dicere, involaturum se quaedam Virgilio, si et vocem posset et os et hypocrisin. eosdem enim versus eo pronunciante bene sonare, sine illo inarescere quasi mutos.

Tacit. Ann. lib. XIV, c. 10 *sq.* (Nero) litteras ad senatum 105
misit, quarum summa erat:

Repertum cum ferro percussorem Agerinum ex intimis Agrippinae libertis et luisse eam poenam conscientia, qua scelus paravisset. adiiciebat crimina longius petita, quod consortium imperii iuraturasque in feminae verba praetorias cohortes idemque dedecus senatus et populi speravisset, ac postquam frustra optata sint, infensa militi patribusque et plebi dissuasisset donativum et congiarium, periculaque viris illustribus instruxisset. quanto suo labore perpetratum, ne irrumperet curiam, ne gentibus externis responsa daret! temporum quoque Claudianorum obliqua insectatione cuncta eius dominationis flagitia in matrem transtulit, publica fortuna exstinctam referens. namque et naufragium narrabat, quod fortuitum fuisse quis adeo hebes inveniretur ut crederet? aut a muliere naufraga missum cum telo unum, qui cohortes et classes imperatoris perfringeret? Ergo non iam Nero, cuius immanitas omnium questus anteibat, sed Seneca rumore adverso erat, quod oratione tali confessionem scripsisset.

Quintil. institt. orat. VIII, c. 5, 18. Facit quasdam senten- 106
tias sola geminatio, qualis est Senecae in eo scripto, quod Nero ad senatum misit occisa matre, cum se periclitatum videri vellet:

„salvum me esse adhuc nec credo nec gaudeo."

Melior cum ex contrariis valet:

„Habeo, quem fugiam: quem sequar non habeo." „Quid, quod miser cum loqui non posset, tacere non poterat."

Tacit. Ann. XIV, c. 53. Seneca criminantium non ignarus 107
prodentibus iis, quibus aliqua honesti cura, et familiaritatem eius magis aspernante Caesare tempus sermoni orat et accepto ita incipit:

„Quartus decimus annus est, Caesar, ex quo spei tuae admotus sum, octavus, ut imperium obtines: medio temporis tantum honorum atque opum in me cumulasti, ut nihil felicitati meae desit nisi moderatio eius. Utar magnis exemplis, nec meae fortunae sed tuae: abavus tuus Augustus Marco Agrippae Mytilenense secretum, Gaio Maecenati urbe in ipsa velut peregrinum otium permisit, quorum alter bellorum socius, al-

ter Romae pluribus laboribus iactatus ampla quidem sed pro ingentibus meritis praemia acceperant: ego quid aliud munificentiae adhibere potui quam studia, ut sic dixerim, in umbra educata et quibus claritudo venit, quod iuventae tuae rudimentis affuisse videor, grande huius rei pretium. At tu gratiam immensam, innumeram pecuniam circumdedisti, adeo ut plerumque intra me ipse volvam: egone equestri et provinciali loco ortus proceribus civitatis adnumeror? inter nobiles et longa decora praeferentes novitas mea enituit? ubi est animus ille modicis contentus? talis hortos exstruit et per haec suburbana incedit et tantis agrorum spatiis, tam lato fenore exuberat? Una defensio occurrit, quod muneribus tuis obniti non debui.

108 Sed uterque mensuram implevimus, et tu, quantum princeps tribuere amico posset, et ego, quantum amicus a principe accipere: cetera invidiam augent. quae quidem ut omnia mortalia infra tuam magnitudinem iacent, sed mihi incumbunt: mihi subveniendum est. quomodo in militia aut via fessus adminiculum orarem, ita in hoc itinere vitae senex et levissimis quoque curis impar quum opes meas ultra sustinere non possim, praesidium peto: iube per procuratores tuos administrari, in tuam fortunam recipi. Nec me in paupertatem ipse detrudam, sed traditis, quorum fulgore perstringor, quod temporis hortorum aut villarum curae seponitur, in animum revocabo. Superest tibi robur et tot per annos visum fastigii regimen: possumus seniores amici quietem respondere. Hoc quoque in tuam gloriam cedet, eos ad summa vexisse, qui et modica tolerarent.“

XVII. EPISTOLAE.

109 *Priscian. de ponderib. c.* 3. *p.* 1349 *extr. ed. Putsch.* Seneca in decimo epistolarum ad Novatum:

„Viginti quatuor sestertia, id est talentum Atticum parvum.“

Martialis epigr. VII, 45.

Facundi Senecae potens amicus
Caro proximus aut prior Sereno

hic est Maximus (Caesonius) ille, quem frequenti
felix littera pagina salutat.

Gellius noctt. Attic. lib. XII, c. 2. De Annaeo Seneca par- 110
tim existimant ut de scriptore minime utili, cuius libros attingere nullum pretium operae sit, quod oratio eius vulgaris videatur et protrita, res atque sententiae aut inepto inanique impetu sint aut [ut] levi et quasi dicaci argutia, eruditio autem vernacula et plebeia nihilque ex veterum scriptis habens neque gratiae neque dignitatis. alii vero elegantiae quidem in verbis parum esse non infitias eunt, sed et rerum, quas dicat, scientiam doctrinamque ei non deesse dicunt et in vitiis morum obiurgandis severitatem gravitatemque non invenustam. Mihi de omni eius ingenio deque omni scripto iudicium censuramque facere non necessum est, sed quod de M. Cicerone et Q. Ennio et P. Virgilio iudicavit, ea res cuimodi sit, ad considerandum ponemus. In libro enim vicesimo secundo epistolarum moralium, quas ad Lucilium composuit, deridiculos versus Q. Ennium de Cethego, antiquo viro fecisse hos dicit:

is dictust ollis popularibus olim,
qui tum vivebant homines atque aevum agitabant,
flos delibatus populi, suadai medulla.

ac deinde scripsit de iisdem versibus verba haec:

„Admiror eloquentissimos viros et deditos Ennio pro optimis ridicula laudasse. Cicero certe inter bonos eius versus et hos refert.“

Atque id etiam de Cicerone dicit: 111

„Non miror, inquit, fuisse, qui hos versus scriberet, cum fuerit, qui laudaret: nisi forte Cicero, summus orator, agebat causam suam et volebat hos versus videri bonos.“

Postea hoc etiam addidit insulsissime:

„Apud ipsum quoque, inquit, Ciceronem invenies etiam in prosa oratione quaedam, ex quibus intelligas illum non perdidisse operam, quod Ennium legit.“

Ponit deinde, quae apud Ciceronem reprehendat quasi En- 112
niana, quod ita scripserit in Republica: „ut Menelao Laconi quaedam fuit suaviloquens iucunditas“ et quod alio loco dixerit: „breviloquentiam in dicendo colat.“ atque ibi homo nuga-

tor Ciceronis errores deprecatur, et:

„non fuit, inquit, Ciceronis hoc vitium sed temporis: necesse erat haec dici, cum illa legerentur."

Deinde adscribit Ciceronem haec ipsa interposuisse ad ef-
113 fugiendam infamiam nimis lascivae orationis et nitidae. De Virgilio quoque eodem in loco verba haec ponit:

„Virgilius quoque noster non ex alia causa duros quosdam versus et enormes et aliquid supra mensuram trahentes interposuit quam ut Ennianus populus agnosceret in novo carmine aliquid antiquitatis."

114 Sed iam verborum Senecae piget, haec tamen inepti et insubidi hominis ioca non praeteribo:

„Quidam sunt, inquit, tam magni sensus Q. Ennii, ut licet scripti sint inter hircosos, possint tamen inter unguentatos placere." et cum reprehendisset versus, quos supra de Cethego posuimus:

„qui huius[ce]modi, inquit, versus amant, liqueat tibi eosdem admirari et Soterichi lectos."

115 Dignus sane Seneca videatur lectione ac studio adolescentium, qui honorem coloremque veteris orationis Soterichi lectis comparavit quasi minimae scilicet gratiae et relictis iam contemptisque: audias tamen commemorari ac referri pauca quaedam, quae idem ipse Seneca bene dixerit:

„Quid enim refert, quantum habeas? multo illud plus est, quod non habes."

Bene hoc sane, bene. sed adolescentium indolem non tam iuvant quae bene dicta sunt, quam inficiunt quae saepissime, multoque tanto magis, si et plura sunt, quae deteriora sunt, et quaedam in his non pro enthymemate aliquo rei parvae ac simplicis, sed in re ancipiti pro consilio dicuntur.

XVIII. MORALIS PHILOSOPHIAE LIBRI.

116 *Seneca epist.* 106, 2. Quid ergo fuit, quare non protinus rescriberem ei, de quo quaerebas? veniebat in contextum operis mei. scis enim me moralem philosophiam velle conplecti et omnes ad eam pertinentis quaestiones explicare. itaque dubitavi, utrum differrem te, an, donec suus isti rei veniret locus, ius tibi extra ordinem dicerem: humanius visum

est tam longo venientem non detinere. itaque et hoc ex illa serie rerum cohaerentium excerpam et si qua erunt eiusmodi, non quaerenti tibi ultro mittam. Quae sint haec, interrogas? quae scire magis iuvat quam prodest, sicut hoc, de quo quaeris: „bonum an corpus sit."

id. epist. 108, 1. 39. Id, de quo quaeris, ex his est, quae 117
scire tantum eo, ut scias, pertinet. sed nihilominus, quia pertinet, properas nec vis exspectare libros, quos cum maxime ordino, continentes totam moralem philosophiae partem: statim expediam. — desiderio tuo satisfaciam et in alteram epistulam integrum, quod exegeras, transferam, ne ad rem spinosam et auribus erectis curiosisque audiendam lassus accedas. *Epist.* 109, 1. „An sapiens sapienti prosit," 118
scire desideras. *ibid.* § 14. Necesse est ex hac quaestione argumenti causa in alteram transeam. quaeritur enim, „an deliberaturus sit sapiens, an in consilium aliquem advocaturus." *ibid.* § 17. Persolvi quod exegeras, quamquam in ordine rerum erat, quas moralis philosophiae voluminibus complectimur.

Lactant. institt. lib. I. c. 16, 10. Non illepide Seneca in 119
libris moralis philosophiae:

„Quid ergo est, inquit, quare apud poetas salacissimus Iupiter desierit liberos tollere? utrum sexagenarius factus est et illi lex Papia fibulam imposuit? an impetravit ius trium liberorum? an tandem illi venit in mentem:

ab alio exspectes, alteri quod feceris

et timet, ne quis sibi faciat, quod ipse Saturno?"

Lactant. institt. lib. II, c. 2, 14. Recte igitur Seneca in 120
libris moralibus:

„Simulacra, inquit, deorum venerantur. illis supplicant genu posito, illa adorant, illis per totum adsident diem aut adstant, illis stipem iaciunt, victimas caedunt: et quum haec tantopere suspiciant, fabros, qui illa fecere, contemnunt."

Ibid. c. 4, 13. 14. Non videbat enim (Persius) simulacra 121
ipsa et effigies deorum — nihil aliud esse quam grandes pupas, non a virginibus, quarum lusibus venia dari potest, sed a barbatis hominibus consecratas. merito igitur etiam senum stultitiam Seneca deridet:

„Non, inquit, bis pueri sumus, ut vulgo dicitur, sed semper: verum hoc interest, quod maiora ludimus.“

122 *Ibid. c.* 8, 23. Melius igitur Seneca omnium Stoicorum acutissimus, qui vidit, nil aliud esse naturam quam deum.

„Ergo, inquit, deum non laudabimus, cui naturalis est virtus? nec illam didicit ex ullo. immo laudabimus. quamvis enim naturalis illi sit, sibi illam dedit, quoniam deus ipse natura est.“

123 *Ibid. lib. VI, c.* 25, 3. Quanto melius Seneca et verius!

„Vultisne vos, inquit, deum cogitare magnum et placidum et maiestate leni verendum, amicum et semper in proximo, non immolationibus et sanguine multo colendum — quae enim ex trucidatione immerentium voluptas est? — sed mente pura, bono honestoque proposito. non templa illi congestis in altitudinem saxis exstruenda sunt: in suo cuique consecrandus est pectore.“

124 *Ibid. c.* 17, 28. Vera igitur Ciceronis illa sententia est —. item Senecae in libris moralis philosophiae dicentis

„Hic est ille homo honestus, non apice purpurave, non lictorum insignis ministerio, sed nulla re minor, qui quum mortem in vicinia videt, non sic perturbatur, tamquam rem novam viderit. qui, sive toto corpore tormenta patienda sunt, sive flamma ore rapienda est, sive extendendae per patibulum manus, non quaerit, quid patiatur, sed quam bene.“

125 *Lactant. instit. epit. c.* 4, 3. Longum est recensere, quae de summo deo vel Thales vel Pythagoras et Anaximenes antea, vel postmodum Stoici Cleanthes et Chrysippus et Zenon vel nostrorum Seneca Stoicos secutus et ipse Tullius praedicaverint, quum hi omnes et quid sit deus, definire temptaverint et ab eo solo regi mundum adfirmaverint nec ulli subiectum esse naturae, quum ab ipso sit omnis natura generata.

XIX. POSTREMA VERBA ANTE MORTEM ET CODICILLI.

126 *Tacit. Ann. XV, c.* 63. Et novissimo quoque momento suppeditante eloquentia advocatis scriptoribus pleraque tradidit, quae in vulgus edita eius verbis invertere supersedeo. *Ibid. c.* 67. Ipsa rettuli verba (Subrii Flavi tribuni postrema ante mortem), quia non, ut Senecae, vulgata erant.

Ibid. c. 64. Postremo stagnum calidae aquae introiit, respergens proximos servorum, addita voce, libare se liquorem illum Iovi Liberatori. Exin balneo inlatus et vapore eius exanimatus sine ullo funeris sollemni crematur: ita codicillis praescripserat, cum etiamtum praedives et praepotens supremis suis consuleret. 127

[XX. NOTAE.]

Isidor. etymol. I. c. 22. Vulgares notas Ennius primus mille et centum invenit. — Romae primus [Tullius] Tiro, Ciceronis libertus commentatus est notas, sed tantum praepositionum. post eum Vipsanius, Philargyrius et Aquila, libertus Maecenatis, alius alias addiderunt. Deinde Seneca contractu omnium digestoque et aucto numero opus effecit in quinque milia. [At vid. Sen. epist. 90, 25.] 128

L. ANNAEI SENECAE
AD GALLIONEM
DE REMEDIIS FORTUITORUM LIBER.

Tertullian. Apol. c. 50 *extr. p.* 164 *ed. Haverc.* Multi apud vos ad tolerantiam doloris et mortis hortantur, ut Cicero in Tusculanis, ut Seneca in fortuitis, ut Diogenes, ut Pyrrhon, ut Callinicus.

De *Hildeberto Cenomanensi* vid. Devit. ad Varronis sententias p. 89.

Vincentius Bellovacensis in spec. hist. lib. VII, c. 116. Scripsit quoque (Seneca) librum de moribus et de remediis fortuitorum. *Ibid. c.* 123 sequuntur flosculi ex libro de remediis fortuitorum excerpti.

Iacobus Magni in Zophilogio passim Senecam libro de remediis fortuitorum citat, veluti lib. I. tract. II. c. 16. init. lib. III, tract. IV. c. 2.

Petrarcha de remediis utriusque fortunae, ipsa hac inscriptione Senecam aemulatus, testatur *pag.* 9. libellum eius passim in manibus vulgi esse.

1 I. [Licet cunctorum poëtarum carmina gremium tuum semper illustrent, aliquando deliberans hoc tibi opusculum pro accidentibus casibus dirigere curavi, quod non praecedentes sed posteri narrabunt.]

2 * * * Unde ergo primum incipimus? si tibi videtur, a morte. „Ab ultimo?“ inquis: immo a maximo. Ad hoc praecipue gens humana contremit, nec immerito [videtur sibi hoc facere]: ceteri enim timores habent aliquem post se locum:
3 mors omnia devorat. Omnium, quae horremus, ad hanc exitus spectat, aliorum [*recta invadentium, aliorum*] per circuitum. etiam qui aliud se non timere iudicant, hoc timent. Quicquid aliud extimescimus, habet aut remedium aut solatium: [*hoc unum sine remedio est. hoc unum et respuit solatium.*] Sic ergo

te forma, ut, si quis tibi palam mortem minetur, omnes terriculas eius deludas.

II. „Morieris.“ Ista hominis natura est, non poena. 1

„Morieris.“ Hac conditione intravi, ut exirem.

„Morieris.“ Gentium lex est, quod acceperis reddere.

„Morieris.“ Peregrinatio est vita: cum multum ambulaveris, domum redeundum est. 2

„Morieris.“ Putabam te aliquid novi dicere: ad hoc veni, hoc ago, huc me singuli dies ducunt. nascenti mihi protinus natura posuit hunc terminum: quid habeo, quod indigner? *in* haec verba iuravi.

„Morieris.“ Stultum est timere, quod vitare non possis: 3 istud non effugit etiam qui distulit.

„Morieris.“ Nec primus nec ultimus: multi me antecesserunt, omnes sequentur.

„Morieris.“ Nihil grave [est], quod semel est. aes alie- 4 num meum novi. hoc equidem cum eo creditore contraxi, cui decoquere non possum.

„Morieris.“ Di melius, quod nemo mihi istud minari immortalis potest.

„Morieris.“ Hic est humani officii finis: quis sanus exacto- 5 rem moleste tulit?

[„Morieris.“] Quid? ego nescio me esse animal rationale et mortale? cum rationali est et mortale.

„Morieris.“ Ad hanc conditionem cuncta gignuntur: quod coepit, et desinit. quo transit orbis, ego transibo.“

ADDITIO. „Mori timeo.“ Et nasci timuisses et vivere: 6 vitae limen initium mortis est, vita ipsa cursus ad mortem seu verius mors quaedam. Quidquid est natum, moritur. quidquid moritur, natum erat.

„Mortem metuo.“ Nihil est metuendum, quod affert necessitas naturae.

„Animus mortem timet.“ Si sibi, supervacuus timor. 7 immortalis est [enim ipse]: si corpori suo, hosti curam gerere pietas debita.

„Mortem horreo.“ Si quid in morte mali est, id ipsum metus mortis exasperat. at si nihil mali, ipse metus est malum. stultitia est, malum suum vel augere vel facere.

8 „Morieris," Immo carnis tributum naturae debitum persolves, mox futurus liber: fac libens, quod vel nolens faceres. cupias, quodcunque necesse est. non est utilius, immo quidem non est aliud in necessitate consilium. Quidquid fit a volente, fit levius, et desinit esse necessitas, si voluntas accesserit.

9 „In freto morieris." Non ubi, sed qualiter moriaris, ad rem pertinet.

„Quo devenient opes?" Unde venerunt, revertentur, hoc est ad fortunae manus, inde rursus ad alios abiturae, apud neminem diu mansurae: vagae sunt [enim], stare nequeunt.

1 III. „Sed decollaberis." Quid interest, caesim moriar an punctim?

„Sed saepe ferieris et multi in te gladii convenient." Quid refert, quam multa sint vulnera? non potest amplius quam unum esse mortiferum.

2 „Peregre morieris." Hoc est in patriam sine viatico pervenire.

„Peregre morieris." Undecunque ad inferos una via est.

„Peregre morieris." Ego quod debeo, solvere paratus sum: videat fenerator, ubi me appellet.

„Peregre morieris." Nulla terra aliena mortuo.

„Peregre morieris." Non est gravior foris quam domi somnus.

1 IV. „Sed iuvenis morieris." Optimum est, ante quam optes, mori.

„Iuvenis morieris." Hoc unum est, quod aeque ad iuvenem quam ad senem pertinet. non citamur ex censu nec exigitur numerus annorum: [et] adolescentes et impuberes eadem fati necessitas ducit. Optimum est mori, cum iuvat vivere. [quae enim virtus est, cum eiciaris, exire?]

2 „Iuvenis morieris." Quicunque ad extremum fati sui venit, senex moritur. non enim refert, quae sit hominis aetas, sed quae sit meta.

„Iuvenis morieris." Fortasse alicui malo subducit me fortuna, ut nulli alii, certe senectuti.

„Iuvenis morieris." Non refert, quot annos habeam, sed quot acceperim. si plus vivere non possum, haec est senectus mea. 3

V. „Insepultus iacebis." Quid aliud huic respondeam quam Virgilianum illud: 1

facilis iactura sepulcri.

[facilis, inquam, sic, ut nulla facilior.] Si nihil sentio, non pertinet ad me iactura corporis insepulti: si sentio, omnis sepultura tormentum est.

„Insepultus iacebis." Quid interest, ignis me an fera consumat an tempus, ultima omnium sepultura? istud non sentienti supervacuum est, sentienti onus. 2

„Insepultus iacebis." At tu combustus, at tu obrutus, at tu inclusus, at tu putridus, at tu evisceratus et constrictus aut traditus lapidi, qui te paulatim edat et exsiccet. Nulla est sepultura: non sepeliemur sed proiciemur. 3

„Non sepelieris." Quid in re tutissima trepidas? ultra poenarum omnium terminum iste locus est. Vitae multa debemus, morti nihil. Non defunctorum causa sed vivorum inventa est sepultura, ut corpora et visu foeda et odore amoverentur: alios terra obruit, alios flamma consumpsit, alios lapis ad ossa redacturus inclusit: [sic] non defunctis sed nostris oculis parcimus. 4

ADDITIO. „Insepultus abiciar." Alitibus invides an feris an piscibus? nam si metuis tibi, baculum seu custodem iuxta te poni iube, quo a cadavere depellantur. „Ludis in malis meis. nam profecto nil sentiam." Quid ergo times, quod non senties? nam si sentias, pro[*hi*]be[*a*]s. sentientem enim sepelire necare est. * Te nisi terra contexerit, coelum teget. notum est illud: 5

coelo tegitur, qui non habet urnam.

„Defuncto mihi terra negabitur! praedurum." Non id durum, sed tu mollis, qui nec sentiens [*nec non sentiens*] laedi queas. 6

„Inhumatus linquar! horrendum auditu. insepultus abiciar!" Age res tuas: curam hanc linque viventibus.

VI. „Aegroto." Venit tempus, quo experimentum mei 1

caperem. Non in mari tantum aut in proelio vir fortis apparet: exhibetur etiam in lectulo virtus.

2 „Aegroto.“ Non potest istud toto seculo fieri: aut ego febrem relinquam aut ipsa me. semper una esse non possumus.

„Aegroto.“ Cum morbo mihi res est: aut vincetur aut vincet.

1 VII. „Male de te opinantur homines.“ Sed mali: moverer, si de me Marcus [Cicero, si] Cato, si Laelius sapiens, si alter Cato, si Scipiones duo ista loquerentur: nunc malis displicere laudari est. Non potest ullam auctoritatem habere sententia, ubi qui damnandus est, damnat.

2 „Male de te loquuntur.“ Moverer, si hoc iudicio facerent: nunc morbo faciunt. non de me loquuntur sed de se.

„Male de te loquuntur.“ Bene enim nesciunt loqui. faciunt non quod mereor, sed quod solent. quibusdam enim canibus sic innatum est, ut non pro feritate sed pro consuetudine latrent.

3 „[Homines de te male loquuntur.“ Si merito, non quod loquuntur, molestum est, sed quod non mentiuntur: si immerito, innocentia mea nunc maxime gaudeo. apparet enim illos obiecturos vera, si possent.]

1 VIII. „Exulabis.“ Erras: cum omnia fecerim, patriam meam transire non possum: omnium una est. extra hanc nemo proici potest.

„Exulabis.“ Non patria mihi interdicitur sed locus. In quamcunque terram venio, in meam venio. nulla terra exilium est, sed altera patria est.

2 „Non eris in patria.“ Patria est, ubicunque bene es. illud autem, per quod bene est, in homine, non in loco est. in ipsius, inquam, potestate est, quid sit illa fortuna: si enim sapiens est, peregrinatur, si stultus, exulat.

„Exulabis.“ Hoc dicis: alterius loci civitate donaberis.

3 ADDITIO. „Ire in exilium cogor.“ Si sponte, peregrinatio est, non exilium. et memento, quibusdam exitum, quibusdam vero reditum pro exilio fore. sunt quibus nusquam peius quam in patria sua sit.

„In exilium eo.“ Immo forsan in requiem: sub obtentu falsae miseriae vera felicitas. iam saltem ab invidia tutus eris.

„Mittor in exilium.“ Immo in experimentum tui: vide- 4
ris, quem te in exilio praebeas: si succumbas, exul verrus, si consistis, exilio clarus, ut multi olim, qui invicti et fulgidi per asperitates incesserunt, ut sequentibus iter rectum ostenderent.

VIIII. „Dolor imminet.“ Si exiguus est, feramus: le- 1
vis est patientia. si gravis est, feramus: non levis est gloria.

„Clamorem dolor exprimit.“ Dum secreta non exprimat.

„Non potest homo par dolori esse.“ Nec rationi dolor.

„Dura res est dolor.“ Immo tu mollis. 2

„Pauci dolorem ferre potuerunt.“ Simus ex paucis.

„Imbecilles natura sumus.“ Naturam infamare nolite: illa nos fortes genuit.

„Fugiamus dolorem.“ Quid, quod ille sequitur fugientem? [Contemnite dolorem: aut solvetur aut solvet.]

X. „Paupertas mihi gravis est.“ Immo tu pau- 1
pertati. non in paupertate vitium est sed in paupere: illa expedita est, hilaris, tuta.

„Pauper sum.“ Nescis te opinione, non re laborare: pauper es, quia videris.

„Pauper sum.“ Nihil deest avibus. pecora in diem vivunt. feris in alimentum solitudo sua sufficit.

„Non sum potens.“ Gaude: impotens non eris. 2

„Iniuriam accipere potero.“ Gaude: facere non poteris.

„Accepit ille grandem pecuniam.“ Ergo et superbiam.

„Magnam pecuniam habet.“ Hominem illum iudicas? arca 3
est: quis aerario, quis plenis invidet loculis? et iste, quem dominum pecuniae existimas, loculus est.

„Multum habet.“ Aut avarus aut prodigus est: si prodigus, non habebit, si avarus, non habet. Iste, quem tu felicem admirantibus credis, saepe dolet, saepe suspirat.

„Multi illum comitantur.“ Mel muscae sequuntur, cada- 4
vera lupi, frumenta formicae: praedam sequitur ista turba, non hominem.

5 ADDITIO. „Paupertas meum limen obsidet.“ Non obsidet, sed custodit. ultro illi ut occurras consulo venienti: minime sumptuosa et secura et facilis hospes erit.

6 „Domum meam paupertas irrupit.“ Adversus fures et peiores furibus voluptates pervigil excubitrix, adversus vulgi morsus et insulsa iudicia atque avaritiae seu prodigalitatis infamiam, qu*ae* raro alibi quam locupletum sedet in limine — ab his malis nullo melius custodiri [in]genio domus tua pot*er*it quam illam custodiet paupertas.

7 „Opes cunctas trux fortuna praeripuit.“ Non tibi fecit iniuriam: suum tulit. Sed vetus et nota haec ingratitudo est: dati immemores meministis ablati. itaque rarae atque tepentes gratiae, crebrae ac fervidae sunt querelae.

8 „Victum vestitumque necessarium amara sors negavit.“ Aliunde petendum: virtus liberalior quam fortuna est. nihil negat nisi quod et promissum noceat et negatum prosit. nihil eripit nisi quod habuisse damnosum, amisisse utile sit. non differt, non improperat, non retrahit manum, non rugat frontem, non attollit supercilium. nullum despicit, nullum destituit, nullum fallit. non saevit, non irascitur, non murmurat, non mutatur. una semper et ubique est, nisi quod magis magisque degustata dulcior in dies et propius conspecta sit pulchrior.

9 Ut sis [ergo] verus dives, ab hac posce: non te fastidiet nec repellet, quamvis exerceat. difficiles habet aditus primos: cetera prona, iucunda, facilia. semel ubi ad illam perveneris, non senties paupertatem.

10 „Spoliavit me omnibus bonis meis fortuna.“ Fallit te opinio, malum commune mortalium. nam profecto non b o n i s: et ut bona permiserim, non t u i s, sed quae tua forsitan vulgi more credideras, mirorque si non[dum] intelligis aliena.

11 „Fortuna me nudum et inopem liquit.“ Virtus te vestiet, *ni* respuis, ac ditabit, nisi forte pluris aurum et purpuram quam decorum generosae mentis habitum facis. quod si feceris, tunc vere inopem nudumque te dicerem.

12 „Domo, familia, necessariis atque ornamentis omnibus spoliatus quid agam? quo me vertam?“ Ad eas opes, qui-

bus spoliari nequeas, quae undique comitatum, divitem et ornatum praestent.

„Pauper sum.“ In vita: eris laetior in morte. Nemo tam pauper vixit, ut non moriens vellet vixisse pauperior.

XI. „Pecuniam perdidi.“ Fortasse te illa perdi- 1
disset.

„Pecuniam perdidi.“ Sed habuisti.

„Pecuniam perdidi.“ Habebis uno periculo minus.

„Pecuniam perdidi.“ O te felicem, si cum illa avaritiam 2
perdidisti. sed si manet illa apud te, es tamen utcunque felicior, quod tanto malo materia subducta est.

„Pecuniam perdidi.“ Et illa [quidem] quam multos! Eris 3
nunc in via expeditior, domi tutior: non habebis, sed non timebis heredem. Exoneravit te fortuna, si intelligis, et tutiore loco posuit: damnum putas? remedium est. [Denique si amissas cum amissis taediis conferas, lucrum voces.] Defles, gemis, miserum te clamitas, quod opibus excussus es? tuo vitio ista tibi iactura tam tristis est. non tam moleste ferres, si tamquam perditurus habuisses.

„Pecuniam perdidi.“ Nempe quam ut tu haberes, alius ante perdiderat.

ADDITIO. „Pecuniam amisi.“ Et cum illa curas multas 4
periculumque perpetuum.

„Perdidi pecuniam.“ Et laborem custodiae et perdendi metum: sic perdendo pecuniam duo bona, unumquodque praestantius amissâ, securitatem et requiem, invenisti.

„Pecuniam perdidi.“ Bene, si te illa non perdidit, quod 5
multis iam possessoribus fecit.

„Pecuniam amisi.“ Si te adeo non tuae quoque cruciant iacturae tibique vel alienum demi doles, disce illa conquirere, quae tua sunt propria atque perpetua, quorum et adquisitio facilior et possessio nobilior certiorque: virtutem si quaesieris, non amittes.

„Perdidi pecuniam.“ Experrectus es: te divitem somnia- 6
bas.

„Pecuniam magnam amisi.“ Magnum pondus et durum et grave simul custodis officium.

„Amisi pecuniam quam amabam.“ Turpi amore relaxatus 7

es. nam ámor pecuniae avaritia est: minus hanc amabis, hanc optabis minus. nam et illud satiricum experimento cognitum, quod

minus hanc optat, qui non habet.

optanda autem amissio est magni etiam boni, cui inseparabile malum maius adiunctum sit. Plures multo propter opes quam propter inopiam periere.

1 XII. „Oculos perdidi." Habet et nox suas voluptates.

„Oculos perdidi." Quam multis cupiditatibus via incisa est! quam multis hominibus carebis, quos ne videre vellem, vel eruendi erant! non intelligis partem innocentiae esse cae-
2 citatem? huic oculi adulterium monstrant, huic incestum, huic domum quam concupiscat, huic urbem: irritamenta sunt vitiorum, duces scelerum, [fomenta malitiae].

3 ADDITIO. „Oculos perdidi." O quot simul vitae fastidia perdidisti, quot foeda spectaculorum ludibria non videbis! Multis vitiis obstructum iter.

„Oculis careo." Culpis careres plurimis, si his perpetuo caruisses.

4 „Auditum perdidi." Adulantium iam susurros atque obtrectantium iurgia evasisti.

„Mutus factus sum." Perdidisti mentiendi consuetudinem. Si muti fuissent Cicero et Demosthenes, et diutius vixissent et lenius obiissent.

1 XIII. „Amisi liberos." Stultus es, qui defles mortem mortalium. quid istic aut novum aut mirum est? quam rara est sine isto casu domus? Quid, si infelicem voces arborem, quod
2 stante ipsa cadunt poma? et hic tuus fructus est. Nemo extra ictum vulneris positus est: ducuntur ex plebeia domo inmatura funera, ducuntur et ex regia. Non est idem fati ordo, qui et aetatis. non quomodo quisque venit, emittitur. quid hic tamen est, quod indigneris? quid contra exspectationem tuam evenit? periere perituri.

3 „Sed ego illos superstites optaveram." Sed hoc nemo tibi promiserat.

„Perierunt liberi mei." Habebant illi, cuius essent magis

quam tui. Apud te precario morabantur: educandos tibi illos fortuna mandaverat: recepit illos, non abstulit.

ADDITIO. „Amisi filium." Melius dic: praemisi secutu- 4
rus [*et*] cito quidem, fortassis hodie, et quid scimus an hac ipsa hora. Nulla vitae fides est.

„Amisi filium." Amisisti simul et metus multos infini- 5
tamque materiam curarum et sollicitudinum, quibus ut careres, vel tibi vel filio moriendum fuit. securum patrem mors sola facit.

„Filium amisi." Si pium, nihil est iam, quod illi metuas: 6
in tuto est. si impium, tuorum numeratorem annorum, tuae stimulum senectutis extulisti. perdidisti forsitan, qui te perditum optabat.

„Filium perdidi." Si virtute praeditum, gaude, quod ha- 7
bueris. at si vitio perditum, gaude saltem, quod amiseris: utrobique naturae beneficium agnosce, quod talem dedit seu abstulit.

„Acerba morte filii deiectus sum." An non Anaxagoram 8
audieras? an oblitus eras te genuisse mortalem? Non affligitur sapiens [de] liberorum amissione, non amicorum: eodem animo fert illorum mortem, quo suam exspectat.

„Exstinctum fleo filium unicum." Si fleturus eras morien- 9
tem, et nascentem flesses: nunc mori desiit, tunc coeperat. Illi vixeras: vive iam tibi.

„Infantis filii casum miserabilem fleo." Humanum nihil 10
flendum. praemeditata esse debent, si non sunt. Non casum filii, inscitiam tuam defle et conditionis oblivionem.

XIV. „Naufragium feci." Cogita non quid perdide- 1
ris sed quod evaseris.

„Nudus exii." Sed existi.

„Omnia perdidi." Sed cum omnibus perire potuisti.

„In latrones incidi." Sed alius in accusatores, alius 2
in fures, alius in fraudatores: plena insidiis via est. Noli queri, quod incideris: gaude, quod evaseris.

XV. „Inimicos graves habeo." Quomodo adver- 1
sus feras munimenta conquireres, quomodo adversus serpentes, sic adversus inimicos auxilia circumspice, quibus illos aut arceas aut compescas aut, quod optimum est, places.

„Inimicos habeo.“ Illud est peius, quod amicos non habes.
2 „Amicum perdidi.“ Iam enim habuisse te certum est?
„Amicum perdidi.“ Alium quaere, et ibi eum quaeras, ubi invenias: quaere inter liberales artes, inter honesta et recta officia. quaere in laboribus. ad mensam res ista non quaeritur. quaere aliquem frugi.

„Perdidi amicum.“ Fortem animum habe, si unum: erubesce, si unicum. quid, tu in tanta tempestate ad unam ancoram stabas?

1 XVI. „Uxorem bonam amisi.“ Utrum inveneras bonam an feceras? si inveneras, adhuc habere te posse ex hoc intelligas, licet, quod habuisti: si feceras, bene spera: res periit, salvus est artifex.

2 [„Sine uxore sum.“ Et sine adversario. iam tui rerumque dominus tuarum esse incipis.

„Uxorem bonam ac decoram perdidi.“ Stulti est compedes suas quamvis aureas amare.]

3 „Amisi uxorem bonam.“ Quid in illa probabas? pudicitiam? quam multae diu custoditam perdiderunt! decus? quam multae inter probra matronalis ordinis esse coeperunt inter exempla nominatarum! delectabat te fides eius? quam multas ex optimis coniugibus pessimas videmus! ex diligentissimis so-
4 lutissimas, ex liberalissimis rapacissimas! Omnium quidem imperitorum animus, maxime tamen in lubrico muliebris est. etiamsi bonam uxorem habuisti, non potes affirmare in illo [eam] permansuram fuisse proposito. nihil est tam mobile quam
5 feminarum voluntas, nihil tam vagum. Veterum matrimoniorum repudia cognovimus et foediores divortio male cohaerentium rixas. quam multae quos in adolescentia amaverunt, in senectute communi reliquerunt! quotiens anile divortium risimus! quam multarum notus amor odio notiore mutatus est!

„Sed haec et fuit bona et fuisset [si vixisset].“ Mors effecit, ut affirmare sine periculo possis.

6 „Bonam uxorem amisi.“ Invenies [similem], si nihil quaeris nisi bonam uxorem: tu modo ne imagines proavosque respexeris nec patrimonium, cui iam ipsa nobilitas primo loco cessit. ista diu cum forma repugnabunt: facilius reges animum nulla vanitate [rerum] tumentem. non multum abest a con-

temptu viri, quae se nimis suspicit. Duc bene institutam nec 7 maternis inquinatam vitiis, non cuius auriculis utrimque patrimonia bina dependeant, non quam margaritae suffocent, non cui minus sit in dote quam in veste, non quam [in]patente sella circu[m]latam per urbem populus ab omni parte aeque quam maritus inspexerit, cuius sarcinis domus non sit angusta. Hanc facile ad mores tuos rediges, quam nondum corruperunt publici [corruptores].

„Uxorem bonam amisi.“ Non erubesces flere et intolerabilem vocare iacturam? Hoc unum deest, utrum illam lugeas 8 an non. cum maritum te cogitaveris, et virum cogita.

„Amisi uxorem bonam.“ Soror recuperari bona non potest nec mater: uxor adventicium bonum est. non est inter illa, 9 quae semel unicuique contingunt. multos tibi numerare possum, quibus bonam uxorem lugentibus melior contigit.

Mors, exilium, luctus, dolor non sunt supplicia sed tributa 10 vivendi. neminem illaesum fata transmittunt. Felix est non qui aliis videtur, sed qui sibi: vides autem, quam rara domi sit ista felicitas.

DE PAUPERTATE.

EXCERPTA E SENECAE EPISTULIS.

2,5 Honesta, inquit Epicurus, res est paupertas laeta. illa vero iam paupertas non est, si laeta est. Cui cum paupertate bene convenit, dives est. Non qui parum habet, sed qui plura cupit, pauper est. quid enim refert, quantum illi in arca, quantum in horreis lateat, quantum pascat, aut feneret, si alieno imminet, si non acquisita, sed acquirenda concupiscit? Quis sit divitiarum modus, quaeris? Primo habere quod necesse est: secundo, quod satis est.

4,4 Nulli potest secura vita contingere, qui de producenda nimis cogitat.

4,6 Nullum bonum iuvat habentem, nisi ad cuius amissionem praeparatus est animus.

4,10 Magnae divitiae sunt lege naturae composita paupertas. lex autem naturae, scis quos terminos nobis statuit? non esurire, non sitire, non algere. Uti famem sitimque depellas, non est necesse maria tentare, nec castra sequi. Parabile est, quod natura desiderat, et cito apponitur: ad supervacua sudatur: illa sunt, quae togam terunt, quae nos senescere cogunt, quae in aliena littora impingunt. Ad manum est, quod satis est.

9,20 Si cui sua non videntur amplissima, licet totius mundi dominus sit, miser est. Miser est, qui se beatissimum non iudicat, licet toti mundo imperet. Non est beatus, qui se id non putat esse.

14,9 Nihil habeamus, quod cum magno emolumento insidiantis eripi possit. quam minimum in corpore tuo sit spoliorum. Nemo ad humanum sanguinem venit propter ipsum, vel admodum pauci. Nudum latro transmittit: etiam in obsessa via pauperi pax est.

14,17 Is maxime divitiis fruitur, qui minime indiget.

Si ad naturam vives, numquam eris pauper: si ad opinio- 16,7
nem, numquam dives. Exiguum natura desiderat, immensum
opinio. Si congeratur in te quidquid multi locupletes possede-
runt, si ultra privatum pecuniae modum fortuna te provehat,
auro tegat, purpura vestiat, eo deliciarum opumque perdu-
cat, ut terram marmoribus abscondas, non tantum liceat ha-
bere, sed calcare divitias: accedent statuae et picturae, et
quidquid ars ulla luxuriae auro et argento elaboravit: majora
cupere ab his disces. Desideria naturalia finita sunt: ex falsa
opinione nascentia ubi desinant, non habent. nullus enim ter-
minus falso est. Veritati aliquid extremum est: error immen-
sus est. Retrahe te ergo a vanis: et cum voles scire, an na-
turalem, an vanam habeas cupiditatem, considera, num ali-
cubi consistat: si longe progresso semper aliquid longius re-
stat, scito id naturale non esse. Paupertas expedita, secura est. 17,3
Cum classicum cecinit, scit non se peti: cum aliquo conclama-
tum est, quomodo exeat, non quid efferat, quaerit. At cum
navigandum est, non strepitu portus, non unius comitatu in-
quieta sunt littora. Non circumstat illum turba hominum, ad
quos pascendos transmarinarum regionum optanda est fertilitas.
Facile est pascere paucos ventres et bene institutos et nihil
aliud desiderantes quam impleri. Parvo fames constat, magno
fastidium. Paupertas contenta est desideriis instantibus satis-
facere. — Sanus dives est, qui licet habeat divitias, eas tamen
ut fugientes habet. — Quid ergo est, quare recuses eam contu- 17,4
bernalem, cuius mores sanus dives imitatur? Si vis vacare
animo, aut pauper sis oportet, aut pauperi similis. Non pot-
est studium salutare fieri sine frugalitatis cura. Frugalitas pau-
pertas voluntaria est.

Perpessi sunt multotiens exercitus inopiam omnium re- 17,7
rum, vixerunt herbarum radicibus et dictu foedam tulerunt
famem. et haec omnia perpessi sunt pro regno, quo magis
mireris, alieno. Dubitabit aliquis ferre paupertatem, ut ani-
mum a furoribus liberet?

Multis divitias parasse non finis miseriarum fuit, sed muta- 17,11
tio. nec hoc miror: non in rebus vitium, sed in animo ipso
est. Illud quod paupertatem gravem nobis fecerat, et divitias
graves faciet. Quemadmodum nihil refert, utrum aegrum in

lecto ligneo an in aureo colloces: quocumque illum transtuleris, morbum suum secum transferet: sic nihil refert, utrum aeger animus in divitiis an in paupertate sit: malum suum illum sequitur.

18,7 Ad securitatem non est opus fortuna. quod enim necessitati sat est, dabit, licet irata.

18,8 Ne imparatos nos fortuna deprehendat, fiat nobis paupertas familiaris. Securius divites erimus, si sciemus, quam non sit grave pauperes esse.

18,12 Incipe cum paupertate habere contubernium.

Aude hospes contemnere opes, et te quoque dignum
Finge deo.

Nemo alius dignus deo est, nisi qui opes contempsit. Quare possessiones tibi non interdico, sed efficere volo, ut illas intrepide possideas. quod uno consequeris modo, si te etiam sine illis bene victurum speraveris, et si illas tamquam exituras adspexeris.

20,7 Discedat quisquis non te, sed aliud in te sequebatur. ob hoc unum est amanda paupertas, quod a quibus ameris, ostendit.

20,10 Multum est, non corrumpi divitiarum contubernio. Magnus ille est, qui in divitiis pauper est.

20,13 Nemo nascitur dives. Quisquis exit in lucem, iussus est pane et lacte esse contentus: ab his initiis regna nos non capiunt.

25,4 Panem et aquam natura desiderat. nemo ad haec pauper est. intra quae si quis desiderium suum clusit, cum ipso Iove de felicitate contendat.

36,1 Res inquieta felicitas est, ipsa se exagitat, movet cerebrum non in uno genere: alios in cultum irritat, alios in potentiam, alios inflat, alios mollit.

80,6 Si vis scire, quam nihil mali sit in paupertate, compara inter se vultum pauperis et divitis: saepius pauper et fidelius ridet: nulla sollicitudine concutitur, in alto est. cura velut nubes levis transit: horum, qui felices vocantur, hilaritas ficta est: huic gravis et suprema superbia, licet non palam, tristitia est, eo quidem gravior, quod interdum non licet palam esse miseros, sed inter aerumnas cor ipsum exedentes necesse est agere felicem.

Abstrahunt a recto divitiae, honores, potentiae, et cetera, 81,26
quae opinione hominum cara sunt, pretio suo vilia. Nescimus
aestimare res, de quibus non cum fama, sed cum rerum na-
tura deliberandum est. Nihil habent ista magnificum, quod
mentes nostras in se trahat, praeter hoc, quod mirari illa
consuevimus. non enim quia concupiscenda sunt, laudan-
tur, sed quia concupiscuntur.

Hanc praecedentem caussam habent divitiae: mutant ani- 87,31
mos, superbiam et arrogantiam pariunt, invidiam trahunt, eo
usque mentem alienant, ut fama pecuniae nos etiam nocitura
delectet. Bona omni culpa carere decet: pura sunt, non cor-
rumpunt animos, non sollicitant: extollunt quidem animos et
delectant, sed sine tumore. Quae bona sunt, fiduciam faci-
unt: divitiae audaciam. quae bona sunt, magnitudinem animi
dant: divitiae insolentiam.

L. ANNAEI SENECAE CORDUBENSIS

DE MORIBUS LIBER.

---

1 Omne peccatum actio est. actio autem omnis voluntaria est tam honesta quam turpis: ergo voluntarium est omne peccatum. Tollite excusationes: nemo peccat invitus.

2 Educatio et disciplina mores faciunt et unusquisque sapit [et vivit], quod didicit. itaque bona consuetudo excutere debet, quod mala instruxit. — [Bene docet loqui *qui* bene docet facere.]

3 Nihil interest, quo animo facias, quod fecisse vitiosum
4 est, quia facta cernuntur, animus [vero] non videtur. nulla
autem laus est non facere, quod facere non possis.

5 Quid est homini inimicissimum? [alter] homo.

6 Libenter feras, quod necesse est. dolor patientia vincitur.

7 Ex*petas*, quod te numquam poeniteat.

8 Non quam multis placeas, sed qualibus, stude.

9 In hoc tantum incumbe, ut libentius audias quam loquaris.

10 Multos vitam differentes mors incerta praevenit: itaque omnis dies velut ultimus iudicandus est.

11 Tristitiam, si potes, non admiseris, si minus, non ostenderis.

12 Amicum [in] secreto mone, palam lauda.

13 Verba rebus, non personis aestimanda sunt.

14 Oratorem te puta, si tibi [ipsi] ante omnes quod oportet persuaseris.

15 Ut licentiosa mancipia animi imperio coerceas linguam, ventrem, libidinem.

16 Quod tacitum esse velis, nemini dixeris. si tibi [ipsi] non imperasti, quomodo ab aliis silentium speras?

17 Ridiculum est aliquem odio nocentis innocentiam [suam] perdere.

18 Monstro similis est avaritia senilis. quid enim stultius est, quod dici solet, quam via deficiente augere viaticum.

Omnes infantes terra nudos excipit: non te pudet sordi- 19
dius vivere quam nasci? [al'. fortius nasci quam vivere?]

Quid dulcius quam habere amicum, cum quo audeas ut 20
tecum omnia loqui? [servandus ergo est omni diligentia raro
inventus amicus. est enim alter ego.]

Quid sis interest, non quid habearis. 21

Magnarum virium est negligere laedentem. 22

Nondum es felix, si nondum te turba dimiserit. 23

Si vis beatus esse, cogita hoc primum *contemnere con- 24
temni ab eisdem*.

Priusquam promittas, deliberes, et cum promiseris, facias. 25

Id agas, [ut] ne quis merito tuo te oderit, et si nullos ini- 26
micos tibi faciat iniuria, multos [tamen] facit invidia.

Solitudinem quaerat, qui vult cum innocentibus vivere. 27

Optimus ergo animus et pulcherrimus dei cultor est. 28

Abstinebis [ab] alieno matrimonio. 29

Praestabis parentibus pietatem, cognatis indulgentiam, 30
[amicis fidem,] omnibus aequitatem.

Devitabis crudelitatem et ministram crudelitatis iram. 31

Non vives aliter in solitudine [et] aliter in foro. 32

Nil petas, quod negaturus fuisti: nihil negabis, quod pe- 33
titurus fuisti.

Pacem habebis cum hominibus, cum vitiis bellum. 34

Hoc habet omnis adfectus, ut in id quod ipse insanit, 35
[in idem] putet ceteros furere.

Maximum in eo vitium est, qui non vult melioribus pla- 36
cere sed pluribus.

Vis omnibus esse notus? prius effice ut neminem no- 37
veris.

Bonum est non laudari velle, sed praestantius est lauda- 38
bilem esse. [al'. Bonum est non laudari et esse laudabilem.]

Morieris: stultum est timere quod vitare non possis. 39

Male de te opinantur homines: sed mali. malis autem 40
displicere est laudari.

Male de te loquuntur homines: bene autem loqui nesciunt. 41
faciunt non quod mereor ego sed quod solent ipsi.

Homines de te male loquuntur: si merito, non quod lo- 42
quuntur molestum fuit, sed quod non mentiuntur. si immerito,

innocentia mea nunc maxime gaudeo. apparet enim illos obiecturos vera, si possent.

43 Non es in patria: patria est ubicumque bene est. illud enim, per quod bene est, non in loco sed in homine est.

44 Nihil magnum est in rebus humanis, nisi magno animo despicias.

45 Quae sunt magnae divitiae? non desiderare divitias.

46 Quis plurimum habet? qui minimum cupit.

47 Quid est dare beneficium [deo]? deum imitari.

48 Honestius est cum iudicaveris amare quam cum amaveris, iudicare.

49 Dissensio ab alio incipiat, a te autem reconciliatio.

50 Succurre paupertati amicorum, immo occurre.

51 Amicos secundae res parant, adversae certissime probant.

52 Peiora sunt tecta odia quam aperta. itaque te minus loquax inimicus offendit quam tacitus.

53 Mira ratio est, quae non vult praedicari, quod gaudet intelligi.

54 Agnosci amat, qui quod agit, ostendit.

55 Eleemosyna non tam accipientibus quam dantibus prodest.

56 et spes praemii solatium fit laboris.

57 Quae est maxima egestas? avaritia.

58 Pecuniae imperare oportet, non servire.

59 Nullum conscium peccatorum tuorum magis timueris quam temet ipsum: alium potes effugere, te autem numquam.

60 Quis est pauper? qui sibi videtur.

61 Qui a multis timetur, multos timet.

62 Infelicitatem erige, submitte felicitatem.

63 Vera felicitas innocentia est.

64 Nequitia ipsa sui poena est.

65 Mala conscientia saepe tuta est, secura numquam.

66 Libidinis initia continebit, qui exitum cogitabit.

67 Beneficii accepti numquam oportet oblivisci, dati protinus.

68 Inhonesta victoria est suos vincere.

69 Satis est poenarum potuisse puniri.

70 Inimicitias tarde suscipe, [amicitias] exerce moderate.

71 Simultates depone.

72 Imago animi sermo est.

Qualis vir, talis oratio. 73
Magna res est vocis et silentii tempora nos*se*. 74
Qui aequo animo malis immiscetur, malus est. 75
Neminem laudaveris [*cito*], neminem cito accusaveris: 76
semper puta te c*oram* diis testimonium dicere.
Vitium est omnia credere, vitium nihil credere. 77
Utendum est divitiis, non abutendum. 78
Nullum putaveris locum sine teste. 79
Excusationem quaerere vitium. [*sed omnia delinque ad 80
dominum.*]
Fortior est qui cupiditatem vincit quam qui hostem subicit. 81
Est difficillimum se ipsum vincere. 82
Inique irascitur, qui suis irascitur. 83
Amare sic incipe tamquam non liceat desinere. 84
Magnarum rerum etiamsi successus non fuerit, honestus 85
est ipse conatus.
Nobilitas animi est generositas sensus. 86
Nobilitas corporis generosus animus. 87
Honestior est quem senectus ad otium retulit quam quem 88
in otio invenit. *et tunc incipiat laborare.
Turpe spectaculum praebet animus aeger. 89
Numquam sit tristis facies tibi in commodo alterius. 90
Homo sum: quomodo devitabo secundarum rerum in- 91
vidiam?
Si felicitatem iactaveris, cum multis dives eris. 92
Quomodo optime potentiam tuebor? impotentia occasionis. 93
Locum tenet innocentiae proximum confessio: ubi con- 94
fessio, ibi remissio irae.
Severitas in vitio est. 95
Boni iudicis est dispensare non tantum quid damnandum 96
sit, sed quatenus.
Proximus iustitiae modus severitas. 97
Quietissimam vitam agerent homines in terris, si haec 98
duo verba *e* natura [omnium] rerum tollerent: m e u m et
t u u m.
Qui paupertatem timet, timendus est. 99
Vires tuas amici magis sentiant beneficiis quam iniuriis. 100
Pecunia non satiat avaritiam sed irritat. ideo semper in- 101

102 diget. pecunia *scit cum eius moribus convenire. [al'. Pecunia si tibi est: cui ius usura morbi.]

103 Mihi crede, non potes dives esse et felix.

104 Auribus frequentius quam lingua utere.

105 Quidquid dicturus es, ante quam aliis [dixeris], dicito tibi.

106 Nihil interest inter iratum et insanum nisi unus dies: *alter semper irascitur, alter semper insanit.

107 Facillime bonis frueris, si ea vitaveris, quae vituperaveris.

108 Cum ali[en]os timueris, te ipsum verere. nam saepe sine aliis esse potes, sine te numquam.

109 Si bene te instruxeris, pudeat deteriora facere.

110 Quod persuaseris, erit diuturnum, quod coegeris, erit in occasione.

111 Alteri semper ignoscito, tibi ipsi numquam.

112 Tantum ad virtutem adicies, quantum ex voluptate abstraxeris.

113 Stultum est somno delectari et quasi mortem moliri, cum somnus assidua sit mortis imitatio.

114 Bonis nocet qui malis parcit.

115 Multi cum aliis maledicunt, sibi ipsis convicia faciunt.

116 Nihil turpius quam qui obicit alteri [quod] sibi obiciendum.

117 [Ut licentiosa mancipia animi imperio rege linguam, libidinem, ventrem] cupiditatem[que] comprime: si non potes, paululum remitte.

118 Saepe ea, quae sanari ratione non poterant, sanata sunt tempore.

119 Qui propter pecuniae amorem et libidinum moritur, ostendit se numquam sui causa vixisse.

120 Turpia ne dixeris. paulatim enim pudor per verba discutitur.

121 Sic habita, ut potius laudetur dominus quam domus.

122 Consuetudinaria res est innocentia.

123 Non damnatio, sed causa hominem turpem facit.

124 Merito damnari poena damnati est, damnatio immerita damnantis est calamitas.

125 Si aliquid cogitaveris, cito apparebit conversantibus.

126 Videri vis ab omnibus *numquam bonae honestatis simulatio longa est.

127 Quod de alienis tractas, ex tuis iudices.

Multi sunt obligandi, pauci offendendi. nam memoria 128
beneficiorum facilis est, iniuriarum tenax.

Obiurgationi semper aliquid blandi admisce. facilius enim 129
penetrant verba, quae molli vadunt via quam [*quae*] aspera.
nemo enim se mutat, qui mutari se desperat.

Quotiens scrib*es* aliquid [*quod*] *edi*t*urus* es, scito morum 130
tuorum te hominibus chirographum dare.

Qui in servos irascitur et crudelis est, satis ostendit po- 131
testatem adversus alienos sibi [*fuisse, sui*] defuisse.

Qui nescit tacere, nescit et loqui. 132

Facilius est pauperi contemptum effugere quam diviti in- 133
vidiam.

Bonus fruitur bona conscientia. 134

[*In*] malis hominibus tutissimum est cito fugere. 135

Nulla pusilla domus, quae multos amicos capit. 136

Scire uti paupertate maxima felicitas. 137

Acuit intentio [nimi*a*], frangit animum remissio. 138

Numquam scelus scelere vincendum est. 139

Bonus vir est, qui eo perduxit [adfectu] animum, ut non 140
tantum peccare non velit, sed etiam non possit.

Regnantibus peius multo periculum quam his, qui iudi- 141
cantur: hi enim singulos timent, illi universos.

Numquid fortis fortem se gloriabitur, quem corporis aegri- 142
tudo efficit infirmum? Numquid dives [in] opibus suis gloria-
bitur, cuius spem fur vel tyrannus abrupit? Numquid nobilitas
gloriabitur, effecta nonnumquam indignis et miserabilibus ser-
viens?

Diabolus aliquando se gloriabatur interfectorem tuae mise- 143
ricordiae, nunc intergemiscit socios tuae beatitudinis.

Fugienda sunt omnibus modis et abscindenda igni ac ferro 144
totoque artificio separanda languor a corpore, imperitia ab
animo, luxuria a mente, a civitate seditio, a domo discordia,
a cunctis rebus intemperantia.

Dixit quidam amicorum omnia esse communia et amicum 145
se ipsum esse alterum. duorum temporum maxime haben-
dam curam, et eorum, quae acturi sumus, et eorum, quae
gessimus. post deum veritatem colendam, quae sola homines
diis proximos facit.

L. ANNAEI CORDUBENSIS
(MARTINI DUMIENSIS EPISCOPI AD MIRONEM REGEM GALLICIAE)
DE FORMULA HONESTAE VITAE
[*VEL DE VERBORUM COPIA*
VEL
DE QUATUOR VIRTUTIBUS CARDINALIBUS] *LIBER.*

I. Gloriosissimo ac tranquillissimo et insigni catholicae fidei praedito pietate Mironi regi Martinus humilis episcopus.

Non ignoro, clementissime rex, flagrantissimam animi tui sitim sapientiae insatiabiliter poculis inhiare eaque te ardenter, quibus moralis scientiae rivuli manant, fluenta requirere, et ob hoc humilitatem meam tuis saepius litteris admones, ut dignationi tuae crebro aliquid per epistolam scribens aut consolationis aut exhortationis alicuius et qualiacumque sint dicta offeram. Sed quamvis hoc a me exigat laudabile tuae pietatis studium, scito tamen tenuitati meae insolentem continuo a cautis impingi proterviam, si regalis reverentiae pietatem aut assiduis aut vilibus, ut libet, dictis adiungam. et ideo ne aut ego licentia piae invitationis abuterer loquendo aut vestro magis desiderio obsisterem reticendo, libellum hunc nulla sophismatum ostentatione politum sed planitie purae simplicitatis excerptum capacibus fidenter auribus obtuli recitandum. quem non vestrae specialiter instituo potestati, cui naturalis sapientiae sagacitas praesto est, sed generaliter his conscripsi, quos ministeriis tuis adstantes haec convenit legere, intelligere et tenere. Titulus autem libelli est formula vitae honestae, quem idcirco tali volui vocabulo superscribi, quia non illa ardua et perfecta, quae a paucis et peregregiis deicolis patrantur, instituit, sed ea magis commonet, quae et sine divinarum scripturarum praeceptis naturali tantum humanae intelligentiae lege etiam a laicis recte honesteque viventibus valeant adimpleri.

Quatuor virtutum species multorum sapientum sententiis definitae sunt, quibus animus humanus componi ad honestatem vitae possit: harum prima est prudentia, secunda magnanimitas, tertia continentia, quarta iustitia. Singulae igitur his officiis, quae subtus annexa sunt, honestum ac bene moratum virum efficiunt.

II. De prudentia.

Quisquis igitur prudentiam sequi desideras, tunc per ra- 1
tionem recte vives, si omnia prius aestimes et perpenses et dignitatem rebus non ex opinione multorum sed ex earum natura constituas. nam scire debes, quia sunt quaedam, quae non videntur bona esse et sunt, et quaedam, quae videntur bona esse et non sunt. Quaecunque autem ex rebus transito- 2
riis possides, non mireris nec magni aestimes [precii], quod caducum est, nec apud te quae habes, tamquam aliena servabis, sed pro te tamquam tua dispenses et utaris. Si pru- 3
dentiam amplecteris, ubique idem eris, et prout rerum modus ac temporis varietas exigit, ita te accommodes tempori nec te in aliquibus mutes sed potius aptes, sicut manus, quae semper eadem est et cum in palmam extenditur et cum in pugnum restringitur. Prudentis proprium est examinare con- 4
silia et non cito facili credulitate ad falsa prolabi. De dubiis non definias sed suspensam tene[as] sententiam. nihil inexpertum affirmes, quia non omne, quod verisimile est, statim verum est, sicut et saepius quod primum incredibile videtur, non continuo falsum est. crebro siquidem faciem mendacii veritas retinet, [et] crebro mendacium specie veritatis occulitur. nam sicut aliquando tristem frontem amicus et blandam adulator ostendit, sic verisimil[itudin]e coloratur [veritas] et ut fallat vel surripiat conatur. Si prudens esse cupis, in fu- 5
tura prospectum intende et quae possunt contingere, animo tuo cuncta propone. nihil tibi subitum sit sed totum ante prospicias. nam qui prudens est, non dicit: „non putavi hoc fieri," quia non dubitat sed exspectat, non suspicatur sed cavet. Cuiuscumque facti causam require: cum initia invene- 6
ris, exitus cogitabis. Scito in quibusdam te debere perseverare, quia coepisti: quaedam vero nec incipere, in quibus perseverare sit noxium. Prudens fallere non vult, falli non

poterit. [Boni est viri etiam in morte neminem fallere.]
7 Opiniones tuae iudicia sint. cogitationes vagas [et inutiles et] velut somnio similes non recipies, quibus si animum tuum oblectaveris, cum omnia disposueris, tristis remanebis. Sed cogitatio tua stabilis sit et recta: sive deliberet sive contem-
8 pletur sive quaerat, a vero non recedat. Sermo quoque tuus non sit inanis, sed aut suadeat aut moneat aut consoletur aut praecipiat. Lauda parce, vitupera parcius. nam similiter est reprehensibilis nimia laudatio ut immoderata vituperatio; illa siquidem adulatione, ista malignitate suspecta habetur. Testimonium veritati, non amicitiae reddas. Cum consideratione
9 promitte, plenius quam promiseris, praesta. Si prudens fuerit animus tuus, tribus temporibus dispensetur: praesentia ordina, futura praevide, praeterita recordare. nam qui praesentia non ordinat, obliviosus et fatuus appellatur, *qui* nil de praeterito cogitat, perdit vitam, qui nil de futuro praemeditatur, in omnia incautus incidit. Propone animo tuo et mala
10 et bona futura, ut illa sustinere valeas, ista moderari. Nec semper in actu sis, sed interdum animo tuo requiem dato, et requies ipsa sit sapientiae studiis et cogitationibus bonis plena. nam prudens numquam marcet otio. aliquando animum remissum habet, numquam solutum. accelerat tarda, perplexa expedit, dura mollit, aspera tentat, ardua exaequat. scit enim, quid qua via aggredi debeat et cito singula ac distincte videt. [Consilium peritorum.] ex apertis obscura aestimat, ex par-
11 vulis magna, ex proximis remota, ex partibus tota. Non te moveat dicentis auctoritas, nec quis, sed quid dicat intendito. nec quam multis sed qu[al]ibus placeas, cogita. Id quaere, quod potest inveniri, id disce, quod potest sciri, id opta, quod potest optari coram bonis. nec altiori rei te imponas, in
12 qua tibi stanti tremendum, descendenti cadendum sit. Tunc consilia tibi salutaria advoca, cum tibi alludit vitae prosperitas. tunc te velut in lubrico retinebis ac sistes nec tibi dabis impetus liberos, sed circumspicias, quo eundum sit et quousque.

III. De magnanimitate.

1 Magnanimitas vero, quae et fortitudo dicitur, si insit animo tuo, cum magna fiducia vives, liber, intrepidus, ala-

cer. Magnum bonum humani animi est non timere, sed constare sibi et finem vitae intrepidus exspectare. [Nil aliud magnum in rebus humanis nisi animus magna despiciens.]
Si magnanimus fueris, numquam iudicabis contumeliam tibi 2
fieri. De inimico dices: non nocuit mihi sed animum nocendi habuit. et cum illum in potestate tua videbis, vindictam putabis potuisse vindicare: scito enim magnum et honestum vindictae genus esse ignoscere. Neminem susurro appetas, ne- 3
minem suffodias: palam aggredere. non geres conflictum nisi indixeris: nam fraus et dolus imbecillem decent. Eris ma- 4
gnanimus, si pericula non appetas, ut temerarius, nec formides, ut timidus. nam nil timidum facit animum nisi reprehensibilis vitae conscientia. [Mensura ergo magnanimitatis est nec timidum esse hominem nec audacem.]

IV. De continentia.

Continentiam vero si diligis, circumcide superflua et in 1
artum desideria tua constringe. Considera tecum, quantum natura poscat et non quantum cupiditas expetat. Si continens 2
fueris, usque eo pervenies, ut te ipso contentus sis. nam qui sibi ipsi satis est, cum divitiis natus est. [Si ad naturam vivas, numquam eris pauper. Si alicui sua non videntur amplissima, si totius mundi dominus sit, miser est. Qui paupertati concordat, dives est. Nulli potest secura vita contingere, qui de re exigua nimis cogitat.] Impone concupiscentiae [tuae] fre- 3
num [et modum]. omniaque blandimenta, quae occulta voluptate animum trahunt, reice. Ede citra cruditatem, bibe citra ebrietatem. observa, ne in convivio nec in qualibet vitae communitate quos non imitaberis, damnare videaris. Nec 4
praesentibus deliciis inhaerebis nec desiderabis absentes. Victus tibi ex facili sit, nec ad voluptatem sed ad cibum accede. palatum tuum fames excitet, non sapores. Desideria tua parvo redime, quia hoc tantum curare debes, ut desinant. atque ita quasi ad exemplum divinum compositus a corpore ad spiritum, quantum potes, festina te adducere. Si continentiae 5
studeas, habita non amoene sed salubriter, nec dominum velis esse notum a domo, sed domum a domino. Non tibi ascribas quod non eris [nec quod es], nec maior quam es, videri velis. hoc magis observa, ne qua paupertas tibi immunda sit

nec vitae parsimonia sordida, nec simplicitas [tibi] neglecta
nec lenitas iam languida. et si res tibi exiguae sunt, non sint
tamen [animo tuo] angustae. Nec tua defleas nec aliena mi-
6 reris. Si continentiam diligis, turpia fugito, antequam acce-
dant, nec quidquam aliud vereberis plus quam te. Omnia to-
lerabilia esse praeter turpitudinem crede. a verbis quoque tur-
pibus abstineto, quia licentia eorum impudentiam nutrit. Ser-
mones utiles magis quam facetos et affabiles ama, rectos
7 potius quam obsecundantes. Miscebis interdum seriis iocos
sed temperatos et sine detrimento dignationis et verecundiae.
nam reprehensibilis risus est, si immoderatus sit, si pueri-
liter effusus, si muliebriter factus. odibilem quoque hominem
facit risus aut superbus aut elatus aut malignus et fatuus, aut
8 alienis malis evocatus. Si ergo tempus exigit iocos, hos quo-
que cum dignitate sapientiae gere, ut te non gravet[*ur*] quis-
quam tamquam asperum nec te contemnat tamquam vilem.
Non erit tibi scurrilitas sed grata urbanitas. Sales tui sine dente
sint, risus sine cachinno, ioci sine vilitate, vox sine clamore,
incessus sine tumultu. Quies non desidia erit tibi et cum ab
9 aliis luditur, sancti aliquid honestique tractabis. Si continens
es, adulationes evita, sitque tibi tam triste, si laudaris a tur-
pibus quam si laudaris ob turpia. laetior esto, quotiens dis-
plices malis et malorum de te pravas existimationes [ad] ve-
10 ram tui laudem ascribe. Difficillimum opus continentiae est
assentationes adulantium multorum repellere, quorum sermo-
nes animum quadam voluptate resolvunt. Nullius per assen-
tationem amicitiam merearis, nec ad tuam gratiam promeren-
11 dam per hanc [aliis ad te] aditum pandas. Non eris audax
nec arrogans. submittes te, non proicies, gravitate servata.
Admoneberis libenter, reprehenderis patienter. si merito ob-
iurgaverit te aliquis, scito quia profuit tibi, si immerito, scito
quia prodesse voluit. [meliora sunt enim odia diligentis quam
fraudulenta oscula odientis.] Non acerba, sed blanda verba
12 timebis. Esto vitiorum fugax ipse, alienorum vero neque cu-
riosus scrutator neque acerbus reprehensor, sed sine expro-
bratione corrector, ita ut admonitionem hilaritate praevenias.
et errori veniam facile dato. Nec extollas quemquam neque
13 deicias. Dicentium esto tacitus auditor, auditorum promptus

receptor. Requirenti facile responde, contendenti facile cede, ne in iurgia execrationesque [al'. nec ad iniuriarum excitatio-
nes] descendas. Si continens es, animi et corporis motus 14
observa, ne indecori sint. nec ideo illos contemnas, quia latent. nam nihil differt, si nemo videat, cum tu ipse videas. Mobilis esto, non levis, constans, non pertinax. Alicuius rei
scientiam te habere non sit ignotum nec molestum. Omnes 15
tibi pares facies: inferiores superbiendo ne contemnas, superiores recte vivendo ne timeas. In reddenda officiositate neque negligens neque exactor appareas. Cunctis esto benignus, nemini blandus, paucis familiaris, omnibus aequus.
Severior esto iudicio quam sermone, vita quam vultu, cultor 16
iustitiae [al'. clementiae], saevitiae detestator, bonae famae neque tuae seminator neque alienae invidus. rumoribus, criminibus, suspicionibus minime credulus, sed malignis potius, qui per speciem simplicitatis ad nocendum aliquibus subrepunt, oppositissimus. ad iram tardus, ad misericordiam pronus, in adversis firmus, in prosperis cautus et humilis, occultator virtutum sicut alii vitiorum, vanae gloriae contemptor,
bonorum, quibus praeditus es, non acerbus exactor. Nullius 17
imprudentiam despicies. Rari sermonis esto, sed loquentium patiens, severus ac serius, sed hilares non aspernans, sapientiae cupidus et docilis. quae nosti, sine arrogantia imparties. quae nescis, sine occultatione ignorantiae tibi postula impartiri. [Non conturbabit sapiens mores publicos nec populum in se vitae novitate convertet.]

V. De iustitia.

Iustitia post haec est opus. Quid autem est iustitia, nisi 1
naturae tacita conventio in adiutorium multorum inventa. Iustitia est etiam habitus animi communi utilitate servata suam suique tribuens dignitatem. Et quid est iustitia nisi [nostra constitutio vel est] divina lex et vinculum societatis humanae. In hac non est ut aestimemus, quid expediat. expedit enim
quicquid dictaverit. Quisquis ergo hanc sectari desideras, 2
time prius et ama deum, ut ameris a deo. amabis enim deum, si illum in hoc imitaberis, ut velis omnibus prodesse, nemini nocere et tunc te virum iustum appellabunt omnes, sequentur
te, venerabuntur et diligent. Iustus enim ut sis, non solum 3

non nocebis, sed etiam nocentes prohibebis. nam nihil nocere
non est iustitia, sed abstinentia alieni est. Ab his ergo inci-
pias, ut non auferas. et ad maiora ut proveharis, et ablata
restituas aliis. Raptores ipsos ne aliis timendi sint, castiga et
4 cohibe. Ex nulla vocis ambiguitate controversiam nectes, sed
qualitatem animi speculare. Nihil tibi intersit, an affirmes, an
iures: de religione et fide scias agi ubicumque de veritate
tractatur. nam si in iureiurando deus non invocatur et invo-
canti testis non est, tamen non transies veritatem, ne iustitiae
5 transeas legem. Quod si aliquando coarcteris uti mendacio,
utere non ad falsi f*ru*ctum sed ad veri custodiam. et si con-
tigerit fidelitatem mendacio redimere, non mentieris, sed po-
tius excusaberis, quia ubi honesta causa est, iustus secreta
6 non pandit. tacenda enim tacet, loquenda loquitur. Atque
illi pax est aperta et secura tranquillitas. in hoc enim si stu-
dere curaveris, laetus et intrepidus cursus tui finem exspe-
ctans prospicies haec tristia huius mundi et tumultuosa hilaris,
quietus, extremis securus.

VI. [De moderanda prudentia.]

1 In his ergo institutionibus hae quatuor virtutum species
perfectum te facient virum, si mensuram rectitudinis earum
2 aequo vivendi fine servabis. Nam si prudentia terminos suos
excedat, callida et pavida commiseris, investigator latentium
et scrutator qualiumcunque noxarum ostenderis. notaberis ti-
midus, suspiciosus et contemptus, attentus, semper aliquid
timens, [semper aliquid dubitans], semper aliquid quaerens,
semper aliquid convincens, qui subtilissimas suspiciones tuas
ad reprehensionem impingas a*dmiss*i. [al'. ad animi tui ap-
3 prehensionem impingas.] monstraberis digito astu plenus, ver-
sipellis et simplicitatis inimicus, contemplator culparum, et
postremo uno nomine vocaberis a cunctis malus homo. In
has ergo maculas immensurata prudentia te perducet. Quicun-
que in illa mediocri lance persistit, nec obtusum in se aliquid
habebit nec versutum.

VII. [De moderanda magnanimitate.]

1 Magnanimitas autem si se extra modum extollat suum, fa-
ciet virum minacem, inflatum, turbidum, inquietum et in
quascunque extollentias dictorum et actorum neglecta hone-

state festinum, qui momentis omnibus supercilia surrigens
ut bestiarius, etiam quieta excitat: alium ferit, alium fugat.
Sed quamvis audax sit impugnator, tamen multa extra se va- 2
lentia ferre non poterit, sed aut miserum appetit finem aut
aerumnosam sui memoriam derelinquit. Mensura ergo magna-
nimitatis est nec timidum esse hominem nec audacem.

VIII. [De moderanda continentia.]

Continentiae deinde hic terminus te astringat: cave ne 1
parcus sis nec suspiciose et timide manum contrahas nec in
minimis quoque speculum ponas. nam talis et tam circumcisa
putrebit integritas. Hac ergo mediocritatis linea continentiam 2
observabis, ut nec voluptati deditus, prodigus aut luxurio-
sus appareas, nec avara tenacitate sordidus aut obscurus
exsistas.

IX. [De moderanda iustitia.]

Iustitia postremo eo mediocritatis itinere tibi regenda est, 1
ne ductu iugiter levi immotam semper animi rationem negli-
gentia subsequatur, dum nec de magnis neque de minimis
errantium vitiis corrigendi curam geris, sed licentiam pec-
candi aut alludentibus tibi blande aut illudentibus proterve
permittis, neque rursus nimia rigiditate et asperitate nihil
veniae aut benignitatis reservans humanae societati durus ap-
pareas. Ita ergo iustitiae regula tenenda est, ut reverentia 2
disciplinae eius neque nimia negligentia comitata communitate
despecta vilescat neque saeviori atrocitate durata gratiam hu-
manae amabilitatis amittat.

X. [Conclusio.]

Si quis ergo vitam suam ad utilitatem non tantum propriam sed etiam multorum assistere desiderat, hanc praedictarum virtutum formulam pro qualitatibus temporum, locorum, personarum atque causarum eo mediocritatis tramite teneat, ut in quodam velut meditullio summitatis exsistens quasi per abrupta altrinsecus praecipitia aut ruentem compos ipse devitet insaniam aut deficientem impugnet ignaviam.

EPISTOLAE SENECAE, NERONIS IMPERATORIS MAGISTRI, AD PAULUM APOSTOLUM ET PAULI APOSTOLI AD SENECAM.

S. Hieronymus de Seneca in catalogo sanctorum.

Lucius Annaeus Seneca Cordubensis, Sotionis stoici discipulus et patruus Lucani poetae, continentissimae vitae fuit, quem non ponerem in catalogo sanctorum, nisi me epistolae illae provocarent, quae leguntur a plurimis, Pauli ad Senecam et Senecae ad Paulum. in quibus, cum esset Neronis magister et illius temporis potentissimus, optare se dicit eius esse loci apud suos, cuius sit Paulus apud Christianos. Hic ante biennium quam Petrus et Paulus martyrio coronarentur, a Nerone interfectus est.

EPISTOLA I.

Seneca Paulo salutem.

Credo tibi, Paule, nunciatum esse, quod heri [de te] cum Lucilio nostro de apocryphis et aliis rebus sermonem habuerimus. erant enim quidam disciplinarum tuarum comites mecum. nam in hortos Salustianos secesseramus, quo loco occasione nostra alio tendentes hi, de quibus dixi, visis nobis adiuncti sunt. certe quod tui praesentiam optavimus, et hoc scias volo: libello tuo lecto, id est de plurimis aliquibus litteris, quas ad aliquam civitatem seu caput provinciae direxisti, mira exhortatione vitam moralem continentes, usque refecti sumus. Quos sensus non puto ex te dictos sed per te, certe aliquando ex te et per te: tanta enim maiestas earum est rerum tantaque generositate clarent, ut vix suffecturas putem aetates hominum, quibus institui perficique possint. Bene te valere, frater, cupio.

EPISTOLA II.

Senecae Paulus salutem.

Litteras tuas hilaris heri accepi, ad quas rescribere statim potui, si praesentiam iuvenis, quem ad te eram missurus, habuissem. scis enim, quando et per quem et quo tempore et cui quid dari committique debeat. Rogo ergo, non putes te neglectum, dum personae qualitatem respicio. Sed quod litteris meis vos bene acceptos alicubi scribis, felicem me arbitror tanti viri iudicio. neque enim hoc diceres, censor, sophista, magister tanti principis [etiam omnium], nisi quia vere dicis. Opto diu te bene valere.

EPISTOLA III.

Seneca Paulo salutem.

Quaedam volumina ordinavi et divisionibus suis statum eis dedi. ea quoque Caesari legere sum destinatus et si modo sors prospere annuerit, ut novas afferat aures, eris forsan et tu praesens: sin, alias reddam tibi diem, ut hoc opus invicem inspiciamus, et possem non prius edere ei hanc scripturam, nisi prius tecum conferrem, si modo etiam impune hoc fieri potuisset, ut scires te non praeteriri. Vale.

EPISTOLA IV.

Paulus Senecae salutem.

Quotienscunque litteras tuas audio, praesentiam tui cogito nec aliud existimo quam omni tempore te nobiscum esse. Cum primum itaque venire coeperis, invicem nos et de proximo videbimus. Bene valere te opto.

EPISTOLA V.

Seneca Paulo salutem.

Nimio tuo secessu angimur. Quid est? vel quae res te remo[ra]tum faciunt? si indignatio domnae, quod a ritu et a secta veteri recesseris et alios rursum converteris, erit postulandi locus, ut ratione factum, non levitate hoc existimetur.

EPISTOLA VI.

Senecae et Lucilio Paulus salutem.

De his, quae mihi scripsistis, non licet arundine et atramento eloqui, quarum altera res notat et designat aliquid, altera evidenter ostendit, praecipue cum sciam inter vos esse, hoc est apud vos et in vobis, qui me intelligunt. Honor omnibus habendus est et tanto magis, quanto indignandi occasionem captant. quibus si patientiam demus, omnino eos àequa parte vincemus, si modo hi sunt, qui po[eni]tentiam sui gerant. Valete.

EPISTOLA VII.

Annaeus Seneca Paulo et Theophilo salutem.

Profiteor me bene acceptum lectione litterarum tuarum, quas Galatis, Corinthiis, Achaeis misisti, et ita invicem vivamus, ut etiam cum honore divino eas exhibeamus. spiritus enim sanctus in te et super te excelsos et sublimiores satis venerabiles sensus exprimit. Vellem itaque, cum res eximias proferas, ut maiestati earum cultus sermonis non desit. Et ne quid tibi, frater, surripiam aut conscientiae meae debeam, confiteor Augustum sensibus tuis permotum. cui lecto virtutis in te exordio ista vox fuit: mirari eum posse, ut qui non legitime imbutus fuerit, taliter senserit. Cui ego respondi, solere deos ore innocentium effari, haud eorum, qui praevaricari doctrina sua quidem possint, et dato ei exemplo Vatinii hominis rusticuli, cui viri duo cum apparuissent in agro Reatino, qui postea Castor et Pollux sunt nominati, satis instructus videtur. Vale.

EPISTOLA VIII.

Paulus Senecae salutem.

Licet non ignorem Caesarem nostrarum rerum admiratorem, si quando deficiet admirator, esse, permittes tamen te non laedi sed admoneri: puto enim te graviter fecisse, quod ei in notitiam perferre voluisti id, quod ritui et disciplinae eius sit contrarium. cum enim ille deos gentium colat, quid tibi visum sit, ut hoc scire eum velles, non video, nisi nimio meo amore facere hoc te existimo. Rogo de futuro, ne id agas. cavendum est enim, ne dum me diligis, offensam dominae

facies, cuius quidem offensa neque oberit, si perseveraverit, neque, si non sit, proderit: si est regina, non indignabitur, si mulier est, offendetur. Bene vale.

EPISTOLA IX.

Seneca Paulo salutem.

Scio te non tam tui causa commotum litteris, quas ad te de editione epistolarum tuarum Caesari feci, quam natura ipsarum rerum, quae ita mentes hominum ab omnibus artibus et moribus rectis revocant, ut non hodie admirer, quippe ut is, qui multis documentis hoc iam notissimum habeam. Igitur nove agamus. Ceterum si quid facile in praeteritum iam factum est, veniam irrogabis. Misi tibi librum de verborum copia. Vale Paule carissime.

EPISTOLA X.

Senecae Paulus salutem.

Quotiens tibi scribo et nomen meum tibi suprascribo, gravem et sectae meae incongruentem rem facio. debeo enim, ut saepe professus sum, cum omnibus omnia esse et id observare in tuam personam, quod lex Romana honori senatus concessit, perlecta epistola ultimum locum eligere, ne cum aporia et dedecore cupiam [illud] efficere, quod mei arbitrii fuerit. Vale, devotissime magister. Data quinto Calendarum Iulii Nerone IV et Messala consulibus.

EPISTOLA XI.

Seneca Paulo salutem.

Ave mi Paule carissime. Si mihi nominique meo vir tantus et dilectus omnibus modis non dico fueris iunctus sed necessario mixtus, bene actum erit de Seneca tuo. Cum sis igitur vertex et altissimorum omnium montium cacumen, non ego vis laeter, si ita sim tibi proximus, ut alter similis tui deputer? Haud itaque te indignum prima facie epistolarum nominandum censeas, ne tam temptare me quam illudere videaris, quippe cum scias te civem esse Romanum. [*uti*] nam qui meus, tuus apud te locus, qui tuus, velim ut meus. Vale, Paule carissime. Data X. Cal. April. Aproniano et Capitone consulibus.

EPISTOLA XII.

Seneca Paulo salutem.

Ave mi Paule carissime. Putasne me haud contristari et non luctuosum esse, quod de innocentia vestra subinde supplicium sumatur? dehinc quod tam duros tamque obnoxios vos reatui omnis populus iudicet, putans a vobis effici, quod in urbe contrarium fit? Feramus aequo animo et utamur foro, quod sors concessit, donec invicta felicitas finem malis imponat. Tulit et priscorum aetas Macedonem Philippi filium et post Darium et Dionysium. nostra quoque Gaium Caesarem, quibus quicquid libuit, licuit. Incendium urbs Romana manifeste saepe unde patiatur, constat. sed si effari humilitas potuisset humana, quid causae sit, et impune in his tenebris loqui liceret, iam omnes omnia viderent. Christiani et Iudaei quasi machinatores incendii affecti supplicio fieri solent. Grassator iste, quisquis est, cui voluptas carnificina est et mendacium velamentum, tempore suo destinatus est. ut optimus quisque unum pro multis donatum est caput, ita et hic devotus pro omnibus igne cremabitur. Centum triginta duae domus, insulae quatuor [in] sex diebus arsere, septimus pausam dedit. Bene te valere semper opto. Data quinto Cal. April. Frugi et Basso consulibus.

EPISTOLA XIII.

Seneca Paulo salutem.

[Ave mi Paule carissime.] Allegorice et aenigmatice multa a te usquequaque opera concluduntur et ideo rerum tanta vis et muneris tibi tributa non ornamento verborum sed cultu quodam decoranda est. Nec vereare, quod saepius te dixisse retineo, multos, qui talia affectant, sensus corrumpere, virtutes rerum eviscerare. Ceterum mihi concedas velim latinitati morem gerere, honestis vocibus speciem dare, ut generosi muneris concessio digne a te possit expediri. Bene vale. Data V. Non. Iul. Leone et Sabino consulibus.

EPISTOLA XIV.

Paulus Senecae salutem.

Perpendenti tibi ea sunt revelata, quae paucis divinitas concessit. Certus igitur ego in agro iam fertili semen fortissi-

mum sero, non quidem materiam, quae corrumpi videtur, sed verbum dei derivamentum crescentis et manentis in aeternum. Quod prudentia tua assecuta [est], indeficiens fore debet, ethnicorum Israelitarumque observationes censere vitandas. Novum te auctorem fecèris Iesu Christi praeconiis ostendendo rhetorícis irreprehensibilem sophiam. Quae propemodum adeptus [es], regi temporali eiusque domesticis atque fidis amicis insinuabis, quibus aspera et incapabilis erit persuasio, cum plerique eorum minime flectantur insinuationibus tuis. quibus vitale commodum sermo dei instillatus novum hominem sine corruptela perpetuamque animam parit ad deum istinc properantem. Vale Seneca carissime nobis. Data Cal. Augusti Leone et Sabino consulibus.

EPITAPHIUM SENECAE.

Cura, labor, meritum, sumpti pro munere honores,
ite, alías post hanc sollicitate animas!
me procul a vobis deus evocat: illicet actis
rebus terrenis hospita terra vale!
corpus avara tamen solemnibus accipe saxis.
namque animam coelo reddimus, ossa tibi.

L. ANNAEI SENECAE
LIBRORUM ORDO ET SIGNA.

Volumine primo continentur

Volumine altero continentur

Volumine tertio continentur

Excerpta et supposita:

INDEX RERUM MEMORABILIUM.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

I.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

S.

T.

V.

